

म्हादय

काळजांतल्यान
कागदार...

प्रकाश पर्येकार

कला आनी संस्कृती संचालनालय
श्रमशक्ती भवन, पणजी गोंय.

काळजांतल्यान
कागदार...

(म्हादय न्हंयच्या देगणाचो एक सैमजैवीक मनीसवंशशास्त्रीय अभ्यास)

प्रकाशक :

कला आनी संस्कृती संचालनालय
श्रमशक्ती भवन, पाटो, पणजी - गोंय.

MHADEI

KALLZANTLYAN
KAGDAR...

(An Ecoanthropological Study of Mhadei River Valley)

© प्रकाश पर्येकार

धावें-तार, वाळपय,

सत्तरी, गोंय-403 506

दूरध्वनी : 8390303546

prakash_pariekar@yahoo.com

पयली आवृत्ती : 2011

प्रती : 1000

छापणावळ आनी अक्षर जुळोवणी :

सुवर्णमुद्रा प्रिंटर्स,
माशेल गोंय - 403 107

मोल : ₹ 1200/-

मुखपृष्ठ संकल्पना आनी भितरले फोटो :

प्रकाश पर्येकार

मुखपृष्ठ सजावट :

सचिन रेठरेकर,
कोल्हापूर.

मो. : 09423283986

पान सजावट :

रीया ग्राफिक्स,

क्लासीक अपार्टमेंट्स, पोरणें गोंय.

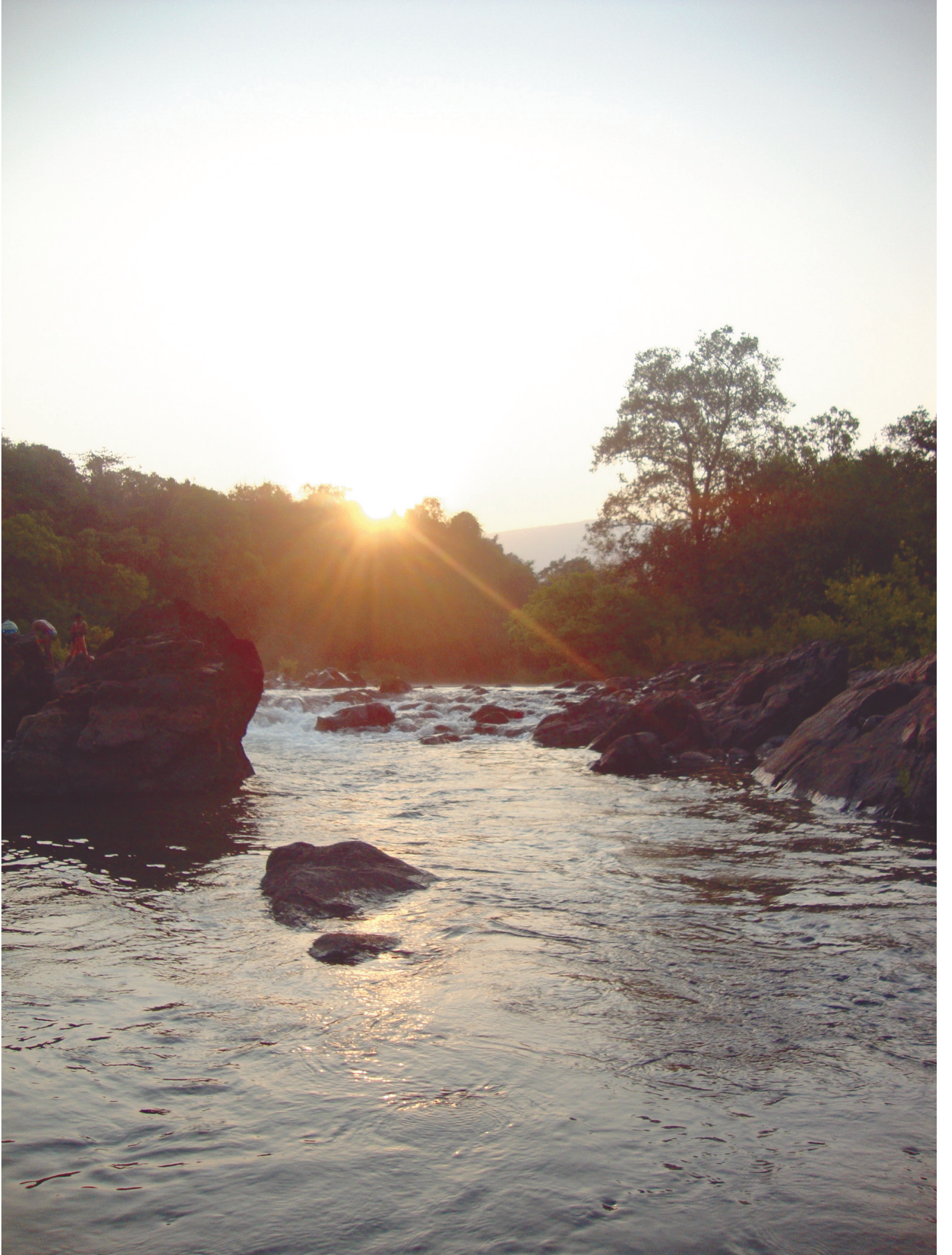
फोन : 9049749211

All rights reserved. No part of this Publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the author who holds the copyright of this Publication.

हें पुस्तक गोंय मुक्तीच्या भांगरा उत्सवी वर्सा निमतान उजवाडायलां.

महादयच्या देगणांत जांणी
खुंटी मारून मठी जोडली
लोकसंकृताय फुलयली फळयली
आनी महादय न्हंयचेर अपार प्रेम करून
तिच्या रक्षणा खातीर जे कश्टले
त्या सगळ्यांक.....

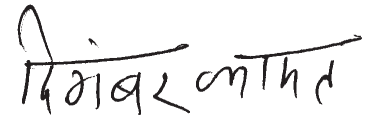

गोंयची 'गंगा मैया'

उत्तर भारतांत गंगेक 'गंगा मैया' म्हणटात तेच भशेन प्रकाश पर्येकार म्हादयक 'म्हादय माये' म्हणून पुजतात. सानपणा सावन प्रकाशबाब म्हादयच्या आंगाखांद्यार खेळ्ळे आनी लोळ्ळे लेगीत. तांच्या घ्यानांत, मनांत आनी सपनांत फक्त म्हादय आसा. तांकां हे न्हंयेची इतली ओड की, कितलेशे फावटीं तांणी तिची परिक्रमा केल्या. सैमाचेर काळजा सावन, अकृत्रीम प्रेम करपी मनिसूच असो 'पिसो' जांवक शकता. म्हादय गोंयची जीवनदायिनी, अशें आमी म्हणटात. हीच म्हादय फुडें पावतकीर मांडवी जाता आनी तिचेच तडीर गोंयचें राजपाटण आशिल्ली पणजी वसल्या. पूण कर्नाटक सरकाराचे एके येवजणेक लागून म्हादय आट्टा काय कितें, अशी भिरांत निर्माण जाल्ल्यान गोंय सरकारान हें प्रकरण केंद्र शासना मुखार व्हेलां.

पुरातन काळा पसून न्हंयांच्या तडींचेरूच मनीस वसणुको जाल्ल्याची देख मेळटा. हें सभाविकूय बी . कित्याक तर उदका विणें प्राणीजात जगुंकूच शकना.

कला आनी संस्कृती खात्यान निर्मिल्लें पर्येकार हांचें हें पुस्तक वाचप्यांक आनी अभ्यासकांक एक आनंदसुवाळो थारतलो हातूंत म्हाका इल्लोय दुबाव ना. तें वाचतना आपूण म्हादयची परिक्रमा करतां असो भास जाता आनी हेंच लेखकाचें यश मानूं येता. रंगीत छापणावळ आनी कितल्याशाच फोट्यांनी ह्या ग्रंथाची सजावट जाल्या. अंतरंग आनी बाह्यरंग हांची ही जुगलबंदी दोळे दिपकावपी आनी तान भागोवपी अशीच आसा. हांव प्रकाश पर्येकार हांकां परबीं दिवन तांचें अभिनंदन करतां आनी ह्या ग्रंथा पसून स्फूर्त घेवन गोंयच्या हेर न्हंयांचेय अशेंच संशोधन जावचें, अशें सुचयतां. उठ्ठां, बसतां, जागेपणीं आनी न्हिदेंत लेगीत एकूच ध्यास घेवन वावर केल्ल्यान हो ग्रंथ साकार जावंक पावलो. एका वेगळ्या विशया कडेन पर्येकार वळ्ळे, हेंवूय ह्या ग्रंथाचें दुसरें खाशेलेपण. तांकां पर्थून एक फावट परबीं.

दिगंबर कामत

मुख्यमंत्री, गोंय सरकार

पुरस्कार

कला आनी संस्कृती कडेन संबंधीत आशिल्ल्या विशयांवेलीं साबार पुस्तकां गोंय राज्य कला आनी संस्कृती संचालनालय दर वर्सा उजवाडायता. तांतूत हें वर्स गोंय मुक्तीचें भांगरा उत्सवी वर्स म्हण आमी मनयतात. ते निमतान, गोंयची लोकजीण, संस्कृताय, गोंयचो इतिहास, गोंयचें सुटके झूज अश्या विंगड विंगड विशयां वेलीं पुस्तकां ह्या वर्सा प्रकाशीत करपाचो संचालनालयाचो मानस आसा. तांतलेंच हें पयलें पुस्तक, भौ. प्रकाश पर्येकार हांचें ‘म्हादय : काळजांतल्यान कागदार...’ आमी आज उजवाडायतात.

दर मनशान म्हादयक आपापले नदरेन पळेल्या. प्रकाशबाबोली नदर पुराय वेगळी. म्हादय तांचे जिणेचोच एक अविभाज्य भाग जावन रावल्या. म्हादयक तांणी कशी पळेल्या तेंच ह्या पुस्तकांतल्यान वाचप्या मुखार दवरलां. म्हादय न्हंय, तिचें देगण, म्हादयचीं विंगड विंगड रुपां, म्हादय भोंवतणी रुजिल्ली परंपरा, संस्कृताय, थंयची लोकजीण, इतलेंच न्हय, तर म्हादयचें जतन आणि संवर्धनाचे नदरेन गरजेच्यो गजाली अशे साबार विशय फोट्यां सयत प्रकाशबाबान ‘म्हादय : काळजांतल्यान कागदार...’ पुस्तकांत केळयल्यात. तांचें हें पुस्तक उजवाडावपाक आमकां अभिमान आनी खोस भोगता.

ह्या पुस्तका निमतान गोंयच्या साहित्यांत एका वेगळ्या विशयाची भर पडल्या हातूंत मात्तूय दुबाव ना. तशेंच, एक न्हंय आनी तिचे संबंधीचे विशय घेवन बरयल्ल्या ह्या पुस्तकाक लागून गोंयचे साहित्य वास्तूक एक वेगळें आनी नवें दार उकतें जालां अशें म्हळ्यार अतिताय जावची ना.

साबार साहित्यमोगी आनी वाचपी ह्या पुस्तकाक व्हड येवकार दितले असो विश्वास आसा.

प्रसाद लोलयेंकार

संचालक

कला आनी संस्कृती संचालनालय,

पणजी – गोंय.

म्हादय काळजांतल्यान व्हांवतना...

म्हादय न्हंय म्हळ्यार फांतोड पारार पडिल्लें म्होंवाळ सपन... म्हादयचें अयस-पयस पातळिल्लें देगण म्हळ्यार स्वप्न नगरी... सह्याद्रीचे दोंगर रांगेंतले ते नीळ - निळशे दोंगर. तीं पाचवींचार अटंगीं रानां. रानांत असंख्य सुकणीं, सावजां, किडी आनी मुयो. दोंगर घळणांतल्यान व्हांवपी नितळनिवळ शितळकायेन भरिल्ले झरे. खळखळपी रानव्हाळ. घसघसपी वजरे. सूर्य किर्णां आनी चंद्र चान्न्याचें न्हाण आंगा-खांद्या वयल्यान न्हाता तेन्ना हें देगण पळयतल्याक मोहीत करता. म्हादयच्या प्रवाहाचो खळखळ मंत्रमुग्ध करता... तिच्या प्रवाहाचे सप्तसूर काळजाक स्पर्श करतात. दोंगर रानांतल्यान व्हांवपी वारो मन आळयता... देगणांतली शितळसाण सर्वांग फुलयता.

म्हजो जल्म म्हादयचे तडीर जाला. हांवें खंयच्या वर्सा म्हादयच्या पाण्याक स्पर्श केलो हें हांव नकळो. आवयचे सांगणे प्रमाण म्हाका पांय फुटत सावन कुकुल्या पांयांनी हांव घरा कडल्यान म्हादयचे तडी मेरेन धांवत वतालों आनी तडीर उदकांत खेळ खेळ खेळटालों... आवयचे कपडे उमळून वा आयदनां घांसून जातकच आसलों तसो घरा येतालों. भुरगेपणा सावन म्हादयन आमकां आकांताची ओड लायिल्ली. परत परत न्हंयचेर वचचें आनी आंगभर न्हावन घेवचें अशें त्या वेळार सदांच दिसतालें. मुखार तशें जालेंय बी. गोठणीर येवपी गोरवां राखण्याचे लगाडीक लागून दिसाचे चार पांच वेळा न्हंयंत देंवून न्हावप जातालें... सोयांनी

खेळप. आलतडच्यान पलतडी पेंवत वचप. तराणीं घेवन न्हंयच्या पात्रांत भोंवप. मदींच बूड मारप. आडवे हुदारे पेंवप आनी दोळे भिरण कशे तांबडे करून न्हंयंतल्यान वयर सरप. गिमाळ्यांत अशें सदां चलतालें. आमच्या तार वाड्यार तार आशिल्ली. पावसाळ्यांत लोक हे तारीन यो वच करताले. तार चलोवपी दिवाळे दसऱ्या कडेन तार सोडटाले. मागीर कोणूय व्हडें चलयतालो. ह्या वेळार हांव व्हडें चलोवपाक शिकलों. पयस पयस मेरेन व्हडें घेवन वयतालों आनी म्हादयचें सौंदर्य दोळे भरून तोखेतालों. म्हादयच्या पात्राची सुंदरकाय आनी तिचें तें संध शांत व्हांवप मनांत शांतताय फांफोवन वतालें.

हांवें पुरण शेतांत काम केलां. रातच्या वेळार दिपकावणेक सातत्यान गेलां. पावसाळ्यांत तसोच गिमाळ्यांत गरोंवणेक बसलां. न्हंयच्यो चाळी भोंवलां. न्हंयचे तडी वयली वनस्पत, थंयचे चाळचे गुळगुळीत आनी तरेकवार आकारांचे विविधतायेन भरिल्ले फातर वेंचल्यात. रेंवेंत नाचलां, खेळ्ळां, लोळ्ळां... पावसाळ्यांत रुद्र अवतार घेवन व्हांवपी म्हादय न्हंयक पळोवन थरथरलां... भियेलां... म्हजें सगळें भुरगेपण हें म्हादयचे तडीर गेलां. वयाचीं धा - बारा वर्सां मेरेन हांवें आवयचे कुशीक न्हिदपाचें सोडलें ना. आवयचे कुशीची म्हाका ओड. म्हजी दुसरी आवय म्हादय. कारण म्हाका म्हादयची तितलीच ओड... न्हावपाक, तोंड धुवपाक, हातपांय धुवपाक, उदक पियेवपाक, व्हडें चलोवपाक, तसोच

गरोवपाचे निमतान कितलेशेच फावट हांव म्हादयचे तडीर धांवत गेलां आनी तिचें तें पाचवें – निळशें पात्र दोळ्यांत भरून घेतलां.

सह्याद्रीच्या दोंगर पालसणांनी म्हादयचो उगम जाला. असंख्य पाशाणी दोंगर फोडून ती गोंयच्या सुवर्णप्रांतात आयल्या. तिच्या दोनूय तडींनी विविध जीवसंपत्त आनी वनसंपर्त आकारून आयल्या. अमृतदायी म्हादयन शितळ थंड उदकान कश्टाळू लोकांचो ताळो ओलो केला. तिणें मना मनांत स्फूर्त रिगयल्या. जनमानसाच्या काळजांत तिणें आत्मविश्वास रिगयला. पावला कणकणी आत्मसाक्षात्काराचीं आर्कां उबीं केल्यांत. मळब हावेस जागयला. म्हादयच्या देगणांत तिणें घडयला मनीस... मातये कडेन प्रामाणीक आशिल्लो कश्टाळू मनीस. उदकाच्या थेंब्या थेंब्या कडेन हांगाचो मनीस प्रामाणीक आसा. वताचो हुलोप आनी शिंयाचो कुडकुडो सोंशीत म्हादयच्या देगणांत तो जियेता. त्या मनशाचें मन रुंदावल्ल्या म्हादयच्या पात्रा वरी आनी ताचें काळीज एकादे खोल खोल कोंडी वरी. सुख दुःखा वेळार म्हादयन ताचे फाटीर मायेचो हात भोंवडायला. तानेल्ल्याक तिणें घोंटभर उदक दिलां... आनी भुकेल्ल्याक पुरणशेत आनी बागायती दिल्यात.

भुरगें भुके खातीर रडटा हें आवयक जुस्त कळटा. रडट्या भुरग्याक ती अळंग उखलता. गोपांत घेवन मांडयेर बसयता. ती ताका पान्याक लायता. ताका ती मांडयेर घालता. आल्लयो गायता... आंगश्यो मांगश्यो करता... पाळण्यांत घालून झोप काडटा. काणयो सांगता. हांडीर मारून 'काको' दाखयता... लोकमाता म्हादयन आपल्या धुवां पुतांची अशीच अर्थ अपुरबाय केल्या. दोळ्यांत दुकां दाटून आयल्यांत तेन्ना ती तांच्या आदाराक धांवून गेल्या. तांची विचारपूस केल्या.

घाटमाथ्या वयल्यान व्हडा कश्टान सकयल देंवून येवपी ही म्हादय तडीवयले जिवावळीची जीवनदायिनी. हे जीवनदायिनीचीं रुपां हजार... कोण तिका माधवी म्हणटा... कोण तिका सांतेर म्हूण पाचारता. तर कांय जाण तिका ब्राह्मणीमाया, केळबाय, गांजेश्वरी, सासणचीमाया, वा

माउली ह्या रूपांनी पुजतात. तिका मनोभावान भजतात. म्हादय हें चिरंतन सत्य. तिणेंच हांगासल्ल्या काबाड कश्ट करपी कुळवाड्यांक तना-मनान बळिश्ट केल्यात. तांच्या दोळ्यांत धिटायेचें तेज रकयलां... परकी सत्ते आड झुजपाचें बळ दिलां. बंड पुकारपाचो मंत्र दिला. उदकाचो घोट ताळ्या सकयल घालून हांगासरले भुंयपूत दुस्माना कडेन झुजल्यात. तिचीच स्फूर्त घेवन हांगा गुंथल्यात लोकवेदाचे वळेसर. देगणांतल्या ऊंच ऊंच दोंगरांचीं तेमकां पळयतां पळयतां तिणेंच शिकयलां मळबाचो थाव घेवपाक आनी शिगम्याच्या मांडार थय थय करून धुल्ल कांडीसर नाचपाक.

तडी वयल्या हेर लोकां वांगडाच म्हादयन म्हाकाय घडयला. अखळ्या संवसाराक वेंगेत धरून आंवुळपाची शक्त तिणेंच म्हज्या आंगांत रिगयल्या. दोंगर चडटां चडटां खरशेल्यार जाता पूण निशेवं नाका हें तिणेंच म्हाका सांगलां.

ह्या सर्वय गजालींक लागून ती आमचे खातीर वंदनीय आनी पुजनीय. ह्या म्हादयच्या देगणांत गोंयची संस्कृताय फुल्ल्या-फळ्ल्या. हे संस्कृतायेचीं पाळां-मुळां खोल गेल्यांत. तिका भ्रष्ट करपाची कोणाक कापास्ताद जाली ना. हाकाच लागून म्हादय हीच खरी आमची अस्मिताय... तीच आमच्या जाणट्यांची मिरास... तीच आमची आद्यदैवत आनी कुलदैवतूय...

म्हजें सगळें भुरगेंपण म्हादयचे तडीर गेल्ल्यान म्हादय परिसरांतलें लोकजीवन हांवें लागिंच्यान पळयलां. म्हादयच्यो विविध कोंडी आनी खराड्यो पळयल्यात. म्हादय परिसरांतल्या म्हत्वाच्या थळां विशीं थोडीभोव म्हायती म्हाका आशिल्ली. म्हादयच्या रानवाठारांतले वेगळे वेगळे दोंगर आयकून जाणां आशिल्लों. ह्या ना त्या कारणाक लागून कांय रान वाठार प्रत्यक्ष पळोवन आयिल्लों. आदल्या काळार आमचे जाणटे कुमेर शेतां करताले. तांच्या तोंडांतल्यान दोंगरांची म्हायती आयकल्ली पूण त्या दोंगरांचेर वचपाचो केन्ना योग येवंक नासलो. म्हादय अभयारण्या पलतडचो कृष्णापूर (कर्नाटक) वाठार अशेच उत्सूकतायेन दोन तीन वेळा पळोवन आयिल्लों. हे सगळे दोंगर वाठार कशे पळोवप?

ऑक्टोबर 1999 वर्सा तकलेंत एक कल्पना उदेली. म्हजो इश्ट गोपीनाथ गांवस हाचे कडेन ती कल्पना मांडली. ताणें ती उखलून धरली. सर्गेस्त शाबा कुडतरकारान आदार दिलो. कल्पना प्रत्यक्षांत येवपाक तिचें नियोजन केलें. 25 आनी 26 डिसेंबर 1999 अशे दोन दीस सोसोदूर्ग (सोसोगड) दोंगरार ट्रॅकींग कार्यावळीची आंखणी केली. गोंयांतल्या वेगवेगळ्या मळो वयल्या सत्तरां वयर सैम मोग्यांनी सोसोदूर्ग मोठे उमेदीन पार केलो. गोंयचो सगल्यांत ऊंच म्हण नामना आशिल्ल्या ह्या दोंगरार डॉ. सोमनाथ कोमरपंत, दिगंबर सिंगबाळ, रमेश लाड, डॉ. प्रकाश वजरीकर, राजेंद्र केरकार, मोहन कुलकर्णी, डॉ. बाळकृष्ण कानोळकार हांचे सयत हेरांचो आमकां त्या वेळार सांगात मेळिल्लो.

दुसऱ्याच वर्सा हांवें ज्ञानसागर कला संघाची स्थापना केली. वर्सान वर्स अशे तरेचे कार्यक्रम आयोजीत करपाचो भार ते संस्थेन आपल्या आंगार घेतलो. हे संस्थेन भीमगड, कातळांची माळी, नामो गुंडो, कुमारी, हुळणाचो दोंगर, सोसोदूर्ग, फोक्रोगुंडो, मोर्लेगड, सुर्ला न्हंयचें देगण, पारवड न्हंयचें देगण, म्हादय न्हंयचें देगण, अवचीत गड - विरंजोळ - पायडें - मेंडील तशेंच हेर थळांचेर ट्रॅकींग कार्यक्रम आयोजीत केल्यात. ह्या आयोजनांत म्हजो म्हत्वाचो वांटो आसलो तरी संस्थेचे हेर वांगडी तितलेच तळमळीन वावुरल्यात. म्हादय देगणांतलीं ऊंच शिखरां पळोवपाची उत्सुकताय ह्या सैम भोंवड्यांनी चड आसताली. फाटल्या बारा वर्सांच्या काळांत सगल्यांक सांगाता घेवन विविध थळां पळोवपाचो योग म्हाका आयला. त्या त्या वाठारांचें सौंदर्य हांवें लागींच्यान नियाळ्ळां आनी अभ्यासलां.

कृष्णापूर वाठाराची म्हाका मोठी ओड काय त्या वाठाराक म्हजी ओड हें हांव सांगूक नकळो. ह्या वाठारांत हांव असंख्य वेळा वचून आयलां. फांतोडेर, सकाळीं, दनपरां, सांजवेळार, रातचो तसोच मध्यानपारार हांवें हो वाठार लागींच्यान पळयला. थंय राती सारल्यात. थळाव्या लोकां कडेन भासाभास केल्या. सोळा वर्सां पयलीं डॉ. सोमनाथ कोमरपंत, डॉ. प्रकाश वजरीकर, झिलू गांवकार, दिवाकर च्यारी, दिनेश नायक आनी हेरांच्या सांगातान थंय वचपाचो म्हाका योग आयिल्लो. 2001 वर्साच्या गिमाळ्यांत दत्ता

नायक, म्हाबळेश्वर सैल, रमेश वेळुस्कार, दिगंबर सिंगबाळ हांकां सांगाताक घेवन हांव थंय गेल्लों. तशेंच 2006 वर्सा डॉ. नारायण देसायांच्या सांगातान कृष्णापूर पळयलां.

ल्हानपणान अळमीं आनी कासाच्या निमतान झाडांनी, पेडांनी, देवसांत, पेंढाळी, कडवळी हो वाठार माड्डयल्लो. वेगवेगळ्या काळार ह्या वाठाराची सोबीतकाय हांवें मनाच्या कॅमेऱ्यान टिपून घेतिल्ली. दोंगर, झाडां, झोपां, सुकर्णीं आनी सावजांनी म्हज्या मनाक भुरळ घातील्ली. सैमाचीं वेगवेगळीं रुपां नियाळटां नियाळटां मनाक तनरी लागताली. कितलो सुंदर हो परिसर! परत परत येवन दोळे भरून पळोवचो असो.

म्हादय न्हंयचेर कर्नाटक सरकार धरण बांदपाचें आसा हे खबरेन गोंयचे पर्यावरणप्रेमी खडबडून जागे जाल्ले. कर्नाटक सरकार नियोजीत इकरा प्रकल्पांचें मुळावें काम शिस्तबद्ध रितीन मुखार व्हरता हें कळटकच निसर्गप्रेमी आनीक चवताळ्ळे. म्हादय न्हंयचेर आनी तिच्या उपन्हंयांचेर धरणां बांदल्यार आमची लोकमाता सुकून आटून वतली हें लक्षांत येतकच तिका राखण दिवपाक 1996 वर्सा चळवळ सुरू जाली. आमचे म्हादयचें रक्षण जावपाक जाय ह्या विचारान हांवूय चळवळींत देंवलें. 1997 वर्साच्या सप्टेंबर म्हयन्यांत निर्मला सावंत, राजेंद्र केरकार, स्वता हांव आनी स्वामी विवेकानंद स्मृती संघाचे कांय वांगडी, पत्रकार भाव आनी हेर पर्यावरण प्रेमींनी कोटणी सुवातेर जावपी नियोजीत म्हादय धरण प्रकल्प सुवातेची पळोवणी केली.

मुखार 1999 वर्सा जून म्हयन्यांत स्मृती संघ, केरी सत्तरी आनी पीसफूल सोसायटी, मडकय हांच्या जोड पालवान म्हादय न्हंयचेर एक कार्यशाळा घडोवन हाडली. म्हादयच्या वेगवेगळ्या आंगांचेर दीसभर चर्चा जाली. हांवें ह्या वेळार पुरणशेतीचेर सोदनिबंध सादर केलो. पुरण शेता विशीं म्हायती एकठांय करपाक वयर उस्तें तें सकयल गांजें मेरेनचे 27 गांव हांव भोंवलों. हे निमतान संपूर्ण पुरण शेताची म्हायती एकठांय जाली. म्हादय न्हंयचे तडीर कितल्यो पुरणी आसात? कितलीं कुटुंबां ह्या पुरणीचेर पोट भरतात? एकंदर पीक कितलें येता? हे म्हायतेन हांव भारावन गेलों. पुरण शेतांत काम करपाचो

अणभव म्हजे गांठीक आशिल्लो. पुरण शेतकाऱ्यांच्यो गांठी भेटी घेवन तांचीं सुख-दुःखां जाणून घेवपाची संद त्या वेळार मेळ्ळी. म्हादयचे हे चळवळीक लागून म्हादय न्हंयक हांव खूब लागीं गेलों. एक वेगळें भावनीक नातें तिचे कडेन प्रस्थापीत जायत गेलें. मुखार खानापुरच्या चापोली, कोटणी वाठारांत जायते फावट वचप जालें. चोर्ले, सुर्ल, कणकुंबी, जांबोटी, नेरसा, गवाळी ह्या वाठारां कडेन नातें जुळ्ळें.

चोर्ले - सुर्ल वाठारान तर म्हज्या मनाक भुरळ घाली. व्ही. एम. पी. उच्च माध्यमीक विद्यालय, वेंचे विद्यार्थी, निर्मला इन्स्टिट्यूट, पणजेचे विद्यार्थी, गोंय विद्यापीठ, कोंकणी विभागाचे विद्यार्थी, विद्यापिठांतल्या शिक्षकांक हांवें हो परिसर वेगवेगळ्या रुतूंत व्हरून दाखयला. हांवेंय तांचे वांगडा तो वाठार परत परत पळयला आनी पळयत आसां. 2001 वर्सा भर पावसाळ्यांत नागेश करमली, रमेश वेळुस्कार, दिगंबर सिंगबाळ, प्रकाश पाडगांवकार, डॉ. तानाजी हळर्णकार, तुकाराम शेट ह्या कोंकणी लेखकांच्या सांगातान चोर्ले आनी सुर्ल वाठारांतलीं पावसाळीं धुक्यान दाटिल्लीं देगणां हांवें नियाळ्ळ्यांत. अशें परत परत त्याच वाठारांत म्हाका परतून वचन कित्याक दिसलां? हें हांव सांगूंक नकळो. त्या वाठारांतली खंयची तरी एक शक्त म्हज्या पावलांक थंय ओडून व्हरता आसपाक जाय. वाघेरी दोंगरा विशीं अशेंच घडलां. थंय हांव पांच - स वेळा वचून आयलां. रातचें थंय वास्तव केलां.

2002 वर्सा म्हादय चळवळीन नेट धल्लो. पर्यावरण प्रेमींनी सभा घेवन तशेंच वर्तमानपत्रांनी वृत्त आनी लेख उजवाडावन हे चळवळीक तेंको दिलो चळवळ लोकाभिमुख करपा खातीर हें म्हत्वाचें थारलें... सत्तरी तालुक्यांत ग्राम पातळेचेर बसका घेवप सुरू जालें. ग्रामसभा घेतल्यो. थाराव पास जाले... ही चळवळ आतां विद्यार्थी तशेंच समेस्त गोंयच्या तरणाट्यां मेरेन पावपाक जाय म्हण म्हादय अस्मिताय ज्योत वाळपयच्यान भायर सरली. वेगवेगळ्या महाविद्यालयांनी ही कार्यावळ जाली. विद्यार्थी शक्त रस्त्यार आयली... अशा वेळार कांय तथाकथीत पत्रकारांनी 'म्हादईच्या पाण्यात कोंकणीचे प्रदुषण' अशी वर्तमानपत्रांत बातमी छापून हाडली. हें वाचून हांव अतर्मुख जालों. आमी कितें करपाक भायर

सरिल्ले आनी हें कितें जालें? मनांत प्रस्न पडलो. हे लोक आपूण कांयच करिनात आनी वयल्यान म्हादयचे चळवळींत भाशीक वाद रिगयतात म्हण वायट दिसलें. दुसरे वटेन म्हादयचेर तावातावान उलोवप्यां मदीं कांय जाणांनी म्हादय आयुश्यांत पळोवंक लेगीत नाशिल्ली. ह्या वेळार मनांत आयलें, 'आतां आड्ड्यो मारप ना. कितें तरी विधायक काम करपाक जाय. म्हादयची वळख लिखणेंतल्यान समेस्त गोंयकारांक करून दिवपाक जाय...' अशें येवजीत कामाक लागपाचें चितलें. सुनापरान्त दिसाळ्याचे तात्कालीन मुखेल संपादक अॅड. उदय भेंब्रे कडेन उलोवणीं केलीं. तांणी सदर सुरू करपाक रोखडीच मान्यताय दिली. पेन हातांत घेतलें आनी बरोवंक बसलों... सुनापरान्त दिसाळ्यांत 1 सप्टेंबर 2002 दिसा 'म्हादय माये' ह्या सदरा खाला 'म्हादय न्हंयच्यो कोंडी' हो म्हजो पयलो लेख प्रसिद्ध जालो.

ह्या सदरा खातीर म्हाका फोटो जाय आसले. म्हादयचे तडी वयली बारीक सारीक म्हायती एकठांय करपाक जाय आसली. दर आयतारा म्हादयचे तडीन भोंवपाचें हांवें थारायलें. दिगंबर सिंगबाळां मुखार ही कल्पना मांडली. तेवूय आपलो हँडी कॅम घेवन तयार जाले. हांवें म्हाका जायते फोटो काडले आनी तांणी आपल्या व्हिडिओ कॅमेऱ्यांत न्हंयक बंदिस्त केली. त्या दिसांनी सकयल नाणूस ते गुळेली मेरेन भ्रमंती जाली. चवथी उपरांत तार - तिनफांटो मेरेन न्हंयचे तडीन भोंवडी केली. दर शेनवरा पणजेच्यान मूळ घरा वचप. थंयच्या थळाव्या लोकांक मेळप. तांच्यो मुलाखती घेवप आनी फोटो काडप चालूच आसतालें. हें करपाक साबार लोकांच्यो हांवें भेटी घेतल्यो. म्हजी आवय आनी भाव गणेश पर्येकार हांणी मदत केली... ज्या गांवात म्हायती एकठांय करपाक वतालों तेवेळार थळाव्या लोकांनी आपलो वेळ काडून म्हादय देगणाची म्हाका म्हायती पुरयली. ह्या काळांत हांवें ज्ञानसागर कला संघा खाला 'वनश्री' हो पर्यावरण संवर्धनाखातीर फांटो काडलो. विद्यार्थ्यां मदीं पर्यावरणा विशीं आवड निर्माण जावची म्हण काडिल्ले उपशाखेचे वतीन हुळणाच्यो दोंगरार अभ्यास भोंवडेचें आयोजन केलें. हे भोंवडेक सर्पमित्र निर्मल कुलकर्णी, आसावरी कुलकर्णी, पंकज लाड, आर्नोल्ड नोरोन्हा, प्रसाद काशीकर आनी हेर

सहभागी जाल्ले. ह्या वेळार म्हादयच्या डाक्युमेंटेशना विशीं म्हायती दिली आनी अशेच तरेन पुराय म्हादय भोंवून व्हिडिओ शुटींग करपाचो हावेस उकतायलो. दिगंबर सिंगबाळां बरोबर सगल्यांनी तो प्रस्ताव मान्य केलो. दिगंबरसरांचें मेळिल्लें प्रोत्साहन म्हादय परिक्रमा घडोवन हाडपाक बऱ्याक पडलें. वयर कर्नाटकांत कृष्णापूर मेरेन हांवें न्हंय पळयल्ली. मुखार न्हंय कशी आसतली काय? तिका खंयच्यो उपन्हंयो येवन मेळटात? भुरगेपणांत म्हादयच्या देगणांत ‘वानराची खडी’ म्हण एक सर्वांग सुंदर थळ आसा हें आयकल्लें. मुखार ‘पोंयो वजराची’ गजाल कानार पडिल्ली. पूण हें पळोवप कशें. मनांत विचार घोळटालो. सुनापरान्तांत सदर चालूं आशिल्लें. आतां वेळ वगडावप ना. ह्या सगळ्याची म्हायती वाचप्यांक कळपाक जाय म्हण ‘म्हादय परिक्रमेची’ कल्पना हांवें मांडली आनी ती सगळ्यांक आवडली.

वेगवेगळ्या मळां वयल्या धा जाणकारांची आनी दोन वाटाड्यांची निवड जाली. तीन दिसां भितर आमी म्हादयच्या उगमा मेरेन पावतले अशें गणीत करून 27 नोव्हेंबर 2002 दिसा सांजेवेळार सातांक सोनाळ गांवच्या म्होंवाच्या गुंड्या कडल्यान परिक्रमेक सुरवात जाली. म्हादय अभयारण्यांतल्यान चलत चलत... वाटेर मेळटा तें अभ्यासीत मध्यान राती 2 वरांचेर आमी कृष्णापूर पिस्त्याचे कोंडी कडेन पावले. थंयच पयलो राबितो जालो. कृष्णापूरच्यान सकाळीं परत चलपाक लागले. म्हादयचो तो भव्य दिव्य वाठार नियाळीत अभ्यासीत आमी मुखार चलताले. तीन दिसांचो आमी केल्लो हिशोब चुकलो. तीन दिसांच्या जाग्यार स दीस लागले. तेंवूय शितोड्याच्या वजऱ्या कडेन पावतकच आमकां मळेलीच्यान गवाळी वच्चें पडिल्लें. गवाळी गांवांत म्हादयचो एक उगम. जावं, निमाणो एक तरी म्हादयचो उगम मेळ्ळो. हाचेरूच आमकां त्या वेळार समाधान मानचें पडिल्लें.

म्हादयच्या पात्रांतल्यान चलत चलत म्हादयची सुंदरताय आमच्यांतल्या जण एकल्यान मना-काळजांत सांठयल्ली. मळेली, गवाळी, कोंगळ, नेरसा हे घाटमाथ्या वयले गांवूय पळयल्ले. वाटेर साबार वजरे पळयल्ले. मळेलीच्या जानू कोळापटे कडच्यान पोंयो वजरा विशीं अदीक म्हायती एकठांय केली. म्हादयच्या उजव्या अर्दांतलो वाठार

पळोवपाची उत्सूकताय मनांत जागून आयली. मनांत आयलें म्हणटकच तें काम तडीक व्हरपाकूय जाय असो म्हजो सभाव. दिगंबर सिंगबाळांक सांगलें. ताणी रोखडोच हयकार दिलो. फाटले फावट आमी बारा जाण चलत गेल्ले. हे फावट घाट माथ्या वयल्यान मोटरसायकली घेवन वचपाचें थारलें. 30, 31 मे आनी 1 जून 2003 अशे दीस थारले. फाटले स दिसांचे परिक्रमेक दिगंबर सिंगबाळ, प्रसाद काशीकर, प्रकाश पर्येकार, निर्मल कुलकर्णी, गोविंद पाटेकार, आसावरी कुलकर्णी, श्रीनिवास नारायण, चित्तरंजन देऊलकार, सॅबी रोड्रीगीस, करिष्मा डिसौजा तशेंच गणेश पर्येकार आनी सर्गेस्त बाबलो खरपलकार सहभागी जाल्ले. ह्या वेळार प्रकाश पर्येकार, दिगंबर सिंगबाळ, गोपिनाथ गांवस, नकूळ वेळुस्कार, सगूण गांवकार, सर्गेस्त शाबा कुडतरकार, काशिनाथ नायक, दुलो गांवकार, जयकृष्ण वेळुस्कार आनी महादेव गांवकार वांटेकार जाल्ले.

तीन दिसांचे हे भोंवडेंत चोर्ले, कणकुंबी, पारवड, चिखलये, आमगांव, चापोली, कोटणी, पोंयो वजर, झांबोटी, खानापूर, देगांव, तळेवाडी, कृष्णापूर, अशे वाठार पळयत सावड्डें तारी कडल्यान वाळपय पाविल्ले. पयली परिक्रमा सकयल्यान मुळा कडेन वचपाची, जाल्यार तीन दिसांचे हे भोंवडेक चोर्लेच्यान घाट चडले आनी तळेवाडीच्यान सकयल कृष्णापूरा येवन आमी सकयल देंविल्ले. कच्चो रस्तो आनी दोंगर घळणांतल्यान मोटरसायकलीन चलिल्लो हो प्रवास खुबूच कठीण, जिवार उठपी असोच आशिल्लो. दोनूय फावटीच्यो भोंवड्यो त्रासदायक थारल्यात. अशें आसलें तरी दिगंबर सिंगबाळान म्हादय देगणाचें कलात्मक रितीन चित्रीकरण केलां, हें म्हत्वाचें. परिक्रमेच्या निमतान केल्ल्या चित्रिकरणाचें आनी छायाचित्रांचें वेगवेगळ्या सुवातांचेर आमी सादरीकरण आनी प्रदर्शन केलां. म्हादय परिक्रमेचें वाळपय जाल्लें फोटो प्रदर्शन आनी मुखार माध्यमीक विद्यालय, उच्च माध्यमीक विद्यालय, महाविद्यालय, सुर्ला, नेरसा (कर्नाटक) आनी कांय गोंयच्या गांवांनी आमी परिक्रमेची डाक्युमेंटरी दाखयली. ह्या उपक्रमाक बरो प्रतिसाद मेळ्ळो.

म्हादयच्या दोंगरावळींनी फाटलीं बारा वर्सां केल्लो ट्रॅकिंग कार्यक्रम, म्हादय परिक्रमा, म्हादय प्रदक्षिणा, सुर्ला

आनी पारवडच्या न्हंयांतल्यान केल्लो प्रवास 2009 ह्या वर्सा वानराची खडी मेरेन तीन दिसांची आयोजीत केल्ली भोंवडी, 6 जून 2010 दिसा चापोली, कोटणी, पोंयो वजर, देगांव, तळेवाडी, कृष्णापूर हांगा केल्ली एका दिसाची मोटरसायकल भोंवडी, डिसेंबर 2010 म्हयन्यात विरंजोळ (इंजोळें), पायडें आनी मेंडील वाठारांत केल्ली पांय भोंवडी तशेंच हेर ल्हान व्हड केल्ल्या सैम भोंवड्यांक लागून म्हादयच्या देगणाची थोडी भोव वळख म्हाका जावंक पावल्या. आरे! कितली सुंदर आमची म्हादय!! अयस पयस पातळिल्ले दोंगर पळोवन मन थक्क जालां. त्यो दोंगर घळी आनी तीं पालसणां पळोवन मन भारावन गेलां. एका परस एक अशे सोबीतकायेन भरिल्ले वजरे पळोवन काळीज आकूळ-पिकूळ जालां. इतलीं सुंदर म्हादयचीं दोंगर पालसणां आसतना आमी परप्रातांत कित्याक वतात?

म्हादयच्या ह्या देगणांत भोंवचे पयलीं आनी भोंवतना उटी, कन्नूर, कोडायकॅनल (तामीळनाडू), टेकडी (केरळ), गोकाक, दांडेली, जोग फॉल्स, याना, शिवसमुद्र (कर्नाटक), शिवनेरी, माथेरान, महाबळेश्वर, रायगड, पन्हाळगड, आंबोली (महाराष्ट्र), शिमला, कुलू - मनाली (हिमाचल प्रदेश), सोनमर्ग, पहलगम, गुलमर्ग, श्रीनगर (जम्मू आनी काश्मीर) कच्छ भागांतलें रण, काला डोंगर (गुजरात) ह्या राज्यांतलीं कांय निसर्गथळां हांवें पळयल्यांत. एक मात खरें, परप्रांतांतलीं निसर्ग थळां पळयतना जितलो हांव आनंदीत जालां ताचेकय चड म्हादय देगणांतलीं थळां पळयतना म्हजें काळीज खोशयेन भरून आयलां.

सोसोदूर्ग दोंगर चडटना मळबाक वेंगावपी तीं ऊंच ऊंच झाडां आनी खोल खोल दोंगर घळी पळयल्यात. नामो गुंडो दोंगरा वयल्यान दिसपी त्यो दोंगर रांगो पळयल्यात. भीमगड चडटना दिसपी तो सोबीत वाठार दोळ्यांत भरून घेतला. कातळांचे माळयेर चडटना दिसपी तीं सार्देचीं घळणां... चोर्ले घाट चडटना दिसपी तो वजरा सकला वजरो. पारवड, चिखलये आनी आमगांवच्यान दिसपी अयस पयस पातळिल्ल्यो दोंगर रांगो... सगळें कितें नविसरपा सारकें.

गोंयच्या पर्यटन नकाशाार दूदसागर आनी हरवळेंचो धबधबो अशे दोनूच वजरे आसात. म्हजे म्हायते प्रमाण म्हादय देगणांतल्यान ल्हान व्हड अशे तीस - पस्तीसां वयर वजरे अस्तित्वांत आसात. हातूंतले कांय गिमाळ्यांत सुकतात

तर थोडे वर्सांचे बाराय म्हयने घसघसतात. म्हादयचें पात्र तर खुबूच सुंदर. म्हादयच्यो कोंडी, खराड्यो, चाळचे गुंडे आनी तीं झोंपां... कृष्णापूरा वयर म्हादय न्हंय ऊंच ऊंच कड्यां मदल्यान मार्गक्रमण करता. दोंय वटांतल्यान दोंगर खडयो आनी मदल्यान खळखळपी म्हादयचो थंड उदकाचो प्रवाह. शिंयांच्या दिसांनी दनपारच्या कडार लेगीत कुडकुडो खाता. ह्या वाठारांत पळोवपाचे ते उबे आनी पात्रांत कोसळिल्ले कडे. हे उबे कडे वत आनी पावसाक लागून चित्रमय जाल्यात तर सकयल पात्रांत कोसळिल्ले कडे म्हादय न्हंयच्या धांवत्या प्रवाहान चित्रमय केल्यात. पात्रांत लाखांनी फातर... पूण सगळे एकामेकां पसून वेगळे... एका एका फातराक वराचीं वरां पळयत बसचें अशे.

वानराची वा मांगाची खडी हें थळ तर दिसांचे दीस पळयत बसचें अशेंच. हांगा शक्तिशाली न्हंयचो पराक्रम दिश्टी पडटा. गोंयचे ओडीन फातर कडो फोडून येवपी म्हादय न्हंयचें दर्शन घडटा. हांगा तिचें रुद्र रूप पळोवंक मेळटा. शितोडा आनी पोंयो वजऱ्यार ती वयल्यान घालून घेतना दिश्टी पडटा. पोंयो वजरो हो म्हादयच्या पात्रांतलो सगल्यांत ऊंच वजरो म्हण ताका नामना आसा. हाचे भायर विविध झाडां, झुडपां आनी वेली तुमचें लक्ष ओडून घेतात.

म्हादय देगणांतल्या जल, जंगल, जमीन आनी विविध जिवावळी विशीं खोलायेन अभ्यास जावपाची गरज आसा. ह्या वाठारांतल्यो न्हंयो, उपन्हंयो, नाले, व्हाळ, व्हाळकुटां, झरी, दोंगर आनी त्या रानांतलीं झाडां-झुडपां, वेली, ल्हान ल्हान वनस्पत तशेंच कड्डाचो अभ्यास जावप गरजेचें आसा. घाटमाथ्या वयल्या दोंगरा पालसणांचो आनी दोंगरांच्या मुळसांतलो जमनीचो अभ्यास करून थंय मेळपी विविध प्रकारच्या फातरांचोय अभ्यास जावप गरजेचो आसा. तेच भशेन जमनीच्या गर्भांत मेळपी खनीज कितलें आनी कसलें आसा होवूय अभ्यास शास्त्रोक्त पद्धतीन जावप गरजेचो. ह्या वाठारांत मेळपी जीव जिवावळ अफाट आसा. दिसाचे आनी रातचे दिसपी जिवावळीचें डॉक्युमेंटेशन अजून जावपाचें आसा. ह्या वाठाराच्या बाह्य आंगां विशीं शासकीय पांवड्यार थोडोभोव अभ्यास जाला पूण ताच्या अंतरंगा विशीं खोलायेन अभ्यास केल्लो तितलो पळोवंक मेळना. जो जाला तो कितलो प्रामाणीक आसा तें हांव सांगूक नकळो. कांय खाजगी पर्यावरण संस्था आपले परीन अभ्यास करपाक

सुरवात केल्या. पराग रांगणेकारान फुलपाख्यांचेर अभ्यास केला. पंकज लाड, अमृतसींग, आर्नोल्ड नोरोन्हा आनी हेर कांय पर्यावरण प्रेमी आनी अभ्यासक आपले परीन काम करीत आसात ही खोशयेची गजाल. बेळगांवची 'पर्यावरण वाहिनी' आनी 'सेसा' ह्यो खाजगी संस्था पश्चीम घाटा विशीं जागृताय आनी संशोधन करीत आसात. स्वामी विवेकानंद पर्यावरण जागृती फौज, केरी सत्तरी हे दिकेन म्हत्वाचो वावर करता.

म्हादयचे तडी वयलें लोकजीवन, वेवसाय, लोकउत्सव, लोकभास आनी हेर म्हत्वाच्या गजालींचेर अभ्यास जालो जाल्यार म्हादय देगणाचो पूर्व इतिहास उजवाडा येतलो. म्हादय चळवळीचे नदरेन आयजवेर बरेंच लेखन जालां. पूण म्हादय देगणाच्या विविध आंगां विशीं आयजवेर खोलायेन लेखन जावंक ना. राजेंद्र केरकारांनी पर्यावरण संवर्धना विशीं खूब बरयलां. डॉ. नंदकुमार कामत हांणीय विपूल लेखन केलां.

ह्या म्हज्या पुस्तकातलो निमणो एक सोडून सगळेच लेख हाचे पयलीं सुनापरान्त दिसाळ्यांत उजवाडा आयल्यात. 1 सप्टेंबर 2002 ते 24 ऑगस्ट 2003 ह्या काळांत हे म्हजे 50 ललीत लेख उजवाडा आयिल्ले. हातूंतले कांय लेख एका परस चड वांट्यांनी उजवाडा आयिल्ले. ह्या ललीत लेखांक पुस्तक रुपांत हाडटना हांवें तांचेर परत हात भोंवडायला. विशयांचेर आनीक अभ्यास करून म्हायती दिवपाचो यत्न केला. उल्लेख केल्ल्या थळांची, वर्णनाची परत तपासणी करचे खातीर त्या जाग्यांक हांवें परत भेटी दिल्यात. थळाव्या लोकांक मेळ्ळां. हे लेख बरोवन आठ वर्सां जावन गेल्यांत. ह्या काळांत म्हादयच्या पात्रांत म्हत्वाचो बदल जाला तो म्हळ्यार सरकारान बांदिल्ले बंधारे. ह्या बंधाऱ्यांक लागून पुरण शेत कायमचें ना जालां. ताका लागून मूळ लेखांतले संदर्भ म्हाका बदलचे पडल्यात.

म्हजें हें पुस्तक वाचनीय जावचें, सर्वसामान्य लोकांच्या - व्हडलेंशें उपचारीक शिक्षण घेवंक नाशिल्यांच्या हातांत पडल्यार लेगीत तें तांकां कळचें, समजुचें म्हण हांवें ह्या पुस्तकांत फोट्यांचो वापर केला. अक्षर आनी चित्र हांची हांगा सांगड घातील्ल्यान हें चित्रमय पुस्तक सगळ्या थरांतल्या वाचकांक निश्चितूच आवडटलें. म्हादय देगणांतले म्हजे कडेन 1800 फोटे आशिल्ले. पूण ते सगळे सादया

कॅमेऱ्यान काडिल्ले. ह्या पुस्तकांतले सगळे फोटे हांवें परत भोंवून काडल्यात. म्हायती एकठांय करपाक जितलों भोंवला तितलोच फोटे काडपाक भोंवलां आनी तळमळ्ळां... वेगवेगळ्या रूतू प्रमाण वेगवेगळ्या थळांचे फोटे जाय पडिल्ल्यान म्हाका खुबूच त्रास काडचे पडल्यात. ह्या पुस्तकांत 300 वयर वेगवेगळे फोटे आसात. कांय म्हत्वाचे फोटे तांच्या दर्ज्याक लागून निर्मल कुलकर्णी, गणेश शेटकार, गोविंद पोतेकार आनी आशीष प्रभुगांवकार हांचे कडल्यान घेतल्यात. तांचो हांव भोव उपकारी आसां.

म्हत्वाच्या थळांची वळेरी दिवची हो विचार पुस्तक तयार जातां जातां म्हज्या मनांत आयलो. ताचे खातीर परत म्हादय आनी मांडवीचो सगळो वाठार तळमळीन भोंवलों. तडीर रावपी थळाव्या लोकां कडेन भासाभास करून म्हत्वाची वळेरी हांवें खुबूच कश्टान तयार केल्या आनी फांटल्यान जोडल्या. ताचो उपेग वाचकांक निश्चितूच जातलो. ग्रामीण शब्द आनी वाक्प्रचारांच्या अर्थाची वळेरीय ह्या पुस्तका फांटल्यान जोडल्या. पुस्तक वाचतना अर्थाचें आकलन जावचे खातीर ताची मदत जातली. म्हादयचे तडीर आशिल्लीं वट्ट पुरण शेतां, गोंयच्यो न्हंयो, गोंयची अभयारण्यां, म्हादय देगणांतले म्हत्वाचे दोंगर, म्हादयचो नकासो, उपन्हंयो आनी नाले, रानवटी जनवरां, सुकर्णी हांची परिशिष्टांत वेगळी म्हायती दिल्या.

ह्या पुस्तकाचे निर्मितीचें श्रेय डॉ. नंदकुमार कामतीक वता. कारण फाटलीं आठ वर्सां पडून उरिल्लें हस्तलिखित तांचेच सांगणेन हांवें कला आनी संस्कृती संचालनालयाक सादर केलें. संचालनालयान विशयाचें म्हत्व वळखून पुस्तक प्रकाशीत करपाची जबाबदारी आपल्या खांदार घेतली. संचालनालयाचे संचालक भौ. प्रसाद लोलयेंकार हांचो हांव उपकारी आसां. ह्या पुस्तकाक डॉ. नंदकुमार कामत हांची प्रस्तावना लाबल्या. ते एक अभ्यासू व्यक्तीमत्त्व, गोंयच्या पर्यावरणाविशीं तळमळ आशिल्ल्या डॉ. कामततांक हें पुस्तक बेगीन उजवाडा येवचें म्हूण म्हजेय परस चड ताकतीक लागिल्ली. तांचे अभ्यासपूर्ण प्रस्तावनेन हें पुस्तक सुशोभीत जालां हाचो म्हाका आनंद जाता. अशे तरेचें म्हजें हें लेखन गोंयचे न्हंयच्या संदर्भात बरयल्लें पयलेंच आसुये.

म्हादय देगणांत आशिल्ले जीव आनी वनसंपत्तेचें संवर्धन जावपाक जाय. आयज मोट्या प्रमाणांत देगणांत

जनावरांची शिकार जाता. झाडांची कत्तल चालू आसा. ह्या गजालींचो वायट परिणाम पर्यावरणाच्या समतोलाचेर जाता. दोंगर बोडके जावंक लागिल्ल्यान जनावरां स्थलांतरीत जातात. दोंगराचीं पालसणां कोंसळपाक लागल्यांत. तांची माती व्हांवत सकयल येवन न्हंयच्यो कोंडी पुरवपाक लागल्यात. हाका लागून न्हंयचें पात्र उथळ जायत चल्लां. हाचो परिणाम म्हूण पावसाळ्यांत हुंवार येवपाचे प्रकार वाडल्यात. सकयल मांडवीचें पात्र पुरोवन ल्हान ल्हान जुंवे तयार जातात. उद्देगीकरणाक लागून न्हंयच्या पात्रांत प्लास्टीक आनी सांडपाणी सोडिल्लें पळोवंक मेळटा. रेंव काडपाचे प्रकार वाडिल्ल्यान कांय कडेन ताचे परिणाम वायट जाल्यात.

सत्तरी वाठारांत राखीव रान आनी म्हादय अभयारण्य घोशीत करून लेगीत कायदे पाळिल्ले पळोवंक मेळनात. म्हादयंत दिसा उजवाड्यां झिलेटीन आनी ब्लिचिंग पावडर घालून नुस्तें मारतना दिश्टी पडटा. अभयारण्यांतलीं अळमीं काडपाक बंदी आसतनाय अळम्यांचो बाजार भरता. कर्नाटक सरकार भीमगडाचो वाठार भीमगड अभयारण्य म्हण घोशीत करपाक फाटीं फुडें जाता. केंद्र सरकारान अभयारण्य घोशीत करून लेगीत आजून ताका मूर्त स्वरूप येवंक ना. पर्यावरण तज्ञांनी म्हादय वाठार इकोलॉजिकल सेन्सिटीव झोन म्हण घोशीत केला. पूण कर्नाटक सरकार धरणां बांदपाचो आपलो हट्ट सोडिना. कळसाचें काम हट्टान चालू दवरलां. हांगा मेळपी दाणयो वाग ना जावपाचे वाटेर आसा. भीमगड वाठारांत वेगवेगळीं वागोळीं आसात. तळेवाडी हे सुवातेर जगांत फकत हांगाच मेळपी 'रॉफ्टन फिटेल' जातीचीं वागोळीं पळोवंक मेळटात. 170 तरांचीं वखदांचीं झाडां आसात. कितल्याश्याच तरांचीं पिसोळीं आसात. ह्या सगल्यांचें संवर्धन जावपाक जाय असो म्हजे सयत जायत्या जाणांचो हावेस आसा.

हें सगळें करतलीं जाल्यार कर्नाटक आनी गोंय सरकारान संयुक्तपणान म्हादय देगण संवर्धनाची कार्यावळ राबोवपाक जाय. जनजागृती मोहीम हातांत घेवपाक जाय. जल, जंगल आनी जमनीचें म्हत्व लोकांक पटोवन दिवपाक जाय. एक दूरदृश्टी दवरून आतां पसून ह्या कामाक हात घालपाक

जाय. शिक्षणाच्या वेगवेगळ्या पांवड्याचेर पर्यावरणाचो विशय शिकोवपाची तजवीज सरकारन करपाक जाय. अशें केलें जाल्यार त्या त्या वाठारांत आशिल्ले न्हंयची आनी दोंगर पालसणांची विद्यार्थ्यांक वळख जावंक पावतली. थळावो परिसर तांकां परको जावचो ना. तो तांचे वळखीचो जातलो. झाडां, झोपां, सुकणीं - सावजां तशेंच किडी मुयांक थळावे भाशेंत कितें म्हण पाचारतात, तांचीं विज्ञानीक नांवां खंयची हें विद्यार्थ्यांक कळूंक पावतलें.

म्हादय देगणांतली ही सुंदरताय... तिची भव्यताय आनी दिव्यताय जण एकल्या गोंयकारान निश्चितूच पळोवची आनी जिणेचें सार्थक करून घेवचें. म्हादयचे हे अक्षर भोंवडेंत वाचकांक उर्बा निश्चितूच मेळटली. वरांचीं वरां चलपाची शक्त म्हजे सयत म्हज्या सांगात्यांक हें म्हादय मायेनूच दिल्या. तशी ती तुमकांय मेळची. हे म्हजें पुस्तक वाचून म्हादयच्या देगणांत भोंवपाची, अभ्यास करपाची, संशोधनाची इत्सा जागृत जाली जाल्यार म्हज्या ह्या लेखनाचें चीज जालें अशें हांव म्हणन. 'म्हादय खळखळून व्हांवुंदी...' हो हाचे पयलीं 2002 वर्सा बिम्ब नेमाळ्यांत उजवाडा आयिल्लो लेख. तोच लेख मागीर अस्मिताय प्रतिष्ठानान उजवाडायिल्ले म्हादय पुस्तिकेंतूय आयला. एकंदर चळवळीचें स्वरूप स्पश्ट जावचें म्हण ताचो ह्या पुस्तकांत आसपाव केला.

हें पुस्तक तयार करतना काडिल्ल्या फोट्यांची वर्गवारी करप, पेनड्रायव्ह, सिडी हाचेर उतरून दिवप तशेंच म्हादय न्हंयचो नकासो गुगल व्हेब थळा वयल्यान उतरून दिवप सारकीं म्हत्वाची तांत्रिक कामां करून दिल्ले म्हजे लागींचे इश्ट डॉ. राजेंद्र गाड हांचो हांव उपकारी आसां. हस्तलिखित वाचून म्हाका म्हत्वाच्यो सुचवण्यो करपी डॉ. प्रकाश वजरीकार हांचेय हांव उपकार मानतां. पुस्तकांच्या पानांची सुंदर मांडावळ करपी रीया ग्राफिक्स आनी छापणावळ करपी सुवर्णमुद्रा प्रिंटस् हांचो हांव मना पसून उपकारी आसां.

– प्रकाश पर्येकार

30 जुलै : म्हादय दीस

एक न्हंय - कागदा वेल्यान काळजांत पावतकीच

न्हंय आनी जीण हांचो संबंद सामको लागींचो. न्हंय आनी मनशाची कूड हातूंत समानता आसा. न्हंयंत उदक तशेंच कुडींत रगत. दोनूय प्रवाहूच. फ्रॅक्टल बायोलॉजी ही गणीतशास्त्राची एक शाखा. न्हंयांच्या प्रवाहाची रचणूक आनी मनशाचे कुडींतल्या रगत व्हांवन व्हरपी शिरांची रचणूक एकेच भाशेन आसता हें ही शाखा दाखोवन दिता. ‘रुशींचे कूळ आनी न्हंयचें मूळ’ खंय तें विचारूंक जायना. मनशाचेय कुडींतल्या रगताचें मूळ खंय, स्रोत खंय?

चिंतन केल्यार अशें दिसता, आमी ल्हान - सान न्हंयोच कुडींत घेवन जल्माक येतात. म्हणुनूच आमकां न्हंयाची चड ओड लागता. हेंच कारण आसूंक जाय, मनीस जातीच्या उत्क्रांतीच्या 70 लाख वर्सांक आमी - मनीस न्हंयो सोदीत सोदीत दर्यावेळेर पावले. मनशाची सांस्कृतीक उत्क्रांती आनी उदरगत धा ते बारा हजार वर्सांची. पोरण्यांतलीं पोरणीं पाशाणाची शस्त्रां, आवतां दोन - अडेच लाख वर्सां पयलींचीं. तिंवूय चडशीं खंयच्या न्हंय खंयच्या न्हंयच्याच देगणांत मेळटात. देड लाख वर्सां पयलींच्या मनशाक नौकानयन समजतालें. उदकांत पडल्यार हातपांय हालोवन पेंवपाची कलाय मनशान खूब आदीं सावन शिकून घेतिल्ली. म्हणून सांस्कृतीक उत्क्रांतीचे वाटे वयलो मनीस न्हंयक तसो भियेवंक ना. ल्हान जावं व्हड ताणे न्हंयांचेर मोगूच केला. न्हंयंक दुकळ पडटकीच निर्जल जाली, सामकी सुकून गेली तरी तिचे तडी वेलो मनीस खर्शेलो,

निर्शेलो ना. न्हंय पावसांत, हुंवारांत फुगली, मदांध जाली, तड फोडून व्हांवंक लागली तरीय मनीस भियेवंक ना. तो जाणा आशिल्लो, हुंवार सासणाचो नासता.

न्हंय पर्थून एक नवें रूप घेता. तिच्या पोटांतलीं पौश्टीक द्रव्यां अन्नाची एक सांखळ संपन्न करतात. हुंवार येना ती न्हंय न्हंयूच न्हय. न्हंयांचो असो रूप-रंग पळयत तिचे देगेर आनी देगणांत भव्य-दिव्य संस्कृतायो उब्यो जाल्यो. न्हंयो आनीक मनीस जातीची उत्क्रांती, न्हंयो आनी मनशाची संस्कृती, न्हंयो आनी धर्म, अध्यात्म, तत्वगिन्यान, न्हंयो आनी सैमीक सांखळ, न्हंयो आनी आमचीं तीर्थक्षेत्रां, शारां, बंदरां, न्हंयो आनी कला, साहित्य, संगीत, न्हंयो आनी आमचो सगळोच इतिहास वेगळो काडूंक जावचो ना.

न्हंयो लांबायेन, रुंदायेन व्हड-ल्हान बी आसत. पूण अश्या भौगोलीक - भौमितीक परिमाणांनी, आंकड्यांच्या, संख्याशास्त्राच्या फास्क्यांनीत न्हंयांक बंदिस्त करप म्हळ्यार न्हंयचे भाशेचें अज्ञान. न्हंयची भास म्हळ्यार कितें तें न्हंयचो अणभव खोलायेन घेतिल्ल्यांकूच होलमता.

ही न्हंयची भास वाचपाक डॉ. कल्याणरमण सारको अर्थशास्त्रज्ञ झपाटिल्ले भशेन सात-आठ हजार पानां खर्चून ऋग्वेदांतले सरस्वतीचो सोद घेता. ‘अंबीतमे देवीतमे, नदीतमे सरस्वती’ एका विशाळ दर्या येदी आशिल्ली. साडेतीन हजार वर्सां पयलीं भिरांकूळ

भुंयकापांत राजस्थानच्या रेंवटा पोंदा गेल्ली सरस्वती न्हंय हे पुराय भारतीय संस्कृतायेच्या आदाराचो चंदनाचो खांबो आशिल्ल्या सिंधू – सरस्वती प्रागैतिहासीक संस्कृतायेचो आत्मो. आयज धगर म्हणून एक सुपुल्लो व्हाळ तिच्या नांवान दाखयतात. हाक्रा पाटांतल्यान ती अरबी दर्याक मेळटाली अशें मानतात. हीच वैदीक सरस्वती न्हंय हिंदूंच्या दैवतशास्त्रांतली देवी सरस्वती जाली. हो चमत्कार न्हय. हो एक सन्मान. ज्या लोकमानसाक सरस्वती न्हंयची भास विसरूंक जावंक ना त्या लोकमानसान तिची स्मृती चिरंतन दवरपाक केल्लो तो तिचो सन्मान.

आयजूय न्हंयची भास वाचपी आसात. मार्क ट्वेन हांणी (सॅम्युअल लाँगहॉर्न क्लेमेन्स हें ताचें खरें अमेरिकन नांव) ‘लायफ ऑन मिसिसिपी’ बरोवन मिसिसिपी न्हंयक अज्रवंर केली. मेकाँग, इरावदी, होल्गा, डॅन्यूब, नीस, थेम्स, व्होल्गा, ऑमेझॉन, एकेक न्हंय पळेत, वाचत, समजत वच्चें – दोळ्यां मुखार दिसता तो मनशाचेच संस्कृतायेचो भोवरुपी चेतो.

गोंयचे संतकवी सोहिरोबानाथ आंबीये बरोवन गेले ‘अनुभवावीण मान हालवूं नको रे.’ न्हंय समजुपाक प्रत्यक्ष अणभव जाय. न्हंय समजुपी न्हंय नागडी पळेटा. तशी ती सैमीक नागडीच आसता. पूण मनीस बांद बी घालून तिका मनशाळावपाक सोदता. न्हंय समजुपी तिचो बहुआयामी सोद घेता, वेध घेता. ह्या सोदाक तसो केन्नाच आदी आनी अंत नासता. न्हंयचो सोद हो तसो अनादी सोद. तसो तो स्वतःचोच सोद आसता. न्हंय सोदतल्याक एका फाटल्यान एक सैमांतल्या आदितत्वाचो, आदिबंधाचो साक्षात्कार जायत रावता. एके तरेचे पिशें लागिल्ले वरी ताची उन्मनी अवस्था जाता. न्हंय बहुरुपी. एकाच थळार, एकाच वेळार ती एकेच भशेन नासता. न्हंय म्हळ्यार बदल. सातत्य दवरूनूय बदल. न्हंय सोदतना न्हंयचे आदीम सैमीक सुंदरतायेचो साक्षात्कार जाता.

तायग्रीस आनी युफ्रेटीसच्याच देगणांत मेसोपोटेमियन संस्कृतायेन मूळ कित्याक धरलें? सीरदर्या – अमुदर्या, ऑक्सस, सिंधू, नाइल, यांगत्से, ब्रह्मपुत्रा, मिसिसिपी

– मिसुरी, झांबेझी, नायजर हांगा कसली संस्कृताय उदेली. अद्वैतमल्ल बर्मनान बंगालीत ‘तिस्ता एक नदीम नाम’ कादंबरी बरोवन तिस्ता न्हंय अजरंवर केली. न्हंयचें वर्णन येवंक ना असली बंगाली कादंबरीच मेळची ना. गोपाळ नीळकंठ दांडेकर ह्या व्हड रुशीतुल्य मराठी साहित्यकारान तर नर्मदा न्हंयक आपले आत्मकथेंत व्हड स्थान दिलां. समिक्षकांनी म्हाकाव्याच्या पांवड्यार व्हरून दवरिल्ली रशियेंतल्या कझाक लोक समुहा वेली मिखायल शोलोखोवची ‘अँड क्वाइट फ्लोज द डॉन’ ही 1934 सालांतली कादंबरी म्हळ्यार न्हंयची भास कशी समजप ताचो सर्जनशील बरोवप्यां खातीर घालून दिल्लो एक वस्तुनिश्च पाठ म्हणू येता. न्हंय साहित्यकाराच्या रगतांत एकदां भितर सरली की कसली निर्मिती जाता तें कोंकणींतले सिद्धहस्त कथा – कादंबरीकार महाबळेश्वर सैलांची ‘काळी गंगा’ ही सुपुल्ली पूण नकसूद नवलिकादाखोवन दिता.

न्हंयां वेल्यो नवलिका

न्हंयांचीं नवलां नवलिकांनी हाडपी विशाळ जागतीक साहित्य आसा. देखीक, कांगो न्हंये वेली जॉन टाइनाची ‘द आयर्न स्टार’, जॉन स्टीनबेकाची ‘ऑफ माइस अँड मेन’, विल्बर स्मिथाची – नाइल न्हंये वेली – ‘रिव्हर गॉड’, जॉरी शेरमनाची कोलंबिया न्हंये वेली स्टिव्ही रिव्होसान बरयिल्ली ऑमेझॉना वेली, नगीब महफझाची ‘अड्रीफ्ट ऑन नाइल’, हेनरी जेम्साची ‘द अँबेसीडर्स’ अश्यो जायत्यो कादंबऱ्यो आसात. न्हंयांक मनशांच्या सांस्कृतीक विश्वांत कितलें व्हड स्थान मेळ्ळां तें कादंबऱ्यां वेल्यान दिसून येता.

न्हंय – एक सैमीक वेवस्था

‘लोटीक’ म्हणजे उदकाचे व्हांवते सैमीक वेवस्थेंत (इकोसिस्टीम) न्हंयो आसपावतात. न्हंयांचेंय एक सैमीक चक्र आसता. ह्याच चक्राची भूल न्हंय सोदतल्याचेर पडटा. गिमांतली न्हंय, पावसांतली न्हंय, शियांच्या कुडकुड्यांतली धुंवटेंत गुडूप जाल्ली न्हंय – न्हंयचे

तरेकवार मूडस पळेतां पळेतां न्हंयचो अणभव घेवपी तिची जीवसंपदा (बायोडायव्हर्सिटी) आनी अन्नाची सांखळ हांचेंय दर्शन घेता. न्हंय सासणाची सुंदर उरची, तिचीं देगणां सोबितूच आसचीं, तिचेर कसलेच अत्याचार जावचे न्हय म्हणून न्हंयचो सोद घेवपी सदांकाळ जागरूक आसता.

पंचनदांचे वेद आनीक वेध

वैदीक साहित्याची निर्मिती पांच वैदीक न्हंयांच्याच देगणांत जाली. कांय रचणुको (ऋचा) सरस्वती - सिंधूच्याय देगणांत जाल्यो. बियास, रावी, सतलज, चिनाब, झेलम ह्यो पंजाबांतल्यो पांच पवित्र न्हंयो. न्हंयांचें सान्निध्य आसले बगर वेदांची निर्मिती जावपाची काय? आनी, न्हंयांनीच दिले न्हय इतले उदात्त, पवित्र, मंगल विचार? म्हळ्यार न्हंयां भितर वैदिकांक अशी एक उर्जा, उत्स्फूर्त मेळ्ळी जी घडये हिमालयांत जावं दर्याचेर मेळची नाशिल्ली. वेद अपौरुशेय न्हयच न्हय. वेदांक आमी न्हंयां पासून जाल्ले अशें म्हळ्यार कांयच अतिताय जावची ना. न्हंयांच्या देगणांत, तो प्रवाह पळयत वेदकर्त्यांनी गूढ चिंतन केलें. तांणी त्या प्रवाहाचेर चित्त थीर, एकाग्र करून घेतिल्लो वेध म्हळ्यारूच आयचे आमचे वेद.

वैदीक काळा पसून मनशाच्या सामक्या मुलभूत चिंतनांक उर्बा दिवपी उर्जा न्हंयांत आसता हें सिद्ध जाल्ल्यान भारतीय लोकमानसान न्हंयांक 'लोकमाता' मानल्यो. 'गंगेश्चयमुनेश्चैव गोदावरी सरस्वती' सारक्या मंत्रघोशांतल्यान न्हंयांची होरावणी करपी लोकमानसान गंगेच्या उदकाचो थेंबो मरचे पयलीं ताळ्यार पडप म्हळ्यार एके तरेचो पुनर्जल्म मेळप अशें समजुपांत धन्यताय मानली. गंगाच कित्याक? हाची जाप तितली सोपी न्हय. झेलांत घट्ट जाल्लें गंगोत्री हे हिमन्हंयेचें उदक थेंब्या थेंब्यांत गळून एक बारीक धार जल्माक येता. एक ल्हानशी, सुपुल्ली धार. ही धार अलकनंदा पावतकीच एक व्हड न्हंय जाता. बंगालच्या उपसागराक मेळटासर हेच धारेन कितलेंशेंच सोंशिल्लें आसता, व्हांवन हाडिल्लें, पोटांत घेतिल्लें आसता. आकांताचे उचांये वेल्यान सकयल देंवन जे

नमळायेन बनारस गंगा व्हांवता ती पळोवन लोक नतमस्तक जायत रावले. तांकां दिश्टावो जालो-आमी म्हळ्यार ही गंगा. गंगा, म्हळ्यार आमी, आमी सगळेच गांगेय. ह्याच अर्थान गंगा महाभारतांत अवतरता. गंगा न्हंय उरना. ती आमचे जिणेची एक घटक जाता. म्हणून जांणी जल्मांत केन्ना गंगा पळोवंक ना तांकांय मरतना गंगाजल जाय जाय दिसता. तो थेंबो ताळ्यार पडप म्हळ्यार मातयेंतलो जीव मातयेक लागप. ब्रह्मांडांतल्या काळरूपी न्हंयेंत जिविताची न्हंय विसर्जीत जावप.

अशे तरेन सर्वार्थान भारतीय लोकमानस न्हंयां कडेन एकरूप जायत आयलां. हेच फाटभुंयेचेर प्रा. प्रकाश पर्येकाराचे कलाकृती कडेन पळोवंक जाय. रुढार्थान हो लेखसंग्रह. पयलीं दर सप्तकाक उजवाडाक आयिल्ल्या लेखांचें संकलन. पूण ह्या संग्रहांत - संकलनांतूय एक सेंद्रीय सुत्र आसा, एक व्हांवती मेळकीक आसा. एक कथासुत्र, बीज आसा, एका महाकाव्याचो सर्ग आसा, ना म्हळ्यार, नमळायेन घाल्लें एक आदीम, गाराणें आसा. अशा संग्रह संकलनाचें सेंद्रीय सुत्र सांपडटा तेन्ना तें सादें पुस्तक, ग्रंथ उरना. ती एक नकसूद कलाकृती जाता. मायकेल अँजेलोक ताची असामान्य शिल्पकृती 'डेव्हीड' बदल खंय कोणें विचारलें - संगमरवराच्या (मार्बल) पाशाणांतल्यान तुका डेव्हीडाचें इतलें सुंदर शिल्प कशें कितें कोरांतपाक शक्य जालें?' अशें म्हणटात, रनॅसांस काळांतल्या त्या प्रतिभावंतान रोखडीच जाप दिली - 'हांवें व्हड कांयच करूंक ना. पाशाणांत डेव्हीड सोडून जें कितें आशिल्लें तें सगळें हांवें छिन्नी, हातोडी घेवन कुशीक काडलें, आनी अजाप म्हळ्यार, 'डेव्हीड' तयार जालो.'

असोच प्रस्न प्रकाशाक केल्लो जाल्यार आयज तो म्हणपाक शकता - 'म्हादय रगतांतूच भरसल्ली. तिचेर हांवें कांय-एक बरोवंक ना. ती काळजांतल्यान आपशींच कागदार देंवली.'

म्हादय ते मांडवी

दर्याचे पातळे सावन 940 मिटर उंचायेचेर कर्नाटकाच्या

बेळगांव जिल्ह्यांतल्या खानापूर तालुक्यांत सोनसागराचे ईशान्येक 10 कि. मि. अंतराचेर जांबोटी घाटांत म्हादयचो उगम जाता. उगमा सावन पयले पांच कि. मि. म्हादय नैऋत्य दिशेक व्हांवता. उरिल्लो प्रवास अस्तमतेचे दिकेन पणजे मेरेन 82 कि. मि. चो.

म्हादयचो 35 कि. मि. प्रवास कर्नाटकांतलो तर 52 कि. मि. गोंयांतलो.

म्हादयचें पुराय देगण (बेसीन) उत्तर गोलार्धांत 15 अंश, 15 मिनटां 24 सेकंद आनी 15 अंश 42 मिनटां रेखांशामदेत आनी पूर्व 73 अंश 45 मिंटा 46 सेकंद, 74 अंश, 24 मिनटां, 54 सेकंद अक्षांशामदें समावता. 2032 चौखण कि. मि. देगणांतलो 375 चौ. कि. मि. (18 टक्के), कर्नाटकांत 77 चौ. कि. मि. म्हळ्यार 4% महाराष्ट्रांत आनी 1580 चौ. कि. मि. (78%) वाठार गोंय राज्यांत येता.

प्रकाशाचो हो ग्रंथ म्हळ्यार म्हादय वेलो एक मोनोग्राफ जाल्ल्यान म्हादयच्या भुगोलाची अचूक म्हायती आसप चड गरजेचें. गोंय सरकाराच्या खास तज्ञांच्या मंडळाचो सभासद म्हणून 1998-2001 वर्सा मजगतीं काम केल्ल्यान म्हादय संदर्भांत सरकारी दफतरांतली म्हायती आनी नकाशेबी अभ्यासपाक मेळ्ळे.

म्हादयच्यो कर्नाटकांतल्यो तीन उपन्हंयो म्हळ्यार बैल नदी, कोटणी नदी आनीक भंडुरा नालो. सुर्ला / नानोडेंची न्हंय, रगडा, दिवचल, म्हापसा आनी खांडेपार / दुधसागर न्हंय ह्यो गोंयांतल्यो मांडवी / म्हादयच्यो मुखेल उपन्हंयो. कुंभारजुंवेच्या कालव्याक लागून मांडवी जुवारीक जोडल्या. मांडवी - जुवारीक जोडिल्ल्यान एन. आय.ओ. चे शास्त्रज्ञ हे जोडवेवस्थेक 'मांडवी-जुवारी खाडी संकूल' म्हणटात.

पुराय गोंय राज्यांतलो 42.8% वाठार म्हादय / मांडवीच्या देगणांत सामाविल्ल्यान, राज्यांत जितलोय पावस पडटा तें सगळें उदक पोटांत रिचोवन, खळखळावन व्हांवपी म्हादय एक म्हत्वाची यंत्रणा जाता.

हे न्हंयचें म्हत्व कळिल्ल्यानूच गोंयांतल्या स

तालुक्यांतल्या 194 गांवांची रचणूक ह्या देगणांत जाली. ह्या गांवांत 94 हजार हॅक्टर्स सुपीक जमीन आसा.

दख्खनचो सडो 63 ते 65 दशलक्ष वर्सां पयलीं लाव्हा घट जावन तयार जाल्लो. ताचे उपरांत अस्तंत घाट सह्याद्रीच्या दोंगरांची माळ तयार जाली.

हाचो अर्थ, म्हादयचो जल्मूय उणोच 50 ते 60 दशलक्ष वर्सां पयलींचो. भूगर्भशास्त्रज्ञ म्हणटात, गोंयांत पावतकूच भुंयकापाच्या तडाख्याक लागून तिचो प्रवाह वांकडो तिकडो जालो.

‘फातरांचीं शिल्पचित्रां’ अशें एक प्रकरण ग्रंथांत आसा. हीं शिल्पचित्रां म्हादयन कितें भोगलां ताच्यो कुरवो. ‘फातर लोकमानसांतले आनी दोंगर पालसणांतले’ ह्या प्रकरणांतल्यान म्हादयचे उत्पाती उत्पत्तीचो पुरावो सांपडटा. म्हादयच्या देगणांतले पाशाण उणेच 55 ते 60 कोटी वर्सां पयलींचे हें सिद्ध जालां. ह्या फातरां वेल्यान म्हादय व्हांवक लागली. तिच्या 5 ते 6 कोटी वर्सांच्या प्रवाहान शिल्पचित्रां कोरायलीं. ह्या मनभुलायण्या चित्रांनी प्रकाशाचेंय मन भुलयलें. म्हादयच्या प्रवाहांतले, तडी वेले देगणांतले-तरेकवार पाशाण आपली काणी ताका सांगताले. या ग्रंथांतलीं फातरांचीं छायाचित्रां आमचे कडेनूय उलयतात. कांय फातरांच्या रंग, रूप, आकार, रचणुकांचीं, कुवाडीं अजून सुटपाचीं आसात. जंय 6 कोटी वर्सां पयलीं दर्या आशिल्लो अश्या जाग्यां वेल्यान म्हादय व्हांवताली काय? म्हादयच्या देगणांतल्या चुन्याच्या खडपांचो-सत्तरी लाईमस्टोन उगम कितें? म्हादयच्या पाशाणांनी बारीकसाणेन सोदल्यार प्राचीन जीवाश्मां, फातर जाल्ले जीव बी मेळटाले हातूंत म्हाका दुबाव ना.

म्हादयच्या प्रवाहाबरोबर प्रकाशान जो प्रवास केलो तातूंतल्यान ताणें कितल्याशाच नव्या प्रस्नांक हात घाला. सांस्कृतीक सर्गेस्त इतिहासकार अनंतबाब धुमे सत्तरींत समुद्रांतले जीवाश्म मेळिल्ल्याची गवाय दिताले. ठाणें - दोंगुलीं हांगा एक शंखूय मेळिल्ल्याचें तांणी नमूद केलां. म्हादयच्या पोटांत बरीच गुपितां आसात, आनी ह्या ग्रंथाक लागून तांचो सोद घेवन रहस्यभेद करपाच्या कामाक नेट

येतलो. इतलीं गुपितां घेवन व्हांवपी म्हादय गोंयचीच न्हय तर न्हंयांचीच आदिमाता म्हणूंक जाता.

गजलक्ष्मी – म्हादय – मालव गणराज्य

जंय न्हंय थंय संस्कृताय आसताच आसता. ह्या ग्रंथांतली ‘लोकमानसांतली म्हादय’, ‘म्हादय देगणांतले लोकउत्सव’, ‘म्हादयच्या तिरा वयलीं देवथळां’ ह्या प्रकरणां वेल्यान म्हादयचीय म्हणून एक खाशेली संस्कृताय कदीम काळार निर्माण जाल्ली अशें दिसता. हे संस्कृतायेच्या गिरेस्तकायांचो पुरावो ‘पुरण शेत’ ह्या प्रकरणा वेल्यान मेळटा.

पुरातत्वशास्त्रज्ञांच्या अदमासा प्रमाण अस्तंत भारतांत 3500 वर्सां पयलीं शेती सुरू जाली. पूण गोंयांत ती सगळ्यांत पयलीं सुरू केली ती पुरणी लावपी शेतकारांनी – पुरणीकारांनी. हें गिन्यान तांचे मेरेन दख्खन सड्या वेल्या कृष्णा न्हंयेच्या देगणांतले संस्कृती कडसून आयलें. देखून पुरणी शेताची संस्कृताय सामको मोहेंजोदारो हराप्पा संस्कृताये कडेन संबंद जोडटा. पुरणशेतांची पुराय माहिती प्रकाशान गोंयच्या इतिहासांत पयलेच फावट दिल्या. ‘पुरण’ हे ‘पूर्णान्न = पूर्ण + अन्न’ ह्या शब्दा वेल्यान आयिल्लें उतर आसूं येता. पुरणांतल्या ‘पूर’ हाचो अर्थ शार, नगर असोय जाता. इंद्राक ऋग्वेदांत ‘पुरंदर’ म्हळा. दोंगराळ भागाक लागून सत्तरींत पिकाळ जमीन उणी. आयचे परस शतपटीन प्राचीन काळार पुरणी आसतल्यो. अन्नाची, तांदळाची ‘पुरवण’ करपी म्हळ्यार ‘पुरणी’ असोय सादो अर्थ काडूंक जाता. पुरणी करतल्यांनीच गजलक्ष्मीच्यो मूर्ती, शिल्पां उबीं केल्लीं दिसतात. म्हादयच्या देगणांतलीं सगळींच गजलक्ष्मीचीं शिल्पां म्हळ्यार खुद्द म्हादयचेंच मूर्तीरूप अशें म्हजें मत हो ग्रंथ वाचले उपरांत जालो. कमळाचेर बशिल्ली देवता ही भूदेवी न्हय तर म्हादय. तिच्या मस्तकार अभिशेक करपी हत्ती म्हळ्यार पावसाचीं मोसमी कुपां. ह्या कुपांक लागुनूच म्हादय संतुश्ट जाता असो अर्थ काडपाचो.

म्हादयच्या देगणांतूच सातवाहन काळांत एक गणराज्य

आशिल्लें. मौर्य काळार गणराज्यांची प्रथा आशिल्ली. दक्षिणेंत ती कायम उरिल्ली आसूंक जाय. महामहोपाध्याय वा. वि. मिराशी, डॉ. अळतेकर, पी. गुरुराज भट्ट, सालेतोर आदींचें संशोधन वाचल्यार महारथी, चुटू, कुराज, आनंद / मुदानंद आदी ल्हान ल्हान राज्यां म्हळ्यार गणराज्यांच कशीं दिसतात. अशेंच एक गणराज्य कोल्हापूरचे कुराज आनीक चिताकुल कारवारचे चुटुज हांचे मदीं आशिल्लें. तांचे शिमेरूच हळशीचें प्राचीन कदंब घराणें आशिल्ल्यान कदंबांक ह्या गणराज्याची नसाय जाताली अशें दिसता. सत्तरी-खानापूर आनी बेळगांव जिल्ह्याचो कांय वाठार- ह्या ‘मालव’ गणराज्यांत आसपावतालो. गोंय कदंबांनी ह्या गणराज्याचो नाश करून ‘मालवमारी’ हो किताब घेतिल्लो. पूण मालवांक भियेवन तांचो निर्वंश करचेंशें गोंयच्या कदंबांक कित्याक दिसलें? सह्याद्रीचे कुशीतल्या असोय ह्या मालव गणराज्यांचो उल्लेख येता. भीमगड ह्या मालवांनीच बांदिल्लो आसतलो. सत्तरींतलो माळोली / माळवली गांव, खानापूरांतलो मानगांव – मालव गणराज्याच्या अस्तित्वाची साक्ष दितात. गजलक्ष्मीपूजन हेंवूय ह्या मालव गणराज्याचेंच. मालव गणराज्य ही म्हादय देगणांतली खाशेली संस्कृताय आशिल्ली. तिचें अस्तित्व एक हजार वर्सां पयलीं सोंपलें. पूण ह्या ग्रंथांत म्हादयची गणराज्य परंपरा पाना पानाचेर दिसता.

जनुकीय आनी पुरातत्त्वीय संशोधना प्रमाण आफ्रिका खंडांतल्यान भायर सरून आदिमानवान दर्याचे देगे वेल्यान न्हंयांच्या देगणांतल्यान भोव कश्टान वाट काडीत भारतीय उपखंडांत प्रवेश केलो. डॉ. पप्पु हांच्या हालींच्या संशोधना प्रमाण आदिमानवाचें भारतांतलें अस्तित्व उणेंच 15 लाख वर्सां पयलींचें पाशाणयुगांतल्या ह्या आदिमानवान मागीर हवामानांतल्या बदलांक तोंड दीत सैमीक संपत्तेचो सोद घेतलो. डॉ. सांकलिया हांणी अस्तंत भारतांत जंय जंय संशोधन केलें थंय पुरावे मेळ्ळे ते आदिमानव आनी न्हंय हांच्या नात्याचे. गोंयची म्हादय कृष्णा-तुंगभद्रा ह्या व्हड न्हंयांक लागीं. म्हादयचे उदेंत शिमे वेल्यो घटप्रभा – मलप्रभा न्हंयो पयलीं सह्याद्रीच्या देगणांत पावल

घालपी आदिमानवान पळयल्यो. ह्या न्हंयांच्या कांठार आदिमानवाचीं पाशाणी शस्त्रां आवतां सापडल्यांत. घटप्रभा - मलप्रभा, म्हादय ह्या वाठारांत लाखांनी वर्सां पयलीं अटंगें रान आशिल्लें. आयज सांपडनात तसलीं जिराफ, गेंडो असलीं सावजां थंय वावुरतालीं. वाघ, शींव तर सुमारा भायर. आयज हांच्यो कुरवो सुद्धा मेळनात. अशा अटंग्या रानांत सामको माकड कसो दिसपी, आंगार आंश्वेला भाशेन आशिल्लो आदिमानव पावलो तेना ताका सगळ्यो तरांचो भंय आशिल्लो. पूण हो भंय सोडून तो म्हादयच्या देगणांत देंवलो केन्ना तें म्हादयच्या देगणांतले ताचे प्राचीन वसणुकेचो आनी हथयारांचो सोद घेतले शिवाय कळचें ना. पूण शिंगांव, कुळें ह्या जुवारीच्या देगणांतल्या गांवांनी जीं शस्त्रां-अॅशुलियन हाताकुराडी सांपडल्यात तांचे वेल्यान उणेंच एक लाख वर्सां पयलीं आदिमानव गोंयच्या न्हंयांच्या कांठार पावलो असो अदमास बांदू येता.

ह्या ग्रंथाच्या पयल्याच प्रकरणांत म्हादय न्हंयचो भुगोल आयला. म्हादय न्हंयच्या जलस्रोतांचो (हायड्रोग्राफी) भुगोल पळेल्यार आदिमानवाक खंय खंय वस्ती करीनशी दिसली आसतली ताचो अदमास येता. चोमो करून रानवटी सावजां फाटल्यान धांवप, तांकां अचकीत सांपळ्यांत धरप, व्हड फातर, गुंडे मोखून जीव काडप, हातान नाजाल्यार बडयेच्या तोंकाक फातर बांदून नुस्तें मारप, बांद घालून नुस्त्याची वाट आडावप, उदकाच्यो कोंडी सोदून थंय राबितो करप-अशे तरेन आदिमानव म्हादयच्या जलस्रोतांच्या सांगातान, अटंग्या रानांत तिगून उरलो. म्हादयचो एकेक जलस्रोत म्हळ्यार एक वेगळो इतिहास.

म्हादयच्या देगणांतूच कृष्णापुरा लागीं भीमगड हे सुवातेर ज्यो चुन्याच्या फातरांतल्यो होंवऱ्यो आसात थंयच आदिमानवान आपलें ठाणें मांडिल्लें. म्हादयच्या प्रवाहाक लागुनूय जंय जंय फातर झरून होंवऱ्यो तयार जाल्यात थंय गिमाच्या दिसांनी आदिमानव आलाशिरो घेतालो.

पुरातत्वीय नदरेंतल्यानूच न्हय तर भूगर्भशास्त्रीय

इतिहासाचे नदरेनूय ह्या ग्रंथातलीं कांय प्रकरणां खूब म्हत्वाचीं आसात. लेखकाक चित्र - विचित्र रंगांच्यो, आकारांच्या पाशाणांची खूब आवड. म्हादयच्या देगणांची परिक्रमा करतना ताका पाशाणांतल्या सौंदर्याचो, सौशठवाचो साक्षात्कार जालो. 'प्रवाहांतलीं शिल्पचित्रां' म्हळ्यार एक भूगर्भशास्त्रीय इतिहासाची झलक. लेखका कडल्यान हांवें कांय फोटो मागून घेतले. तातूंतल्या एका फोट्यांत ऑस्ट्रेलिया खंडांत मेळ्ळ्यात तसले 'स्ट्रॉमेटोलायटस' हे जीवाश्म दिसले. म्हादयच्या देगणांत लिपल्या एका पुरातन दर्याची काणी. ही काणी म्हादयच्या प्रवाहांतलीं शिल्पचित्रां सांगतात.

म्हादयचो जल्म अस्तंत घाट जल्मुचे पयलींचो. उण्याच 65 लाख वर्सां पयलींचो. पूण म्हादयच्या देगणांतले पाशाण 2 ते 3 अब्ज वर्सां पयलींचें. लेखकान वर्णन केलां तें एकेक शिल्पचित्र म्हळ्यार एक 'कालकुपी' 'टायम कॅप्सूल' कशें. तातूंत हवामानांतल्या बदलांची माहिती लिपल्या. गिऱ्यांचें चुंबकीय क्षेत्र कशें बदल्लें ताचें गुपीत आसा. भुंयकांपान जाल्ल्या उलथापालथीची नोंद लिपल्या. जांका 'सॅडिमेंटरी रॉक्स', दर्यांतल्या चिखलाचे थरार थर चडून तयार जाल्ले पाशाण म्हणटात ते तर खुणयतात शास्त्रज्ञांक जे केन्नाच हांगा पावंक नात.

आपल्या पोटा पोंदा नश्ट जावन गेल्ल्या प्राचीन दर्याची कूड, हाडां, अवशेष घालून, त्या मड्या वेल्यान व्हांवपी म्हादयचें जितें - जागतें वर्णन ह्या ग्रंथाच्या पानापानाचेर मेळटा.

एक म्हादय दिसता. थंय आदिमानव येवचे पयलींची. सामकी तरणी, अक्राळ - विक्राळ. ग्रंथाच्या सातव्या प्रकरणांत रानाचें वर्णन आयलां. अशीं रानां रामायण, महाभारत काळांत आशिल्लीं. पूण हें रान आयचें रान, मनशांनी पांया पोंदा घाल्लें, चिड्डिल्लें, माड्डिल्लें रान.

दुसरी म्हादय दिसता. देगणांत मनीसवसती आयले उपरांतची. मनशांच्यो वसणुको आयल्यो, शेतां आयलीं. गोरवां पोसप आयलें. नुस्तेमारी आयली. धर्म, चालीरिती आयल्यो. लोकवेद आयलो. ही म्हादय ग्रंथांत दिसता ती

‘लोकांची म्हादय?’

एक म्हादय सैमाची, विरक्त, कसलीच कोणाचीच पर्वा नाशिल्ली. सैमीक म्हादय. तिचेर आयजवेर कसलोच बांद ना, बंधन ना.

दुसरी म्हादय लोकांची. तांची सैमीक आवय. तांको पोसपी. अन्न दिवपी. तान भागोवपी. ह्या ग्रंथांत म्हादयच्या सैमीक आनी लोकधात्रीक म्हादय बरोबरूच म्हादयचें आनीक एक रूप दिसता-गिन्यानजनक म्हादय.

ह्या पुस्तकाच्या बाविसूय प्रकरणांतल्यान लेखक दाखोवन दिता-म्हादय हो फकत एक उदकाचो स्रोत न्हय, म्हादय एक न्हंयच न्हय-म्हादय निखटो एक प्रवाह न्हय, तर म्हादय आसा गिन्यानाचो, पारंपारीक गिन्यानाचो, एक स्त्रोत्र. म्हादय एक सादीसुदी न्हंय न्हय तर म्हादय एक गिन्यानाचो कोशूच हें लेखक ह्या ग्रंथांतल्यान सांगूक सोदता.

म्हादयचे तडी वेली लोकजीण, पुरणशेती, पारंपारीक बांद, माशे मारपाची पारंपारीक पद्दत, म्हादय देगणांतले लोकउत्सव, म्हादयच्या तिरा वेलीं देवथळां ह्या प्रकरणांतल्यान पारंपारीक गिन्यानाचो दिश्टावो जाता.

हें सगळें म्हादयच्या देगणांत पांय रोवन उबे आशिल्ल्या आदिमानवाक कृष्णेच्या देगणांतल्यान देंवले उपरांत हजारानी वर्सा काडटकऱूच शक्य जालें. गोंयांत नेग्रिटो वंशाचे वसाहतकार येवन पापुआ न्यू गिनी मेरेन पावले. तांचे फाटल्यान ऑस्ट्रीक वंशाचे मनीस गोंयांत स्थायीक जाले. भूमध्य सागराच्या देगणांतल्यान द्रविडियन्स आयले. सगळ्यांत निमणे इंडो-युरोपियन्स, जांकां काल-पयर मेरेन ‘आर्य’ म्हणटाले ते संस्कृत भाशीक लोक पावले.

ह्या प्रत्येक लोकसमुहाक, अल्प / दीर्घकाळ वसणूक केल्ल्या वसाहतकारांक म्हादयचें कसलें दर्शन जालां आसतलें काय?

ह्या प्रस्नाचें एकूच अशें मुदयेथीक उत्तर ना. पूण जाप सोदतलो जाल्यार वाचतल्याच्या मेंदवाक खुबशी खावड ह्या ग्रंथांत मेळटा. एके नदरेन हो ग्रंथ म्हादयचो मानववंशशास्त्रीय इतिहासूय जाला. ह्या ग्रंथाचीं कांय

देखदिणी वैशिष्ट्यां आसात. तांकां लागून खंयचेय भाशेंत तो अणकारीत जालो तरी तातूंतल्या गिन्यानाची संपृक्तताय उणी जावपाची ना. खंयचीय न्हंय, तिचो प्रवाह, देंगण - नकाशे, फोटो, चित्रपटांत पळोवप आनी स्वतः तो वाठार माडोवन, चलून, भोंवन अणभवप हातूंत जो फरक आसा तो ‘ग्रावंड ट्रुथिंग’ चो फरक ह्या ग्रंथांत आसा.

देखीक, पयल्याच प्रकरणाचे निमणे कडेन म्हादयचो जलभूगोल स्पश्ट करतना लेखक बरयता, ‘गवाळी, नानेवाडी, देगांव ते सकयल अरबी समुद्रा मेरेन म्हादयक असंख्य झरी, व्हाळ, उपन्हंयो येवन मेळटात. ह्या न्हंयां भितर भांडुरा नालो, कोटणी न्हंय, बैल न्हंय, गडाचो पानशिरो, नानोडेची न्हंय, वेळसाची न्हंय, रगाडो न्हंय, खांडेपार न्हंय, वाळवंटी न्हंय, दिवचल, अस्नोडा, म्हापसा आनी सिकेरी ह्यो म्हत्वाच्यो न्हंयो आसपावतात. ह्या न्हंयांचो परिसर आनी तांचें हें जाळ पळयतकच मन थक्क जाता. ह्या न्हंयां वरवींच म्हादयक म्हानपण फाव जालां. हाकाच लागून ती गोमन्तकाची लोकमाता.’

‘म्हादयचो प्रवाह’ ह्या दुसऱ्या प्रकरणांत लेखकांतलो साहित्यीक एक नवी सौंदर्यदृश्ट घेवन बरयता ‘दोंगरातल्या कुसण्यांतल्यान फुटपी झरी... त्या झरींचे जाल्ले ते व्हाळ. व्हाळांच्या भेटीन जल्मल्यो त्यो उपन्हंयो... ह्यो उपन्हंयो म्हादय न्हंयच्या प्रवाहांत शक्त रिगयता. ताच्यांत नवचैतन्य रिगयता. झरी, व्हाळ, उपन्हंयो जितल्यो चड येवन मेळटात तितलो खंयचेच न्हंयचो प्रवाह चड सशक्त जाता. उगमा कडेन जंय तो धर्तरेच्या पोटांतल्यान भायर सरता थंय तो निराकार आसता. मुखार झुळझुळ, खळखळ, घसघसूंक लागतकच पेण्या पेण्यार ताचो आकार बदलत रावता.’

एके न्हंयेच्या व्यक्तिमत्त्वाचें डायनॅमिक्स लेखक अश्या नकसूद पूण विज्ञानशील उतरांनी व्यक्त करता.

‘म्हादयच्या देगणांतले वजरे’ हें प्रकरण म्हळ्यार एक लघुनिबंध, म्हळ्यार एक प्रवासवर्णन जालां. ह्या प्रकरणांतली वजऱ्यांची माहिती पयलेच फावट इतल्या बारीक बारीक तपशिला सयत वाचप्यां मुखार येता. ग्रंथांतल्या प्रत्येक प्रकरणांत त्या त्या थळांचे फोटो आशिल्ल्यान तपशिलाक

आनीक आधार आनी खोलाय मेळटा.

गोंयांतल्याच न्हय तर भारतांतल्या खंयच्याच न्हंयाच्या पात्रांतल्या कोंडींचेर व्हडलेंशें बरप जाल्लें ना. जें जालां तें कथा - कादंबऱ्यांनी. 'म्हादय न्हंयच्यो कोंडी' हें प्रकरण म्हणून वेगळें थारता. न्हंयच्यो कोंडी, तांचो उगम, रचणूक, सैमशास्त्र, जीवशास्त्र हो एक गहन अभ्यासाचो विशय. म्हादयच्या कोंडींचेर 20 पानां बरोवप - तिंवूय सामकी समरसून, सिनेमॅटोग्राफिक शैलीन म्हळ्यार लेखकाच्या कसदार शैलीशास्त्राची गवाय. ह्या प्रकरणाक लागून गोंयच्या तळपण, गालजीबाग, कुळें, खांडेपार आनी हेर न्हंयांतल्या कोंडींचेरूय भोंवडी आनी अभ्यास करून बरोवपाच्या कार्याक नवी दिका मेळटली. अश्यो कोंडी आदीमानवाच्यो सामक्यो आवडीच्यो. संवसारभर न्हंयांच्या कोंडीं लागींच प्राचीन मनीस वसणुकांचे पुरावे मेळल्यात.

'हायड्रोलॉजिकल सायकल', म्हळ्यार जलचक्र, शाळेंतल्या विद्यार्थ्यांक परिचीत आसता. पूण म्हादयक उदकाची पुरवण कशी जाता हाचो सोद घेतना लेखक म्हादयच्या जलचक्राचेर बरयता. 'पावस देगणांतलो, पावस रानांतलो' हें पाचवें प्रकरण काव्यमय तर जालांच, पूण चित्रमयूय जालां. तातूंतलीं पावसाचीं वर्णनां वाचून आंगार कांटो फुलता. वच्चें आतां त्या देगणांत आनी घेवचो तो अणभव अशें जाता. पावस म्हळ्यार हुंवार बुडटी, आयलीच. हुंवार म्हळ्यार म्हादयचो रुद्रावतार. एक जलतांडवनृत्य. पूण हुंवार जशे वायट, तशे गरजेचे. हुंवार न्हंयचो तळ धवळून काडटा. हुंवार पिकाळ चिकोल हाडून जळा-थळार वोत्ता. हुंवार न्हंयचे जिणेच्या चक्राकूय गरजेचो. हुंवाराचें हें दर्शन घेवपाक ग्रंथाचें सवें प्रकरण वाच्वें. ह्या अॅक्शन पॅकड प्रकरणांत हुंवाराचो अदमास घेवपी जाणट्यांच्या तोंडांतल्यान उतरां येतात. तशींच नेणट्यांच्या तोंडांतल्यान, पणजी बुडटकूच फाल्यां येवंक शकतात. 'असोच घाट माथ्यार पावस पडटा आसत जाल्यार आयज बुडटी ही येताच. न्हंयक पाणी कितलें येयलां कांय? फांट्यांतसून वयता. रुमडाक वेडो घेतला! शिडमांक तेंकला! दवरण्या वयर सरलां. रस्त्यावयर येयले.

पाणी मळ्या वेल्यान वयता. रस्त्या वयर सरून घरांत भितर सरलें.' न्हंयच्या तडीवयले लोक न्हंयच्या पाण्याचो अदमास घेवपाक लागतात. हुंवाराची ही मनांत भिरांत निर्माण करपी 'रनिंग कॉमेंट्री' न्हय. हें दर्शन न्हंयच्या रुद्रावताराचें, एका वेगळ्या मुडाचें. हे हुंवार स्वतः लेखकान पळेल्यात, अणभवल्यात.

2010 हें वर्स आंतरराष्ट्रीय जैवीक संपदा वर्स आशिल्लें. म्हादयचें देगण सह्याद्रीचे माळेंत येता. सह्याद्री म्हळ्यार अस्तंत घाट. वैश्वीक पांवड्यार अभ्यास जाल्ली जैवीक वेवस्था. म्हादयच्या देगणांतल्या रानाचेर ग्रंथांतलें सातवें प्रकरण बरयलां. तातूंत खूब नवें गिन्यान आसा. ह्या प्रकरणाचे जोडीक 'म्हादयचे तडी वयली वनसंपत', आनी सतरावें 'माशे मारपाची पारंपारीक पद्धत' हें प्रकरण वाचतकच म्हादयचे जैवीक संपदेचें म्हत्व आमच्या दोळ्यां मुखार उबें रावता. कोंकणी भाशेंत तरी आयजवेर इतले खोलायेन खंयच्याच वाठारांतले जीवसंपदेचो विचार जांवक नाशिल्लो. व्हड व्हड जीवशास्त्रज्ञांक अजाप करपी अश्यो माशे धरपाच्यो पद्धती लेखकान बरयल्यात तशेंच ते खातीर वापरांत येवपी साधनांचे फोटे दिल्यात. हातूंतले 'कूळ' नांवाचें साधन तर आफ्रिकेंतूय वापरांत आसा. हाचे वेल्यान म्हादयच्या देगणांत कदीम काळार नेग्रीटो वंशाचे वसाहतकार आशिल्ल्याची गवाय मेळटा. ह्या नेग्रीटों कडसून (जांकां खांप्री / हापशी म्हणटात) थळावे लोक प्राचीन काळार हें साधन तयार करूंक शिकले आसतले.

इथनोइक्विथालॉजी (लोकमस्त्यशास्त्र) हो मानववंशशास्त्रातलो क्षेत्रीय अभ्यासाचो एक आव्हानात्मक विभाग. ह्या विभागांत लेखकान सतरावें प्रकरण बरोवन पावल दवरला. ह्या प्रकरणांतली माहिती गोंयच्या नुस्तेमारीखात्याक चड गरजेची. डॉ. रणजीत डेनियल्स हांणी दक्षीण भारतांतल्या नुस्त्यांच्या जातींचो अभ्यास केला. तांकांय ही माहिती नवीच आसतली.

ग्रंथ कांय कोश?

हो ग्रंथ काय क्षेत्रीय अभ्यासाचेर आदारिल्लो,

म्हादयच्या देगणांतले अणभव घेतिल्ल्या प्रकाशाचो म्हादय वेलो गिन्यानकोश असो प्रस्न म्हाका पडलो.

हातूंत कितें ना? एकेक प्रकरण म्हळ्यार सामकें समरसून बरयिल्लें कथानक कशें. एकेच न्हंयचेर 406 पानांचो असलो ग्रंथ एकेय भारतीय भाशेंत आशिल्ल्याचो उगडास जायना. न्हंय पळेनासतना, आनी पयसून पळोवन बी बरोवपी जायते जाण आसतात.

जेन्ना सप्तकी लेखांच्या रुपांत प्रकाशाचे हे लेख वाचूंक मेळटाले तेन्ना सरकारी कागदपत्रांनी दिसूंक नाशिल्लें म्हादयचे एक वेगळेंच, भोवरंगी, भोवआयामी चित्र मुखार उबें रावतालें. हांव चिंततालो, हेंच लिखाण ताणें इंग्लीशींतल्यान केल्लें जाल्यार? पूण कांय हरकत ना. प्रकाश म्हळ्यार अरुंधती रॉय न्हय. हो ग्रंथ हेर भारतीय भाशांनीच न्हय तर इंग्लीश, स्पॅनीश, पोर्तुगीज, फ्रेंच भासांनी पावतलो हातूंत म्हाका मात्तूय दुबाव ना.

हो ग्रंथ मुद्रणप्रतीच्या स्वरूपात पयलेच फावट म्हजे मुखार आयलो तेन्ना तें एक आव्हानूच आशिल्लें. खिस्ती – खिस्तींनी उजवाडायिल्लीं प्रकरणां हाचे पयलीं वाचील्लीं. पूण तीं सगळींच ग्रंथरूपान वाचपाक मेळटकीच लोकमाता म्हादयचें एक वेगळेंच चित्र नदरे मुखार उबें रावलें. लेखका बरोबर हांवूय ‘म्हादय बचाव अभियानाचो’ कार्यकर्तो, हे न्हंयेचें उदक बांद घालून कर्नाटकान आडावचें न्हय म्हणून आवाज उठोवपी. ज्या न्हंयच्या देगणांत लेखकाचो जल्म जाला त्याच देगणांत म्हजोय जल्म. दोगांयच्या रगतांत म्हादयचें उदक, शिरंतरांनी म्हादयचो भार आनी जिणेर आसा म्हादयचीच सासाय. ग्रंथाची मुद्रणप्रत वाचले उपरांत प्रस्तावना बरोवचीं अशें थारिल्लें. आयज दितां, फाल्यां दितां म्हणून लेखकाक णव म्हयने प्रस्तावना पुराय बरोवन दिवंक पावंक ना. ताका लागून 2010 वर्सा उजवाडा येतालो तो हो देखदिणो ग्रंथ अंदुवर्सा उजवाडाक येता. ही म्हजी चूक ही खंत भोगता.

अशें कित्याक जावचें हाचो हांव विचार करता तेन्ना म्हाका जाणवता तो म्हजो किनारी, नागरी भागांतले जिणेचो मर्यादीत अणभव आनी लेखकाचो सामको

म्हादयच्या पोटांतलो, गर्भांतलो अणभव, हातूंतलो जमीन-आसमानाचो फरक. मनांतली, काळजांतली म्हादय प्रकाशान कागदाचेर उतरांनी आनी चित्रांनी देंवयली वट्ट 428 पृष्ठांनी... ही म्हादय म्हजेर इतलो भार घालून बसली की, ग्रंथाचो आपरोस काडपाक म्हाका घाम फुटूंक लागलो. आमचे सारक्यांची जीण तंत्रगिन्यान, शारीकरण, वैश्विकीकरणाक लागून भश्टत चल्ल्या. अशें खिणा खिणाक दिसपाक लागलें की प्रकाश म्हादयक लागीं लागीं वता आनीक हांव म्हादय पासून आनी म्हादय म्हजे पसून पयस पयस गेल्या.

ग्लोबलायझेशन आनी इंग्लेजी करणाच्या आयच्या युगांत जे फकत विदेशी भासांनीच संदर्भ साहित्य सोदपाक हातपांय धोडायतात त्या आंग्ल केंद्रीतवर्गाक झक मारत फाल्यां हो ग्रंथ हातांत धरचोच पडटलो. हे करणेंत कोंकणी भाशेचें एक नवें जैत आसतलें. कोंकणींतली जिती, सुंदर उतरावळ ह्या ग्रंथाच्या दरेका पानार मेळटा. ती वाचून काळीज खोशयेन भरून येता. हो ग्रंथ कोणा खातीर? कोंकणीचेर, गोंयचेर, न्हंयांचेर, सैमाचेर, सह्याद्रीचेर, संस्कृतीचेर, साद्या गुंड्यां-फातरांचेर मोग करपी सगळ्यां खातीर.

हो ग्रंथ आसा जांट्या-आनीक नेण्ट्या खातीर. साहित्यीक, वैज्ञानीक, कलाकार, प्रवासी, पर्यटकां खातीर. हो ग्रंथ आपल्या पोटांतूच ताचें भविश्य घेवन आयला. एक पर्जळीत फुडार. क्षेत्रीय अभ्यासाक, सुक्षीम निरिक्षणान, लोकमानसा कडने संवाद करून घेतिल्ल्या अणभवांची जोड दिवन ग्रंथ कशे बरोवचे, आनी खासा करून संवसारांतल्या 125 भासांनी सामावपी गिरेस्त कोंकणी भाशेंत कशें बरोवचें हाची देख दिवपी हो एक प्रा. प्रकाश पर्येकाराचो विचारयज्ञ, आत्मसोद आनी सैमबोध.

हो ग्रंथ वाचून सोंपयले उपरांत गोंयकारांक तांचें गोंयकारपण, स्वत्व, अस्मिताय सांडून, सोडून गेल्ली आसल्यार ती परती मेळटली.

हो ग्रंथ निश्चीत हेर भासांनी पावतलोच. जे जे लोक, तज्ञ, संस्था न्हंयांचो हुस्को घेवन बसल्यात तांचे मेरेन

कोंकणीच्या पोरसांत फुलिल्ल्या ह्या हात्याचो, अप्रूप सुरंगाचो दैवी परमळ पावतलोच पावतलो. ह्या ग्रंथांतले लोकजिणेचो दिश्टावो जाल्लें जग खोशयेन भुल्लुसून वतलें. ह्या एकाच ग्रंथान प्रा. प्रकाश पर्येकार कोंकणीक, गोंयाक, म्हादयक संवसारभर नामना मेळोवन दितलो.

हें अशें जातलें, जावंकूच जाय. हें म्हादयूच म्हाका कानांत सांगता. हो ग्रंथ उजवाडा हाडून गोंय सरकारान केल्लें काम फुडाराक भांगराच्या अक्षरांनी बरोवन दवरचें पडटलें. हजारानी वर्सा नागाळेची न्हंय, ताळगांवची न्हंय म्हणून पिळग्यान पिळग्यो ज्या मांडवी न्हंयच्या फांट्याक वळखतात त्या फांट्याक सांतीनेझची खाडी म्हणची नालो काय गटार म्हणचें असले आयचे आमचे वादाचे विशय.

गोंयांतल्यो न्हंयो प्रदुशीत जाल्यात. तांचो अंतःकाळ चड पयस ना.

अशा वेळार हो ग्रंथ एक दैवी 'आकाशवाणी' कशी थारूं. गोंयच्यो न्हंयो आमच्यो रगताचो शिरो. म्हादय तर

धोंड - शीर.

म्हादय जगली तर आमी जियेतले. तिचें संरक्षण, रक्षण, पुनर्जीवन आतां म्हादयच्या पुतांच्या हातात आसा.

ही 'महादेवी', ही 'म्हादय', ही लोकमाता आपलो प्रसाद ह्या ग्रंथा वरवीं सगळ्या समाजाक वाट्टाता अशें हांव मानतां आनी निमणे कडेन मागतां.

‘ॐ श्री म्हादये पाव’,
‘ॐ श्री गजलक्ष्मी पाव’,
‘ॐ श्री सांतेरी पाव’,
‘गोंयचें, समेस्तांचें बरें जावं म्हण’

– डॉ. नंदकुमार मुकुंद कामत

वनस्पतीशास्त्र विभाग

गोंय विद्यापीठ

5 जून 2011, संसारीक पर्यावरण दीस.

मांडावळ

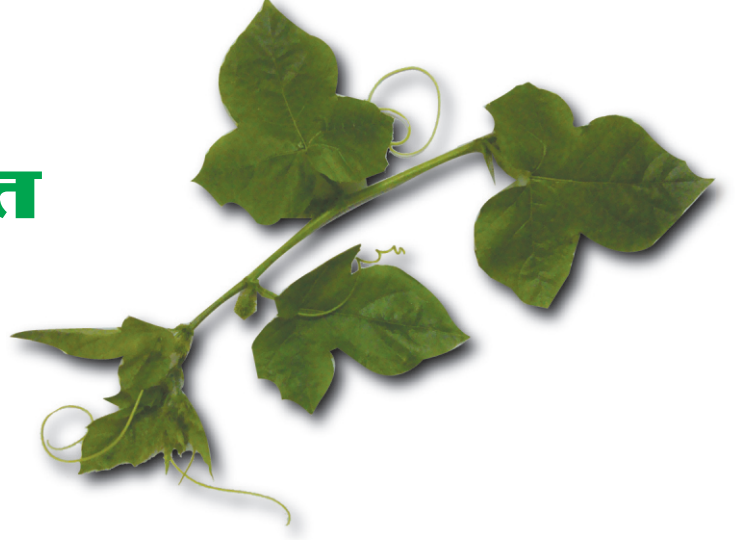
1.	म्हादयचे जलस्रोत	1
2.	म्हादयचो प्रवाह	19
3.	म्हादयच्या देगणांतले वजरे	47
4.	म्हादय न्हंयच्यो कोंडी	77
5.	पावस देगणांतलो पावस रानांतलो	97
6.	म्हादयची बुडटी 107	
7.	म्हादयच्या देगणांतलें रान	115
8.	म्हादयचे तडी वयली वनसंपत्त	125
9.	लोकमानसांतली म्हादय	145
10.	म्हादयचे तडी वयली लोकजीण	151
11.	म्हादयचीं देंवणीं..	157
12.	फातर लोकमानसांतले आनी दोंगर पालसणांतले	163
13.	प्रवाहांतलीं शिल्पचित्रां	179
14.	पुरणशेत	197
15.	पारंपारीक बांद	211
16.	म्हादयच्या तिरार वशिल्ली पशुपालक संस्कृताय	221
17.	माशे मारपाची पारंपारीक पद्दत	229
18.	म्हादयच्या देगणांतले लोकउत्सव	277
19.	म्हादयच्या तिरा वयलीं देवथळां	289
20.	घाटमाथ्या वयली लोकजीण	295
21.	रेंवेचें उत्खनन आनी ताचे परिणाम	303
22.	म्हादय खळखळून व्हांवूं दी..	313
•	परिशिष्ट - 1 म्हादय / मांडवी न्हंयचे तडी वयले म्हत्वाचे जागे	325
•	परिशिष्ट -2 म्हादयचे तडी वयलीं पुरण शेतां	353
•	परिशिष्ट -3 गोंयच्या मुखेल न्हंयांची लांबी आनी उदक लोटाचो वाटार.	354
•	परिशिष्ट -4 गोंयचीं अभयारण्यां.	355
•	परिशिष्ट -5 म्हादयच्या देगणांतलीं म्हत्वाचीं दोंगर थळां आनी तांची उंची.	355
•	परिशिष्ट -6 म्हादय / मांडवी न्हंयक येवन मेळपी उपन्हंयो आनी नाले	356
•	परिशिष्ट -7 गोंय राज्याचो नकासो.	357
•	परिशिष्ट -8 'गुगल अर्था'च्या आदारान तयार केल्लो म्हादय / मांडवी न्हंयचो नकासो	358
•	परिशिष्ट -9 म्हादय देगणांतलीं कांय रानवटी जनावरां	365
•	परिशिष्ट -10 म्हादय देगणांतलीं कांय सुकणीं.	366
•	परिशिष्ट -11 ग्रामीण उतरांचे अर्थ	368
•	भोवडें वेळावयले लेखकाचे फोटो.	380

1

म्हादयचे जलस्रोत

तीरेचे फाटीर संवसारभर साबार न्हंयो आसात. रूंदायेन आनी लांबायेन व्हड आशिल्ल्या ह्या न्हंयांचीं पात्रां उदकान भरिल्लीं आसतात. ह्या न्हंयांचो स्रोत - वेगवेगळ्या प्रांतात वेगवेगळो आसता. व्हड तळीं, व्हाळ वा उपन्हंयो तशेंच बर्फ वा झेल वितळून तांचें उदक ह्या न्हंयांनी भरता. ह्यो न्हंयो एका दिकेतल्यान दुसरे दिकेन सतत व्हांवत आसतात. दोंगर घळी तशेंच देगणां पालसणांक लागून तांचो प्रवाह नागमोडो आसता. ह्या न्हंयांचो प्रवाह एका दोंगराक वळसो घालून दुसऱ्या एकाद्या दोंगराच्या मुळसांतल्यान व्हांवत सकयल वयता आनी निमणे कडेन चड करून म्हासमुद्राक वचून मेळटात.

रानझर

घाट माथ्यावयल्यान न्हंय जेन्ना व्हांवत व्हांवत सकयल येता तेन्ना वाटे वाटेर तिका झरी, व्हाळकुटां, व्हाळ, ल्हान नाले आनी उपन्हंयो येवन मेळटा. ह्या सगल्या स्रोतांतलें उदक एकठांय करीत... आपल्या पात्राचो आकार रूंदायत ती सकयल्या भागांत व्हांवता. एक विशिश्ट न्हंय समुद्राक मेळसर व्हाळ, नाले वा उपन्हंयांच्या आदारान उदक येवन मेळटा त्या सगल्या वाठाराक त्या मुखेल न्हंयचें 'देगण' अशें म्हणटात. हें (Basin) देगण ल्हान व्हड दोंगर दोंगुल्ल्यानी भरिल्लें आसता. एका परस एक अशे उंच दोंगर ह्या देगणांत पळोवंक मेळटात. ह्या दोंगर घळींच्या माथ्यावयल्यान जी अदृश्यरूपी एक रेशा वता ते रेशेक उदक विभाजन रेशा (Water divide line) अशें म्हणटात तर दोंगराचे तेंगशेक आशिल्ल्या उगम थळाक (Head wates) अशें म्हणटात. देगणातल्या वाठारातलो तो सगल्यांत उंचायेचो वाठार आशिल्ल्यान दोंगराच्या माथ्यार पडपी उदक दोन पालसणांनी विभागून वयता. एका अर्दान पडपी उदक दाव्यान देंवता तर

दुसऱ्या अर्दान पडपी उदक उजव्यान देंवून वेगवेगळ्या न्हंयांक वचून मेळटा.

गोंय राज्यातल्यो इकरा मुखेल न्हंयो आनी हेर उपन्हंयां भितर म्हादय न्हंय ही 'म्हाराणी'. वट्ट 87 कि. मी. लांबायेचे हे न्हंयचें देगण शेकड्यानी चौ. कि. मी. परिसरात फाकलां. गोंयांत हें देगण सत्तरी, सांगें, दिवचल, फोंडें, तिसवाडी आनी बार्देस तालुक्यांनी पातळ्ळां. हाचो असो अर्थ की गोंयचें 43 टक्के क्षेत्र म्हादय / मांडवी देगणांत आसपावता. कर्नाटक राज्यातलो खानापूर (बेळगांव जिल्लो), आनी सुपा, (उत्तर कन्नडा जिल्लो) हे तालुके जाल्यार महाराष्ट्रातलो सावंतवाडी (सिंधुदुर्ग जिल्लो) हो तालुको म्हादयच्या खोऱ्यांत आस्पावता. म्हादय न्हंयच्या देगणातलो घाटमाथ्यावयलो वाठार 3000 फूट वयर उंचायेचेर वसला. दोंगर आनी दोंगर सड्यावयल्यान सकयल देंवपी ह्या उदकाची गती पावसाळ्यांत वराक चाळीस ते साठ कि. मी. इतली आसता.

गोंयचें जीवन फुलोवपी फळोवपी हे म्हादयचें म्हानपण

तिच्या अंतरंगांत रिगतकच कळटा. हे म्हादयक म्हानपण जोडून दिवपी बळिश्ट घटक म्हळ्यार झरी, व्हाळ, नाले आनी उपन्हंयो. गोंयात 1580, कर्नाटकांत 375 आनी महाराष्ट्रात 77 चौ. की. मी. मेळून वट्ट 2032 चौ. की. मी. देगणांतलें उदक उत्तर, पूर्व आनी दक्षीण दिकांतल्यान व्हांवत येवन हे न्हंयक मेळटा. हें सगळें उदक आपल्या पात्रांत आस्पावन घेयत म्हादय मांडवीच्या रुपान अरबी समुद्राक वचून मेळटा. गोंयच्या हेर न्हंयां भितर मानाचो पाट फावो जाल्ले म्हादय वा मांडवी न्हंयक कितले व्हाळ आनी उपन्हंयो येवन मेळ्ळ्यात काय? ह्यो उपन्हंयो खंयच्यान आयल्यात आनी त्यो म्हादयत खंय एकरूप जाल्यात...? म्हादय न्हंयचे तुळें ह्या उपन्हंयांक म्हत्व कितलें आसा? सर्वसामान्य वाचप्यांक म्हादय न्हंय संदर्भातलें म्हजें हें लिखाण वाचून अशे साबार प्रस्न पडल्यात आसतले.

म्हादयच्या देगणात हांव साबार वर्सां जालीं भ्रमंती करीत आयलां. ह्या वाठारांतल्यो झरी, व्हाळ, नाले आनी उपन्हंयांचें हांवें लागिंच्यान दर्शन घेतलां. सह्याद्री दोंगर रांगेतलो हो पश्चिम घाट वाठार जलस्रोतान विपूल आसा. हाचे फाटलीं मुखेल कारणां म्हळ्यार थंय आशिल्ले उंच उंच दोंगर आनी त्या दोंगर वाठारांत आशिल्ली वनसंपत्ती. दोंगर पालसणांनी आनी दोंगर माथ्यार वेगवेगळ्या जातिचीं रूखावळ पळोवंक मेळटा. ते वनसंपत्तेन गिरेस्त आशिल्ल्या रूखावळींक लागून हो सैमसुंदर वाठार वसुर्यभर शितळ थंड आसता. पावसाचें उदक जमनीत जिरता आनी बाकीचें सगळें उदक दोंगर माथ्यावयल्यान सकयल देंवता आनी व्हाळांतल्यान उपन्हंयांक येवन मेळटा. पावसाळो येवन गेलो तरी गिमाळ्यांत लेगीत ह्यो झरी झुळझुळत - खळखळत आशिल्ल्यान तांचें उदक म्हादय न्हंयक जीतवळ दवरपाक आदार करतात.

रानव्हाळ

नानेवाडी आनी देगांवचो नालो 'बुकेली' वाठारांत एकठांय मेळटात सकयल वाडिचें मळ हांगा गवाळे साकून व्हांवत येवपी तिर्थाची न्हंय तिका मेळटा. ह्या पुस्तकातल्या कांय लेखांनी म्हादयच्या उगमाविशीं भासाभास जाल्ली आसा. गवाळी श्री ब्राम्हणी मायेच्या देवळा मुखार आशिल्ली तळी हें तिर्थस्थान म्हण नामनेक पाविल्ल्यान त्या वाठारांतलो लोक म्हादयचो उगम तो होच म्हण श्रद्धेन मानतात. देगांव बावट्याच्या दोंगरार जीतवळ झर वर्साचे बाराय म्हयने व्हांवता... पूण तें उदक गिमाळ्यांत थंयचे थंय त्या दोंगरांत जिरता. तशें पळोवंक गेल्यार म्हादयक आकाराक हाडपी हे तिनूय नाले गिमाळ्यांत सुकतात. सकयल बुकेली - कोंगळ वाठारात म्हादयक गिमाळ्यात उदक आसता. म्हादय न्हंयक पयलो जितवळ नालो येवन मेळटा तो 'भांडुरा नालो'. दक्षीण पूर्व दिकेतल्यान खळखळत सकयल येवपी हो नालो कोलेमळ हांगा म्हादयत एकरूप जाता. पूर्व दिकेन व्हांवपी म्हादय न्हंय ह्या वाठारांत पावतकच उत्तर - पूर्व दिकेक व्हांवपाक लागता. वयलो भांडुरा नालो खानापूर लागीं आशिल्ल्या नेरसा वाठारांतल्यान सकयल देंवता. हाचो अर्थ असो की दोंगर माथ्यावयली उदक विभागणेची सिमा नेरसा गांवाचे अस्तमेक कांय अंतराचेर आसा. त्या वाठारांतलें सगळें उदक भांडुरा नाल्याक वचून मेळटा आनी तें एकरूप जावन सकयल म्हादयक मेळटा.

जांबोटेच्या रान वाठारांत कांजळें, कबनाळी, कापोली, चापोली हे गांव वसल्यात. ह्या वाठारांचे वयले वटेन म्हादय न्हंय पावता तेन्ना तिचो प्रवाह उत्तरे वटेन वळटा आनी ह्या वाठारांच्या मुळसांत पावतकच ती अस्तमते वाटेन व्हांवपाक लागता. म्हादय न्हंयच्या प्रवाहाचे उजव्या अर्दान आशिल्ले हे रान वाठार उदकाच्या स्रोतान विपूल आसले तरी गिमाळ्यात हांगासरले नाले सुकून भागून वयतात. कांजळें, कबनाळी वाठारांतल्यान एक नालो येवन म्हादयक मेळटा. ह्या नाल्याक थंयचे लोक 'कबनाळी न्हंय' म्हण वळखतात. ही कबनाळी न्हंय आनी ओडपाळ्याची न्हंय अश्यो दोन न्हंयो म्हादयक मेळचे पयलीं एकठांय जाता आनी मागीर म्हादयंत एकरूप जातात. जंय त्यो एकठांय जाता थंय गिमाळ्यांत फकत उदकाचीं कोंडकां तितलीं उरतात. शिमोळची न्हंय कापोली

गांवातल्यान देंवता. तर ओडपाळ्याची न्हंय चापोलीतसून सकयल देंवता... मदल्यान कोटणिची न्हंय येता. ह्या तिनूय न्हंयचेकय कोटणी न्हंय आकारान व्हड आशिल्ल्यान म्हादयक मेळपी प्रमुख स्रोताक 'कोटणीचो नालो' म्हण वळखतात. घाटमाथ्यार अशें तरेचे साबार नाले आसात. हे नाले गिमाळ्यांत सुकून सुके सडसडीत जातात तरी आसतना थंयचे थळावे लोक त्या नाल्यांक 'न्हंय' म्हण संबोधतात. हाचें मुखेल कारण म्हळ्यार भरपूर पडपी पावसाक लागून हे नाले पावसाळ्यांत उपाट भरून व्हांवतात. न्हंयचें रूप धारण करून व्हांवपी ह्या नाल्याचें मनात सांठवल्लें प्रतिबिंब गिमाळ्यांत पुसून कशें वचत?

कोटणी नालो जंय म्हादयक येवन मेळटा ताचे सकयल कांय अंतराचेर कर्नाटक सरकारान उदक मापपाची कायम स्वरूपी यंत्रसामुग्री कार्यरत आसा. ह्या थळावयल्यान अर्दे-पावूणवर चलून वतकच प्रवाहाच्या उजव्या अर्दांतल्यान 'इर्ती' वा 'कलमयची न्हंय' येवन मेळटा. ही न्हंय उत्तर वाठारांतलें सगळें उदक घेवन सकयल देंवता. ह्या उत्तर भागातल्या दोंगरावळीतल्यान गोंय -बेळगांव हमरस्तो गेला. ह्या रस्त्याच्या समांतर तरजी दोंगर रांग आसा तीच उदक विभागणेची शीम. दक्षीण भागांतलें सगळें उदक म्हादय न्हंयक वचून मेळटा तर उत्तर पालसणांतलें उदक मलप्रभा न्हंयंत देंवता. ही उदक विभागणेची शीम वा रेशा तशीच सकयल कणकुंबे मेरेन गेल्ली पळोवंक मेळटा. मलप्रभा न्हंयचो उगम श्री माऊली देवस्थानाचे दावे वटेन आशिल्ल्या दोंगर पालसणात जाता. मलप्रभेचो उगम अस्तंत उत्तरे दिकेक जाता आनी आडवी तिडवी वळणां घेत ती पुर्वेचे दिकेन प्रयाण करता... म्हादय अस्तमते वटेन उगमाक पावता आनी मोठें वळण घेवन मागीर अस्तमतेक फुडो करून व्हांवता... इर्ती न्हंय म्हादयक मेळटकच सकयल कांय अंतराचेर म्हादय प्रवाहातलो सगल्यांत उंच पोंयो वजरो मेळटा. ताचे सकयल कांय अंतराचेर शितोडा वजरो घसघसता... ह्या शितोडा वजऱ्याच्या बरोच सकयल, चिखलये गांवात उगम पाविल्ली बैलन्हंय येवन म्हादयक मेळटा. घाट माथ्यार चिखलये गांवाक दाव्या अर्दान सोडून ही न्हंय सकयल व्हांवत वयता. दोंगराक वळसो घालून पुर्वेक व्हांवता... मुखार आमगांव गांवाक

कोटणी वाठारात व्हांवपी म्हादय न्हंय

उजव्या अर्दान घालून ती वळसो घेवन दक्षिण दिकेक व्हांवता आनी म्हादयक वचून मेळटा. ही बैल न्हंय गिमाळ्यांत कांय जाग्यानी सुकता.

शितोडा वजऱ्या सकयल न्हंय खोल दरयेंतल्यान व्हांवता. बैलनाला वा बैल न्हंय म्हादयक मेळटा थंयच्यान सकयल भिमगड वाठारात गडचो पानशिऱ्या मेरेन म्हादयक एकादो व्हड नालो वा उपन्हंय मेळना. मेळटात ते ल्हान व्हड व्हाळ. इतल्या वाठारात म्हादय न्हंयच्या प्रवाहाचे उजवे वटेन पांच व्हाळ येवन मेळटात तर दावे वटेन चार व्हाळ पावसाळें उदक घेवन सकयल देंवतात. ह्या णव व्हाळां भितरले काय व्हाळ जितवळ आसात. भांडुरा नाल्या उपरांत म्हत्वाची उपन्हंय वा नालो म्हादयक मेळटा तो गडचो पानशिरो. घाट माथ्या सकयल मेळपी हो पयलो जितवळ आनी चड उदक आशिल्लो नालो. ह्या नाल्याचो मुखेल फांटो घाटमाथ्यार आशिल्ल्या मेंडिल गांवच्यान सकयल देंवता. ह्या नाल्याचो उगम सिद्धाच्या देवळा कडल्यान जाता. मेंडिल हो अनमोड - रामनगरचे उत्तरेक आशिल्लो वाठार. अनमोड - रामनगर वाठारांतलें उदक सुपा न्हंयक मेळटा. मेंडिलच्या दोंगर

पालसणांतलें उदक म्हादयच्या खोऱ्यांत उत्तर दिकेन सकयल देंवता. ह्या गडच्या पानशिऱ्याक वाटेर साबार जीतवळ व्हाळ मेळटात. मुखेल न्हंय आनी त्या जीतवळ व्हाळांचें सगळें उदक सकयल देवून आयिल्ल्यान वर्साचे बाराय म्हयने ह्या पानशिऱ्याक मोठ्या प्रमाणात उदक खळखळटना पळोवंक मेळटा. सिरंगाळव्हाळी हो म्हत्वाचो रानव्हाळ भिमगड वाठारांतल्यान व्हांवता आनी मेंडिलच्यान येवपी नाल्याक मेळटा.

गडाच्या पानशिऱ्या सकयल कृष्णापूर हो ल्हानसो गांव आसा. ह्या गांवाक उजव्या अर्दान दवरून पिस्त्याचो पानशिरो सर्वयकाळ व्हांवता. गडच्या पानशिऱ्या वरीच ह्या पानशिऱ्याक मोठ्या प्रमाणांत उदक आसा. हो सोसोदुर्गाच्या माथ्यार पुर्वेवटेन आशिल्ल्या दोंगर घळणांतल्यान सकयल देंवता. गिमाळ्यांत म्हादय न्हंयक उदक पुरोवपी गडच्या पानशिऱ्या इतलोच हो म्हत्वाचो पानशिरो. हे दोनूय पानशिरे अभ्यास केल्यार ह्या वाठारांत मोठ्या प्रमाणात उदकाचो सांठो आसा म्हणपाचें कळटा. अनमोड वाठारांच्या दक्षिण भागातूय उदकाचो मोठो जलस्त्रोत दिश्टी पडटा. भिमगड, कृष्णापूर

आनी सोसोदुर्गाचो दोंगराळ भाग म्हादय न्हंयचें अस्तित्व राखून दवरपाक म्हत्वाचें कार्य करता.

म्हादय न्हंय कृष्णापूर सकयल गोंयचे शिमे भितर रिगतकच तिचें देगण दोनूय अर्दानी अयस पयस मेरेन पातळटा. न्हंयचे दावे वटेन नामो गुंडो, दर्शींग, सोसोदुर्ग, दोब, बेतीचें पाणी, हुळण हे दोंगर जाल्यार उजवे वटेन आमगांव, होळडें, चिखलये, पारवड, कातळाची माळी, साड्डें (साट्टें), देरोडें, सुर्ल, चोर्ले, वाघेरी, मोर्लेगड हे वाठार आसात... नामो गुंडो दोंगराच्या कण्यान गोंय कर्नाटक राज्याची शीम गेल्या. ही शीम तशीच सोसोदुर्ग दोंगर माथ्यावयल्यान मुखार गेल्या. नामो गुंडो दोंगराच्या पालसणातलो व्हाळ सकयल उत्तरेवटेन व्हांवत म्हादयक वचून मेळटा. हे व्हाळ गिमाळ्यांत सकयल न्हंय मेरेन पावनात. हाचें मुखेल कारण म्हळ्यार सकयल देंवपी उदक मदींच जिरता आनी ना नपयत जाता.

कडवळी - पेंढाळी ह्या वाठारांत अशे असंख्य दोंगर व्हाळ आसात. ह्या वाठारांतलो उपन्हंयचे तोडीचो नालो म्हळ्यार 'पेंढाळचो पानशिरो' ह्या पानशिऱ्याचो उगम सोसोदुर्ग दोंगराच्या माथ्यार जाता. सोसोदुर्गाचे दक्षिण दिकेन आशिल्ल्या खोल पालसणातल्यान हो पानशिरो सकयल व्हांवत येता. मुखार हो पानशिरो दर्शींग दोंगराच्या मुळसांतल्यान सकयल पेंढाळी ह्या पडींग गांवातल्यान देंवता आनी देवसूं ह्या वाठारांत म्हादयक वचून मेळटा. गिमाळ्यांत हो पानशिरो पेंढाळी सकयल सुकता हें जरी खरें आसलें तरी तो वयर जितवळ आसता. ह्या पानशिऱ्याचें पात्र एकाद्या उपन्हंयेच्या आकाराचें आसा. गिमाळ्यांतलो हो पानशिरो पावसाळ्यांत वचून पळयल्यार होच तो पानशिरो! असो मनाक प्रस्न पडटा. पावसाळ्यांत हो पानशिरो उफाळून व्हांवता. ह्या वेळार ताका न्हंयचो आकार फाव जाता. सोसोगड, दर्शींग

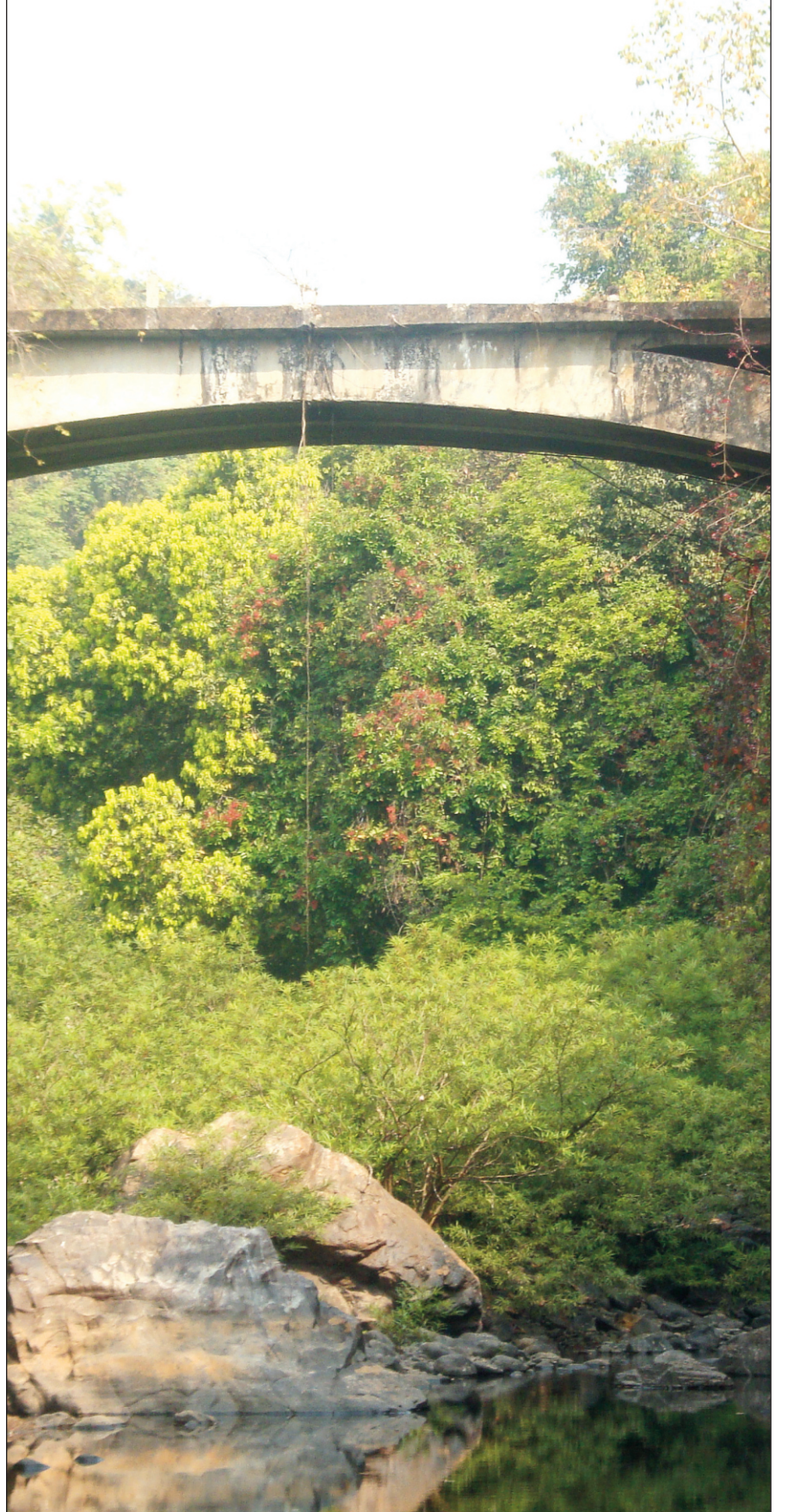

मेंडील गांवातल्यान व्हांवत येवपी पानशिरो.

ह्या दोंगर पालसणातलें आकांताचें उदक ह्या पानशिन्यांतल्यान व्हांवत सकयल येता. दोंगर घळींक लागून पात्रांतल्या उदकाक नेट जबरदस्त आसता.

म्हांदय न्हंयचे उजवे वटेन उस्ते गांवाच्या वयर नानोडची न्हंय म्हादयक मेळटा. हे नानोडचे न्हंयक सुर्ल, कणकुंबी, पारवड, चिखलयें, साट्रें, बांबर, कोदाळ, देरोडें, नानोडें, वायंगिणी ह्या वाठारांतलें उदक येवन मेळटा. हो सगळो वाठार दोंगर पालसणानी भल्ला. ह्या वाठारांत कितलींशीच दोंगर पालसणां आसात. ह्या दोंगर पालसणांक लागून त्या वाठारांत व्हाळ, नाले तशेंच ल्हान उपन्हंयो पळोवंक मेळटात... नानोडेचे न्हंयचो उगम कणकुंबी लागसार आशिल्ल्या लखमशेट वाड्याच्या वाठारांत जाता. घाटमाथ्यार हे न्हंयक 'कळसा न्हंय' म्हण वळखतात. सकयल सुर्ल वाठारांत बाराजण वजऱ्या वयर सुर्लाचो एक नालो पुर्वेवटेन व्हांवत येवन कळसा न्हंयक मेळटा. सुरवेक अस्तम दिकेन व्हांवपी ही न्हंय दक्षिणेक वळटा. परत आसली तशी अस्तमतेक व्हांवता आनी मुखार वळसो घेवन ती दक्षिण वटयां व्हांवत सकयल वचून म्हादयक मेळटा.

नानोडचे न्हंयच्यो साबार उपन्हंयो आसात. ह्यो चडश्यो पूर्व आनी उत्तर पुर्वेकडल्यान तिका वेगवेगळ्या सुवातांनी येवन मेळटात. घाटमाथ्यावयलो सुर्ल (गोंय), कणकुंबी, पारवड, चिखलयें आनी वायंगिणी गांवां वयलो वाठार नानोडा न्हंयच्या देगणात आसपावता.

सांट्रेच्या पोरण्या पुलापोंदच्यान व्हांवपी सुर्लाची न्हंय.

पावशें उदक विभागणेची शीम ह्याच वाठारांतल्यान वयता... कळसा न्हंयच्या रूपान गोंयातल्या दोंगर घळिंनी देंवपी हे न्हंयक साट्रें गांवावयर पारवड वाठारांतल्या पालसणातल्यान थोरली न्हंय आनी दाण्याची न्हंय अशो दोन न्हंयो मेळटात. थोरली न्हंय आदल्या सुर्ल गांवालागीं मेळटा तर दाण्याची न्हंय सिद्दीचे कोंडीकडेन येवन मेळटा.

हे न्हंयक आनीक एक म्हत्वाची न्हंय येवन मेळटा ती साट्रेंची न्हंय. हे न्हंयक वयर घाटमाथ्या सकयल आशिल्ल्या पालसणात साबार व्हाळ. आनी नाले येवन मेळटात. पारवड गांवाचे उदेंते वटेनचो एक रान व्हाळ... चिखलये गांवाच्या अस्तमतेक सकयल पालसणातले तीन रान व्हाळ... तशेंच माळयेचो सडो हांगा उगमाक पाविल्ली आदेरा न्हंय. जिका सकयल कातळांची माळी वाठारांत चिखलयां गांवाच्या सकयले वटेच्यान एक फांटो येवन मेळटा. ह्या सगल्या रान व्हाळांचें आनी आदेरा न्हंयचें उदक साट्रें न्हंयच्या रूपान एकठांय जावन सकयल नानोडचे न्हंयक येवन मेळटा.

साट्रें गांवा सकयल कोदाळ, देरोडें वाठारांत एक जीतवळ नालो येवन मेळटा. ह्या नाल्याक वांयगिणीची न्हंय म्हूण थळावे लोक वळखतात. वांयगिणी दोंगर पालसणांतल्यान सकयल अस्तमतेकडेन देंवपी हे न्हंयक उदक चालू आसता. वर्साचे बाराय म्हयने हे ल्हान न्हंयक उदक चालूच आशिल्ल्यान नानोडेचे न्हंयक गिमाळ्यांत उदक पुरोवपाचें काम ही एकूच न्हंय करता. वांयगिणीचे न्हंयचे हें उदक खूबच कमी प्रमाणात आशिल्ल्यान गिमाळ्यांत नानोडेचें न्हंयचे पात्र सुकून भागून वयता. गिमाळ्या दिसांनी हे न्हंयक फकत व्हड कोंडिनीच उदक सांठवल्लें पळोवंक मेळटा. नानोडें न्हंयच्या देगणाचें मुखेल आकर्शण म्हळ्यार ह्या घाटमाथ्याच्या वाठारांत आशिल्ले एका परस एक अशे वजरे... कळसा साकून येवपी मुखेल फांट्याक बाराजणाचो वजरो, लाडकिचो वजरो, पेटो वजर, जळवण्याचो वजर तशेंच चिखलये आनी पारवड गांव वाठारांत आशिल्लो शेलतेचे आडयेचो वजरो आनी देवसांतलो वजरो... दुसरें एक आकर्शण म्हळ्यार साट्रेंचो गड...

नानोडची न्हंय जंय म्हादयक मेळटा ताचे सकयल तिचें पात्र रुंदावत वयता. कृष्णापूर सकयल म्हादयच्या तडिनी कांय कडेन उक्ती 'मळे जमीन' (फातर नाशिल्ली रेंवटाची

जमीन) पळोवंक मेळटा. अशें आसलें तरी उस्तें गांवा सकयल असल्यो जमनी मोट्या प्रमाणात आसात. उस्तें गांवा सकयल सोनाळ गांव लागता. सोनाळ गांवा वयर कडतरी हांगा धावें गांवा साकून आयिल्लो बांदाचो व्हाळ न्हंयक येवन मेळटा. ह्या गांवाच्या मुळसांत म्होंवाच्या गुंड्या सकयले वटेन 'हरपारो' ही ल्हान न्हंय मेळटा. ह्या हरपाऱ्याचो उगम करंजळ गांवचे उदेन्तेक आशिल्ल्या भिरोडा दोंगर पालसणांत जाला. सकयल तामटिचें मळ, सांतेरी देवळा फाटल्यान सकयल म्हारूड, ताचे सकयल गोळचें देंवणें, बांदाची राय असो प्रवास करीत कुमठळ गांवात भितर सरता. कुमठळी हे न्हंयक घडघड्याची न्हंय म्हणटात. करंजोळ आनी कुमठळ गांवांच्या दक्षिण वट्या आशिल्ल्या हुळण दोंगर पालसणांतलें उदक हें न्हंयक येवन मेळटा. कुमठळ गांवा सकयल हे न्हंयक काजरेझाट साटेलिच्यान येवपी साटेलीची न्हंय मेळटा. मागीर तळयेकडल्यान येवपी व्हाळ मेळटकच पट्यात हांगा तोडीची न्हंय येवन मेळटा. बोंदीर, काजरेझाट, साटेली, करंजोळ, कुमठळ रान वाठारांतलें सगळें उदक ह्या हरपाऱ्याक एकठांय जाल्ल्यान पावसाळ्यांत हो हरपारो न्हंयचें रूप धारण करता. गिमाळ्यांत हो हरपारो कुमठळ गांवाच्या सकयल सुकता. कुमठळ गांवात आनी ताचे वयर ल्हान कोंडका - कोंडकांनी कांय कडेन उदक पळोवपाक मेळटा.

ह्या हरपाऱ्या सकयल तीन फांट्यार वयर न्हंयच्या उजव्यान काळेरानातलो व्हाळ जाल्यार दाव्यान सावड्डें सड्यार साकून आयिल्लो एक व्हाळ मेळटा. ताचे सकयल न्हंयच्या उजव्यान जोतीचें मळ, सुरगीचें मळ हांगा साकून आयिल्लो घडघडो व्हाळ तारचे कोंडीकडेन येवन मेळटा. ताचे मात्से सकयल चोळीतल्यान आयिल्लो ल्हान व्हाळ वांयगणे पुरणी कडेन येवन मेळटा. भिण्णो, कुडशें तिस्कावयल्यान सकयल येवपी व्हाळ दुऱ्याचे कोंडी सकयल येवन मेळटा. सड्यावयल्यान सकयल सड्याकडलो आनी खुंटयाळो अशे दोन म्हत्वाचे व्हाळ सावड्डें गांवा सकयल्यान व्हांवत येवन एंडाचे कोंडी वयर म्हादयक मेळटात. वयर उल्लेख केल्ले हे व्हाळ पावसाळ्यांत जरी व्हांवता आसले तरी वेगवेगळ्या दोंगर घळणांतलें उदक न्हंय मेरेन हाडपाक ते मदत करतात. रान झरीचें उदक एकठांय करपी हे व्हाळ म्हादय न्हंयक उदकाची

गिमाळ्यांत सुकून गेल्ली वेळसाची न्हंय.

पुरवण करतात. ताचे सकयल बुद्रूक करमळी ह्या गांवातल्यान सकयल देंवपी रान व्हाळ म्हादयक येवन मेळटात. ह्या सगल्या व्हाळां भितर करमळेचो व्हाळ लांबायेन व्हड आनी जीतवळ. ह्या व्हाळाक हुळणाच्या एका अर्दातल्या दोंगर पालसणांतलें उदक सकयल देंवून येता. ह्या व्हाळाक मार्च म्हयनो मेरेन उदक आशिल्ल्यान थळावे लोक वांयगण शेत कसतात.

उत्तरे कडल्यान दक्षिणे वटेन व्हांवपी वेळसाची न्हंय दाबोस गांवाचे सकयले वटेन आनी मासोंडुं गांवाच्या मुसळांत चिमट्यार हे सुवातेर म्हादयत एकरूप जाता. हे न्हंयचो उगम घाट माथ्यार आशिल्ल्या सुर्ल गांवच्या सकयल्या पालसणांनी जाता. ठाणे पंचायत क्षेत्रातल्या रिवें गांवचे वयल्या अर्दातल्यान सकयल येवपी हे न्हंयक साबार रान व्हाळ येवन मेळटात. वेळसाचे न्हंयचें देगण अयस पयस मेरेन पातळ्ळां पुराय ठाणे पंचायत परिसर आनी नगरगांव पंचायतीचो अस्तमतेकडलो वाठार, सावडुं पंचायतीचो धारखंड भाग आनी वाळपय नगरपालिकेचो वेळूस, दाबोस आनी मासोंडुं वाठार तातूंत

आस्पावता. वयर उल्लेख केल्ले रानव्हाळ चरवणें, हिवरें, रिवें, ठाणें, डोंगुल्ली, कोपाडुं, पाली, नानेली, सांतोडें, वेळूस शेळप, ब्रह्मकरमळी, नगरगांव, आंबेडें, भोंबेडें, धावें आनी धारखंड वाठारांतल्यान सकयल देंवून येतात आनी वेगवेगळ्या थळांचेर वेळसाचे न्हंयक येवन मेळटात. हे न्हंयचो प्रवाह गिमाळ्यांत बंद जाता. न्हंयच्या कोंडिनी उदक साठवल्लें पळोवंपाक मेळटा. हे न्हंयचेर बांध घालून वयर पाली, नानेली, ठाणे वाठारांत वांयगण शेतां कसयतात. सरकारान हे वेळसाचे न्हंयचेर साबार कडेन बंधारे बांदून उदक आडायलां. आदल्या काळार कांय लोक न्हंयचे तडीर पुरण शेतां कसताले. तर सांतोडें वाठारात न्हंयच्या उदकाचो वापर बागायती खातीर करतात. ब्रम्हकरमळी तशेंच धारखंड वाठारांतले व्हाळ जितवळ आशिल्ल्यान थळावे लोक वांयगण शेत कसयतात तशेंच उदकाचो वापर बागायती शिंपपाक करतात.

वेळसाची न्हंय म्हादयक मेळटा थंयच ताचे वयर झर्मे गांवातल्यान सकयल येवपी वाळपयचो नालो येवन वेळसाचे

न्हंयक मेळटा. वाघेरी दोंगराच्या मुळसांत आशिल्लो झर्मे गांव... ताचें सकयल आशिल्ल्या दाबें आनी म्हावशी वाठारातलें उदक ह्या नाल्याच्या रूपान सकयल देंवता. गिमाळ्यांत हो नालो वाळपय वाठरात थोडोसो जितवळ आसता जाल्यार वयल्या भागात तो सुकता. नागवें, रेडेघाटी वाठारांतलें उदक नाणूस गांवाचे सकयले वटेन आशिल्ल्या व्हाळाच्या रूपान म्हादयक येवन मेळटा.

म्हादय प्रवाहाच्या दाव्यान दोन म्हत्वाचे जितवळ नाले येवन म्हादयक मेळटात ते म्हळ्यार बाराजण - पाटवळ नालो आनी खोतोडेंचो नालो. पाटवळचो नालो हुळण दोंगराच्या दक्षिण वाठारात उगमाक पावता. शिरंगुली, शिरसोडें आनी असोळडें ह्या रान वाठारातलें उदक रान व्हाळांच्या रूपान शेळप गांवाच्या वाठारात एकठांय जाता आनी नाल्याच्या रूपान पाटवळच्यान सकयल बाराजण गांवाच्या मुळसांत

देवता. शेळप गांवच्या सकयल्या भागात हो नालो जितवळ आशिल्ल्यान थंयचे थळावे लोक उदकाचो वापर वांयगण आनी बागायतीं खातीर करतात.

दुसरो म्हत्वाचो आनी लांबायेन हेर नाल्यां परस व्हड असो जितवळ नालो म्हळ्यार मलपणच्यान सकयल देंवून खोतोडें गांवाच्या मुळसांक म्हादयक येवन मेळपी खोतोडचो नालो. थळावे लोक ह्या नाल्याक खोतोडची न्हंय म्हण पाचारतात. मलपण गांवाच्या वाठारात बिंबल थळाचेर ह्या नाल्याचो उगम जाला. मलपण गांवा सकयल आंबेली गांव आसा. ताचे सकयल हुळण म्हण वाठार आसा. ताका थळावे लोक फॉरेस्ट म्हणटात. कुराडदांडो दोंगरावयल्यान आनी निमणीचे गाळी कडल्यान सकयल येवपी रान व्हाळ गवाणें गांवात येवन मेळटा. हो व्हाळ मुखार आंबेले वाठारात मलपणाच्या मुखेल व्हाळाक मेळटा. ह्या नाल्याचें एक

पाटवळचो नालो

खाशेलेंपण म्हळ्यार वयर बिबो तें सकयल खोतोडें मेरेन ह्या नाल्याक बाराय म्हयने उदक चालू आसता. जितवळ नाल्याक लागून दोनूय अर्दान मोट्या प्रमाणांत बागायती आनी वांयगण शेतां पळोवंक मेळटात.

गुळेली गांवा पलतडी आनी म्हादय गांवाचे सकयले वटेन एक म्हत्वाचो दोव्हाळ ही नालो म्हादयक येवन मेळटा. ह्या नाल्याक अडवय पंचायत क्षेत्रातलें पुराय उदक येवन मेळटा. तशेंच पिसुर्ले पंचायत क्षेत्रातलो कुंभारखंड आनी खोडयेच्या वाठारातलें उदक मेळिल्ल्यान पावसाळ्यांत ह्या नाल्यात आकांताचें उदक भरता. ह्या नाल्याचो उगम वाघेरी दोंगराच्या दक्षिणेकडल्या वाठारात आसा. पिसुर्ले आनी कुंभारखण गांवांच्या दक्षिण दिके साकून सकयल देवून येवपी व्हाळ खोडयें हांगा एक जातात. ताचे सकयल वाघ-याचो व्हाळ मेळटा. मुखार असोळें साकून येवपी व्हाळ अडवय नाल्याक मेळटा. ताचे सकयल शिंगणें आनी पणश्यांचो व्हाळ येवन मेळटकच हो नालो म्हादय गांवा सकयल म्हादय न्हंयक वचून मेळटा.

म्हादय न्हंयक येवन मेळपी उपन्हंयां भितर रगाडा ही एक म्हत्वाची न्हंय. रगाडा न्हंयच्या देगणान सांगें तालुक्याचो उत्तरेकडलो तोंकाचो भाग व्यापला. तशेंच सत्तरी तालुक्यातलो गुळेली पंचायत वाठार ह्या देगणात आस्पावता. सादारण वीस चौरस कि. मी. वाठारांत हें रगाडा न्हंयचें देगण पातळ्ळां. रगाडा न्हंयचें उगम थळ विरंजळ गांवा वयले वटेन आशिल्लो शेळवणेचो दोंगर पडींग देसाय वाड्यार पाड्याचे सावडी कडल्यान आयिल्लो व्हाळ एकामेकाक मेळटात आनी सकयल व्हांवतात. त्या व्हाळाक थळावे लोघक रगाडा व्हाळ म्हणटात. हे न्हंयक वाटेर साबार रान व्हाळ आनी नाले येवन मेळटात. रगाडा न्हंयचो एक म्हत्वाचो नालो अस्तमतेक फुडो करून अनमोड घाट वाठारातल्यान देंवून सकयल तांबडी गांवात येता. वजऱ्यांच्या रूपान देंवपी हो मुखेल नालो कदंब कालीन म्हादेवाच्या देवळाच्या मुखावयल्यान व्हांवता. जंय वजऱ्यांच्या रूपान तो सकयल देंवता त्या रान वाठाराक थळावे लोक 'वजरा सकला' ह्या नांवान पाचारतात.

सकयल हालखण, बोरयाळ, बारामुखी, तांबडी कारेमळ, धारगें, मेस्तवाडो ह्या वाठारांत उत्तरेकडल्यान व्हांवत येवपी

नालो येवन मेळटा. ह्या नाल्याचो उगम बकेलदोंगर वा बकेल रानात जाता. बकेल दोंगराच्या दाव्या अर्दान आशिल्लो रांयसडो आनी कुवाड्यां दोंगर पालसणातलें कांय उदक बकेल दोंगर पालसणातल्यान आयिल्ल्या नाल्याक मेळटा. कांय उदक मुखेल न्हंयक वचून मेळटा. सकयल बोडूर आनी बोळकण्यातल्या दोंगर पालसणातलें उदक रगाडा न्हंयक येवन मेळटा.

रगाडा न्हंयक एक म्हत्वाची न्हंय मेळटा ती म्हळ्यार सातपालची न्हंय. हे न्हंयक अनमोड घाटातल्या माटूंड तशेंच झांबोली दोंगर वाठारातलें उदक देंवता. ह्या वाठारांत साबार ल्हान व्हड व्हाळ येवन मेळिल्ल्यान ही सातपालची न्हंय पावसाळ्यांत भरून व्हांवता. हे सातपालचे न्हंयक सकयल दोंगरवाडो वाठारातलो नालो येवन मेळटा. तशेंच सुर्ल गांवच्या दक्षिण भागांतल्यान सकयल आयिल्लो नालो सातपालचे न्हंयक येवन मेळटा आनी मुखार ही न्हंय सुर्ल गांवाच्या वाठारात मुखेल रगाडा न्हंयत एकरूप जाता.

हे न्हंयक सकयल साकोड्डें, मुर्गे, धारबांदोडें, उदाळशें, शिवडें, धडो, पैकुळ, मैगीणें, शेळ-मेळावली, मुरमुणें, कणकिरें तशेंच बोंडला वाठारांतलें उदक रानव्हाळांच्या रूपान येवन मेळटा. मैगीणें गांवातल्यान सकयल येवपी व्हाळ शेळ गांवचे उत्तरे कडल्यान व्हांवत येत पैकुळ-वागें हांगा रगाडा न्हंयक मेळटा. नवें वाठारातल्यान येवपी व्हाळ धडें गांवाचे वयले वटेन मेळटा. हातूंतले कांय व्हाळ जितवळ आसात. तर कांय रानव्हाळ दसऱ्या दिवाळेकडेन सुकतात. रगाडा न्हंय गिमाळ्या दिसांनी साकोड्डें गांवावयर सुकता. हें खरें आसलें तरी तांबडी गांवचे वयर दोंगर पालसणानी ती जितवळ आसता. वजरा सकयला वाठारात ती न्हंय वजऱ्यांच्या रूपान सर्वयकाळ घसघसत आसता. वयर दोंगर पालसणानी तिका उदक आशिल्ल्यान कांय लोक ह्या वाठारात वांयगणा कसयतात.

रगाडा न्हंय कणकिरें गांवा सकयल आनी गुळेली गांवाच्या मुळसांक म्हादय न्हंयक येवन मेळटा. म्हादय न्हंये प्रमाण ह्या न्हंयचे तडिनी गिमाळ्यात थळावे लोक पुरण शेतां कसयताले. आतां हे न्हंयचेर सरकारान बंधारे बांदिल्ल्यान सगळें बुडून गेलां आनी थंय पुरण शेतां कसपाक मेळनात.

तांबडी मुर्लाच्यान व्हांवत येवपी रगाडा न्हंय

हे न्हंयचें उदक बागायतीं खातीर वापरतात. पिवपाकय तें वापरतात. गोंय वाठारात वयर म्हादय न्हंयक मेळपी हेर न्हंयांचे तुळेंन रगाडा न्हंयच्या पात्रांत उदक चड पळोवपाक मेळटा.

बोंडला अभयारण्याच्या अस्तम-उत्तर पालसणांतलें उदक गांजें हांगासल्ल्या श्री गांजेश्वरी देवळाच्या तोंडा मुखावयल्यान व्हांवपी व्हाळातल्यान सकयल देंवता. रगाडा उपन्हंय म्हादयक वचून मेळटा ताचे सकयल प्रवाहाच्या दाव्यान गांजें, नाणूस, कोसमें, तोर्ल, केरांत, तोवूर, तिराळ, तांकवाडो, भामय, उसगांव अशे गांव लागतात. नाणूस आनी कोसमें हाच्या मदल्यान जंय वयले वटेन वांयगण रोयतात त्या दोंगर पालसणांतल्यान एक ल्हान व्हाळ देंवून सकयल येता. तशेंच बोंडला अभयारण्याच्या अस्तमते कडल्या वाठारांतल्यान जें उदक सकयल येता तें उसगांव वडाकडेन आयल्यान आशिल्ल्या व्हाळातल्यान व्हांवत सकयल तिराळ वाठारांत वयता आनी म्हादयक मेळटा. म्हादय न्हंयच्या उजव्यान आंबेशी, तोर्लांत तळें, भामय, वाठार आसा. आलतड - पलतडच्या ह्या वाठारांत म्हादयक ल्हान व्हड साबार व्हाळ येवन मेळटात.

म्हादय न्हंयच्या उपन्हंयां मदली सगल्यांत म्हत्वाची

अशी न्हंय म्हळ्यार 'खांडेपारची न्हंय...' हे न्हंयचो उगम घाट माथ्यार जाता. काटला आनी पाळणा हे नाले गोंयात दूदसागराच्या रुपान सकयल देंवतात. कलाकारांक स्फूर्त दिवपी... निसर्ग प्रेमीक आव्हान करपी... पर्यटकांक आपले कडेन आकर्शीत करपी दुदाळ - फेसाळ दूदसागर गोंय राज्याचें वैभव. घाटमाथ्या सकयल शेंकड्यांनी ल्हान व्हड रान-व्हाळ हे न्हंयक येवन मेळटात. थंयचे थळावे लोक हे न्हंयक दूदसागराची न्हंय म्हण वळखतात. खांडेपार न्हंयचें हें देगण दोंगर - दोंगुल्ल्यांनी भल्लां... जैवीक संपत्तेचे नदरेनूय हो वाठार खूब म्हत्वाचो. दूदसागराचें उदक सकयल देंवतकच वाटेर साबार व्हाळ येवन मेळटात. सुरवातेक थोडीशी अस्तम उत्तरे वट्यां व्हांवपी ही न्हंय मुखार अस्तमते वटेन वळटा.

आनी मुखार आळशे-वळशे घेवन सकयल व्हांवत वयता. सोनाळी, करंजोळ हो अटंग्या रानान भरिल्लो वाठार. वयर दूदसागर ह्या नांवान वळख आशिल्ली न्हंय पिड्डुगाळ, शिरगाळ हाचे सकयल पावतकच न्हंयच्या उजव्यान एक म्हत्वाचो नालो येता आनी बिट्टीफातर ह्या परिसरात मुखेल न्हंयक मेळटा.

कुळें वाठारातल्यान सकयल व्हांवपी ही न्हंय मुखार

मेटावाडो, बींबल, तांकवाडो, शिंगांव, तुरीमरड असो प्रवास करून कालें पंचायत वाठारात भितर सरता. व्हयड्यांव ह्या परिसरात भगतमळ, खुटयमळ, धाट, पेरूमळ हीं म्हत्वाचीं आशिल्लीं थळां. पेरूमळाचे सकयल मोलेंच्यान येवपी चिमटे व्हाळ न्हंयक येवन मेळटा. ताचे सकयल कोडली पयलीं कालेंची न्हंय येवन हे खांडेपारचे न्हंयक मेळटा.

दुसऱ्या अर्दान धारबांदोडा पंचायत वाठारातलें पावसाचें उदक हे न्हंयक येवन मेळटा. तांबडेमळ, भरीप, तांकवाडो, सांगोड, पिळये हे म्हत्वाचे परिसर आसून भरीप आनी तांकवाड्या मदीं तिका दुस्कीव्हाळ येवन मेळटा. धारबांदोडा परिसरातलें कांय उदक उत्तरेवटेन आशिल्ले रगाडा न्हंयक वचून मेळटा. तशेंच दक्षिणेक राशोल म्हळ्यार जुवारी न्हंयचें देगण आसा.

तशें पळोवंक गेल्यार चडावत म्हादय न्हंयच्या उपन्हंयां मदली खांडेपार न्हंय ही सगल्यां भितर म्हत्वाची उपन्हंय अशें हांवें सुरवेक म्हळां. हाचे फाटलें मुखेल कारण म्हळ्यार तिच्या पात्रांत आशिल्लें उदक. हें न्हंयचें उदक वाटेर साबार कडेन शेत आनी बागायती खातीर वापरतात तशेंच ओपा हांगा आशिल्ल्या जलशुद्धीकरण प्रकल्पाक लागून पियेवपाच्या उदकाचो प्रस्न कांय प्रमाणांत सुटावो जाला. पिवपाच्या उदकाखातीर फोंडें आनी तिसवाडी तालुको म्हादयचे हे उपन्हंयचेर आदारून आसा. आतां उदकाची मागणी वाडिल्ल्यान ओपा जलशुद्धी प्रकल्पांतलें उदक पावना. ताका लागून सरकारान गांजें हांगा बंधारो घालून म्हादयचें उदक पंप करून तें उदक खांडेपारचे न्हंयन हाडून सोडलां.

खांडेपारची न्हंय म्हादयक म्हळ्यार मांडवीक सोनारबागाचे सकयल मेळ्ळे उपरांत सकयल वागुर्मे, वेंरें, वळवय, बेतकी ह्या वाठारातले ल्हान व्हाळ वचून तिका मेळटात. उसगांव सकयल खांडेपार न्हंयची भेट म्हादयक जातकच हेच म्हादय मायेक मांडवी ह्या नांवान जनलोक वळखतात. मांडवीचें पात्र खांडोळा - आमोणें सकयल प्रवाहाच्या उजव्यान सारमानशे कडेन पावतकच तिका चोराचें मूख हांगा दिवचलची न्हंय आनी वाळवंटी (व्हाळवाट) ह्यो उपन्हंयो येवन मेळटात.

वाळवंटी (व्हाळवाट) न्हंयचो उगम घाटमाथ्यार

आशिल्ल्या चोर्ले (कर्नाटक) गांवाच्या टिटा वाठारात जाता. ह्या घाटमाथ्यावयल्या वाठारातलें सगळें उदक सकयल वाळवंटी न्हंयच्या पात्रांतल्यान देंवता. कांय वेळाचो प्रवास दक्षिणे वट्यां तर कांय वेळ अस्तमते वटेन फुडो करून सकयल देंवपी प्रवाह अचकीत कड्यावयल्यान सकयल घालून घेता. वाटेर 'आगवाद वजरो' आसा. ताचे सकयल ही न्हंय आकांताचो वळसो घेवन सकयल देंवता. ह्या वाठारांत सडा ह्या इतिहासीक गांवातल्यान सकयल येवपी रान व्हाळ मेळटा. ताचे सकयल न्हंयचो प्रवाह पावतकच तो 'वजरा सकला' वजऱ्याचे वयर आशिल्ल्या दोंगर कड्या वयल्यान पावसाळ्यात दोन वजरे सकयल देंवतात. एकूण तीन वजऱ्यांचो अविस्मरणीय संगम हांगा पळोवंक मेळटा. दक्षिणेवटेन फुडो करून पडपी वजऱ्यांचें उदक मुखार अस्तमतेवटेन फुडो करून व्हांवत विडीं गांवात पावता. वजरा सकलाचो तो वाठार आनी विडीं गांव महाराष्ट्र राज्यात आस्पावता. विडीं ह्या गांवात महाराष्ट्र शासन धरण बांदपाक सोदता. ताचें काम चालू केलां. विडीं गांवा सकयल ही न्हंय शिरोले - घोटेली पावसर दक्षिणेक फुडो करून व्हांवता. ही न्हंय मोर्ले, पर्यें, तुळशीमळो, साखळे, वजरी, कारापूर, विडीं असो मार्गक्रम करीत सारमानसे वयर चोराचें मूख हांगा मांडवीत एकरूप जाता.

शिरोले गांवचे उत्तरेक आशिल्ल्या दोंगराळ भागातलें उदक रान व्हाळाच्या रूपात गांवाचे वयले वटेन येवन हे न्हंयेक मेळटा. महाराष्ट्रातल्या 'हद' तशेंच सकयल घोटेली परिसराचे दाव्यान एक म्हत्वाचो नालो येवन वाळवंटीक मेळटा ती म्हळ्यार कळटी न्हंय. चोर्ले घाटाच्या मुळसात उगम आशिल्ले न्हंयचेर आयज हणजुणें धरण उबें आसा. चोर्ले घाट तशेंच वाघेरी दोंगर पालसणाचें उदक व्हाळाच्या रुपान सकयल देवून येता. कुसडो आनी कळटी कणकिचे कोंडीकडेन एक जातात आनी सकयल वचून धवार थोरली न्हंय म्हळ्यार वाळवंटीक मेळटा. ह्या वाठारान बोकाड सरयो, कड्डार, वागेरी, चान्नीत, कुनगाळ, गडार, चिंवरधार, धुमो दोंगर, खळखळां, आशाची आळ अशे साबार दोंगर आसात. हाचे सकयल मोर्ले ते वजरी मेरेन ल्हान ल्हान व्हाळ तिका येवन मेळटात. असोच एक मोठो व्हाळ सर्वण, कारापूर वाठारांतलें उदक घेवन सकयल येता.

हांगा खांडेपारची न्हंय मांडवीक मेळटा

वाळवंटी न्हंय जंय मांडवीक मेळपाक सारमानस वाठारात वयता थंय कांय अंतराचेर दोन म्हत्वाच्यो न्हंयो येवन तिका मेळटात. पयली पात्राच्या उजव्या अर्दान दिवचलची न्हंय जाल्यार दावे वटेन सकयल कुडणेची न्हंय तिच्यांत एकरूप जाता. ह्यो दोनूय तिच्यो उपन्हंयो म्हत्वाच्यो आसल्यो तरी त्यो तिका शेवटाक मेळिल्ल्यान तांकां थोडेशें स्वतंत्र अस्तित्व फाव जाता. कुडणें आनी नावेली गांवचे मदल्यान पांवलार साकून सकयल व्हावपी व्हाळरूपी न्हंय त्या वाठारातली म्हत्वाची न्हंय. कारण पाळी दोंगर पाणसणान उगमाक पाविल्ले ते न्हंयच्या उदकाचेर थळावे लोक वांयगण शेत कसयतात. पावलार साकून ती न्हंय सास्तार, नावतान, आरवणां, मये कांतोल अश्या शेतवडीच्या थळां कडल्यान प्रवास करीत कातर खाजनाकडेन दिवचल आनी सांखळेचे वाळवंटी न्हंयक वचून मेळटा. वाळवंटी न्हंयच्या पात्रांतल्या साखळे सकयल वजरे वाठारांत आशिल्ल्या माकड गुंड्या वयर मेरेन दर्याची भरती पावता. भरतेचें उदक लक्षांत घेतलें जाल्यार आनी ह्यो दोनूय उपन्हंयो जंय वाळवंटीक मेळटात तो वाठार लक्षांत घेतलो जाल्यार ह्या दोनूय न्हंयांचो उपेग वाळवंटी न्हंयक व्हाडलोसो जायना.

दिवचलचे न्हंयचो उगम कसयनाथ पर्वत वाठारातल्या पालसणानी जाता. ह्याच परिसरात शिंगरवाड्याचो व्हाळ हो म्हत्वाचो व्हाळ आसा. हो व्हाळ सकयल देवून वजरें गांवात येता. वजरें गांवचे अस्तमतेक म्होडकें तळें आसा. हें तळें त्या वाठारातलें म्हत्वाचें तळें. तळ्याच्या दोंगर माथ्यार रस्त्याकुशीक श्री कोळगिरीश्वर हाची घुमटी आसा. सकयल जंय दुर्गातलो देव आसा त्या परिसरातल्यान एक व्हाळ येवन तळ्याक मेळटा हो व्हाळ जरी गिमाळ्यांत सुकलो तरी तळ्यांत सर्वयकाळ उदक आसता. तळ्याच्या सकयल हो व्हाळ व्हांवता आनी हरीजनवाड्या सकयल जंय हळदीचो गुंडो आसा थंय कसयनाथ दोंगर पालसाणातसून येवपी व्हाळाक मेळटा.

वजऱ्यां सकयल ही न्हंय जीतवळ आसून फारैस्टातसून येवपी आनी एक व्हाळ तिका येवन मेळटा. ही न्हंय कीट, आंय, कुडचिरें, नायगिणीं, वाटादेव असो प्रवास करून दिवचले भितर सरता.

गोंयात दिवचलच्या वन, मावळिगें, बोर्डें तशेंच उत्तर उदेंते वटेनच्या कुडचिरें, पोडाशें ह्या वाठारांतलें उदक हे न्हंयक येवन मेळटा. हे न्हंयचें पात्र रुंद ना. अशीर पात्रांवयल्यान

ती आपलो मार्गक्रम करता. पावसाळ्यांत हे न्हंयक उदक उपाट आसता. झरी आनी रानव्हाळाक लागून हे न्हंयचें उदक गोंयच्या वाठारांत सुकना. ही न्हंय जितवळ आशिल्ल्यान दिवचल वयल्या वाठारां तिचें उदक बागायती खातीर वापरतात. हे न्हंयच्या पात्रांत सरकारान घातलेल्या बंधाऱ्यांक लागून वर्सुयभर उदक तिका आसता. आदल्या काळार दिवचलच्या बंदरवाड्या मेरेन वेपारी तारवां येतालीं.

कुडणेंच्या न्हंयच्या देगणाचो विस्तार बरोच व्हड आसा. सालेली, भुयपाल, होंडा, पिसुर्ले, सोनशी, वयलें हरवळें ह्या वाठारांतलें उदक हरवाळ्याच्या वजऱ्याच्या रूपान सकयल घसघसता... श्री रुद्रेश्वर देवळाच्या तोंडा मुखावयल्यान सकयल देंवपी ही न्हंय कुडण्या भितर सरता. कुडणें सकयल तिचो प्रवाह पावतकच नावेलीचो पावलां कडलो नालो तिका मेळटा. ह्या नाल्याक वेळगें आनी सुर्ल वाठारांतलें उदक सकयल देवता. दोनूय नाले मुखार एकरूप जावन ल्हान न्हंयचें रूप घेवन ती वाळवंटीक मेळटा.

वाळवंटी ही एकूच अशी म्हादयची उपन्हंय जी कर्नाटक, महाराष्ट्र आनी गोंय अशा तीन राज्यातल्यान व्हांवता. गिमाळ्यांत शिरोले सकयल मेरेन ही न्हंय सुकता. हणजुणें धरण जावचे पयलीं ही न्हंय गिमाळ्यांत सुकी सडसडीत जाताली. धरणाच्या कालव्यांक लागून ही न्हंय शिरोले गांव परिसरांत जितवळ आसता. घोटेली, मोर्ले, पर्ये, सांखळी वाठारांत हे न्हंयच्या उदकाचो वापर बागायती खातीर करतात. पोडाशे वाठारांत दोंगर माथ्यार सरकारान उबारिल्ल्या नव्या जलशुद्धिकरण प्रकल्पाक लागून ही न्हंय पिवपाच्या उदकाची तान भागयता.

वयर सारमानस ते सकयल रायबंदर मेरेन दक्षिणेक पोरणें गोंय तें वयर उत्तरेक खोर्जुवे मेरेन ल्हान व्हड सादारण विशेक जुव्यांचें जाळें मांडवीच्या पसरट वाठारांत पळोवंक मेळटा. ल्हान व्हड जुंवे... जुंव्यांचेर दोंगुल्ल्यो... ह्या दोंगुल्यांचेर आगळी वेगळी वनसंपत्त आनी जीवसंपत्त... मांडवीचे उदक फांटे आनी ते सोबीत सुंदर जुंवे पळयतलो जाल्यार मळबाचे दोळे जाय. एकादे घोणिवरी उंच मळबांत उडून हे सौंदर्यमय सृष्टीचें दर्शन घेवपाचें भाग्य मेळ्ळ्यार ह्या वाठाराची महती लक्षात येतली.

सांत इस्तेव्ह तोंक वाठारांत मांडवीचो एक फांटो दाव्यान भितर सरता. मांडवीचो दुसरो एक फांटो आंकाड्या सकयल तल्टो ह्या जाग्यार जंय फेरीफोट (रामाची तार) आसा थंय दाव्यान भितर सरता. तोंकार साकून आयिल्ल्या एक फांटो ताणसार शेताकडल्यान वांकडार हांगा तळट्या कडल्यान भितर आयिल्ल्या फांट्याक मेळटा. तशेंच तोंकार साकून आयिल्ल्यो दुसरो फांटो सकयल येवन गांवात थापणार ह्या थळार तळटार साकून आयिल्ल्या मुखेल फांट्याक मेळटा. ह्या म्हत्वाच्या फांट्याक लागून मुखार कुंभारजुंवो आकाराक येता. ह्या फांटो बाणस्तारीच्यान मुखार वचून झुवारी न्हंयक मेळटा. ह्या वाठारांतलो सांत इस्तेव्ह जुंवो तशेंच ताचे सकयल आशिल्ले दिवाडे आनी चोडण अशें तीन म्हत्वाचे जुंवे आसात. कुंभारजुंवे, सांतइस्तेव्ह, दिवाडे आनी चोडण ह्या चार जुंव्या भितर चोडण हो जुंवो आकारान व्हड. आंकाड्यार जंय अस्तमतेक फुडो करून इगर्ज आसा ताच्या मुखार मांडवीचें पात्र रुंद जालां. उजव्यान पलतडी सारमानशे सकयल पिळगांव, तोटें आनी नवें नावें आसा. नवें नावें आनी पोरणें नावें हांचे मदल्यान मांडवीचो एक फांटो भितर सरता. पोरणें तीर्थ, खराडी, वानजुवें, आमोय, विटोचो धोको, सेमीचें कांतोल, धाकटी मानस, व्हडली मानस आनी गुडी अशें करीत सकयल माडेल फेरी कडेन तो भायर सरता. जाल्यार मांडवीचें मुखेल पात्र धावजे, गंवडाळे, जुनें गोंय, बांयगीणी, सांपेद्रू, पानवेल, फोंडयें, रायबंदर असो प्रवास करता आनी पणजे येता.

मुखार उत्तरेक तीन जुंवे आकाराक आयल्यात. हातूंतलो म्हत्वाचो जुंवो म्हळ्यार 'खोरजुंवो' ह्या जुंव्याचे उत्तरेक म्हापशेंची न्हंय आनी अस्नोडची न्हंय येवन मेळटात. अस्नोडचे न्हंयचो उगम बार्देस तालुक्यातल्या पिळर्ण वाठारांत जाल्यार असनोडेचे न्हंयचो उगम दिवचल वाठारांतल्या उसप, कांसारपाल वाठारांत जाता. न्हंयच्या दोनूय अर्दान आशिल्ल्या बार्देस आनी दिवचल दोंगर वाठारांतलें उदक हे न्हंयक देंवून येता. सकयल अडवलपाल तशेंच नानोरा वाठारांतलें उदक हे न्हंयक येवन मेळटा. ही न्हंय अस्नोडा वाठारातल्यान सकयल पावतकच मूळगांव, लांबगांव तशेंच शिरगांव परिसरातले उदक घेवन सकयल पांवता. दिवचल तालुक्याच्या शिकेरी वाठारांत

येवन मेळपी त्या वाठारातली म्हत्वाची न्हंय.

अस्तम दिकेवटेन खोजेवेच्या फांट्याक म्हापशेंची न्हंय येवन मेळटा. हे न्हंयचो उगम म्हापशें वाठारांत आशिल्ल्यान काणका, गिरी परिसरांत जाता. न्हंयचो उगम अस्तमते वटेन आशिल्ल्यान तिचें उदक दक्षिण-उदेंते वटेन व्हांवत वयता. ह्या परिसरात दर्याचे भरते - सुकतेचो नेट आशिल्ल्यान उदक मुखेल न्हंयत रेंटपाक बरोच आदार जाता. बस्तोडा, नास्नोडा परिसरातल्यान एक फाटो मोयरा परिसरांत येता. वयले मुखेल दोन फाटे एकठांय जावन सकयल शिरसय वाठारात पावतात. अस्नोडच्या अस्तम वाठारातलें उदक घेवन येवपी एक नालो व्हांवत सकयल येता आनी थिवी परिसरांत पावतकच दक्षिणेवट्यां व्हांवत वचून म्हापशेंचे हे न्हंयक वचून मेळटा. म्हापशेंचे न्हंयक भरती - सुकती आयिल्ल्यान तिच्या उदकाचो वापर बागायत वा पिवपाच्या उदका खातीर जायना अशें आसलें तरी त्या वाठारांतलें पावशें उदक मुखेल न्हंयक पावोवपाचें म्हत्वाचें काम ती करता.

ही न्हंय हळदोणें, ओर्ली, पोमुर्फा, एकोशी, बिठ्ठोण अशें करीत पेन्ह - द -फ्रांका इगर्ज परिसरांत मुखेल मांडवी न्हंयक येवन मेळटा. पोरणें गोंय तें पणजी शारा मेरेनच्या मांडवी न्हंयच्या दाव्या वाठारातलें उदक देंवून सकयल

येवन पुरवाळीनी वा पोंयानी मेळटा. आनी तें मागीर त्या पुरवाळीतल्यान मांडवी न्हंयक मेळटा. कदंब पठाराच्या दक्षिण पालसणांतले उदक मुखार मेरशे, चिंबल, बांबोळीच्या उत्तरे कडलो भाग, कालापूर ह्या परिसरातलें पावशें दोंगर व्हाळाचें उदक वयर म्हळां तशें शेंतात आशिल्ल्या पोंयातल्यान व्हांवत वचत मांडवीक मेळटा. पाटो -कोर्ती कडल्यान जी खाडी मळ्याकडल्यान भितर सरल्या ते खाडयेक सांताक्रुझाचे अस्तमतेकडलें उदक, ओयतियांत, दुर्गावाडी, भाटलें ह्या वाठारातलें उदक एकठांय जावन मांडवीक मेळटा. वयर खारो साकव मेरेन सकयल कुकुची खळी, भटाची खळी, खाणीचो होंडो, चार खांब्याकडली मानस अश्यो सुवाती आसात. मांडवी अरबी समुद्राक मेळचे पयलीं आलत पर्वरी, बेती, व्हाळांत, वेंरें, रेईश मागूश परिसरातलें उदक व्हांवतल्यान सकयल देंवून येवन मांडवीच्या पात्रांत देंवता.

मांडवी न्हंय अरबी समुद्राक खंय वचून मेळटा? आलतडी कला अकादमीकडेन आनी पलतडी जंय रेईस मागूस किल्लो (कोट) आसा थंय? कांय मुखार मिरामार जंय वेळ सुरू जाता थंय आनी पलतडी केगदोळे? हाचे संदर्भात केगदोळेचो जुझे मोरेरा हाचे कडेन म्हजी उलोवणी जाली. ताच्या म्हणण्या प्रमाण आदल्या काळार काबो राजनिवास

नाव्हेलीची पावलांकडली न्हंय

वाळवंटी न्हंय

ते आग्वान किल्ल्या मेरेन मांडवीचें पात्र म्हणटाले. त्या वाठारातले लोक ह्या परिसराक 'मांडवी नद' म्हणटात. हांगा नद म्हळ्यार न्हंय. वयर उल्लेख केल्ले शिमे मेरेन सरकार हाय टायड शीम म्हणटालो. आतां सरकार रेईश मागूस किल्ल्या कडेन हाय टायड शीम म्हणटा. ह्या कोटा मेरेन दर्याचीं ल्हारां येतात. आलतडी मिरामार, करंजाळे, काबो राजनिवास मेरेन हीं ल्हारां येतना दिश्टी पडटात. पलतडी केगदोळे, दांदाडे, फिर्ग्याभाट (नेरूल) ते शिकेरची न्हंय मेरेन वेळ आशिल्ली पळोवंक मेळटा. काबो राजनिवास आनी आग्वान किल्लो हांगा मांडवी न्हंय दर्याक मेळटा अशें गृहीत धरलें जाल्यार मांडवीक निमणी न्हंय येवन मेळटा ती म्हळ्यार शिकेरची न्हंय. ही न्हंय पिळ्ण, कांदोळी, नेरूल आनी वेंरें वाठाराचें सगळें उदक मांडवीत हाडून सोडटा.

गोंय राज्यातल्या मुखेल न्हंयां भितर म्हादय वा मांडवी न्हंय ही म्हाराणी अशें हांवें सुरवेक म्हणिल्लें. म्हादय देगण म्हळ्यार 87 कि. मी. लांबायेच्या म्हादय न्हंयच्या

तिरावयलो फकत परिसर न्हय. म्हादयच्या देगणाचो परिसर हो तिच्या उपन्हंयाच्या देगणाच्या परिसरामेरेन आपले हात पांय पातळायता. हाकाच लागून म्हादयचें देगण 700 चौ. कि. मी. परस चड परिसरात फाकलां... हाकाच लागून म्हादय देगणान गोंयचे वट्ट 'स' तालुके व्यापल्यात. महाराष्ट्र आनी कर्नाटक राज्याचो परिसरूय आपल्या पोटातळा तिणें घेतला.

गवाळी, नानेवाडी, देगांव तें सकयल अरबी समुद्रामेरेन म्हादयक असंख्य झरी, व्हाळ, उपन्हंयो येवन मेळटात. ह्या न्हंयांभितर भांडुरा नालो, कोटणी न्हंय, बैल न्हंय, गडाचो पानशिरो, पिस्त्याचो पानशिरो, नानोडेची न्हंय, वेळसाची न्हंय, रगाडो न्हंय, खांडेपार न्हंय, वाळवंटी न्हंय, दिवचल, अस्नोडा, म्हापसा आनी सिकेरी ह्यो म्हत्वाच्यो न्हंयो आसपावतात. ह्या न्हंयांचो परिसर आनी तांचे हें जाळ पळयतकच मन थक्क जाता. ह्या न्हंयांवरवींच म्हादयक म्हानपण फाव जालां. हाकाच लागून ती गोमन्तकाची लोकमाता.

म्हादयचो प्रवाह

रगेंपणासावन हांव म्हादय न्हंयक लागिंच्यान पळयत आयलां. खराडे खळखळपी तिचो प्रवाह... आनी पावसाळ्यांत हुंवार येतकच घोंगेवपी तिचो तो प्रवाह घराकडेन बसला थंय म्हाका सादयता. त्या सादांचो अंतर्नाद म्हज्या काळजांत एक सारको घुमत आसा... एकादे मध्यान राती जेन्ना हांव उठ्ठां वा राती जागयतां तेन्ना त्या खळखळपी न्हंयच्या प्रवाहाक हांव कान लावन बसतां. ताका बारीकसाणीन आयकतां... ताचो हांव थाव घेतां... ताचें तें घोंगेवप... खळखळप.... झुळझुळप मनात सप्तसुरांची सुरावट आळयता. अशा वेळार तंद्री लागता. मन आलतडच्यान पलतडी आनी पलतडच्यान आलतडी एकसारक्यो पासयो मारपाक लागता. मदींच तें थंड किरांव उदकांत अचळय बुचकळी मारून वयर सरता

आनी कुडकुडूतच आवाजा वटेन दोळे लावन त्या प्रवाहाचो सोद घेता.

म्हादयचो प्रवाह नीट एका रेशेन व्हांवना. तो वळणां घेता. उजव्यान दाव्यान वळणां घेत घेत तो सकयल वाट काडीत मुखार येता. कांय कडेन तो मात्सो वळसो घेता... कांय कडेन आनी इल्लो... मुखार सामकोच वळशेता. न्हंयचे तडीर येवन उबो रावतकच न्हंयचें सकयलें आनी वयलें पात्र दिश्टी पडटा. पूण तें काय अंतरा पुरतेंच. वयले वटेनचें पात्र दाव्यान वळशेलां आनी सकयले वटेनचें उजव्यान... ह्या उजव्या दाव्याक लागून न्हंयचो प्रवाह पयस मेरेन पळोवंक मेळना. हें सगळें पळयतकच अशें दिसता की हे म्हादयक वाट कोणें करून दिली. कोणें निर्मिली ही वाट? तिका वाट दाखोवपी तो वाठारी कोण आशिल्लो काय? काय तिणेच आपली वाट सोदून काडल्या? ल्हानपणात न्हंयत न्हाता आसतना असले साबार प्रस्न तकली कोकायताले. आयजूय कोकायतात... मुखार ह्या ना त्या कारणांक लागून म्हादयचें सकयले वटेनचें पात्र भोंवप जालें. कोकाडीं - कोकाडीं तिचीं तीं वळणां पळोवन भुरगेपणात तकलेन येवन पडिल्ले प्रस्न चडूच बोचूंक लागले. एकाद्या कोकाड्या वळणा सकयले वटेन उबो रावतकच मुखार म्हादय न्हंय दिसना. ती खंय लिपल्या काय? असो प्रस्न पडपाक लागतालो.

कोणतरी म्हादय आडावंपाक उठला. तिचो प्रवाह आडावपाचें कारस्थान चल्लां. अशें जाल्लां जाल्यार म्हादय सुकतली... तिचो प्रवाह सुकतलो... तिची गती खुंटली... ह्या सगल्याचो वायट परिणाम वनसंपत्त आनी जिवसंपत्तेचेर जातलो. म्हादयचे तडिवयलें लोकजीवन करपतलें... सुकतलें... आटलें... म्हादयचो प्रवाह आटलो? ताका सुकतडो लागतलो? ह्या प्रस्नानी म्हजी न्हीद खळयली. पुरण शेतांचेर परिणाम जातलो. तडिवयल्या लोकांची उपजिविका वयतली. पुरणशेत आनी पुरणकार हांचे संदर्भात म्हायती एकठांय करपाच्या निमतान उस्तें तें सकयल गांजें मेरेन हांव म्हादयच्या दोनूय तडींनी भोंवलां. जायते फावट हांवेन वयर कृष्णापूर मेरेनची म्हादय न्हंय परत परत पळयल्या. 2002 वर्सा म्हादय परिक्रमेच्या निमतान म्हादयचे तडीन (शितोडेचो वजरो) मळेरी (कर्नाटक) मेरेन गेल्लो. हे भोंवडे वेळार

हांवें म्हादयचो प्रवाह लागिंच्यान नियाळ्ळा. ताची गती पारखिल्या. म्हादय न्हंयचो प्रवाह कसो व्हांवता... खंय गोठेता... खंय घुंवता... खंय तो वयरसून सकयल पडटा तें हांवें लागींच्यान पळयल्लें. तांचें तें मनभुलोवणें संगीत कान लावन आयकलां. 2009 वर्सा कृष्णापूर ते वयर वानराची खडी आनी घसरड्याच्या वजऱ्या मेरेन चलत गेलां. त्या वेळारूय न्हंयचो प्रवाह लागींच्यान पळयला.

म्हादयचेर कर्नाटक सरकार धरणां बांदपाक सोदता ह्या म्हादयच्या निर्माण जाल्ल्या प्रस्नाक लागून हांव तिचे खूब लागीं गेलों. कारण हांव तिच्याच कुसव्यांत जल्मलां... तिच्या आंगा खांदार खेळ्ळां... तिचेच तडीर ल्हानाचो व्हड जालां. तिका आमचो हुस्को आनी आमकां तिचो... तिच्या प्रवाहाचे गती वांगडा आमी आमचे जिणेचीय गती वाडयल्या. ती संथ शांत जाल्या तेन्ना आमीय शितळ थंड जाल्यात. ती खळखळ करून व्हांवल्या तेन्ना आमीय खळखळळ्यात... तळमळळ्यात... ती रूद्र अवतार घेवन फुफयेत कोणाचीच भीड - मुर्वत करीनासतना व्हांवल्या तेन्ना आमच्या काळजांत कवदे पेटल्यात. तिच्या प्रवाहाच्या आडावणेची खबर कळटांच आमचीं काळजां धगधगूंक लागलीं... मनां धुंवरेवंक लागलीं... सर्वांग पेटपाक लागलें... ह्या पेट्या चुडीनी उजवाड दाखयलो तो म्हादयच्या अंतरंगाच्या अभ्यासाचो. हांव फकत म्हादय जाणां. म्हादयचो प्रवाह जाणां... आनी तिचे तडींचेर आकाराक येवपी पुरणशेत जाणां... इतलेंच म्हळ्यार म्हादय न्हय... म्हादय खूब कितें. हें खूब कितें तेंच म्हाका जाणां जावपाक जाय आसलें. हें करतलो जाल्यार म्हाका तिच्या कोंडीनी बुडून तिच्या तळाक कितें आसा तें पळोवपाक जाय आसलें. दोनूय तडींनी आशिल्ली वनस्पत नियाळपाक जाय आसली. लोकजीवन आनी लोकसंस्कृतायेचीं पाळां खणपाक जाय आसलीं. फातर, रेंव, रेबो, कुसारें, कालयांव उस्तून पळोवपाक जाय आसलो. हें सगळें जाणून घेतलो जाल्यार म्हादयचें मूळ ते कूळ मेरेन भोंवून पळोवपाक जाय आसलें. मागीर हांव भोंवत रावलों. एक विशिश्ट उद्देश दोळ्यां मुखार दवरून चलत रावलों. हे भोंवडे म्हाका जें होलमलां, अणभवलां तें दुसऱ्याक सांगपाक जाय. ह्या उद्देशान 'म्हादय परिक्रमा' सुरू जाली. प्रा. दिगंबर सिंगबाळाचो पालव

मेळ्ळो... मुखार इश्टांचो सांगात मेळ्ळो... आनी म्हादय परिक्रमा यशस्वी जाली. सकयल उजगांव तें वयर गवाळी मेरेन (कर्नाटक) म्हादयच्या एका उगमा मेरेन पांय भोंवडी जाली.

म्हादयचो उगम पळोवपाक जाय. म्हादय खंयच्यान आनी कशे तरेन घाट माथ्यावयल्यान सकयल येता ती जाणून घेवंक जाय. म्हादयच्या देगणांतल्यान ती वळशे घेत कशी उडक्यो मारीत गोंयचे भेटेक येता हें दोळ्यांनी भरून घेवपाचें आसलें. हें एक सपन... लखलखीत उजवाडात पळयल्लें... तें सपन प्रत्यक्षात आयलें आनी म्हादय मायेचें अप्रतीम सौंदर्य मन भुलोवन गेलें. हाचे पयलीं हांवें कृष्णापूर मेरेन म्हादय पळयल्ली. तिचें पात्र नियाळपाचोय योग मेळिल्लो. तिचो खळखळटो प्रवाहूय आयकल्लो. कृष्णापूर वयर न्हंयचें पात्र कशें आसतलें काय? प्रवाह कसो आसतलो काय? वाटेर कोंडी, वजरे कितले आसतले काय? दोनूय तडींनी पालसणां कशीं आसतलीं काय? थंयची जिवावळ आनी वनस्पत कशी

आसतली? अश्या ह्या असंख्य प्रस्नाच्यो जापो एके म्हादय परिक्रमेन आमचे मुखार दवरिल्ल्यो.

म्हादयचें सगळें पात्र दोळ्यां सकयल घातलें. प्रचंड कडे फोडून गोंयचे भेटेक येवपी म्हादयक पळोवन मन थक जालें. पावलां पावलां कणकणी म्हादयच्या प्रवाहाची गती पळयली. ते गतयेक पळोवन पावसाळ्यांत प्रवाहाक कितलो नेट आसतलो हाचो अदमास काडलो. उल्या उल्यार घसघसपी असंख्य वजरे नियाळून त्याय प्रवाहाचो जोर पळयलो. हें सगळें पळयले उपरांत म्हादयचो प्रवाह हांवें चार तरेन विभागला.

1) घाट माथ्या वयलो संथ झुळझुळपी प्रवाह (म्हादयचो उगम ते चापोली) 2) घाट माथ्या सकयलो खळखळपी प्रवाह (चापोली ते भीमगड) 3) कोंडिनी गोठेत - गोठेत मुखार वचपी प्रवाह (कृष्णपूर ते गांजें) 4) दर्याचे भरते - सुकतेन नियंत्रित केल्लो प्रवाह (गांजें ते रेईस मागूस). म्हादय न्हंयच्या प्रवाहाचें हें विभाजन ताचे गतीचेर आदारून आसा. हें जरी खरें आसलें तरी ताचो संबंद भुगोलीक जडण

देगणांतल्यान व्हांवपी म्हादय

दोन दोंगर खडयांमदल्यान व्हांवपी म्हादय

- घडणेचेर आसा. गोंयच्या माथ्यार दशलक्ष वर्सा पयलीं भुंयेची जाल्ली उलथा - पालथ तिचें मुळावण आसा. सह्याद्रीचे ते अयस - पयस मेरेन पातळिल्ले एका परस एक अशे उंच दोंगर. भुंयेच्या गर्भांतल्यान उसळी मारून वयर आयिल्लो तो खतखतीत लावा. तो लावा थंड शितळ जावन निर्माण जाल्ले खडयेचे (पाशाणी) दोंगर... ह्या दोंगरा भोंवतणी किल्लून आयिल्ली तरेकवार वनस्पत ...हे वनस्पतीत आसरो घेवन जियेवपी जीव - जिवावळ. ह्या सगळ्यांच्या आदारान म्हादयच्या देगणांत कोसळपी पावस... दोंगरांच्या कुसव्यातल्यान फुटपी झरी... त्या झरींचे जाल्ले ते व्हाळ. व्हाळांच्या भेटीन जल्मल्ल्यो त्यो उपन्हंयो... ह्यो उपन्हंयो म्हादय न्हंयच्या प्रवाहात शक्त रिगयता. ताच्यांत नवचैतन्य रिगयता. झरी, व्हाळ, उपन्हंयो जितल्यो चड येवन मेळटात तितलो खंयचेय न्हंयचो प्रवाह चड सशक्त जाता. उगमा कडेन जंय तो धर्तरेच्या पोटांतल्यान भायर सरता थंय तो निराकार आसता. मुखार झुळझुळ... खळखळ... घसघसूंक लागतकच पेण्या पेण्यार ताचो आकार बदलत रावता. एकाद्या कुकुल्या बाळकावरी दिमकुऱ्यानी चलपी तो प्रवाह मुखार पावली मारपाक लागता. कांय वाट चलतकच ताच्या आंगांत तरणेपण रिगून तो तरणाटो कसो खळखळटा... त्याच्या आंगात जुवानपण रिगतकच तो घसघसता... आंगात भार येतकच तो घोंगेता...

फुफयेता... जाण्टेपण आंगात रिगपाक लागतकच एकादे कोंडीत येवन विसव घेता. परत उड्डा आनी चलपाक लागता... परत विसव घेता... म्हातारपण येतकच तो संथ जाता. भरती - सुकती ताका हालयता - धोलयता आनी आपले फाटकुळेर मारून ताका दर्यात रिगयता...

न्हंयच्या प्रवाहाच्यो दिका जाणून घेवपाक कोणाकूय आवडटलें. न्हंयच्या प्रवाहाची दिका कशी बदलता, हें समजून घेवपात उत्सुकताय इल्ली चडूच आसता. संवसारांतल्या खुबश्या न्हंयांनी दिकांचो चमत्कार केला. उत्तरेक उगमाक पाविल्ली न्हंय दक्षिणेक व्हांवत वयता. व्हांवत बरीच सकयल वयतकच वळसो घेवन परत आसली तशी उत्तरे वट्यां व्हांवपाक लागता. म्हादयच्या प्रवाहानूय अशेच तरेचें अजापीत करपा सारकें कर्तूब केलां. गवाळी साकून व्हांवत येवपी तिर्थाची न्हंय वाडीच्या मळाकडेन देगांव आनी नानेवाडीच्यान येवपी न्हंयक मेळटा. ताचे सकयल कोलेमळ हांगा भांडुरा नालो म्हादयक येवन मेळटा.

म्हादय न्हंयच्या प्रवाहाच्यो कांय विशेशतायो आनी खाशेलपण मतींत घेवन वयर हांवें जे चार विभाग केल्यात तातूंतल्या पयल्या विभागाचें दर्शन घाट माथ्यार घडटा. घाट माथ्यार वयर चडून वयतकच खोल देगणां पळोवंक मेळनात. हो परिसर दोंगर आनी दोंगुल्ल्यांनी घडिल्लो आसा. ह्या दोंगरांच्या मदीं अयस पयस अशी उक्ती सुवात दिश्टी पडटा. हांगा म्हादयचो प्रवाह ह्या उक्त्या पूण खांची - कोनशांतल्यान व्हांवपाक पसंत करता. व्हांवतेर आसतना ताका साबार व्हाळ, ल्हान जितवळ न्हंयो (नाले) येवन मेळटात. म्हादय न्हंयचो प्रवाह ह्या घाटमाथ्यार संथपणान झुळझुळटा. हांगा हो प्रवाह आतांच चलूंक शिकिल्ल्या एकाद्या माणकुल्या भुरग्यावरी पावलां मारता.... प्रवाह सांबाळून पावल घालता... उतरणी मेळटकच मदींच तो चार पावलां नेटान मारता. चलपाचो धीर येतकच कांय कडेन पिटी पिटी करून तो धांवता...

ह्या घाटमाथ्यार सुरवातेक न्हंयचें पात्र उथळ आशिल्ल्यान ताचें खेरीत अशें दर्शन घडटा. तडिवयल्या धडांक चड उंचाय ना. आनी पात्रांक चड खोलाय ना. कांय जाग्यांचेर उदक पात्रभर पसरता आनी संथ व्हांवपाक लागता. ह्या पसरट प्रवाहाचें रूप

आनी स्वरूप वेगळें आसता. ताची गतीय वेगळी आसता. पात्रातल्या फातुल्ल्यां वयल्यान हो प्रवाह स्पर्श करीत वयता. जंय उदक कमी जाता थंय ह्या स्पर्शांतल्यान मधूर सुरावट भायर सरता. एक नादमय संगीत. जाय जाल्यार आमच्यानी ताका 'जलसंगीत' म्हणू येता. त्या वेळार शास्त्रीय संगीताचो आभास जाता. पावसाळ्यांत उदकाची गती वाडटकच तें पाश्चात्या संगीत जाता... कारण पावसा दिसांनी दोंगर माथ्यावयलें उदक ह्या न्हंयक येवन मेळटकच प्रवाहाक नेट चडटा. पावसाळ्यांत प्रवाहाचें रूप, आकार, रंग आनी सभावूय बदलता. गिमाळ्यात प्रवाहाचें अंतरंग नितळ - निर्मळ आसता. व्हांवत्या प्रवाहा वांगडा व्हांवत येवपी जण एकली वस्तू तुजें लक्ष ओडून घेता आनी आपले वांगडा व्हांवपाक आपयता... पात्रांतलें उदक वाडटकच प्रवाह मस्तेता. एकाद्या बांगर बैलावरी तो धेंकर फोडटा. तो चौखूर मारता. सुसाट सुटपी घोड्यावरी ताची गती जाता. तो कोणायकय बचकुलाक धरून आपले वांगडा ओडीत व्हरता. तो तुका धांवडायता... खरसयता... आपटिता - धपटिता. घाटमाथ्यार मात हें सगळें आपुलकायेन चलिल्लें आसता. पूण देगणांत सकयल पावतकच तो तुजी काकुळट करीना...

घाट माथ्यावयल्यान झुळझुळपी प्रवाहाचें खाशेलपण म्हळ्यार तो संथ आनी शांत. ताका सकयल वचपाची घाई ना. आपणाक कितले पयस आनी कशें वचपाचें हें ताका खबर ना म्हणून जावंये. तो आपली गती कमी करता आसतलो. मुखार वचपी प्रवाहाच्या फाटल्यान तो तितल्याच गतीन तो आपली वाट माड्डयता. रानवाट एकल्याक चलची पडली म्हण्टकच तो वाजेता. वाट सोंपून सोंपना अशें ताका दिसपाक लागता. चलतल्याक बसून दिसता. रावन दिसता. पूण चलतां चलतां वाटेर आनीक कोणूय गजालींक मेळ्ळ्यार पावलांक नेट चडटा. आंगात स्फूर्त रिगता. आनी वाट कशी सोपली ती कळना. म्हादयच्या प्रवाहाचें तेंच जाता. झुळझुळत वयतना वाटेर ताका झरे, व्हाळ मेळटात. हे ल्हान - ल्हान प्रवाह ताच्या कुसव्यांत रिगतात आनी ताचेच जातात. अशे असंख्य झरे प्रवाहात मिसळून ते प्रवाहीत जातात. एकाद्या किडकिडीत मनशाच्या आंगांत बारा हतयांचें बळ चडचें तशातलीच ही खबर. ह्या प्रवाहाक पेण्या पेण्या बळ चडत रावता.

तळपाक पडिल्लें वायन

गवाळी, तळेवाडी आनी देगांव अशे तीन नाले एक जावन मुखार म्हादयच्या मुखेल पात्राक नेट चडटा. सकयल मागीर भांडूरा नालो... ताचे सकयल कोटणी नालो म्हादयच्या प्रवाहाक मेळटकच ताका आनीक नेट चडपाक लागता. हांवें वयर उल्लेख केल्ले हे चारूय नाले म्हादय निर्मितीचे मुखेल घटक. कोंगळ पावतकच तो एकवटीत जाल्लो प्रवाह उत्तरे वटेन सरकुवपाक लागता. तो तसोच उत्तरे वट्यां सरकत सरकत कोटणीच्या वयर पाव मेरेन उत्तर दिकेचोच जाता. म्हादयचो प्रवाह कोटणी वाठार पावतकच एक अजाप घडटा... हें अजाप म्हळ्यार म्हादयचो प्रवाह आकांताचो वळसो घेता आनी अस्तम वटेन सकयल घालून घेता. अस्तमते वट्यां उगम पाविल्ली ही न्हंय उदेन्ते वटेन व्हांवत वचून परत अस्तमतेक कशी येता? न्हंय आनी न्हंयच्या भुगर्भाचो अभ्यास करप्यांक चक्रावपी असोच हो म्हादय न्हंयचो प्रवास...

म्हादयचो प्रवाह असो वळसो घेवन कित्याक फाटीं

परतता? भुगर्भशास्त्रीक एक म्हत्वाचें कारण म्हळ्यार 'उदक विभाग रेशा'. म्हादयच्या उगमाचो परिसर नदरेखाला घालो जाल्यार ही रेशा उजवे वटेतल्या दोंगरा माथ्यार आसा म्हणपाचें कळून येता. उगमाच्या उजव्या अर्दान, कर्नाटक राज्या वटेन ही रेशा पयस मेरेन घुंवत चापोली, कणकुंबी, चोर्ले सांकून महाराष्ट्र राज्यात भितर सरता. ही उदक विभाग रेशा म्हळ्यार एकाद्या घराचें पाश्ट कशें. घराच्या पाश्टाचे हे वटेन पडिल्लें उदक घरा मुखार येवन पडटा आनी ते वटेन पडिल्लें उदक व्हांवत वचून मागीलदारा पडटा. ह्या परिसरातूय तशेंच जालां. उदक विभाग रेशेच्या ह्या अर्दान जल्मल्ल्यो झरी गोंया वटेन वाट काडीत व्हांवतात आनी त्या अर्दांतल्यो कर्नाटकातल्या उदेन्ते वटेन खळखळटात...

ज्या वाठारांत ही उदक विभाग रेशा आसा तो आनी ताचे पलतडचो कांय वाठार हो कोंकणी प्रदेश. कोंकणी मनशाच्या प्रभावान प्रभावीत जाल्लें उदक म्हादय न्हंयचो

प्रवाह घडयता. उपन्हंयांच्या रुपान
म्हादयक येवन मेळिल्ले सगळे
प्रवाह म्हादयक म्हानपण दितात.
तिच्या अस्तित्वाक ते जागयतात.
तिचें अस्तित्व घडोवपाक ते आपूण
समर्पीत जातात. एक एक झरो, व्हाळ
आनी नालो न्हंयक घडोवपाक कारण
जातात.

पृथ्वीच्या भ्रमणाक लागून न्हंयांक
वाक - वळणां मेळटात अशें तज्ज्ञांचें
मत आसा. पृथ्वी ही स्वता भोंवतणी
घुंवता... तशेंच ती सुर्या भोंवतणीय
प्रदक्षिणा घालता. पृथ्वीच्या ह्या
भ्रमणाक लागून धर्तरेवयल्या एकान
एक वस्तुचेर ताचो परिणाम जाता
आनी जायत आसता. हें जरी खरें
आसलें तरी पृथ्वीच्या भ्रमणाचेकय
पृथ्वेक आशिल्ल्या गुरुत्वाकर्षणाचो
प्रभावूय न्हंयांचो प्रवास मार्ग नियमीत
करता आसपाक जाय असो विचार
श्री. द. ग. गोडसे हाणें मांडलां.
गोडसेन मांडिल्ल्या ह्या विचाराचे
खोलायेक वचून नियाळटकच अशें
कळून येता की न्हंयचे प्रवाह हे वाट
काडीत मुखार वचनात तांकां प्रवाहीत
करपी... तांकां दिका दाखोवपी
वेगळी एक शक्त वावरत आसता.
ती म्हळ्यार गुरुत्वाकर्षण. हांगा
गुरुत्वाकर्षणाक 'वाठारी' असोच
म्हणचो पडलो. तोच ह्या प्रवाहाक
वाट दाखयत मुखार व्हरता. आपणाक
जाय तसो, जाय थंयच्यान तो ताका
भोंवडायता. वाटेर कोणूय आडवो
आयलो जाल्यार प्रवाह ताची पर्वा
करिना. वाटेर मेळिल्ल्याक तो घश्टे

पाशाण दोंगर फोडून आयल्ली म्हादय (वानराची खडी)

मारीत धडक दीत मुखार वयता. पाशाणी दोंगर आडवो आयल्यार ताका तो फोडटा... ताका तो पोखरता आनी आपली वाट मेकळी करता.

प्रवाहाचे वाटेविशीं सर्वसामान्य मनीस असो विचार करीना. न्हंयचो प्रवाह हो आपली वाट निर्मित मुखार येता. दाव्यान आडखळ आयल्यार तो उजव्यान सरकता... उजव्यान वाटेर कोणूय उबो आसल्यार तो दाव्यान वळसो घेता. मुखार वाट आडावन कोणूय बसल्यार ताका धक्को दिवन ताचे वयल्यान उडकी मारता... म्हजेंय चितप अशें सर्वसामान्यां वरीच आशिल्लें. पूण म्हादयचो व्हांवतो प्रवाह दोळ्यांनी पळयतकच तज्ञांनी मांडिल्ल्या मताकडेन हांव खुबसो लागीं वयता. पृथ्वेचें भ्रमण आनी पृथ्वेत आशिल्ल्या गुरुत्वाकर्षणाक लागून म्हादयचो पुर्वे वटेन व्हांवपी प्रवाह मुखार उत्तरेवटेन वळटा आनी आकांताचें वळण घेवन अस्तमते वटेन प्रवाहीत जाता... हो घडिल्लो चमत्कार वयले गजालींक लागून घडला

काय कितें? असो म्हज्या मनात प्रस्न हे घटकेक उग्रासता. म्हादयच्या प्रवाहात अस्तमते वटेन ओडून व्हरपी निश्चीतूच एक अदृश्य शक्त आसपाक जाय. ही शक्त वयर उल्लेख केल्ली खंयचीय एक वा दुसरीय आसूं येता.

ही दुसरी शक्त खंयची? गोंयची सशक्त संस्कृताय. गोंयातले हे मनीस संस्कृतायेत आकांताची तांक आसा. आनी ह्या हजारानी वर्सांचे संस्कृतायेन ह्या म्हादयच्या प्रवाहाक आपले वटेन खेंचून हाडला. जंय सत्यम् शिवम् सुंदरम् आसता तेन्ना थंय सैमूय आपली मान बागयता... निर्सग सुंदर गोंयच्या परिसरान आयजवेर साबार संस्कृतायांक आपल्यांत समावून घेतल्यात. पाश्चात्य संस्कृतायूय तातूंतल्यान सुटली ना. हांगा साबार मनीस कुळयो आयल्यो. नव्यो जल्मल्यो... सदांच नवचैतन्य रिगोवपी हे संस्कृतायेन म्हादयक आपल्या सांगाताक आपोवन हाडल्या आसपाक जाय. वयल्या विचाराक विज्ञानीक बसका ना पूण हो विचार म्हज्या मनाक

कुसाऱ्याची पडिल्ली रास

म्हादय पात्रांतले खराडेची सुवात

स्पर्श करून गेलो...

घाटमाथ्यार चापोली सकयल म्हादयचो प्रवाह पावतकच उतरणेक लागून ताची गती वाडटा. दोनूय वटांनी उंच -उंच दोंगर आनी ह्या दोंगरांच्या देगणातल्यान हो प्रवाह प्रवास करता. प्रवाहाचे वाटेर आशिल्लीं खडपां... उदकाच्या प्रवाहान माती खल्लून वचून वयर आयिल्लीं तीं काळीं कुळकुळीत खडपां... दोनूय वटातल्या पाशाणी दोंगरांचे कडे. पात्रांत पडून प्रवाहाचे वाटेर आडवे -तिडवे पडिल्ले फातर आनी व्हड व्हड खडपां... म्हादयच्या प्रवाहाक आडयतात... वळयतात... आनी खेळयतात. एकाद्या 'वारवार' सुर्वार जावन दोंगर माथ्यावयल्यान प्रवास करपी हो म्हादयचो प्रवाह दोंगर कड्यार पावतकच घोड्यांक आमुडपाक भियेना. हो कडो कितलो खोल आसा तें पळयनासतना तो सकयल घालून येता. बिनधास्तपणान आपणाक सकयल झोकून घेता हाचें

थरारक नाट्य आमकां 'पयोदर' वजऱ्याच्या रूपान पळोवंक मेळटा. सादारण तिनशें फुटा वयल्यान कोसळपी हो पयोदर म्हळ्यार पोंयो वजरो मन शिरशिरायता... सकयल घालून घेवचे पयलीं तो कड्याच्या माथ्यार रूंद पात्रांत एकठावन एके रेशेत येता आनी मागीरूच बळ एकठावन आंगांत धीर रिगयत सकयल देंवता. हो प्रवाह आपल्या आंगार किरां - मोरां चित्रायता... असंख्य चित्रां... वेगवेगळ्या आकारातलीं चित्रां... वेगवेगळ्या रूपांतलीं चित्रां. एक चित्र दुसऱ्या चित्रात रिगत तिसऱ्याक जल्म दिता. रूतू प्रमाण ह्या चित्रांचो कॅनव्हास बदलता... आनी रूपांय बदलतात. प्रवाहात उदक चड तितलें त्या प्रवाहाक गती चड... जितली गती चड तितली तातूंत विविधताय चड... मे म्हयन्यात हांवें हो प्रवाह पळयला. त्या वेळार तो एका धारेन सकयल पडटालो. पावसात ह्या प्रवाहाचें रूप कशें आसता काय? येवजूनच आंगार कांटो

उबो रावता. नेटान येवपी तो प्रवाह दोन - तीन मिटरां भायर पडटलो. ताचो आवाजय आकांताचो आसतलो. ताच्या त्या घोंगेवपांत सगळो वांठार घुमतलो. भर पावसाळ्यांत ताचें तें दर्शन घेवपय तशें कठीण... कारण त्यावेळार ताच्यो त्यो धडो खोल आनी परिसर निसरट आसता.

न्हंयच्या प्रवाहाचो स्पर्श खूब कितें सांगता... तो पयलीं आपले भितर उलयता... वाटेर मेळपी फातर तशेंच खडपांकडेन तांचें उलोवप चलिल्लें आसता. उंच उंच कड्यांकडेन तांचें स्मीत हास्य चलिल्लें आसता. पात्रांतल्या फातराकडल्या स्पर्शान अनेक सुरावटी देगणात वितळटात... वजऱ्याकडेन जंय हो प्रवाह सकयल घालून घेता थंय तर संगीताची गडगंज मैफल सर्वयकाळ चलिल्ली आसता. हो प्रवाह सकयले कोंडीत भितर रिगता आनी आसलो तसो उफाळून वयर सरता... एकाद्या तळ्यांत फुलिल्ल्या धव्या

फुल्ल साळकावरी...

दोन उंच खडयेचे दोंगर आनी मदले चरयेतल्यान म्हादयचो प्रवाह व्हांवत मुखार येतकच शितोड्याच्या वजऱ्याकडेन पावता. म्हादयच्या पात्रांतलो तो दुसरो वजरो. तशें पळोवंक गेल्यार हे दोनूच मोठे आनी म्हत्वाचे वजरे. शितोड्याच्या वजऱ्या वयल्यान न्हंयचो प्रवाह त्या कड्यावयल्यान सकयल घालून घेता... शितळ - थंड.. प्रवाह. पाचवो - निळसो प्रवाह खडपांचे चरयेंतल्यान हांगांय सकयल देंवता तेन्ना तांचो रंग धवसाळ जाता... दोंगराच्या मस्तकावयल्यान धवीफुल्ल दुदाची धार एकसारकी रकता असो भास पळयतल्याक जाता. पूण प्रवाह आपलो हो रंग कांय घटके खातीर बदलता. सकयल पात्रांत विसावतकच आसलो तोच रंग आपल्या आंगार चडयता. वयल्यान सकयल घालून घेवपाच्या संकश्टाच्या वेळार प्रवाह आपलो रंग एकाद्या जिवाण्यावरी बदलता

पोंयो वजराच्या माथ्यावयलें म्हादयचें पात्र

प्रवाहान खल्लून उडयल्लीं झाडाचीं पाळां

जावंक जाय.

शितोड्याचो वजरो ते सकयल कृष्णापूर गांवा वयर म्हळ्यार चरयेच्या मुखावयर (परिक्रमेच्या वेळार त्या वांठाराक हांवें दिल्लें नांव) मेरेन म्हादयचो प्रवाह दोशीवटेन उबे आशिल्ल्या खडयेच्या दोंगरा मदसून व्हांवता. हो वाठार शितळ थंड... सुर्याचीं किर्णां ह्या देगणांत चुकून भितर रिगतात... म्हादयच्या प्रवाहाच्या ह्या देगणांत उबो रावतकच दोंय वटांनी दिसतात ते कडे... ह्या कड्यां वयर पातळिल्लें रान... जितलें सकयल न्हंयचें पात्र उक्तें तितलें वयर निळें मळब उक्तें. ह्या देगणातल्यान व्हांवपी प्रवाहाक पयसुल्लें कांयच दिसना... दिसतात फकत ते कडे... ल्हान ल्हान कोंडी. काळीं खडपां आनी ती तरा तरांची वनस्पत.

ह्या देगणात प्रवाह कितलेशेच वळशे घेता... पेण्या

पेण्या वळशे. पात्रांत उबो रावतकच न्हंयचे पात्र खंयच्यान भायर सरलां तेंच कळना. प्रवाहाचो खळखळ आनी घसघस एक सारको कानार पडत आसता. सकयल गोंयचे हद्दीत जश्यो कोंडी आसात तशो हांगांय आसात. कड्यांच्या मुळसात आशिल्ल्यो ह्यो लांबट आकाराच्यो खडपी कोंडी मन आकृश्ट करून घेतात. सकयल गोंयांत आशिल्ल्या म्हादयचे कोंडींची भव्यताय वेगळी... गोंयच्या कोंडींक रुंदाय आनी खोलाय आसा. खडयेच्या दोंगरा मुळसांतल्यो कोंडी खोल आसात पूण आकारान लांब चरयो कशो... ह्या कोंडीनी न्हंयचो प्रवाह कांय घटके खातीर विसावता आनी आसलो तसो चालीक लागता. हांगा तो चलताय म्हण कळना आनी विसावलाय म्हण कळना. असल्या थळांनी पावतकच घडये तो पोटांतले पांय अचळय भायर सोडून

अंतःप्रवाहीत जाता आसपाक जाय. तो माणकुल्या भुरग्यावरी पोट घश्टीत मुखार वयता... दिमकुन्यांनी सकयल अचळय येता... आनी कोंडींच्या तोंडाकडेन येतकच पांय फुटिल्ल्या भुरग्यावरी तुरूतुरू करून धांवपाक लागता.

म्हादयच्या देगणांतल्या पात्रांत कडे कोसळून तांचो शिताडो पडटा. पावस, वत आनी शिंयाच्या माऱ्यान खचिल्ले, हालिल्ले आनी झरिल्ले हे कडे नकळटां म्हादयच्या पात्रांत कोसळटात... हे कोसळिल्ले कडे म्हादयच्या पात्रांत आडवे -तिडवे पडिल्ले पळोवंक मेळटात. ते थंय विखुरल्यात. कांय उदकांत बुडल्यात... कांय अर्दे अदीक उदकांत बुडून मळब नियाळटात. ह्या कोसळिल्ल्या कड्यांच्या खडपांक लागून म्हादयच्या पात्रांत वेगळेंच सौंदर्य रिगलां. कड्याचो तुटिल्लो एक फातर म्हळ्यार एक प्रशस्त शिल्प... अशीं लाखांनी ल्हान व्हड खडपां म्हादयच्या पात्रांत आसात... वेगवेगळ्या रंगांचीं... वेगवेगळ्या आकारांचीं... मन ओडून घेवपी शिल्पां.... हीं शिल्पां कोणें कोत्रांयल्यांत काय?

तांची भव्य - दिव्यताय पळयतकच मनात प्रस्न उग्रासता. तुजें मन मागीर ह्या प्रस्नाची जाप सोदपाक लागता. कोणा कलाकाराचें काम हें...? कितलीं वर्सां लागलीं जातलीं हीं शिल्पां तयार करपाक...? कितले कारागीर ह्या म्हादयच्या पात्रांत काम करताले काय? हे उपप्रस्न तुजी फाट धरतात. तुका हैराण करून सोडटात... ह्या प्रस्नाच्यो जापो कोणाक विचारप? हें काम चलता आसतना कोणें तरी तें लागींच्यान पळयल्लें आसतलें. ते मुस्तीतलो कोण तरी म्हाल म्हातारो जिवो आसपाक जाय... मन मगीर त्या म्हाल म्हाताऱ्याक सोदपाक लागता. कोणाच्या रुपान तो म्हातारो ह्या वाठारांत आसा? तो मळबाक तेकिल्लो कडो? मुखार दिसता तो दोंगर... असंख्य खांद्यांचो भार आंगार घेवन म्हादयचे तडीर उबें आशिल्लें एकादें झाड...? 'कोणाक सोदता तूं... हो पळय हांव हांगाच तुज्या म्हज्यात खळखळटां!! हांवूच तो शिल्पी... हांवूच ताचो निर्मातो. हांवूच तो कलाकार... म्हज्या हजार हातांनी ल्हान -व्हड इत्री -चित्री घेवन हांव ह्या कामाक

म्हादयच्या पात्रांत कोसळिल्ले फातर कडे

न्हंयच्या पात्रांत माडांचें पडबींब

लागलां. ह्या खडपांनी शिल्प कोत्रावपाचें काम हांवें कदीम काळासावन चलयलां...' खळखळट्या प्रवाहातल्यान उसळी मारून आयिल्लो तो आवाज अजापीत करून सोडटा. ह्या वेळार तुका दिश्टावो जाता तो त्या म्हान कलाकाराचो... वेळा- काळाचें भान सोडून रात - दीस काम करपी ह्या कलाकारा मुखार तूं नतमस्तक जाता...

म्हादयचें देगण म्हळ्यार पाशाण शिल्पांचो खजिनो. पाशाण शिल्पांचें तें संग्रहालय... कितें पळोवचें... कोणाक पळोवचें तेंच कळना. म्हादयच्या पात्राचो प्रवाह व्हांवता... व्हांवता... व्हांवता... तो हीं शिल्पां नकळटा घडयता... कातयता... घडशीता... आनी आपल्या संग्रहालयात उबीं करता.

म्हादयचो प्रवाह निरंतर व्हांविल्ल्यान प्रवाहाच्या घर्शणातल्यान हीं शिल्पां तयार जाल्यांत. पावसाळ्यांत जेन्ना न्हंयक उदक चड आसता तेन्ना तो हें काम नेटान चलयता. म्हादयचो धांवतो प्रवाह... घाट माथ्यावयल्यान सकयल

येवपी ह्या प्रवाहाक एक गती आसा. नेट आसा. ही गती आनी नेट म्हळ्यारूच ताच्या कला कौशल्यांचीं आयुतां... तो ह्या आयुतांनी पात्रांतल्या खडपांक- फातरांक एकसारके तो घश्टे मारीत आसता. जशी प्रवाहाची दिका बदलता त्या अर्दान तो आपलें काम करीत आसता. गिमाळ्यांत पात्रांवयल्या खडपांची तो कारागिरी करता आनी पावसाळ्यांत उदकाची पातळी वाडिल्ल्यान तडिवयल्या खडपांक तो प्रवाहरूपी इन्न्यान आनी चिन्न्यान कोत्रायता...

हजारांनी शिल्पकारांनी मेळून एकादो पाशाणी दोंगर कोरांवन ताचेर प्रशस्त्र शिल्पां तयार करचीं तशेच तरेचीं चित्रां म्हादयचे तडीर उबे आशिल्ल्या कड्यांचेर पळोवंक मेळटात. हें कामूय पावसाळ्या उदकाच्या प्रवाहान केलां. ह्या प्रशस्त्र शिल्पांक पळयतकच म्हादय न्हंयचो प्रवाह हो केदे तांकीचो शिल्पी हाचो दिश्टावो जाता. ताणें कडे पोखरल्यात.... जाय तितलेच कातयल्यात... रिस्को मारून ताणें त्या शिल्पांत लावण्य ओतलां. कांय कडेन आपणाक दोंगराच्या त्या अर्दान

गांजें - आंबेशी वाठारातलें म्हादयचें पात्र

वचपाक जाय म्हण ताणें तो पाशाणी दोंगर यत्नान कातरला... दोंगर कातरपात लेगीत कलात्मकताय लागता... कर्नाटक वाठारांत 'वानराची खडी' ह्या थळाचेर हाचें दर्शन घडटा. दोंगर फोडून आयिल्ल्या म्हादय न्हंयच्या प्रवाहान ह्या जाग्यार अजाप घडयलां. तुज्या दोळ्यांक विस्वासूच बसचो ना अशें तें थळ... पळयतल्याचें काळीज कातयता. म्हादयच्या प्रवाहान पाशाणी दोंगराक माड भर उंचायेची उबी चीर घातल्या... वयर दोंगर एका मेकाक तेकून आयल्यात. सकयल रूंद प्रशस्त्र अशी गुहा...! तीव्र कलात्मक रितीन पोखरिल्ली.

दशलक्ष वर्सां पयलीं चलिल्लें हें काम आयजूय चालू आसा. एका काळार हो प्रवाह त्या दोंगराचे तेंगशे वयल्यान सकयल पडटालो आसपाक जाय असो अदमास तें थळ पळयतकच करूं येता. आयज तो प्रवाह दोंगराच्या मुळसांत पावला... कांय हजार वर्सांनी ह्या थळाचें रूपच बदलतलें आनी प्रवाह आनीकय सकयल पोखरीत वचून थंयच्यान तो व्हांवपाक लागतलो. पावसाळ्यांत दोंगराचे खांचीतल्यान भायर आयिल्लें उदक वळणाक लागून तुंबलां... हें तुंबिल्लें

उदक प्रवाहाच्या नेटार घुंवता... प्रवाह घुंविल्ल्यान वानराचे खडयेभायर त्या दोंगराक माळयो तयार जाल्यात. घुंवत्या प्रवाहान सकयलो - तसोच वयलो भाग पोखरला. आनी मदल्या भागाची थंय माळी तयार जाल्या... ह्या सगल्यांत चित्रमयता आसा. हाका लागून हो सगळो वाठारूच चित्रशिल्प कशें दिसता.

म्हादयच्या ह्या देगणांत न्हंयच्या पात्रांत पात्रभर खडपां आशिल्ल्यान उदकाचो प्रवाह ह्या खडपांच्या मदल्यान वाट काडीत मुखार येता. न्हंयच्या ह्या एका प्रवाहाचे असंख्य प्रवाह एकाच वांगडा वेगवेगळ्या दिकांनी पात्रांतल्यान व्हांवतना पळोवंक मेळटात. कोण एकलो खडपाक वळसो घेता... दुसरो खडपा वयल्यान उडकी मारपाक पळयता... तिसरो खडपाच्या पोटा पोंदच्यान वाट काडटा... चौथो कोंडकात विसावता... पांचवो थंयच घुंव - घुंवता आनी खळखळत सकयल देंवता...

मुखार हे सगळे प्रवाह एक जातात... परत पयसावतात... परतून मागीर कोंडीत विसव घेवपाक रावतात... ह्या तांच्या

नाट्यान कोण खंयच्यान रिगून खंय भायर सरता तें कळना. धडेवयल्यान सकयल उडकी माल्ल्या तो कोण काय? म्हण पळोवंक गेल्यार तुका ताच्या अस्तित्वाची कुरू मेळना... न्हंयचो प्रवाह एक पूण तांची हीं वेगवेगळीं रूपां... म्हादयचो प्रवाह एक जरी जाल्लो तरी तो असंख्य रूपांनी पात्रांत पळोवंक मेळटा.

प्रवाहाक एक निजाचें संगीत आसता. कारण तो संगिताचो पुजारी. ताका संगीत आवडटा... ताका लागून ताचे गतीतूच संगीत आसा. प्रवाहाच्या रूपा प्रमाण संगिताची लय बदलता... जितलो प्रवाह ल्हान तितलें तांचें संगीत मधूर... तें संगीत परत परत आकयन - आयकन दिसता. तें जल संगीत काळजान साठयन दिसता... चान्न्याचे राती म्हादयचे तडीर बसून हें संगीत घटा घटा पियेन दिसता... फांतोडेच्या पारार दाट धुक्यांत विरगळून त्या संगितात भिजन दिसता... भर पावसांत म्हादयचे तडीवयले धडेर उबो रावून त्या संगिताच्या तालार

थय थय नाचन अशें दिसता... उमाशे रातिच्या काळखांत त्या संगीतमय प्रवाहात भितर रिगन दिसता. प्रवाहातल्यान फुलारा आयिल्लें तें संगीत न्हंयच्या पात्रापुरतें उरना... त्या संगिताचे सूर रानवाटो चिरून दोंगर माथ्यावयल्या रानात रिगतकच तें रान संगीत जाता. हें संगीत सर्वयकाळ रानभर घुमत आसता... न्हंयचो प्रवाह जसो प्रवाहीत जायत आसता तसो संगिताचो प्रवाहूय रानावटयां प्रवाहीत जायत आसता. तो रानाक सादयता... रानाकडेन संवाद सादीत आसता... म्हादयच्या देगणातली दोणां ह्या संगितान एक रारकीं घुमत आसतात... सर्वयकाळ... प्रवाहाच्या संगितात पावस आनी वारो आपले सूर आळयता... म्हादयच्या खळखळात पावसाची दडक तान मारता. झाडा - झुडपांतल्यान व्हांवपी वारोय आलाप मारता. ही जुगलबंदी वेगवेगळ्या रुतुनी चालूच आसता. पूण हातूंत प्रवाहाचें संगीत हें निजाचें. तें अखंड प्रवाहा वांगडा व्हांवत आसता.

नाणूस वाठारातलें म्हादयचें पात्र

भामय गांवा वयलें म्हादयचें पात्र

म्हादय न्हंयचो प्रवाह कृष्णापूर आनी कडवळी मदीं आशिल्ली शीम वलांडून गोंयांत प्रवेश करता. कृष्णापूर ते सकयल गांजें मेरेनचें म्हादयचें पात्र नियाळून पळयतकच एक गजाल मुखेलपणान लक्षांत येता ती म्हळ्यार ह्या वाठारांत प्रवाह गोठे गोठेत मुखार पावली मारता. हांगासरल्या पात्राची रचना मजेशीर. तशें पळोवंक गेल्यार कृष्णापूर वयर जंय मेणलाची न्हंय येवन मेळटा ताचे मात्से वयर न्हंय वळसो घेवन सकल येता थंय मेरेन हांसतो, खेळटो, धांवतो प्रवाह पळोवंक मेळटा. हाचें कारण म्हळ्यार खडपां. कृष्णापूर वयर जशे म्हादयचे तडीर दोंगरांचे कडे आसात तशे सकयल पळोवंक मेळनात. सोनाळ गांवा वयर न्हंयच्या पात्रांत खडपां चड पळोवंक मेळटात. ह्या वाठारात कोंडी आनी खराड्यो आसात. खराड्याचेर प्रवाहाचे आवाज आयकूंक मेळटा. सोनाळ गांवा सकयल खराडी आनी कोंडी मदलें अंतर वाडत वयता.

खराडी - कोंड - खराडी- कोंड... अशे तरेची रचना

सकयल गांजें - नाणूस मेरेन पळोवंक मेळटा. पात्राची रचना अशी कित्याक जाल्या काय? सगळे कडेन खराडी वा सगळें पात्रभर लांबचे लांब कोंड कित्याक ना! म्हादयच्या पात्राचे रचनेविशीं तकली खाजयतकच दोळ्यांमुखार येता तो न्हंयचो प्रवाह... ही सगली प्रवाहाचीच किमया... तोच कोंडीचो रचणार... तोच खराड्यो घडयणारो... तोच पार आनी भाट आकाराक हाडपी... तोच म्हादयचें पात्र रुंद आनी अशीर करपी... ताणेंच खणल्यात आनी उस्तिल्यात खोल -खोल प्रशस्त कोंडी... ताणेंच आकारलां म्हादयचें उथळ पात्र... हे सगळे करणेच्या फाटल्यान ह्या न्हंयच्या प्रवाहाचो हात आसा. तो आपणाक मनार मारता तें तो करता. आयज घडयता... फाल्यां मोडटा... अंदू वर्सा एक केलें जाल्यार दुसऱ्या वर्सा दुसरेंच करपाक मुखार सरता. कांय गजाली करपाक ताका वर्साचीं वर्सां लागल्यांत. कांय गजाली ताणें धपक्यान करून दाखयल्यात...

कृष्णापूर गांवा वयलें पात्र एकसारकें खळखळत आसता... कोंड आसा थंय तें मोन्यांनी व्हांवता.... सकयले वटेन कोंडी आनी खराड्यांक लागून ताचो मोनेळ आनी खळखळ पळोवंक मेळटा. जंय कोंड आसा थंय प्रवाह मोनेळ पांगरून संथ व्हांवता. आनी एखादे खराडेर पावतकच तो खळखळटा... न्हंयच्या पात्रा कुशीकच्यान चलत गेल्यार ह्या मोनेळ - खळखळाचो दिश्टावो जाता... दोंगरा माथ्यावयले रानवाटेतल्यान चलत वतकच हो खळखळ लक्ष ओडून घेता. तो तुका सादयता... आपल्या दर्शनाक आपयता... आपूण आसा म्हणपाचेंय तो नकळत सांगता. न्हंयच्या पात्राक तेंकून पांय वाट लागीं येता तितलो नेटान तुज्या कानार तो सादता... वाट पयस रानात रिगतकच ताचो तो खळखळ धिक्क्या धिक्क्यान पयस गेल्ल्याचो भास जाता. म्हादय न्हंयच्या वाठारांतल्यो वाटो न्हंयचे लागीं -पयस गेल्ल्यो आसात. ह्या वाटातल्यान

चलपी वाटसुरांक प्रवाहाच्या सांगिताचो आपा -लिपांचो खेळ अणभवूंक मेळटा.

ल्हानपणासावन हांवें ह्या प्रवाहाक लागींच्यान पळयला... ताचे रंग-ढंग नियाळ्ळ्यात... ताचो रुबाव न्हंयचे तडीर उबो रावून पारखिला... ताचो आकार ल्हान व्हड जाता तो पळयला. ताचे शक्तेचो थांव घेतला. मिर्गाचीं एक दोन वलां जातकच प्रवाह आपलें आंग बदलपाक लागता. गिमाळ्यात उपाशी पोटार व्हांवपी ह्या प्रवाहाक भरपूर खावंक मेळिल्ले वरी तो आंगात शक्त रिगयत आपले गतेक गती दिता. आनी चार-पांच वलां पडटकच गिमाळ्यांत संथ व्हांवपी प्रवाह एका धर्तेर व्हांवता म्हणपाचें लक्षांत येता. अशा वेळार ताचो रंगूय गडद तांबडो जावपाक लागता. झाडां-पेडांचो पाचवो रंग आनी मळबाची निळाय आपल्या आंगात रिगोवन व्हांवपी हें पात्र एकदम तांबशें दिसपाक लागता. हो रंग त्या पात्राक कोण दिता

पाटयांभाट वठारातली मांडवी

काय? कोण म्हळ्यार माती! माती आपलो मातयाळो रंग ह्या प्रवाहाच्या आंगार चडयता. पावसाळ्यांत तूं म्हजेवरी जा आनी व्हांवत राव म्हण ती ताका सांगता आसपाक जाय... आनी हांगा तशेंच जाता. न्हंयचो प्रवाह हे धर्तरे मायेचें आयकता... पाचवे - निशळें आंगलें आंगावयलें काडून उडयता आनी धर्तरे मायेन दिल्लें तांबड्या कोराचें आंगलें तो चडयता... हें आंगलें ताका पावसाळो सोंपसर घालचें पडटा.

पावस पडत रावतकच म्हादयचें पात्र धिक्क्या - धिक्क्यान वाडत रावता. पात्रातलें उदक वाडटकच प्रवाह वाटेर मेळटा ताका आपले वांगडा घेवन सकयल धांवता. वाटेर पडिल्लीं पानां, काडयो-बडयो, लाकडां, खोडां, ताळे, फातर, रेंव, झाडां, पेडां सगल्यांक तो वांगडा घेवन व्हांवता...? म्हादयचो प्रवाह असो सगल्यांक वांगडा सो घेवन कित्याक व्हांवता... घडये ताका एकटो सकयल व्हांवपाक बरें दिसना

जावंक जाय. ह्या वेळार ताका कोणाचो तरी सांगात जाय... चलात आमी दर्या भेटेक या... अशें म्हणत तो वाटेर मेळपी सगल्यांक आपल्या वांगडा आपयता... जो कोण ताचें आयकना ताका तो बचकुलाक धरून ओडीत व्हरता... म्हादर्याक भेटूंक हांव एकटोच कसो वचूं? असो घडये ताच्या मनात विचार येता आसपाक जाय. आमी सगळेच या आनी ताची भेट घेवया. अशें म्हणून तो सगल्यांक सांगातान घेवन व्हांवता आसपाक जाय... दर्या भेटेची वाट चलतना तो ह्या आपल्या सांगात्यांकडेन खबरी करता... तांचे कडेन तो पोटभर उलयता... तांची विचारपूस करता... तांची खबर घेता... ह्या प्रवाहात तो एक गजाल प्रामुख्यान करता ती म्हळ्यार तो आपल्या मुखार कोणाकूच वचपाक दिना. सगळे आपल्या फाटल्यान येवचे असो ताचो हावेस. जो कोण आपूण मुखार मुखार करता वा तो सांगता तें आयकना ताका तो घुंवडायता...

हजरत पीर साहेब दर्ग्याकडलो मांडवीचो प्रवाह

पलतडी वागूस वाठारातलीं ओरबीनां

बुडयता... एकाद्या खडपार व्हरून आपटिता... चड मस्ती केल्यार तडीर वयर उडयता... आनी मुखार हुंवार येतकच परत आपल्या वांगडा ओडीत व्हरून दर्यात व्हरून सोडटा. ही दर्या भेटेची यात्रा तांचे खातीर सुखकर आसता. वारकरी मंडळी ताळ - मृदंगाच्या तालार आनी गजरांच्या धुंदीत विठू - रखुमायेचे भेटेक वयचे तशेंच हांगा जाता.

पावस तेंगशी गांठकच म्हादयचें पात्र भरून व्हांवता. पुरणिंच्या शिताऱ्यांचीं कवळां (ताळे) अळंग वयर पात्रांत उफेतात... आनी पात्रभर जातात. हीं सगळीं कवळां म्हादयच्या पात्रांतल्यान व्हांवत वयतात तीं पळोवंपाक बरीं दिसता... तरंगत वचपी तीं सुकिल्लीं कवळां संथ व्हांवतात... प्रवाह तांकां आपणाक जाय तशीं चक्रान घुंवडायता... एका फाटोफाट गलबतां वयचीं तसोच सो हो देखावो. पावसाचो नेट वाडटकच म्हादयच्या पात्राक आकांताचो नेट चडटा. ताची शक्य हजार पटिनी वाडटा. मोठीं - मोठीं खोडां तो आपल्या तांकीच्या नेटार सकयल रेट्टा. तडिवयल्या झाडांक आपल्या प्रवाहाच्या नेटार बागयता... कांय जाणांक हुमटावन सकयल व्हांवयता...

म्हादयच्या प्रवाहाची गती पात्रांत आशिल्ल्या उदकाचेर आदारून आसता. म्हादयच्या देगणांनी एकसारको पावस पडून उदक वाडलें जाल्यार ताचो नेट वा गती वाडटा. दुसरे दीस उदकाची पातळी सकयल देंवली जाल्यार ताची गतीय देंवता... गिमाळ्यात उदक सुकत-आटत वयता. पावसाळ्यांत उदक चडटकच गती चडटा... आनी मागीर उदका प्रमाण प्रवाहाची गती चडटा - देंवता. प्रवाहाचे गतीचो असलो हो खेळ फकत पावसा दिसांनीच पळोवंक मेळटा. म्हादय न्हंयक आकांताचो हुंवार येतकच प्रवाह कशे तरेन उडक्यो मारीत सकयल देंवता तें पळयतकच काळीज धडधडूंक लागता. न्हंयचें रुंद पात्र... विस्तारून गेल्लो तो लोट... ह्या लोटार असंख्य ल्हारां... तांचें सगळें आंगूच ल्हारेल्ले वरी... ल्हान ल्हारां... मोठीं ल्हारां... एकादी वस्त व्हांवत येवन ती ह्या ल्हारांनी मेळटकच वयर सकयल जायत सकयल येता... वयर सकयल... सकयल वयर... असो तिचो प्रवास जायत आसता. प्रवाहात अशें कितें वयर सकयल जायत व्हांवता तें पळोवन मनात भयाचें ल्हार पातळटा. हांव असो पात्रांत पडलों जाल्यार म्हजें कितें जातलें... असोच ल्हारेतलों... व्हांवत

दिवाडी वाठारातलें मांडवीचें पात्र

वचत एकाद्या झाडाक फारवतलों... काय उदका पोंदा वचून पोंदच्यानूच व्हांवत सकयल वयतलों... असो विचार मनात आयल्यार कितेशेंच दिसता...

प्रवाह असो नेटान व्हांवत वयता तेन्ना मदीं पात्रांत वळ तयार जातात. हे वळ म्हळ्यार एकाद्रें मोट्टें फुनेल कशें. हो वळ घुंवत घुंवत सकयल वयता. ह्या वळाक खोड मेळ्ळें जाल्यार तो वळ ताका भितर ओडपाक सोदता जाल्यार तें खोड वयर उफेवपाक पळयता. पूण ह्या झुजात उदकाचो तयार जाल्लो वळ रुपी भोंवरो बाजी मारता. तो भोंवरो त्या खोडाक नेटान भितर ओडटा आनी सकयल दुसरेकडेन खंयतरी भायर काडटा. प्रवाहात मदीं जावपी हो भोंवरो म्हळ्यार मरण सांपळोच. एकादो जीव ह्या भोंवऱ्यांत मेळ्ळो जाल्यार मरूनच वयर सरपाचो...

पावसाळ्यांत असले तरेचे भोंवरे म्हादयचें पात्रभर पळोवंक मेळटात. कांय ल्हान तर कांय व्हड. जंय धड वा फातर व्हांवत्या प्रवाहाक आडायता आनी उदक आपली दिका बदलता थंय हे भोंवरे निर्माण जाल्ले पळोवंक मेळटात. कांय जाग्यार परत परत भोंवरे येत आसतात. उदकाचो मोठो प्रवाह आडावन कांय जाग्यांचेर मोठे वळ तयार जातात. ह्या वळांक मेळिल्लीं लाकडां, काडयो - बडयो, खोडां वा हेर वस्तू पात्रावयल्यान घुंवतात. हें घुंवणें चालूच आसता. न्हंयचें

उदक कमी जाता तेन्ना हो वळ आपूणच नानपयत जाता. न्हंयचे तडीर रावून अशे तरेचे वळ पळोवंक मजा येता. पात्रांत जें कितें व्हांवून येता ताका सगल्याक हांगा घुंवचेंच पडटा. एका फाटल्यान एक वस्तू घुंवतकच ह्या जाग्यार गिरावळीचें स्वरूप प्राप्त जाता. सुर्या भोंवतणी हेर गिरे भोंवचे असो देखावो पळयतल्याच्या दोळ्यां मुखार उबो रावता...

पावसाळ्यांत उदकाची पातळी वाडटकच न्हंयचे कुशीक आशिल्ल्या फांट्यांनी उदक रिगता. गिमाळ्यांत हे फांटे सुकतात. जमीनूय सगळी घट जाल्ली आसता. न्हंयचो प्रवाह ह्या फांट्यांनी रिगतकच तो हें सगळें घेवन परत आसलो तसो सकयल न्हंयच्या मुखेल पात्राक वचून मेळटा. न्हंयच्या पात्रांत वाटे वाटेक कांय कडेन अशे ल्हान ल्हान फांटे मेळटात. ह्या फांट्यांनी न्हंयचो प्रवाह विभागता. कांय खीण मुखेल न्हंयचो प्रवाह आनी ह्या फांट्यातलो प्रवाह वेगवेगळ्या वाटेन व्हांवतात आनी आसले तशे ते दोगूय मुखार एक जातात... वेगळे जावन परत मेळपाचो आनंद निश्चीतूच ते दोगूय घेतात आसतले.

म्हादयक हुंवार येवकच त्या शक्तीशाली प्रवाहान केल्लो उध्वस्त हांवें लागींच्यान पळयला. झाडां झुडपां ताणें मुळासाकून हुमटिल्यांत... आनी दुसरे कडेन व्हरून उडयल्यांत... कांय व्हड झाडां तर ताणें वर्सांचीं वर्सां लागून खल्लयल्यांत आनी निमाणे कडेन आपल्याच प्रवाहात

धुकलून घाल्यांत. कांय जाणांक वाकडीं करून दवरल्यांत. कांय जाणांक धुकलून उडोवन तांच्या वयल्यान रेंव, कुसारे, माती आनी चिकोल उडोवन तांकां पुरून उडयल्यांत... कांय जाणांक एकादे कोंडींत व्हरून जलसमाधी दिल्या...

शेतकार भावांनी मळ्यांनी केल्लें उत्पन्न ताणें मोडून, खल्लून उडयलां. तांणी केल्ली वंय गाताडी उखलून व्हेल्या. माड - केळी माडयो मोडून- खल्लून उडयल्यात. 1982 वर्सा म्हादय न्हंयक आयिल्ल्या हुंवारांन शेंकड्यानी झाडां हुमटिल्लीं. तडिवयल्या लोकांच्यो बागायती खल्लून व्हेल्ल्यो... घरांय मातयेभरवण केल्लीं हांवें पळयल्यांत. कितलेशाच जाणांचे संवसार उध्वस्त केल्ले. जाणकारांनी दिल्ले म्हायते प्रमाण 1923 आनी 1955 वर्सा असोच म्हादय न्हंयक हुंवार आयिल्लो. अशेच तरेचो हुंवार 2009 वर्सा काणकोण तालुक्यांत तळपण आनी गालजीबाग न्हंयांक आयिल्लो पळोवंक मेळ्ळो. प्रवाहान आपले प्रचंड शक्तेच्या बळार कांय वरांभितर आरत्याचें परतें करून उडयल्लें. दोळ्यांनी पळयतकच दोळ्यांतलो हुंवार आमी आडावंक शकले नात. दोळ्यांतल्या दुकांचो प्रवाह मनीसपणाक साद घालीत गेलो.

प्रवाहान केल्लें हें कर्म पळयतकच हो प्रवाह इतलो क्रूर कित्याक जाता काय? असो प्रस्न पडटा. कोणें हाका इतलो क्रूर केलो. कोणे हाका असो वागपाक सांगलो... वा कित्याक हो असो वागता? ताचे विशीं मनात अशे कितलेशेच प्रस्न उसळी मारून प्रवाहीत जातात. कारण मुळांत हो प्रवाह थंड... तो थंडसाणेन व्हांवता... पूण तो रुद्र रूप कित्याक घेता?

ह्या प्रस्नाच्यो जापो सोदल्यार मनीसूच ताका जापसालदार आसा म्हणपाचें कळटा. मनश्यान आयज न्हंयचे तडीचेर आक्रमण करून न्हंयचें पात्र अशीर केलां. मेळत तें न्हंयच्या पात्रांत उडोवपाची संवय मनश्याक जडल्या. तातूंत प्लास्टिकाचें प्रमाण चड आसता. दोंगर बोडके करूंक लागिल्ल्यान मातयेची झीज जाता. पावसाळ्यांत ती माती पावसाच्या लोटान देवून पात्रांत येवन पडटा. उपन्हंयांनी आनी व्हाळांनी गिमाळ्यांत शेता खातीर बांद घालतात. हे मातयेचे बांद तशेच दवरतात. पावसाळ्यांत ती माती तशीच पात्रांत व्हांवत वयता. वर्सा वर्साची माती तशीच पात्रांत उरिल्ल्यान

न्हंयचीं पात्रां भरपाक लागल्यांत... मिना खणिची मातीय पात्रांनी येवन पडपाक लागल्या. मानव निर्मित आडखळे हो प्रवाह कित्याक सोसून घेतलो? तो मागीर वाट मेळत ते वटेन धांवता. रागार फुगार जाता. आमी आमचे मर्यादित वागून ताका दुखोवंचो न्हय. तो आपले वटेन शांत व्हांवत रावतलो...

उगमाकडल्यान भायर सरिल्ल्या ह्या म्हादयच्या प्रवाहाक दर्या मेरेन पावपाक कितले दीस लागतात काय? 2002 वर्सा म्हादयची परिक्रमा करतना हो प्रस्न म्हज्या मनात येवन गेल्लो. आमी म्हादयच्या पात्रांतल्यान चलत - चलत उगमाकडेन वचपाक धडपडटाले जाल्यार म्हादयचो तो प्रवाह दर्या भेटे खातीर सकयल एकसारको धांवतालो.... दर्या मेरेन पावतलो जाल्यार प्रवाहाक 87 कि. मी. वयर अंतर कापचें पडटा. घाटमाथ्यावयलें अंतर तो काय न्हय कशें माड्डयत सकयल येता. सकयल तो कोंडिनी कांय वेळ विसव घेता आनी आसलो तसो चलपाक लागता... असोच सकयल गांजें पावतकच ह्या प्रवाहाची गती खुंट्टा. ही ताची गती कित्याक खुंट्टा काय? हय! लांब पल्ल्याची वाट चलतकच वाटसुन्याचीं पावलां जड जावंची तशींच ह्या प्रवाहाचींय पावलां जड जातात. दीस आनी रात म्हणनासतना एकसारको चलत आशिल्लो हो प्रवाह ह्या वाठारांत पावतकच थकता... आंग जडावल्ल्यान ताका कासेंत जाता.

माथ्यार वजें घेवन वचपी वजेल्याक जेन्ना आपूण जंय पावपाक जाय त्या थळालागीं पावलां म्हण कळटकच ताचीं पावलां मंदावतात... ताच्या पावलांची गती खुंटून सवकसायेन तो चलपाक लागता. तशीच गत ह्या म्हादयच्या प्रवाहाची जाता. आपूण आतां दर्या लागीं पावत आयलां हें सत्य ह्या प्रवाहाक नकळत कळटा आसपाक जाय. दर्या लागीं पाविल्ल्याची सुलूस ह्या प्रवाहाक कोण दिता? कोण म्हळ्यार! दर्याची भरती -सुकती... दर्याचे भरते - सुकतेचो स्पर्श ह्या प्रवाहाक जातकच आपूण दर्याच्या राज्यात पावलां हें ताका ज्युस्त कळटा. एकाद्या राज्याचे शिमेर पावतकच त्या राज्याच्या शिपायांनी झडटी घेवंची... तशीच शी ही गजाल. परक्यांच्या राज्यात पावतकच तुका जाय तसो वागपाक मेळना... तुका जाय तें करपाक मेळना... तुका जाय थंय जाय तेन्ना वचपाक मेळना. थंय कोण तरी तुकां विचारपी

आसता.... एक अदृश्य शक्त तुजेर नदर दवरून आसता. तीच तुका हुकूम सोडटा. तीच तुका उठयता आनी बसयता... तीच तुका चलयता... धांवडायता... हांगा तुजें शाणपण चलना. हुकूम सोडटा तशें तुका वागचें पडटा. हाताक धरून व्हरता ते वटेन तुका मुकाट्यांनी वचचें पडटा.

दर्याक भरती येतकच उदक एकसारकें वयर चडून म्हादयत रिगता. धिक्का धिक्कानी चडपी हें उदक म्हादयच्या प्रवाहाक गांजें गांवात आडायता. इतलो वेळ हांव काय बरो खळखळटालो आनी आतां हो म्हाका कोण आडायता? सत्य होलमतकच तो कांयच उलयना... रागान तांबडो जावन तिडकयना. दर्याचे भरतेन घातिल्ले आडावणेक तो बारकायेन नियाळटा आनी नकळत ते भरतेच्या पोटात रिगून अंतःप्रवाहीत जावन व्हांवपाक लागता...

दर्याचे भरतेन घातिल्ली आडावणी कांय काळापुरती आसता. वयर वयर चडपाक सोदपी ते भरतेक सुकती येवन मेळटकच भरतेची सगळी शक्त गळसावन पडटा. ती धिक्का धिक्क्यान शक्तीहीन जाता. भरतेच्या आंगातली सगळी शक्त शोशून काडटकच सुकती भरतेक फाटल्या पांयांनी फरफरीत ओडीत व्हरता. 'म्हादयच्या प्रवाहाक आडावपी तूं कोण?' असो प्रस्न करून घडये ही सुकती भरतेक खडसायता... आनी आपलो राग उक्तावन तिका फाटल्यान ओडून व्हरत म्हादयच्या प्रवाहाक वाट करून दिता आसपाक जाय. अशें जातकच इतलो वेळ कश्टांची वाट काडपी प्रवाहाक एकदम गती मेळटा. म्हादयचो प्रवाह सुकतेच्या सांगातान दर्या भेटेक वचपाक भायर सरता. राजकुंवरा वरी. ताच्या पावलां कडली वाट मेकळी जायत वयता... ताच्या पावलांकूच कोण तरी ओडून व्हरता... ताच्या पावलांक चक्रां लागिल्लेवरी तो प्रवाह आपशींच प्रवाहीत जावपाक लागता. गर्देंत घुस्पल्लो मनीस जसो आपूणच ते गर्देच्या लोटावांगडा चलपाक लागता तशेच तरेन सुकतेचो सांगात मेळटकच तो प्रवाहीत जाता. अशें दिसता की ही सुकतीच ह्या प्रवाहाक आपले फाटकुळेर मारून घसघशीत पावलां उखलीत ताका दर्या भेटेक व्हरता...

भरतेवेळार दर्या आपल्या पोटातलें उदक वाट मेळत त्या अर्दान धुकलता आनी मागीर आसलें तशें ओडून घेता. हें धुकलप - ओडप चालूच आसता. ती एक नित्याचीच

गजाल... दर्याच्या पोटातलें खारें उदक जंय ह्या साव्या उदकाच्या प्रवाहाक मेळटा त्या जाग्याची म्हयमा वेगळीच... ह्या जाग्यार भेट जाता दोन प्रवाहांची. वेगवेगळें अस्तित्व आशिल्ले हे दोन प्रवाह एकामेकांत भरसून वयतात. ते नकळत एकामेकांच्या गोपांत रिगतात आनी दर्याचे वारस जातात. घाटमाथ्यावयल्यान खळखळत आयिल्लो हो गोड प्रवाह खारसाणीत एकरूप जाता. आपल्या अस्तित्वाक तिलांजली दिवन खारसाणेचें आंगलें आंगार चडोवन दर्याचे भेटेक वचपाक भायर सरता.

म्हादयच्या प्रवाहान आपलें रूप बदल्लें तरी ताचो आत्मो बदलना. तो फकत आपलें नांव बदलता. म्हादयचो तो मांडवी जाता. हें नांव ताका कित्याक घेन अशें दिसलें काय? म्हादय हेंच नांव घेवन तो दर्या भेटेक कित्याक गेलो ना? आपल्या भेसांत आनी नांवात असो बदल कित्याक केलो काय? पूण एक मात खरें मांडवीच्या रुपान तो आपलें विशाल दर्शन घडयत दर्या वटेन प्रवाहीत जाला. म्हादयच्या प्रवाहाक मुळांत व्हड जावपाचो हावेस... ताका लागून घाटमाथ्यावयल्यान सकयल देंवतना तो आपलें आंग फुलयत येता. तो आपल्या आंगांतली शक्त वाडयत येता. दर्याक भेटचे पयलीं तो आपलें भव्य दिव्य रूप दर्याक दाखोवनूच दर्याच्या गोपांत विसावता. दर्याक मेळचे पयलींचें ताचें तें भव्य आनी सुंदर रूप पळोवन, पळयतलो ताका पळयतूच उरता. लांब - रूंद प्रशस्त अशें तें ताचें देखणें रूप मन भुलयता, काळीज हालयता. खंयचीय न्हंय जेवेळार एका परस चड प्रदेशातल्यान व्हांवता ते वेळार तिका थळावे लोक वेगवेगळ्या नांवांनी पाचारतात. म्हादयचें तशेंच जालां. गोंयची सगळ्यांत लांब न्हंय जाल्ल्यान तिका म्हादय आनी मांडवी ह्या नांवान वळखतात. कदीम काळार गोमती ह्या नांवान नांवारुपाक आयिल्ली ही न्हंय मुखार मुळावें नांव सोडून मांडवी जाली. एके राजवटीतल्या मुलखांतल्यान दुसरे राजवटीच्या मुलखांत हाडिल्ल्या म्हालाचेर मुसलमान राजवटीत पटी वा जकात एकठांय करताले. हे पटयेक ते मानडबी म्हणटाले. मुखार पुर्तुगेजांनी मानडबीचो उच्चार 'मांदोवी' असो केल्ल्यान न्हंयचें नांव मांडवी जालें. अशें जाणकारांचें मत आसा. गोमती न्हंयवयल्यान ह्या प्रदेशाक गोमन्तक अशें नांव पडलें. ताका लागून हे न्हंयची संस्कृताय

केदी व्हडली आशिल्ली हाचो अदमास येता.

गांजें गांवा मेरेनचो म्हादयचो प्रवाह केन्ना दक्षिणेक तर केन्ना अस्तमतेक फुडो करून व्हांवता. नाणूस गांवाचे वयले वटेन मळार पावतकच आकांताचो वळसो घेवन तो दक्षिणे वट्यां व्हांवता. कांय वेळ तो तसोच व्हांवत सकयल कोसमें गांवात पावतकच तो परत अस्तमते वटेन व्हांवपाक लागता. केरांत पावतकच परत तो दक्षिण दिशा धरता. सकयल तिराळ, तांकवाडो ते उसगांव पुलामेरेन तो तसोच व्हांवता. पुला सकयल जुंव्यार पावतकच आकांताचो वळसो घेवन हो प्रवाह अस्तमते वटेन प्रवाहीत जाता. गांजें, नाणूस, कोसमें, तिराळ, तांकवाडो हो उसगांव लागचो वाठार खुबच सुंदर. तोर्लांत, तळें, भामय, उसगांव हे पलतडचे वांठार त्या परिसराक एक वेगळेंच रूप दितात. हांगां न्हंयचे तडीन माडांची लागवड आसा. आदल्या काळार आलतडचो हो खुबच सैमान फुलिल्लो वाठार आशिल्लो. आतां म्हादय न्हंयचे कुशीचे दोंगर मिनेरांनी पोखरून म्हादयची सोबीतकाय इबाडून उडयल्या. नाणूस वयर आनी गांजें गांवच्या सकयल पलतडी मिनाखणीची शीम म्हादयक येवन तेंकल्या. आलतडीनूय तीच गत. नाणूस वयर सवतिच्या कोंडी माथ्यार एका काळार

मीनाची खण आशिल्ली. म्हादयची उपन्हंय रगाडो मिना खणींक लागून ग्रासल्या. आतां मुखार म्हादयच्या उपन्हंयानी आनी मुखेल न्हंयच्या पात्रां कुशीक नव्यो मिना खणी सुरू जावपाच्यो आसात. तातूंत धावें, सोनाळ, सावड्डें, वेळगें, मासोड्डें हांचो आसपाव आसा. दुसरे वटेन मलपण, गवाणें, आंबेली हे वाठार मिनेरांच्या हातांत गेल्यात. थंयचे व्हाळ तशेंच उपन्हंयांतल्यान माती व्हांवत येवन मुखार म्हादयच्या पात्राक पडटा. आनी तीच माती मांडवीच्या पात्रांत येवन सांठवता. अशें जाल्ल्यान मांडवीचें पात्र अशीर जालां. नवे जुंवे तयार जावंक लागल्यात. भाटी पडपाक लागल्यात...

सैमाचेर घातिल्ल्या घाल्याक लागून म्हादय दुःखी जाल्या. संथ व्हांवपी प्रवाहात खंतीचे आनी निशेणेचे सूर आयकूंक येता. घडये तिका हुस्को जाता फुडाराचो. उथळ जायत चलिल्ल्या तिच्या पात्राचो. ह्या वाठारांत भरती येतकच न्हंयचे तडीर आशिल्ली रुखावळ आपूण जावन बागवता आनी प्रवाहाचो उमो घेता. सुकती येतकच सगळें पात्रूच विधवेवरी सुतकी कशें दिसूंक लागता. तडिवयली रुखावळूय आपल्या मुखामळार दुःखाची सया दाटोवन कुरंगटी करून बसल्या असो भास जाता.

रायबंदर परिसरांतली मांडवी

उसगांव सकयल हें पात्र प्रशस्त जाता. भामये, रुमड, जोयनुलें, पाटयांभाट, वागूस, वागुमें, कोठंबी, तिशें, वळवय, सुर्ला ह्या वाठारात म्हादयचें पात्र दोळ्यांक भुलयता. मायनींग वेवसायाक लागून ह्या वाठारात मीन भरपाचे धके (ओरबीन) आसात. आलतडच्यान पयलें ओरबीन भामय लागीं मुत्रें ह्या वाड्यार मेळटा. ताचे उपरांत रुमडार, उपरांत कुमारवाडो आनी चावडी सकयल खाजन हांगा मेळटा. अशीं साबार ओरबिनां सकयल सारमानस मेरेन आसात. मुखार मुखार रुंद आशिल्लें हें पात्र आनीकय रुंद जाता. मायणा, बेतके, खांडोळा, आमोणें, सारमानस, पिळगांव, नावें, पोरणें गोंय, दिवाडी, रायबंदर, चोडण, पणजी, बेती, वेंरें असो ह्या म्हादय उर्फ मांडवीच्या प्रवाहाचो प्रवास. हो तिचो प्रवास राजमार्गान जाता... राजमार्गूच तो... ह्या मार्गार म्हादयच्या प्रवाहाक खांची - खळगे लागनात. पात्रांत मदीं ल्हान -मोठीं खडपां लागनात... फातरांच्यो राशी लागनात. वयरसून सकयल घालून घेवपाक उंच कडे लागनात. पावला कणकणी वाक - वळणां लागनात. हें सगळें ना म्हण्टकच प्रवाहाचो खळखळ ना... घसघस ना... ह्या म्हामार्गान चलतना तो खंयच घोगे ना... तो संथ आनी शांतपणान ल्हवपीक पावलांनी आपली वाट माडिड्ता. उसगांव सकयल म्हादयक कांय म्हत्वाच्यो उपन्हंयो येवन मेळटात. रुमड गांवा सकयल जोयनुलें ह्या वाठारांत पलतडी खांडेपारची न्हंय येवन हे न्हंयक मेळटा. दूदसागराचें धवें फुल्ल उदक घेवन येवपी ही न्हंय म्हादयच्या प्रवाहाक शेंकड्यांनी हतयांचें बळ रिगयता. सकयल आमोण्या हरवळेची न्हंय जाल्यार ताचे सकयल सारमानसेर वाळवंटी न्हंय येवन मेळटा.

वयर हांवें मांडवीच्या पात्रांत चलपी मायनींग वेवसायाचो उल्लेख केला. वागूस हांगा तर मायनींगेचें विदारक चित्र दिश्टी पडटा. रात दीस थंय मशीना धडधडिल्लीं आयकूंक येता. ह्या जाग्यार म्हाल भरपाचीं व्हड ओरबीना आसात. आलतडी वागुमें आनी पलतडी वागूस. वागुमें गांवा सकयल कांगवाळ गांव आसा. हांगा न्हंयचो प्रवाह थोडो उत्तरे वटेन वळसो घेवन मुखार अस्तमते वटेन व्हांवता. ह्या वळश्याक लागून पात्र रुंद जालां. वळवय आनी बेतकेच्या पलतडी जो मायणां वाठार आसा थंयसरूय मायनींगेचीं मोठी ओरबीना आसात. अशेच

तरेचीं ओरबिना सकयल सेजा गोवा कंपनीचीं आसात. ताचे सकयल मागीर सारमानस आनी पिळगांव मेरेन म्हाल भरपाचीं ओरबीना आसात. हांगा प्रवाह संथ व्हांवता आसलो तरी तो खूब कितें सोंसता. बाजींची येरादारी हांगा मोठी. मांडवीच्या ह्या प्रवाहांत म्हाल पडटा. तेल गळटा. ताचे तवंग पात्राचेर उठिल्ले पळोवंक मेळटा. ह्या प्रदुशणाक लागून न्हंयचो प्रवाह निर्शेता... तळमळटा. रागार फुगार जाता. सकयल आंकडो आनी नावें हांगा पावतकच परत मुक्त स्वास घेवपाक लागता. हांगां पावतकच न्हंयचे पात्र सोबीत सुंदर दिसपाक लागता. दोनूय तडिनी आशिल्लीं झाडां प्रवाहाक शांत करतात. तोंकार पावतकच मांडवीचो एक फांटो कुमारजुवें, मार्शेल, भाणस्तारीतल्यान भायर सरून जुंवारी न्हंयचे भेटेक वयता. मांडवी आनी जुंवारीचें मडकयचे सकयल मिलन जाता. आमी आतां हातांत हात घालून अरबी समुद्राचे भेटेक या अशेंच त्यो दोगूय न्हंय एकामेकांक सांगतात आसपाक जाय. सकयल आंकड्यार मांडवीचो प्रवाह दक्षिणे वटेन वळटा आनी एक फांटो वाशीर वयता आनी तो सकयल मागीर माडेल चोडणां भायर सरता. ह्या म्हत्वाच्या फांट्याक लागून दिवाडे जुंवो जावंक पावला. आंकड्यार पावतकच दक्षिण दिशेक व्हांवपाक लागिल्लो प्रवाह मुखार धावजे पावतकच परत आसलो तसो अस्तमतेक व्हांवपाक लागता. वयर हांवें मांडवी राजमार्गान प्रवास करता अशें म्हटलां. हो राजमार्ग खरो सुरू जाता तो जुंव्या आनी आंकड्यार पावतकच. हो राजमार्ग नावेंच्या तीर्थांन पवित्र जाला. हांगां न्हंयचें पात्रूय प्रशस्त दिसता. वरांचीं वरां पळयत रावचें अशें दिसता...

ह्या ताच्या म्हामार्गाच्या दोनूय वटांनी माडांची आनी झाडांची पाचवी वळ आसा. हे वळीक लागून ह्या पात्राक सोबीतसाण येवंक पावल्या... न्हंयचे दोनूय तडींनी आशिल्ल्यो दोंगुल्ल्यो... ताचे पयलाड मेरेन आशिल्ले दोंगर ह्या पात्राक पाचवेंपण हाडटा. सरभोंवतणचे पाचवेसाणीक लागूनच गिमाळ्यांत मांडवीच्या पात्राक पाचवी सया मारिल्ली आसता. हे पाचवेसाणीत जेन्ना निळसर मळबाचो रंग भरसता तेन्ना निळनिळशें पाचवें पात्र पळयतकच मनांतले निळे - पाचवे रंग अदीकच गडद जातात. हे रंग भांगपाण्याच्या वेळार चड स्पश्टपणान जावणता. ह्या भांगपाण्याच्या वेळार हो न्हंयचो

रायबंदर-पाटो हांगा पडिल्ली भाट

प्रवाह खंय लिपिल्लो आसता काय? भांगपाण्याच्या वेळार तो हालना आनी धोलना... तो स्थिर आसता. कोणें तरी पात्रांत मदीं आचापार बांद घालून ह्या प्रवाहाक आडावन धरूंक ना मूं? असो प्रस्न मनात उप्रासता. ह्या वेळार उदक तंग जाल्लें आसता. हें उदक कांय काळापुरतें तुंबता आनी आसलें तशें प्रवाहीत जाता. ह्या प्रवाहाक जोरगत नियंत्रीत करता.

पावसाळ्यांत घाटमाथ्यावयलें सगळें उदक मांडवीच्या पात्रांत एकठांवतकच पात्राची पातळी वाडटा आनी प्रवाहाक गती चडटा. म्हादयच्या देगणांनी हरंदरांनी पडपी पावस आनी ह्याच वेळार दर्याक आयिल्ले भरतेचें मिलन जातकच मांडवीचें पात्र उफाळून व्हांवता आनी वयर म्हादयक बुडटी येता. पावसाचें हिसपाभायर उदक आनी हे भरतेचें सकयल्यान वयर चडिल्लें खारें उदक न्हंयच्या पात्रात धुमाकूळ कांडटा. अशा वेळार पात्र रूद्ररूपी अवतार घेवन खवदळ घालता. कोसळपी पावसाचें उदक ह्या म्हामार्गार भितर सरपाच्या वेळार सकल सुकती आयली जाल्यार प्रवाहाक आकांताची गती मेळटा. गिमाळ्यांत संथ व्हांवपी हो प्रवाह ल्हारेंवपाक लागता. सगळें कितें आपले वांगडा व्हांवयत व्हरपाक सोदता. व्हांवत येवपी काडयो, बडयो, लाकडां - खोडां हाचे वयल्यान प्रवाहाक गती कितली आसा हाचो तडीर उबो रावन अदमास काडूं येता.

म्हादयच्या पात्रांत जशी सर्वयकाळ उलथापालथ चालू

आसता तशीच उलथापालथ सकयल मांडवीच्या पात्रांतूय सदांकाळ चालूच आसता. म्हादयचो व्हांवतो प्रवाह आपले वांगडा खूब कितें ओडीत हाडटा. सुरवेक म्हटलां तशें हातूंत रेंव, रेबो, कुसारें, माती, फातर, काडयो-बडयो, लाकडां-खोडां, झाडां-पेडां, जीव-जंतू हांचो आस्पाव आसता. हें सगळे हजारानी टन भरता... म्हादयचो धांवतो प्रवाह मांडवीच्या तोंडात घुसतकच सुकती -भरतेचो प्रवाह आनी पावसातल्या उदकाचो नेट तो सगळो गाळ मुखार व्हरपाची वेवस्था करता. पात्रांत वयर तरंगपी वस्तू प्रवाहावांगडा एका नेटार सकयल दर्यांत वचून पडटा. पूण माती, रेंव आनी जड वस्तू सवकासायेन व्हांवत सकयल वयता. ह्यो जड वस्तू सकयल दर्याच्या मुखा मेरेन पावपाक वर्सांचीं वर्सां लागतात. हातूंतलें सगळेंच दर्यांत पावताच अशें ना. आनी पाविल्लें सगळेंच तो आपल्या पोटांत घेताच अशेंय ना. रेंव आनी मातयेक तो आपल्या गोपांत जागो करून दिता आनी हेर वस्तूंक तो वेळेर काडून उडयता. आयज दर्या वेळेर जी रेंव दिसता ती न्हंयानीच ताच्या पोटात हाडून ओतल्या. मातयेत भरसल्ली रेंव सुकते - भरतेच्या प्रवाहान नितळ -निवळ केल्या आनी ल्हारांनी तिका धुवन चकचकीत केल्या आनी वेळेर हाडून उडयल्या.

न्हंयच्या प्रवाहान जी माती सकयल व्हांवून येता ती मात

पणजे पुलाकडलें मांडवीचें पात्र

दर्याच्या तोंडा वयर येवन सांठावता. प्रवाहात येवन मेळटकच तिचो गाळ तयार जाता. हो गाळ चिकट आशिल्ल्यान न्हंयच्या पात्राच्या तळाक येवन बसता. अशे थरार थर येवन पडटकच ते थंयचे थंयच घट जातात. आनी ताचीं जुवीं तयार जातात. फाटल्या हजार वर्सांची माती प्रवाहा वांगडा व्हांवत येवन मांडवीच्या पात्रांत येवन सांठावल्ल्यान तिचें तें पात्र उथळ जालां. दर्याक सुकती येतकच न्हंयच्या पात्रांत जाग्या जाग्याचेर भाट पडिल्ली दिश्टी पडटा. जंय आयज भाट पडल्या थंय कांय वर्सांनी आनीक गाळ एकठांवन जुंवो तयार जातलो हातूंत दुबाव ना. मांडवीच्या पात्रांत असले तरेचे साबार जुंवे निर्माण जाल्ले पळोवंक मेळटात. आयज जंय जुंवे दिश्टी पडटात थंय एका काळार कांयच नाशिल्लें. थंयचे पात्र खोल आशिल्लें. हाची देख म्हण आमी चोडण फेरीबाट धक्या मुखार आशिल्ल्या जुंव्याकडेन बोट दाखोव येता. अशें जावपा फाटलीं कारणां हांवें वयर सांगल्यांत.

आयज आमकां गोंयात वेगवेगळे कडेन खाजन शेतां दिसतात ती न्हंयचीच निर्मिती. न्हंयतल्यान प्रवाहाच्या नेटार गाळ येवन हांगां साठवला आनी सुपीक जमनीचीं खाजना तयार जाल्यांत. ह्या खाजनानी रेंव मिश्रीत रेबो पळोवंक मेळटलो. दोंगर दऱ्यातल्यान जी रेंव आनी माती पावसाच्या लोटान व्हांवत येता तें सगळें हो धांवतो प्रवाह चाळणीक घालता. चाळणीक घातिल्लें हें सगळें तो न्हंयच्या विशिश्ट जाग्यांचेर हाडून पातळायता. हें पातळावप ताचें चालूच आसता. थंय मागीर भाट तयार जाता आनी मागीर जुंवो नाजाल्यार प्रशस्त समान्तर खाजन जमीन.

एके वटेन आमकां उद्देगीकरण जाय. मीना खणी जाय. वसाहती निर्माण करपाक दोंगर पोखरपाक जाय. ह्या कारणांक लागून वर्सान वर्स हजारांनी टन माती व्हांवत येवन न्हंयच्या तळाक सांठवता. ती पळयल्यार आनी कांय वर्सांनी मांडवीचें पुराय पात्र मातयेन भरून वयतलें म्हणपाची भिरांत उप्रासल्या.

अशें जालें जाल्यार मांडवीचें प्रशस्त पात्र पुरोवन उदकाच्या प्रवाहाच्यो वाटो बंद जातल्यो. हाचो परिणाम म्हण उदकाची पातळी वाडून हुंवार येवपाक लागतले. अशें जालें जाल्यार खाजन शेतांचे बांद फुटून उदक शेतांनी रिगून शेतांची नाशाडी जातली. आनी न्हंयचो प्रवाह दिकाहीन जातलो... हो प्रवाह आपणाक जाय ते वटेन रिगून भलतेच वट्यां भायर फुटलो. महाप्रलय जावन जिवीतहानी जातली. ह्या सगल्यांचे वायट परिणाम आमकां मनीस जातीक भोगचे पडटले. सैमाकय वायट परिणाम सोंसचे पडटले.

आयज चोडण - रायबंदर आनी हेर वाठारांत निर्माण जाल्ल्या जुंव्यार वनस्पती किल्लून येवन ते जुंवे घट जावपाक लागल्यात. हे जुंवे वर्सान वर्स आकारान लांब रूंद जायत आसात. हे न्हंयचे दोनूय तडींनी चिखल दाटून पात्र इल्लें इल्लें अशीर जायत आसा. आयज मांडवी न्हंय येरादारीचें मुखेल साधन. दिसपट्टें हजारांनी टन मीन हे न्हंयतल्यान बार्जीनी घालून व्हरतात. न्हंयचें पात्र पुरवलें जाल्यार ही येरादारीय सासणाची बंद पडटली.

मांडवीचेकय म्हादयचें पात्र खूब नितळ - निवळ आसा. म्हादयच्या उदकांत व्हडलेशें प्रदूषण पळोवंक मेळना. सकयल मांडवीच्या उदकांत तें चड जाणवता. बार्जी, फेरीबोटी आनी हेर मोटरबोटींक लागून उदकांत तेलाचे तवंग पातळिल्ले दिश्टी पडटात. ह्या तेलाच्या तवंगाक लागून मांडवीचें पात्र आरशें -बुरशें नदरेक भरता. सांडपाणी, प्लास्टीक आनी कोयराची घाण उदकांत उफेता ती पळयतकच मन खीन्न जाता. पात्रांत उफेवपी ह्या सगल्याक प्रवाह खेळयत पातळायत मुखार वयता. तेलाच्या तवंगाक लागून पात्राच्या आंगार वेगवेगळ्या रंगांचे पट्टे दिश्टी पडटात. पात्र एक पूण उदकाचे रंग वेगळे कशे? असो प्रस्न मनान येवन वता. बारीक नदरेन नियाळटकच हें प्रदूशीत जाल्लें उदक म्हण कळटा. ह्या प्रदुशीत उदकाक लागून न्हंयच्या पात्रांतली जीवसंपत आनी वनसंपत मरून वयता. कदीम काळार ह्या पात्रांत आशिल्ली ही जैवीक संपत आतां पळोवंक मेळना. कितलेशेंच वेगवेगळे तरेचें नुस्तें आनी हेर जिवावळ काळाभायरी जाल्या आसपाक जाय. वनस्पतीची तीच गत जाल्या जावंक जाय. एका काळार जंय खुबे, तिसऱ्यो मेळटाल्यो थंय आयज कांयच हाताक लागना.

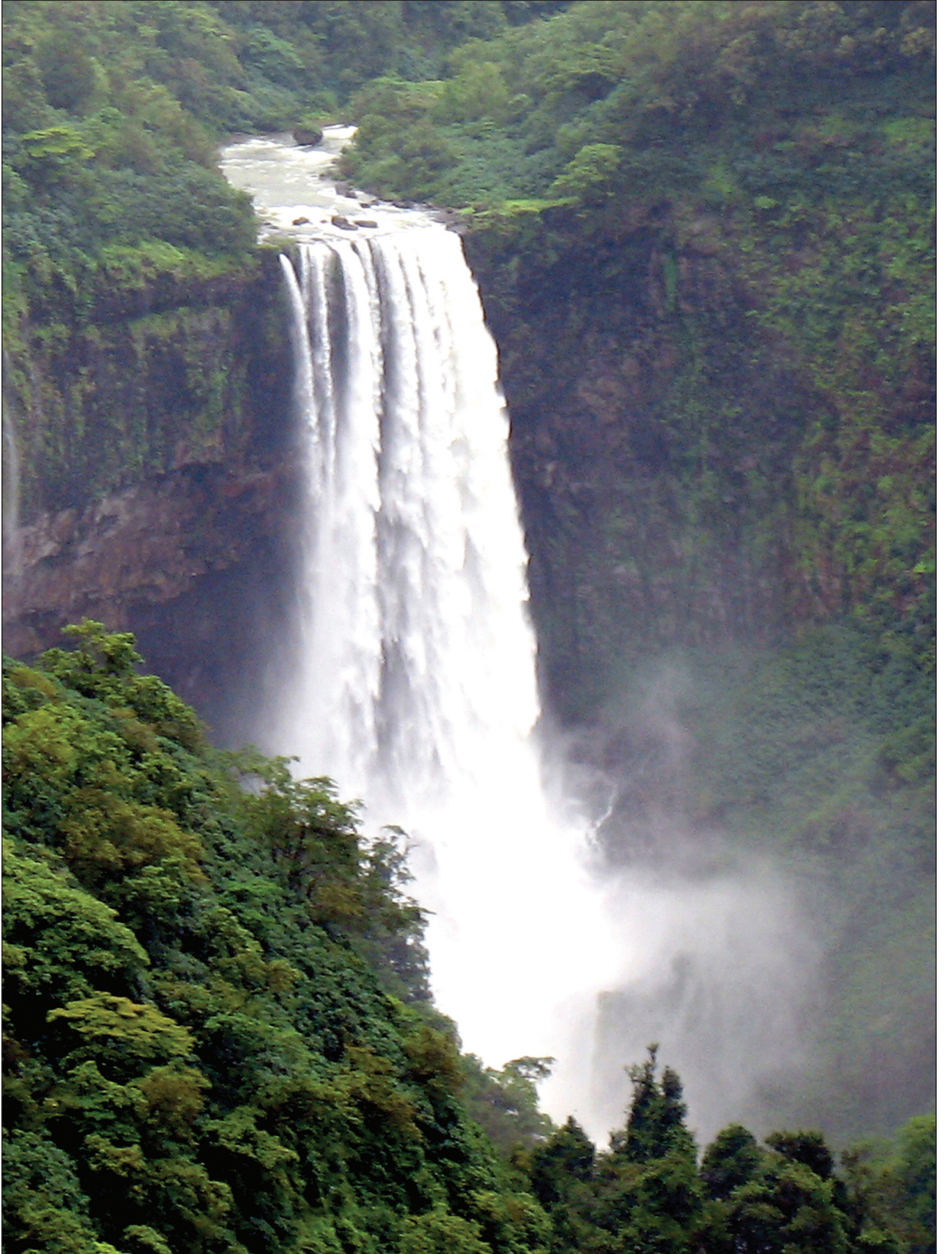
कोंड आशिल्ली ती भाट जाल्या आनी भाटीचो जुंवो जाल्लो थायो पडटा.

हें सगळें घडलां... घडत आसा... आनी घडत आसतलें... पूण हें सगलें कोण घडोवन हाडटा? प्रवाहूच मूं? काय प्रवाहा वांगडा हें सगळें आपशींच घडून येता. हय, तशेंय आसूं येता. हें सगळें घडोवन हाडपात प्रवाह फकत निमित्ताक कारण. तो बाबडो आपली वाट चलता. चलतां -चलतां ह्यो सगल्यो गजाली ताची फाट सोडिना म्हणटकच तो तरी कितें करतलो... घाटमाथ्यावेल्यान आयिल्लो हो नितळ -निवळ प्रवाह धडपडत, खशेंत काय जायना एकदांचो दर्या म्हऱ्यांत पावता. आपूण दर्या राज्यांत पावतलों हें ताका प्रवासाक भायर सरतना खबर आशिल्लें काय हांव नकळ. आपूण खंय तरी पावतलों हें मात ताका निश्चीत खबर आशिल्लें जावंचे. नाजाल्यार तो आपली गती इतली मंदावचो नासलो.

ह्या न्हंयच्या प्रवाहाक दर्या पयलेच फावट दिश्टी पडला तेन्ना ताका कितें दिसलां काय. आनंदान नाचला...! काय तो ताचें तें विशाल रूप पळोवन भियेला...! तो भियेवंक ना आसतलो. ताका निश्चीतूच आनंद जाल्लो आसपाक जाय. कारण तो मळब हावेसी. मळब वेंगावंक सोदपी त्या अथांग दर्याक कसो भियेत. ताचें तें विशाल रूप दोळ्यांत भरीत तो ताच्या गोपांत रिगला जावंक जाय. ताच्या बलदंड बाहुपाशात रिगतकच वाट मेळत ते वटेन ताणें संचार केला आसपाक जाय, आनी ह्या म्हासागरात आपलें अस्तित्व वितळून तो ताचोच जाला...

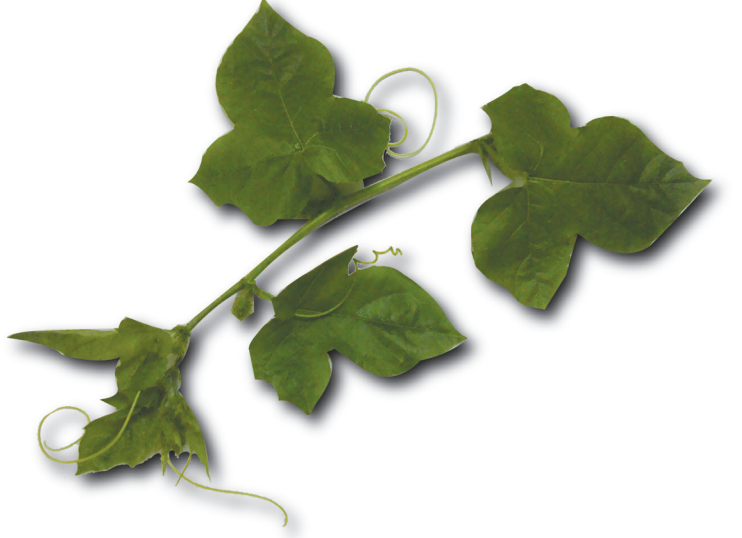
म्हादयच्या ह्या प्रवाहान वाटेवाटेर, पेण्या -पेण्यार नवें कितें तरी घडयलां, मोडलां -जोडलां. आपले यादींच्यो कुरवो ताणें वाटे वाटेर दवरल्यात... नवनिर्मितीचें बळगें आशिल्लो प्रवाह जण एकल्याक सदांकाळ प्रवाहीत रावपाचो मंत्र दिता. मंत्र प्रवाहाचो... प्रवाहीत रावून जीण फुलोवपाचो, फळोवपाचो... आनी निमणे कडेन आपलें अस्तित्व वितळावन अनंतात विलीन जावपाचो... म्हासागराचे भेटेक तळमळिल्लो हो प्रवाह ताच्या गोपांत अळंग वचून विसावता आनी ताचोच जाता. आनी हांगा घडून येता एक प्रिती संगम... संगम दोन जिवांचो... मनीस जातीक स्फूर्त दिवपी संगम...

(फोटो-गणेश शेटकर)

म्हादयच्या देगणांतले वजरे

गम ते महासागराची भेट मेरेन खंयचेय न्हंयचो प्रवास अजापीत करी सारकोच आसता. भौतेक सगल्याच न्हंयांचो उगम पयस दोंगर घळिनी वा दोंगर रांगांच्या माथ्यार आशिल्ल्या दोंगर पालसणांनी जाता. म्हादय न्हंयचो उगम घाट माथ्यार जाल्ल्यान ती कितलेशाच मैलांची घाट माथ्यावयली वाट देवून सकयल येता. म्हादय न्हंयचो उगम देगांव (कर्नाटक) वाठारांत जाता. हो वाठार समुद्र पातळे साकून 3800 फुटावयर वसला. म्हादय न्हंयक उदका पुरवण करपी साबार उपन्हंयो, जितवळ नाले तशेंच पावसा दिसांनी व्हांवपी व्हाळ आसात. ह्यो उपन्हंयो आनी व्हाळ म्हादयक वेगवेगळ्या वाठारात वेगवेगळे उंचायेचेर येवन मेळटात. घाटमाथ्यार तशेंच सकयल सुकते - भरतेच्या वाठारांत येवन मेळपी उपन्हंयांचो उगम असोच वेगवेगळ्या उंचायेचेर जाल्लो आसा. एका विशिश्ट उंचायेवयल्यान सकयल व्हांवपी ह्या न्हंयाच्या प्रवासाचे वाटेर साबार कडेन वजरे घसघसतना पळोवंक मेळटात.

म्हादयचो

वाठार अयस - पयस मेरेन पातळिल्लो आसा. दक्षिण-पुर्वेक विरंजोळ, पायडें, मेंडील वाठार, पुर्वेक गवाळी, देगांव, कोंगळ, कोटणी वाठार, उत्तर - पुर्वेक चापोली वाठार, उत्तरेक चोर्ले, कणकुंबी, सडा, विडी वाठार, पश्चिम उत्तरेक दोडा मार्ग, तिळारी वाठार आस्पावता. ह्या सगल्या वाठाराच्या माथ्यावयल्यान पावसाळें उदक वेगळें करपाची विभाग रेशा आशिल्ल्यान म्हादयच्या अर्दातलें उदक म्हादय देगणात घालून घेता. म्हादयचो हो वाठार दोंगळार आशिल्ल्यान पावसाळ्यांत हजारांनी ल्हान-व्हड वजरे सकयल घसघसतना त्या दोंगर पालसणांनी पळोवंक मेळटात.

मिर्गाचो पावस ह्या वाठारांत दाटून येतकच ह्या दोंगर पालसणांनी तो घालून घेता. मुखार ह्या दोंगर कुसव्यांनी झरी फुट्टात. पावसाचें आनी झरिचें उदक ल्हान-व्हड व्हाळांतल्यान न्हंयत येवन मेळटा. अशा वेळार दोंगर रांगानी हजारांनी वजरे जल्माक येतात... जंय उंच-उंच खडयेचे दोंगर आसात थंय हे वजरे स्पश्ट दिश्टी पडटात. धवेफुल्ल दुदाळ उदकाचे हे वजरे ह्या अटंग्या रानानी घसघसतकच सगळी सैमसृश्टी आनंदीत जाता. ह्या वजऱ्यांचें संगीत रानभर जावन रानसंगीत जाता. जितलें उदक चड तितलो वजऱ्याचो नेट चड. म्हादयच्या ह्या देगणात हरंदरांनी पावस पडटकच हे वजरे नेटान घसघशीत -फसफशीत रावतात. पावसाचो जोर कांय काळाखातीर कमी जातकच तांचो घसघसो कमी जाता... पावस आनीक कमी जातकच तांचो लोट आनीक मंदावता... परत पावसाक नेट चडटकच आशिल्ले तशे ते घसघसपाक लागतात. व्हाळ आनी पावसाच्या उदकान तयार जाल्ले हे वजरे कांय काळा पुरते आसतात. पावसाळ्यांत ते जल्मतात आनी पावस कमी कमी जावंक लागतकच काय दिसांनी तांकां सुकतडो लागता. तांचें उदक आटत वयता आनी एक दीस ते लुप्त जातात. कांय वजरे पावसाळो वचून लेगीत व्हाळ जितवळ आशिल्ल्यान एक-दोन म्हयने घसघसत रावतात आनी मागीर गिमाळ्यात सुकून भागून वतात.

उगम ते अरबी समुद्रा मेरेनचें म्हादयचें अंतर 87 किलोमीटर भरता. गवाळी हो एक उगम धल्लो जाल्यार सुरवातेक पुर्वेक व्हांवपी म्हादय न्हंय मुखार उत्तरे वटयां वळटा आनी मागीर घाटमाथ्यावयल्यान सकयल देंवतना

ती अस्तमतेक फुडो करून व्हांवता. न्हंयचो प्रवाह कोटणी सकयल पावतकच ताका कड्यां वयल्यान उडक्यो मारीत वचचें पडटा. ह्या वाठारांत खोल खोल अशीं असंख्य पालसणां आसात. ताका लागून सकयल कृष्णापूर मेरेन म्हादय न्हंयचो प्रवाह खळखळत, घोगेत, उडक्यो मारीत सकयल देंवता. दोंगर, खडयो कडे उंच उंच धडो, मोठीं मोठीं खडपां अशा ह्या रमणीय वाठारातल्यान म्हादय न्हंय मार्गक्रम करीत मुखार येता. ह्या तिच्या प्रवासाचें वाटेर साबार ल्हान व्हड वजरे मेळटात. कृष्णापूर वाठारा वयर आनी भिमगडाच्या सकयल्या भागात जंय गडाचो पानशीरो म्हादयक येवन मेळ्ळा थंय म्हादयच्या पात्रांत आशिल्लो पयलो ल्हान वजरो मेळटा. हाचे सकयल न्हंयचें पात्र रूंद जायत वयता. तिच्या प्रवाहाच्या पेण्या पेण्यार कोंडी आनी खराड्यो मेळटात. ह्या खराड्यांचेर उदक खळखळटा पूण वयल्यान सकयल पडसारकी एकय सुवात ह्या पात्रांत पळोवंक मेळना. वयर उल्लेख केल्लो वजरो ज्या जाग्यार आसा ताचे वयले वटेतलें पात्र बरेंच रूंद आसा. ताचेवयर हें म्हादयचें पात्र पयलेच फावट दोंगर खांचीतल्यान भायर सरून थोडेशें पसरट जावन व्हांवपाक लागता. प्रवाह ह्या जाग्यार पावतकच पात्रांत आशिल्ल्या खडपांचे खांचीतल्यान सकयल घालून घेता. ह्या वजऱ्याची उंचाय चड ना. अडेज ते तीन मीटर उंचायेवेल्यान हें उदक एकठांय जावन सकयल घालून घेता. उदकाचो एकठांवल्लो लोट एका मार्गान सकयल पडिल्ल्यान त्या घोम्याचो आवाज पयस मेरेन पावता. पावसाळ्यांत न्हंयक उदक चडटकच पात्रांत दोन वटांनी दोन उंच आशिल्ल्या खडपांवेल्यान उदक सकयल घसघसूंक लागतकच घोम्याचो आवाज तो परिसर दणदणून सोडटा...

ह्या ल्हानशा वजऱ्याच्या फाटल्यान पयस भिमगड उबो आसा. भिमगडाच्या दोंगराक लागून ह्या वजऱ्याची सोबीतकाय अदीकच वाडटा. ह्या वजऱ्याच्या फाटल्यान मनोहरी भिमगड उबो आशिल्ल्यान हांवें ह्या वजऱ्याक ‘भिमगड दर्शन वजरो’ अशें नांव दिलां.

कृष्णापूर भिमगड वाठारांतल्यान भितर रिगतकच मिटर - दोन मिटर उंचायेचे ल्हान ल्हान असंख्य वजरे आसात. ह्या वाठारात न्हंय चाळीस ते पन्नास मिटर उंचायेचे कडे कातरून

सकयल आयल्या. ह्या कड्यांचो अदमास घेतकच हजारांनी वर्सां पयलीं ह्या वाठारांत उंच उंच वजरे आशिल्ले म्हणपाचें कळटा. असोच पात्रांतल्यान स ते सात वरांची वाट चलत मुखार वतकच 'वांदराची खडी' ही सुवात मेळटा. हे सुवातेचेर वयर खडयेचो दोंगर तेकून लागीं आयला आनी सकयल व्हड रूंद भुंयार तयार जालां. ह्या पसरट भुंयारांतल्यान म्हादय न्हंय व्हांवत सकयल येता. हे सुवातेवेल्यान सादारण चाळीस ते पन्नास मिटर अंतराचेर एक देखणो वजरो पळोवंक मेळटा. वानराचे खडयेकडल्यान कश्टान मुखार चलत वयतकच ह्या वजऱ्याचो कडो चडून वचपाक मेळना. अंदाजे वीस मिटर उंच आशिल्लो हो वजरो नेटान सकयल घालून घेता. वजऱ्याच्या घसघसान सकयल ताच्या मुळसांत खोल अशी कोंड तयार जाल्या. कोंडिचें रूंद पात्र आनी तो सुळको कसो कडो नदरेखाला घालतकच मन अजापीत जाता. वजऱ्याचें उदक सकयल पडटकच तें मात्सो उजव्यान वळसो घेवन सकयल व्हांवता. ताका लागून वानराचे खडये कडेन मुखार रावून ह्या वजऱ्याचो अदमास येयना. थंयच्यान तो दिश्टीय पडना. ताचो फकत आवाज कानार सादता. वानराचे खडयेकडल्यान पात्रांतल्यान चलत वचपाक मेळना वा तो कडो चडपाक मेळना. तशेंच दोनूय वटांनी उंच उंच दोंगर कडे आशिल्ल्यान त्या वजऱ्याच्या माथ्यार वयतलो जाल्यार बरेंच फाटीं येवन दाव्यान दोंगराचेर चडून परत सकयल व्हाळांत देवून वजऱ्याच्या माथ्यार वचचें पडटा. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार उत्तरेक जो एक रानव्हाळ येवन मेळ्ळा तो रानव्हाळ गिमाळ्यांत सुकता. दोंगर माथ्यावेल्यान सादारण दोन वरांची वाट चलत येवन ह्या रानव्हाळात देंवतकच त्या वजऱ्याचें दर्शन घेवंक मेळटा. 'वानराचे खडये कडलो वजरो' ह्या नांवान

वानराचे खडये कडलो वजरो

ह्या वजऱ्याक वळखतात. सुमार पस्तीस वर्सां पयलीं म्हजो व्हडलो भाव नारायण आनी हेर कांय जाण ह्या वानराचे खडये कडेन येवन गेल्ले. त्या वेळार तांच्यानी तो वजरो पळयल्लो. ही खबर कळटकच हांवें थंय वचपाचो निश्चेव केलो आनी म्हज्या हेर सांगात्या सयत हांव नोव्हेंबर 2002 वर्सा थंय पावलॉं. ताचे उपरांत हांवें म्हज्या सांगात्यांक एकठांय करून डिसेंबर 2009 वर्सा परत थंय भेट दिली. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार म्हाका रातचो रावपाचो योग आयला.

ह्या वजऱ्याचें उदक एका शिरेन उजेव वटेन वयता आनी त्या वांकिल्ल्या चरांतल्यान नेटान सकयल कोंडीत घालून घेता. ह्या वजऱ्याच्या वयर उंच खडपी दोंगर आसा. ताचे सकयल एक खडप भायर आयलां. त्या खडपाचेर उबो रावून तो वजरो सकयल वाकून पळोवंक मेळटा. कांय लोक त्या खडपाक बेंत बांदून जंय चरांतल्यान उदक सकयल घालून

घेता थंय देंवतात. कारण उदकाच्या लोटाक लागून सकयल्यान थंय वचपाक मेळना.

ह्या वजऱ्याच्या वयर एक ल्हान आनी दुसरो व्हड वजरो आसा. पयलो वजरो दोन मिटरावयल्यान तर दुसरो वळणार आशिल्लो वजरो पांच ते स मिटरावेल्यान सकयल पडटा. वानराचे खडये वयल्या वजऱ्या वरीच ह्या वजऱ्याच्या उदकाचो लोट उजवेवटेन तयार जाल्ले चरयेंतल्यान एकादे ‘कोयतेच्या’ आकारान वयता आनी मुखार सकयल कोंडीत घालून घेता. ह्या ताच्या खाशेलपणाक लागून हांवें ताका नांव ‘कोयती वजरो’ अशें दिलां. ह्या ल्हान - व्हड तिनूय वजऱ्यांक लागून हो वाठार उदकाच्या आवाजान एकसारको घोगेत आसता. पात्राच्या दोंय वटातल्यान उंच उंच दोंगर आशिल्ल्यान तांचो आवाज थंयच घुमता...

ह्या वजऱ्या माथ्यार वयतलो जाल्यार न्हंयच्या प्रवाहाक

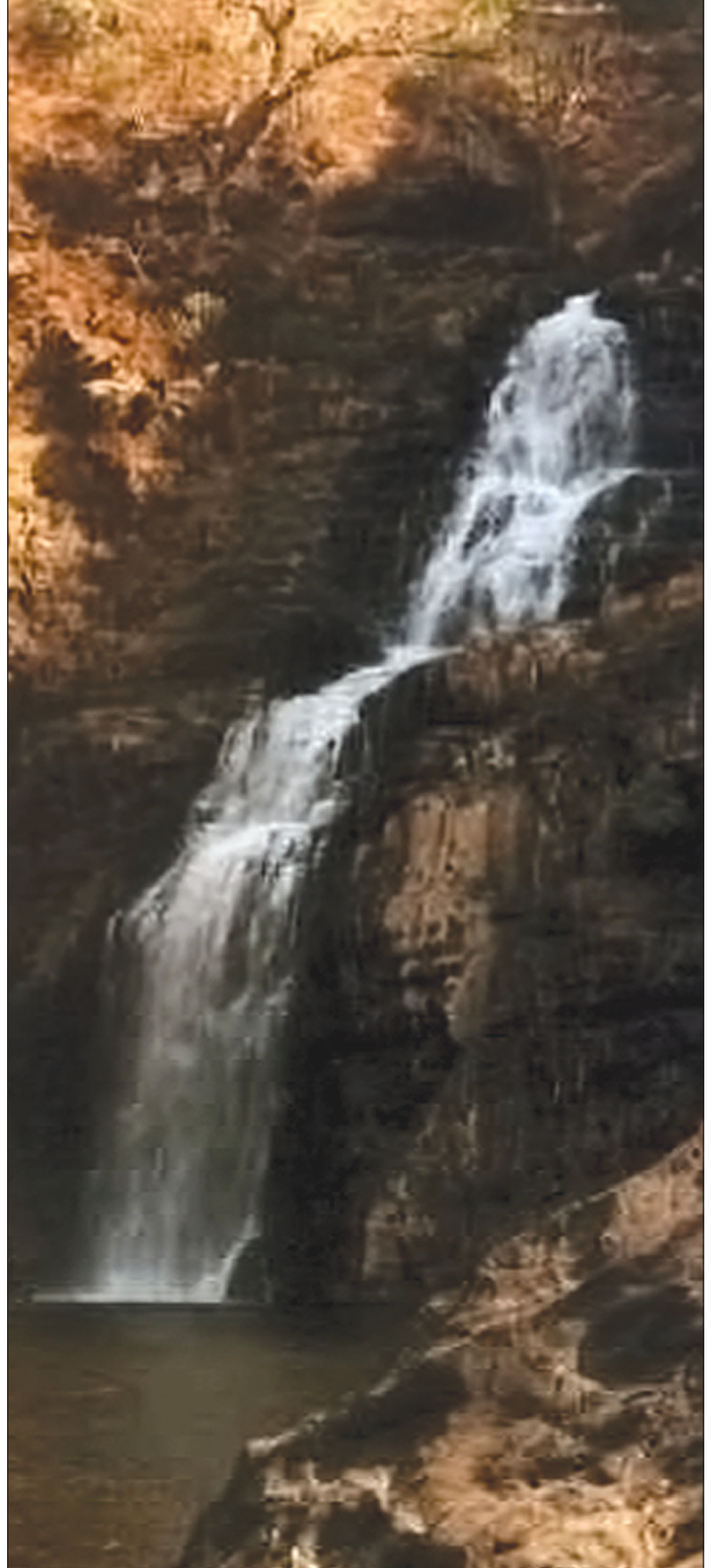

कोयती वजरो

उजव्यान घालून उंच खडप चडचें पडटा. हें खडप चडटकच हो वजरो दिश्टी पडटा. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यावयल्यान दाव्यान वयर वचपाक मेळना. कारण हांगां बेताचीं राना आसात आनी धडेक तेंकून न्हंयची कोंड आसा. अश्या वेळार कश्टान पात्रांत आशिल्ल्या खडपाचेर चडून पलतडी वयचें पडटा. पलतडी सपाट लांब -रूंद तळप आसा. ह्या तळपाच्या धडेर गेल्यार तो वजरो सकयल घस घसता तो दिश्टी पडटा. न्हंयच्या पात्रांतल्यान हांगा वयर वचपाक मेळना अश्या वेळार देड ते दोन वरां दोंगर - रान चल्ले उपरांत परत म्हादयच्या पात्रांत देंवतकच आनीक एक वजरो दिश्टी पडटा.

ह्या वजऱ्या वयर आशिल्ले कोंडितलें उदक तळपा वयल्यान घसरत सकयल देंवता आनी लांब - रूंद कोंडीत वचून विसावता. ह्या वजऱ्याक घोगो ना. सगळें उदक ल्हान भुरगें घसरगुंडेर बशिल्ले वरी घसरत सकयल कोंडीत वयता. ह्या वजऱ्याचें 'घसरगुंडी वजरो' अशें हांवें तांचें नामकरण केलां. पावसाळ्यांत म्हादयक आकांताचें उदक येतकच ह्या जाग्यार उदकाचो काळीज हालोवपी घसघसो पळोवंक मेळटा. पावसाळ्यांत हे कोंडीत उदक एक सारकें घुंवता आनी मागीर सकयल वयता. न्हंयच्या उजव्यान उंच कडो आसा. आमगांव गांवात वचपाक कड्यावयल्यान वाट गेल्या. ही वाट वयर खूबच अशीर आनी कठीण आसा. आमगांवचे लोक हांगा देंवून माशे धरपाक येतात. तशेंच गवाळी वचपाची ही पुरातन वाट...

ह्या वजऱ्याकडल्यान वरभर चलत वतकच उत्तर-पुर्वेकडल्यान 'बैलनालो' ही उपन्हंय चिखलयां गांवातल्यान म्हादयक येवन मेळटा. ह्या जाग्याचेर म्हादय न्हंय पूर्व - दक्षिणेकडल्यान येवन अस्तमतेवटेन व्हांवपाक लागता. ह्या प्रतीसंगमाकडेन एक मनोहरी दृश्य पळोवंक

बैल न्हंयचो त्रिवेणी वजरो (फोटो-श्रीहरी कुगजी)

मेळटा तें म्हळ्यार जंय बैलनालो म्हादयक मेळटा थंयच 'त्रिवेणी वजरो' नदर ओडून घेता. ताचो प्रवाह धायेक मिटराच्या अंतरा वयल्यान व्हांवत येता आनी म्हादयत एकरूप जाता. डिसेंबर म्हयन्यात उदक कमी जाल्ल्यान तो तीन धारांनी सकयल वत्ता. वजऱ्याचें वतप संथ आसलें तरी ताची ती धार पळोवपाक चलयेन घातिल्ल्या तीन विणयांवरी दिसता. ताका लागून हांवें ताका वयलें नांव दवरलां.

पावसात हो वजरो पळोवपाक खुबच सुंदर दिसतलो. एका अर्दान म्हादयचो घसघसपी प्रवाह आनी दुसरे वटेन हो वयल्यान सकयल म्हादयत घालून घेवपी मस्तखोर, दांगडो वजरो... ह्या वजऱ्याच्या मुळसांत खोल वाटकुळी कोंड तयार जाल्या. कुशीतल्यान दोंगर कडे आनी मुखार पयस आशिल्ले दोंगर रांगेक लागून ह्या वजऱ्याची सोबीतकाय द्विगुणीत जाता. म्हादय न्हंयची शितळसाण आनी ह्या वजऱ्याच्या उदकाची सुंदरकाय मना काळजाक आकांताचो पीळ घेता. ह्या वजऱ्याचें सगळें उदक आंगा खांदार घेवचें... आनी सगळें विसरून ताच्या खाला ध्यानस्त बसचें अशें ह्या वजऱ्याक पळयतकच मनाक दिसले बगर रावना. ह्या बैल न्हंयच्या पात्रांतल्यान हांव चलून वचूक ना. पूण आमगांवच्या लोकाच्या सांगणेवयल्यान त्या न्हंयचेर सुमार धा ल्हान व्हड वजरे आसात.

बैलनाल्याच्या त्रिवेणी वजऱ्याकडल्यान म्हादय न्हंयच्या पात्रांतल्यान चलून बरोच मुखार वयतकच ल्हान पूण सोबीत सुंदर असो वजरो नदरेक पडटा. ह्या वजऱ्याच्या उदकाचो प्रवाह दोंगर खांचीतल्यान सकयल आयला. सरभोंवतणी रूखावळीनी अलंकारीत जाल्ले पाचवेचार दोंगर... आनी हें व्हांवपी निळशें - पाचवें म्हादयचें उदक. हे सैमसृश्टेंत एकरूप जाता. ह्या वजऱ्याची उंचाय धा मिटरां इतलीच. हांवें ह्या वजऱ्याचें दर्शन डिसेंबर म्हयन्याच्या सुरवातेक घेतलां. ह्या वेळार म्हादय न्हंयच्या पात्राक सुकतडो लागता. दोंगर - घळीतले झरे सुकूंक लागिल्ल्यान म्हादयचें पात्र सुकून भागून वयता. हरशीं म्हादयचें पात्र पसरट जावन खळखळटा... पूण एकाद्या वजऱ्याकडेन तें एकठांय जावन एकाच दिकेन सकयल घालून घेता. घडये हे न्हंयचें पात्र आपलें बळगें दाखयता आसपाक जाय. आपूण कोण?... आपली शक्ती कितली? ह्या प्रस्नांची जाप दिता आसतनाच आपल्या खाशेल्या गुणांचेर

प्रवाह उजवाड घालता. वजऱ्याच्या माथ्यार येतकच प्रवाह एकठांय येता... आनी एकवटीत रूपान सकयल कोंडीन घालून घेता. सकयले कोंडीत आपली दुदाळ धार निरंतन रकयत सगळी कोंडूच फेसाळ करता. तो प्रवाह वजऱ्याच्या रूपान कोंडीत देंवून आपूण कोंडी येदो जाता. कांय वेळ हे कोंडीत विसव घेवन तो प्रवाह मुखावयली वाट धरता.

ह्या वजऱ्याचे दोन घोगे... एक व्हड आनी दुसरो ल्हान. व्हडलो उजव्यान वत्ता जाल्यार ल्हान आसा तो दाव्यान. फाटलीं-फुडलीं दोंग भाव भयणां ह्या वजऱ्याच्या रूपान ते कोंडीत अचळय सकयल देंवून त्या पात्रावयल्यान चलून वयतात असो ह्या वजऱ्याक पळयतकच भास जाता. हाकाच लागून ह्या माणकुल्या वजऱ्याक हांवें 'भाव - भयणुली वजरो' अशें नांव दिलां.

ह्या ल्हानश्या वजऱ्याकडच्यान म्हादय न्हंयच्या पात्रांतल्यान चलून मुखार वतकच उत्तर, पूर्व आनी दक्षिण दिकेक उंच उंच कडे नजरेक आडायतात. दोंगराच्या खंयच्या खापांतल्यान न्हंय आयल्या कांय? असो प्रस्न पडून नजर न्हंयचो सोद घेवपाक लागता. दोंगर माथ्यावयले ते कडे नदरेन सांसपितां सांसपितां नदर ओडून घेता तो 'पिसारो वजरो' हय, पिसारो वजरोच तो... कारण हो वजरो आपलीं धवींफुल्ल पिसां फुलोवन एक सारको घसघसता... ह्या जाग्याचेर पात्र बरेंच रूंद जालां. दक्षिणे वट्यां वचपाक सोदपी म्हादय न्हंय हांगा वळसो घेवन अस्तमते वट्यां व्हांवता... पिसारो वजरो जो ह्या लांब रूंद पात्रांच्या उजवे वटेन आसा ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार उंच खडपांची दोंगुल्लीं आसा... ही दोंगुल्ली मुखार अयस पयस मेरेन पातळ्ळ्या. म्हादय न्हंयचें उदक खडपाळ दोंगुल्ले वयल्यान घालून घेता. चरयेतल्यान कशें येवपी हें उदक हांगा पिसारो फुलोवन सकयल पडटा... पांच - स मीटर उंचायेचो हो वजरो पळोवंक ल्हान दिसलो तरी ताचें सौंदर्य वेगळेंच. उदेंतेवट्यां उबो रावून ह्या वजऱ्याक नियाळटकच मुखार दिसता तो उंच कडो, उजवे वट्यां मळब वेंगावपी दोंगर... आनी दावे वटेनूय उंच उंच कडो. दावे वटेतल्या ह्या कड्याच्या मुळसांत हो वजरो एक सारको घसघसता... जंय उदक सकयल पडटा थंय काळ्या पाण्याची खडपाळ वाटकुळीच कोंड तयार जाल्या. हे कोंडीत एकसारकें उदक

घसघशिल्ल्यान ती अख्खी कोंडूच दुदाळ - फेसाळ जाल्ली पळोवंक मेळटा.

शंबर देडशें मिटराच्या अंतरार सकयल पिसारो वजरो आनी वयर हो 'शितोडा वजरो'... शितोडा वजरो लागींच्यान पळयतलो जाल्यार पिसाऱ्या वजऱ्याच्या माथ्यार आशिल्ली ती खडपांची दोंगुल्ली चडून वयर येवचें पडटा. शितोडा वजऱ्याच्या मुळसांतली वाटकुळी कोंड... तशीच मुखार आशिल्ली लांबट आकाराची कोंड पळयतकच बेश्टोच भयान आंगार कांटो फुलून येता. हे चरयेत एकादो कोणूय चुकून पडलो जाल्यार प्रवाहावांगडा सकयल व्हांवत वचून पिसाऱ्या वजऱ्याचे कोंडीत सकयल पडपाचें. शितोडा वजऱ्याच्या मुळसांत वतलो जाल्यार सुळसुळीत खडपांच्या वयल्यान तोल सांबाळीत वयचें पडटा. वजऱ्याच्या उजव्यान वयतलो जाल्यार मदीं आशिल्ली खळी हुपून पलतडीं वयचें पडटा.

ह्या वजऱ्यांच्या कोंडीनी पोंगा, खडस आनी हेर व्हड व्हड माशे मुक्तपणान भोंवतना पळोवपाक मेळटात. सकयल गोंय वाठारांतल्या कोंडिनी झिलेटीन घालून माशे मारप, दिपकावणी, गरोवणी, तशेंच बालीं घालून माशे धरपाचे प्रकार चलतात. हांगा तसो सहजा कोण पावना. हे मोठे मोठे माशे हे वजरे चडून वयर पावतात तरी कशे? असो प्रस्न मनाक पडटा आनी तांची तोखणाय दिसता.

शितोडा हो वजरो पन्नास साठ मिटराच्या अंतरावेल्यान सकयल पडटा. ताचे वयर शंबरेक मिटर उंचायेचो दोंगर आसा. दोंय वटेतले दोंगर फोडून ही शक्ती देंवता म्हादय सकयल देवून आयल्या. ह्या दोनूय दोंगरामदीं एक व्हड खोल चरी... आनी हे चरयेतल्यान सकयल येवपी उदक सकयल घोगेता... लाखानी वर्सां पयलीं हो वजरो ह्या दोंगर खडयेच्या माथ्यावयल्यान घसघसतालो आसपाक जाय. न्हंयचो शक्तीवंत प्रवाह ही दोंगर खडी कातरीत आयला. म्हादयच्या प्रवाहानूच ही चरी तयार केल्या आनी ही चरी इल्ली इल्ली कातोवन कातोवन सकयल पावयल्या आसपाक जाय. कांय हजार वर्सांनी ह्या वजऱ्याची उंचाय आनीक सकयल वतली.

म्हादयच्या पात्रांतल्यान चलत चलत वयर येवन ह्या शितोड्याच्या वजऱ्याकडेन पावतकच मुखार वचपाक मेळना. म्हादय न्हंयच्या पात्रांतली पांयवाट हांगा सोंपता. ह्या शितोडा

वजऱ्याच्या माथ्यार वचपाक आमी म्हादय परिक्रमेच्या वेळार कश्टांचे यत्न केल्ले. पूण शक्य जालें ना. दोरयो दोरखंडां घालून रॉक क्लायबिंगाचें तंत्र वापरून चडपाचो यत्न केल्यार वजऱ्याच्या माथ्यार आशिल्ले चरयेंत वचूं येता. अशे तरेचें साहित्य त्या वेळार आमचेकडेन नाशिल्लें. ह्या कारणांक लागून शितोडा वजऱ्याच्या माथ्यावयल्यान न्हंय कशी सकयल येता हें सगळें पळोवपाची उत्सुकताय तशीच उरिल्ली.

शितोडा वजऱ्याचें घसघसप सुखदिणें. तो ते चरयेंतल्यान येता आनी उत्साहान त्या अयस पयस उक्त्या पालसणात घालून घेता. ह्या वजऱ्या मुखावयली उक्ती सुवात खुबूच सुंदर आनी मनभुलोवणी. ताच्या तोंडा मुखार पातळिल्लें तळप लांब रूंद. सगळी सुवात ताणें व्यापून उडयल्या. धर्तरेच्या गर्भांतल्यान अचळय वयर आयिल्ल्या ह्या तळपाक वेगवेगळे आकार आसात. वेगवेगळे कडेन वेगवेगळी उंचाय आसा. वजऱ्याच्या मुळसांत हे तळप आशिल्ल्यान सकयल्या अर्दान रावून शितोडा वजऱ्याचें पूर्ण रूप पळोवंक मेळना. ताका पळयतलो जाल्यार त्या तळपाचे दोंगुल्लेचेर वयर चडचो पडटा.

पावसाळ्यांत म्हादय न्हंयक आकांताचें उदक येतकच शितोडा वजऱ्याचें आक्राळ - विक्राळ रूप पळोवपाक मेळपाक जाय अशें मनांत येवन गेलें. चरयेतल्यान सकयल घसघसपी उदकाचो लोट. त्या लोटाचो आवाज... आनी सकयले तळपाचे दोंगुल्ले वयल्यान पसरून घसघसपी उदकाचें संगीत तो वाठार प्रसन्न करून सोडटा आसपाक जाय. अशें उदक घसघसतकच सकयल आशिल्लो पिसारो वजरो आपलो पिसारो आनीक रूंद करून थय थय करून नाचता आसपाक जाय. उदकाचो घोगो... घोग्या सरशीं हवेत हुबपी उदकाचे शितोडे... त्या देगणान दाटून येवपी दाट धवें फुल्ल धुकें तो परिसर दुदाळ करता आसपाक जाय. ह्या शितोडा वजऱ्याक शितोडाचो वजरो अशें नांव कित्याक पडलां काय? त्या वजऱ्याच्या लागीं वयतकच ताची जाप मेळटा. हांगा लागीं वयतकच उदकाचे बारीक शितोडे तुज्या आंगार पडटात. ह्या शितोड्यांक लागून ह्या सोबीत सुंदर वजऱ्याक शितोड्याचो वजरो हें नांव पडलां आसपाक जाय.

ह्या वजऱ्याचे दावे तशेंच उजवेवटेन उंच असो मळबाक

वेंगावपी दोंगर आसात. ह्या दोंगराक पळयतकच त्या दोंगरावयल्यान चडून वचपाक वाट मेळची ना अशें मनाकडेन दिसता. वाट मेळ्ळीच जाल्यार खंय पावतलो हाचोय अदमास मेळना. आमी ह्या शितोड्याच्या वजऱ्याकडेन पाविल्ले त्या वेळार सांजेचीं पांच जावन गेल्लीं. खोल देगण आशिल्ल्यान काळोख दाटून येतालो. अर्दे -पाऊणवर वाट सोदली. मेळ्ळी ना. खंयचो कडो चडपाक सोंपो ताचो अदमास घेतलो. सगळेंच कठीण दिसपाक लागलें. वेळ फुडें फुडें धांवतालो. त्या दिसा आमचे कडलें सगळें खावपाचें सामान सोपिल्लें. सकाळचे फोव आमी दनपरां खावन जेवणाचें भागयल्लें. कितें जाता तें जाता म्हण दक्षिणे वटेतलो दोंगर आमी चडपा खातीर निवडलो आनी चडपाक लागले. हो दोंगर चडपाक कठीण. थोडो दोंगर चडले उपरांत म्हजो भाव गणेश हाका कोणें तरी कांय वर्सा पयलीं झाडार धपको मारिल्लो दिश्टी पडलो. त्या धपक्याचो व्रण दिसतालो. वयर चडटात तशे तशे

आमकां झाडार मारिल्ले धपके आनी ताचे व्रण दिश्टी पडपाक लागले. दोंगराचें पालसण खूबच खोल आशिल्लें. झाडांक वेलींक गोळ मारून चडचें पडटालें. पांय निसरल्यार सकयल घळणात पडपाची शक्यताय आशिल्ली. वरभर व्हडा कश्टान चडटकच आमी वयर दोंगरा माथ्यार पाविल्ले. शितोड्याच्या वजऱ्याचो आवाज आतां अस्पश्ट पणान आयकूंक येतालो. मुखार आमकां गोरवांची वाट मेळ्ळी. शेणाचे थापे दिश्टी पडले. गोरवांचे वाटेन चलून वयतकच आमी मळेली ह्या धनगर वाड्यार पाविल्ले... मळेली हो चार वाडे (कड्डांचीं लांबचे लांब घरां जातूंत मुखार गोरवांक बांदतात आनी फाटल्यान मनशां रावतात) आशिल्लो गांव. जानू कोळापटे आनी ताचे तीग भाव हांगा रावतात. मळेलीच्यान वराचे वाटेर दक्षिणे वटयां गवाळी हो गांव आसा. मळेली हें रानमळ. ह्या वाठारात मोठ्या प्रमाणात करड आशिल्ल्यान हे धनगर भाव बोकडां, गोरवां आनी म्हसरांक घेवन हांगा रावल्यात.

शितोडा वजरो

(फोटो-निर्मल कुलकर्णी)

शितोडा वजऱ्याकडेन घाटमाथ्यावयल्यान सकयल देंवतलो जाल्यार मळेलीच्यानूच सकयल देंवचें पडटा. खानापुरच्यान मळेलीक येतलो जाल्यार पयलीं नेरसा येवचें पडटा. नेरसा मेरेन बस येता. नेरसाच्यान गवाळी बारा किलो मिटर अंतर आसा. हे वाटेर मदीं सायांचो वाडो आनी कोंगळ मेळटा. कोंगळा मुखार गवाळी गांव लागचे पयलीं उजव्यान एक वाट मळेली गेल्या. गवाळीच्यानूय एक वाट मळेली वचून मेळ्ळ्या. तशेंच आनीकय रानवाटो मळेलीक वचून मेळटात.

शितोडा वजऱ्याचें खरें दर्शन घेतलो जाल्यार ऑक्टोबर - नोव्हेंबर म्हयन्यात वचप बरें. ह्या दिसांनी म्हादयक उदक बरें आसता. आलतडच्यान पलतडी वचपाक जाय जाल्यार सहजतायेन वचूं येता. म्हादयक उदक चड आसल्यार त्या खडपांच्या सुळसुळीत पात्रांत वचप तशें कुस्तारच. एप्रील - मे म्हयन्यात म्हादयचो प्रवाह सुकून आयिल्ल्यान शितोडा वजऱ्याचें तारूण्य... आनी ताचें ते रूद्ररूपी अवतार पळोवंक मेळना...

भर पावसांत हो वजरो कसो व्हांवता काय? ताचो आवाज त्या पालसणात कसो घोगेता काय? ही फकत कल्पना... कारण पावसात ह्या वजऱ्याकडेन वचप भौवच कुस्तार. कांटा आनी निसरडीक लागून ते कडे देंवून सकयल पात्रांत वचप कल्पने भायलें...

म्हादय न्हंय म्हळ्यार एक अजाप. आपल्याक पळयतल्याक ती पिशें लायता. दोंगर घळिनी तिचें सौंदर्य खळखळून व्हांवता... पावलां कणकणी ती आपलें रूप बदलता. एका रूपातल्यान दुसऱ्या रूपांत प्रवेश करपी ही रूपवती म्हादय आपल्या घुंगूवाळ्या पायजणांचो झंकार करीत सकयल देंवता तेन्ना पळयतलो पळयतूच उरता...

कोंगळ गांवाचे सकयले वटेन भांडुरा नालो पात्राच्या उजव्या अर्दान येवन म्हादयक मेळटा. ताचे सकयल कोटणी नालो म्हादयत एकरूप जाता. ताचे सकयल न्हंयच्या उजव्यातल्यान इर्ती नालो न्हंयक येवन मेळटा. ताचे सकयल कांय अंतराचेर म्हादय न्हंय दक्षिणेवटेन व्हांवता आनी मागीर आकांताचो वळसो घेवन अस्तमते वट्यां म्हळ्यारूच गोंयचे दिकेन व्हांवपाक लागता. देगांव, डोंगरवाडी, गवाळी,

कोंगळ, कोटणी, चापोली हे घाट माथ्यावयले वाठार. घाटमाथ्यावयल्या ह्या वाठारांत भोंवतणी दोंगुल्ल्याची रांग आसा. ह्या दोंगुल्ल्यातल्या झरी-व्हाळांचें उदक देंवून सकयल घाट माथ्यावयल्या पात्रांत येवन मेळटा. कोटणी सकयल देंवून येतकच हें उदक कड्यांवयल्यान सकयल घालून घेता. ताचेंच नांव पोंयो वजरो.

पोंयो वजर म्हळ्यार म्हादयच्या देगणांतलें अप्रतीम सत्य... सादारण तिनशे फुटावयल्यान सकयल घसघसपी हो वजर काळीज घुसळायता आनी मन आळयता. म्हादयच्या पात्रांतलो हो सगळ्यांत उंच वजरो. म्हादय न्हंय सकयल देंवतना हो तिका मेळपी पयलो उंच कडो. ह्या कड्याक स्वतःचें अशें खाशेलें सौंदर्य आसा. ह्या चित्रमय दोंगर कड्याक तेळटकच पळयतल्याचें मन झरझर करून त्या कड्याचेर चडटा आनी सरसर करून सकयल देंवता. ह्या वाठारांतले कडे हे अशेच सौंदर्यान भरिल्ले. मळबाक वेंगावंक सोदपी ह्या कड्यांक पयसुल्ल्यान वा मुळसांत रावून पळयतकच ते देखणे आनी मनभुलोवणें दिसतात. चैत्र -वैशाखांतलें तांबसाळ भांगराळें वत तांचेर पडटकच त्या कड्यांचो रूबाब वेगळोच पळोवंक मेळटा. कांय कडे नागडे उगडे आसतात... कांय कड्यांच्या माथ्यार रूखावळ... तर कांय जाणांच्या मुळसांतल्यान वयर मेरेन पाचवीचार रूखावळ चडून गेल्ली आसता.

शिंयाळ्या दिसांनी म्हादयच्या ह्या खोऱ्यात धुकें दाटून येता. धवीं फुल्ल कुपां मळबांतल्यान व्हांवचीं तशेच तरेन हें धुकें ह्या कड्यांच्या आंगांवयल्यान सैर करतकच ते मनोहारी दिसपाक लागतात. पावसाळ्यांत तर हे कडे दुदगंगेत बुडून वयतात. पावस पडून उमळ जातकच ह्या कड्यावयल्यान असंख्य वजऱ्यांच्यो धारो सकयल धारेवंपाक लागतात. धवींच वस्त्रां तांच्या सर्वांगार सळसळटात म्हणपाचो भास पयससाकून पळयतकच जाता... पूण एकाद्रो वजरो सर्वयकाळ एकाद्या कड्यावयल्यान उत्साहान खळखळटा तेन्ना तो कडो कितलो भाग्यवंत म्हण सांगू. एकादे न्हंयचो प्रवाह त्या कड्याच्या माथ्यार येवपाक कित्याक पसंद करता काय? उदकाच्या त्या प्रवाहाक त्या कड्यावयल्यानूच सकयल देंवचें आसता काय? तेंच खोरें ताणें वेंचून काडपाचें कारण कितें आसतलें काय? ह्या प्रस्नांच्यो जापो सोदतलो जाल्यार वजऱ्याच्या मुळसांत रावून

पोंयो वजरो

ह्यो जापो मेळनात. ह्या जापां खातीर त्या कड्यांच्या माथ्यार येवन तो वाठार नदरे खाला घालचो पडटा. ह्या कड्याच्या माथ्यार उजव्यान आनी दाव्यान आशिल्ल्या दोंगराचें पालसण आनी त्या पालसणां मदल्यान व्हांवत येवपी न्हंयचो प्रवाह. व्हांवत तो प्रवाह ह्या कड्याच्या माथ्यार येता आनी सकयल घसघसता. अश्यो सुवातो आकाराक येवपाक प्रदेशाची जडण-घडण (टोपोग्राफी) खूब म्हत्वाची... कोटीनी वर्सां आदीं भुंयेची जडण-घडण आकाराक आयल्या त्याच आदाराचेर मुखार बदल घडोवन येवन आयचें वास्तव उबें आसा.

शितोडा वजऱ्याचें दर्शन घडटकच चापोलीच्या सकयल पोंयो वजऱ्याची भेट जाता. हाचोच अर्थ असो की शितोडा वजऱ्या वयल्या भागांत म्हादयच्या पात्रांत पोंयो वजरो आसा. चोर्ले घांटावयल्यान कणकुंबी आनी कणकुंबीच्यान मुखार जांबोटी पावतकच उजव्या अर्दान तांबडे मातयेचो एक कच्चो रस्तो भितर गेला. चापोली हो पोंयो वजऱ्याच्या भोंवतणचो वाठार. ह्या वाठारात अयस - पयस मेरेन दाट रान पातळ्ळां. अटंग्या रानाक लागून असंख्य झरे व्हाळाक येवन मेळटात... आनी हे व्हाळ म्हादय न्हंयच्या पात्रांत एकरूप जातात. जैवीक संपत्तेन गिरेस्त आशिल्ल्या ह्या वाठारात असंख्य जिवजिवावळ राबितो करून आसा. अश्या ह्या निसर्ग संपन्न वाठारात आशिल्लो पोंयो वजरो मना -काळजांक भुरळ घालता. चापोली गांवच्यान म्हळ्यार कर्नाटक सरकारान जंय म्हादय न्हंयचेर धरण बांदपाचें थारायलां थंयच्यान सकयल कांय अंतराचेर पोंयो वजराकडेन वचपाक वाट आसा. वाट म्हळ्यार कच्चो रानरस्तोच... म्हादय न्हंयचेर कोटणी - चापोली वाठारात बांदपी धरणाक लागून हे रस्ते कर्नाटक शासनान आकाराक हाडल्यात. धरण बांदपाचें आसा त्या थळा मेरेन वचपाक आशिल्ले वाटेक लागून शेंकड्यानी निसर्ग प्रेमी ह्या वजऱ्याची भेट घेवन ताची ती भव्य दिव्यताय काळजात सांठोवन घेतात. चापोली कोटणी कडल्यान सकयल गेल्ली ही वाट न्हंयच्या पात्राकडेन वचून सोंपता. मुखार मात न्हंयच्या पात्रांतल्यान चलत वचचें पडटा. वळसो घेवन म्हादयचो प्रवास रूंद उथळ पात्रांतल्यान मुखार वयता आनी नकळटां कड्यावयल्यान सकयल घालून घेता.

ह्या कड्याच्या उजव्यान तीन मीटर सकयल देंवतकच जाणा

जाल्ल्या मनश्याक त्या कड्यावयल्यान सकयल वजऱ्याच्या मुळसांत देंवपाक मेळटा. ही वाट मात पालसणाची. पाशाणी खडयेच्या दोंगरा वयल्यान हांगा सांबाळून देंवचें पडटा.

खानापुरचे अस्तमतेक आशिल्लो नेरसा गांव... आनी ताचे मुखार कोंगळाच्यान मळेरी (धनगरवाडो) वयतकच चलून वर - देड वराचे वाटेर उत्तर - पूर्वेक हो पोंयो वजर आसा. ही ताची दुसरी वाट. हे वाटेन गेल्यार कांय तासांचो प्रवास चलून करचो पडटा. शितोडा वजरो मळेरीच्या सकयल पडटा तर पोंयो वजर घाट माथ्यार वयर आसा. चापोलीच्यान वाहनान वचचे परस मळेरी धनगरवाड्यावयल्यान चलत वचपाचो आनंद वेगळोच... रानवाटेतल्यान चलत खर्शेंत वतकच आनी पोंयो वजराचें दर्शन घेतकच मन प्रसन्न जाता. मनांत एकठावल्ली उत्सुकताय एकाद्या कड्यावयल्यान सकयल घसघसची... तशेंच ह्या पोंया वजऱ्याक पळयतकच जाता.

खंयच्याय वजऱ्याक वेगवेगळ्या जाग्यावयल्यान पळोवपाक मेळपाक जाय. वजरो ज्या जाग्यावेल्यान सकयल पडटा... वजरो जंय सकयल पडटा त्या मुळसांत... वजऱ्याचेकय उंच आशिल्ल्या एकाद्या कड्यावयल्यान... मुखार समांतर उंचायेचो आशिल्ल्या कड्यावयल्यान... आनी शक्य आसल्यार मळबातल्यान लेगीत... अश्या वेगवेगळ्या आंगलांतल्यान वजऱ्याक नियाळटकच ताचें सौंदर्य तुज्या काळजांत घसघसपाक लागता आनी तांचे मधुर संगीत मनांत घोंगेवपाक लागता.

म्हादयच्या पात्राची धवीफुल्ला तांकीवंत धार कड्यावयल्यान सकयल घालून घेतकच ती सकयल आशिल्ल्या खडपांचेर आदळटा... त्या सरशीं चोय वर्शींनी उसळटात असंख्य कारंजे... आनी मुखार खडपा खडपां वयल्यान घसघसता... खळखळटा... उडक्यो मारीत सकयल देंवता तो पोंयो वजरो. पावसाळ्यांत म्हादय न्हंयक आकांताचें उदक येतकच तांचें तें तांडव आंगार कांटो फुलोवपी आसता. मातयाळ्या रंगाचो प्रवाह तांबसाळ जरी आसलो तरी वजऱ्याचें धवशें आंग त्या रंगात उठून दिसता.

वजरो खडपांचेर कोसळिल्ल्यान ताचो घोंगेवपी आवाज त्या देगणांत गोठेता आनी मागीर रानभर फांकता... उदक

सकयल पडटा थंयच्यान वाऱ्याच्या झुळकेसरशीं धवसाळ धुक्याची चादर आरती-परती हुबता ती दिश्टी पडटा. ह्या धुक्यांत सुर्याचीं किर्णां रिगतकच तांचेर स्पश्ट दिसता तो सप्तरंगी इंद्रधोणू... एका परस चड उदेवपी हे इंद्रधोणू वजऱ्यांचें सौंदर्य व्दिगुणीत करतात...

म्हादय परिक्रमेची वाट चलतना ह्या वजऱ्याक 'पयोदर' अशें नांव आसा अशें प्रसाद काशिकर (पूर्णे) हाच्या तोंडातल्यान आयकल्लें. पयोदर म्हळ्यार आवयच्या थानातल्यान वतपी दूद असो ताचो अर्थ दिगंबर सिंगबाळान लायिल्लो. वजरो म्हळ्यार दुदाळ धार... पाचवें -निळशें उदक कड्यावयल्यान सकयल घालून घेतांच आपलो रंग बदलून तें धवसाळ जाता आनी मुळसांतले कोंडीतल्यान मुखार व्हांवपाक लागतकच आपलो मुळचो रंग परत घेवन व्हांवपाक लागता. शितोडा वजऱ्याकडल्यान दोंगर घाट चडून मळेरी पावले तेन्ना जानू कोळापटे हाणें त्या वजऱ्याचें नांव 'पोंयो वजर' म्हण सांगलें. ताणें नांव सांगिल्ले तें पोंया वजर काय पोंवो वजर? कोंकणी भाशेंत 'पोंय' म्हळ्यार माडाची पोंय वा उदकाची अशीर चरी... आनी 'पोंवो' हें एक बारीक वेळवापासून तयार केल्लें पारंपारीक वाद्य... दोन दोंगरांचे खांचितल्यान उदक सकयल देंवता म्हण पोंयो वजर काय एक सारको पोंव्या वरी घोंगेता, वाजता म्हण तो पोंवो वजर! थळाव्या लोकांकडल्यान ह्या वजऱ्याच्या नांवा विशीं चड म्हायती पुजावपाची गरज आसा. त्या नांवाचें उच्चारण कितें आनी ताचो अर्थ कितें जावं येता हाचेर चड अभ्यास जावंपाक जाय.

गोंयचे शिमेभितर पेंढाळ ह्या पडींग गांवातल्यान व्हांवपी पेंढाळचो पानशिरो नांवाचो एक नालो आसा. तो नालोय जानेवारी-फेब्रुवारी म्हयन्यात सुकता. तो सुकून भागून वयता म्हण ताका 'पेंढाळचो सुको पानशिरो' अशें म्हणटात. हो सुको पानशिरो सकयल देवसांत ह्या पडींग गांवात पावतकच तो म्हादय न्हंयक वचून मेळटा. पेंढाळ गांवा सकयल आयज लोक जंय वांयगण शेत करतात थंय ह्या सुक्या पानशिन्याच्या पात्रांत 'तुळस कोंड' म्हण एक फामाद जागो आसा. वजरो एकसारको पडून ही तुळसकोंड आकाराक आयल्या. वजरो पडून पडून खडपाचेर तुळशीची प्रतिमा तयार जाल्ल्यान हे

कोंडीक तशें नांव पडलां जावंक जाय. हे तुळस कोंडीचें आनीक एक खाशेलेंपण म्हळ्यार तिच्या माथ्या उंचा वयल्यान पडपी तो वजरो. ह्या वजऱ्याक तुळस कोंडिकडलो वजरो म्हण लोक वळखतात. पंचवीसेक फुटावयल्यान सकयल घालून घेवपी हो वजरो पावसाळ्यांत आकांताचो घोंगेता. दर्शींग-सोसोगडाच्या दाव्या अर्दांतल्या खोऱ्यांतलें सगळें उदक ह्या पानशिन्याक येता. वाटेर ह्या पानशिन्याक साबार व्हाळ येवन मेळटात. हो पानशिरो म्हळ्यार सादारणशी न्हंयच... म्हादय अभयारण्यातल्यान कडवळी - कृष्णापूर वचपी रस्त्यान चलत वतकच उजवे वटेन पेंढाळी वचपाक वाट लागता. ते वाटेत चलत वयतकच हो वजरो पळोवंक मेळटा. ह्या पानशिन्याक वयर कांय वजरे आसात म्हणपाचे जाणकार सांगतात. ह्या पानशिन्या वरीच कृष्णापूर लागसार आशिल्लो पिस्त्याच्या पानशीऱ्याक चार-पांच वजरे आसात.

सावड्डें, सत्तरी गांवात आशिल्ल्या श्री ब्राम्हणी माया देवळाचे तळयेच्या सकयल्यान चलत वयर वतकच एक माणकुलो वजरो मेळटा. एक किलो मिटर अंतराचेर आशिल्लो हो वजरो दिवाळी - दसऱ्याकडेन सुकता. सादारण पंदरा फूट उंचायेवेल्यान सकयल देंवपी हो वजरो पळोवपाक खूबच सुंदर... हो वजरो फकत पावसाळ्यांत व्हाळ व्हांवपाक लागतकच घसघसता. ह्या वजऱ्याक मुखार वायट दीस येवपाचे आसात. ह्या वजऱ्या भोंवतणी काळेत्री फातर आशिल्ल्यान कोणे तरी क्रेशर धनयान थंय मेरेन रस्तो पावयला आनी वजऱ्याचें उदक वळोवपाक खोल चर माल्ल्यात. मुखार सुरींग घालून खडयेखातीर थंयचीं खडपां फोडल्यार एक दीस तो वजरो कायमचो ना जातलो म्हणपाची भिरांत आसा.

ह्या वजऱ्याचे उत्तरेक कांय अंतराचेर आनीक एक ल्हान वजरो आसा. ह्या वजऱ्या सकयल, म्हळ्यार देवळाच्या उजव्यान सकयल देवाची तळी आसा. हे तळयेक बाराय म्हयने उदक आसता. ह्या दोनूय वजऱ्यांक नांवां नात. पूण वजऱ्यांच्या अस्तित्वाक लागून ह्या व्हाळाक वजऱ्यांचो व्हाळ म्हण वळखतात. हो व्हाळ सकयल एंडाचे कोणीचे वयले वटेन म्हादय न्हंयक येवन मेळटा.

ह्या वजऱ्यांच्या वयर तळपटो सडो आसा. थळाव्या जाण्टयांनी दिल्ले म्हायतीप्रमाण आदल्या काळार ह्या

वजऱ्याक सर्वकाळ उदक आसतालें खंय! आयज तो सामको सुकूनभागून गेल्लो दिश्टी पडटा.

म्हादय न्हंयच्या उजव्यान आशिल्लो उत्तर दिके वटेनचो वाठार ताच्या भुगोलीक स्थलवर्णनाक लागून म्हत्वपूर्ण थारता. चापोलीचे अस्तमतेक आशिल्लो रूमडवन वाठार तशेंच ताचेमुखावयलो आमगांव, चिखलये, कणकुंबी, कातळांची माळी, सुर्ल आनी चोर्ले वाठार नदरेखाला घालतकच म्हादय देगणाची महती रोखडीच लक्षांत येता. उत्तरेतल्या ह्या घाटमाथ्यान गोंयची सिमा गेल्या. ह्या घाटमाथ्या वयल्यान खळखळत सकयल येवपी न्हंयो सकयल गोंयात घालून घेतात आनी मुखार ल्हान -व्हड कड्यांवयल्यान उडक्यो मारीत म्हादयक येवन मेळटात.

आमगांव आनी रूमडवन हाच्या मदल्या देगणांतल्यान सकयल येवपी बैलन्हंय म्हादय न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्या शितोडा वजऱ्याच्या बरीच सकयल म्हादयक मेळटा. आमगांव आनी चिखलये हाच्या मदल्या देगणांतल्यान दांड्याची न्हंय व्हांवत सकयल येता आनी कणकुंबी लखमशेटवाडो हांगा उगमाक पाविल्ली कळसा - सुर्ल न्हंयक, साट्रें गांवा सकयल येवन मेळटा. चिखलये गांवातल्यान आनीक एक फांटो मदल्यान सकयल देंवता आनी दांड्याचे न्हंयक येवन मेळटा.

आमगांव खोऱ्यातल्यान उदेन्ते वटेन व्हांवपी दांड्याचे न्हंयच्या पात्रांत सकयल तीन म्हत्वाचे वजरे अस्तित्वात आशिल्ले पळोवंक मेळटात. कातळांची माळी हो दोंगर कडो उत्तर पुर्वेक आसा. उंचायेच्या नदरेन ह्या दोंगराचो गोंयांत दुसरो नंबर लागता. कातळांचे माळयेच्या दोंगर माथ्यार आशिल्ल्या सड्याचे सकयले वटेन ही दांड्याची न्हंय आमगांवच्यान सकयल अस्तमतेक व्हांवता. चिखलयां साकून सकयल दक्षिणेकडेन येवपी व्हाळ हे न्हंयक घाटमाथ्यार मेळटा. घाटमाथ्या वयल्यान ही न्हंय शेलतेची आडी हांगाच्यान सकयल देंवता. हे शेलतेचे आडये सकयल खोल देगण आसा. दोन वटेन दोन उंच दोंगर कडे आनी मदीं हें खोल घळण... दांड्याची न्हंय ज्युस्त ह्या घळणात सकयल देंवता...

दोंगर कड्यावयल्यान जंय ही न्हंय सकयल देंवता त्या जाग्यार वजरो घसघसता तो पळोवंक मेळटा. दोंगर

म्हादय पात्रांतलो एक ल्हान वजरो

कड्यावयल्यान सकयल देंवपी ह्या वजऱ्याची उंचाय सशीं फुटावयर आसा! मुखार अयस - पयस मेरेन पातळिल्ली दोंगर रांग सकयल साट्रें गांवाक येवन तेंकता. वजऱ्याच्या दोनूय वटांनी आशिल्ल्या दोंगर कड्यावयल्यान रानवाट सकयल साट्रें गांवात देंवता. साट्रें गडाक दावेवटेन सोडून वयर चडिल्ली रानवाट कातळाचे माळयेर वयर सरता. तशेंच साट्रें गांवच्या वांयगणां कडल्यान वयर आडवी गेल्ली वाट वयर चिखलयां साकून सकयल आयिल्ल्या व्हाळाकडेन पावता. ह्या व्हाळाकडेन धनगराचे वाडे आसात.

शेलतीचे आडयेतलो हो वजरो पळयतलो जाल्यार वांयगणा कडले वाटेन वचून मुखार एकतर ते न्हंयक दावेवटेन घालून रानवाट माड्डयत थंय मेरेन पावूं येता. आमी मात वजऱ्याकडेन वचपाक त्या न्हंयच्या पात्रांतल्यान वचप पसंद केल्लें. येतना मात वयर सांगिल्ले वाटेन आयल्यांत.

शेलतेच्या आडयेतलें हें देगण खुबूच सुंदर... दाट रानान श्रृंगारिल्लें हें देगण पळयतल्याचें लक्ष वेधून घेता. वेगवेगळे वनस्पतीन युक्त आशिल्ल्या ह्या पाचवेचार देगणान घसघसपी हो वजरो कितलो भाग्यवान म्हण सांगूं!

आमगांव चिखलयां वाठारातलें सगळें उदक हे न्हंयत सकयल देंवता. ह्या उदकाचो प्रवाह अकस्मात अयशीं मिटर सकयल धारतेकच आकाराक येवपी तें मनभुलोवणें चित्र अजापीत करून सोडटा... हांव म्हज्या इश्टा सयत ह्या वजऱ्याचें दर्शन घेवपाक ऑक्टोबर म्हयन्यात थंय गेल्लों. ह्या वेळार न्हंयक कमी उदक आशिल्लें. पाळण्याचो वजरो दाव्यान घालून वयर परत पात्रांतल्यान चलून वतकच एक व्हड वळण मेळटा. हें वळण काडटकच ह्या वजऱ्याचो आवाज कानार सादता. देगणातलो तो धुंवधुंवपी आवाज पावलांक गती दिता. दोळे त्या वजऱ्याक पळोवंक आतूर जातात. आतां

मोर्ले दोंगर वाठारात व्हांवपी पासाळो वजरो

दिसतलो... मागीर दिसतलो... करीत मुखार वयता तितलो आवाज आयकूंक येता. आनी मागीर वयल्यान सकयल देंवपी धवेंच 'वस्त्र' नदरेच्या अस्करा खाला येता. कोण तरी वयर रावून धवीच चादर सकयल सोडटा असो भास जाता. नोव्हेंबर म्हयनो आशिल्ल्यान न्हंयक उदक ह्या वेळार कमी आसता. हें उदक कड्याक घश्टे मारीत सकयल देंवता आनी सकयले कोंडीत एकठावता...

पावसांत उदकाचो प्रवाह वाडटकच तें घोण्यानी सकयल देंवता आसपाक जाय. सकयल निर्माण जाल्ले कोंडी वयल्यान ताचो अदमास काडूं येता. उदकाचो लोट कमी आशिल्ल्यान आमी थंय खडपांचेर उबे रावून वराचीं वरां न्हांवपाचो आनंद लुटिल्लो. सकयल ही न्हंय जंय सुर्लाच्यान येवपी दुसरे एके न्हंयक मेळटा ह्या जाग्याक 'दुस्कीर' म्हणटात. ह्या वेळार आमचे वांगडा साट्टें (साड्डें) गांवातल्या दुलो गांवकाराचो भाव प्रशांत आसलो. नानोड्याची न्हंय उस्तेन गांवच्या वयर म्हादयक येवन मेळटा त्या जाग्याकय 'दुस्कीर' म्हणटात हें हांव जाणा आसलों. दुस्कीर कित्याक म्हणटात तें म्हाका खबर नासलें. प्रशांतान दुस्कीर म्हळ्यार 'व्दीसंगम' म्हण सांगलें आनी हांव अजापलों.

दुस्कीर व्हड खडपांची पेड आसा. तिका वागाची पेड म्हण वळखतात. ह्या खडयेच्या दोंगराकडेन दुसरेवटेन आनीक एक वागाची पेड आसा. हे न्हंयंत वयर वतकच मुखार 'स' मिटर उंचायेचो 'पेडीकडलो' वजरो मेळटा. ह्या वजऱ्याच्या सकयल दाव्यान एक

ल्हान व्हाळ येवन मेळटा. ह्या व्हाळाकय तीन माळयांचो वजरो आसा. ह्या दोनूय वजऱ्यांक पळयत रावचें आनी त्या रूखावळींत ध्यानस्त बसचें अशें तें थळ. 2001 वर्सा कांतळाचे माळयेर सैम भोंवडेक गेल्ले त्या वेळार हांव हांगा पाविल्लों. दिंगबर सिंगबाळ आनी हांवें ह्या वजऱ्याचेर मनसोक्त न्हावन घेतिल्लें. वजऱ्या सकयल आशिल्ले पेडीत भितर रिगून पेड नियाळिल्ली. ह्या वजऱ्याच्या उजवे वटेन आकांताचें व्हड खडप रानवाटेर उबें आसा. वीस - पंचवीस फूट उंचाये वयल्यान तें सकयल देंविलें आसपाक जाय. अजाप तें इतलेंच की सगळोच भाग सकयल कित्याक देंवलो ना? वजरो सकयल पडटा तोच भाग तसोच शाबूत कित्याक उरलो? ह्या अजापीत घडणुकेक विज्ञानीक कितें तरी कारणां निश्चीत आसतलीं.

वजऱ्या पोंदा दाव्यान आकाराक आयिल्ले ते पेडीक लागून ह्या वजऱ्याचें सौंदर्य फुलून आयलां. कड्यावयल्यान ह्या वजऱ्याचें उदक सकयल देंवता तें पळयतकच ते पेडीक धव्याच वस्त्रानी सजयल्या कांय कितें असो भास जाता... ही पेड म्हळ्यार सर्गींचें दार...! ह्या महाद्वारातल्यान भितर सरतकच सर्गींचो आनंद मेळटा... ह्या वेळार तूं तुजो उरना... सगळें विसरून त्या घसघसपी वजऱ्यांत तूं एकरूप जाता. स्वर्ग तें हेंच काय? दोळ्यांच्यो पातकड्यो मिटून घेतकच त्या अमुरपिक्या काळखात दोळ्यांच्या पड्ड्यार चित्रांकीत जाता तो थंयचो मोगाळ... म्होवाळ सैम... सप्तरंगात बुडून गेल्लो सैम... ते उंच उंच कडे. पैयलाड मेरेन पातळिल्लें पाचवें निळशें देगण. ह्या देगणात हांगा थंय उठून दिसपी रंगरंगयाळीं फुलां... आनी फुलांतल्यान दरवळपी परमळ. सुकणीं - सावदां आनी फुलपाखरां... वजऱ्याचो घसघस. त्या घसघसातल्यान अंकुरपी मधूर रान संगीत... पावसाळ्यांत रानपावसाच्यो वावझडी... देगणांत देंवून आयिल्लें दाट धुकें... वजऱ्याचे कारंजे. ह्या कारंज्याचेर सुर्य किरणां... आनी मागीर सप्तरंगी इंद्रघोणू!! त्यो शिंयाळ्यो राती. मळबातली चंद्रकोर... कुपां आड लिपिल्लो अर्दचंद्र आनी अळंग वयर आयिल्लो पूर्णचंद्र. म्हादयच्या ह्या देगणांत पुनवेचो उत्सव. हय इश्टानो स्वर्गच अवतरता. पळयतल्याक सर्गींची नदर मात जाय.

शेलतेचे आडयेचो वजरो

(फोटो-गोविंद पोटेकर)

पेडीकडलो वजरो

(फोटो-आशिष प्रभूगांवकर)

सर्गींचो आनंद मेळपी हे पेडीत म्होंवा मुसांनी आपलें बस्तान मांडलां. पंचवीस वयर कोनग्या म्होंवाच्यो पोळयो हे पेडीत लोंबिल्ल्यो पळोवंक मेळटात. ह्या म्होंवा वांगडाच वटवाघुळांय हें पेडिचो आसरो घेतात. पावसाळ्यांत लेगीत सुकी सडसडीत उरपी ही पेड कोनग्या म्होंवाचे पसंतीक उतरल्या. कड्यावयल्यान घसघसपी जीवन अमृत 'उदक' जाल्यार सकयल पेडींत लोंबकळपी... मुसांच्या घामाकश्टान तयार जाल्लें तें प्राणअमृत.

ह्या देगणात पात्रांतल्यान वयर चलत वतकच कांय अंतराचेर सादारण 35 ते 40 मिटर उंचायेचो वजरो लागता. ह्या वजऱ्याचें खाशेलेंपण म्हळ्यार ताचें दोट्टी अस्तित्व. हो वजरो सकयल कड्याचे धडेर पडटा आनी मागीर परत आसलो तसो घळणात घालून घेता. सकयलसून वयर पळयतकच वजऱ्यार वजरो आशिल्ल्याचो भास जाता. वजऱ्याचे एक

सारके पडपी धारेक लागून ताचें सौंदर्य चड खुलता. वयल्या वजऱ्याचो घसघस... आनी उदक पडून फुलपी धवो फुल्ल पिसारो. तशेंच सकयल्या वजऱ्याचो घसघस आनी चोयवशिनी शिंपडपी तें फुलारिल्लें उदक मनाकाळजात धादोसकाय रिगयता. ह्या वजऱ्याक 'पाळण्याचे बागिचो वजरो' अशें म्हणटात. चिखलयां गांवातल्यान येवपी ही न्हंय शेलतीचे आडये वयल्यान सकयल घालून घेतकच वाटेर हो दुसरो वजरो मेळटा.

दोन वटेन दोन उंच झाडां ताच्या मदल्यान वजऱ्याचो प्रवाह सकयल माळयेर कसो पडटा आनी मागीर परत सकयल कोंडीत हो प्रवाह घालून घेता. ही कोंड सादारण धा मिटर रूंद आनी आठ मिटर लांब आसा. आदल्या काळार घडये थळावे लोक मिर्गार मोळये हें नुस्तें धरपाक ह्या वजऱ्यार 'पाळणें' काडटाले आसपाक जाय. आनी ताकाच लागून ह्या वजऱ्याक

पाळण्याचो वजरो अशें नांव पडलां.

साट्रें गांवावयर हे दांड्याचे न्हंयक चिखलये गांवातल्यान सकयल येवपी आनीक एक ल्हान न्हंय येवन मेळटा. चिखलये गांवात मूळ आशिल्ले हे न्हंयक सकयल कांय अंतराचेर तीन व्हाळ येवन लागीं लागीं एकाच जाग्यार मेळटात. उजव्या अर्दातली व्हाळरूपी न्हंय ही श्री पारवडेश्वर महाराजांच्या मठा मुखार आशिल्ले तळयेंत तिचो उगम जाला. बाकीच्यो दोन न्हंयो दाव्या अर्दात आशिल्ल्या दोंगर पालसणांनी जल्माक येतात. व्हाळरूपी ह्यो तीन न्हंयो जंय मुखेल चिखलयाचे न्हंयक येवन मेळटात त्या चौवेणी संगमा वयर 'देवसांतलो वजरो' ह्या नांवान वळखुपी वजरो मुखेल न्हंयचेर आसा.

देवसांतल्या ह्या वजऱ्याची उंचाय शंबर फुटां वयर आसा. ह्या वाठारांतल्या हेर वजऱ्याचेरय देवसांतल्या वजऱ्याची रचणूक वेगळी आनी अजापीत करपा सारकी आसा. ज्या जाग्या वयल्यान हो वजरो सकयल पडटा त्या सुवातेची पळोवणी केली जाल्यार सुमार पंदरा मिटर हो वजरो मुखार पडटा तो दिश्टी पडटा. वजरो पडटा थंयचो फातराळ खडपी भाग मुखार आयिल्ल्यान ताच्या पोंदा लांब - रुंद अशी मेकळी सुवात निर्माण जाल्या. अशी ही सुवात निर्माण जावपाचें कारण कितें आसूं येता? ह्या वजऱ्या पोंदा पेड आकाराक कशी आयल्या काय? पळयतल्याक असो प्रस्न सहज मनात येवन वयता. म्हज्या मता प्रमाण ह्या जाग्यार वजऱ्याचें उदक पडून पडून मुळसांतली माती खल्लून गेल्या जावंक जाय वा पोंदची खडपां झिजल्यांत आसपाक जाय. अशें जाल्ल्यान वजऱ्या पोंदचो भाग कांय तेंपान निखळून सकयल पडला आसपाक जाय. वा एकाद्या भुंयकापांच्या धक्क्यान हो भाग कोसळ्ळा आसपाक जाय. भाग कोसळून जंय पेड तयार जाल्या थंय 'कोनगीं म्होवां' आपलें बस्तान बसयतात. कितल्योश्योच म्होंवा मुसांच्यो चल्ल्यो लोंबकळटना पळोवंक मेळटात. ह्या म्होंवाक रानाचो परमळ आसा. कारण ह्या म्होंवात लिपल्यात हजारांनी रानफुलांचे कण... आनी त्या कणाकणात लिपून रावला रानपरमळ... ह्या देवसांतल्या वजऱ्या सकयले पेडीत म्होंवाचो राबितो आसा हें त्या वाठारांत रावपी लोकांक खबर आसा. घाटमाथ्यावयले लोक रानात वचून म्होंव एकठांय करून विकतात. वजऱ्या पोंदचीं म्होंवां काडप तशें खुबच

कठीण. पूण थळावे लोक वजऱ्याच्या माथ्यार आशिल्ल्या झाडाक लांबचे लांब बेंत बांदतात. जीव मुठीत घेवन त्या बेताच्या आदारात सकयल पेडींत देंवतात आनी मुसांकडेन संघर्ष करून म्होंवाच्यो चल्ल्यो कातरून काडटात.

आमगांव वाठारांतल्यान सकयल अस्तमतेक व्हांवपी दांड्याची न्हंय आनी चिखलयां साकून सकयल दक्षिणेक व्हांवत वचून दांड्याचे न्हंयंत एकरूप जावपी ती न्हंय जानेर-फेब्रेर म्हयन्यात सुकून सडसडीत जातात. वजरे व्हांवपाचे थांबतात. ह्या वेळार एखाद्या कोंडीनी उदक साठवल्लें पळोवंक मेळटा. ह्यो दोनूय न्हंयो एक जावन सांट्रे गांवात येतात आनी दक्षिणे वटयां कळसा, सुर्ला, नानोड्याचे न्हंयक येवन मेळटा.

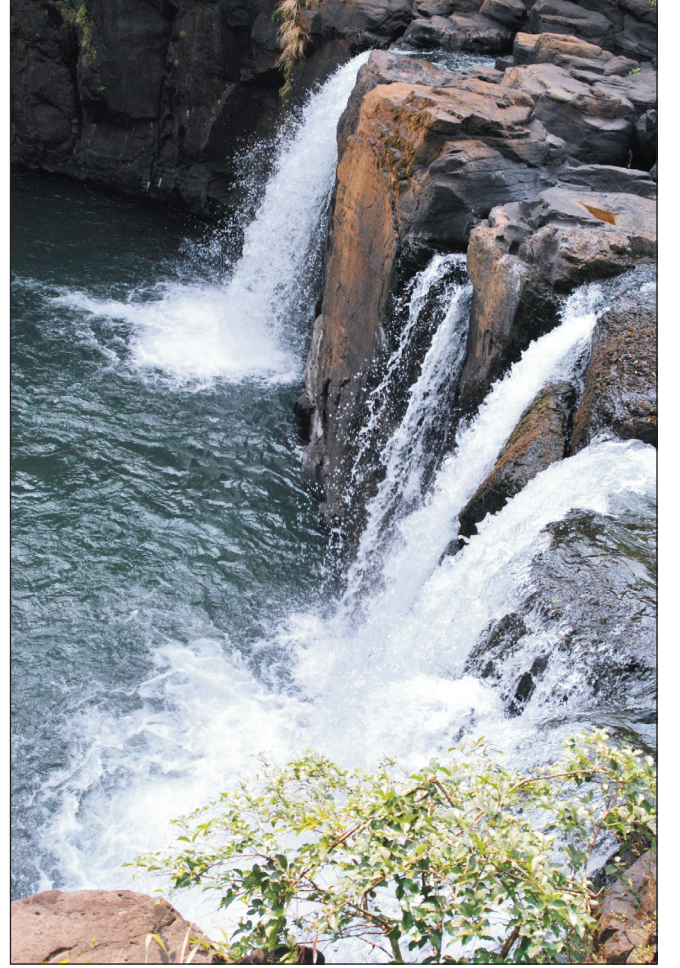
उत्तरेकडल्यान दक्षिण दिकेक व्हांवपी एक म्हत्वाची उपन्हंय म्हळ्यार नानोडची न्हंय. थळा प्रमाण हे न्हंयक साबार नांवांनी वळखतात. कणकुंबी कर्नाटक ह्या गांवच्या लखमशेट वाड्यार उगमाक पाविल्ली ही न्हंय सकयल कळसा, सुर्ल (सत्तरी), साट्रें, देरोडें, नानोडें असो प्रवास करीत उस्तें गांवा वयर दुस्कीर ह्या जाग्यार म्हादय न्हंयक येवन मेळटा. कर्नाटकात तिका 'कळसा' न्हंय म्हण पाचारतात. सुर्ल गांवाचे वयले वटेतल्यान एक फांटो तिका वचून मेळटा. ह्या परिसरात वांयगणां आशिल्ल्यान थंयचें लोक तिका 'वांयगणी न्हंय' ह्या नांवान वळखतात. मुखार उदेंते वटेन ही न्हंय कड्यावयल्यान सकयल देंवता म्हण तिका 'कड्याची न्हंय' अशें नांव पडलां. सकयल साट्रें गांवचे लोक 'साटऱ्याची न्हंय, देरोडचे लोक 'देरोड्याची न्हंय' तशेंच नानोड गांवचे थळावे लोक 'नानोडेची न्हंय' म्हण वळखतात...

म्हादयच्या देगणांतल्या हेर न्हंयां वरीच हिवूय न्हंय अप्रूपांनी भरल्या. सुरवातेक दक्षिण - अस्तमतेक व्हांवपी ही न्हंय गोंयच्या हद्दीत पावतकच दक्षिणेवटेन व्हांवता... मुखार अस्तमतेवटेन वळटा आनी मागीर दक्षिणेक फुडो करून म्हादयक गाड्डा... कळसा जंय कर्नाटक सरकार धरण उबारपाक सोदता थंयच सकयल शंबर मिटर अंतराचेर 'बाराजण वजरो' आसा. सादारण पंदरा - वीस फूट उंचायेवेल्यान घसघसपी हो वजरो ल्हान आसलो तरी ताचें सौंदर्य वेगळेंच. हांगा ही न्हंय उक्त्या रानांतल्यान देगण रानात रिगता. दोंय वटांनी उबी

आशिल्लीं दोंगर पालसणां बाराजण वजऱ्याक वेगळीच सोबाय हाडटा. ह्या वजऱ्याचें पावसाळ्यांत दर्शन घेवंपाक सादी सरळ वाट ना. ते खातीर दोंगर वाटेतल्यान पालसणात देंवून ताका पळोवचो पडटा. पावस सोपून उदक कमी जातकच न्हंयच्या तडीन चलत वजऱ्यामेरेन वचपाक मेळटा. पात्रांत आशिल्ल्या फातरांवयल्यान स्वःताक सांबाळीत सकयल चलत वतकच ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार वचून पावता. मुखार उदक कमी जातकच वजऱ्याच्या माथ्यावयल्यान गेल्ले वाटेन पलतडी वचपाक मेळटा. पलतडच्यान मात्सो सकयल देंवून वयतकच सकयल न्हंयत वजऱ्याच्या मुळसांत येवपाक मेळटा.

ह्या वजऱ्याच्या मुळसांत काळ्या - निळ्या उदकाची कोंड तयार जाल्या. वजऱ्याचो घसघस पडून पडून आकाराक आयिल्ले हे कोंडीची सुंदरकाय वेगळीच. ह्या वजऱ्याक ‘बाराजणांचो वजरो’ हें नांव कशें पडलें काय? वजऱ्याचें नांव आयकतकच मनात प्रस्न पडटा. हांव ह्या वजऱ्याकडेन साबार फावट गेलां. वेगवेगळ्या काळार ताचें लागिंच्यान दर्शन घेतलां. बाराजण वजऱ्याच्या नांवा भोंवतणी बारा तरणाट्यांची काणी आसा... बारा तरणाट्यांनी हांगा ह्या वजऱ्यार सकयल उडी मारून आत्महत्या केल्या म्हण ह्या वजऱ्याक बाराजण वजरो म्हणटात अशें अस्पष्ट कानार पडिल्लें. मुखार सुर्ल गांवचे शिक्षक श्री. पांडुरंग गांवकारान ह्या वजऱ्या फाटली आख्यायिका विस्कटावन सांगली.

सत्तरीत व्हडल्यांची होळी आनी पोरांची वा राखण्यांची होळी घालपाची परंपरा आसा. व्हडल्यांची होळी ही गांवची होळी आसून ती गांवच्या देवळामुखार घालतात. पोरांची वा राखण्यांची होळी गांवचे गोठणे घालतात. एका वर्सा पारवड गांवातले जाण्टे लोक गांवची होळी हाडपाक कळसा न्हंयच्या परिसरातल्या रानात वचपाक भायर सरले. ह्या जाण्ट्यांच्या फाटल्यान कांय भुरगे येवपाक भायर सरले. राखण्यांची होळी हाडपाक वचपाचें सोडून हे पोर आमच्या फाटल्यान येतात म्हण त्या जाण्ट्यांनी तांकां समजावन पळयले. त्या भुरग्यांक सांगून लेगीत ते फाटल्यान येतात म्हण रागाच्या भारात तांकां तोंड सोडून उलयले. ह्या वेळार त्या तरणाट्या भुरग्यांक ह्या जाण्ट्यांचो राग आयलो. रागाभरशीं ते बद्द वजऱ्यार गेले आनी वयल्यान सगळ्यांनी कोंडीत उडी मारून जीव दिलो.

बाराजणांचो वजरो

(फोटो-गोविंद पोटेकर)

पारवड गांवच्या बारा तरणाट्यांनी होळयेच्या दिसा ह्या वजऱ्या वयल्यान उडकी मारून आत्महत्या केल्ल्यान ह्या वजऱ्याक बाराजणांचो वजरो म्हण थळावे लोक वळखतात...

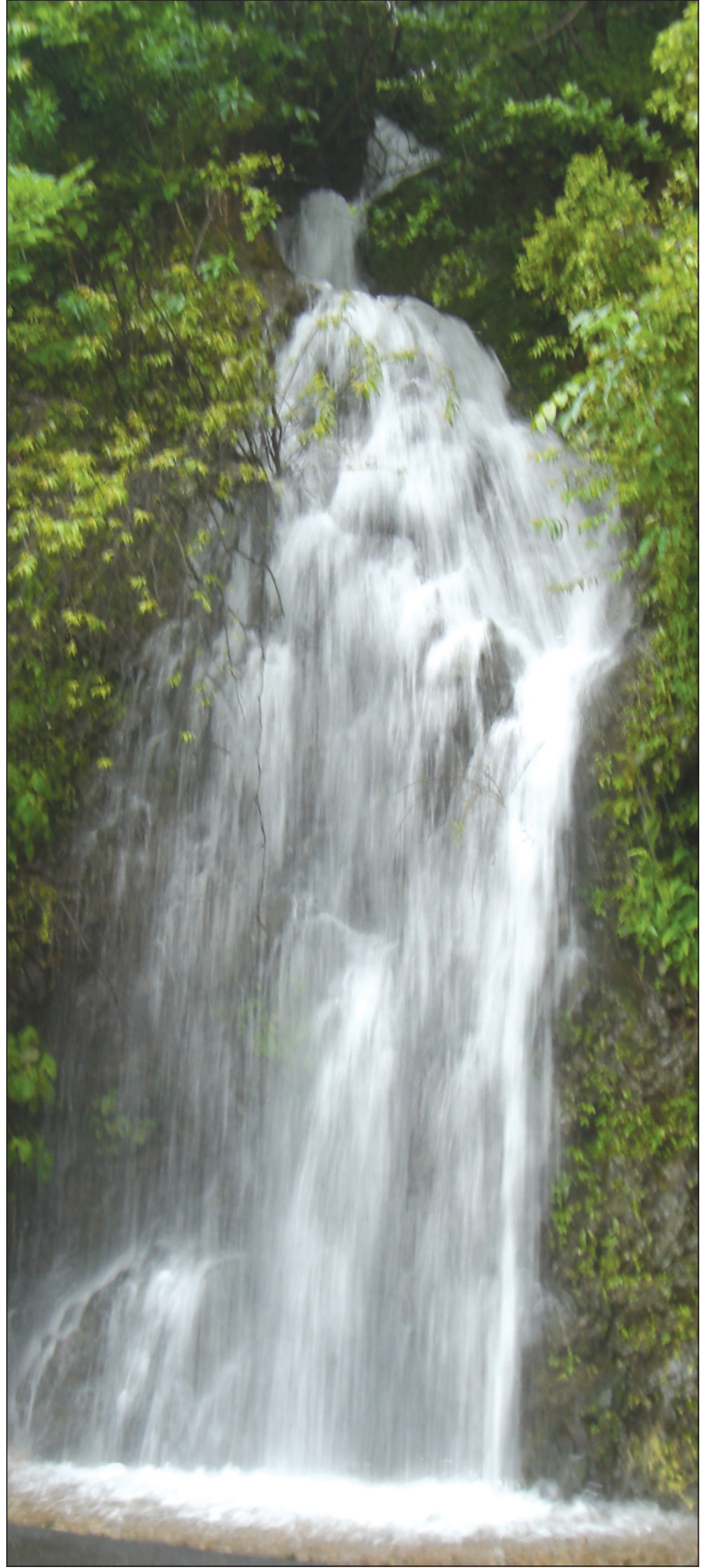
पावसाळो सोपतकच दिसपट्टे शेंकड्यांनी लोक ह्या वजऱ्याचें दर्शन घेवंक येतात. चोर्ले घाटावयल्यान बेळगांव वचपी रस्त्याचे लागींच कांय अंतरार हो वजरो आशिल्ल्यान हें पर्यटन थळ म्हण नांवारूपाक येवपाक लागलां. पर्यटकांचो वाडटो आंकडो मतींत धरून ह्या जाग्यार आतां कॉटेजी उब्यो रावल्यात. केरी सत्तरीच्यान हें थळ बावीस कि. मि. वाटेर आसा जाल्यार ह्या थळावयल्यान कणकुंबी गांव दोन कि. मी. अंतराचेर आसा.

देगण आनी दोंगर कड्यांचें जाळ ह्या वाठारांत अयस -पयस मेरेन पातळिल्लें दिश्टी पडटा. सुर्ल हो सत्तरी तालुक्याचो गांव दर्या उबारीवेल्यान दोन हजार पांचशें फुटां वयर उंचायेचेर वशिल्लो आसा. थंड - शितळ हवेचें थळ

म्हण गोंयात ह्या वाठाराक नामना आसा. सुर्ल हो गांव ठाणे पंचायत क्षेत्रात येता. ह्या गांवातल्यान सकयल साट्टें तशेंच ठाणे - सुरगुले वचपाक पांय वाट आसा. गांव आनी रहदारी पासून पयस आशिल्ल्या ह्या गांवचे लोक एका काळार चलत वाळपय वा साखळे येवन बाजार करताले. आयज चोर्ले - बेळगांव रस्तो जाल्ल्यान ह्या थंड हवेच्या पर्यटन थळार सहज वचपाक मेळटा.

सुर्ल गांवाचे वयलेवटेन पुर्वेक सडो आसा. ह्या सड्याच्या कड्यार वयतकच दोळ्यांक भूल घालपी... काळीज खळखळावपी दृश्य नदरेक भरता... सकयल पळयल्यार खोल पालसण... दक्षिणेक पयस मेरेन पातळिल्लीं तीं दोंगर पालसणां दिश्टी पडटात. दोनूय दोंगरांचे कडे जंय एकामेकांक मेळटात थंयच्यान सकयल घालून घेवपी, मनभुलोवपी तो लाडकिचो वजर (फोटो पान-46) मन आकूळ पिकूळ करता. ह्या लाडकिच्या वजराचें दर्शन हांवें वेगवेगळ्या रुतूंत घेतलां. भर पावसांत पावस दडकता आसतना. ताचो तो रूद्र अवतार हांवें दोळे भरून पळयला. ह्या सड्यावयल्यान लेगीत तांचो तो घसघसो आंग शिरशिरायता... पावसात त्या पालसणांनी दाटपी तें दाट धुकें... आनी त्या धुक्याच्या शुभ्र वस्त्रा आड आपालिपानी खेळपी तो लाडकिचो वजरो कितलो मनोहर म्हुणून सांगू. शिंयाळ्या दिसांनी फांतोड पारार ह्या वजऱ्याची मजा वेगळीच. पयसुल्ल्यान आयकूक येवपी आवाज... उजवाडटा उजवाडटा म्हणसर नदरेन भरपी तो श्रृष्टीमय परिसर धुकें कामरून सुस्त साकर न्हिदेत आशिल्लो तो वजरो. आनी मागीर आंगावयली चादर कुशीक सारून दिसपी ते वजऱ्याचे वेगवेगळे भाग नदरेन अचूक टिपताना मन आनंदान भरून येता.

सत्तरी वाठारातलो आनी म्हादय देगणांतलो असो एक वजरो जाचें दर्शन वेगवेगळ्या थळार रावून घेवपाक मेळटा. सुर्ल गांवातल्या सड्या

चोर्ले दोंगर वाठारांत घसघसपी पावसाळो वजरो

सकयल 'देवाची रांय' आसा. हे रांयत श्री सांतेरी मायेचें ल्हान देऊळ आसा. हे रांयतल्यान भायर सरून मात्सो चलून मुखार वयतकच उजव्या अर्दान दोंगुल्ली चडून वयतकच प्रशस्त असो सडो मेळटा. ह्या सड्याचे पुर्वेक आनी दक्षिणेक कडे आसात. ह्या कड्या सकयल दोंगर घळणां आसात. ह्या सड्याचे दक्षिणेक उबो रावतकच आखखो सत्तरी म्हाल नदरेत भरता. सत्तरी म्हालाचें सर्वांग नदरेन सांसपूपाक मेळटा... अश्या ह्या थळाक हांवें 1994 वर्सा 'सत्तरी दर्शन पॉयंट' अशें नांव दिलां. ह्याच सड्याचे पुर्वेक येतकच लाडकिचो वजरो पळयतल्याक फुडो करून घसघसता. पावसाळ्यांत सादाराण सप्टेंबर-ऑक्टोबर मेरेन पलतडच्या कड्यावयल्यान वेगवेगळ्या जाग्यावयल्यान ल्हान ल्हान पांच वजरे सकयल खळखळटात. मुखेल लाडकिचो वजरो आनी घसघसपी हेर वजऱ्यांक लागून ह्या पुर्वेकडल्या सड्यावेल्या जाग्यार 'वटर फॉल्स पॉयंट' अशें हांवें नांव दवरलां.

सुर्ला गांवच्यान ह्या लाडकिच्या वजऱ्या मेरेन एक रानवाट गेल्या. पाऊण तासाची ही वाट बद्द वजऱ्याच्या माथ्याक वचून तेंकल्या. हें आगळें वेगळें दर्शन घेवपाक चलचें

पडिल्ल्यान थंय वचपाक कोण सोदिना. जे लोक येतात ते वयले वटेनच्या सड्यार वचून ताचें दर्शन घेतात आनी फाटीं परततात. 2004 वर्सा वनश्री, तार सत्तरी हे संस्थेन सुर्ला गांवात भोंवडी आयोजीत केल्ली. ऑक्टोबर म्हयन्यातली ही भोंवडी ठाणें गोळावली गांवातल्यान सुरू जावन दोंगर कडे चडून आमी चोर्ले गांवा लागीं पाविल्ले. रातचे सुर्ला गांवात रावले आनी दुसरे दीस सकाळीं फुडें उठून आमी 'लाडकीचो वजरो' पळोवंक गेल्ले...

वजऱ्याच्या मुळसांत वचून तो घसघस दोळ्यांनी भरून घेवप आनी त्या वजऱ्याची तोखणाय करप हें जरी खरें आसलें तरी वजऱ्याच्या माथ्यार वचून सकयल कोसळपी वजरो दोळे भरून पळोवप तितलेंच म्हत्वाचें. वयल्यान खळखळत येवपी उदक अकस्मात नकळटां सकयल पडटा तें पळयतकच कोणाच्या काळजाक धडधडणी भरची ना! हें अकस्मात सकयल पडपी उदक आकांताचें भियेता... सकयल पडटा पडटा ताचेंय काळीज उखलता... ताचीय भंयान गुळी जाता... सकयल खडपार आदळटा आनी मागीर कोंडीत पडटा... ह्या वेळार तें आकांत करून आड्डता... वजऱ्याचो घोगेवपी

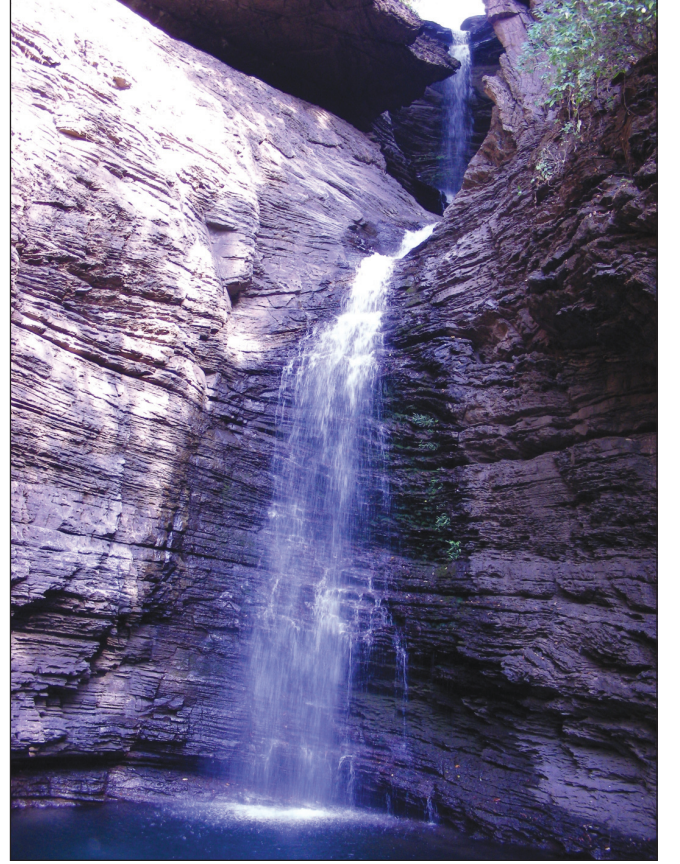

हिवरें दोंगर वाठारातले वजरे

आवाज हो ताका भोगपी वेदनांचो आवाज अशें म्हाका जायते फावट दिसत आयलां.

लाडकिच्या वजऱ्याची उंची तिनशें फुटां वयर आसा. सकयल वजरो पडटा त्या न्हंयच्या पात्रांत लागींच सकयल आनीक एक ल्हान वजरो आसा. पावसाळो सोपून शिंयाळ्या दिसांनी ह्या देगणात देंवून पात्रांतल्यान वजऱ्याचें सौंदर्य अणभवपा इतली सुखाची गजाल आनी खंयची आसत? ह्या वजऱ्याक कांय जाण लाडक्याचो वजर म्हण वळखतात. पूण थळाव्या लोकांनी दिल्ले म्हायते प्रमाण ताचें खरें नांव 'लाडकिचो वजरो' अशें आसा. ह्या नांवा फाटल्यान एक फाटभूंय आसा. आदल्या काळार ह्या वाठारांत रावपी लोक कुमेर शेतां कसताले. दोंगरावयलीं रानां मारून कसोवपी ह्या शेतांनी नाचणो मोठ्या प्रमाणात पिकयताले. सरकारी जमनीत आपणाक जाय तो जागो शेतकरपी लोक निवडटाले. अशा ह्या जाग्याक थळावे भाशेत 'इर्क' अशें म्हणटाले. ह्या इर्काचो हक्क कुमेर करपी त्या शेतकारा कडेन उरतालो. लाडकी नांवाचे बायलेच्या इर्कांतल्यान हो वजरो व्हांवतालो. हो वाठार तिच्या हक्का खाला येता म्हण ते बायल मनशेच्या नांवान ह्या वजऱ्याक थंयचे थळावे लोक वळखुपाक लागले.

2007 वर्सा सकयल साट्टें गांव ते वयर लाडकिचो वजरो मेरेन आमी अठ्ठावीस जाण न्हंयतल्यान चलत आयल्यात. आमकां त्या वेळार दोन दीस लागिल्ले. लाडकिच्या वजऱ्या सकयल कांय अंतरार पावतकच एक मोठी अडचणीची खोल कोंड मेळटा. दोनूय वटानी उंच कडे आशिल्ल्यान पात्रांतल्यान चलपाक मेळना. ह्या वेळार आमी पांच स जाण मेळून दावे वटेतलो (सुर्ला गांवच्या अर्दांतलो) कडो चडून वयर गेले. मागीर आडवे चलत वचून लाडकिच्या वजऱ्याच्या मुळसांत देविल्ले. हे वाटेर ल्हान तेरा पावसाळे व्हाळ आसात. थंय पावले तेन्ना सूं जालें. ह्या वेळार साबार वर्सांची म्हजी इत्सा पूर्ण जाली. वयल्यान पडपी तो वजरो खूपच मनोहर भासतालो. डिसेंबर म्हयनो आशिल्ल्यान उदक कमी आशिल्लें. हो वजरो जंय पडटा थंय वयर पेड तयार जाल्या. वजरो पडटकच मागीर त्या वजऱ्याचो प्रवाह खडपां वयल्यान सकयल परत वजऱ्याच्या रूपान कोंडीत येवन विसावता. पावसाळ्यांत हांगा भयाचें वातावरण तयार जाता आसपाक जाय. वजऱ्याचो

सुर्ला न्हंयचेर आशिल्लो जळावणेचो वजरो

(फोटो-आशिष प्रभूगांवकर)

आवाज सगळें पालसण घुमून सोडटा... लाडकिच्या वजऱ्या सकयल 'अस्तनेचो वजरो' आसा. थंयचे कोंडीक लागून तें नांव त्या वजऱ्याक पडलां.

लाडकिच्या वजऱ्या सकयल 'पेटारो वजर' आसा. दोंय वाटानी उंच उंच दोंगर कडे आशिल्ल्यान थंयचे तें देगण एकाद्या पेटाऱ्या वरी दिसता. सादारण 15 मिटर उंचायेचो वजरो ल्हान आसलो तरी तो सौंदर्य रूपी राजकुंवर कसो दिसता. पावसाळ्यांत ताचो वेगळोच रूबाब नदरेत भरता. सळसळट्या रक्ताचो तो वारवार बसून रणांगणाचे दिकेन वता असो भास जाता. रांयतल्या देवळाकडल्यान पर्तुगेज कालीन रस्तो सकयल साट्टें गांवात देवला. ह्या रस्त्यान चलून सकयल वतकच 'बैल पांवडो' मेळटा. हो बैल पांवडो देवून सकयल दाव्यान एक वाट ह्या पेटाऱ्या वजऱ्याकडेन गेल्या. म्हांदय हायड्रोपावर कॉर्पोरेशन खाला गोंय सरकारान ह्या वजऱ्या मेरेन वचपाक पायऱ्यो बांदल्यात.

पेटाऱ्याचो वजऱ्या कडल्यान सकयल कांय अंतराचेर 'जळवण्याचो वजर' आसा. सादारण 35 मिटर उंचायेचो हो

वजरो त्या देगणात वेगळीच सोबाय हाडटा. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार जळवण्याची कोंड अस्तित्वात आसा. हे कोंडीक लागून ह्या वजऱ्याक तशें नांव पडलां अशें सुर्ल गांवाचे लोक सांगतात. ह्या वजऱ्याच्या सकयल जंय ल्हानरूपी आनीक एक वजरो आसा थंय लांबोडी कोंड आसा. खडपाची धड चडून वतकच जळोवण्याचो तो अती सुंदर वजरो नदरेक पडटा. ह्या वजऱ्याचें खाशेलेंपण म्हळ्यार थंयची ती 25 मिटर लांब आनी सादारण 30 मिटर रुंद कोंड. हे कोंडीचें उदक निळें... हें नीळ निळशें उदक त्या वजऱ्याची सोबीतकाय आनीक वाडयता.

ह्या वजऱ्याकडल्यान नीट वयर चडपाक मेळना. वजऱ्याक दाव्यान घालून वजऱ्या वयले कोंडीच्या माथ्यार वचचें पडटा. वजऱ्याच्या माथ्यार एका चरयेतल्यान उदक सकयल देंवता. जळवण्याच्या वजऱ्या वयर जी न्हंय येता ती म्हळ्यार तोंडयाची न्हंय. ही न्हंय पारवड गांवातल्यान येता. वजऱ्या वयर जी जळोवण्याची कोंड आसा तिका वर्साचे बाराय म्हयने उदक आसता. 'जळवा' म्हळ्यार कायमचें उदक असो ताचो अर्थ जाता.

हे न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ले तीन मुखेल वजर ते न्हंयची व्हडवीकाय सांगतात. दोंगर घाटावयल्यान व्हांवपी न्हंयचीं पात्रां अशे तरेच्या वजऱ्याक लागून पर्यावरण अभ्यासकांक आव्हान दीत आयल्यात. धर्तरेच्या पोटान घडून येवपी बदल आनी काळांतरान सैमात घडून येवपी बदलातल्यान अशे तरेचीं हीं अप्रुपां दोंगर घळणांनी आकाराक आयिल्लीं पळोवंक मेळटात.

सुर्ल गांवचे दक्षिण - अस्तमतेक, सुर्ल - गोळावलीचे शिमेर घुंगुरड्याचो वजरो आकाराक आयला. वेळसाचे न्हंयचो उगम ह्या घुंगुरड्याच्या वजऱ्या वयर आशिल्ल्या दोंगर पालसणात जाला. सकयल गोळावली, ठाणें, पाली, वेळूस, दाबोस अशी ती व्हांवत निमणी मोसोड्डें गांवा सकयल म्हादयक वचून मेळटा. हो वजर सप्टेंबर मेरेन जितवळ उरता. हेर वजऱ्या वरी हाचो नेट पावसाळ्यांतच पळोवपाचो. सादारण देडशें फूट उंचायेवेल्यान घसघसपी हो वजरो वेगवेगळ्या दोंगर माथ्यावयल्यान स्पश्टपणान पळोवंक मेळटा. गोळावली गांवच्यान ह्या वजऱ्याच्या मुळसाकडेन

वचपाक रानवाट आसा. दक्षिण वाटयां तोंड करून व्हांवपी ह्या वजऱ्याचो परिसर खुबच चित्रमय. झाडां - पेडां आनी दोंगर पालसणानी श्रृंगारिल्ले वाठार पळयतल्याचें काळजी आकूळ - पिकूळ करून सोडटा.

ह्या वाठारातले सगळेच वजरे डिसेंबर म्हयन्या उपरांत सुकून भागून वयतात. तांचें खरें दर्शन घेतलो जाल्यार सप्टेंबर - ऑक्टोबर म्हयन्यांत वचप म्हत्वाचें. हिवरें गांवातल्या उत्तरेक आशिल्ल्या कड्यार तीन म्हत्वाचे वजरे आसात. लांबेलो, बसलेलो आनी दोंगरेचो अशीं तांचीं नांवां आसात. पावसाळ्यांत हे तीनूय वजरे घसघसतात. पयसुल्ल्यान आकृश्ट करपी हे वजरे मन पिसायता. हिवरें हो चोर्ले घाटा सकयलो ठाणे पंचायत वाठारातलो सैम सुंदर गांव. हिवरें आनी हिवरें खूर्द अशे हांगा दोन वाडे आसात. हिवरें खूर्द हांगाच्यान सादारण पावूण वराची वाट चलतकच ह्या मनमोहक वजऱ्यांकडेन पावता. हांव ह्या वजऱ्यांकडेन ऑगश्ट म्हयन्यात गेलां. सादारण 60 ते 70 मिटर उंचायेचे हे वजरे कड्यावयल्यान कोसळटात. हांगा उदकाचो घोगो पडनास्तना वजऱ्याचें उदक कड्यावयल्यान घश्टे मारीत देंवता. अशें उदक देविल्ल्यान त्या वजऱ्यांच्या मुळसांत वचून जाय जाल्यार न्हांवपाक मेळटा. पयलो लांबेलो वजरो न्हांवपाचे नदरेन सोयस्कर आसून हेर दोन वजरे थोडे अडचणीत आसात. पयलो मेळपी वजरो सगळ्यांत उंच ताचे सकयल दुसरो आनी मागीर तिसरो अशे तरेन तांची विभागणी करपाक मेळटा.

हिवऱ्या मेरेन गाडयेतल्यान वचपाक मेळिल्ल्यान गोंयचे साबार लोक हे वजरे पळोवपाक पावसाळ्यांत थंय वयतात. हे वजरे ऑक्टोबर मेरेन घसघसतात. पावसाळो सोपतकच ते अस्तीत्वहीन जातात.

म्हादयच्या देगणातलो उत्तरे कडलो भाग विविधतायेन भरिल्लो आसा. ह्या वाठारातले दोंगर कडे, गोंय, महाराष्ट्र आनी कर्नाटक अशा तीन राज्यानी वाटून गेल्यात. केरी - शिरोले सत्तरी गांवच्या बगलेकसून गोंय राज्याची शीम उत्तर -पुर्वेकडलो घांट चडून वयर वयतात. अंजूणे धरणाच्या वाठारातल्यान वयर चडून गेल्ली शीम चोर्ले घाटाच्या कड्यावयल्यान नीट तशीच मुखार ठाणें पंचायत वाठारातलो सुर्ल गांव पोटांत घेता. हीच शीम लाडकीच्या वजऱ्याच्या

सुर्लाचे न्हंयेतलो एक ल्हान वजरो

कड्या वयल्यान तशीच मुखार पारवड गांव भायर सोडून कातळाचे माळयेवेल्यान उदेंते वाटेतल्या कड्यानी रिगता.

ठाणें सत्तरी पंचायत वाठारांतल्यान दोंगर कड्याच्या माथ्यार चोर्ले गांव लागता. शंबरा वयर घरां आशिल्लो हो कर्नाटक सिमेतलो गांव सैमसृश्टीन नटिल्लो आसा. ह्या गांवाचे सकयले वटेनच्यान वाळवंटी न्हंयच्या फांट्याचो उगम जाला. गांवचे उदेंते वटेन 'टिटा' ह्या थळावयल्यान हे न्हंयचो उगम जाला. गांवात न्हंयचे उजवे वटेन शेतवड आसा. न्हंय शेतवडी सकयल पावतकच तिका देंवती लागता. गांवच्या मुळसाक न्हंयचे पलतडी श्री रामेश्वराचें देऊळ उदेंतेक तोंड करून उबें आसा. ह्या वाठारांतलें पावसाळें सगळें उदक हे न्हंयत सकयल देंवता. ल्हान ल्हान व्हाळ आनी झरींचें उदक व्हांवयत सकयल वचपी न्हंय पळोवंक मनोहर दिसता. कांय जाग्यार पश्चिमेक फुडो करून तर काय वेळा दक्षिणेक

तोंड करून सकयल देगणांत देंवपी ही रान सुंदरी दोळ्यांक सुखायता.

चोर्ले गांवा सकयल काय अंतराचेर 'केळची कोंड' आसा. हे केळचे कोंडीक 'राखलेली कोंड' अशेंय म्हणटात. हे कोंडीक राखलेली कोंड कित्याक म्हणटात? ह्या प्रस्नाची जाप म्हाका चोर्ले गांवचे जाणकार श्री. विष्णू लुतो माजीक हांचेकडल्यान मेळ्ळी. ताणें दिल्ले म्हायते प्रमाण ह्या वाठारांतली ही कोंड मोठी आसून ते कोंडीत माशे राखून दवरतात! कोंडीत माशे राखून दवरतात? हय, थंयचे लोक हे कोंडीतले माशे मारून खायनात. गिमाळ्यात घाट माथ्यावयल्यो चडावत न्हंयो सुकून सडसडीत जातात. पात्रांत तशीच खोल कोंड आसल्यार तळतळट्या गिमाळ्यांत उदक साठावन उरता. हो वाठार घाटमाथ्या वयर पडिल्ल्यान थंय आकांताचे उंच कडे आसात. हे न्हंयचें उदक ह्या कड्या वयल्यान सकयल

वजरा सकला वजरो

पडटा. ह्या न्हंयच्या पात्रांत वयले वटेन 'आग्वादचो वजरो' जाल्यार सकयले वटेन 'वजरा सकयला वजरो' आसा. हे वजरे उंच आशिल्ल्यान पावसाळ्यांत माशांक वयर चडपाक मेळना. अशें आसलें तरी घाट माथ्यार पावसाळ्यांत विशिश्ट प्रकारचे माशे पळोवंक मेळटा. हे माशे थंय कशे तयार जाले? ते माशे वजरे चडून वयर आयले काय? वयर घाटमाथ्यार तांचो जल्म जालो. हें सांगप तशें कठीण. गिमाळ्यांत न्हंयचें उदक सुकपाक लागतकच सगळे माशे हे केळचे वा राखणेचे कोंडीत वचून वास्तव्य करतात. पावस पडून ही न्हंय व्हांवपाक लागतकच कोंडीतले ते माशे वयर चडून येतात आनी रान व्हाळांनी रिगतात... हे कोंडीतले माशे पावसाळ्यांत वयर चडून येवपाक जाय. तांचें बियाणें वाडपाक जाय हो उद्देश मतींत धरून त्या थळाव्या लोकांनी ते कोंडीची राखण केल्या. गिमाळ्यांत ही कोंड आटून आयली तरी ते कोंडीत काळो कोंडो, रामो, गेळे वा मुड्डो धोंडावन घालून माशे मारीनात.

तशेंच एकादी झिलेटीन फोडून माशांक मारप ना. अशी थंयच्या लोकांनी थारावणी घेतल्या. परंपरेन चलून आयिल्ले हे थारावणेक आयची तरणाटी पिळगीय पाळो दिता. माशांक राखण दिवपाचो केदो मोटो हो निर्णय... माशांची राखण करपाक जाय. ह्या माशांक राखले जाल्यारूच मिर्गार चडणेचे माशे मारपाचो हक्क आमकां पावता. गिमाळ्यांत हे कोंडीतले माशे माल्ले जाल्यार आमी सासणाचे माशांक मुक्तले असो भंय तांच्या मनांत आसा. जनमानसात अशे तरेचो विचार आंकरून येवप म्हळ्यार पर्यावरण संतुलनाची एक बरी देख. ही मत्स्य संवर्धनाची एक बरी देख ह्या घाटमाथ्यावयल्या लोकांनी समेस्त मनीस जातीक घालून दिल्या.

हे केळचे कोंडी सकयले वटेन 'आग्वाद वजरो' आसा. सादारण सत्तर फूट उंचायेचो हो वजरो ह्या वाठारांत एक खेरीत अशी जिवसाण रिगयता. आग्व म्हळ्यार उदक. हें उतर मूळ पुर्तुगेज. गोंयांत पुर्तुगेज आयल्या उपरांत ह्या वजऱ्याक हें

नांव पडलें काय? ह्या म्हज्या तर्कांत सत्यताय आसूं येता. गोंय, महाराष्ट्र आनी कर्नाटक राज्याचे शिमेर आशिल्लो वजरो पुर्तुगेजांचे वयवाटीक आयिल्लो आसपाक जाय अशें म्हणटात. पुर्तुगेज काळार घाटमाथ्यार चडपाक आनी देंवपाक ह्या वाठाराचो वापर करताले. वेपान्यांक हांगा वस्तूंचेर कर फारीक करचो पडटालो. केरी, अंजुणें, मोर्ले अशी व्यापार धंद्याखातीर वयर कणकुंबी मेरेन वाट गेल्ली. ह्या सगळ्या प्रभावाक लागून त्या वजऱ्याक पुर्तुगेज नांव पडलां आसूं येता. पावसाळ्यांत ही न्हंय खळखळून व्हांविल्ल्यान वजऱ्याच्या सौंदर्यांत अदीक भर पडटा. उदकाचो घसघस... मंत्रमुग्ध करपी तो आवाज... पळयतल्याक वंश करता. ऑक्टोबर-नोव्हेंबर म्हयन्यांत न्हंयक सुकतडो लागिल्ल्यान वजरोय आटून वयता. मागीर त्या न्हंयच्या पात्रांत उरता त्यो ल्हान व्हड कोंडी.

ह्या आगवाद वजऱ्या सकयल ही न्हंय आकांताचो वळसो घेवन सकयल येता. परत सकयल दक्षिणे वटेन वळसो घेता थंय हे न्हंयक कर्नाटक 'सडा' ह्या इतिहासीक गांवातल्यान येवपी ल्हान न्हंय मेळटा. गिमाळो खर जातकच सुकपी ही न्हंय. चोर्ले न्हंयक मेळचे पयलीं वजऱ्याच्या रूपान सकयल देंवता. स्वप्नगंधा रेसोर्टाच्या पश्चिम - उत्तर वाठारांत आशिल्ल्या दोंगर माथ्यार उबो रावतकच हो वजरो नदरेक भरता. तोनूय न्हंयचो संगम जाल्लो हो परिसर खूबच सुंदर आसा. पात्रांत आशिल्लीं आकांताची कोत्रायल्लीं खडपां, माती, तळपां... वयर उबे आशिल्ले कडे... दाट रानां... थंयच्या सौंदर्यांत भर घालता. हांव आनी दिगंबर सिंगबाळान 2002 वर्सा मे म्हयन्यात ह्या देगणात देंवून त्या वाठाराची पळोवणी केल्या.

चोर्ले गांवातल्यान सकयल देंवपी हे न्हंयक आकांताचें खोल देगण लागता. दोय वटानी उंच दोंगरकडे आनी मदीं आशिल्ली दरी निसर्गाचें एक आगळें वेगळें रूप... पूर्व दक्षिणेवटेतल्या दोंगर कड्यावयल्यान चोर्ले घाटावयलो रस्तो बेळगांव गेला. केरी सत्तरी गांवातल्यान घाट चडपी हो रस्तो ह्या निसर्गरम्य वाठारांतल्यान पासार जाता. ह्या रस्त्याक लागून ह्या वाठारांत 'वायल्डर नेस्ट रेसोर्ट' उबो जाला. बेळगांव तशेंच गोंयात येवपी वचपी प्रवाशी वजऱ्याचें मनोहरी दृश्य नदरेखाला घालतात. सह्याद्रीचीं हीं दोंगर घळणां पळोवपाक

साबार पर्यटक चोर्ले घाटाचो प्रवास करतात. ह्या प्रवासात अंजुणें धरणाचो विहंगमय देखावो दोळ्यांक भूल घालता. तेशेंच 'वजरा सकला' वजरो सादार साद घालता. जुलय ते ऑगस्ट म्हयन्यात ह्या वजऱ्याचें संपूर्ण दर्शन घेवंक मेळटा. कारण ह्या थळार तीन वजऱ्यांचो अविस्मरणीय संगम पळोवंक मेळटा. थोडोसो उत्तर पश्चिमेक उबो रावतकच उजव्यान दोंगर घळींतल्यान व्हांवत येवपी चोर्लेची न्हंय थंयच वजऱ्याच्या रूपान सकयल देंवता. समोरच्यान दोंगर माथ्यावेल्यान एक वजरो देंवून सकयल मुखेल वजऱ्याक मेळटा. तशेंच दावे वटेतल्यान ल्हान शीर कसो एकसारको सकयल कोसळपी वजरो मनाक विळखो घालून सकयल देंवता.

ह्या पुराय दोंगर कड्याची उंचाय आठशें फुटावयर भरता. हाचो अर्थ असो की मदल्यान सकयल देंवपी वजऱ्याची उंचाय सातशें फूट इतली भरपाक जाय. महाराष्ट्र राज्यात कोसळपी ह्या वजऱ्याचो देखावो ध्यानस्त बसून पळयत रावचो अशें दिसपाक लागता. भर पावसाळ्यांत आकांताचो पावस कोसळपाक लागतकच सगळ्या पलसणाकूच वजऱ्यांची सया मारपाक लागता. पावसाचें हें उदक त्या दोंगर कड्यावयल्यान देंवता तें पळयतकच हे शेकड्यांनी झुळझुळपी वजरे कोणे निर्मिले? असो मनाक प्रस्न पडटा. पावस झडून मळब उक्तें जातकच सूर्य किर्णांचो शिताडो पडटकच ह्या वाठाराक भांगराळी सया मारता. वयर मळब माचयेर सप्तरंगी इंद्रधोणू वाऱ्यार धोलतना दिसता. तर सकयल देगणात मुखेल वजऱ्याकडेन आनीक एक इंद्रधोणू आकाराक आयिल्लो दिश्टी पडटा... अशे तरेचें भाग्य कांय जाणाच्याच पदरांत पडटा.

ह्या वजऱ्याकडलें देगण खोल आशिल्ल्यान चोर्ले घाटावयल्या रस्त्यावटेच्या अर्दांतल्यान ह्या वजऱ्याक पळयतकच तो सकयल आसा म्हणपाचें कळटा. ह्या थळावयल्यान वजऱ्याचो सगळो वाठार नदरेंत भरता आसलो तरी ह्या वजऱ्याच्या मुळसांत वचपाचो आनंद वेगळोच. चोर्ले घाट रस्तो जावचे पयलीं लोक ह्या वजऱ्याचें दर्शन घेवपाक विडीं (महाराष्ट्र) ह्या गांवातल्यान चलत वयताले. आयजूय शेकड्यांनी लोक ह्या वजऱ्याचें दर्शन घेवपाक ते वाटेचो उपेग करतात. केरी - शिरोले गांवातल्यान विडीं गांवात वचून न्हंयच्या पात्रा कुशीच्यान तशेंच पात्रांतल्यान चलत वयतकच

ह्या वजऱ्याच्या मुळसांत पावता. ह्या जाग्यार उदक पडून पडून थंय आकांताची कोंड तयार जाल्या. वजऱ्याच्या मुळसांतलो हो परिसर वर्साचे बाराय म्हयने शितळ थंड. उंच वजऱ्याचो कडो आनी दुसऱ्या अर्दान आशिल्लो दोंगर... खडपां आनी दाटायेंन उबी आशिल्ले रूखावळीक लागून हो वाठार थंडायेन भरिल्लो आसता.

वजऱ्याच्या मुळसांत वयतकच वजऱ्याक तोंड वरशें करून पळोवचो पडटा. पावसाळ्यांत हे न्हंयक उदक वाडटकच वजऱ्याच्या मुळसांत वचपाक कुस्तार जाता. मुळसांतल्यान वजऱ्याक पळोवपाचो आनंद वेगळोच आसलो तरी वजरा सकला वजऱ्याच्या वयले वटेतल्यान सकयल पडपी वजरे मात नदरेच्या अस्करात येनात. वजऱ्यांचो सगळो आंवाठ नदरे खाला घालतलो जाल्यार घाटमाथ्यार वचपी रस्त्यान वचचें पडटा.

आदल्या काळर लोक विडीं गांवातल्यान वचून वजरो पळयताले. हाका लागून त्या सुवातेक 'वजरा सकयल' अशें नांव पडलां. पूण आयज ह्याच नांवान लोक ह्या वजऱ्याक वळखतात. पावस कमी जातकच वजऱ्याच्या वयल्यान आनी उजव्यान सकयल देंवपी वजरो सुकता. आनी मोलें साकून व्हांवत येवपी न्हंयक लागून मुखेल वजरो डिसेंबर म्हयनो मेरेन जिवंत उरता.

वजऱ्या सकयल ही न्हंय विडीं गांवातल्यान व्हांवत सकयल देंवता. सकल गोंयात शिरोले, घोटेली, मोलें, पर्यें, साखळे, वझरी अशें करीत ही न्हंय सारमानसे वयर मांडवीक वचून मेळटा. वयर विड्डेची न्हंय तशेंच सकयल व्हाळवट वा वाळवंटी ह्या नांवान वळखुपी ही न्हंय थळाव्या लोकांचें जीवन फुलयता. शिरोले गांवा वयर ही न्हंय गिमाळ्यांत सुकता. आदल्या काळार सकयल मेरेन ही न्हंय सुकून सडसडीत जाताली. हणजुणें धरणांच्या कालव्यांचें उदक झिरपल्ल्यान तशेंच वायंगणाक वा बागायतींक वापरपी उदक देंवून सकयल न्हंयंत आयिल्ल्यान हे न्हंयक थोडी जिवसाण भरिल्ली पळोवंक मेळटा.

सत्तरी म्हालाचो दक्षिणेचो भाग आनी सांगें तालुक्याचो उत्तरे कडलो दोंगराळ भाग म्हळ्यार सैमसृश्टीचें एक प्रशस्त दालन. म्हादय देगणाच्या दक्षिणेकडल्या ह्या भागात

आशिल्ल्या दोंगर रांगाक लागून त्या वाठाराक खेरीत अशी सुंदरताय लाबल्या. हुळणाचो दोंगर (सत्तरी), बकेल दोंगर, रांयेचो सडो, कुवाड्या दोंगर आनी वजरा सकला (सांगें) दोंगरांच्यो दोंगर घळी साबार जितवळ व्हाळ आनी न्हंयांक जल्माक घालता. उंच - उंच दोंगर... झाडां - झुडपां आनी वेलिनी शृंगारिल्लें अटगें रान... सुकणीं, सावदां आनी किडी - मुयांचें वास्तव्य ह्या वाठारांची महती सांगता.

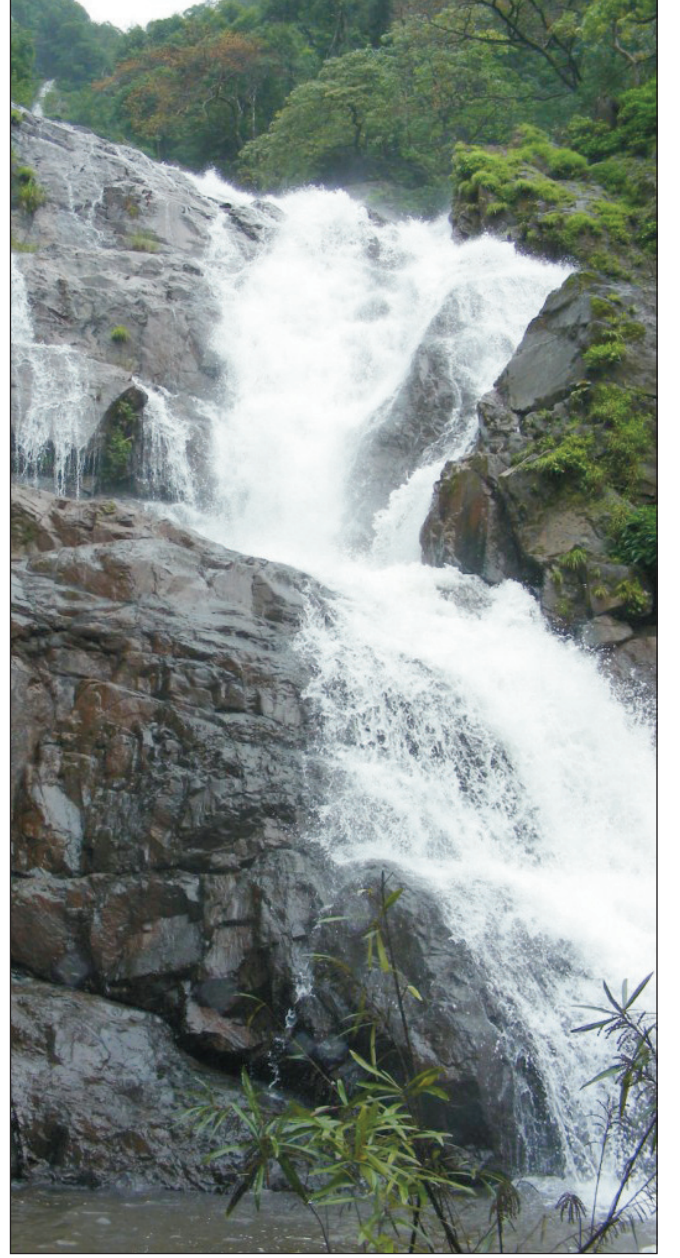
ज्या रानात गिमाळ्यांत रखरखीत दिसांनी उदक झुळझुळटा त्या रानाची सर नागड्या उगड्या दोंगराक येवची ना. म्हादयच्या खोऱ्यातलो 'हुळण' हो सोबीत सुंदर दोंगर. दोंगर रांगेच्या मात्सो भायर येवन उबो आशिल्लो ल्हान पूण आपले कडेन नदर ओडून घेवपी आनी सगळ्या दोंगरा मदीं उठून दिसपी त्या कुकुल्या दोंगराक हांवें 'राजकुंवर' अशें दुसरें नांव दिलां. ह्या दोंगराच्या मुळसांतल्यान साबार व्हाळ जल्माक आयल्यात. हुळण दोंगराच्या दक्षिणे वटेनच्या दोंगर घळणात उगम पाविल्लो व्हाळ उदकाक सकयल घेवन येता आनी बाराजण गांवात म्हादय न्हंयक येवन मेळटा. हुळण, पेरीतसून, पणसातसून आनी बोकड गुण्याकडल्यान सकयल देंवून येवपी हे चार व्हाळ सकयल कवाळ्याची कोंड हांगा मेळटात. मुखार शेळप, पाटवळ आनी बाराजण असो प्रवास करीत वयर उल्लेख केल्ल्या बाराजण गांवात म्हादयक मेळटा. हुळण आनी पेरीतसून येवपी रानव्हाळाच्या पात्रांत दोंगर माथ्यार वजरे अस्तित्वात आसात. ह्या दोनूय वजऱ्यां भितर कुमठळ-करंजोळ वचपी रस्त्याचे सकयल व्हाळाचेर आशिल्लो वजरो उंचायेन व्हड नासलो तरी दिसपाक सुंदर आसा.

ह्या वाठाराच्या दाव्यान म्हळ्यार दोंगर देगणाचे दक्षिणेक - एक म्हत्वाचो जितवळ व्हाळ आसा. वर्साचे बाराय म्हयने उदक आशिल्लो हो व्हाळ खूब म्हत्वाचो. जितवळ व्हाळाक लागून त्या भागात मोठ्या प्रमाणात बागायती आनी शेतां आशिल्लीं पळोवंक मेळटात. खुबशे रानव्हाळ गिमाळ्यांत पुराय सुकतात. कांय वयर मुळसाक सुकतात तर कांय सकयल सुकतात. पूण हो व्हाळ मात उगम ते सकयल म्हादयक मेळसर जितवळूच आसता. फॉरेस्ट, कुराडडांडो आनी निमणीची गाळ अशे ह्या व्हाळाचे तीन फांटे गवाणें

गांवात येवन मेळटात. गवाण्यातल्यान हो व्हाळ सकयल आंबेली गांवात येता. हो व्हाळ आंबेली पावतकच मलपण - बिब्यातल्यान येवपी एक जीतवळ व्हाळ ताका मेळटा. मुखार हो व्हाळ बिंबलच्यान सकयल येवन खोतोडें गांवा सकयल म्हादयक मेळटा. कुराड दांड्या कडल्यान सकयल देंवून येवन गवाण्या मेळपी व्हाळाच्या उगम वाठारांत विशेक फूट उंचायेचो वजरो अस्तित्वात आसा. वयर उल्लेख केल्ले तिनूय वजरे पावसाळ्यांत नेटान घसघसतात. पावस हुलगतकच तेवूय खंयचेकडेन नाच जातात...

सत्तरी तालुक्याच्या शेजराक आशिल्लो सांगें म्हालाचो वाठार खुबच सुंदर आसा. सुरवातेक उल्लेख केल्ले बकेल दोंगर, रांय सडो, कुवाड्या दोंगर, वजरा सकला हे दोंगर एके वळीन उबे आसात. ह्या दोंगराक 'अरंगलां' खूब आसात. वागाटी, शेमो, बेती, बिबोळणी ह्या कांटवानाक लागून त्या दोंगरांच्या अरंगलांनी भोंवप कुस्तार जाता. बकेल दोंगराचें बकेल रान जिवजिवावळीक लागून खूब फामाद आसा. ह्या दोंगराक उगमाक पाविल्लो एक मोठो व्हाळ सकयल कारेमळ हांगा रगाडे न्हंयक येवन मेळटा. ह्या रानव्हाळाक वयर दोंगरार सादारण देडशें फूट उंचायेचो वजरो आसा. बकेल दोंगराची उंचाय... थंयचे हेर दोंगर... आनी त्या दोंगरांची मुखार मेरेन गेल्ली रांग ह्या वजऱ्याक वेगळीच सोबाय हाडटा. ह्या वजऱ्याच्या आंगात पावसाळ्यांत तारूण्य रिगता... आनी मुखार पावस कमी जावन गिमाळो लागतकच सुकून वता.

बकेल दोंगर आनी वजरा सकला ह्या दोंगरांच्या मदीं रांय सडो आनी कुवाड्या - दोंगर अशे दोन दोंगर आसात. वजरा सकला ह्या दोंगराच्या माथ्यावयल्यान देंवपी जितवळ वजऱ्याक लागून त्या दोंगराक वजरा सकला अशें नांव पडलां. ह्या वजऱ्याचें उदक विरंजोळ (इंजोळें) गांवातल्यान सकयल देंवता. पावसाळ्यांत ह्या रानव्हाळाक अफाट उदक आसता. हो रानव्हाळ सकयल देंवून 'तांबडी' म्हळ्यार तांबडी - सुर्ल हांगा येता. हे न्हंयक सकयल थळावे लोक रगाडो वा रगाडी न्हंय म्हण वळखतात. ही रगाडी न्हंय अप्रुपांनी उपाट भरल्या. हे न्हंयचे तडीर लोकसंस्कृतायेच्या गिरेस्त दायजाच्यो कुरवो पळोवंक मेळटात. म्हादय न्हंयचे तडीर जशी हजार वर्सांची लोकसंस्कृताय आशिल्ली पळोवंक मेळटा तशीच हे न्हंयचे

तांबडी सुर्लाचो वजरो

(फोटो-गोविंद पोटेकर)

देगेरूय आदीमानवाच्यो कुरवो दिश्टी पडटात. तांबडी हांगा आशिल्लें कदंब काळांतलें शिव मंदीर, सकयल बाराभुमीत आशिल्लो श्री रवळनाथ आनी श्री सांतेर मायेचें देवूळ. ह्या वाठारांतल्यान रानानी अस्ताव्यस्त पडिल्ल्यो वेगवेगळ्या देवदेवतांच्यो शेंकड्यांनी मूर्त्यो ह्या वाठारांतले गिरेस्त संस्कृतायेचें दर्शन घडयतात.

रगाडी न्हंय ही म्हादयची उपन्हंय. विरंजोळ, तांबडी, कारेमळ, धारगें, बोळकर्णें, साकोडुं, नवें, (सांगें), धडो,

चोर्ले वाठारात खडये वयल्यान घसघसपी पावसाळो वजरो

पैकूळ, मुरमुणें, कणकिरें (सत्तरी) असो आडवळणाचो प्रवास करीत गुळेली आनी कणकिरें गांवांचे सकयले वटेन पावतकच ती न्हंय म्हादयक येवन मेळटा...

अनमोड घाट आनी घाट माथ्यावयल्यो रान वाठार रगाडे न्हंयची जल्मभूंय. ह्या वाठारांतले दोंगर खांचितल्यान ही न्हंय गोंयात वाट काडीत सकयल देंवता. पयलो आनी निमणो हें उंचायेन व्हड तर मदले चार वजरे उंचायेन ल्हान आसात. ह्या वजऱ्यां मेरेन वचपाक तांबडी गांवा साकून पावून वराची रान वाट आसा. शीव मंदीराकडेन वचपाक आशिल्ल्या पुलाचे दावे वटेतल्यान गेल्ली रान वाट बद्द वजऱ्या कडेन पावता.

सुरवातेक सकयल मेळपी वजरो सादारण शंबर फूट उंचायेचो आसा. मदले चार वजरे वीस ते पंचवीस फूट उंचायेचे आसत. तर निमणो दोंगर माथ्यावयलो वजरो अयशीं ते णव्वद फूट उंच आसा. अजापाचें म्हळ्यार ही एक वजऱ्यांची गांथनूच कशी! वजऱ्यार वजरो... वजऱ्यार वजरो... आसपाचें अशें हे थळ म्हळ्यार सैमाचें अप्रूप देणेंच म्हणचें पडटलें. दोंगर खडयेच्या दोंगरावयल्यान देंवपी ह्या उदकाच्या प्रवाहाक कितली मजा येतली न्हय? वयल्यान सकयल पडपी घसघस... मागीर ल्हान - ल्हान उडक्यो मारपी प्रवाह आनी मुखार आकांताची उडकी मारपी ह्या प्रवाहाचो प्रवास निश्चितूच आनंददायी आसतलो.

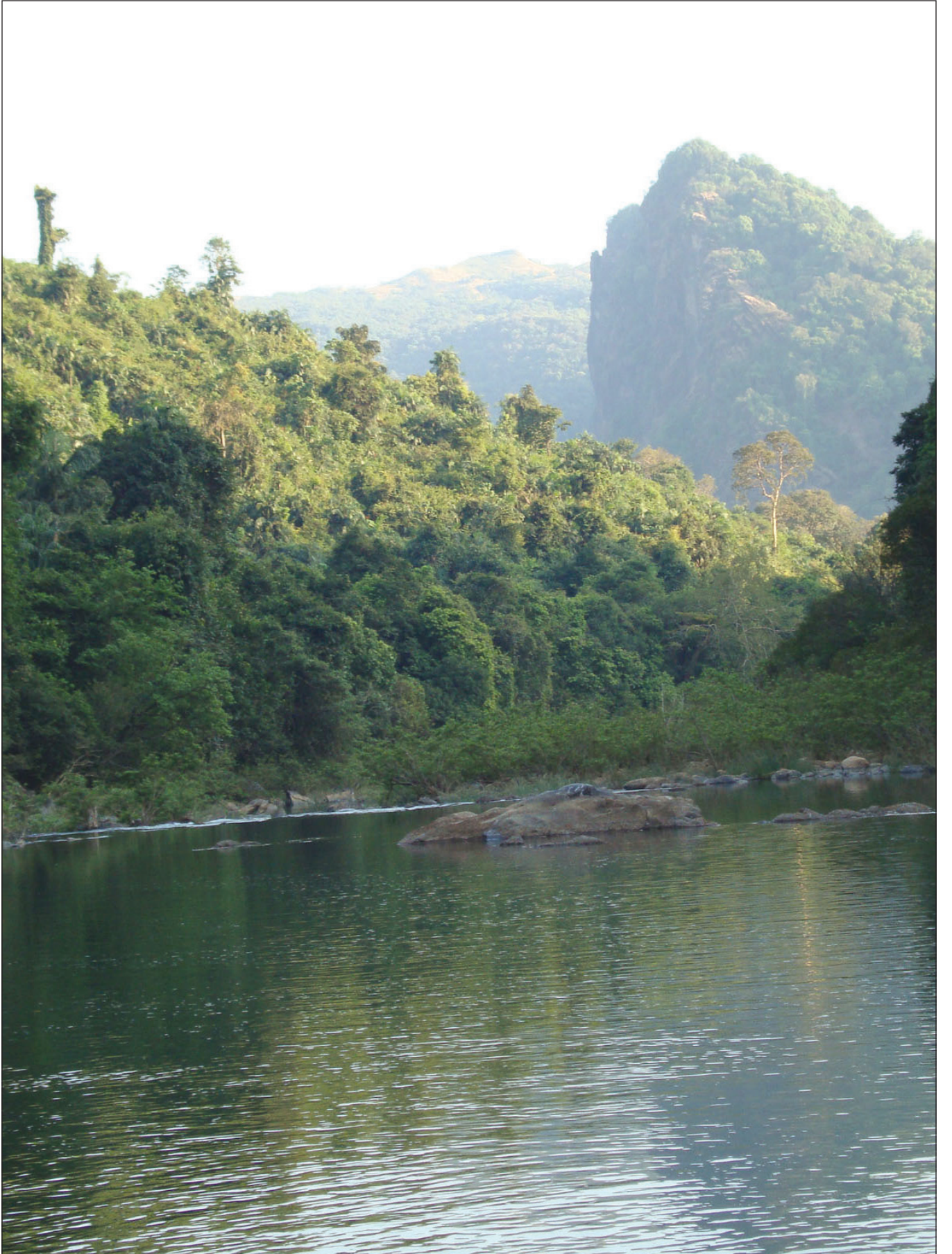
पावसाळ्यांत उदक चड आशिल्ल्यान ह्या नृत्याक वेगळोच रंग भरता. वजरा सकलाचो हो दोंगर ह्या नृत्यात रंगून वयता. पावस कोसळटकूच

मोर आपलो पिसारो फुलोवन थुयथूय करून नाचता. तशेंच तरेन ह्या रान वाठारांत वजरे आपले पिसारे फुलोवन घसघस करून नाचतात... गिमाळ्यांत ही रगाडी न्हंय साकोड्डें मेरेन जरी सुकली तरी वयर दोंगर माथ्यार वजरो वर्साचे बाराय म्हयने घसघसत आसता. शीव मंदिराच्या परिसरातल्यान नदरेक भरपी हो वजरो सर्वयकाळ घसघसलो तरी ताचें उदक सकयल तांबडी गांवात व्हांवत येना. त्या वजऱ्याचें उदक सकयल दोंगर मुळसांत जिरता आनी खंयचे कडेन नानपयत जाता. रगाडी न्हंय दोंगर वाठारांत जितवळ आनी सकयल जितवळ पूण मदींच ती सुकिल्ली आसता. तांबडी, कारेमळ, धारगें, बोळकणे तें सकयल साकोड्डें गांवा वयर मेरेन तिचें पात्र सुकता. सोकोड्डें देवूळमळ वाठारांत कुळें - सोनाळ साकून येवपी जितवळ न्हंय येवन मेळटा. हे न्हंयक त्या वाठारांत सातपालची न्हंय म्हण वळखतात.

तांबडी - सुर्ल वाठाराक कदंबकालीन शिव मंदिराक लागून इतिहासीक म्हत्व आसा. गोंयातल्या ह्या पाशाण कोरीव मंदिराक पळोवंपाक हजारांनी पर्यटक येतात. पर्यटकांची वाडटे संख्येक लागून थंय इको टुरीजमाक ओतो आयला. थंयचे दोंगर, अटगें रान आनी जीव जिवावळीक लागून इकोटुरीजमाची कल्पना कांय वेवसायीक हॉटेलमालकांच्या मनात आयली. त्या दोंगर वाठारांत आशिल्ल्या वजऱ्यांनी हे कल्पनेक जोड दिली. आयज ते रानवाटेतल्यान बैलगाडी दोंगराच्या मुळसामेरेन वयता. हतयाचे फाटीर बसुनय वजऱ्यामेरेन पावपाक जाता. ह्यो सगल्यो सुविधा पर्यटकां खातीर जरी आसल्यो तरी ते रानवाटेतल्यान पांयांनी चलत वचपा सारको दुसरो आनंद ना. जणएकल्या सैमपिशा मनशान ह्या वाठाराचो आनी त्या तांडव नृत्य करपी वजऱ्यांक दोळ्यांनी घोटून घेवंपाक जाय. पाचव्या-निळशा दोंगर माथ्यावयल्यान देंवपी ती शुभ्र धवी ओळ काळीज आकूळ-पिकूळ करून सोडटा. असोच एक म्हत्वाचो आनी आमच्या सगळ्यांचे वळखीचो वजरो म्हळ्यार हरवळेंचो धबधबो. रुद्रेश्वर देवळा लागीं आशिल्लो हो वजरो खुबच सुंदर आसून गोंयच्या वजऱ्यांचे माळेन ताका वेगळें म्हत्व आसा.

हरवळेंचो वजरो

म्हादय न्हंयच्यो कोंडी

बाय, रूंदाय आनी खोलाय ह्यो तीन म्हत्वाच्यो गजाली खंयचेय न्हंयचें व्हडपण सांगतात. न्हंयची लांबाय चड आसता तेन्ना ती एका परस चड वाठारांतल्यान व्हांवतना पळोवंक मेळटा. जितलें तिचें पात्र रूंद आनी खोल ताचेवेल्यान तिची भव्यताय दोळ्यांत भरता आनी न्हंयंत उदकाचो सांठो प्रचंड आसा म्हणपाचें कळटा. न्हंय लांब, रूंद आनी खोल आसतकच ती जलसंपत्तेन गिरेस्त आसता. वेगवेगळे तरेचें नुस्तें, वनस्पत आनी जिवावळ मोट्या प्रमाणांत ते न्हंयचे तडी भोंवतणच्या वाठारांत मेळटा.

गोंयांतल्या मुखेल इकरा न्हंयां भितर म्हादय न्हंय ह्या विशेशतायांक लागून उजवी थारता. सह्याद्रीच्या पूर्व दोंगर देगणांत उगम जाल्ली ही लोकसरिता अस्तमतेकडेन व्हांवत येता आनी अरबी समुद्राक येवन मेळटा. सुरवातेचो 30-35 कि. मी. अंतराचो हो तिचो धांवतो प्रवास. घाटमाथ्यावेल्यान सकयल देवून आयिल्ल्यान तिच्या प्रवाहाक गती मेळ्ळ्या. तिच्या ह्या प्रवाहाचे वाटेर ल्हान व्हड कोंडी दिश्टी पडटात. मोठे फातर आडवे पात्रांत आशिल्ल्यान आनी प्रवाहाच्या नेटाक लागून चरयो तयार जाल्ल्यान ह्या कोंडीची निर्मिती जाल्या. ह्या कोंडीनी कांय खीण उदक विसावता आनी आसलें तशें वाटेक लागता...

गोंयचे शिमे वयर कांय भागांत तिच्या पात्रांत ल्हान आनी कांय कडेन व्हड कोंडी दिश्टी पडटात. भिमगडाच्या मुळसाकडल्यान दीसभर चलतकच वानराचे खडये कडेन पावतात. हे खडयेक वानराची खडी अशें म्हणटात. कारण ह्या वाठारांत वानर

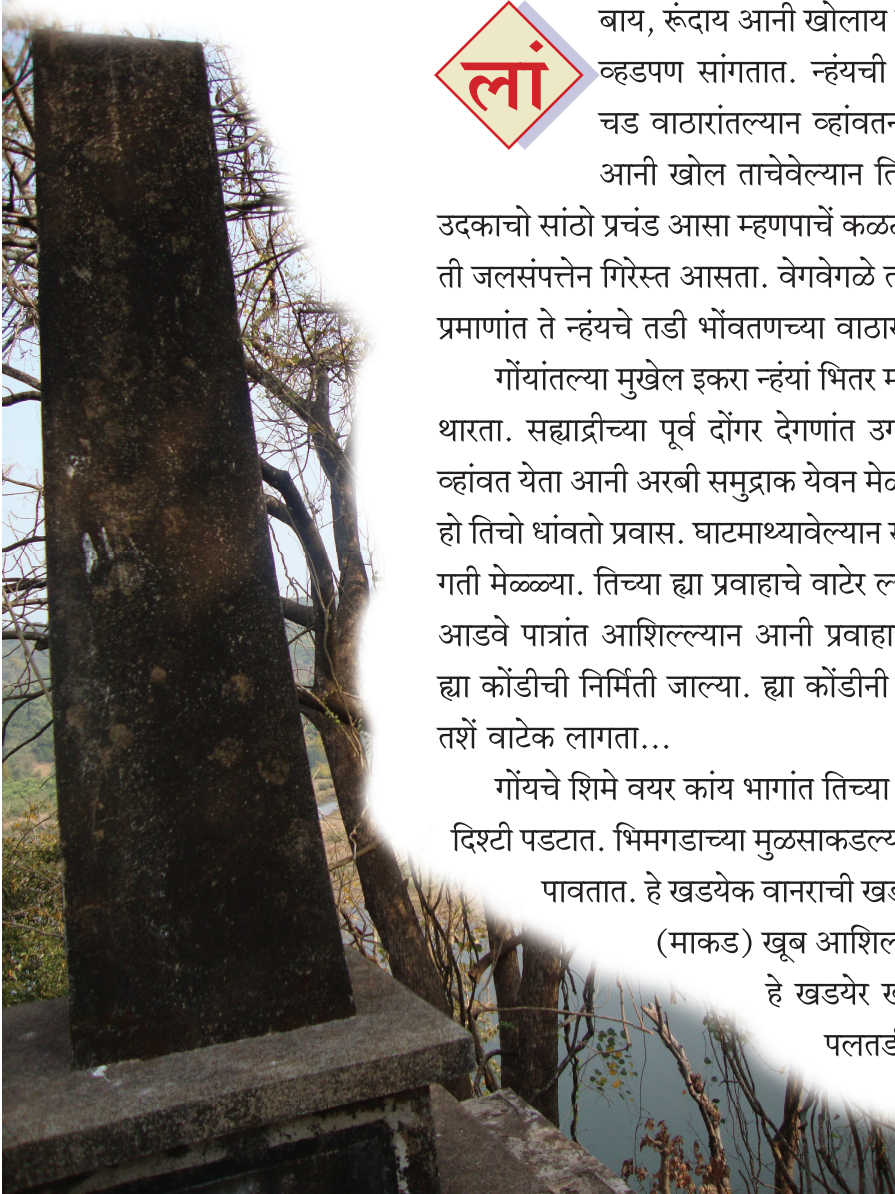
(माकड) खूब आशिल्ले. प्रवाहाच्या दोनूय अर्दान उंच आशिल्ले

हे खडयेर खंय वानरूच उडकी मारून आलतडच्यान

पलतडी वचूंक शकतात. ह्या जाग्यार उदकाच्या

प्रवाहाक लागून खींड तयार जाल्या.

हांगा खडयेचो दोंगर कातरून म्हादय

न्हंय गोंयावटेन येता. ते खडयेच्या फाटलेवटेन वजरो आसा. तो वजरो गीम, पावस एक सारको पडून थंय सोबीत माणकुली अशी कोंड तयार जाल्या. हीच कोंड वानराचे खडयेच्या तोंडा मेरेन येता. खडयेक लागून हे कोंडीक वेगळीच सोबीतकाय येवंक पावल्या. हे चित्रमय खडयेचें पडबिंब हे कोंडीत पडटकच तिचें सौंदर्य द्विगुणीत जाता.

हे वानराचे खडये कडल्यान पात्रांतल्यान मुखार वचपाक मेळना. एक कारण म्हळ्यार वजऱ्याची कोंड आनी तो वजऱ्याकडलो कडो. ताचे खातीर फांटी येवन दाव्यान आशिल्लो दोंगर चडचो पडटा. देडवर सुमार रान चलतकच वजऱ्याच्या माथ्यार पावता. थंय पावसाळो व्हाळ येवन म्हादयक मेळ्ळा. ह्या जाग्यावयर पांच मीनटां चलतकच कोयती वजरो मेळटा. एकाच अर्दान प्रवाह वचून इंग्लेजींतल्या 'एस' आकारान तो सकयल पडटा. थंय सकयल एक सुंदर कोंड तयार जाल्या. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार परत एक लांबचे लांब कोंड मेळटा. घडये ह्या वाठारांतली ती सगळ्यांत लांब कोंड. उजव्यान फकत खडपां आनी दुसऱ्या अर्दान म्हळ्यार उत्तरेक उंच खडयेचो दोंगर. हांगाय तिच्या तोंडाकडल्यान पात्रांतल्यान वयर वचपाक मेळना. अशा वेळार उजव्यान आशिल्लो दोंगर चडचो पडटा. हांगा परत दोन वरां रानातल्यान चलून वचचें पडटा. हे कोंडीचें उदक काळशें. दक्षिणेक लांबचे लांब खडप आनी उत्तरेक कड्याचो दोंगर आशिल्ल्यान ते कोंडीची सोबितकाय वाडटा. हे कोंडीचे तडीर हांव म्हज्या सांगात्या वांगडा शिंयाळ्या दिसांनी रावलां. नोव्हेंबर म्हयन्याची ती रात आशिल्ली. आकांताचें शीं पडिल्लें. परश्याच्या हयन्हयश्या उजवाडान हांवें ते कोंडीक त्या वेळार नियाळिल्ली. सकाळींफुडें ते लांबचे लांब कोंडितल्यान वाफ वयर सरता तें दृश्य पळोवन मन प्रसन्न जाल्लें. हे कोंडीचे मात्से वयर एक म्हत्वाची सुवात आसा. हे सुवातेर 'घसरड्याचो वजरो' आसा. हांगा प्रवाह घसरत सकल वयता आनी रुंद अयस पयस कोंडीत वचून विसावता. ही कोंड म्हळ्यार एक सांठवल्लें तळेंच कशें. पावसांत हांगा आनीकय मोठ्ठें तळें जाता जावंक जाय. हाचो अदमास व्हांवून आयिल्ल्या सुक्या लाकडांच्या मागा वयल्यान कळटा. ह्या वजऱ्याच्या माथ्या वयल्यान, आमगांव वचपाची वाट आसा. उत्तरेकडलो दोन

तास उबो कडो चडटकच दोंगर माथ्यार पावता. मुखार अर्दे - पावूणवर चलतकच आमगांव गांवात पावतात.

घसरड्याच्या वजऱ्यावयर ल्हान ल्हान कोंडी आसात. 'शितोड्याचो वजरो' आनी 'पयोदर' वा पोंयो वजऱ्याच्या मुळांत दोन म्हत्वाच्यो कोंडी आसात. ह्यो दोनूय कोंडी वजऱ्याचें उदक उंचाये वयल्यान एकसारकें पडून निर्माण जाल्यात. शितोडा वजऱ्याचे तुळेंन पोंयो वजऱ्याच्या मुळसांतली कोंड खोल आनी व्हड. ते कोंडीचें उदक काळशें. ही उदकाची काळसाण ते कोंडीची खोलाय सांगता.

सकयल कृष्णापूर गांवा लागीं सांस्कृतीक म्हत्व फाव जाल्ली पिस्त्याची कोंड आसा. पिस्तो हें थंयच्या राखणदाराचें नांव. तांच्याच नांवान हे कोंडीक वळखतात. कोंडीच्या उजव्या दाव्यान आनी सकयले वटेन एका परस एक अशीं सोबीत कातयल्लीं खडपां आसात. ह्या खडपांच्या माथ्यार दोंगराची कड येवन तेंकल्या आनी रूखावळ वयर पयस मेरेन पातळ्ळ्या. कृष्णापूर तें देगांव (कर्नाटक) हाचे मदली ही म्हत्वाची मोठी कोंड. हे कोंडीची सुंदरकाय वेगळीच... ही कोंड तशी चड रूंद ना... तशी ती लांबूय ना... ताका लागून ही कोंड ह्या खडपांच्या गोपांत सुस्त न्हिदल्या काय कितें? असो पळयतल्याक भास जाता. अस्तमतेवटेन रावून हे कोंडीचें दर्शन घेता तेन्ना तिचे फाटले वटेन उबे आशिल्ले दोंगराचे कडे तिचे ते सोबितकायेंत भर घालतात. पयस उबें आशिल्लें भिमगडाचें तेमुकय पळयतल्याचें लक्ष ओडून घेता. दोंगर आनी दाट रानाक लागून सुर्याचीं किर्णां कोंडीत पडपाक दीस बरोच वयर येवचो पडटा. हे कोंडीक खोलाय आशिल्ल्यान तिच्या उदकाक काळशी पाचवी सया मारता... सुर्याचीं किर्णां कोंडीत विसावतकच तिची सोबितकाय धिकेंभर वाडटा...

एकादया खडपार रावून कोंडीत एका चित्तान पळयत रावतकच तरे तरेचे माशे (नुस्तें) मुक्तपणान भोंवतना दिश्टी पडटात. हे कोंडी फुडें खोलायेन आनी रूंदायेन जायत्यो कोंडी आसात, पूण पयोदर वजरो आनी शितोड्याच्या वजऱ्याची कोंड सोडली जाल्यार अशे माशे भोंवतना हेर कोंडीनी नदरेक पडनात. पिस्त्याचे कोंडीत माशे दिसपा फाटलीं कारणां दोन आसात. भोंवतणच्या खडपांक लागून माशे पळोवपाक सोपें

कर्नाटक वाठारातली म्हादयची कोंड

पडटा. दुसरें कारण म्हळ्यार पिस्तो ह्या देंवचाराच्या भयान ते कोंडीतले माशे धरूंक कोण एक वचनात.

माशे आनी कोंडीच्या संदर्भात एक दंतकथा आसा. त्या वाठारांतल्या एका गांवकाराक ते कोंडीत मोटे - मोटे माशे आसात म्हण खबर आशिल्ली. गरोवन, बालें घालून वा आनी कशेय माशे धरल्यार पिस्त्याचो भंय. ताका लागून तो एक दीस खंय तिनसांजच्या वेळार ते कोंडी कडेन गेलो आनी तळपार बसून पिस्त्याकडेन मासो मागपाक लागलो. 'ये पिस्त्या दादा... आयज म्हाजी मांय येयल्या. एक वडय मरे मोटोसो मासो'. पिस्त्या कडेन माशाची मागणी करतकच ताच्यान ताका ना म्हणूंक जालें ना. पिस्त्यान खंय ह्या वेळार मोटोसो मासो तळपार उडयलो. तो मासो घेवन गांवकार घरा गेलो. मुखार एका एका सोयऱ्याचें नांव घेवन आतऱ्या पयऱ्यान हो गांवकार पिस्त्याकडल्यान मोटे मोटे माशे घेवन

येवपाक लागलो. बायलेन ताका एक दीस प्रस्न केलो. 'येदे मोटे माशे तूं हाडटा तरी खंयसून?' 'तुका काय सांगतलय मजा! त्या पिस्त्याक मी आमगेर सोयऱ्यां येयल्यांत म्हणोन सांगोन गेल्ले फावट पिसयतां. पिस्तो म्हाका आपले कोंडीतलो मोटोसो मासो दिता'. दुसरेवटेन हो गांवकार माशे सदांच मागून कोणाक व्हरता काय? तें पळोवंक पिस्तो पोरसांत येवन लिपून राविल्लो. पिस्तो गांवकाराचें उलोवप आयकता आनी तसोच परतो जाग्यार येता. एक दीस सोडून गांवकार आसलो तसो मासो मागूंक पिस्त्याकडेन येता. ह्यावेळार आपणाक फटयल्ले खातीर पिस्तो ह्या गांवकाराकूच कोंडीत धुकलून उडयता...

गिमाळ्या दिसांनी आयजूय हे कोंडीत मोटे मोटे माशे उदकांत भोंवतना दिश्टी पडटात. ते कोंडीत बालें (जाळ) सोडोवप वा जिलेटिनाचो स्फोट करपाक लोक भियेतात.

ह्या पिस्त्याची आनीक एक सुपरिचीत दंतकथा

लोकमानसांत रूढ जाल्या. पिस्तो हो वाठारी सभावान सादो - भोळो... पिसोच तो... मागलेल्याक खंय केन्ना ना म्हणपी न्हय. पिस्त्याचे कोंडीकडल्यान घांठार वचपाची येवपाची वाट आसा. कदीम काळार खंय एक थाकर नंदीबैलाक घेवन तेवटेन गोंयांत येवपाक भायर सरलो. पिस्त्याकडेन पावतकच गोंयांत आपणाक खूब जोड जावंदी म्हण ताणें ताका आंगवण केली. बरी जोड जाली जाल्यार परतेचे वाटेर हांगा तुका नंदीबैल पोठार खेळोवन दाखयतां अशें ताणें पिस्त्याक उतर दिलें आनी गोंयची वाट धरली. थाकराक त्या वर्सा खूब जोड जाली. पयसो, दाणो गोठो खूब मेळ्ळो. जमिल्लें सगळें बैलाचे फाटीर घातलें आनी उरिल्लें आपले खांकेक लायलें. पिस्त्याक फटोवपाच्या हेतान तो आडवाटेन वयर घाटमाथ्यार गेलो आनी थंय वचून ताणें धोलक्यार नेटान बडी माल्ली आनी आड्डलो... 'पिस्त्या तुकां फटयलो रेऽऽ फटयलोऽऽ...' पिस्त्याच्या कानार हो साद पडना फुडें ताची पांयाची तिडक मस्तकाक पावली... ताका त्या थाकराचो राग आयलो. पिस्त्यान गळसरे सयत त्या बैलाक ओडीत हाडलो आनी कोंडीत उडयलो. कांय वेळान भियेल्लो थाकर थंय पावलो.

'पिस्त्या, म्हाजो बैल खऱ्यांनीच तियां कोंडीत बुडयला जाल्यार वयर काडून दाखय'. ह्या वेळार एक अजाप घडलें... ते कोंडीतल्या उदकांतल्यान गळसरी आनी शिरंगरा सयत तीन फावट नंदी वयर आयलो आनी आसलो तसो कोंडीत बुडलो... थाकराच्यो धेंगल्यो कांपल्यो. तो चडूच भियेलो... आशिल्लें नाशिल्लें पिस्त्याक ओंपलें आनी थरथरत्या हातान नमस्कार करून घाटाची वाट धरली...

ही दंतकथा त्या परिसरांत आनी सत्तरी म्हालांत सुपरिचीत आसा. पिस्त्याचे कोंडीतले माशे आनी ह्यो दोनूय कथा ल्हानपणात म्हज्या कानार पडिल्ल्यो. तेन्नासावन हांव ही कोंड पळोवंपाक आंवडेतालों. हांव हे कोंडीकडेन वीस -पंचवीस फावटी तरी पावलां. हे कोंडीकडेन वास्तव केलां. फांतोड, सकाळ, दनपार, सांज आनी रातची ही कोंड हांवें लागींच्यान नियाळ्ळ्या. कोंडीतले माशे हांवें वयर खडपार रावून दोळे भरून पळयल्यात. भियेत भियेत कांय जायना हे कोंडीत पेंवपाचेंय धाडस केलां. हे पिस्त्याचे कोंडी वयर आंब्याची कोंड, देवची कोंड, पोसयाची कोंड, दासट्याची कोंड आसा.

पिस्त्याचे कोंडी उपरांत म्हादय न्हंयचें पात्र इल्लें इल्लें

कृष्णापुरची पिस्त्याची कोंड

रुंद जायत वता. कृष्णापुरच्या सकयल पिस्त्याचे कोंडी सकयल कांय अंतराचेर आंब्याची कोंड, खडपय, धारेची कोंड, धानाची कोंड आनी दावाची कोंड आसा. आदल्या काळार ह्या रानवांठारात लोक राबितो करून रावताले. पुर्तुगेज सरकाराच्या भयान थंयचे थळावे लोक चोरून लग्ना लायताले खंय. 'दाव' दडोवप हो एक लग्नाचोच भाग. आदल्या तेंपार लोक जे सुवातेर दाव लिपयताले त्या जाग्याक लोक 'दावाची कोंड' म्हण वळखतात. ताचे सकयल शेकऱ्याची भाट आसा. पात्रांत शेकरो आशिल्ल्यान आनी थंय उदक कमी आशिल्ल्यान शेकऱ्याची भाट म्हण नांव पडलां. हाचे सकयल रयांचें पेणें ही सुवात आसा. रयांची म्हळ्यार थंय रेंव मोठ्या प्रमाणात आसा. ह्या रयाच्या पेण्या सकयल शिमेची कोंड आसा. कडवळ आनी पेंढाळ गांवची थंय शीम आशिल्ल्यान तें कोंडीक तशें नांव पडलां.

वयले कोंडीचे बरेंच सकयल 'बैलपार' ही सुवात आसा. आदल्या तेंपार कांय लोक सामानाच्यो 'गोंडयो' बैलाचेर घालून त्यो गोंडयो ब्लॅकान कृष्णापूर मार्गान घाटार व्हरताले. ह्या बैलपाराचे सकयल जंय झांडानी म्हण पडींग गांव आसा. हांगा एका मेकाक तेंकून दोन देवळां आसा. एक सांतेर, केळबाय आनी ब्राह्मणी मायेचें आनी दुसरें बसव्याचें. आदल्या काळार थंयचे गांवकार देवाचे 'कळस' न्हंयचे जे कोंडीर धुंवपाक व्हरताले त्या जाग्याक 'कळसाची कोंड' म्हण नांव पडलां.

झाडांनी गांवा आलतडी पेडानी गांव आसा. तोवूय गांव पडींग आसा. त्या गांवातय पडींग देवूळ आसा. ह्या गांवाच्या मुळसांत लांबचे लांब 'तारची कोंड' आसा. सत्तरीतले लोक जेवेळार कुमेशेत कसताले तेन्ना ते शेतकार पावसाळ्यांत आलतडच्यान पलतडी वचपाक थंय व्हडें घालताले. ही कोंड रुंद आनी लांब आशिल्ल्यान हांगा व्हडें घालप सोयिस्कर जातालें. थंय व्हडें घालताले म्हण ते कोंडीक तारची कोंड अशें नांव पडलां. हे कोंडीचे एके वटेन मळी (सपाट सुवात) लागता जाल्यार दुसरे वटेन दोंगराळ सुवात आसून थंय दाट झाडां आसात. सादारण 1970 मेरेन हांगा तार आशिल्ली म्हणपाचें थळावे लोक सांगतात. तारचे कोंडी सकयल म्हत्वाची कोंड आसा ती म्हळ्यार 'बोंडगाची कोंड'. ह्या थळार आदीं

बोंडकीचीं झोपां आशिल्लीं. बोंडकी ह्यो पाणथळ जाग्यार जातात. हातो वा कवाश्याच्या झाडावरी दिसपी हीं झाडां आतां थंय पळोवपाक मेळनात. हे कोंडीत रेंव, रेबो आनी कालयांव येवन पडिल्ल्यान तिचें अस्तित्व ना जायत चल्लां. हे कोंडी सकयल 'चरयाची कोंड' आसा. हांगा दोनूय वाटानी तळप आनी मदीं ही चरी कशी कोंड आशिल्ल्यान थळाव्या लोकांनी तिचें नांव चरयाची कोंड अशें दवरलां आसपाक जाय.

वयले कोंडीचे कांय अंतराचेर सकयल तालाची कोंड अस्तित्वांत आसा. ताल म्हळ्यार तळें कशें. एकाद्या तळ्यांत उदक साठवचें तशें न्हंयचें उदक हांगा हे कोंडीत साठवता. नानोडेची न्हंय जंय येवन म्हादयक मेळटा ते सुवातेक दुस्कीर (द्वीसंगम) म्हणटात. त्या जाग्यार धोंडांची कोंड आसा. ही कोंड खोल आनी रुंद आशिल्ल्यान थंय पावसाळ्यांत व्हांवत येवपी खोडां, मोठीं झाडां थिरावतात. हे कोंडीकडेन आदल्या काळार लईराई देवीचे धोंड उपासाच्या दिसांनी रावताले म्हूण तिका धोंडाची कोंड अशें नांव पडलां आसपाक जाय. उस्तें गांवाचे वयले वटेन फुलांची कोंड आसा. एके वटेन उंच धड जाल्यार दुसऱ्या अर्दान वयर मेरेन पाविल्लें रान आसा. ही कोंड लांबचे लांब आसा. हे कोंडीचे धडेर दाटीदाटीन उबी आशिल्ली आनी वेलिंनी भरिल्ली रूखावळ आसा. माघ -फाल्गून म्हयन्यांत वेली तशेंच रूखावळींक फुलां येतात. त्या फुलांचो सडो ते कोंडीत अळंग शिंवरता... शिंयाळ्या दिसांनी ही कोंड फुलांची चादर पांगरून सुस्त न्हिदिल्लेवरी दिसता. त्या फुलांच्या परमळान तो वाठार सुवासीक जाता... उदकय सुगंधीत जावन प्रवाहा वांगडा मंद धुंद जावन सकयल पावलां मारपाक लागता... फुलाचे कोंडीक फुलांची कोंड म्हण नांव पडपा फांटलें आनीक एक मुखेल आनी म्हत्वाचें कारण म्हळ्यार न्हंयचे तडी लागींच उस्तें गांवचें देवूळ आसा. हांगा देवाचीं फुलां उदकांत सोडटात तशेंच शिगम्या दिसांनी जावपी करुल्यांच्या आंगावयलीं फुलाय हांगाच उदकांत सोडटात. उस्तें हो म्हादयचे तडीवयलो (उत्तरेकडचो) पयलो गांव. कृष्णापूर गांवाच्या बरेंच सकयल न्हंयच्या उजव्यान कडवळ हो गांव पयलो लागता. थंय 'कडवळकार' आडनांवाचो गांवकार राबितो करून रावता. थंय साबार वर्सां जालीं एकूच घर आसा. सत्तरीत एकूच घर आशिल्लो तो एकमेव गांव.

म्होंवाची कोंड

फुलांचे कोंडी सकयल 'निवलांची कोंड' आनी गोंयदाची कोंड आसा. गोवींद हे एका भटाचें नांव. हो भट थंय बुडून मेला म्हणपाची खबर थंयचे थळावे लोक सांगतात. ह्या वयल्या दोनूय कोंडी मदीं इरयांची भाट आनी उस्ते गांवचे गोठणीकडली कोंड आसा. सोनाळा गांवा वयर 'कडतरी' थळ आसा. थंय चित्पावन ब्राह्मण लोक वास्तव करून आसात. कडतरी वयर 'धड्यार' म्हण जागो आसा. ताचे पलतडी कांय अंतराचेर 'बोंदीर' आसा. कदंब काळार आनी ताचे पयलीं ह्या सुवातेचेर तारवां लागतालीं. मांडवीतल्यान तारवां वयर म्हादय पात्रांत येतालीं आनी हे सुवातेर थांबतालीं. रानांतलीं मिरयां आनी हेर वस्तुंची येरादारी हांगाच्यान जाताली. हांगाच्यान लोक म्हाल हाडटाले - व्हरताले. आदले काळार वेपार मार्ग असोच मुखार कृष्णापुराच्यान खानापुरा वयतालो.

मिसयाळ्याची कोंड आनी बाभळाची कोंड अश्यो दोन म्हत्वाच्यो कोंडी ह्या परिसरांत आसात. मिसयाळ्याची कोंड ही थंय आशिल्ल्या देवचाराच्या नांवान फामाद आसा. ह्या जाग्यारय लोक झिलेटीन घालपाक भियेतात. आदल्या काळार

बाभळीचीं झाडां न्हंयचे तडीर आशिल्ल्यान बाभळीची कोंड अशें नांव कोंडीक पडलां. सोनाळ गांवा लागसार आशिल्ली म्होंवाच्या गुंड्याकडली कोंड पर्यटकांचे नदरेन प्रसिद्ध आसा. हे कोंडी वयले वटेन गिमाळ्या दिसांनी चलून पलतडी वचूंक मेळटा. आदल्या काळार कडवळ, काजरेझाट, बोंदीर, करंजोळ आनी कुमठळचे लोक अशेच यो वच करताले. ह्या जाग्यार न्हंयचें पात्र बरेंच रूंद जालां. हो जागो सैमीक नदरेन खुबूच सुंदर आनी ओडलायणो. ह्या थळार मोठ्या प्रमाणांत पिकनिको येतात. आलतडी सपाट जाग्यार आशिल्ली दाट रुखावळ... तडीर रेवेंचे आशिल्ले उंचवटे. चाळच्या सुळसुळीत फातरां वयल्यान खळखळत व्हांवपी उदक... सकयल, मोठ्या मोठ्या काळेत्री गुंड्याचीं (खडपां) रास. त्या गुंड्यांक लोंबकळपी असंख्य कोनग्या म्होंवाच्यो पोळयो. ह्या खडपां वयर आशिल्ली दोंगुल्ली. दोंगुल्लेचेर दाट रुखावळ... सगळेंच मन प्रसन्न करपी दृश्य थंय पळोवंक मेळटा.

म्होंवाच्या गुंड्याकडली कोंड तशी व्हड ना. पावसात नेटान व्हांवपी उदकाक लागून ह्या फातरां पोंदची धड पोखरून

थंय पेड तयार जाल्या. गिमाळ्या दिसांनी लेगीत उदकाचो लोट खडपांचेर वचून नेटान बसता आनी प्रवाह दुसरे दिकेन परतता. म्होंवांच्या मुसांक लागून ते कोंडीकडेन वा खडपांकडेन वचपाचें धाडस कोण करिना. येतो - वयतो मनीस हे कोंडी कडेन पावतकच दचकता. हाका आनीक एक कारण म्हळ्यार हे कोंडीत आयजवेर साबार लोक बुडून मेल्ल्यात. हे कोंडी वयर आशिल्ले खराडेवयल्यान उतरून वयतना पांय निसरून उदकांत पडलो जाल्यार त्या नेटान व्हांवपी प्रवाहा वांगडा मनीस व्हांवत सकयल वयता आनी नेटान वचून खडपांचेर आदळटा...

गोंयचे पयले मुख्यमंत्री सर्गेस्त भाऊसाहेब बांदोडकारांचें हें आवडटें थळ. भाऊ वर्साक एकफावट तरी आपल्या खास कार्यकर्त्या वांगडा हांगा येताले. राजकीय चर्चा करताले. तशेंच वेगळे कार्यक्रमय जाताले म्हणपाचे थळावे लोक सांगतात.

ही कोंड आपलें खाशेलें अस्तित्व सांबाळून आसा. एका अर्दान धडेर झाडां आशिल्ल्यान अर्द्या अदीक कोंडीर सावळी पातळिल्ली आसता. हे कोंडीतलें उदक संथपणान व्हांवत

आसता. एकाद्रें पान, बडी वा फूल पडटकच हे कोंडीतल्या उदकाचो प्रवाह कळटा. प्रवाहा वांगडा व्हांवत वचपी हें कितें तरी आपलें खाद्य आसा अशें समजून मरल, खडस वा तांबोसो उदकार बोंड मारतना दिश्टी पडटात.

बरोच सकयल वतकच तीन फांट्या सकयल मेळटा ती धवळांतली कोंड. ताचे सकयल तारची कोंड आसा. ह्यो दोनूय कोंडी म्हळ्यार जुंवळ्यो भयणीच कश्यो. पूण हांचे भितर धवळांतली कोंड म्हालगडी. हांगा पूल बांदचे पयली तारचे कोंडीर पावसाळ्यांत तार घालताले. धवळांतले कोंडी वयर भाट आसा. भाटीक लागून न्हंयची खर दिसता. थोडोसो दक्षिणेवटेन वचूंक सोदपी न्हंयचो प्रवाह धवळांतले कोंडीकडले धडेर आपटून परत अस्तमतेकडेन वळटा. ताका लागून ह्या जाग्यार बरो व्हडलो घोलो तयार जाला. ह्या घोल्याच्या मात्शे सकयल खडपांचो दाळ आसा. ताचे वयर आशिल्ले दोंगुल्लेर दाट झाडां आनी झोपां आसात. हे रूखावळीक लागून हो जागो सदांच शितळ थंड आसता. तडीक वेगवेगळे किल्लून आयिल्ले वनस्पतीक लागून तड

धवळांतली कोंड

सदांच पाचवीचार उरता. हांगा खडपांच्यो पेडी आसात. तशेंच कोंडीत मदीं उदका वयर दिसपी एक खडप आसा. ही कोंड बरीच खोल आशिल्ल्यान ह्या उदकांत ध्यानस्त बशिल्ल्या फातराचें रूप रोकडेंच लक्षांत येता.

हे कोडीचें तोंड उत्तर -पुर्वेक आशिल्ल्यान सकाळच्या सुर्याच्या किर्णांचो एक चोंबो पात्रांत येवन पातळटा. दनपारचो माथ्यावयलो सुर्या मात्सो कडसरतकच मात सगळी कोंड सावळेन माखून वयता... हे कोडी वयर आशिल्ले दाट रूखावळीक लागून वायेरीं (Hornbill) हीं सुकणीं मोठ्या प्रमाणांत हांगा वास्तव्य करून आसात. वानर, खेती हे रूखावळीचेर बस्तान मांडून रावतात. झोपां आनी अस्कडाक लागून जिवानी आनी हेर सरपटपी प्राणी मुक्तपणान हांगा भोंवतात... फातरांचे पेडीक लागून मोटे मोटे माशे आनी कांसव ह्या पेडींचो आदार घेतात. कोंडीची खोलाय आनी पेडीक लागून हांगा मानगीं पावतात.

हे कोडीच्या तळाक आशिल्ली रेंव आनी रेब्याक लागून मोठे काळे खुबे चड प्रमाणांत मेळटात. म्हज्या गांवा लागसार ही कोंड आशिल्ल्यान हांव हे कोडीक लागींच्यान वळखतां. तार घालताले तेवेळार न्हंयक उदक कमी जातकच आमी कांय बाल इश्ट एकठांय जाताले आनी व्हडें घेवन ही कोंड पळोवंक वयताले. हे रूखावळींतल्या खंयच्या तरी एका झाडार वाठारी आजोबा रावता अशें आमी भुरगेपणात आयकल्लें. ताका लागून सकयल न्हंयच्या पात्राक तेंकून आशिल्ल्या आंब्या रूखाकडेन पावतकच बेश्टोच भंय दिसतालो. भिये - भियेत आमी आमचें व्हडें त्या मदीं आशिल्ल्या फातरां मदल्यान काडून घळणात व्हरताले. ती उंच उंच रूखावळ... आनी सकयल थंड -शितळ गोठेल्लें उदक पळोवन मन धादोस जातालें... अशे कितलेशेच फावट व्हडें घेवन आमी थंय गेल्यांत आनी ते कोडीचें दर्शन लागींच्यान घेतलां. व्हड जाले उपरांत त्या खडपांचेर वयर चडल्यात. रूखावळींत भोंवल्यात आनी थंयची शितळ शांतताय मना काळजात झिरपोवन घेतल्या. हे कोडीचे वयले वटेन काळे खुबे काडपाक हांव म्हज्या भावा वांगडा जायते फावट गेलां. ते कोडीत बूड मारून खुबे काडपाचो प्रयत्न केला. भुरगेपणान कोणेय झिलेटीन घातल्यार माशे काडपाच्या निमतान हांव ते कोडीत बुडलां

आनी पेवलां. हे कोडीची अवस्था आतां वायट जाल्या. कोंडीवयर जी भाट आशिल्ली ती पुरवल्या. तशेंच कोंडीचें मूख पुरवत आयलां. रेबो मिश्रीत रेंवेत काळे - मोठे खुबे मेळटाले ते आतां मेळनात. कोंडीचे सकयल पलतडी रेंव आनी कालयांव पडून मोठो उंचवटो तयार जाला. आलतडी जंय अनंताचें मोठें झाड आसा थंय मोठीं झाडां व्हांवून येवन थिरावल्यांत. ताका लागून कोंडीचें रुपच बदल्लां. नेटान येवपी पावश्या प्रवाहाक लागून धोको तयार जाल्ल्यान थंय उदक एकसारकें गरगर करून घुंवता आनी जें प्रवाहा वांगडा येता ताकाय घुंवडायता...

तारचे कोडीचे आलतडीन दिपकावणेक भोंवत भोंवत वयर धवळांतले कोडी म्हज्यांत पावतकच पेट्रोलमासाच्या उजवाडान धवळांतले कोडीचें अस्पष्ट रूप हांवें जायते फावट नियाळ्ळां. गरोवंक आयिल्ले कडेन तिनसांजच्या अमुरपिक्या काळखांत तिचो हांवें थाव घेतला... एखादें चान्याचे रातीं चंद्रीमाचें रूप त्या खोल थंड शितळ पात्रांत दोळे भरून पळयलां... जायते फावट आमी गरोवपाच्या निमतान हे कोडीकडेन आयल्यात. रातच्यो गरयो बांदून आलतडी कोडीचे तडीर न्हिदल्यात. आयजूय संद मेळ्ळ्यार थंय हांव न्हिदपाक वयतां.

तारचे कोडीकडेन आलतडी आमचें देंवणें आसा. हांगा न्हावप, कपडे उमळप, आयदनां घांसप चलता. आमी हे कोडीत ल्हानपणांत सोयानी (उदकांतलो एक खेळ) खेळ्ळ्यात. तराणी (केळीच्या काणयांक बडी तोपून केल्लो तराफो) घेवन कोडीत आडवे -तिडवे पेंवल्यात. हे कोडीची खर काडपाक नेटान सूय मारून दम सोंपतकीच खर्शेंत वयर आयल्यात. शेंकड्यांनी फावटीं हे कोडीवयल्यान आलतड पलतड माल्ल्या...

हे तारचे कोडी लागसर 'गोठण' आशिल्ली. हांगा धनगरांचीं आनी हेर थळाव्या लोकांचीं गोरवां बसतालीं. राखणेय जमताले. खबरी जाताल्यो. सर्वयकाळ हे देंवणें जागतें उरतालें. थंय लागींच एक म्हालम्हातारें शिडमाचें झाड आशिल्लें. ताचे अयस पयस मेरेन खांदे पातळिल्ले. ह्या तारचे कोडीक एक फांटो येवन मेळ्ळा. वयर 'तिनफाटो' ह्या थळावयल्यान आयिल्ल्या ह्या फाट्यांत धावें आनी सावड्डें

दुन्याची कोंड

गांवची कुटुंबा पुरण शेत कसतालीं. बंधाऱ्याक लागून ही पुरण आतां उदकापोंदा गेल्या.

सकयल गाडें देंवणें जातकच एक ल्हान आंब्याकडली कोंड आसा. गाडें देंवण्यार बंधारो बांदता आसतना थंयचो कालयांव, फातर आनी रेंव पोकलीनान हाडून हे आंब्याचे कोंडीत ओतल्या. ताका लागून ही कोंड पुरून गेल्या. हे कोंडी सकयल खराडी आसा. हे खराडे सकयल आशिल्ली महाकाय भव्य - दिव्य अशी कोंड म्हळ्यार 'दुन्याची कोंड'. म्हादय न्हंयच्या पात्रांत रूंद आनी खोलायेचें नदरेन तिचो पयलो क्रमांक लागता. प्रशस्त अशी ही कोंड आसनमांडी घालून पुर्वेक फुडो करून ध्यानस्त बसल्या. सकाळ ते दनपार मेरेन हे कोंडीच्या पात्रांत सुर्याचीं किर्णां पातळिल्लीं आसतात. हे कोंडीचे अस्तमतेक दोंगुल्ली जाल्यार उत्तरेक दोंगर आसा. अस्तमतेकडले दोंगुल्लेचे धडेर वेलिंनी गरांवल्ली दाट रूखावळ आसा. हे धडेर काळित्री फातरांची रांग सकयल मेरेन पातळ्ळ्या. न्हंयचो प्रवाह हे फातराळ धडेर आपटून दक्षिणेवटेन वळटा आनी मुखार होच प्रवाह आसलो तसो अस्तमतेवटेन खळखळपाक लागता.

हे कोंडीचे धडेक आशिल्ल्या खडपांनी ल्हान ल्हान पेडी आसात. धडेर तरा तरांची वनस्पत किल्लून आयिल्ल्यान ह्या खडपांक पाचवी सया मारिल्ली दिश्टी पडटा. कांय खडपांचेर शेळो दाटिल्ल्यान हो पाचवो रंग आनीक इल्लो गडद जाता. हे धडेतल्यान थंड उदकाची झर बाराय म्हयने संथ व्हांवता. ही माणकुली झर न्हंयच्या पात्राकडल्यान वांवभर अंतराचेर जल्मता आनी हे कोंडीत आत्मसमर्पण करता. 'बाकीच्या उपन्हंयां इतलें उदक काय हांव तुका दिवपाक शकना, पूण हें म्हजें थोडेशें उदक हांव तुका दितां आनी तुजेंच जाता'. ही झर म्हादय न्हंयक हेंच सांगता आसपाक जाय...

हे झरीचें उदक पियेवपाक कांय लोक ती धड देंवून सकयल वतात. थंड उदकाचो घोंट ताळ्या सकयल घालून तृप्त जातात. हे कोंडीच्या दाव्या अर्दान वयर लोक वांयगणी पुरण करतात. जाल्यार उजव्यान झोतीची पुरण रोयताले. आतां पुरण करप लोकांनी बंदच केलां. एका काळार गिमाळ्यांत हे कोंडीचे भोंवतणी पुरण शेतकारांची वर्दळ चालूच आसताली. वांयगणी पुरण मात आजून करतात. हे पुरणीच्या कामाक सुरवात जातकच न्हंयचें उदक खदूळ जाता. तांबड्या कोराचें

उदक कोंडभर जातकच तिच्या पात्राक वेगळीच सया मारता. बडयो, पानां आनी रेबो व्हांवून गेल्ल्यान उदकाच्या पात्रांत भिरीं तयार जातात. उंचवट्यार रावून कोंडीचें पात्र नियाळटकूच एकाद्या चित्रकारान प्रचंड आकाराचें चित्र रंगयलां अशें तिचें चित्रमय रूप दोळ्यांत भरता.

पंचवीस वर्सां पयलीं हे कोंडीच्या दाव्यान आशिल्लें दोंगराचें व्हेरणें (पालसण) दोन फावट सकयल देविल्लें. वाळपयच्यान सोनाळी वचपी रस्तो ह्या पालसणा वयल्यान वतालो. दोंगराचें पालसण सकयल खचिल्ल्यान आतां हो रस्तो वयले वटेतल्यान काडला. हो दोंगर भितर गेल्लो तेन्ना त्या वाठारांतले लोक आपले परीन ते कोंडीविशीं तर्कवितर्क काडटाले. ‘हे कोंडीच्या तळाक लांबचे लांब भुंयार आसून तें ह्या दोंगरापोंदा मेरेन पावलां...’ तडीवयले लोक एकादे कोंडीची खोलाय मेजतना म्हणटात, ‘ही कोंड बारा वांव खोल आसा. वा ही कोंड दोन माड खोल आसपाक जाय. हाकाच लागून हो दोंगर ते कोंडीत घसरला जावंक जाय’ अशें मत मांडटात. ही घडणूक घडले उपरांत काय तेंप त्या वाठारांत भोंवपाक लोक भियेताले. तसले धिरिश्ट आशिल्ले कांय जाण कोंडीचे धडेर वचून तिची बारकायेन नियाळणी करताले.

रुंदाय आनी खोलायेक लागून हे कोंडीत मोठ्यांत मोठे खडस, पोंग आनी तांबोसे सारके माशे आसात असो ह्या वाठारांतल्या लोकांचो समज आसा. हे कोंडींतल्यान जायत्या जाणांनी मोठे मोठे खडस गरोवन काडिल्ल्याचो पुरावो आसा. हे कोंडीची खर काडपाचो कांय बुडेल्यांनी यत्न केला, पूण तातूंत तांका अपेस आयलां. हे कोंडीतलें नुस्तें मारपा खातीर जिलेटिना फोडल्यांत. हातूंतल्यो कांय वयर फुटल्यांत जाल्यार कांय खरीत वचून फुस्सSSS जाल्यात...

हे कोंडी भोंवतणी रेंव आनी रेबो दाटिल्ल्यान दुन्याचे कोंडी वरीच हांगाय काळे खुबे चड प्रमाणांत मेळटात. माथेभर उदकात बुडून रेब्यांत वा फातरांचे खांचीक हात घालतकच लांबोडये काळे खुबे हाताक लागतात. म्हजो व्हडलो भाव गणेश तशेंच आमच्या गांवच्या लाडुमामा वांगडा हांव जायते फावट खुबे काडपाक ते कोंडीत देवलां. एक फावट तर झरीच्या उदकान भरिल्ली कळसुली हड्ड्यार घेवन हुदारो पेवत पलतडी गेलां. गांवचे तशेंच पयसुल्ले लोक गरोवणे

खातीर हे कोंडीकडेन येतात. आमीय हे कोंडीत गरोवपाक जायते फावट आयल्यात. आजूनय येतात. रातचे गरोवपाक आयल्यार थंय कोंडीचे तडीर न्हिदतात.

पावसांत हुंवार येतकच ही कोंड अक्राळ - विक्राळ रूप धारण करता. कोंडीच्या लांब रुंद घोल्याक लागून हांगा उदक आडावन वयर आशिल्ल्या वांयगण्या पुरणीनी तुंबता आनी आकांताचो सागर तयार जाता. हे फुगीक लागून हे कोंडीचो आकार चौपटीन वाडटा. पयल्याच पावसान पुरणीनी उदक भरतकच, हे कोंडीतले ल्हान माशे ह्या शेतवडीनी भितर सरतात. पावसात प्रवाहान एखाद्रें व्हांवून आयिल्लें खोड वा झाड हे कोंडीत पावतकच बरोच वेळ तें वळाक लागून गिरक्यो मारता. अशी चार पांच खोडां एक जातकच तांची ती घुंवडी पळोवपा सारकी आसता. न्हंयक बुट्टी येतकच न्हंयच्या उदकाचो अदमास घेवपाक हेच कोंडीच्या माथ्यार लोक जमतात आनी तिचें तें रूद्र रूप दोळ्यांत साठयत यादींच्या हुंवारांत बुडून वतात...

हे कोंडीचें खरें दर्शन घेवपाचें तें एप्रिल-मे म्हयन्यांत. ह्या वेळार पुरण शेत पिकिल्लें आसता. मळबाचें निळशें पडबींब कोंडीच्या पात्रांत गोठेल्लें आसता... तडीवयले दाट रुखावळींचे सावळेन उदकांत काळसर रंग दाटिल्लो आसता... एकाद्रो धवो बगळो वा किरकिरो (king fisher) पुरणीचे शितारेर बसून एकाद्या माशाची वाट पळयत आसता... मदींच बोण मारपी मरल (एक तरेचो काळो मासो) वा पिटीक करून उडकी मारपी पनळ (ल्हान मासो) उदकाची शांतताय भंग करता... शिंयाळ्या दिसांनी सकाळच्या पारार पात्रांतल्यान अचळय वयर येवपी धवसार वाफ... वाफेचीं जाल्लीं किरां - मोरां... आनी मागीर ते वाफेच्या पड्ड्या आड अदृश्य जाल्ली ती दुन्याची कोंड मन भुलयता.... मन खेळयता... सांजेवेळार सुर्या दोंगुल्ले आड वचपाक लागतकच रुखावळींची सावळी कोंडभर धिक्का - धिक्क्यान मुखार सरकता आनी कोंडभर पातळटा... रातचो तो गडद काळोख... त्या काळखांतल्या संधीप्रकाशात तें शांत निद्रेस्त मोनेळ पांगरिल्लें पात्र पळयतल्याच्या काळजाक शितळ गंधी लेप सारयता...

म्हादय न्हंयच्या पात्रांतल्यो साबार कोंडी अस्तित्वहीन

जाल्यात तर कांय नव्यो जल्माक आयल्यात. कोंडीच्या अस्तित्वाक धोको बसपाचीं साबार कारणां आसात. कांय फावट न्हंयचो प्रवाह बदलिल्ल्यान मूळ कोंडीच्या अस्तित्वाक मार बसला. न्हंयच्या परिसरांतलीं झाडां मारिल्ल्यान माती सैल जावन दोंगराचीं पालसणां कोसळून मातयेचे लोट सकयल व्हांवून येतात. न्हंयेतल्या फातरांचें घसरण जावन रेंव तयार जाता आनी झोतीच्या नेटार व्हांवत सकयल येता. हुमटल्लीं झाडां, सुकीं खोडां, दोंगर रानांतलीं सुकीं पानां सकयल व्हांवत येतात. हें सगळें वळाचे कोंडीत येवन थिरावता. तळाक वचून बसता. कांय वर्सांनी हो थर वाडत वयता आनी इल्ली इल्ली करून कोंड पुरवपाक लागता...

आयज धवळांतले आनी दुन्याचे कोंडीची हीच अवस्था जाल्ली पळोवंक मेळटा. ह्या दोनूय कोंडीनी मोठ्या प्रमाणांत झाडां आनी मातयेचो गाळ तळाक सांठवला. दुन्याचे कोंडींत जाल्यार मदीं जुंवो तयार जावन ताचेर आतां झाडां किल्लून आयल्यांत. मुखार हो जुंवो व्हड व्हड जावन ते कोंडीचें अस्तित्व ना नपयत करीत म्हणपाचोय भंय निर्माण जाला. हे कोंडींत पाविल्लें एकाद्रें मानगें, सुर्या वयर येतकच ह्या

माणकुल्या जुंव्यार येवन विसावता. रातभर उदकांत रावून गोठेल्लें मानगें आपलें आंग सुकयता आनी पोटाक भूक लागली म्हण्टकच आसलें तशें दुन्याचे कोंडीत देंवता... सकयल कुडशें ते खडके आनी बाराजण ते सकयल गांजें मेरेन एका परस एक अशो साबार कोंडी आसात. ह्या सगळ्या कोंडीक आपलें अशें खाशेलेंपण आसा. कांय कोंडीक सामाजीक, इतिहासीक आनी धर्मीक संदर्भ लेगीत आसात.

घोटकयचे सकयल आनी कुडशें गांवच्या तोंडामुखार 'एंडाची कोंड' आसा. आदल्या काळार पलतडी सावड्डें गांवच्यान शीर वाड्यार वचपाक ह्या एंडाचे कोंडीच्या माथ्यावयल्यान वाट वयताली. हे कोंडीच्या माथ्यार सावड्डें गांवची रांय आसा. कांय वर्सा फांटी हे रायतल्यान रस्तो काडला. ते वाटेन आयज रस्त्याचें रूप घेतिल्ल्यान आतां त्या रस्त्यान रहदारी वाडल्या. 2008 वर्सा सावन एंडाचे कोंडी सकयल मथुन्या गुंड्याकडेन बंधारो बांदपाचें काम चालू आसा. 2010 मेरेन हो बंधारो पुराय जावन मुखार उदक आडावपाचें काम चालू जातलें. अशें जालें जाल्यार एंडाचे कोंडीत तुडूंब उदक भरून ताची फूग वयर दुन्याचे कोंडी मेरेन

सवतीची कोंड (वेळगें)

पावतली. दुन्याचे कोंडी वयर जी एकमेव पुरण शेती आसा ती इतिहास भरवण जातली म्हणपाचो भंय उप्रासला. आपलें पुरण शेत बुडचें न्हय म्हण 'सात' शेतकार प्रयत्न करीत आसात. सरकार दरबारांत दाद मागत आसात.

सकयल वेळगें सत्तरी हांगा आशिल्ली 'सवतीची कोंड' ही सामाजीक संदर्भ घेवन जियेता. हे कोंडी फाटल्यान एक आख्यायिका प्रचलीत आसा... वेळगें गांवातल्या एकल्यान आपले पयले बायलेची कूस उजवना म्हूण खंय दुसरें लग्न केलें. दुसरी बायल घरांत येतकच व्हडलेचें म्हत्व इल्लें कमी जालें. घोवाचें आपल्याचेर लक्ष ना, तो सवतीचो थातो मातो चड करता अशें तिका दिसपाक लागलें. ती धाकटे सवतीचो दुस्वास करपाक लागली. मुखार तिचो घुस्मटमार वाडत गेलो. आपले सवतीचो आतां कांटो काडल्यार बरो अशें तिणें येवजिलें. येवजितां येवजितां तिका एक युक्ती सुचली. 'तुज्यो उयो मारतां...' अशें सांगून व्हडलेन धाकले सवतीक फुसलायली आनी ती तिका म्हादय न्हंयचे धडेर घेवन गेली. धाकली सवत सादी भोळी आनी भावार्थी आशिल्ली. तिका तें खरें दिसलें. तीं दोगांय म्हादयचे तडीर गेलीं. धडेर आशिल्ल्या गुंड्यार वचून तीं बसलीं. 'घर सोडून उयो काडपाक आपणाक हांगा इतले पयस घेवन कित्याक येयल्या? अशें ती येवजुपाक लागली. हिच्या मनांत काय तरी कपट आसोंक जायें' हें धाकलें जाणलें. तिणें कांयच प्रतिकार केलो ना. ती वगीच रावली. आपलें आतां कितेंतरी वायट जातलें हें तिका कळ्ळें. व्हडलेक कळनासतना ल्हवूच आपल्या पदराची गांठ तिणें तिच्या पदराक मारली. कांय वेळान उयो काडटां काडटां व्हडलेन धाकटे सवतीक सकयल न्हंयंत धुकलून दिली... पूण पदराक गांठ मारिल्ल्यान व्हडलीय तिचे वांगडा त्या गुंड्यावयल्यान ओडत वचून दोगांय कोंडीत पडलीं. अशे तरेन दोगीय सवती बुडून मेल्यो. तेन्नासावन त्यो ज्या तळपार उयो काडपाक बशिल्ल्यो त्या गुंड्याक लोक 'सवतगुंडो' जाल्यार, जे कोंडीत त्यो बुडून मेल्यात तिका 'सवतीची कोंड' म्हण वळखूंक लागले.

हे घडणुके उपरांत थंयचे थळावे लोक ते कोंडीत देंवपाक थर्त भियेवपाक लागले. हे कोंडीत बूड मारली जाल्यार त्यो दोगीय सवती आपल्या पांयांक धरून भितर कोंडीत ओडून

व्हरत असो तांकां भंय दिसता. ही कोंड खोल आसा. कोंडीचे धडेर खडप आशिल्ल्यान मनांत आशिल्ल्या भयाक इल्ली घटसाण येता...

ही आख्यायिका म्हळ्यार काळजाक पीळ घालपी दुःखांतीका. ही शोकान्त काणी जाच्या कानार पडल्या त्या मनशाचें काळीज रडलां... पावसाळ्यांत हुंवार येतकच सवतीची कोंड तुडूंब भरून व्हांवची तशेच तरेन तांच्या दोळ्यांत दुकांचो हुंवार येता... त्या प्रसंगाच्या वेळार हे कोंडीक कितें भोगलां जावंये? त्या दोगांयचो जीव उदकांत घुस्मट्टा आसतना कोंडूय आकांत करून रडल्या आसतली... धडेवयले रूखावळीन कोणूय तरी धांवून येयात रे... अशी हालेत मारल्या आसतली... त्यो दोगीय कोंडीत पडटकच उसळिल्ल्या उदकाक लागून धडेर किलल्ल्या तणान कच्च करून आंग काडलां आसतलें... कोंडीतल्या नुस्त्यान आपले परीन तांकां वाचोवपाचो यत्न केला आसतलो... कितें करूं आनी कितें नाका अशी मळबाची अवस्था जाल्या आसतली...

दोगांयच्यो कुडी उदकान फुगतकच त्यो कोंडीच्या पात्रांत वयर उफेल्यात तेन्ना हे कोंडीन आपलींच बाळकां समजून मायेन तांच्या सर्वांगावयल्यान हात भोंवडायला आसतलो. धाकले सवतीन मारिल्ली पदराची गांठ सोडोवन कोणें कोणाचो दुस्वास करचो न्हय... कोणें कोणाचो घात मारचो न्हय... असो महामंत्र हे कोंडीन मानवजातीक दिला. हे कोंडीचें अस्तित्व आनी न्हंयचो प्रवाह जोमेरेन व्हांवत रावतलो ते मेरेन हो मंत्र समेस्त मनीस कुळयेच्या कानार सादत रावतलो...!

नाणसा हांगा आशिल्ली कोटा कडली कोंड आनी तिचे वयले वटेन आशिल्ली राजग्याची कोंड इतिहासीक कारणां खातीर फामाद आसा. गोंयच्या इतिहासांत नाणसाच्या कोटाक एक वेगळेंच स्थान आसा. पुर्तुगेजांआड झुजपाक ह्या कोटान दिपाजी राण्याक फाटबळ दिलां. ह्याच कोटांत रावून दिपाजी राण्यान पुर्तुगेजांआड रणनिती तयार करून सशस्त्र चाल केल्ली... ताका लागून गोंयच्या संग्रामाची पेट्टी मशाल हे कोंडीन लागींच्यान पळयल्या. हे मशालीच्या धगधगत्या उजवाडाचो लेप आपल्या सर्वांगाक काडून सत्तरीच्या

कोटाकडली कोंड

झुजाऱ्यांक तिणें प्रोत्साहीत केल्यात. थकून भागून आयिल्ल्या रणझुजाऱ्यांक शितळ थंड उदकाचो पोसो भर उदक दिवन तांकां उर्जीत केल्यात... आनी आपूण शांत आनी निरंतर व्हांवत रावल्या...

वेगळें गांवा सकयली राजग्याची कोंड दोन काणयो सांगता. पयली सर्गेस्त राजगो हरिजन पुर्जुगेजां आड बंड करूंक उठिल्लो म्हणपाची. तो सळसळट्या रक्ताचो भुंयपूत... आपले आवय भुंयेच्या सर्वांगार परक्यांचीं पावलां थयथयाट घालता हें जाणटकच राजगो पेटून उठ्ठा... आनी झुजतां झुजतां म्हादय न्हंयच्या गोपांत विसावता... पुर्तुगेजांनी राजग्याक जिवो मारून हेच कोंडीत उडोवन दिल्लो खंय...

राजगो मरून आयज शेंकड्यांनी वर्सां उलगल्यांत. म्हादय न्हंयंतल्यान कितलेशेंच उदक व्हांवत वचून अरबी समुद्राक मेळ्ळां. हुंवार येवन तडीवयलीं झाडां झोपां हुमटून गेल्यांत. कांय वर्सांनी त्या जाग्यार दुसरी किलल्ल्यांत. कांय म्हाल म्हातारीं जावन मळबा वटेन दोळे लावन उबीं आसात... ह्या काळांत न्हंयन आपलो प्रवाह आपणाक जाय ते वटेन

वळयला... ही कोंड जायते फावट पुरवल्या आसतली आनी परत उस्तल्याय बी... हे प्रक्रियेंत ती उथळ जाल्या आनी खोल खोल गेल्या... हें सगळें जरी खरें आसलें तरीय राजगो हरीजनाचो आत्मो हे कोंडीत घांस मारून बसला. एकादया माशाच्या रुपान तो कोंडभर भोंवता... पेंवता... मदींच माश्यावरी बोंड मारून आपूण अमर आसां म्हणपाचें तो नकळत सांगता... वसंत रुतूंत एखाद्या दनपारच्या कडार सगळे कडेन शांतताय पातळिल्ली आसता तेन्ना तो कोगुळेचें रूप घेवन आंब्या रुखार बसता आनी गोड गळ्यान गावपाक लागता. खिणांत एखादी भिरमुटी जावन कोंडीच्या पात्रावयर भिरभीर करून भोंवता... आनी मागीर आसलो तसो कोंडीतल्या थंड शितळ उदकांत रिगून नानपयत जाता.

पुर्तुगेजा वेळार वेळगें गांवच्या सकयल तार घालताले. ही तार राजगो म्हार चलयतालो. खडके गांवचो राणो राजग्याक बाराजण गांवात वचून सोरो हाडूंक लायतालो. मानुलो क्रिस्तांव सदांच राण्याक फुकट सोरो दितालो. राणो सोरो पियेवचे पयलीं आपल्या कुत्र्याक कट्टेत सोरो घालतालो

आनी मागीर आपूण पियेतालो. सदांच फुकट सोरो व्हरता म्हण मानुल्यान सोऱ्यांत वीख घातलें. राजग्यान सदचे वरी सोरो व्हरून राण्याक दिलो. राण्यान पयलीं तो कुत्र्याक घातलो. कुत्रो मेलो. राण्याक राग आयलो. ताणें राजग्याचो दुबाव घेतलो. ‘हांगाच बसून राव हां’ अशें म्हणत राणो तलवार हाडपाक घरा गेलो. हेवटेन राजग्यान पोटकळणेच्या फुलांची माळ केली. ती गळ्यांत घालून कांबळीचे घडयेर आसरमांडी घालून बसलो. ‘आपली बायल गुरवार आसा. भुरगें जातलें तें दुसऱ्याचें बी म्हणशात’ असो तो आड्डलो आनी राणो येवपाची वाट पळोवंक लागलो. राणो तलवार घेवन आयलो आनी राजग्याचें शीर माल्लें. ह्या वेळार अजाप घडलें. तें शीर खंय गुळेले गांवातल्या देवळामुखार वचून पडलें. थंयच्या लोकांनी ताचें तें शीर वळखलें. ‘म्हाका अमक्या राण्यान माल्ला’ तें शीर उलोवंक लागलें... खडकी गांवच्या लक्ष्मण हरीजनान सांगिल्ली ही राजग्याची काणी. ही काणी काळजाक

पीळ घालता. राजग्याच्या प्रामाणीकपणाचेर उजवाड घालता. ह्या राजग्याक थंयचे लोक जागृत देव मानतात. कांय लोक कोंडी कडेन वचून देव देवस्पर्श करतात. ताका आंगवण करतात.

ह्या दोन काण्यांतली खंयचीय एक काणी खरी आसतली. पयली वा दुसरी आसूं येता पूण राजग्याच्या कोंडीच्या रुपान तो सदांकाळ लोकमानसांत उरतलो. कोंडीचे वयले वटेन दाट रुखावळ आसा. ह्या रुखावळीचे वयले वटेन खडके गांवातल्यान वेळगे गांवात रस्तो गेला. हो रस्तो करतना काँट्रेक्टराक अडचणी येवंक लागल्यो. ते वेळार राजग्याक उलो माल्लो. राजग्याचो आतां कोंडीचे वयले वटेन अर्दपुतळो उबो केला. तो तारयो आशिल्ल्यान थंय कांबळ आनी ‘वल’ दवरल्या. आतां परत रस्त्याचें रुंदीकरण करतना वयर रस्त्याचे कुशीक ताची घुमटी बांदल्या ह्याच कोंडीचे वयले वटेन सत्तरीतलो सगळ्यांत लांब बंधारो बांदला.

राजग्याचें स्मारक

ह्या सगल्या कोंडीच्या थळाविशीं पारखणी केली जाल्यार दोन म्हत्वाच्यो गजाली लक्षांत येतात. ह्या कोंडीचे वयले आनी सकयले वटेन खराडी वा देंवणें आसा. हे कोंडीचे धडेर खडपां आनी दाट रूखावळ आशिल्ली दिश्टी पडटा. ह्या खराड्यांक लागून आलतडच्यान पलतडी चलून वचपाक मेळटा. खराड्यांचेर उदक एकसारकें खळखळत आसता. पावसाळें उदक न्हंयंत भरतकच ह्या आवाजाक एक गती फाव जाता. गिमाळ्यांत न्हंयचें उदक कमी जातकच उदकाचो मधूर आवाज कानार सादता. ल्हान व्हड फातरावेल्यान लोळत - घसरत येवपी त्या उदकाचें संगीत निर्माण जाता. एक अखंड संगीत... मनभुलवणें... रान भुलवणें..

एखादी खोल कोंड पळयतकच म्हज्या मनाचे खोलायेंतल्यान एक प्रस्न सदांच उसळी मारून वयर येता. तो प्रस्न म्हळ्यार हे कोंडीच्या तळाक आसा तरी कितें? कुसत पडिल्लीं खोडां, रेंव, फातर, रेबो काय माणकां मोतयां! ही कोंड कितली खोल आसा काय? पुरुसभर काय माडभर! खरीक उदक कशें आसतलें? निवळ काय खदूळ! ल्हानपणांत तारचे कोंडीत न्हातना पांयांनी आमी नेटान सकयल खरीक वयताले. पांयाक थंड थंड उदक लागतालें आनी भंयाचें एक ल्हार पांय ते तकलेमेरेन शिरशिरतालें... एकेक फावट पांय एखाद्या फातराक लागतालो वा रेब्यांत मुंगरतालो. तोंडान खरीक वतकच उदक हळदुवेंच दिसचें आनी हाताक लागता तें चपको मारून घेवन वयर येवचें. अश्यो एक- दोन बुडी मारतकच कान किणकिणटाले. दोळे तांबडे भडंग जाताले. हें जालें पुरुस - दोन पुरुस खोल कोंडीचें. एखादे माडभर खोल आशिल्ले कोंडीच्या तळाक परिस्थिती कशी आसतली? फकत कल्पनाच करपाची...

व्हड कोंडी ज्यो म्हादय न्हंयच्या पात्रांत आसात त्यो एका काळार घडये कोंडकां आशिल्लीं जावंये. काळांतरान प्रवाहाच्या नेटान थंयची माती उस्तून उस्तून ताका भव्य दिव्य रूप फाव जालां जावंक जाय. ह्यो कोंडी म्हळ्यार नुस्त्याचीं जल्मथळां आनी राबीत्याचीं घरा... ह्या कोंडीनी तीं मेकळेपणान भोंवतात. सुशेग घेतात. तांचे खातीर ह्यो कोंडी म्हळ्यार सुरक्षतेचीं थळां.

म्हादय न्हंयक मे म्हयन्यांत खराडेर वचून पळयल्यार

ती सुकून भागून गेल्या म्हणपाचें कळटा. तिच्या पात्रांतल्यान एखाद्या पाटांतल्यान व्हांवचें तितलेंच उदक व्हांविल्लें दिश्टी पडटा. म्हणून न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्यो कोंडी तिच्या अस्तित्वाच्यो कुरवो... ह्या कुरवांक लागून तिची भव्यताय दोळ्यांत भरता. म्हादय न्हंयक ह्या कुरवांनी म्हानपण दिलां. ताका लागून ती म्हान. प्रवाहावांगडा उदक व्हांवत सकयल येता आनी ह्या कोंडीच्या थळानी थोडो वेळ सुशेग घेता आनी परत आसलें तशें सकयल व्हांवपाक लागता...

खडकी, बाराजण आनी खोतोडें ह्या पलतडच्या गांवांक वळसो घालून जेन्ना म्हादय न्हंय सकयल धामशें- गुळेली पावता तेन्ना तिचें पात्र इल्लें इल्लें रूंद जायत वयता. रूंद जायत गेल्ल्या पात्राक लागून न्हंयच्या प्रवाहाची गती कमी जाता. पात्र संथ व्हावूंक लागता. रूंद पात्र आनी उदकाच्या संथ प्रवाहाक लागून धडांचें लुकसाण मोठ्या प्रमाणात जावंक पावना. न्हंयच्या वयल्या पात्रांत मात नेटान व्हांवपी प्रवाहाक लागून दोंय वटेतल्यो धडो खल्लून व्हांवून गेल्यात.

पाडले गांवाक समांतर आशिल्ल्या आलतडच्या धामशें आनी गुळेली गांवाचे शिमेर 'खोडवाची कोंड' आपलें अस्तित्व तिगोवन आसा. सोनाळ गांवा लागसर आशिल्ले म्होंवाच्या गुंड्याकडले कोंडी वरीच हे कोंडीक खतरनाक कोंड म्हण वळखतात. हे कोंडीचे धडेर खडपां आशिल्ल्यान प्रवाहान खडपां पोंदची माती खल्लून थंय पेडी तयार जाल्यात. उदकाची खोलाय, खडपां आनी पेडींक लागून हे कोंडीचें भयानक रूप दोळ्यां मुखार उबें रावता. थळाव्या लोकांनी दिल्ले म्हायती प्रमाण आयजवेर हांगा साबार लोक बुडून मेल्यात. हातूंतले चडशे ह्या खडपांचो आनी पेडींचो अदमास खबर नाशिल्ल्यान आपलो जीव वगडावन बसल्यात. हे कोंडीकडेन आतां पूल बांदपाचें काम चालू आसा.

हे कोंडी सकयल लांब रूंद अशी तारची कोंड लागता. आलतडी गुळेली जाल्यार पलतडी भोम हे गांव कोंडीच्या तिरार वसल्यात. हे सुवातेर कदीम काळाथावन तार घालीत आयल्यात. आदल्या काळार पावसाळ्यांत न्हंयच्या पात्रांत वेगवेगळे कडेन तार घालताले. हे तारींतल्यान लोक आलतडच्यान पलतडी आनी पलतडच्यान आलतडी येताले -वयताले. सकयल पयलीं उसगांवचो पूल जालो. उपरांत

वयर खडकेचो पूल जालो. कांय वर्सांनी सावड्डेंचो ल्हान पूल बांदले उपरांत तारींचो आंकडो देंवलो.

जंय तार घालताले थंयच्या कोंडींक त्या त्या सुवातांक तारची कोंड अशीं नांवां पडलीं. आयज ह्या जाग्यांचेर तारी नात पूण नांवां मात अजून घोळणुकेंत आसात. म्हगेल्या वाड्याक 'तार' म्हण वळखतात. आयजूय हें नांव प्रचलीत आसा. बाकीच्यो तारी लोक घडये विसरत पूण आमच्या ह्या तार वाड्याचें नांव कायम उरतलें... कारण ही तार एका काळार खूब म्हत्वाची. पलतडचे धायेक गांव हे तारीन यो -वच करताले.

गुळेली -भोमची तार ही म्हादयच्या पात्रांतली तार कांय कारणांक लागून फाटलीं आठ वर्सां जाली बंद आसा. लोकांचे सोये खातीर ही तार 2002 वर्सा परत सुरू केल्ली. त्याच वर्सा हांव आनी दिंगबर सिंगबाळ ते तारीतल्यान आलतडच्यान पलतडी गेल्यात. हांवें त्या वेळार व्हडेंय चलयल्लें... आतां ती परत बंद जाल्या. हे तारचे कोंडीचो आत्मो भोम गांवा वटेन आसा. कारण तिची खोलाय तेच वाटेन चड आसा. हे तारीच्या देंवण्यार शेंकड्यांनी वर्सां पिरायेचें अनंताचें झाड आशिल्लें. (फोटवांत दिसता) दोग - तीग जाणांचे वेंगेंत

मावचें ना इतलें मोटें झाड कांय वर्सां फाटीं काणाकडल्यान मोडून न्हंयच्या पात्रांत पडलें. ताचें बरगेल्लें ल्हान कांड तशेंच उबें आसा. पावसाळ्यांत उदकाची पातळी वाडटकच ह्या झाडाच्या कांडा भोंवतणी उदक भरतालें आनी तें धडे वेगळें जातालें... ह्या अनंताच्या झाडान फाटलीं कितलीशींच वर्सां आलतडी पलतडी वचपी लोकांक पळयल्यात... तारयाच्या कुकाऱ्यांचो साद ताच्या कानार सादला... तारयाचें तें व्हडें तांडप ताणें दोळे भरून पळयलां... पावसाळ्यांत, शियाळ्यांत आनी गिमाळ्यांत तारचे कोंडीचें सौंदर्य ताणें लागींच्यान नियाळ्ळां...

भोम गांवच्या अर्दान हे कोंडीचे धडेर शिरगांव जात्रेच्या धोंडांचो तळ (पांच दीस धोंड थंय रावतात तो जागो) आसा. ह्या तळार वेगवेगळ्या गांवचे दोनशीं सुमार धोंड रावतात. जात-पात, गरीब-गिरेस्त हो भेदभाव विसरून पांच दीस हे सुवातेर हे धोंड भाव भावकेन रावतात. रांदप, जेवप आनी न्हिदप लेगीत ह्याच जाग्यार... तारचे कोंडीचे तडीर श्री लईराईचे हे भक्तगण दिसाक पांच-स फावट हेच कोंडीचें थंड किरांव उदक आंगभर न्हातात आनी आपली कूड निवळ दवरतात. म्हादय न्हंयचे तडीर वयर ते सकयल मेरेन असले

लेखक व्हडें तांडताना

साबार तळ आसात. पूण हे तारचे कोंडीक लागून ह्या तळाक वेगळीच सया मारता. हे कोंडीचे धडेर आतां श्री लईराई देवीची घुमटी उबी रावल्या. ल्हानसो मंडपय आतां बांदला. ताका लागून हे देवीच्या चरण स्पर्शान हे म्हादय न्हंयचें उदक पवित्र जावंक पावलां...

आलतडी गुळेले गांवचें देंवणें आनी पलतडी म्हादय गांवचें देंवणें जय आसा ताचे वयले वटेन 'न्हंयची कोंड' वा 'मदली कोंड' आसा. हे कोंडीचे वयर तारची कोंड आनी सकयले वटेन 'खडयेची कोंड' आशिल्ल्यान हे कोंडीक मदली कोंड अशें नांव पडलां आसूंक जाय. म्हादय न्हंयक लागून हे कोंडीचे तडीवयल्या गांवाक 'म्हादय' अशें नांव पडलां. कारण तशें पळोवंक गेल्यार सगळ्योच न्हंयच्योच कोंडी. खंयचीय कोंड जेन्ना विशिश्ट नांव घेवन येता तेन्ना ताचे फाटल्यान निश्चीतूच एक संदर्भ आसताच आसता.

ही न्हंयची कोंड खोलायेन आनी रुंदायेन व्हड आसा. म्हादय गांवच्या अर्दान दोंगुल्ली आसा. हे दोंगुल्लेक लागून साबार तरेचीं एका परस एक अशीं झाडां पळोवंक मेळटात. हे कोंडीचे धडेर एक मोठें अनंताचें झाड थोडेशें कोंडीच्या अर्दान बाग घालून उबें आसा. न्हंयच्या प्रवाहाक लागू ह्या झाडा पोंदची धड खल्लपाक लागल्या. ह्या झाडाच्या मुळांत वयतकच अशें दिसता की कांय वर्सांनी हें झाड हे कोंडींत जलसमाधी घेतलें. हेच धडेर पंचवीस तिसां वयर भिणीचीं झाडां आसात. पूर्व - दक्षिणेक फुडो करून आशिल्ले हे कोंडीच्या पात्रांत सदांच सुर्य किर्णां आनी शितळ चान्नें खेळत आसता. ताका लागून एक प्रसन्न वातावरण कोंडीच्या पात्रांत पातळिल्लें पळोवंक मेळटा.

हे कोंडीच्या मुखार, मात्शें सकयले वटेन मळो (बागायती वा शेत करपाची सपाट अशी रेंवटाळ जमीन) आशिल्ली. कांय व्यक्तींनी ह्या मळ्याचे वयले वटेन रेंव काडपाचो धंदो सुरू केलो. हाचो परिणाम म्हूण मळो इल्लो इल्लो खल्लुपाक लागलो... काळांतरान थंयचीं अनंताचीं झाडां हुमटून व्हांवून गेलीं. ह्या मळ्यार थंयचे थळावे लोक गिमाळ्यांत भाजी लायताले. तशेंच पावसाळ्यांत नाचणो, पाकड, वरी असलें पीक काडताले. आयज हो मळो पुराय खल्लून गेला आनी थंय शेरणिचीं झाडां किल्लल्यांत. कांय वर्सांनी म्हादय

न्हंयचो प्रवाह ह्या खल्लिल्ल्या जाग्या वयल्यान गेलो जाल्यार हे कोंडीच्या अस्तित्वाक धोको उप्रासपाची चड शक्यताय आसा.

मदले कोंडी सकयल खडयेची कोंड आसा. हे कोंडीच्या माथ्या उंचा व्हड फातर आसात. ह्या फातरांक लागून हे कोंडीक खडेयची कोंड अशें म्हणटात (खडी म्हळ्यार सैमीक रितीन कातावल्ले उंच फातराचो दोंगर) हे कोंडीच्या एका अर्दान धव्या रंगाची शेड (फातर नाशिल्ली धवी चिकणमाती) मेळटा. हे शेडीचो उपेग लोक घरांच्यो वण्टी रंगोवपाक करतात. हे कोंडीचे वयले वटेन अडवय गांवातल्यान व्हांवत येवपी 'दो' व्हाळ येवन मेळटा. शिंगणें - पिसुलें हो मायनींग भाग आशिल्ल्यान मायनिंगेचो गाळ ह्या व्हाळाच्या पात्रांतल्यान व्हांवत येवन हे कोंडींत पडटा. फाटलीं कितलीशींच वर्सां हो गाळ म्हादयच्या पात्रांत येवन पडिल्ल्यान ही कोंड आतां पुरवपाक लागल्या.

हे कोंडी सकयल 'अटकार' हांगा आशिल्ली 'व्हावळ्याची कोंड' आनी ताचे सकयल आशिल्ली 'म्होंवा कोंड' आनी 'जांबूळ कोंड' म्हादयच्या पात्राची सोबाय वाडयतात. ह्या तिनूय कोंडीच्या तडीचेर विपूल अशी झाडावळ आसा. हीं झाडां वेलीनी गरावल्यांत. एकाद्या मनशान शिंयाळ्या दिसांनी माथ्यावयल्यान वेली -फुलांची चादर घेवची तशे तरेची चादर ह्या झाडांनी आपल्या माथ्यावेल्यान घेवन म्हादय न्हंयच्या तिरार मोन्यानी उबीं आसात काय कितें? अशें दृश्य दोळ्यां मुखार उबें रावता.

जांबूळ कोंड आनी म्होंवा कोंड गांजें गांवच्या माथ्यार पडटात. वयर सोनाळ हांगा आशिल्ली म्होंवाच्या गुण्याकडली कोंड आनी गांजें हांगा आशिल्ले हे म्होंवाचे कोंडीक म्होंवाच्या पोळ्यांक लागून साम्यताय आसा. हे कोंडीच्या माथ्यार मोठीं खडपां आशिल्ल्यान कोनग्या म्होंवाचें हांगा वास्तव्य आसा. म्होंवाच्या ह्या चल्ल्यांत (पोळ्यो) मुसांनी एकठांय केल्लें गोड अमृत आनी म्होंवाचे कोंडींत सांठवल्लें शितळ थंड अमृताचो मिलाप घडोवन हाडपी हीं थळां अमृताचीं गोड गितां गायतात...

उसगांवच्या पुलार उबो रावतकच म्हादय न्हंयचें प्रशस्त पात्र अचळय नदरेंत भरता... ह्या पात्राच्या दोनूय अर्दांनी

बागायती आसात. तळें, तोर्लांत आंबेशी ह्या गांवांतले म्हादय न्हंयचे तडीवेले दोंगर मिनेरांनी उस्तील्यात. ताका लागून त्या वाठारांतली पाचवीसाण वचून सगळें तांबशेलां. उसगांव तिस्कारसावन देड - दोन कि. मी. अंतराचेर नाणूस गांव आसा. ह्या गांवाक गोपांत घेत म्हादय न्हंयचो प्रवाह 'यु - टर्न' मारता. गांवाचे सकयले वटेन म्हादय न्हंयच्या तिरार आशिल्ले मळ्या जमनींत दाटी - दाटीन माड उबे आसात.

ह्या वाठारांत दोन म्हत्वाच्यो कोंडी आसात. 'सवतीची कोंड' नाणूस गांवच्या माथ्यार जाल्यार 'खेत्यांची कोंड' ह्या गांवच्या मुळसांत आसा. ह्या दोनूय कोंडींचें सौंदर्य वेगळेंच. सवतीचे कोंडीच्या दोनूय अर्दान आशिल्ले दोंगर मिनेरांनी पोखरल्यात. हे दोंगर पोखरचे पयलीं आनी दोंगराचे कमेरेवेल्यान रस्तो काडचे पयलीं सौंदर्य कितलें सोबीत सुंदर आशिल्लें हाचो आमी अदमास काडूं येता.

वेगळें सत्तरी हांगा अस्तित्वांत आशिल्ले सवतीचे कोंडीची आख्यायिका आनी नाणसाचे सवतीचे कोंडीची आख्यायिका एकूच आसा. नाणसाचे हे कोंडीचें नांव आनी ताचे फाटली आख्यायिका आयकतकूच म्हज्या मनाक प्रस्न

पडलो. खरी सवतीची कोंड खंयची? दोनूय वाठारांत एकूच काणी कशी कितें जल्माक आयली? ह्या दोनूय कोंडींचे नातें कितें? थंयच्या थळाव्या लोकांक हे प्रस्न विचारून ह्या प्रस्नाच्यो जापो म्हाका मेळूंक नात. पूण लोककाणयो, आख्यायिका, दंतकथा वा लोकगितांचो अभ्यास केल्यार अशें दिसून येता की विशीश्ट एक काणी दुसऱ्या एखाद्या वाठारांत तशीच वा मात्शी दुसऱ्या रुपांत मेळूंक शकता. घडये हांगाय तशेंच जालां जावंक जाय.

हांगा हे सवतीक आयज देवत्व प्राप्त जालां. खंयच्या तरी एका क्रशरवाल्यान वा रस्तो करपी काँट्रॅक्टरान हे कोंडीचे वयले वटेन रस्त्याकुशीक घुमटी बांदून हे सवतीची पाशाण मूर्ती पुजेक लायल्या. ह्या देगणांतल्यान व्हांवपी म्हादय न्हंय... ते न्हंयचें प्रशस्त व्हांवपी पात्र... पात्रांत गोठेल्ली सवतीची कोंड... कोंडीवयर देगण... त्या देगणावयर रस्तो... रस्त्याकुशीक सवतीची घुमटी... घुमटे वयले वटेन मिनेरानी अर्दवट पोखरिल्लो तो दोंगर... घुमटे मुखार पलतडी पुर्ण पोखरिल्लो दोंगर... अशा ह्या वाठारांत ह्यो सवती अदृश्य रुपांत भोंवता आसूंक जाय. मरचे पयलीं तांच्यानी पळयिल्लो

सवतीची घुमटी

सवतीची कोंड (नाणूस)

तो सैमान भरिल्लो वाठार आनी आतांचो हो उरबडिल्लो वाठार पळोवन तीं दोगांय भितरले भितर फुगार जाल्यांत जावंक जाय. तांचो तो घुस्मटमार एखाद्या पर्यावरण मोगीच्या घुस्मटमाराच्या रुपांत आयजूय प्रकट जाता...

खेत्यांचे कोंडीच्या दोंय अर्दानी आशिल्ल्यो बागायती आनी हेर रूखावळ हे कोंडीक नटयता - थटयता... नाणसाच्या गांवापोंदाक शेंकड्यानी माडांची केल्ली लागवड तशेंच तळें, तोर्लांचे वटेन दोंगर घळणात उब्यो आशिल्ल्यो माड- माडयो आनी केळी ह्या सौंदर्याची रुजवात दिता. न्हंयचे तडीर आशिल्ली सगळीच रूखावळ न्हंयच्या पात्रांत लकून आयिल्ली थायी पडटा. दर्याक आयिल्ले भरतेचो प्रभाव वयर गांजें मेरेन पडटा. हे फुगीक लागून गीम पावस ह्या वाठारांतल्यो कोंडी तुडूंब भरिल्ल्यो आसतात. गिमाळ्या दिसांनी सुकतेर कांय कडेन भाट पडटा. अशा वेळार हे कोंडीच्या अस्तित्वाचें प्रकट दर्शन घडटा.

ही खेत्याची कोंड खुबूच खोल आसा. थळाव्या लोकांचे म्हायते प्रमाण बारा मुडयांची वावळी लेगीत हे कोंडीच्या तळाक पावनासली खंय! हें घडये खरेंय आशिल्लें जावंचे. पूण म्हज्या मनाक प्रस्न पडलो. कोंडीची खोलाय आतां आसा तशीच आसा काय ती कोंड व्हांवून येवपी गाळाक लागून पुरवल्या? हालींसराक मुडयांची वावळी घालून तिची खोलाय कोणें मेजल्या काय? जाप ना. 'ते उंडेय नात आनी

ते पदेरूय नात'. अशी एक कोंकणीत म्हण आसा. ही म्हण मात्शी घुंवडावन हांव म्हणन, 'मुडयोय नात आनी त्यो वावळ्योय नात'. अशें आसत जाल्यार हे खेत्यांचे कोंडीची खोलाय कोण मेजतलो?

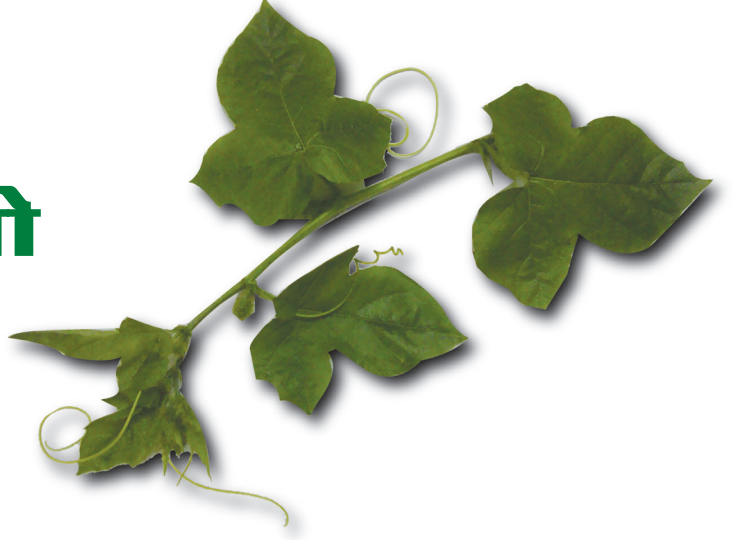
खेत्यांची कोंड हें नांव म्हज्या कानार पडटकच हांव मात्सों अजापलों. अशें हें विचित्र नांव हे कोंडीक कित्याक पडलां काय? हाचे फाटलें कारण सोदून काडपाक म्हजें मन उत्सूक जालें. ह्या वाठाराची हांवें बारीक पारखणी केली. कोंडी कडलो वाठार नदरे सकयल घातलो. नवरवाडो वटेन आशिल्ली दोंगुल्ली आनी नाणसाचे वटेन पयस मेरेन पातळिल्ले माड अशा ह्या जाग्यार माकड वा खेतीं आसचीं नात जाल्यार कोण आसतलो? ते दोंगुल्ले वयलीं खेतीं न्हंयच्या पात्रांतल्यान पेवून ह्या माडानी येतात. माडार चडून आडसरां खातात आनी आसली तशीं पलतडी दोंगुल्लेर आसरो घेतात. ह्या कारणाक लागून घडये हे कोंडीक खेत्यांची कोंड हें नांव पडलां जावंक जाय.

जो मेरेन पलतडी दोंगुल्ली आसतली आनी आलतडी माड आसतले तो मेरेन हांगा खेत्यांचो हींड आसतलो. हातूंतल्या एकाचो अंत जालो जाल्यार थंय फकत आसतली ती खेत्यांची कोंड... घडये तिवूय पुरवली जाल्यार.

पावस देगणांतलो पावस रानांतलो

शाखांतले उष्णतायेन जीव खासावीस जाता. सुर्याच्या रखरखान सैम करपता. एकाद्या सपाट मळार वचून उबो रावतकच उष्णतायेचीं ल्हारां ल्हारेंतना दिश्टी पडटात. धर्तरी आकांताची तापता... करपता... समेस्त जीव - जिवावळीक लागता उदकाचो ध्यास. अशा वेळार तीं घेतात सोद उदकाचो... शितळसाणेच्या थळांचो...

वैशाखांतलो रखरख धिक्क्या - धिक्क्यान वाडपाक लागतकच ही जिवनसृष्ट मळबांतल्या पावस कुपांचो थाव घेवंपाक लागतात. हें

निळें - नितळ मळब कुपांनी केन्ना दाटून येतलें काय? असो प्रस्न समेस्त जिवावळीक पडटा. आठयपार मळबावटेन नदर लावन पावसाच्या आगमनाची तीं वाट पळयतात. अचकीत एक दीस पावसाची सुलूस लागता. रोयणींतली वाळटी मळबा दिकेन उडपाक लागता... 'पावसा योऽऽ पावसा योऽऽ' अशें कवड्या गिगडें (सुकणें) गावपाक लागता... तिनसांजेच्या वेळार पुराय गीमभर मातयेंत वा बिळांत गोठेवन राविल्ले बेबे एका सुरांत गावपाक लागतात... रूखार मांडून राविल्लो शेड्डो शिळोणी घालपाक लागता... न्हंयतल्या मोळ्याच्या पोटांत गाबोळी आकाराक येवपाक लागता... रातच्या वेळार रूखावळीचेर असंख्य काजुले लिकलिकपाक लागतात... रानकारांदे आनी

रानशेतांत दाटून आयिल्लो पावस

हेर कंदमुळांचे कोंब धतरेच्या पोटांतल्यान वयर सरपाक लागतात... म्होंवामूस सुरक्षीत जाग्यार स्थलांतरण करतात... मुंयो पावसाच्या पुरूमेंताची तयारी करून आपल्या माल्यांत वचून आपल्या राबितो करतात... वसंतरुतुची पयली वयली सुलूस कोगुळेक लागता तशी पावस रुतुची सुलूस हे समेस्त जिवावळीक लागली जाल्यार तातूंत कसलें अजाप!

वैशाख सोंपत्यार मळब कुपांनी दाटून येता... ह्या कुपांची शितळ सावळी म्हादयच्या देगणांनी फांकारता. केन्ना केन्ना वैशाख सोंपून ज्येश्ठ म्हयनो लागलो तरी पावसाचें कूप मळबांत दिसना जातकच सैम निर्शेता. ताच्या मनाक तळमळे लागतात. ताची न्हीद खळटा. मद्यान रातीर ताका चार - पांच फावटी जाग येता. जाग आयिल्ले फावट तो मळबांत कुपांचो अदमास घेता. फांतोडे पारार ताका पावसाचें सपन पडटा. तो सपनेता... मळब कुपानीशें दाटलां... रूखावळींतल्यान वारो रंवरुंवता... गडगड तटतट सुरू जाता. ताच्यो कानठळ्यो बसतात. तो भियेता. कच्च करून आंग काडटा. आनी मागीर

पळयतां -पळयतां हरंदरांनी पावस कोसळपाक लागता. सैम चिप्प भिजता... ताच्या आंगा खांदावयल्यान उदकाच्यो धारो निथळपाक लागतात. दोगरांच्या सर्वांगावयल्यान असंख्य उदकाचे लोट सुक्या निर्जीव व्हाळांतल्यान व्हांवतात. म्हादय न्हंयच्या पात्रांत वचून ते एकरूप जातात. सुकून भागून गेल्ले म्हादयच्या जिवांत जीव भरता. आनी तिच्या प्रवाहाक गती मेळटा...

फांतोड सरतां सरतां सुकण्यांच्या कलकलटान सैमाक जाग येता. दोळे वरशे करून पळय जाल्यार खंयचेकडेन कांयच ना! मुखार कांय दिसांनी ताचें हेंच सपन आकाराक येता. भर दनपारच्या कडार मळब काळशेता. वाऱ्याच्या वारवाचेर बसून प्रवास करपी कुपांक तो आडावन धरता. तूं हांगाच म्हज्या सर्वांगार ओतत राव. अशें दोंगर माथ्यावयलो सैम ताका सांगता. ताची सांगणी तो आयकता आनी प्रवासांत थकून भागून आयिल्ल्या कुपांतल्यान पावस ओतपाक लागता... न थांबपा खातीर...

पावस हें निर्मणेचें प्रतीक. पावस हें सृजनाचें प्रतिक. पावस हें रुजवणाचें प्रतिक. पावस हें गर्भदानाचें प्रतिक. पावसाच्या थेंब्या कणकणी धर्तरेचेर जीवसृष्ट आंकुरता... पावसाचें उदक मातयेंत झिरपून धर्तरेच्या गर्भांत ओलसाण पातळटकच निर्जीव जाल्ले सृष्टीक जाग येता. पावसाची ही ओलसाण तिच्या काळजांत जिणेमंत्र फुंकता. मातयेचोच कणो जावन जमनीच्या गर्भांत विसावल्ले जिवावळीकूय अमृताचें पाजण मेळटकच धर्तरेच्या पृष्ठभागावर अळंग वयर सरता. हीं असंख्य बियांणी धर्तरेच्या पोटांत जशाक तशीं उरतात तरी कशीं? ह्या बियाण्यांचो कोण सांबाळ करता? पावस पडटकच धर्तरेच्या गर्भांत फळून अचळय वयर सरपी ही जिवावळ आनी वनस्पत हेर दिसांनी आसता तरी खंय? अशे प्रस्न मनांत घर करपाक लागतात... हय, असो प्रस्न मनांत रुजवणां येवप सहजिकूच. कारण साबार वनस्पती वांगडाच रगतम्हायडोळी, बेबे, बेबकां, गांयडोळ, घोटाल्ल्यो, पिपळी (गोगलगाय), कांटा, काजुले, कोळे, कुड्डुकां आनी असंख्य किडी- मुयो पावस धर्तरेक आफुडटकच जल्मतात तरी कशो? ही जल्मल्ली जिवावळ पावस सोंपतकच वयतात तरी खंय? हें रूतूचक्र घुंवत आसता. जल्म मरणाच्या ह्या जीवन चक्राक पावस आपले परीन घुंवडायता...

पावसान एक - दोन वर्सा खातीर दडी मारली जाल्यार! आनी पावस कायमचो झडलोच ना जाल्यार!! अशें जालें जाल्यार जीवसंपत्त सुकतली... करपतली... आनी सासणाची धर्तरेच्या पोटांत विसावतली. पावसाच्या थेंब्याची वाट पळयत...

म्हादय देगणाच्या दोनूय अर्दान शेंकड्यांनी ल्हान - व्हड पालसणांचें जाळें फांकारलां... (हीं देगणां गोंय, महाराष्ट्र आनी कर्नाटक राज्यांत वांटून गेल्यांत.) गोंयचे हद्दीतल्या दोंगर दोंगुल्ल्यांक लागून म्हादयच्या देगणांची सोबीतकाय द्विगुणीत जाता. गडगड आनी तटतट करून रूद्रावतार घेवन येवपी जेशठांतलो मस्तो पावस ह्या देगणांनी कसो कोसळटा आसतलो काय? दोंगराच्या एका पालसणा वयल्यान दुसऱ्या पालसणात वारें कशें धुमाकूळ घालीत व्हांवता काय? ह्या देगणांत एकाद्रें चक्रीवादळ कशें घुंवता काय? दोंगरा - दोंगुल्ल्यांच्या रानां - बुट्यांतल्यान व्हांवपी वाऱ्याची अवतिकाय कशी जाता आसतली? ही फकत कल्पना. कल्पना ज्येशठांतल्या रान पावसाची.

आषाढांतलो हटवंगी पावस देगणांनी एक सारको कोसळत रावता. धांय वटांनी काळोख करून आयिल्लो पावस धर्तरेचेर घोग्यांनी वत्ता. ह्यावेळार तो मदींच दडकेता.

हुळण दोंगर वाठारांत शिरशिरपी पावस

आनी मागीर तो सतत धारेत रावता... पिरपिरत रावता... एक, दोन... आठ... धा दीस !! देगणांनी पडपी आषाढांतल्या पावसाक तसो सुशेग नाच म्हळ्यार जाता. घडये ताका सुशेग घेयन दिसना आसतलो. आपूण समेस्त वनसंपत आनी जिवावळीक न्हाणयता... ताच्या मनाकाळजांत शितळसाण रिगयता. ह्या सगळ्यांक भिजोवंक जाय. चिप्प करपाक जाय. हाची ह्या वेळार ताका जाणीव जाता आसतली...

पावस शिरशिरता... पावस भिरभिरता... पावस दोंगरा माथ्यार एकसारको शिंवरता... कोसळटा, दडकार दडको रानांत घालून घेतात. ह्या दोंगरा माथ्यावयल्यान पावसाचें उदक एक सारकें पालसणांतल्यान सकयल खळखळत आसता. झुळझुळत आसता. झाडांचें आंगपांग शेळता. आनी ताच्या सर्वांगार काळसो - निळसो शेळ्याचो थर दाट्टा. तांचें आंग बुळबुळसाणेन दाटून येता. मुखार ह्याच झाडांच्या आंगार विंगड विंगड तरेचीं रंगरंगयाळीं धाकटुलीं माणकुलीं अळमीं किल्लून येतात. कांय किडी - मुयो ह्या झाडांच्या काणार संथ गतीन भोंवपाक लागतात. सुक्या पडिल्ल्या झाडाच्या काणार अळम्याचें भिरे आंकरून आयिल्लें पळोवंक मेळटा.

रानांत पडिल्ल्यो खोलप्यो कुसपाक लागतात. त्या कुशिल्ल्या खोलप्यांनी हजारांनी जिवावळींची स्वयं निर्मिती जाता. हातूंतलीं कांय पावस दाट जातकच जल्मतात तर कांय पावस सोंपत्यार हे धर्तरेचेर अवतरतात. दुसऱ्या अर्दान पावस सुरू जावंचे पयलीं गिमाळ्यांत ह्या रानांत मुक्तपणान संचार करपी जिवावळ पावस घोगेतकच खंयचेकडेन नानपयत जाता. एकलो अस्तमता जाल्यार दुसरो उदेता... जिवन आनी मरण. मरण आनी पुनर्जल्म. हो नियतीचो खेळ नेमाप्रमाण रान राज्यांतूय चलिल्लो आसता. ही इतली विविधतायेन भरिल्ली जिवावळ विशिश्ट काळार उत्पन्न जाता तरी कशी? पावस आनी धर्तरी हांचें अतूट नातें... तांच्या ह्या मिलनांतल्यान हें सगळें कदीम काळासावन चलत आयलां. ही सृश्ट घडत आयल्या...

ह्या देगणांनी हरंदरांनी पावस एक सारको कोसळपाक लागतकच ह्या रानांतलीं सुकणीं - सावदां झाडांच्या धोलीनी, तळपांच्या पेडींनी वा भुंयारानी आलाशिरो घेतात. ह्या काळार आपल्या दिसपट्ट्या उपक्रमांत तीं बदल घडोवन हाडटात आसतलीं. चरवल तशेंच भक्ष्य सोदपाक पावसांत वेगवेगळ्या

कृष्णापूर वाठारांत दाटिल्लीं पावस कुपां

सुवातांचेर भोंवतात आसतलीं.

मिर्गाचीं पयलींच वलां पडटतच ह्या सावजांचेर हावळ येता. ह्या वाठारांतले कासादोर कास करपाक दोंगर पालसणांनी भितर रिगतात आनी सावजांची शिकार करतात. गिमाळ्यांत थळावे लोक दोंगराचेर भोंवडी काडून सावजांक मारतात. शेतांत देंवून आयिल्ल्या सावजांक तीं ज्या जाग्या वयल्यान सकयल देंवतात ते धाडीर बसून तांकां तिरायतात. मनशांच्या पावलांचो स्पर्श ह्या रानाक लागतकच तांच्या आंगांत भंयाचें भिरें सरसरूंक लागता. तीं वाट मेळत ते वटेन धांवपाक लागतात. मिर्गाचे संदेर कासादोर सावजांचे कास मोट्या प्रमाणांत करतात हें खरें आसलें तरी भर पावसांत सावजांची शिकार जायना. ताका लागून पावस हो तांचे खातीर वरदानूच म्हणचो पडटलो.

ज्येश्ठ आनी आषाढातलो पावस ह्या दोंगराच्या पालसणांक जिवसाण हाडटा. पालसणांच्या मुळांतल्यान उमळून येतात असंख्य झरी... ह्या झरींतल्यान आकाराक येतात व्हाळ. ह्या साबार व्हाळांक लागून निर्माण जातात उपन्हंयो. पावस आनी उदकान उपाट भरून व्हांवपी ह्यो उपन्हंयो मुखेल न्हंयक वचून मेळटात. ह्या उपन्हंयांचें उदक मुखेल न्हंयक वचून मेळटकच तिच्या प्रवाहाक गती मेळटा. गोंयच्या ह्या देगणांतलें पावसाचें उदक तशेंच हलतर, कळसा, इती न्हंय, भांडुरा, कोटणी, गडाचो पानशीरो, पिस्त्याचो पानशीरो ह्या उपन्हंयांचें उदक सकयल घालून घेतकच म्हादय न्हंय फुफयेवन व्हांवपाक लागता. ह्या वेळार तिच्या अस्तित्वाक एक वेगळीच उबारी येता. जिवसाण येवन ती धस्ट पुस्ट जाल्लेवरी दिसता. गिमाळ्यांत संथ आनी शांत व्हांवपी ही न्हंय एकदम रूद्र रूप घेवन व्हांवपाक लागता. ह्या देगणांनी रात - दीस पावस कोसळपाक लागतकच म्हादय न्हंयची पातळी वाडटा. सेगीत सात - आठ दीस एकसारको पावस कोसळटकच म्हादय न्हंय महाकाय रूप धारण करून व्हांवपाक लागता. ह्यावेळार प्रवाहांत कोणूय आडवो आयिल्लो तिका सोसना. तिका आपली गती थांबोवंक कळना. आपल्या प्रवाहावांगडा मेळटा ताका ती कळवटून घेवन व्हांवता...

पावस सेगीत धारेतकच दोंगराच्या पालसणांनी उमळ जाता. चडावत झरी पूर्वपार साकून व्हांवत आयिल्ल्यो

आसतात. दोंगरांत झिरपल्लें उदक झरीच्या रूपान आपणाक जाय थंयच्यान तें भायर सरता. पावसाचें जमनीत जिरिल्लें उदक अमुकच पातळेर पावतकच तें भायर येवपाक वाट सोदता. भुगर्भाचे रचणुके प्रमाण दोंगराच्या पालसणांतल्यान तें एका विशिश्ट जाग्यावयल्यान भायर सरता. एका एका पालसणांतल्यान हजारांनी झरी व्हांवपाक लागतात. कांय मोट्यो जाल्यार कांय आकारान ल्हान. हें झरीचें उदक गरम. ह्या गरम उदकांक लागून साबार तेरेचें ल्हान नुस्तें ह्या व्हाळांनी चडून वयर रानांत पावता. गिमाळ्यांत खडपांच्या पोंदा बिळांनी आशिल्ल्यो कुल्ल्यो ह्या व्हाळांच्या पात्रांत येतात आनी मुक्तपणान भोंवतात. एक - दोन दीस पावस दडी मारतकच हातूंतल्यो कांय झरी लुप्त जातात. तर कांय झरी कांय काळ मेरेन व्हांवतात आनी ल्हव ल्हव करून सुकपाक लागतात. जो मेरेन ह्यो झरी आसतात तो मेरेन व्हाळ जितवळ उरतात. व्हाळांच्या उदकाक लागून उपन्हंयो व्हांवतात आनी ह्या उपन्हंयांक लागून मुखेल न्हंयचें पात्र गीम पावस भरिल्लें आसता.

अटंग्या रानांतल्यान व्हांवत येवपी ह्या व्हाळांच्या खळखळाचें संगीत वेगळेंच आसता. व्हाळांचें पात्र फातराळ आशिल्ल्यान प्रवाहाचें प्रभावी संगीत आयकूंक मेळटा... हें उदकाचें संगीत मनाक भुरळ घालता... सूर... ताल... घेवन आयिल्लें हें आगळें वेगळें रानसंगीत मनाची तार उदकाचे धारेंत अळंग व्हरून बुडयता... ह्या व्हाळाच्या पात्रांत ल्हान ल्हान वझरे आसतात. हे वजरे भोंवतणच्या वाठारांक जागृत दवरतात. एकाद्रे उपन्हंयेचेर आशिल्लो वजरो थंयचो परिसर मंत्रमुग्ध करता... कारण उपन्हंयांच्या प्रवाहांत आंतर शक्त आसता. जितलो तो वयर साकून सकयल पडटा तितलो प्रवाह गतीमान जाता. मुखेल न्हंयच्या पात्रांत वजरो आसतकच ताच्या भव्य दिव्य रूपाविशीं फकत कल्पनाच करपाची!

पावसाळो सोंपतकच कांय व्हाळ सुकतात. तर कांय जीतवळ व्हाळ सुकतडो लागिल्लेवरी एके धर्तेचेर सतत व्हांवत आसतात. कांय उपन्हंयांची हीच गत जाता. थोड्यांक फकत मुळाकूच उदक आशिल्लें पळोवंक मेळटा तर कांय उपन्हंयो सकयले वटेन एका विशिश्ट जाग्यार सावन व्हांवत आसतात.

दोंगर पालसणांनी दाटिल्लें धुकें

पावसाचो नेट तेंगशेक पावतकच ह्या पालसणांनी धुकें दाटपाक लागता. दोंगरांच्या पालसणांत वा तेमकार रावून ह्या धुक्याचें मनोहरी दर्शन घेवपाक मेळटा. दोळ्यांक थाकाय दिवपी हें धुकें मन प्रसन्न करता. धुकें दोंगराक केन्ना आपणाल्या गोपांत घेत सांगूक येना. आतांच नितळ निवळ आशिल्लो दोंगर दुसऱ्या खिणांत धुक्यांत विरगळून वयता. धुक्याक दनपार, सांज, रात, फांतोड, सकाळ लागना. आपणाक जाय तेन्ना तें देंवून दोंगराच्या कुसव्यांत रिगता. फांतोडे वेळार धुक्याची खरसाण चड जाणवता. दाट धुक्याच्या थराक लागून सगळेंच नदरे आड जाता. कांय वेळार धुक्याचो लांबचेलांब पट्टो दोंगरा वयर थिरावल्लो पळोवंक मेळटा. तर कांय कडेन एक कूप सकयल दोंगराच्या पालसणांत विसव घेवपाक देंवून आयिल्ले वरी दिसता. पयस एकाद्रो दोंगर धुक्यान दाटिल्ल्यान तो मळबाक तेंकला काय कितें? असो भास जाता. कांय फावट दोंगराच्या पालसणार धुक्याचीं किरां - मोरां जाल्लीं थार्यीं पडटात. कांय कडेन एक प्रचंड आकृताय नदरेंत भरता.

ही आकृताय नियाळीत फकत तिचो अदमास घेवन कल्पना चित्र तयार करपाचें.

आदल्या काळार म्हादयच्या देगणांनी शेतकार भाव कुमेर शेतां कसताले. शेंकड्यांनी कुटुंबां ह्या देगणांत गवळ बांदून रावतालीं. आख्खो पावसाळो हीं कुटुंबां देगणांत सारतालीं. शेतांत येवपा वचपाचे वाटेर व्हाळ, उपन्हंयो लागताल्यो. पावस एकसारको कोसळटकच उपन्हंयांची पातळी वाडटाली. आपणाक आलतड - पलतड येवंक वचूंक मेळचें म्हूण कुमेर शेतकार ह्या उपन्हंयाचेर सांकव घालताले. म्हादय न्हंय मात व्हड्यान पार करताले. न्हंयक बुडटी येतकच सगळो संपर्क तुड्डालो. आलतडचो मनीस आलतडी आनी पलतडचो मनीस पलतडी उरतालो. हो पावस दीस रात लागता तो पिसो बी जावंक ना मू? शेतकार मनांतल्या मनांत पावसाक खेपताले. दोंगरार शेतांत नडणेचें काम करतकच तांचे हात पांय कुसपाक लागताले. हात पांय धवेच जाताले. चोंचायल्लेवरी पावलांक बारीक बुराक पडटाले... काम सोपोवन गवळांत

येतकच हातापांयांक खाज सुट्टाली. अशावेळार हे शेतकार भाव कुसड्याचीं पानां काडून धाडायताले आनी ताचो रोस हातापांयांक पोसायताले.

श्रावण म्हयनो लागतकच पावस ओसरपाक लागता. आपा - लिपांनी खेळपी हो पावस खिणभर ह्या पालसणात जाल्यार खीणभर त्या पालसणात सरसरता. केन्ना केन्ना सरसरत पयस मेरेन पावता... आनी नानपयत जाता. पावस - वताच्या खेळांत कांय फावट मळब माचयेर जुंवळ्या इंद्रधोणुचें रंगरंगयाळें दर्शन घडटा. श्रावण -भाद्रपदांत हीं म्हादयचीं देगणां झाडांच्या आंगा खांदार गरावल्ल्या वेलींक लागून सैमाचें अप्रूप मनभुलोवणें दर्शन घडपाक पावता. ह्या काळार धा - पंदरा दीस पावस दडी मारता आनी अचकीत एक दीस सैम भेटेक येवन आसलो तसो परतता. तो परतो एक दोन फावट येवन वयतलो अशें सगळे जिवन सृश्टीक दिसता. पूण परत्या पांयांनी गेल्लो पावस परत येवपाचें नांव घेयना.

श्रावणात मळबांत कांय कुपांचो विस्कळ चोंबो आसतकच ह्या देगणांनी तांच्यो सावळ्यो दाटिल्ल्यो पळोवंक मेळटात. मदीं वत मदींच सावळी. ह्यो चित्रमय सावळ्यो दोंगरांक

वेगळीच सोबीतकाय घडयता. एकादें एकलें एकसुरें काळशें कूप मळबांतल्यान प्रवास करता तेन्ना ताची सावळी एका देगणांतल्यान दुसऱ्या देगणांत अचळय ताच्या वांगडा प्रवास करता. हो सावळ्यांचो अप्रूप खेळ मन थंडायता... दोळे सुखायता...

सत्तरीचे कांय गांव दोंगर देगणांनी आसात. पावसाळ्यांत एका गांवाचो दुसऱ्या गांवाकडलो संपर्क तुटता. एका काळार तांकां बाजार करपाकय मेळनासलो. पावसांत लागपी सामान ते मिर्ग लागचे पयलींच व्हरून दवरताले. आयजूय शिमेकडले गांव आपलो पावसाळो पुरुमेंत पयलीच करून दवरता. उपन्हंयो आनी व्हाळांक आदल्या काळार थंयचे थळावे लोक सांकव बांदताले. सावक बांदपाची पद्दत अजून बंद जावंक ना. कृष्णापूर (कर्नाटक) गांवात रावपी लोक म्हादय अभयारण्यातल्या सगळ्यां उपन्हंयांक पारंपारीक पद्दतेन सांकव बांदतात. हालीं हालीं मेरेन साट्टें - देरोडेचे लोकय सांकव बांदून ताचे वयल्यान प्रवास करताले.

भर पावसाळ्यांत कांटाक लागून रानांत भोंवपाक लोक टाळतात. पावला कणकणी पांयार कांटा चडटात. आदल्या

रान वाठारांतलो सांकव

काळार कुमेर शेतकार हातांत मिठाची नाजाल्यार तंबाकुची पोटली घेवन प्रवास करताले. काणीट चडटकच ती मिठाची पोटली कांटाक तेकयताले. कांटा आपशींच झडटालीं.

म्हादयच्या आलतडी वा पलतडी वचपी लोकांचे मात खरे हाल जाताले. तांका व्हड्यांतल्यान प्रवास करचो पडटालो. न्हंयक उदक चडटकच जीव मुठीत घेवन व्हड्यांत बसचें पडटालें. उदकच न्हंयक चडूच येयल्यार पलतडचो मनीस पलतडी आनी आलतडचो मनीस आलतडी उरतालो. अशा वेळार तो वळखीच्या मनश्यागेर आसरो घेतालो. हायस्कुला खातीर येवपी विद्यार्थी आठ - आठ दीस पलतडीच उरताले. आलतडी येवन न्हंयक हुंवार आयल्यार तांची धांदल जाताली. ते मागीर तात्पुरती वेवस्था करताले. कांय जाण पावसाळ्यांत कोणायगेर रावून स्कुलाक वयताले.

पावसाळ्यांत तारी गजबजताल्यो. शेंकड्यांनी लोक तारीन यो वच करतालो. तारयांचे कुकारे तिळसांज जायमेरेन सादत रावताले...

म्हादय न्हंयक हुंवार आयला आनी तार बंद जाल्या

अश्या वेळार कांय न्हंय पेवपी लोक केळीच्या काणयांचीं तराणीं करताले आनी पलतडी पेवून वयताले. अश्या वेळार धीर लागता आनी न्हंयत खंय उडी माल्ल्यार दुसरे तडीक आपूण खंय लागतलो हो अदमास जाय पडटा. कुमेर शेतकारय जंय तार ना थंयच्यान तराण्याचेर मुखार सामान दवरून पेवत पलतडी वयताले.

म्हादय देगणाच्या लोकांच्या मानसांत पावस हो नक्षत्रांक धरून पडटा. खंयच्या नक्षत्रांत कितलो आनी कसो पावस पडटलो हाचो तांच्या मनात अदमास आसता. आदल्या काळार रोयणीत (रोहीणी) नक्षत्रांत जाण्टेले कुमेर शेतां पेरताले. ह्या वेळार एक दोन वलां जातालीं. घरां, खोपी, वाडे शिवप वेळार करताले. आदल्या काळार लोक तोराप हें शेंत कसताले. तें शेत खणून चुडी भात पेरताले. मिर्गार कुमेर शेतांतलो नाचणो किल्लून येतालो. सर्दाक जोतां घालताले.

आदो (आर्द्रा) नक्षत्रांत पावस मोठो लागता. सरदाक रोव पेरतात. ह्या नक्षत्रांत सर्दी शेतां पेरून जातात. मुखार पोणूस (पुनर्वसु) नक्षत्रांत पावस हंंदरानी लागता. ह्या वेळार खंय

रान वाठारांत घोगेत येवपी पावस

पावस पडून गेले उपरांतचीं दोंगर पालसणां

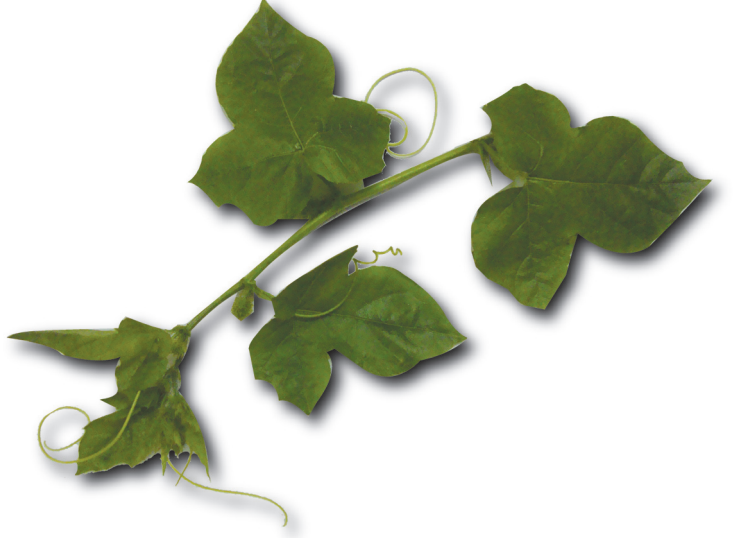
आदल्या तेंपार पाकड आनी कुळीद रोवपा खातीर जमीन तयार करताले आनी पाकड पेरताले. मुखार पुसो (पुष्य), आसो (आल्शेषा), मगो (मघा), पुर्वो (पुर्वा), उतरो (उत्तरा) हीं सगळीं नक्षत्रां कृषीसंस्कृतायेत खूब म्हत्वाचीं. ह्या सगळ्यां नक्षत्रांनी कबाडकश्ट करपी शेतकारांची जीण एका दोन्यान गुथील्ल्या आसा. ह्या नक्षत्रांनी अमकेच तरेन पावस पडटलो अशें गणीत पारंपारीक शेतकार मांडटा पूण ताच्या मना सारकें वर्सान वर्स घडटा अशें ना. पावस ताच्या गणीतांत आडखळ हाडटा. ताच्या कामाची घडी विस्कळीत करता. अश्या वेळार म्हादय देगणांतलो शेतकार निशेंता... पूण ही निशेंणी त्याच वेळा पुरती. तो तेच उमेदीन परतून कामाक लागता. परत फुडल्या वर्साचो मीर्ग येवचे पयलीं मिसर्गिचो रोपो किल्लून काडपाक खानळां करपाक लागता. आळवाच्यो माडयो रोवपाक चरयो खणपाक लागता. कारांदे, कणग्यांक कोंब आयल्यात काय तें तो पळयता.

पावस कश्टाळू मनशाक उठयता. कामाक लायता. हाती पायांक एक वेगळीच गती दिता. ताका तो भिजयता. आपणें केल्लें कश्ट फळाक येतकच ताका तो हांसयता आनी वादळ-वारें, हुंवार घेवन येवपी हो देगणांतलो पावस रडयता लेगीत...

निळ्या मळबांतल्यान काळशा कुपांचो प्रवास एक दीस थांबतालो. वताचो रखरख वाडपाक लागतालो. सगळी जीवसृश्ट तापूंक करपूंक लागताली. हुनसाणेन भरिल्लें वारें रानवाटो माड्डयता. रुतूचक्र आसलें तशें इल्लें इल्लें मुखार सरपाक लागता... गरमेचे चटके आंगाक बसतकच सैमाक परत पावसाचो ध्यास लागता. सैम आसलो तसो मळबा वटेन दोळे लावन काळ्या कुपांचो थाव घेता. हो थाव नवचैतन्य फुलोवपाचो... हो थाव शितळसाणेचो.... नवनिर्मणेच्या ध्यासाचो... म्हादयच्या ह्या देगणांतले जीवनसृश्टेक परत जीव भरपाचो... ●●●

म्हादयची बुडटी

दय न्हंयचे दोनूय तडिनी कबाड कश्ट करून पिकयल्लीं पुरण शेतां वैशाखांत लुवून- मळून जातात. आडयाळो पावस येत म्हण सगळे पुरण शेतकार हयगय करिनासतना कामाक लागतात... भात घरांत पावपाक जाय... गवत कुडयेर चडोवंपाक जाय... पुरणीची वंय आनी शितारी मोडून खूंट, आडयो, लाकडां घरा पावपाक जाय असो तांका हुस्को आसता. हें सगळें करतना अचकीत आडयाळो पावस घसघसूंक लागलो जाल्यार सगळें कश्ट म्हादयच्या पाण्यात व्हांवून वयता. केन्ना केन्ना वैशाखात पावसाचीं ओलां जातात... आनी कांय फावट पावस कोसळपाक लागतकच तो थांबपाचें नांव घेयना. अशें जालें जाल्यार पुरण शेतकारांचेर आकांत येता. न्हंयच्या उदकाची पातळी अकस्मात वाडटा... वयर घाट माथ्यार पावस पडल्यार आनीक पळोवपाचें ना. पुरणीनी उदक भरून थाम आडवें पडटा आनी लुवून घातलेलीं आडवां उदकाच्या लोटान व्हांवून वयतात.

वैशाख म्हयनो सुको गेलो जाल्यार ज्येश्ठांत पावस हो नक्कीच येतलो असो अदमास बांदप जाता. मीर्ग लागता म्हणसर एक दोन वलां जातात. सगल्याक शितळसाण

हुवांरात हुमटून पडिल्लें झाड

फांकता... रातच्या वेळार बेबे सुरांत आड्डपाक लागतात... 'बेबे आड्डी मारपाक लागले. आतां पावस जालो...' बेब्यांक पावसाची सुलूस लागली म्हणटकच आतां मीर्गाच्यो दडकार दडको कोसळटल्यो असो थळावे जाण्टे लोक अदमास बांदतात... चड करून हो तांचो अदमास खरोय जाता. मळब कुपांनी दाटून येता. काळेशेल्लें मळब काळोख करून येता. पळयतां पळयतां पावस हरंदरांनी ओतपाक लागता. दोंगर - दोंगुल्ल्यांतल्यान उदकाचे लोट खळखळत न्हंयचे वटेन व्हांवपाक लागतात... म्हादय देगणातल्या दऱ्या खोऱ्यातलें उदक तांबसाळ जाता. गडगड तटतट करून कोसळपी जेश्टांतलो पावस वतपाक लागतकच म्हादयच्यो दोंगर रांगो ह्या पावसाळी पड्ड्याआड लिपून वयतात.

न्हंयची पातळी वाडटकच गिमाळ्यांत सुस्तावल्ल्या पात्राक गती मेळटा. उदक धिक्या धिक्यान वयर चडटा. सुकून भागून गेल्ली न्हंय तरणी-दांडगी दिसपाक लागता. म्हादयचीं देंवणीं बुडटात... आलतडी-पलतडी वचपाचे उतार बंद जातात. पात्रांत उदकाची झोत तयार जाता. पावस एक सारको कोसळपाक लागतकच म्हादय देगणातल्यो झरी जिवंत जातात. झरीचें उदक व्हाळांत आनी व्हाळांतलें उपन्हंयांनी अशें करीत हें उदक म्हादयक वचून मेळटा. उदक चडटकच पुरण शेताच्या शिताऱ्यांचीं कवळां हुबतात आनी झोतीचेर सकयल व्हांवत येतात. एका फाटल्यान एक अशें करीत शितारेचीं कवळार कवळां सकयल व्हांवत वयतात तीं दिश्टी पडटात. व्हांवते शितारे वयल्यान न्हंयचें उदक पुरणीनी वयर चडलां म्हणपाचें कळटा.

म्हादयच्या देगणात एक सारको पावस झडत रावतकच न्हंयची पातळी बरीच वयर सरता. न्हंयच्या उदकाची गतीय हिसपाभायर वाडटा. म्हादयच्या दोंगर खोऱ्यातल्यान मोठीं मोठीं खोडां व्हांवत येतना दिश्टी पडटात. एकादें मोठें झाड झोतिच्या नेटार सकयल येता तें पळोवंपाक मेळटा. हीं खोडां वा झाडां ह्या उदकाच्या झोतिचेर मदींच बुडटात आनी दुसरे कडेन वयर सरतात... एकाद्या वळाक मेळ्ळ्यार तीं खोडां उबीं सकयल उदकांत रिगतात आनी बरींच सकयल वचून सुळूक करून भायर सरतात. सुक्या लाकडांचें अशे तरेचें नृत्य न्हंयक मोठी बुट्टी येसर चलिल्लें आसता.

आशाढ म्हयन्यात म्हादयच्या देगणांत पावसाचें तांडव नृत्य चलिल्लें आसता. मळबांत दाटायेन कुपां एकठावतात. पावसा वांगडा काळोख देवून धर्तरेर येता. ह्या काळखांत पावस उग्र रूप धारण करता... वारें खळखळून व्हांवता... थंडसाणेक लागून सगळें सैम आकुडपाक लागता. दडकार दडको घेवन येवपी हो पावस घरातल्यान पांय भायर काडपाक दिना. 'हो पावस ओकळ केन्ना करतलो काय?' असो प्रस्न मनात दाटून येता थंय आसा... पावस मळबांत आनीक चड दाटून येता. दीस - रात तो घसघसत रावता... थार धरिनासतना तो एक सारको वोतत रावता. एक दीस... दोन दीस... तीन... चार.... पांच... स... सात... आठ... असो धायेक दीस तो एकसारको रात आनी दीस म्हणनासतना ओतत रावता. 'हो काळ आतां सगळें बुडयता सो दिसता'. जाण्टेल्यांच्या तोंडातल्यान उतरां भायर पडटात. 'असोच घाट माथ्यार पावस पडटा आसत जाल्यार आयज बुडटी ही येताच. न्हंयक पाणी कितलें येयलां काय? फांट्यातसून वयता! रूमडाक वेडो घेतला! शिडमाक तेंकलां! दवरण्या वयर सरलां! रस्त्या वयर सरलें! पाणी मळ्या वयल्यान वयता! रस्त्या वयर सरून घरांत भितर सरलें!! न्हंयचे तडीवयले लोक न्हंयच्या पाण्याचो अदमास घेवपाक लागतात. भिरांतेचें वातावरण निर्माण जाता. सगळ्यांच्या मनात उदकाचो भय...

म्हादयची पातळी वयर सरपाक लागतकच तडीवयल्या लोकांभितर भयाचें ल्हार पातळटा. रस्त्यार पाणी वयर सरून सगळें बुडलां. धवळांतले कोंडिकडलें अनंताचें झाड आतांच कोसळ्ळां... मळ्यावयल्यो केळी मोडून गेल्योश्यो दिसता... कवाथेय हुमटलेशे दिसता. असो तडीर बसून लोक उदकाचो अदमास करीत हुस्को उक्तायतना पळोवंक मेळटात. न्हंयक बुडटी येतकच उदकाचो लोट कितें करीत सांगू नज. झाडां पेडां तो हुमटून उडयता... वंय गाताडी मोडून उडयता... मळ्यांनी केल्लें उत्पन्न आवळून पिवळून सोडटा. केन्ना काय उदक देंवतलें आनी मळ्यांनी वचून उत्पन्न पळोवंक मेळटलें अशें बागायतदारांक जाता.

म्हादय न्हंयक उदक केन्ना चडत म्हण सांगू नज. बुट्टेक वेळ काळ लागना. सकाळीं, दनपरां, सांजवेळार, रातचें, फांतोडेर केन्नाय उदकाची पातळी अपेक्षेभायर वाडूं येता. कांय

हुंवारान खल्लून गेल्लीं झाडाचीं पाळां

फावट सकयल पावस लागता. पूण घाट माथ्यार पावस वतत रावल्यार सकयल न्हंयक उदक वाडटा. अशें जालें जाल्यार घावकें उदक न्हंयक येता. अश्या वेळार गोरवां तशेंच मनशां व्हांवून वयतात. पलतडचो पलतडी आलतडचो आलतडी उरता. न्हंयक इतलें उदक येता खंयचें? असो प्रस्न सहज कोणाकय पडूं येता. दिसता त्या दोंगर घळींतलें इतलें उदक? म्हादय न्हंयक खंयचें खंयचें उदक येता आसतलें... हाचो अदमास घेवंपाक नदर घाटमाथ्या पयलाड मेरेन भोंवडावची पडटा. दोडामार्ग, वजरें, माटणें विडीं, चोर्ले, कणकुंबी, पारवड, चिखलयें, आमगांव, चापोली, कापोली, कबनाळ, मळेेली, गवाळी, कोंगळ, पाश्टोली, देगांव, तळेवाडी, मेंडील, कृष्णापूर, विरंजोळ, तांबडी-सुर्ल, अनमोड, कुळें, दुदसागर शिमे भागांतलें उदक वेगवेगळ्या उपन्हंयांतल्यान म्हादयच्या मुखेल पात्रांत भितर सरता. ह्या वाठारांतलें सगळें मेळून कितलें उदक जातलें काय? आमी फकत अदमासूच करपाचो. वेगवेगळ्या पेण्यार म्हादयत व्हाळ आनी उपन्हंयांच्या रूपान

रिगपी हें उदक म्हादयची म्हळ्यार मांडवीची शक्त वाडयता.

सकयल खांडेपार मेरेन कोटणी नालो, बैल नालो, गडाचो पानशिरो, पिस्त्याचो पानशिरो, सुको पानशिरो, नानोडची न्हंय, हरपारो, वेळसाची न्हंय, रगाडो, खांडेपारची न्हंय, वाळवंटी, अस्नोडची, म्हापशेची आनी शिकेरची न्हंय दिवचलची न्हंय मेळटा. एका अर्दान घाटमाथ्यार आनी दोंगर घळणांनी पडपी एकसारको पावस आनी सकयल दर्याची भरती मांडवीतल्यान गांजें परिसरात म्हादयत रिगतकच बुडटी येतलीच म्हण समजुपाची. दर्याची भरती रिगतकच म्हादयचें उदक सकयल नेटान रेटना... भरतेची फूग वयर मारतकच उदक वाट मेळत ते वटेन रिगता... पसरता आनी सगळें बुडयता. रातच्या वेळार अशें जातकच न्हंयच्या उदकाचो अदमास कळना. अशें जातकच सकाळीं उठून बुडटेन केल्लो विध्वंस पळोवपाचो.

म्हजे जाणापरीक 1982 वर्सा म्हादयक आकांताची बुडटी आयिल्ली. मध्यान राती न्हंयचें उदक नेटाभरयां वयर चडलें.

हुंवारांन खल्लून गेल्लीं झाडां

हुंवारां व्हांवून आयिल्लीं झाडां

(फोटो-गणेश शेटकर)

लाडू गांवकारान आपले मळयेत नवेंच घर बांदिल्लें. मिर्गार तो त्या घरांत गेल्लो. रातचें अकस्मात उदक चडिल्ल्यान ताणें फकत आपल्या तानुल्या बाळकाक तितलें भायर काडलें... आनी ताचे फाटोफाट घर रातच्या पावसाळ्या काळखांत मातयेभरवण जालें. घरांतलें सगळें सामान व्हांवून गेलें... भुरग्याचें पाळणेंय व्हांवन वचून एका झाडाक शिरकलें... कुडशें गांवातलीं चार - पांच घरां बुडटेन गिळ्ळीं... सकयल्या कांय गांवांतलीं साबार घरां मातयेभरवण जालीं. केळीचीं बेटां हुमटून गेलीं. लागते कवाथे हुमटून आड पडले... तडिवयलीं झाडां हुमटून व्हांवन गेलीं. धडो कोसळ्ळ्यो. वयर ते सकयल मेरेन लोकांनी मळ्या जमनीत केल्लें उत्पन्न व्हांवून गेलें. कितलेशेच लोक बेघर जाले. गोरवां - म्हसरां व्हांवून मरून गेलीं. म्हादय न्हंयन उबो केल्लो संवसार तिणेच आपल्या हातांनी उस्तून - मस्तून उडयलो.

अशे तरेची बुडटी वीस वर्सांनी येता असो तडीवयल्या लोकांचो समज आसा. तशें पळोवंक गेल्यार वर्सान वर्स म्हादयचें उदक रस्त्यार पावता. एक - दोन दीस येरादारी बंद

उडयता. सगळे संपर्क तोडून उडयता. पूण सगळें उध्वस्त करपी बुडटी मात संवसाराच्यो तिस्त्यो तिस्त्यो करून उडयता. आदल्या काळार म्हादय न्हंयचेर पूल नाशिल्ले. वयर उस्तें, सावड्डें - तार, वेळगें, खडकी, खोतोडें, पाडेली, भिरोंडें गुळेली, गांजें अशा कांय जाग्यांचेर तारी आसताल्यो. ह्या तारीतल्यान लोक - जीव मुठीत घेवन आलतड - पलतड मारताले. मुखार खडके - सावर्शें असो पूल जालो... ताचे उपरांत तार - सावड्डें पूल जाल्ल्यान लोकांची आतां सोय जाल्या. चार पांच वर्सा फाटीं गांजेंचो पूल तयार जालो. पाडेली - गुळेलीच्या पुलाचें काम चालू आसा. पूल जावचे पयलीं लोक वराचीं वरां व्हड्या खातीर ताटकळत रावताले. न्हंयक उदक चड येतकच मोजकेच लोक व्हड्यांत जाताले. वाळपय बाजारा दिसा लोकांची लूट आशिल्ल्यान तारयाक उसरपत मेळनासली. हायस्कुलाक येवपी विद्यार्थ्यांक वेळार बस मेळची म्हण तारयाची धडपड आसताली. पूण अशें आसतना न्हंयच्या उदकाची पातळी धोक्याचेकय वयर सरतकच तार बंद दवरताले. केन्ना केन्ना ती दोन ते चार दीस

मेरेन बंदूच उरताली. अशा वेळार आलतडचे लोक आलतडी आनी पलतडचे पलतडी उरताले. लोकांचे हाल जाताले. हे लोक आसरो घेवंपाक आप आपल्या सोयऱ्यांगेर नाजाल्यार बरें मागप्यांगेर रावताले...

श्रावणात पावसाचो नेट मंदावतालो. ह्या दिसांनी चार दीस दडको कोसळ्ळ्यो जाल्यार न्हंयची पातळी अमुकच एका जाग्यार येवन कमी चड जायत रावताली. बुडटी येवन वयतकच हे बुडटेन कोणा कोणाचें कितलें लुकसाण केलां हें कळटालें. मिर्गार पळयल्ली वस्त खंयचे कडेन नाच्च जाल्ली आसताली. मोठें एक खोड शेरणिच्या झाडांक शिरकल्लें दिसतालें... तडीवयलें एक झाड हुमटून व्हांवून गेलां म्हण कळटालें. रेंव, कुसारें वा चाळच्या गुण्यांची रास कांय जाग्यांनी तयार जाल्या ती दिसताली. पुरणीनी रेबो थिरावला तो दिसतालो... हे सगळे चमत्कार न्हंयच्या प्रवाहान केल्यात म्हण कळटकच ताच्यात आशिल्ले प्रचंड शक्तेचो अदमास येतालो.

भाद्रपद आश्वीन म्हयन्यात म्हादयची पातळी थिरावता.

उदकाकय आपलो मुळावो रंग चडपाक लागता. न्हंयच्या प्रवाहाची गती खुट्टा आनी तो आसलो तसो संथ व्हांवपाक लागता. ह्या वेळार ताची ताकाच लज दिसता आसपाक जाय. कारण तो 'आपणें हें कितें केलें? अशें मनांत येवजीत सकयल मान घालून मोन्यांनी संथ व्हांवता. भर पावसात आपूण पिसाळटां... आनी आगांत शक्त रिगतकच वाटेर मेळटा ताका मुड्डीत चिड्डीत वयतां... म्हादयच्या उपन्हंयांचीय गत हीच. त्या न्हंयचें अरूंद पात्र दोंगर घळींतल्यान सकयल आयिल्ल्यान तांचीय गती आकांताची आसता. उपन्हंयांचीय पातळी अकस्मात वाडिल्ल्यान खुबशे अनर्थ घडटात. दोंगर रानांनी आशिल्ले गांवांतले लोक ह्यो उपन्हंयो पार करपाक 'सांकव' म्हळ्यार झुलते लाकडाचे पूल बांदतात. अशे तरेचे साबार पूल दोंगर - खोऱ्यांनी पळोवपाक मेळटात.

जाण्टेल्यांचे सांगणे वयल्यान अशें दिसून येता की आयच्या काळात बुडट्यो येवपाचे प्रमाण चड वाडलां. आदल्या काळार खंय आतां पडटा ताचेकय दोबरादीन पावस झडटालो. पूण न्हंयची पातळी वाडून बुडटी ये नासली. अश्यो

म्हादय न्हंयेक आयिल्लो हुंवार

हुंवारांत नाशाडी जाल्ली बागायत

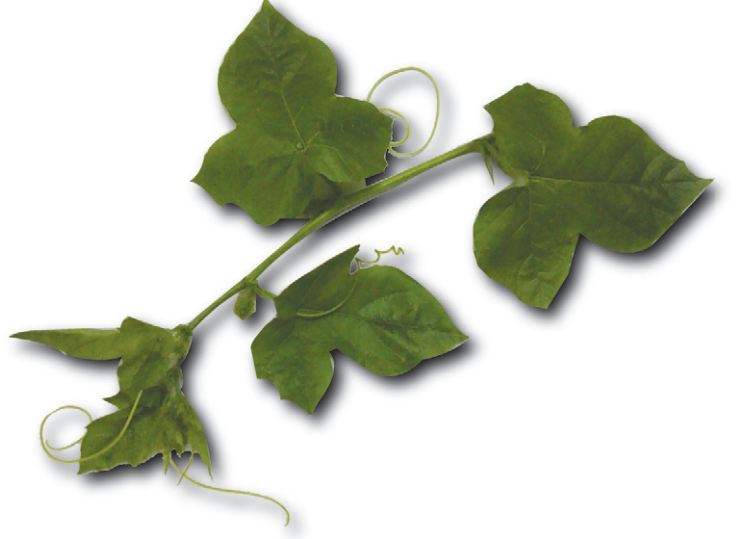
बुडट्यो येवपाचें कारण कितें काय? तांच्या म्हणण्याप्रमाण आयज मोठ्या प्रमाणांत झाडांची कत्तल चल्ल्या. ताका लागून दोंगरावली माती व्हाळांतल्यान व्हांवत येवन न्हंयत पडल्या. गिमाळ्यांत मोठ्या प्रमाणात झिलेटिनाचो स्फोट केल्ल्यान न्हंयच्यो धडो कोसळून पात्रांत पडल्यात... रेंवेचो धंदो करप्यांनी न्हंयच्यो चाळी पोखरल्यात. तशेंच मळे पोखरून काडल्यात. ह्या सगल्यांक लागून म्हादयच्यो कोंडी पुरवल्यात. कांय कडेन पात्रां रुंद जाल्ल्यान उदक गांवांनी रिगता. कांयकडेन मातयेचे जुंवे तयार जाल्ल्यान उदका खातीर जागो कमी पडपाक लागला. न्हंयच्या फांट्यानी थळाव्या लोकानी अतिक्रमण केलां. न्हंयच्या पात्रांतलो जागो अडेची माती घालून बळकायल्ल्यान उदकान खंय वचप? असो प्रस्न उप्रासला. पात्रांतले मातयेचें प्रमाण वर्सान वर्स वाडत वचत आशिल्ल्यान बुडट्यो येवपाची शक्यताय आमच्यांनी न्हयकारूं नज. 1982 तली बुडटी म्हादयचे तडीवयले लोक आजून विसरूंक नात. ह्या वेळार कृष्णापूर वाठारांत पिस्त्याच्या पानशिन्यांत दोंगराचें पालसण कोसळिल्लें. ह्या पालसणाक लागून म्हयनोभर न्हंयचें उदक खदूळ जाल्लें.

वांयगण्या पुरणीनी हजारानी ट्रक चिकट रेबो येवन पडिल्लो. हाचो फटको आमचे पुरणीकय बशिल्लो. आयजूय शेकड्यांनी ट्रक रेबो आमचे पुरणीत पडिल्लो आसा. ह्या वेळार न्हंयचे माशे मरून पडिल्ले. कारण उदक रेबाळ जाल्ल्यान तांच्या दोळ्यांत रेबो वचून साबार तरेचें नुस्तें मरिल्लें.

2007 वर्सा तीन फावट अशीच बुट्टी न्हंयक आयिल्ली. 1982 चे तुळेन ह्यो बुट्ट्यो कमी जोराच्यो. ह्या बुट्ट्यांक वादळाची संगत मेळ्ळी जाल्यार मळ्या जमनीत केल्लें उत्पन्न मातये भरवण जाता. बागायतदार कपाळार हात घेवन बसतात. जाणकारांच्या मता प्रमाण आतां म्हादयक बुट्टी येवपाक संद चड आसा. कारण म्हादय न्हंयच्या पात्रांत बांदिल्ले बंधारे. ह्या बंधाऱ्यांक पुराच्या उदकात व्हांवत येवपी झाडां, खोडां, झुडपां खांब्याक लागतात. अशें जाल्ल्यान उदक फुगता. अशें उदक सगळ्या बंधाऱ्यांक फुगलें जाल्यार मागीर तडीवयल्या लोकांचो मर्णकाळ. हालीं 2009 वर्सा आयिल्ल्या काणकोण हुंवाराचो अभ्यास केल्यार थोडे प्रमाणात हे बंधारेय हुंवाराक कारणीभूत आसात म्हणपाचें दिसून आयलां. बंधाऱ्यांचो भंय सत्यांत उतरलो जाल्यार मर्णकाळ लागीं आसा. ●●●

म्हादयच्या देगणांतलें रान

स

ह्याद्रिच्यो पर्वत रांगो, म्हळ्यार सैमाचो अद्भूत खजानो! ह्या खजान्यात आसात ल्हान - व्हड काळे - निळशे दोंगर... दोंगराच्या पालसणातल्यान व्हांवतात न्हंयो, उपन्हंयो, व्हाळ आनी झरी... दोंगर घळणानी दाटायेन उबी आसात विविधतायेन भरिल्ली वनस्पत... आनी असंख्य जीव जिवावळ... मळबाचे मांडयेर बसून सकयल झांकून पळयतकच सैमाचें हें आगळें वेगळें रूप मनाक भूल घालता. कितलीं म्हणून हीं सैमाचीं रूपां!! पळयतलो पळयतूच उरता.

सह्याद्रिचे दोंगर रांगेत आमचें म्हादय देगण वसलां. ह्या देगणाचें मस्तक घाटमाथ्यार खानापुराक तेकलां. ताचो उजवो हात चोर्ले - कणकुंबे तर दावो हात

कुळें, अनमोड, दूदसागर मेरेन पातळ्ळा... तशेंच ताचे पांय सकयल अस्तमतेक अरबी समुद्रांत भितर रिगल्यात...

अस्तमते वटेन फुडो करून उबो आशिल्लो हो वांठार आगळो वेगळोच म्हणचो पडटलो. दोंगर घळिनी

एकटो भोंवप, चौग वा धा जाणांचो पंगड करून

भोंवप. शंबर जाणांच्या मोठ्या पंगडा सांगातान

सैम भोंवडी करप म्हळ्यार आनंद पर्वणीच...

ज्ञानसागर कला संघ - तार सत्तरी ही संस्था

अखिल गोंय पांवड्यावयल्यो सैम भोंवड्यो

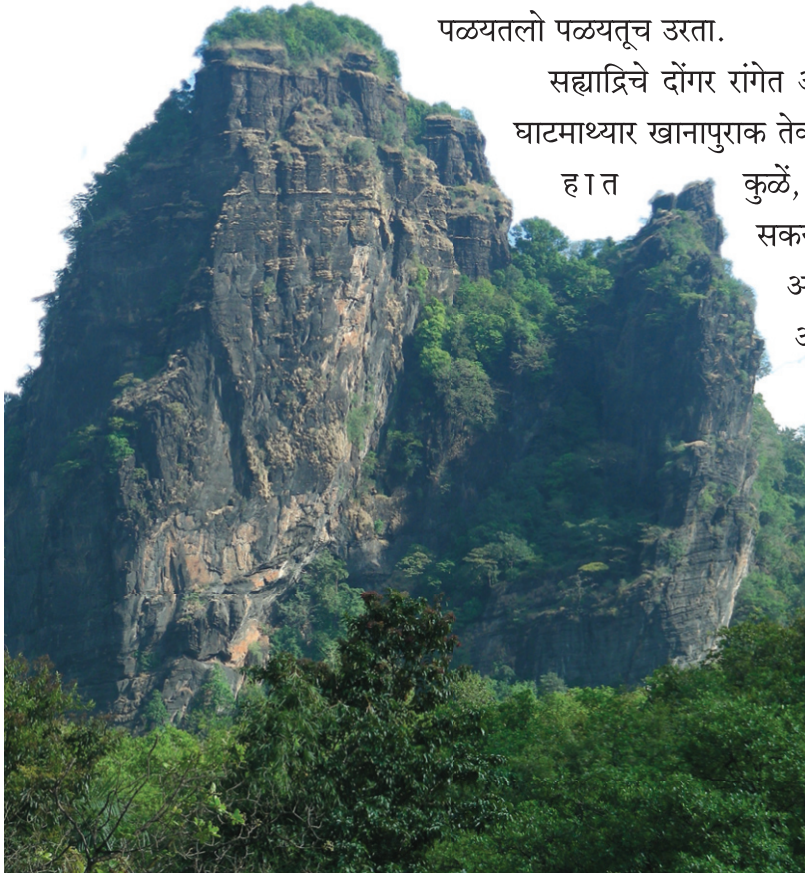
फाटलीं इकरा वर्सां जालीं घडोवन हाडटात. हेच

संस्थेच्या 'वनश्री' हे उपशाखे अंतर्गत आयोजीत

जाल्ल्यो सैम भोंवड्यो तरणाटे पिळगेक उर्बा

दिवपी थारल्यात. नोवेंबर - 2002 म्हयन्यांत

'स' दिसांची जाल्ली 'म्हादय परिक्रमा', मे

-2003 म्हयन्यात 'तीन' दिसांची म्हादय घाटमाथ्यावयली भोंवडी तशेंच वेळा काळा प्रमाण जाल्ल्या हेर भोंवड्यांच्या वेळार म्हादयचो हो सोबीत सुंदर वाठार ह्या ना त्या कारणांक लागून हांव पांयांनी भोंवलां. थंयची वनसंपत आनी जिवसंपत हांवें लागिंच्यान पळयल्या. फाटल्या इकरा वर्सांच्या काळांत म्हजे भोंवडेक इल्ली गती आयल्या. कांय थळांचेर तर हांव एका परस चड फावट पावलां... रातचों रावलां आनी सगळें नियाळून घेतलां... थळ तेंच. सैम तोच. पूण वेगवेगळ्या रुतूनी तांचें रूप वेगळें... वेगवेगळ्या रुतूंत सैम तुजे मुखार वेगवेगळें रूप घेवन उबो रावता! होच तो दोंगर? हीच ती न्हंय? हेंच तें झाड? मनाक प्रस्न पडटात. काय वेळान यादींचे कोठयेंतल्यान जाप भायर सरता 'हय'. सुर्याचें रखरखीत वत आनी चंद्राचें शितळ चात्रें यादींचे कोठयेत झिरपतकच सगळो सैमूच जागृत जावन रानसुरांवटीचेर धोलपाक लागता.

म्हादयच्या ह्या देगणात एका परस एक अशे साबार दोंगर आसात. ह्या दोंगरांची रांग महाराष्ट्र राज्यांतल्या दोडामार्ग वाठारात सुरवात जाता आनी तशीच ती उदेन्तेवटेन मुखार सरत कर्नाटक राज्यातल्या अनमोड वाठारात सोंपता. ह्या दोंगर रांगेन घाट माथो तयार केला. विविधतायेन भरिल्ल्यो चडावत दोंगर रांगो ह्यो चोर्ले ते अनमोड-दूदसागर मदल्या

घाटमाथ्यावयल्या आनी ताचे सकयल्या वाठारात आस्पावता. हाचे फाटलें मुखेल कारण म्हळ्यार ह्याच वाठारात म्हादय न्हंयचो आनी तिच्या उपन्हंयांचो उगम जाता. तशेंच ह्याच वाठारात उंच उंच शिखरां पळोवपाक मेळटात. मोर्लेगड, वाघेरी, चोर्लेचीं पालसणां, कातळांची माळी, सेलतेची आडी, साड्डे गड (सांट्रें गड), पोखरो गुणो, आमगांव, चापोली आनी गवाळेचीं पालसणां, भिमगड, नामो गुंडो, सोसोदूर्ग, दर्शींग, शेळणेचो दोंगर, सस्व्यारान, पणश्यो, खडयो, किंदाळवाड, वाशारान, हरडी, बेतिचें पाणी, दोब, अवचीतगड, हुळण, कुमेरी, बकेल दोंगर, रांयसडो, कुवाड्या दोंगर, अनमोड घाटातलीं पालसणां... ह्या वाठाराचें वैभव द्विगुणीत करतात. ह्या वाठारातलो तशेंच गोंय राज्यातलो सगल्यांत उंच 3828 फूट थळ म्हळ्यार सोसोदूर्ग दोंगर. ह्या वाठारांत सौंदर्यान भरिल्लीं आनी वनसंपत आनी जिवजिवावळीचे गिरेस्तकायेन सजिल्लीं साबार थळां आसात.

उंचायेच्या नदरेन घाटमाथ्यावयलीं थळां अशीं आसात. आमगांव (841 मीटर) मळेली (691), कोंगळ (638), गवाळी (744), देगांव (678), भिमगड (561), तळेवाडी (773). ह्या दोंगर वाठारांची उंचाय मीटरानी आसून तीं जैवीक संपतेन गिरेस्त आसात. उंचायेर आशिल्ल्या

भीमगड (कर्नाटक)

निसर्गरम्य थळांचेर वयर चडून वतकच प्रशस्त अशीं अयस पयस पातळिल्लीं दोंगर पालसणां नदर ओडून घेतात. वयर उल्लेख केल्लीं आनी ताचे भायर साबार सैमान नटिल्लीं थळां ह्या वाठारांत आसात हें जरी खरें आसलें तरी वाघेरी, सुर्ल, शेलतेची आडी, पारवड, चिखलये, आमगांव, मळेेली, भिमगड, सोसोदूर्ग, नामोगुणो, हुळण, बकेल दोंगर ह्या दोंगर थळांचेर सैम-मोग्यानीं मुजरत भेट दिवपाक जाय. हीं थळां म्हळ्यार ह्या वाठाराचो प्राण... ह्या वाठारांत आसात खोल खोल दरयो. उंच उंच दोंगर खडयो... व्हाळ, न्हंय, आनी उपन्हंयो... हांगा आसात मळबाक वेंगावपाक सोदपी झाडां... तशेंच धर्तरे मायेकडेन मनसंवाद करपी असंख्य झिली आनी झोपां... ह्या वाठारांत आसात सुकणीं - सावजां आनी किडी - मुयाचीं दळां... थंय आसात पिसोळीं तशेंच कितलींशीच वेगवेगळीं जिवानीं... हें सगळें नदरेखाला घालून अणभवतलो जाल्यार हीं शिखरां चडपाक आंगात शक्त जाय... हाचेय परस मनात इच्छाशक्ती रूजोवंक जाय.

ह्या वाठारात साबार व्हाळ आनी उपन्हंयाचे जाळें पसरलां. हे सगळे व्हाळ आनी उपन्हंयो वेगवेगळ्या जाग्यांचेर म्हादयक वचून मेळटात. एका पालसणात एक व्हाळ... आनी सात-आठ पालसणां मेळून एक उपन्हंय... ह्या सगल्यांचो हिशोब केलो जाल्यार शेंकड्यांनी रान व्हाळ चड करून पावसाळ्यांत घसघसताना पळोवपाक मेळटात. घाटमाथ्यावयल्यान सकयल प्रयाण करपी म्हादय न्हंयच्या सौंदर्याचें चित्र रंगोवन उबें करपाक उतरां निश्चितूच कमी पडटात. हें सगळें नदरेन टिपून काळजांत सांठोवपाक जाय. उपन्हंयांची सुंदरताय अशीच मनाक भुरळ घालता. दूदसागर आनी हरवळेचो धबधबो अशे फकत दोन वजरे गोंय राज्य पर्यटन थळांच्या नकाशाचेर आसात. म्हादय देगणात हांवें जी पांय भोंवडी करून म्हायती एकठांय केल्या ताचे प्रमाण ह्या वाठारांत ल्हान - व्हड तिसा वयर वजरे अस्तित्वांत आसात. हातूंतले चडशे वजरे वर्सूयभर घसघसतात तर कांय गिमाळ्यात सुकतात.

आंतरराष्ट्रीय पावंड्यार पर्यावरण तज्ञांच्या 'हॉट स्पॉटात' पश्चिम घाटाचो आस्पाव जाता. जीव आनी वनसंपत्तेच्या नदरेंतल्यान जगातल्या म्हत्वाच्या 'धा' थळांभितर ह्या वाठाराचो आस्पाव जाता. भारतीय उपखंडातल्या तीन

शिडमाचें झाड

म्हत्वाच्या जाग्यांपैकी हें थळ पर्यावरण प्रेमिचें लक्ष ओडून घेता. हॉट स्पॉट म्हण उल्लेख करिसारकें ह्या वाठारांत आसा तरी कितें? वयर उल्लेख केल्ले आनी सौंदर्यान भरिल्लीं दोंगर थळां तशेंच जलथळां आसातूच. हाचे भायर थंयची जैविक संपदा खूब म्हत्वाची. हो सगळो वाठार वेगवेगळे तरेच्या रूखावळीनी दाटला. घाट माथ्यावयली रूखावळ, दोंगर कड्यावयली रूखावळ, दोंगर पालसणातली रूखावळ, दोंगर मुळसांतली रूखावळ, न्हंयच्या तिरावयली रूखावळ तशेंच सडे आनी मळांनी आशिल्ले रूखावळीचे प्रकार आनी तांची जावपी वाड हातूंत थोडोसो फरक आसलो तरी हे पुराय रूखावळीचें अंतरंग एक आसा. घाट माथ्यावयर कड्यांक तेंकून आशिल्ली रूखावळ घसघसून व्हांवपी वाऱ्याक लागून ती मोटवी आनी थंयचे थंयचे चेपिल्ले वरी गिड्डी दिसता. ह्या कड्यासकयली दोंगर पालसणातली रूखावळ काणान मोठी आनी उंच गेल्ली दिश्टी पडटा. अशे तरेच्या रूखावळीचे उत्कृष्ट नमुने सोसोदूर्ग वाठारातल्या दर्शींग दोंगरार पळोवंक

फुलिल्लो अशोक

मेळटात. हांगा सदन, इरी, इन्नो, काळींगीणचीं लांब रूंद झाडां पळयतलो पळयतूच उरता. हांगाचे रान दाट आशिल्ल्यान गिमाळ्यांत लेगीत शितळ थंडाय पातळिल्लीं आसता. अशेच तरेची रूखावळ सांगे तालुक्यांतल्या तांबडी - सुर्ल वाठारांत आशिल्लो कुवाड्यां दोंगर, बकेल दोंगर तशेंच अनमोड घाटांतल्या दोंगरावळीत पळोवंपाक मेळटा.

म्हादय देगणात सर्वसामान्यपणान किंजळ, झांबो, नाणो, घोटिंग, खळट, करमळ, हेद, शिडम, करवंज, काट्याळो, चांदुडो, पळस, सिसो, सातूण, भिण्णो, काजरो, सालय, कान्या केवण, बीबटी, बोक, नागणीचें झाड, ओम, पाव, शेरण, अशोक, मिरयो, कुमळ, शिवण, अनंत, मोय, कुमयो, झांबळ तशेंच वयर उल्लेख केल्लीं झाडां प्रामुख्यान पळोवंपाक मेळटात. ह्या झाडां भायर वागाटी, शेमो, बेती, बिवोळणी, कणेरी, दांगी, मासांटो, गेळ, चुरण, कणक आनी

हेर कांटयाळ्या वनस्पतींची दोंगरार अरगलां आनी कश्टवां खूब जातात. ह्या कांटयाळ्या झिली - झोपांक लागून कांय फावट ह्या दोंगर रानानी भोंवपाक कुस्तार जातात. ह्या दोंगरानी भोंवपाक मेळत थंयच्यान वाटो आसनात. एकाद्या दोंगराच्या मुळसात वचून आतां आपूण हे वाटेन दोंगर चडटलो म्हळ्यार खूबच कठीण काम. सरभोंवतणी उंच उंच कडे आशिल्ल्या थळार पावतकच तुजें शाणेपण चलना. भर समुद्रात तारूं शेणचें तशीच रानात भोंवतल्याची गत जाता. दिशा कळ्ळी तरी भायर सरपाक वाट मेळना अशे परिस्थितींत तूं सांपडटा. दोंगर रानात भोंवतलो जाल्यार दोंगर सरयांची म्हायती आसची पडटा. सरी म्हळ्यार दोंगराच्या कण्यान वयर माथ्यार गेल्ली वाट. तशें पळोवंक गेल्यार मुळांत थंय वाट नासताच. ह्या सुवातेवयल्यान झाडांक धरून तुका चडपाक मेळटा. दोंगर माथ्यार पावता पावता म्हटल्यार कारवां हीं एक तरेचीं झोपां

मेळटात. अशे तरेचीं झोपां मेळटकच आतां रोकडेच दोंगर माथ्यार पावतलो असो आमच्यानी अदमास करूं येता.

घाटमाथ्या सकयल्या चडावत रानानी बेतीचें साम्राज्य पातळिल्लें पळोवंक मेळटा. कांय रानांनी रान मिरवेली आनी तिकयेचीं झाडां आसात. नदर पयलाड मेरेन पातळिल्लें अटंगे रान, दोंगर खोऱ्यानी आशिल्लें उदक ह्या गजालीक लागून ह्या रानांनीं मोठ्या प्रमाणांत रानवटी प्राणी भोंवतना दिश्टी पडटात. साळ, पिसय, चितळ, दुकर, कोलो, भेकरें, जवादे, वनमाणूस, शिंगाडी, गवेरेडो, वाग, अस्वल, सोसे, शेकरो, कुरंग, काटांदर, थिरवो, मुंगूस, बावको, वांदर, खेतीं, भालू, वागाटी, देवकोलो आनी हेर जनावरां मोठ्या प्रमाणांत आसात. तेच प्रमाण दोंगर खड्यानी वेगवेगळ्या जातीचीं गारां आसात. म्हत्वाचें म्हळ्यार सरपटपी प्राण्या भितर 'नागराज' (किंग कोब्राचें) वास्तव ह्या वाठारात आशिल्लें पळोवंक मेळटात. म्हादय देगणांच्या सकयल्या भागांत अस्वलां पळोवंक मेळनात हे जरी खरें आसलें तरी घाटमाथ्यार गवाळी, मळेची, चापोली, कापोली, आमगांव, चिखलयें, पारवड ह्या वाठारांत तांचें वास्तव चड आसा. हालीसराक हत्तीचे कळपूय झांबोटे आनी खानापूर लागच्या रानानी भोंवतना पळोवंक मेळटात. हे हत्ती आतां गोंयच्या शिमेवयल्या गांवानी देंवून येतात. 'पंढरेक पोवों आनी कुमारेक गर्वों' अशी एक म्हण आसा. कुमारी ह्या दोंगर माथ्यार कड्डाचें मळ आसा. थंय एका काळार शेंड्यणी गवेरेडे चरवलीक येताले. त्या वाठारातलीं सावजांय येतालीं.. आतां रान खात/यान दोंगर रानात कड्डाच्या सुवातांचेर आकेशीया झाडां रो/यल/यांत. आतां थंय करड किल्लना. सावजां खातलीं कितें?

म्हादयच्या देगणात सावदां आसात. तशींच वेगवेगळे तरेचीं सुकर्णीय आसात. घाटमाथ्या सकयल्या भागांत वायेरीं (हॉर्नबील) कुवाकी, गुवासडे, शेरकां, कवड्या गिडगीं, किरकीरे, मोराल्ले, चारये, काटके, रायपातक्यो, बकीं, घूब, टिटापय, पिटकोळी, भिमुट्ट्ये, कवडे, मोर, कीर, नातूक, हड्डूक, खवन, पोसयो, रानकोंबे, तोळरां, चिकचिकें, सिसाळ, कोकात्रें, पाणकावळो, रानकावळो, कमाळठोक, रणगे आनी हेर साबार सुकर्ण्यांच्यो जाती पळोवंक मेळटात. घाटमाथ्या सकयल्या

किंग कोब्रा

मेरू

गर्वो रेडो

(फोटो-निर्मल कुलकर्णी)

भागांनी उंच अश्यो दोंगर खडयो आसात. ह्या दोंगर पेडिनी साट्टें तशेंच तळेवाडी, कृष्णापूर वाठारांत भारतात कांय मेजक्याच जाग्यानी मेळपी थियोबाल्ड जातीचीं वटवाघळां पळोवंक मेळटात. जगांत हेरकडेन खंयच 'रॉटन' जातीचीं वटवाघळां पळोवंक मेळनात. खानापूर तालुक्यातल्या शिरोली पंचायत क्षेत्रांत तळेवाडी ह्या ल्हान गांवा लागसार आशिल्ल्या 'बारापेडा' पेडिनी हीं म्हत्वाचीं वटवाघुळांची जात अस्तित्वांत आसा. सादारण पंचवीसेक मीटर लांब आनी पंदरा मिटर रूंदायेचे हे सैमीक रितीन घडिल्ले पेडीत शेंकड्यांनी वटवाघुळां लोंबकळिल्लीं दिश्टी पडटात.

कृष्णापुरा लागसार जंय खडयाचे दोंगर आसात थंय दोन म्हत्वाच्यो पेडी आसात. सकयल आशिल्ले पेड जाल्यार पळयतल्याक अजापीत करून सोडटा. वळसो घेवन भितर भितर गेल्ली पेड मनश्याचो स्वास गुदमरून सोडटा. थंयच लागसार आशिल्ली दुसरी पेड पळयतलो जाल्यार निसण लावन पयलीं वयर चडचें पडटा आनी यत्नान वयर चडून

वचून पेडीत रिगचें पडटा. सादारण वीस ते पंचवीस मीटर वयर आशिल्ले पेडींत सकयले पेडीचे (ह्या पेडींक हांवें भेटी दिल्यात) तुळेंन कमी वटवागळां आसात.

कांय शेतकार लोक ह्या वटवागळांची लेंडी शेतांत घालपाक भरून व्हरतात. थळावे लोक ही लेंडी एकठांय करपाक चुडी पेटोवन भितर वयतात. चुडींचो भितर धुंवर जाल्ल्यान हीं वटवागळां भयाच्या आकांतान भायर सरतात. कांय वटवागळानी तर दुसरे कडेन स्थलांतरण केलां. ताका लागून चूड पेटोवन लेंडी भरपाचें बंद जावंपाची गरज आसा. वटवागळांच्या संवर्धनाक उपाय येवजण्योय आखपाची खरी गरज आसा.

ह्या वाठारात हजारांनी हेर ल्हान जीव जंतू अस्तित्वात आसात. हातूंतले कांय जंतू दिसाचे मुक्तपणान भोंवतात तर कांय जीव फक्त रातचे दिश्टी पडटात. हातूंतले कांय गिमाळ्यांत तर कांय पावसाळ्यांत भायर सरतात. जीव - जंतू, सुकणीं - सावजां, झाडां - पेडां, व्हाळ - न्हंयो हें सगळें एका मेकांचेर

भिमगडाच्या अस्तमते वटेन आशिल्लो तोकयो दोंगर

कर्नाटक वाठारातलें अटंगें रान

आदारून आसा. एकल्याच्या अस्तित्वाक धोको आयलो जाल्यार बाकिच्यांचेर तांचो वायट परिणाम जाता. सैमाच्या राज्यांत सगळें कितें वेवस्थित चलतलें जाल्यार रूतू चक्राचे गर्तींत बादा येवंक फावना.

म्हादय देगणाचो हो वाठार जीव आनी वनसंपत्तेन जसो गिरेस्त आसा. तसोच तो खनीजानूय तितलोच श्रीमंत आसा. ह्या वाठारांत लोह खनीज, मॅगनीज, बॉक्सायट, लायमस्टोन, डोलोमायट आनी हेर तरेचे खनीजाचे थर आसात. कोर्टींनी वर्सा पयलीं हो वाठार ज्वालामुखीच्या उद्रेकान आकाराक आयिल्ल्यान साबार प्रकाराचे फातर ह्या वाठारांत लक्ष ओडून घेतात...

वयर उल्लेख केल्लीं कांय खाशेलपणा ह्या वाठारांत आसात. अशे तरेचें खाशेलपण मेजक्याच वाठाराक लाबता. हीं खाशेलपणां सासणाचीं उरचीं. मनश्याच्या क्रूर हातांतल्यान

ह्या वाठाराचें वायट घडचें न्हय. सगळ्यां अर्दान गिरेस्त आशिल्लो हो वाठार भिकेक लागचो न्हय अशें पर्यावरण तज्ञांक दिसता. पर्यावरण प्रेमी ह्या वाठाराचो सांबाळ करपाक सोदतात. ह्याच विचाराक लागून भगवान महावीर अभयारण्य बोंडला अभयारण्य, सलीम अली पक्षी अभयारण्य, नेत्रावळी अभयारण्य आनी म्हादय अभयारण्यां आकाराक आयल्यांत. हांचे वांगडा भीमगड अभयारण्य जावंचें अशीं पर्यावरण प्रेमीची मागणी पुराय जावंपाचे वाटेर आसा. केंद्र सरकारान तशी घोशणाय केल्या. गोंयचें एकूण भुगोलीक क्षेत्रफळ 3702 चौ. मी. आसून तांतूतलें 1234 चौखण कि. क्षेत्रफळांत वनसंपदा पसरल्या. तातूंतली 764.22 चौ. कि. वनसंपदा अभयारण्यांत आसपावता.

म्हादय न्हंयच्या दोनूय अर्दांतल्या दोंगरांनी जें रान दिश्टी पडटा तें हालींच्या काळार किल्लून वयर आयिल्लें! हाचें

गारकांडेची वेल

फाटलें मुखेल कारण म्हळ्यार 'कुमेर शेत'. आदल्या काळार ह्या भागांत मोठ्या प्रमाणात कुमेर शेतां थळावे लोक करताले. दोंगरावयलीं सगळीं झाडां मुळा साकून तोडून तांका उजो घालताले आनी मागीर नाचणो पेरताले. अशें केल्ल्यान सुकणीं सावजां स्थलांतरीत जातालीं. किडी -मुंयो आनी हेर सरपटपी प्राण्यांचो जळून गोबर जातालो. ल्हान वनसंपतूय उज्याचे भकीक पडून नश्ट जाताली. कुमेर शेतीचो प्रकार गोंयांत 1975 मेरेन चल्लो. ताचे उपरांत सरकारान ताचेर कायमची बंदी हाडली. दोंगरावयलीं झाडां मारप... तीं जाळप... शेत रोवप... परत कांय वर्सांनी परत झाडां तोडप आनी शेत करप. हे प्रक्रियेक लागून मूळ रानां नश्ट जाल्यांत. दिश्टी पडपी रान साबार फ्युजनांतल्यान तयार जाल्लें आसा. कुमेर शेतां करचे पयलींचें रान आनी आतांचें रान हातूंत तसो निश्चीतूच फरक आसा.

म्हादय अभयारण्य 204.48 चौ. की इतलें आसा. नदरे पयलाड मेरेन पातळिल्लें पांचवे चार रानात सावजां आसात. पूण तीं मुक्त स्वास घेवन जगतात म्हणप पिशेंपणाचें थारतलें. आयज ह्या सावजांची मोठ्या प्रमाणात शिकार जाता. पिसय, सोसे, चितळां, कुरंगां, दुकरां आनी हेर जनावरांची मोठ्या प्रमाणात शिकार जाता. मिर्गाचे संदेर शेकड्यांनी सावजां कासादरांचे भकीक पडटात. जो दांडो वाग म्हण फामाद आसा, त्या पट्टेरी वागाची शिकार कदीम काळार सावन जायत आयल्या. पुर्तुगेज काळार वाग माल्ल्यार सरकार इनाम दिताले. मारप्याचो भोवमान जातालो. लोकय त्या शिकाऱ्याक पराक्रमी पुरूष म्हण पळयताले. अशे तरेचे पराक्रम गाजोवपी क्रूर लोक आजूनय आसात.

वागाची शिकार करपाक म्हण कोण शिकारी मुद्दम रानात वचना हें जरी खरें आसलें तरी रानवाटेर वाग दिसल्यार ताका मारपाचो कोण सोडीनात. वागाक मारिल्ल्याचे पराक्रम सांगपी साबार कासादोर तुमकां गांवा गांवांनी मेळटले. सत्तरीच्या वागदरो,

कृष्णापुरची कृष्ण खडी

वागेरी सारक्या रानानी हे वाग वास्तव करून आसात तांचें हें वास्तव म्हळ्यार रान समृद्धीचें लक्षण. जय विपूल रानां आसात आनी ज्या रानानी सावदां आसतात थंयच हे वाग वास्तव करून रावतात. कांय लोक तर वागाक मारून तांचें चामडें, दांत आनी नाकटां विकपाचो धंदो करतात. असल्या क्रूर मनशांक सजा जावंक जाय. ह्या धर्तरेचेर मनीस हो एक जीव. मनशांक जशें त्रासा विरयत जगपाक मेळपाक जाय तशेंच जण एका जिवाक लेगीत मुक्त स्वास घेवन जगूंक मेळपाक जायच.

दुसरे वटेन सागवानी झाडां, बेतां आनी कणकी रानकातऱ्यांच्या भकीक पडून दोंगर बोडके जावंपाक लागल्यात. हें थांबपाक जाय. सरकारी कायदे कडक करून ह्यो गजाली जावपाच्यो नात. हें जातलें जाल्यार निर्सगाचें म्हत्व समजून घेवपाक जाय. पावसांतलें रान. शिंयाळ्यांतलें रान आनी मागीर चैत्र - वैशाखांतलें रान जो कोण लागींच्यान नियाळटा... अणभवता तो रानाचे वाटेक वयचो ना. खरें रान पळयतलो जाल्यार म्हादयच्या देगणात मार्च-एप्रील म्हयन्यांत वचपाक जाय. एकदां हांव मार्च म्हयन्यात सुर्लाचे न्हंयतल्यान चलत वयर वजऱ्या मेरेन गेल्लों. ह्या वेळार हांवें

रंगांचो उत्सव पळयलो. त्या रानात आंब्याच्या झाडांक पालवी फुटिल्ली पळयली. सगळीं झाडांच तांबसाळ... पावाच्या झाडानी तर म्हाका पिशें लायलें. ह्या वेळार पावाच्या झाडाक कोमऱ्यो फुट्टात. कोमऱ्यो म्हळ्यार खांद्याक मुखार तरणो कोंब फुट्टा आनी त्या कोंबाक घोसानी पिगशीं पानां येतात. सगळ्यां झाडांचेर असंख्य पानांचे घोंस. ह्या न्हंयच्या पात्रा कुशीक हांवें उत्सव पळयलो तो अशोकाच्या झाडांचो. हांगा असंख्य अशोकाचीं झाडां आसात. हीं सगळीं झाडां घोंसानी फुलिल्लीं हांवें पळयलीं... धूप, मिर्रीं, तिखी, आंवाळे, हड्डे अशी जीवनउपेगी वनस्पती आशिल्लें हें रान मनात आनंद उत्सव खेळयता... जीवन फुलयता...

रानात जितलीं झाडां तितले उत्सव... पान कोमरेतकच तें जून जायत वयता तसो ताचो रंग बदलत वयता. ह्या रानाच्या मोगांत जेवेळार मनीस पडटा तेन्ना तो ताका दुखयना. तो मागीर रानातल्या सगळ्यांचेर प्रेम करपाक लागता. हाका लागून अटंग्या रानांतलें रानसंगीत आत्मसंगीत जावंपाक जाय. देगणात हरंदारानी पडपी पावस आनी खळखळून नवतेज्यान व्हांवपी म्हादयक समजून घेवंपाक जाय...

म्हादयचे तडिवयली वनसंपत

दयचे दोनूय अर्दान आशिल्ली दोंगरावळ वनस्पतीचे नदरेन बरीच गिरेस्त आसा. म्हादयच्या देगणातल्या ह्या दोंगरांनी वेगवेगळे तरेची वनस्पत पळोवंक मेळटा. म्हादय न्हंयचे तडीर किल्लून आयिल्ली वनस्पत, दोंगराच्या पालसणांनी आशिल्ली रूखावळ आनी दोंगर माथ्यार आशिल्ली झाडां - झोपां हातूंत वेगळेचार आसा. कांय विशिश्ट प्रकारचीं झाडां हीं एका थारावीक जाग्यारूच किल्लून आयिल्लीं आसतात. तर कांय मेजकींच झाडां - झोपां सगळेकडेन दिश्टी पडटात. कांय झाडांक मोठ्या प्रमाणात उदक जाय आशिल्ल्यान तीं न्हंयचे तडीर, जितवळ व्हाळांचे धडेर वा पाणथळार पळोवंक मेळटात. कांय झाडां-झोपां दोंगर खडयांनी किल्लून येतात तर कांय खडकाळ अशा दोंगर माथ्यार दिसतात.

तांचे प्रकृती प्रमाण तीं किल्लतात. रतू बदलतात तशें

तांचें आंग बदलता. ह्या झाडांची वेगवेगळ्या

रतुंनी पानगळी जाता, कोमरेतात...

फुलतात...आनी फळटात...

म्हादय न्हंयचे

तडिवयले

रूखावळीचो

विचार करता तेन्ना प्रामुख्यान तीन तरांची वनस्पत पळोवंक मेळटा. हे तांचे प्रकार हांवें झाडांची उंचाय तशेंच घेराय, झोपां आनी करड अशी विभागल्या. कृष्णापूर भिमगड वाठारांत तशेंच गोंयचे हद्दीत ह्या तिनूय प्रकारांचीं झाडां पळोवंक मेळटात. तर ताचे वयल्या भागांत कांय मेजकींच झाडां आशिल्लीं दिश्टी पडटात. उस्ते गांवाचे सकयले वटेनचें म्हादय न्हंयचें पात्र रूंद आशिल्ल्यान आनी न्हंयचे दोनूय तडिनी अयस - पयस अशी चाळची सुवात आशिल्ल्यान थंय मोठीं झाडां भौसंख्येन पळोवंक मेळटात.

शिडम, अनंत, खळट, धकम (आंबो), रूमड, पोशयो, बिबटो, इन्नो, इरी, पाव अशीं कांय मोठ्या जातीचीं झाडां म्हादयचे तडीर किल्लून वयर सरतात. ह्या झाडां भितर अनंत, खळट, धकम, शेरण आनी रूमड हीं झाडां न चुकतां न्हंयचे चाळींत पळोवंक मेळटात. अनंताचें झाड नाण्याच्या झाडावरी धवसाळ आंगाचें. नाण्याचें झाड दोंगरांनी मेळटा तशें अनंताचें झाड दोंगर पालसणांनी मेळना. ह्या दोनूय झाडांचें एक साम्यपण म्हळ्यार शिंयाळ्यात तांच्या आंगा वयली साल निखळटा आनी झाड आंगान सुळसुळीत जाता.

तांचीं पानांय एकामेकांक मेळटीं - जुळटीं पूण आंगलोट मात वेगळो. नाण्याचें झाड सरळ उंच वयता तर अनंताचें झाड आंगान जाड खडबडीत आनी तें वयर वचून अयस पयस पगळटा. न्हंयचे धडेर आशिल्लें हें झाड पळोवपाक भव्य अशें दिसता. ताच्या काणाचो घेराव बरोच रूंद आसता. ताचो एक एक खांदो म्हळ्यार दुसऱ्या एकाद्या झाडाच्या काणा इतलें तें व्हडलें आसता. चार -पांच जाणांच्या वेंगात मावचेंना इतलें व्हड आशिल्ल्या काणाच्या आंगार असंख्य गुळकां -वाळकां पळोवंक मेळटात. नाण्याच्या झाडावरी ह्या झाडाचें आंग निवळ नितळ आसना. वयले खांदे जरी निवळ आनी सुळसुळीत आसले तरी ताचें मूळ खडबडीत... गुळकां... गुळकांनी भरिल्लें आसता. ताचें हें आंग कलात्मक नदरेन पळयल्यार तरा-तरांचीं किरां-मोरां तुजे नदरेक दिश्टी पडटलीं. कोणेतरी हीं शिल्पचित्रां ताच्या आंगार कोंत्रायल्यांत म्हणपाचो आभास पळयतल्याक जाता.

ह्या झाडांची उंचाय 30 ते 35 मिटर मेरेन आसता. तांच्या खांद्यांचो शिरंगार 10 ते 15 मिटर रूंदायेचो आसता. ह्या झाडाक करमलां वरी ल्हान फळां जातात. एप्रिल - मे

अनंताचें झाड

म्हयन्यांत बारीक हळडुवीं फुलां आंगभर फुलतात. हें झाड फुलतकच म्होंवाचें मूस फुलकणयो वेंचपाक येतात. ह्या झाडांचें एक खाशेलेंपण म्हळ्यार ताच्या आंगार सदांच पानां भरिल्लीं आसतात.

उंचायेन मोटवें शिरंगारान आटापशीर, पानां गडद पाचवीं, आंग काळशें - पाचवें आशिल्लें आनीक एक झाड म्हळ्यार 'खळट'. खळटीचें झाड म्हादय न्हंयचे तडींतल्या वाठारांत मेळटा. हें झाड चेपट्या आंगाचें जरी आसलें तरी ताचें कांड अनंताच्या झाडाचेकय चित्रात्मक आसता. ताचें आंगभर मोठीं मोठीं गुंजा... मदींच लांबचे लांब शिरो... ह्या गुंजाक आनी शिरांक लागून ताची चित्रमयता दोळ्यांक उठून दिसता. दोन शिरां मदीं खांची. त्या खांची खांचीनी ल्हान ल्हान बुराक... गुंजां, शिरो आनी तें ल्हान -व्हड बुराक ह्या झाडांच्या आंगार कशे उदेतात हें येवजूंक गेल्यार मजेचीच गजाल दिसता. तशें पळोवंक गेल्यार हें खळटीचें झाड अनंताच्या झाडाचेकय चड चित्रात्मक... एक शिल्पचित्र कशें. ह्या खळटिच्या झाडाक वाटकुळीं पूण आंगान घट अशीं फळां लागतात. हें फळ आंगांन काळशें - पिंगशे, मातये कोराचें. पूण भितर मात धवशें. कांय लोक हें फळ देवस्पणा खातीर वापरतात... एप्रील-मे म्हयन्यात हीं फळां जून जावन लोंबपाक लागतात. आदल्या काळार ह्या फळांच्या बियांचें तेल काडटाले. ताका 'खळटांचें तेल' अशें म्हणटात. बियांचें काडिल्लें तें तेल दिव्या खातीर वापरताले. हीं फळां पडटकच साळ आनी हेर रानवटी जनावरां खातात.

आमचे कडेन वेगवेगळ्या प्रकारच्या आंब्याचे रूख आसात. आंब्याची आंबाडी वा आंबो हो गोड आसता. पूण म्हादय न्हंयचे तडीर मेळपी आंब्याची आंबाडी आमट आसता. ह्या आंब्याच्या रूखाक 'धकम' अशें म्हणटात. म्हादय न्हंयचे तडीर जावपी हीं झाडां म्हादयच्या देगणांत मोठ्या प्रमाणात पळोवंक मेळटात.

ह्या धकमांची वाड वीस ते पंचवीस मिटर मेरेन उंच जाता. आंगांन खरखरीत आशिल्लें हें झाड उंच वचून मागीर पगळटा. ह्या धकमाचीं पानां लांबट पूण अशीर आसतात. ह्या धकमां भितर वेगवेगळ्यो जाती पळोवंक मेळटात. ह्यो तांच्यो जाती तोरां वयल्यान वळखुवपाक मेळटात. चडशा धकमांक तोरां

आंब्याचें (धकम) झाड

मोटवीं, कांय जाणांचीं मध्यम आकाराचीं तर कांय रूखांक लांबोटी तोरां लागतात. ह्या तोरांचें एक खाशेलेंपण म्हळ्यार तांकां दीख चड आसता. घोंसानी लागपी हीं तोरां पळोवपाक बरीं दिसतात. ह्या तोरांक दीख चड आशिल्ल्यान हीं तोरां खळाक घालपाक बरीं. दिखाक लागून तीं बरीं तिगता. तांचें लोणचेंय बरें जाता. पिकतकच तीं हळडुवीं जातात. तातूंत चड काथो आसून खावपाक आंबट लागतात.

ह्या धकमांक तोरां फुटल्यांत म्हण कळटकच कांय थळावे लोक हीं तोरां काडून बाजारांत व्हरून विकतात. धकमांचीं झाडां उंच आनी तांचे खांदे भायर गेल्ल्यान हीं तोरां सहजतायेन काडपाक मेळनात. अशा वेळार हे लोक त्या धकमांचे खांदे हणोन (कातरून) सकयल घालतात आनी मागीर खांद्यांचीं तोरां काडटात. तोरां विकपाक मेळपाक जाय म्हण मोठ्या प्रमाणांत धकमांचे खांदे हणोन सकयल घातिल्ल्यान आयज तोरां मेळप खूब कुस्तार जाल्यांत. वर्सान वर्स खांदे सकयल देंवयल्ल्यान हीं धकमां चंवरनात...

रूमडाचीं झाडां चड प्रमाणात म्हादय न्हंयचे चाळींत पळोवंक मेळटात. रूमडाच्या रूखाक उदक चड जाय. जंय उदक आसा थंय चड करून रूमडाचे रूख दिश्टी पडटात. रानांत गेल्लेकडेन जर रूमडाचें झाड वा बोंडकिचें झोप दिसलें जाल्यार त्या वाठारांत वा त्या जाग्यार उदक आसा म्हूण समजुचें. दोंगरांच्या पालसणांत जंय उदक आसा अशा जाग्यांरूच रूमडांचें एकादें रूख आसता.

म्हादयचे चाळींत मेळपी रूमडाचें रूख बरेंच व्हड आसता. खळटिच्या झाडाचेकय ते उंचायेन आनी कांडान व्हड आसता. रूमडाचें आंग दिखाळ. रूमडाचेर घाव घालतकच ताच्या आंगांतल्यान भळभळीत धवोफुल्ल दीख भायर सरता. रूमड पालेतकच तो खुबच सुंदर दिसता. पोपटी रंगाचीं पानां ताचें सर्वांग खुलयता. पानां जून जातकच तीं गडद पाचवीं जातात. पिकतकच तीं हळडुवीं जातात. ह्या पानांचेर ल्हान

किडी एकाद्या फोडावरी घर करून भितर रावतात... मे - जून म्हयन्यात रूमडाच्या आंगांवयलीं रूमडफळां पिकतात. पाचविचार आशिल्लीं फळां पिकतकच पिंगसाळ जातात. रूमड पिकपाक लागतकच तीं फळां खावपाक वेगवेगळे तरेचीं सुकणी त्या रूखार देंवतात. शेकरो, चानी, दुकरां, काटांदर, सारके प्राणी ताचेर वयर चडून तीं फळां खातात. फळां पिकून लंग जातकूच तीं गळपाक लागतात. फळां पिकून पडटकच ताच्या मुळांत खातड जाता. अशा वेळार गाय, म्हशीं तशेंच वेगवेगळे रानटी प्राणी तीं फळां खावंक येतात. रूमडाचे रूखं न्हंयचे कुशींक आशिल्ल्यान जून म्हयन्यात पावस कोसळपाक लागतकच न्हंयतले कासव हीं फळां खावपाक रातचे वयर सरतात.

ह्या रूखाक हिंदू धर्मांत खूब म्हत्व आसा. धर्मीक विधी करपाक ह्या रूखाच्यो बडयो वापरतात. ह्या रूखा फाटल्यान

रान वांयगीण

पुराणात साबार आख्यायिका आसात. रूमडाचें फूल थिगूर ह्या माशान गिळ्ळें अशी हाचे फाटली आख्यायिका प्रचलीत आसा. लोककाणयांतूय रूमडाच्या रूखाचो आनी ताच्या फुलांचो उल्लेख जाल्लो पळोवंक मेळटा. सत्तरीत शिगम्याक करल्यो गायतात त्या सकारतीनी रूमडाची सकारत आयकूंक मेळटा. वरांचीं वरां चलपी ही सकारत रूमडाचें लोकमानसांत आशिल्लें म्हत्व सांगता.

म्हादयच्या परिसरात आनीक एक म्हत्वाचें झाड मेळटा तें म्हळ्यार 'बिबट्याचें झाड'. हें झाड न्हंयचे चाळीत वा म्हादय न्हंयचे कुशीक आशिल्ल्या मळ्याच्या धडांनी मेळटा. हें झाड वीस -पंचवीस मिटर मेरेन वाडटा. ह्या झाडाचें कांड नीट वयर वयता आनी मागीर तें शिंवारता. सकयल कांडाक खांदे नाशिल्ल्यान ह्या झाडार तशें चडपाक कुस्तार. ह्या झाडाचें खाशेलपण म्हळ्यार ताचो काळो दीख. रूमडाच्या रूखाक धवो दीख जाल्यार बिबट्याच्या झाडाक काळो दीख... हो काळो दीख घातक... ह्या झाडाक हणटना हो दीख आंगार उसळ्ळो जाल्यार आंग कुसता. जंय दीख लागला थंय आंगार चकणां पडटात. ताका लागून नकळो जाल्लो मनीस हें झाड हणपाक वचना. हें झाड हणप्याक तें कशें तरेन हणचें हें खबर आसपाक जाय. ह्या झाडाक बारीक फळां लागतात. घोसांनी जावपी हीं फळां पिकतकच तांबडीं जातात. हीं फळां काटांदर हें रानवटी जनावर खाता.

'इरी' हीं झाडां कृष्णापूर भिमगड तशेंच वयल्या वाठारांत मेळटात. गोंयचे हद्दीत सकयल हीं झाडां न्हंयचे कुशीक तशेंच दोंगराच्या पालसणांनीय पळोवंक मेळटात. इरी हें झाड तिशेक मिटर उंच वाडटा. ह्या झाडाचें कांड मोठें. वयर मेरेन आंगार खांदे नाशिल्ल्यान नीट आनी सुळसुळीत आसता. झाडाचें आंग खरखरीत आसून रंग हळडुवो आसता. हें तांचें आंग मोवसार आशिल्ल्यान ताचे हळडुवे कपचे निखळटात. इरीचें हें झाड वयल्यान हळडुवें जाल्यार ताचें भितरलें आंग तांबसाळ आसता. हे तांबसाणीक लागून ताचें मदर तांबश्या कोराचें म्हण कळटा. उस्तें गांवा वयर निवलांचे कोंडी सकयल इरयांची भाट ही सुवात आसा. ह्या जाग्यार न्हंयचे तडीर इरयांचीं झाडां मोठ्या प्रमाणात आशिल्ल्यान ते सुवातेक वयलें नांव पडलां. इरयेचें झाड हांवें पयलीं पळयल्लें पूण ताची

करवज झाडाचें आंग

वळख 2002 वर्सा आयोजीत केल्ले म्हादय परिक्रमेवेळार लागींच्यान जाली.

झाडाची उंचाय पंचवीस ते तीस मिटर... दोंय हातांच्या तळटा येदीं मोठीं पानां... आंग खरखरीत... वयर कांडाक चारूय अर्दान एकसारके खांदे... ह्या झाडाक आपोल कशीं फळां लांबतात. वायेरीं, हेर सुकणी तशेंच वांदर हीं फळां घोस्तान खातात. ह्या झाडाचें नांव 'नीव'. हें निवाचें झाड म्हादयचे चाळींत मळ्या जमनीत पळोवंक मेळटा...

ह्या सगळ्यां झाडां भितर अनंत आनी खळटीचें झाड वर्साचीं वर्सां जगता. तांकां आयुष्य मोठें. आयज म्हादयच्या तिरार स सातशीं वर्सां पिरायेचीं झाडां पळोवंक मेळटात. हीं झाडां म्हादयची सोबा वाडयतात. न्हंयच्या पात्राच्या अर्दान लकून गेल्ल्यान दीस माथ्यार आसतनाय न्हंयत सावळी पातळिल्ली आसता. कोंडिच्या माथ्यार अशें एकादें झाड आसल्यार ते कोंडिचें सौंदर्य द्विगुणीत जाता. तो वाठार अदीक उठून दिसता.

घाटमाथ्यावयल्यान म्हादय न्हंय पोंयो (पयोदर) आनी

पावाच्या झाडाचीं तरणीं पानां

ताचे सकयल आशिल्ल्यो शितोडा वजरो उतरून सकयल व्हांवता. म्हादय घाटमार्थें उतरून सकयल येतकच तिच्या स्वागताक दोनूय तडिनी 'शेरण' हीं झाडां दिश्टी पडटात. ह्या झाडांक उदक जाय काय म्हादय न्हंयक ह्या झाडांचो सांगात जाय हें सांगप तशें कठीणूच. बारकायेन ह्या झाडांचें निरिक्षण केल्यार तांच्यो प्रामुख्यान तीन जाती मेळटात. एक मोठी, दुसरी बारीक आनी तिसरी सरपटपी शेरण. मोठी शेरण ही न्हंयचे धडेर आनी चाळिनी किल्लून येता. बारीक शेरण ही म्हादय न्हंयच्या पात्रांत किल्लता जाल्यार सरपटपी शेरण म्हादयच्या पात्रांत फातरानी किल्लता.

मोठे शेरणिची वाड चडावत सात ते आठ मिटर मेरेन जाता. हें झाड नीट वयर वचना. ह्या शेरणिच्या झाडाक सकयल काणांत खांदे फुट्टात आनी तें थंयचें थंय पगळटा. हें झाड न्हंयचे तडीक किल्लून आयिल्ल्यान ताका जाय तितलें उदक मेळटा. ह्या रूखाचीं पानां बारीक पूण लांबट आसतात. हे शेरणिचीं पानां दाट आनी रंग गडद पाचवो आशिल्ल्यान तें रूख पळयतल्याची नदर ओडून घेता. ह्या रूखाचें आंग गोबऱ्या रंगाचें. पिकिल्ल्या पानांचो रंग हळडुवो. हीं पानां पिकून गळटकच सुकतात. सुकतकच तीं कवळटात. सुकून कुरकुरीत जातकच तांबशीं काळशीं जातात. ह्या रूखाची पानगळटी चालूच आसता. पूण पानां झडलीं तरी हें झाड पानां नासून बोडकें केन्नाच जायना.

सदांकाळ पाचवें आशिल्लें हें झाड म्हादय न्हंयची सोबाय वाडयता. ह्या झाडाचे खांदे जमनीक तेंकून लांबचे लांब पगळटात. अशें जावपा फाटलें एक म्हत्वाचें कारण म्हळ्यार पावसात म्हादय न्हंयक येवपी हुंवार. हुंवाराच्या वेळार न्हंयचें उदक नेटान सकयल व्हांवता. न्हंयची झोत आकांताची आसता. नेटान व्हांवपी उदकाक लागून हीं न्हंयचे कुशीक आशिल्लीं झाडां सकयले वटेन बागवतात. कांय झाडां हुमटल्ले वरी जावन जमनीर लोळण घेतात. ह्या झाडाक नीट उबें रावपाची इत्सा आसली तरी म्हादय न्हंयच्या हुंवाराची झोत तांकां आड उडोवन आपूण तांचे वयल्यान घसघसता, खळखळटा आनी घोगेता...

न्हंयचे तडीवयली जमीन फातराळ. न्हंयच्या धडांनी कांय मोवसार माती सोडली जाल्यार जळी -मळी फातरूच

फातर... ह्या फातराळ जाग्यांचेर हीं शेरणिचीं झाडां किल्लून येतात. हें झाड घस्स करून वाडना. पयलीं ताचें ल्हान झोंप जाता आनी मागीर खांद्यांक आड फागूर फुटून ताचें रूख जाता. ह्या रूखाचीं पाळां ते फातराळ जमनीत वाट काडीत भितर वयतात. अशें जाल्ल्यान ताचीं मुळां सोंपेपणी हुमटनात. म्हादय न्हंयक आकांताचो हुंवार आयलो तरी हें झाड हुमटल्लें पळोवंक मेळना. ह्या झाडाचें लाकूड निबर. भितर तांबसाळ आशिल्ल्या ह्या झाडाचो वापर थंयचे थळावे लोक जळवा खातीर करतात. ह्या झाडाचो म्हत्वाचो वापर पुरण शेता खातीर करतात. पुरणिची शितारी आनी वंयेखातीर ह्या झाडाचो ताळो वापरतात. पुरण शेतकार हीं झाडां बोडकायतात. भितरल्यान शितारेक लेप कसो ताळो मारून ताचेर वयर भर मारतात आनी मागीर पुरण शेंत रोपून काडटात. न्हंयचे वयले वटेन जी वंय करतात ते वंयक लेगीत भायल्यान कवळां ह्या शेरणिच्या झाडाचीच मारतात.

चडावत पुरणकार ह्या शेरणिच्या झाडांचो असो हो वापर करतात. हाचे फाटलें म्हत्वाचें कारण म्हळ्यार न्हंयचे तडीर मोठ्या प्रमाणात आशिल्लीं हीं झाडां. कांय पुरणकार अनंताच्या रूखाचीं कवळां काडून शितारेक तशेंच वंयेक वापरतात. शेरण तशेंच अनंताच्या रूखाक नीट खांदे आसल्यार तांचे शितारी आनी वंये खातीर खूंट लेगीत काडटात. ह्या झाडाचें लाकूड घट आशिल्ल्यान ह्या झाडाचो निटसो खांदो पळोवन ताचें पाळा खातीर तशेंच कोयत्या खातीर थोरूं घालतात. मार्च -एप्रील म्हयन्यात ह्या रूखांक जांबळां वरी घोंसांनी फळां जातात. मुखार मे -जून म्हयन्यात हीं फळां पिकतात. जांबळां वरी दिसपी हीं फळां खावपाक गोड लागतात. जाणकारांच्या मता प्रमाण मोठी शेरण दोन तरांची आसता. एक दादलो आनी दुसरी बायल. बायल शेरणीक वयर उल्लेख केल्लीं फळां लागतात. हें खरेंय आसूं येता कारण सगळ्यांच शेरणींक फळां लागताच अशीं ना.

बारीक शेरण ही न्हंयच्या पात्रांत किल्लून वयर सरता. जंय खराडी आसा अशा उथळ जाग्यार ही बारीक शेरण किल्लता. ह्यो शेरणी न्हंयचे धडेर वयर पळोवंक मेळनात. घडये ह्या शेरणींक उदक चड प्रमाणात जाय आशिल्ल्यान ह्यो शेरणी पात्रांतूच किल्लतात जावंक जाय. बारीक शेरणीचें मोठें

बारीक शेरण

झाड जायना. हे शेरणिचीं उंचाय चडावत देड ते दोन मिटर मेरेन जाता. हे शेरणिचीं पानां मोठेले शेरणिचेकय मात्शी लांब आनी पातळ आसतात. ही शेरण पात्रांत किल्लून आयिल्ल्यान पावसात हुंवाराच्या उदकांत तीं बुडटात. हे शेरणिचें मूळ चडूच म्हळ्यार हाताच्या मनगटा येदें मोठें जाता. हे शेरणीचें लाकूडय घट आशिल्ल्यान कोयतूल, कोयतो तशेंच दातरांच्या कोयत्यांक थोरवां घालपाक उपेगाक हाडटात.

न्हंयच्या धडांनी तशेंच पात्रांत किल्लून येवपी हीं शेरणिचीं झाडां खूब म्हत्वाची भुमिका निबयतात. हीं झाडां न्हंयच्यो धडो खल्लून वचपा पासून वाचयतात. व्हांवून आयिल्ली रेंव, कुसारें, चाळचे फातर, काडयो -बडयो तशेंच रेबो येवन सांठवल्ल्या जाग्यार हीं शेरणिचीं झाडां किल्लतात? आनी तो उंच जाल्लो 'हुडो' घट करतात.

न्हंयचे तडिवयलो एकादो जागो घट जावचे खातीर शेरणिचीं झाडां मुद्दम हाडून लायतात. हीं झाडां न्हंयचे तडींनी

नासल्यार उदकाच्या झोतान धडो खल्लून वचपाच्यो आनी न्हंयचें पात्र वर्सान वर्स रूंद जायत वचपाचें. न्हंयच्या धडांचें रक्षण करपी हें झाड म्हादयक सांबाळीत आयलां. तिचें पात्र रूंद जावंचें न्हय म्हूण आपलीं पाळां -मुळां घट जमीन रूतयत आयलां.

धडेर आशिल्ले मोठेले शेरणिचे खांदे लकून न्हंयच्या पात्रांत येतात. अशे खांदे बावगून आयिल्ल्यान न्हंयची सोबीतकाय वाडपाक आदार जाता. गिमाळ्यांत ह्या शेरणिच्या खांद्या पोंदच्यान संथ व्हांवपी उदक आनी पावसा दिसांनी ह्या खांदयाक घश्टे मारून व्हांवपी उदक न्हंयच्या प्रवाहाची गती दाखयता. ज्या जाग्यार अशें खांदे बावगून आयल्यात थंय न्हंयच्या प्रवाहाचो खळखळ वाडटा. न्हंयचें उदक चडटकच हो खळखळ अदीक जाणवता आनी उदक देंवतकच तोच प्रवाह शेरणिच्या खांद्या पोंदच्यान मोन्यांनी व्हांवपाक लागता. धडेर आशिल्ल्या मोठ्या शेरणीच्या झाडांचीं ल्हान ल्हान केंसाळ

मोठी शेरण

सरपाटी शेरण

पाळां न्हंयच्या उदकांत देंवून येतात. तांका 'चरमां' म्हणटात. गिमाळ्यांत न्हंयचें उदक देंवता तशें हीं चरमां स्पश्ट दिसपाक लागतात. ह्या चरमाच्या आडसाक कुल्ल्यो बिळां मारून भितर रावतात. सरपाटी शेरणीचीं पानां बारीक आसून ती शेरण जंय पात्रांत खडपां आसात त्या जाग्यार जाता. फातरांच्या खांचीनी जावपी ही शेरण पळोवपाक सुंदर दिसता जंय खराडी आसा आनी ल्हान-मोठीं खडपां आसात थंय ही शेरण जाता. हे शेरणीक बारीक पींगशीं फुलां जातात.

कांय म्हत्वाच्या झाडामदीं करवंज आनी मेणकुबयो हीं झाडां म्हादय न्हंयचे तडीर रोकडींच नदरेक भरतात. करवंज हें झाड न्हंयचे चाळींत तशेंच चाळीक तेकून आशिल्ल्या मळ्याचे धडेक रूजवणां येता. धा -पंदरा मिटर मेरेन उंच वचपी ह्या झाडाचें आंग खूबच सुंदर... ह्या झाडाच्या काणाक आंगभर पुळ्यो पुळ्यो आशिल्ल्यान तांचें आंग खरखरीत लागता.

ह्या ल्हान -ल्हान पुळ्यां मदीं बारीक बारीक धवसार ठिपके आशिल्ल्यान पळयतल्याची नदर तें आपले वटेन ओडून घेता.

हें झाड कोमरेतकच पानांचो रंग पोपटी आसता... जशीं पानां जून जायत वयतात तसो तांचो रंग पाचवो जायत वयता. ह्या झाडाची साल तशींच पानां कोडू आसून ह्या झाडांक लांब रूंद शेंगो जातात. सुकतकच ह्या शेंगांचो रंग काळसार जाता. न्हंयचे कुशीक कुसारें आनी रेंव सांठावन जंय हुडे तयार जातात थंय हें झाड चड प्रमाणांत पळोवंक मेळटा. हाचे वयल्यान ह्या झाडाक मोवसाळ माती जाय म्हण कळटा.

म्हादयच्या दोंगर देगणांनी साबार तरेच्या झाडां वांगडा बेतिचीं झाडां आनी कणकिचीं बेटां आसात. बेतिचीं झाडां जावपाक दाट रान जाय. कारण बेतिचें झाड खांदे आशिल्ल्या झाडांचो आदार घेवन वयर गरावता. म्हादयच्या रानात पंचवीस

बंधाच्याच्या उदकांन बुड्डील्लीं अनंताचीं झाडां

ते तीस मीटर लांबायेचीं बेतां पळोवंक मेळटा. पेंढाळच्या रानात बेतांचीं झाडां खूब आसात. वागदरो, दर्शींग आनी सोसोदूर्ग हे दोंगर वांठार बेतानी भरिल्ले आसात. 'बेतिचें पाणी' ह्या नांवाचो एक दोंगर बेतांक लागून अस्तित्वांत आसा. सोनें बेंत आनी मोठें बेंत अश्यो तांच्यो दोन जाती आसात.

फातराळ उक्त्या वांठारात कणकिचीं बेतां उर्बीं आशिल्लीं थायीं पडटात. ह्यो कणकी भिमगड दोंगराच्या वयल्या भागांत पळोवंक मेळनात, पूण भिमगडाचे सकयल, कृष्णापूर, कडवळी, झाडानी, देवसांत, तशेंच सकयल्या काय भागांत कणकिचीं बेतां मोठ्या प्रमाणात आसात. नानोडा न्हंयच्या परिसरांत वयर हेदोडें, देरोडें आनी साट्रें भागात कणकिचीं बेतां मोठ्या प्रमाणात आसात.

आदल्या तेंपार थळावे लोक पोटाची खळगी भरपाक कणकी फुलतकच 'कणकिचो कांटो' एकठांय करताले. हांगा काटो म्हळ्यार गंवाच्या आकाराचें धान्य. हें एकठांय करून आदल्या तेंपार तांचें पीठ करून भाकरी करून खाताले. ह्या कणकिच्या वेळवाची साटी करून खोर्पीक, घराच्या माळ्याक वापरताले आनी आयजूय वापरतात. वेळवांचो वापरूय वेगवेगळ्या गजालीं खातीर करतात. साठ वर्सांनी फुलपी ही कणक थळाव्या लोकांक सदांच उपेगाक पडल्या.

कुमयो आनी मेणकुमयो हीं दोन वेगवेगळीं झाडां. कुमयाचें झाड मळांनी तशेंच दोंगुल्ल्यांनी जाता. ह्या झाडाचो वापर चड करून दोर काडपाक करतात. मेणकुमयो हें झाड न्हंयचे धडेर जाता. कुमयाचीं पानां रुंद आनी दाट. मेणकुमयाचीं पानां बारीक आनी पातळ. मेणकुमयाक दाटायेन पानां येतात. ताका लागून हें झाड पळोवंपाक बरें दिसता. म्हादय न्हंयचे धडेची माती मोवसाळ आसता. अशा जाग्यार हें झाड चड करून किल्लून येता. ह्या मेणकुमयाचें कांड कुमयाच्या रूखावरीच वाटकुळ्या मोठ्या गुळकांनी भरिल्लें आसता. चार-पांच मीटर मेरेन उंचायेचें कांड आनी वयर खांदयांचो शिरंगार आसता. न्हंयक तेकून धडेर मेणकुमयो आसल्यार तो पात्रांत लकून येता.

कुमयाच्या रूखाक धवीं मोठीं फुलां फुलतात आनी वाटकुळीं पाचव्या रंगाचीं फळां जातात. ह्या फळांक 'कुमफळां' अशें नांव आसा. मेणकुमयाच्या फुलांचे वळेसार

न्हंयच धडेर किल्लुवपी एक वनस्पत.

सकयल लोंबतात. ह्या फुलांचो रंग तांबडो... पाचव्या पानातल्यान सकयल देंवपी ते तांबडे वळेसार पळयतल्याचें मन भुलयता. एप्रील -मे म्हयन्यात हीं फुलां सकयल देंवून येतात आनी मागीर एक एक करून सकयल म्हादयच्या पात्रांत गळपाक लागतात. संथ व्हांवपी पात्रांत हीं फुलां पडटकच न्हंयच्या पात्राक तांबडो रंग चडटा. रंगयाळ्या फुलांची ही चादर न्हंयच्या प्रवाहा वांगडा इल्ली इल्ली सकयल सरकुपाक लागता. केन्ना केन्ना फुलांची रांग प्रवाहाच्या नेटान सकयल पावली मारपाक लागता. एकाद्रे कोंडीचे धडेर मेणकुमयाचें झाड आसल्यार पडिल्ल्या फुलांची रंगयाळी चादर कोंडभर पातळटा... ह्या कोंडीच्या पात्रांत आनीक कसल्याय झाडांचीं फुलां पडटकच ते कोंडीचें पात्र रंगरंगयाळें जाता...

म्हादय न्हंयचे चाळींत आनीक एक झाड पळोवंक मेळटा तें म्हळ्यार 'पावाचें' झाड. पाव हें झाड सरळ वचना. तें आपणाकूच आळखे विळखे घेत वांकडे -तिकडें वयर वयता. ह्या झाडाचो रंग काळो. पानां लांबट आनी गडद पाचवीं.

ह्या रूखाचें लाकूड घट... ह्या रूखाचें कांड आळख्या - विळख्याचें आशिल्ल्यान ताचो वापर तसो जायना.

लिंगडिचें झोंप न्हंयचे कुशीक मळ्या जमनीत आसता. ह्या झोपांक वाडपाक मोवसाळ जमीन जाय. मळ्याची जमीन रेंवटाळ आसता. हे जमनींत फातर आसनात. ह्या लिंगडिच्या झोंपाच्यो बडयो मुळांतल्यान नीट वयर वयता. म्हळ्यार बागायत करपी बागायदार वंय करपाक ह्या लिंगडिच्या बडयांचो वापर करतात. पावसाळ्यांत ह्यो बडयो पुरतकच त्यो जित्यो जातात. ह्यो बडयो किल्लून ताचीं झोपां जातकच त्यो वर्सान वर्स बेणटात आनी तांचो 'आंतो' करून तांकां दोनूय वटानी कोंड्याचे बडयेचो वा वेळवाचो आटो धरून ओडून बांदतात. पावसात न्हंयक येवपी हुंवाराक लागून दुरीग बांदपाची सोय नाशिल्ल्यान बागायदार असले तरेचे आडे करतात.

ह्या लिंगडिच्या झोपांचीं पानां आनी आंग धवसाळ आसता. लिंगडिच्यो बडयो नीट आसतात. ह्यो बडयो साठी

मेण कुमयो

करपा खातीर तशेंच खोपीक कडवो घालचे खातीर वापरतात. ह्या लिंगडिच्या झोपांचे ताळे कुकुडस्या खातीर वापरतात. कोंबडेक कुकुडसो पडल्यार हे लिंगडिचे ताळे 'घोटाक' व्हरून दवरतात. अशे ताळे दवरतकच सगळो कुकुडसो ह्या ताळ्यांचेर चडटा...

म्हादयचो प्रवाह नागमोडी वाट चलता... वळणा वळणाचे वाटेन ताचो तो प्रवाह चलिल्लो आसता. न्हंयच्या दोनूय तडिनी उबी आशिल्ली रुखावळ ताच्या ह्या प्रवासाचें स्वागत करता. ह्या प्रवासांत वाटे वाटेर ताका मेळटात खराड्यो, भाटी आनी कोंडी. खराडे फाटल्यान कोंड आनी जण एके कोंडी फाटल्यान खराड्यो... आनी मदीं मदीं भाटयो. अशे न्हंयच्या पात्राचें स्वरूप आसता. ह्या खराड्यांनी न्हंयच्या पात्रांत तडिनी बारीक शेरणिचीं रानां मातिल्लीं आसतात. कोंडिच्या धडेर वेगवेगळे तरेचीं रुखां चोब्यांनी उबीं आशिल्लीं दिश्टी पडटात. कांय रुखांचें सर्वांग वेलिनी गरावल्लें आसता.

म्हादय न्हंयचे तडीर आशिल्ल्या मोठ्या मोठ्या रुखांक लागून त्या सुवातांक त्या रुखांच्या नांवान वळखतात. रुखाच्या नांवान वळखुपी असो एक तरी जागो तडिवयल्या गांवानी आसाच. देखीक : पोशयो वा खळटी कडली कोंड... मेणकुमया कडलें वा रूमडासकयलें देंवणें... घोटींगाचीं झाडां आसा म्हण त्या वाठाराक 'घोटकयर' म्हणटात. इरयेचें झाड आसा थंय इरयेकडली भाट वा कोंड म्हणटात. अनंता कडली कोंड, काट्टाळ्या कडली कोंड... कणकी आसा म्हण त्या गांवाक कणकिरें अशें

खळट

साळूक

बिंबल

न्हंयचे तडीर किल्लुपी मोठी चवळ

चरतें

तिखी

मोवळी

तुंबो

नांव पडलां. वेगळीं वेगळीं झाडां फाटलीं कितलीशींच वर्सां म्हादय न्हंयचे तडीर उबीं आसात. आपलीं पाळां -मुळां रोमून दिमाखान उबें आशिल्ल्या त्या झाडान मनश्याचें लक्ष आपले कडेन ओडून घेतलें आनी त्या परिसराक मनीस मागीर त्या विशिश्ट झाडाच्या नांवान वळखुपाक लागलो.

इत्रो हें न्हंयच्या चाळीत मेळपी धवसाळ आंगाचें झाड. चार -पांच मिटर उंच जावपी ह्या झाडाचीं पानां मात मजेशीर. ह्या झाडाक विस्कळ पानां येतात. खांद्याकडल्यान मात्से लांबटशे दांडारे भायर सरतात आनी त्या बारीक दांडाऱ्याक तीन पाकळ्यांचें पान आसता. झाडाच्या आंगार आशिल्लीं हीं तीन पाकळ्यांचीं पानां पुराय झाडाचें सौंदर्य खुलयता. ह्या झाडाच्या धवसाळ आंगार बारीक धवे टिपके आशिल्ल्यान तांचें आंगूय पळोवपाक सोबीत सुंदर दिसता.

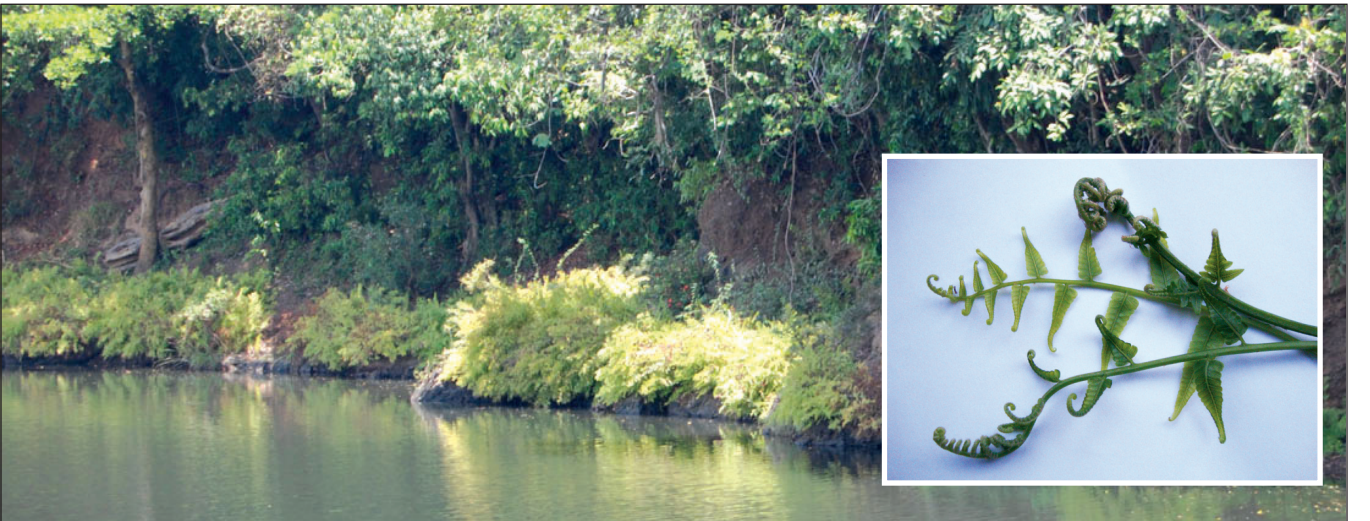
जंय रेंव, कुसारें, फातर, काडयो -बडयो सांठोवन 'हुडो' तयार जाला अश्या जाग्यांचेर 'खरवतेची वेल' गरावल्ली आसता. हे काळशे -तांबशे वेलीक दाटायेन गडद पाचवीं पानां येतात. ह्या पानांक लागून तितलो कुडको झाकून वयता. ह्या वेली पोंदची सुवात थंड आशिल्ल्यान सरपटपी जिवावळ आसऱ्याक थंय येवन रावतात. हे खरवतीच्या पानांचो आकार चित्रमय. देंटाकडलो भाग बाणाच्या आकाराचो तर फांटलो तोंकाळ पूण जिवले आकाराचें पान आसता. हीं पानां खरखरीत आशिल्ल्यान ताच्या त्या खरखरीत आंगाक लागूनच त्या वेलीक खरवतेची वेल अशें नांव पडलां.

झाडाच्या आंगभर चार आण्याच्यो चवल्यो कशीं

वाटकुळीं पानां आशिल्लें तिडके -मिडकेचें ल्हान झाड न्हंयच्या धडांनी रेंवटाळ जमनीत जाता. ह्या झाडाची उंचाय तीन ते चार मिटर. काणान ल्हान आशिल्लें हें झाड आपल्या बारीक पानांक लागून पळयतल्याचें लक्ष ओडून घेता. हें झाड कोमरेता तेन्ना ताचीं पानां तांबसाळ आसतात. मागीर तांचेर पोपटी रंग चडटा... मुखार तांचो रंग गडद पाचवो जाता. पानांचो रंग पोपटी आसता तेन्ना वाऱ्याचेर भुरभुरपी तीं पानां पळयत रावन अशीं दिसता. ह्या झाडांत वखदी गूण आसात. मनश्याक निरमळे सारक्यो चिटक्यो जातात ताका 'पेटक्याची निर्मळी' अशें म्हणटात. हे निर्मळे पसून गूण मेळचो म्हण हे तिडके -मिडकेचीं पानां धोडावन तांचो रोस काडटात आनी पोटांत घेतात.

न्हंयचे चाळीत धडानी पोटकळणेचीं ल्हान झोपां पळोवंक मेळटात. कांय पोटकळणी थंयचे थंयच खुटिल्ल्यो आसतात. कांय पोटकळणीक हेर झाडां झोपांचो आदार मेळ्ळ्यार तांची बारीक खांदी वेल कशी वयर वयता. पोटकळणेच्यो वेगवेगळ्यो जाती पळोवंक मेळटात. कांय पोटकळणेचीं पानां, फुलां आनी पोटकळां मोठीं आसतात. तांचो रंगय वेगळो आसता. कांय फुलां -फळांचो रंग पिंगसो तर कांय जाणांचो भडक तांबडो.

पोटकळणेचीं पानां दाट, फुलांय घोंसानी जातात. घोंसाक तीस पस्तीसाचे संख्येन कळे येतात... कांय दिसांनी कळे फुलतात आनी गळटात. पोटकळां खावपाक गोड लागतात. गोरवां पोटकळणेचीं फुलां - पानां खातात. ह्या पोटकळणेच्या

म्हादयचे तडीर किल्लुवपी मुड्डो ही वनस्पत

(फोटो-गणेश शेटकर)

चरम

बेनर

बोणकी

विणीं फुलां

देव केळंबो

पोटकळणी

रेब्यांत किल्लुवपी तरेकवार वनस्पत (फोटो-गणेश शेटकर)

कळ्यांक हिंदुच्या देवस्पणात खूब म्हत्व आसा. देवाक प्रसाद लावपा खातीर पोटकळणीच्या कळ्यांचो वापर करतात. तशेंच म्हाळा दिसा जांचेगेर 'माळ' लावपाची चाल आसा, तेवेळार पोटकळणेचे कळे म्हत्वाचे... पोटकळणेत वखदी गूण आशिल्ल्यान मोडशेखातीर तिचो वापर करतात. तांबडे मोडशेक तांबडे पोटकळणेचीं पानां जाल्यार धवे मोडशेक पासून गूण मेळपाक धवे पोटकळणेचीं पानां धाडावन ताचो रोस पोटांत घेतात.

खरवतेचे वेलीवरी आनीक कांय सरपटपी वनस्पत न्हंयचेर किल्लतात. मुखेलपणान मेळपी अशे तरेची वनस्पत म्हळ्यार 'गोळची वेल'. रेवाळ जमनीत जावपी गोळची वेल आंगांन मोव. हे वेलिचो दांडारो पिंगसो. हे वेलीकय अमुकच एका अंतराचेर दोशींवटानी दोन पानां फुट्टात. ह्या पानांचो आकार वाटकुळो आशिल्ल्यान ते मोवसाळ वेलीक वेगळीच सोबाय चडटा. हे गोळचे वेलीची मुखावयली कोंबरी खुट्टात आनी तिची भाजी करतात. भाजयेक लागून हे वनस्पतीक गोळची भाजी ह्या नांवानूय वळखतात.

बोंडकिचें झोंप जंय रूजवणां आयलां थंय उदक आसा म्हण समजुचें. पाणथळ जाग्यारूच ह्यो बोंडकी वयर सरतात. दोंगराचें पालसण, झरिची धड, जितवळ व्हाळाची धड तशें हेर जाग्यांचेर जंय बाराय म्हयने उदकाची थंडाय आसा त्या जाग्यांचेर हें बोणकिचें झोप उबें आशिल्लें पळोवंक मेळटा. म्हादय न्हंयचे तडीर कांय जाग्यानी बोंडकी आसात. झाडानी तारचे कोंडी सकयल बोंडगाची कोंड आसा. हांगां आदीं बोंडकी आशिल्ल्यो म्हणपाचें जाणकार सांगतात. लांब काटयाळीं पानां... बारीक वाटकुळें आंग. पानां झडटा तशें तांचे कांड इल्लें इल्लें वयर वयता. चार -पांच मिटर उंचायेच्या ह्या बोंडकीक कांटयाळीं वाटकुळीं निरपणसावरी फळां जातात. ह्या बोंडकिची नळी तयार करतात. हे नळयेचो वापर सोरो काडचे खातीर करतात.

न्हंयचे दोनूय तडिनी वेगवेगळे तरेची सकयल - वयर जमीन पळोवंक मेळटा. कांय कडेन काळो रेबो. कांय कडेन फक्त रेंव. कांय जाग्यानी कुसारें. कांय कडेन दाटायेंन आशिल्ले चाळचे फातर, तर कांय सुवातांचेर हें सगळें एकठांय सांठावल्लें आसता. अश्या ह्या वेगवेगळ्या सुवातांवयल्या

मातयेत विंगड विंगड गुणधर्म आशिल्ल्यान ते ते मातयेत विशिश्ट प्रकारची वनस्पत किल्लून येता. जशी माती तशी वनस्पत. ह्यो कांय वनस्पती एका विशिश्ट रुतून किल्लतात, जगतात आनी मरतात.

‘कचर’ हीं वेंतभर उंचायेची ल्हान वनस्पत. ही वनस्पत न्हंयचे तडीर मोव फुसफुशीत जमनीत जाता. हे वनस्पतेच्या मुळांतल्या ताटान्यातल्यान सूय भायर सरता आनी तांचें रूपांतर मुखार पानात जाता. न्हंयचे तडीर ही वनस्पत ल्हानशा कुडक्यार किल्लून आयिल्ली पळोवंक मेळटा. कचराचीं पानां मोवसाळ लांबट आसतात. मदल्यान सूय भायर सरता ती सूय काडून पिल्लूक कशी वाजयतात. कचरा भशेन दिसपी पूण मोठे जातीची आनीक एक वनस्पत न्हंयचे तडीर किल्लता.

‘जिवनळ’ ह्या नांवांची आनीक एक वनस्पत न्हंयचे चाळीत किल्लून येता. घट बडयेचें काण आशिल्ले हें एकेतरेचें गवत. ऊशीकाण्याक जशीं पेरां आसतात तशींच पेरां ह्या जिवनळाक आसतात. मीटर-दोन मिटर उंच वचपी जिवनळाचीं पानां बारीक लांबट खरखरीत आसतात. जिवनळाचें कांड गोड आसता. रानातलीं सावदां हो जिवनळ घोस्तान खातात. बाल्याच्या (नुस्तें धरपाचें जाळ) वयल्या अर्दांतले कडसरेक आडवीं गुंथपाक ह्या जिवनळाच्या बारीक बडयांचो वापर करतात. जिवनळावरी ‘करड’ ह्या गटात मोडपी आनीक एक वनस्पत न्हंयच्या धडानी पळोवंक मेळटा. हे वनस्पतेचें नांव ‘दर्भ’. एक ते दोन मिटर उंचाये मेरेन वाडपी हें करड रेंवटाळ रेबाळ मातयेंत जाता. डिसेंबर-जानेवारी म्हयन्यात हो दर्भ फुलाराक येता. ऊसावरी फुलपी हो दर्भ फुलतकच पळोवपाक बरो दिसता. हिन्दू लोक हो दर्भ शांती, मर्णविधी तशेंच हेर धार्मीक विधीं खातीर वापरतात.

बिमल ही वनस्पत म्हादयच्या तिरार रेबाळ जाग्यार मेळटा. म्हादय न्हंयच्या धडांक ही बिमल किल्लून येता. रेबाळ जमीन सदांकाळ वलसर आसा अश्या जाग्यार ही बिमल रूजवणां येता. बिमलीच्यो वेगवेगळ्यो जाती मेळटात. हातूंतल्यो तीन तरांच्यो बिमली मोठ्या प्रमाणात न्हंयच्या तिरार दिश्टी पडटात. ल्हान बिमल न्हंयच्या धडानी लेप कशी किल्लून येता. हे बिमलीची वाड जमनीक तेंकून जाल्ल्यान तिचीं पानां वयर दिसनात. बिमल किल्लून आयल्या तितलो

दर्भ

कुडको पाचवोच दिसता. मद्यम आकाराचे बिमलीक ‘बिमलो’ अशें म्हणटात. हो बिमलो वेतभर उंच वाडटा. आनी मोठे बिमलीवरी फुलता.

मोठी बिमल ही मिटरभर उंच वाडटा. हे बिमलीच्या मदसून एक लांब ताटारो भायर सरता आनी फुलता. ह्या ताटान्याचो वापर माशे गुंथपाक करतात. मद्यम आकाराचो बिमलो आनी ही मोठी बिमल रानवटी दुकरां उस्तून खातात. रातचीं उदकाक देंवून आयिल्लीं दुकरांची भोवसळ बिमलेचीं मुदां आपले सोंडयेन उस्तीतात आनी पोंदची मुडली खातात. गोरवां तशेंच म्हसरांय हे बिमलेचो पालो खातात. न्हंयच्या धडानी जावपी बोकडयोय गोरवां खातात.

न्हंयचे तडीक जंय रेबो दाटला आनी त्या रेब्याक उदक येवन तेंकलां अशा दलदलीत जाग्यार ‘साळूक’ किल्लता. हे साळूकेचीं पानां रूंदट आसतात. तडीर उदकात हें साळूक किल्लून आयिल्ल्यान ताचीं पानां, उदकाचेर उफेतात. मार्च - एप्रील म्हयन्यांत ह्या साळूकाक निळसर रंगाचीं फुलां फुलतात.

बंधाच्याच्या उदकाचे फुगीन मरिल्लीं झाडां

न्हंयच्या धडानी आनीक एक वनस्पत मोठ्या प्रमाणात दिश्टी पडटा ती म्हळ्यार 'मुरड'. ह्या मुड्ड्याचीं पानां मात्सी रूंद आनी लांबट आसतात. मुळांतल्यान हें पान वयर सरता. पानां इतलेच लांबायेचो दांडारो भायर सरून आयिल्ल्यान मुड्ड्याचीं पानां आंगां फुलोवन चारूय वटानी उबीं आशिल्लीं पळोवंक मेळटा. ह्या मुड्ड्याक मदल्यान मुलायम लिबलिबीत असो कोंब भायर सरता. ह्या कोंबाचें मुखावयलें पोंत चंद्रांकीत आकारान कवळिल्लें आसता. कोंब व्हड जाता तशें तें इल्लें इल्लें चक्र सुट्टा आनी ताचें रूपांतर पानात जाता. हो तरणो कोंब काडून ताची भाजी करतात. घाटमाथ्यार हे वनस्पतीक 'आंकूर' अशें म्हणटात.

घाटमाथ्यार म्हादयच्या पात्रांत तशेंच घाटमाथ्या सकयल्या कांय भागांत 'मोवळी' हें करड किल्लून आयिल्लें पळोवंक मेळटा. हें करड चोब्या-चोब्यानी किल्लून येता. हें करड घाटमाथ्यार मोठे प्रमाणात न्हंयच्या पात्रांत दिसता. हें करड गोरवां खातात. रेंवाळ जमनीत तशेंच खडपांचे खांचीत जावपी ह्या कड्डाचीं पाळां जमनीत घट रूतिल्लीं आसतात. ताका लागून पावसात नेटान व्हांवपी न्हंयच्या प्रवाहान हें करड हुमटून व्हांवून वचना. ह्या कड्डाच्या मुळासांत वेगवेगळे तरेची जिव -जिवावळ थंडाये खातीर रावतात.

न्हंयचे कुशीक सांठावल्ल्या कुसाऱ्यांत वा मासाळ रेंवटाळ जमनीत 'तुंब्याचीं' ल्हान झाडां किल्लून येतात. पानांक सुरमूस वास येवपी ही वनस्पत पळोवंपाक मजेशीरच कशी. वेंत -देड वेंत उंचायेची ही वनस्पत मार्च -एप्रीलांत फुलता. वयर दांडाऱ्याक वाटकुळें बारीक, ल्हान -ल्हान कप्पे आशिल्लो देंटारो आसता. ह्या देटाऱ्याक वेड्यान बारीक धवीं फुलां फुलून येतात. ह्या देंटाऱ्या मदीं एक एक पान भायर आयिल्लें आसता.

हो तुंबो वखदी... चरतें जाल्यार तुंब्याच्या पांनानी मीठ घालून चरत्याचेर चोळटात. न्हंयक उदक भरतकच हो तुंबो मरता आनी गिमाळ्यात परत किल्लता. न्हंयचे तडीर बारीक आनी मोठी चवळ किल्लता. मोठे चवळीक मुदांत धवो कांदो जाता. दोनूय चवळी दुकर उस्तून खाता.

अशी शेंकड्यांनी ल्हान मोठी वनस्पत म्हादयच्या तिरार आमकां पळोवंक मेळटा. कांय पावसाळ्यांत किल्लतात तर कांय गिमाळ्यांत. वेगवेगळ्या रुतुनी तांचें वेगवेगळें आंग नदरेक भरता. ती किल्लतात, कोमरेतात... फुलतात आनी मरतात. हें

न्हंयच्या पात्रांत किल्लुवपी बारीक चवळ

जल्ममरणाचें चक्र एक सारकें घुंवत आसता. न्हंयचे कुशीक आशिल्ली मोटी रूखावळूय अशीच फुलता -फळटा... तडीर आशिल्ले हे रूखावळीचेर पावसात मात आकांत येता. म्हादय न्हंयक हुंवार येतकच प्रवाहाचे नेटान घश्टे खांवचे पडटात. अशा वेळार तांचे खांदे मोडटात. हीं मोठीं मोठीं झाडां मुळां सरपट हुमटतात आनी व्हांवत वचून दुसरे कडेन पडटात. न्हंयच्या नेटान व्हांवपी प्रवाहाक लागून सगळीं शेरणीचीं झाडां सकयले वटेन आडवीं बागावल्लीं दिसतलीं. कितलेश्याच झाडांचीं मुदां उस्तल्लीं दिश्टी पडटात. तांच्या पाळां मदलीं माती खल्लून वचून तीं झाडां पडपाच्या मार्गार आसात. रेंव काडपाचो धंदो चालू आशिल्ल्यान तडिवयल्या झाडांचेर हावळ आयिल्ली पळोवंक मेळटा.

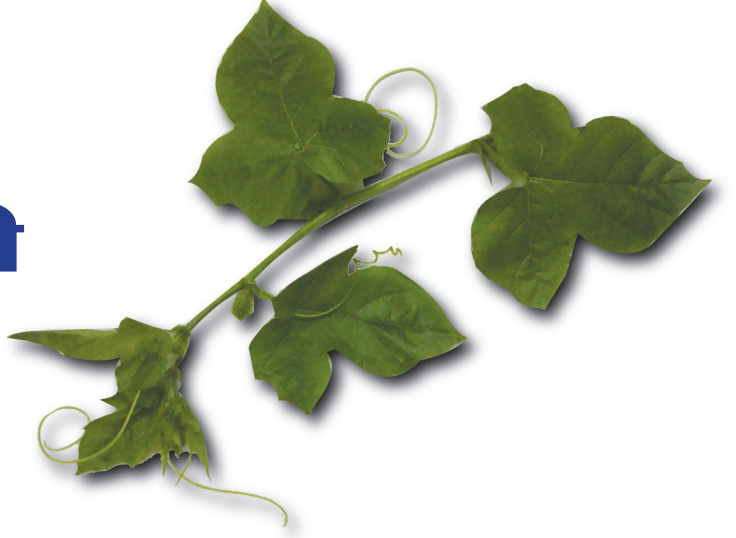
2005 वर्सा सावन एक मोठी हावळ हे वनस्पतींचेर आयल्या. ही हावळ म्हळ्यार बांद. म्हादयच्या पात्रांत जे आयज वसंतबंधारे बांदल्यात त्या बंधान्याक लागून तीन मिटर

वयर उदक फुगता. ही फूग तीन ते चार किलो मिटर अंतरामेरेन पावता. अशें जाल्ल्यान न्हंयच्या पात्रांतली वनस्पत उदकापोंदा वयता. रेंवेर, रेब्याचेर आनी कुसान्याचेर किल्लून येवपी ती वनस्पत बुडून मरून वयता. तशेंच न्हंयचें रक्षण करपी शेरण ही रूखावळ उदकांत बुडून उरिल्ल्यान मरता. नाणो, पाव आनी खळट सारकीं झाडांय मरपाक लागल्यांत. बंधान्यांक लागून तडीवयल्या झाडांचेर एकेतरेचो मरण काळूच आयला. हें अशेंच चल्लें जाल्यार कांय वर्सांनी हीं सगळीं झाडां मरून न्हंयच्या पात्रांत वाळवंट तयार जातलें. पावसाळ्यांत मागीर धडो खल्लतल्यो, सगळें व्हावून वतलें. रेंव, कुसारें आनी रेबो न्हंयचे चाळींत थिरावचो ना. बागायती आशिल्ले मळे खल्लुपाक लागतले... वसंत बंधान्यानी उदक आडावन उरता हें खरें पूण ह्या झाडांचें कितें? आनी ताचे पासून निर्माण जावपी संकश्टाचें कितें? हें आमी चितलां व्हय?

लोक मानसांतली म्हादय

दय न्हंय ही गोंयच्या लोकमनातली गंगा. म्हादयच्या खळखळपी दूदपान्याचेर हांगासरलीं बाळकां ल्हानाचीं व्हड जाल्यांत. म्हादय देगणातले वनस्पतीक आनी जीव जिवावळीक आपलें शितळ थंड उदक पाजोवन तांका तृप्त केल्यात. म्हादयची शितळसाण आनी वलसाणीन हीं बाळकां चंवरल्यांत... फुल्ल्यांत... आनी परमळ्यांत... हो परमळ आयजूय ह्या म्हादयच्या देगणात दरवळटा...

कदीम काळासावन नित्य नेमान हास्य फुलयत व्हांवपी ही न्हंय म्हळ्यार जिविताची शक्त. हे शक्तेन समेस्त जिवजिवावळीक साद घालून आपल्या तिरार आपयल्यात.

‘येयात बाळकांनो म्हज्या अशीं बगलेक येयात... हांव तुमचेखातीर व्हांवता... घसघसतां... ह्या प्रवाहांतलें संगीत तुमी घोटून घेयात आनी तुमचीं जीण फुलयात - फळयात.’ लोकमाता म्हादयचें हें सांगणें हे जिवजिवावळीक पटलें जावंये. म्हादयन सांगिल्लें हें जिविताचें सत्य तांणी केळयलें... आत्मसात केलें आनी मागीर आकाराक आयल्यो असंख्य वसणुको... वसणुको म्हादय देगणांतल्यो, वसणुको देगण वाठारातल्यो, रानमळावयल्यो, दोंगर माथ्यावयल्यो, अयस - पयस मेरेन पातळिल्ल्यो दोंगर रांगो आनी तें अटगें रान. ह्या रानात एकिकडेन आसात वसणुको किडी - मुयो जिवाण्यांच्यो. सुकण्या - सावदांच्यो. दुसरे वटेन दोंगराच्या मुळसांत, खाकोळांत आनी रानमळांनी आसात वसणुको मनीस जातीच्यो.

म्हादय देगणातल्या मनशांचें मन पाचवेंच... वयर नीळ - निळशें मळब आनी सकयल नदर पयलाड मेरेन पातळिल्लीं पाचवीं रानां आपसांत आपआपलो रंग वाटून घेतात. हाका लागून हांगासल्ल्या मळबाक पाचवी सया दाटिल्ली पळोवंक मेळटा जाल्यार रानांक निळश्या

श्री केळबायचें (गजलक्ष्मी) पाशाण

रंगाचो लेप चडिल्लो थायो पडटा. हे दोनूय रंग हांगासल्ल्या मनशाच्या मनांत देंवून काळीज पाचवें - निळशें जालां. म्हादयच्या ह्या पाचव्याचार वाठारांत वावुरतना हांगासल्ल्या मनशांच्या दोळ्यांनी शोशून घेतला तो पाचवो गदड रंग... म्हादयच्या पाचव्या उदकांत ताणें बुचकळ्यो माल्ल्यात... हेंच पाचवें उदक ताणें घटाघटा करून पियेलां. रानमळां आनी दोंगर घळीनी भोंवतना हो पाचवो रंग ताणें चड लागिंच्यान पळयला. थकिल्ली-भागिल्ली कूड जमनीक तेंकोवन ताणें असंख्य नकेत्रां, मळबातल्यो 'कातयो' (नकेत्रांचो चोंबो) नियाळ्ळ्यात. मळबांतल्यान मिर्गाचीं कुपां धांवपाक लागल्यांत तेन्नाय ताणें वयर नदर करून त्या कुपांचो थाव घेतला.

म्हादयच्या देगणातल्या मनशाची जीण कृषीसंस्कृतायेन व्यापून उडयल्या. शेत-बागायत ह्या मनशांचो मुखेल वेवसाय. ह्या वेवसायाक धरून साबार अशे हेर उपवेवसाय अस्तित्वांत आसात. आदल्या काळार कुमेर शेती ही मुखेल शेती ह्या भागातले लोक करताले. पुरण, वांयगण, सर्द हीं भातशेतां जाल्यार केळी, माड-माडयो आनी कार्जीच्यो बागायती दोंगर घळीनी पळोवपाक मेळटात. गोरवां, म्हसरां, बोकडां पोसप आनी हेर वेवसाय ह्या लोकांचें मुखेल साधन.

म्हादयच्या ह्या खोऱ्यांत शेत कसोवपी कुळवाड्यांच्या लोकमनात म्हादय न्हंयचें स्थान कितें? असो प्रस्न आमकां सहज पडूं येता. म्हादयच्या काठार लोकमन कशें तयार जालां? ह्या लोकमनात म्हादयविशीं आपुलकाय आनी प्रेम कशे तरेन रुजवणां आयलां. हाचो सोद घेतलो जाल्यार त्या लोकांचे रिती-रिवाज, सण-परबो, लोकवेव्हार आनी मुळावे स्थानीक वेवसायांचेर नदर भोंवडावची पडटली.

म्हादयचो उगम गवाळी गांवात आशिल्ल्या श्री ब्राह्मणीमाया देवळामुखार आशिल्ले तळयेतल्यान जाता असो समज गवाळी, कोंगळ, मळेेली तशेंच हेर गांवांतल्या लोकांचो आसा. सरकार दरबारात जाल्ली नोंद आनी देगांव गांवातल्या लोकांचें म्हणणें मात वेगळें आसा. तांच्या म्हणण्या प्रमाण म्हादयचो उगम हो शिरोली ग्रामपंचायत वाठारांत आशिल्ल्या 'देगांव' गांवातल्या बावट्याच्या दोंगरार जाता अशें गवाळीच्या लोकांक सांगल्यार ते मान्य करिनात. हो भावनीक मुद्दो सोडलो जाल्यार गवाळी गांवातल्या लोकांच्या मनात म्हादयविशीं अपार प्रेम आसा. जे तळयेच्या रूपान म्हादय न्हंयचो उगम जाला ते तळयेर ते लोक जोर्ती घालून वचनात... भश्टी बायल ते तळयेक आफडना. ते तळयेच्या

परिसरात ते हळशीक करिनात. गवाळी ते सकयल कोंगळ गांवा मेरेनच्या म्हादय न्हंयच्या पात्रांत हे लोक मेण वा झिलेटीन घालून माशे (नुस्तें) मारिनात. केदी व्हडली श्रद्धा ही! म्हादय न्हंय विशीं आशिल्ली ही अपार श्रद्धा हांगा दिसून येता. तांचे खातीर म्हादय ही देवते समान. तळयेंतलें पवित्र न्हाण घेवन ते शिवरात्र व्हडा खोसयेन मनयतात.

म्हादय न्हंयचो उगम अस्तमते वट्यां जाता आनी ती उदेन्ते वटेन व्हांवता. मुखार ही न्हंय उत्तरे वटेन वळसो घेत घेत ती मागीर अस्तमते वटेन व्हांवपाक लागता. ह्या तिच्या अजापीत करपी प्रवाहाविशीं हांवें एकदां गवाळी गांवातले बायलेक विचारलें तेन्ना तिणे म्हाका चकीत करीसारकी जाप दिली. तिच्या मता प्रमाण ‘म्हादय ही कोंकणाची. तिका कानडी राज्यात वयचेलें नासलें म्हुणोन तिणे वळसो घेवन गोंयची वाट धल्ली...’ खानापूर तालुक्यातलो हो वाठार कोंकणी लोकांचो. गोंयांतल्या सत्तरी तालुक्याकडेन ह्या वाठाराचें सांस्कृतीक आनी सामाजीक नदरेन लागींचें नातें आसा. होळी, चोर, करुल्यो, रणमालें सारके लोककला प्रकार ह्या दोनूय वाठारांनी मेळटात. देव देवस्की देवस्पर्णां एक सारकीं आसात. हाका लागून ह्या लोकांचें गोंयाकडेन लागींचें नातें आसा. काम धंद्या खातीर हे लोक घाट माथ्यावयल्यान देंवून गोंयांत येतात. ह्या म्हत्वाच्या संदर्भाक लागून आमी कोंकणे आनी पुर्वेकडलो वांठार हो कानडी. तो आमचो न्हय असो लोकसमज त्या लोकांचो आसा.

राजकीय नदरेन हे घाट माथ्यावयले लोक दबून गेल्यात. भाशीक स्वातंत्र्य नाशिल्ल्या ह्या मनशांचो अर्थीक कणो मोडून पडला. ह्या वाठाराक सरकार साधन सुविधी निर्माण करपाक फाटीं फुडें करता. रस्ते, पूल आनी हेर सुविधांची थंय कमतरता आसात. पोटा खातीर हेर साधना उपलब्ध नाशिल्ल्यान हे लोक नोकरे खातीर गोंयात देंवून येतात. तांची अर्थवेवस्था गोंय राज्याचेर आदारून आसा. हाका लागून तांचें मन गोंयावटेन ओडटा. ‘आमकां गोंयात घालात, आमी गोंयात येवपाक तयार आसात असो सूर थंय आयकूंक येता. म्हादय न्हंयचो आनी सगळ्या उपन्हंयाचो प्रवाह जसो गोंया वटेन व्हांवता तसो तांच्या विचारांचो प्रवाह लेगीत गोंया वटेनूच खळखळटा म्हणपाचें दिसून येता.

म्हादय न्हंयच्या प्रवाहाविशीं गवाळी गांवातल्या आनीक एका जाण्ट्या मनशान दिल्ले म्हायते प्रमाण गोंयची ‘म्हादय’

आनी कानडी प्रदेशात व्हांवपी ‘मलप्रभा’ ह्यो दोनूय भयणी-भयणी. कांय कारणांक लागून त्या दोगांयचें पटना जालें म्हणून तांची एकामेकांची गांठ पडनासतना त्यो दोन वटांनी वेगवेगळ्या दिकांनी व्हांवपाक लागल्यो. म्हादय ही ‘म्हारीण’ म्हण तिका गोंयावटेन परतिल्या असो घाट माथ्यार रावपी आमगांवच्या लोकांचो समज आसा. म्हादयक हे लोक ‘म्हारीण’ कित्याक म्हणटात काय? लोकमानसात अशी तिची प्रतिमा कित्याक जाल्या आसतली? हांवें सोद घेवपाचो यत्न केलो. जाल्यार कळ्ळें की, आमगांव हो गांव दोंगर माथ्यार वयर आसा. ह्या गांवच्या कांय अंतरार आशिल्ल्या खोल देगणांतल्यान ही न्हंय व्हांवत सकयल वानराचे खडये कडल्यान सकयल गोंयात वयता. हे लोक माय म्हयन्यात उदकाच्या घोटा खातीर वळवळटात. दुसरे वटेन हे न्हंयचो कसलोच फायदो ह्या लोकांक जाय नाशिल्ल्यान अशे तरेची प्रतिमा लोकमानसात निर्माण जाल्या आसपाक जाय.

ह्या घाटमाथ्यावयले कांय लोक म्हादयक ‘म्हादेवी’ म्हण पुजतात. म्हादेवीच्यो मुर्त्योय देवळांनी आसात म्हणपाचें दिसून येता. सत्तरी वांठारात गुळेली, धामशें, सावड्डें, नागवें ह्या गांवांनी तारवांत बसलेली आठ हातांची देवी आसा. देवळांत आशिल्ल्यो ह्यो म्हुर्त्यो अष्टभूदेवता ह्या नांवान जरी तांची वळख आसली तरी त्यो देवता म्हळ्यार म्हादय मायेचेंच दुसरें रूप. लोक मानसांत आशिल्ली हीच म्हादेवी न्हय मूं?

म्हादयच्या देगणांत देवी केळबाय म्हळ्यार गजलक्ष्मी पुजतात. चडश्या देवळांनी हे देवीक दोंय वटानी उदकाचो अभिशेक करपी गज म्हळ्यार हत्ती आसात. सत्तरीतलें सगळ्यांत व्हडलें केळबायचें पाशाण कुडसें गांवात आसा. वयर उल्लेख केल्ले हत्ती हे देवीक म्हादयच्या उदकाचें न्हाण घालिनात मूं? घडये तशेंच आसतलें. सैमाचें प्रतिक आशिल्ली हे देवतेन म्हादय देगणातल्या लोकमानसांत कायमचें स्थान निर्माण केलां. मांडवीच्या वांठारात वळवय गांवात हेच देवतेक गजान्त लक्ष्मीच्या रूपान पुजतात. हेर भारतीय न्हंयां वरीच आमचे हे म्हादय न्हंयेफाटल्यान अश्यो साबार आख्यायिका आसात. हाचेर आनीक उजवाड घालचे खातीर संशोधनाची गरज आसा.

कितेंय आसूं म्हादयच्या पान्यार आमी ल्हानाची व्हड जाल्यांत. म्हादय आमची आवय. म्हादयन आमचें सर्वांग व्यापलां. आमच्या कुडीतल्या रक्तवाहिन्यांनी अदृश्य असो

म्हादयच्या उदकाचो पाट व्हांवता. अशी एक भावना तडिवयल्या लोकांची आसा. म्हादयचे तडीवयल्यो कांय धर्मीक नदरेन म्हत्व आशिल्ल्यो सुवाती आसात. तशेंच म्हादयच्यो कांय म्हत्वाच्यो कोंडी हाची रूजवात दितात. ह्या सुवातांचेर त्या वाठारांतलो राखणदार वास्तव्य करून आसात ही भावना मनात आशिल्ल्यान त्या सुवातांचेर भश्टकार करप ना असो लोक समज आसा. पिस्त्याची कोंड, कळसकोंड, मिसयाळ्याची कोंड, धवळांतली आजोबाची कोंड, सवतिची कोंड, राजग्याची कोंड आनी हेर कोंडीविशीं जनमानसांत आदराचें स्थान आसा.

महादेवी

घाट माथ्यार तशेंच सत्तरी तालुक्यात लोकवेदाचे वेगवेगळे प्रकार मोठ्या प्रमाणात पळोवंक मेळटात, फुगडी, धालो, सकारत, रणमालें, घोडेमोडणी, चोर, काणयो, होवयो हाका लागून हो वाठार कितलो श्रेश्ठ तो कळून येता. हांगासल्ल्या लोककाणयांनी, लोकगितांनी म्हादयचो उल्लेख प्रत्यक्ष 'म्हादय' वा 'गंगा' असो मेळटा. लोकगितांनी आयिल्ली 'गंगा' हीच आमची म्हादय म्हळ्यार 'म्हादय गंगा' असो समज थंयच्या लोककलाकारांचो आसा. गितांनी म्हादयचो उल्लेख मेळटा? लोक गितांनी गंगेचो उल्लेख येता ती गंगा न्हंय खंयची? असो प्रस्न त्या लोककलाकारांक केल्यार 'आमकां गंगा - बिंगा कांय खबर ना. आमची म्हादय हीच गंगा' अशी जाप तांचे कडल्यान मेळटा. हांगासरल्या ह्या कश्टी लोकांची म्हादय हीच गंगा. हे न्हंयत बुचकळी मारतकच सगळीं पापां धुवन वयतात आनी आपूण मना-काळजान शुध्द जाता असो तांचो भावार्थ आसा.

चंद्र वा सुर्याच्या गिराणाचो गिरो मनशाक लागता असो समज मंत्रांची उपासना करपी गिराण सुट्टकच म्हादय न्हंयचेर न्हावंक वयतात आनी मागीरूच अन्न ग्रहण करतात. झाडो घालपी मंत्रकार आसल्यार गिराण सुटसर तो म्हादय न्हंयंत गळोभर उदकांत बुडून रावता. घरात दवरिल्ल्या उदकात गिरो वयचो न्हय म्हण हरयाळी घालून दवरतात. नाजाल्यार गिराण सुट्टकच न्हंयचे अनवाळें उदक हाडून अन्न शिजोवपाक वापरतात. न्हंयक कोणूच अपवित्र करूंक शकना. न्हंयच्या पाण्याक कोणूच निवळ करूंक शकना. न्हंयचें उदक हें

पवित्र आसता असो लोकसमज कदीम काळा पासून चलत आयला. गिराणाचो गिरो घरातल्या उदकात रिगूंक शकता पूण न्हंयच्या पात्रांत भितर सरपाक ताका वाट ना... हें लोकमत आनी मनातली भावना.

बायलेन भश्टकार धरप आनी तो शिस्तीन पाळप अशें एक लोकमत आसा. बाळंत बायल इकराव्या दिसा न्हंयक आफडूंक वचपाची चाल हांगा चालंत आसा. भुरग्याची नाळ कातरूंक जी बारीक खुटी वापरतात ती इकरा दिस मेरेन तशीच दवरतात. ह्या दिसांनी सकाळ सांज भुरग्याक

न्हाणयतना ते खुटयेवयल्यान उदक रकोवन बोंबलेर घालतात. इकराव्या दिसा सांजवेळार बाळंटीण ती खुंटी घेवन न्हंयचेर वयता. वयतना हेर साहित्य म्हण त्या तानुल्या भुरग्याची फाळी, शेळकूण, पांच तरेचें धान्य, हळद, नाल्ल, साखर, तांबयो व्हरता. ती फाळी हळदीच्या उदकात बुडोवन काडटात. न्हंयचे तडीर जागो निवळ करून शेण काडटात. थंय ती खुंटी जमनीत पुरतात. हळदीन बुडयल्ली फाळी ते खुंटयेचेर खोळ कशी घालतात आनी ते खुंटये भोंवतणी ते पांच तरेचें धान्य पेरतात. थंय लागींच शेळकूण पेटोवन दवरतात आनी नाल्ल फोडून ताच्यो शिरण्यो करतात. ह्यो शिरण्यो साखरेत बुडोवन थंय आशिल्ल्या लोकांक वाट्टात. मागीर ती पार्त (बाळंटीण) गोली वा तांबयात उदक भरून घरा येता. कांय दिसांनी तें पांच तरेचें धान्य न्हंयचे तडीर किल्लून वयर येता. (फोटो पान - 144)

हे सगळें पळयल्यार कृषी संस्कृतायेचें एक आंग म्हादयच्या तिरार पळोवपाक मेळटा. नाळेची खुटी, कपडो, धान्य आनी शेळकूण हें ते संस्कृतायेचें प्रतिबीब... कश्टकरी कुळवाड्याचें शेताकडेन आशिल्लें लागिचें नातें ह्या ल्हानशा जल्म रीत सुवाळ्या वयल्यान लक्षात येता.

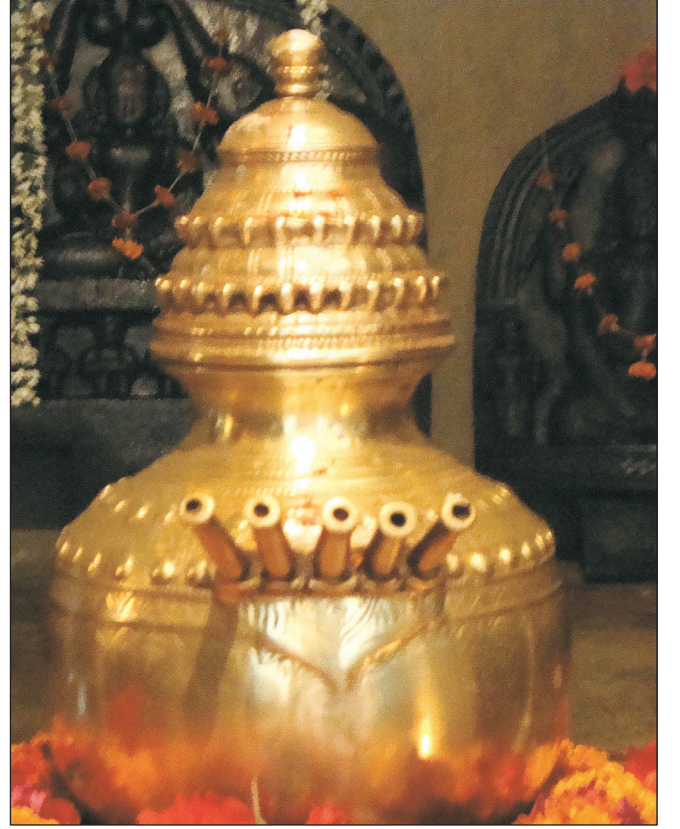
जल्म विधी वांगडाच मरणविधीय ह्या म्हादयच्या तिरार करपाची चाल खूबच पुरातन आसा. म्हादयच्या ह्या तिथार आपल्या आवय बापायच्यो अस्ती आनी... म्हाळा दिसा पींड न्हंयंत व्हरून भावार्थान सोडटात... वाटेर मेळिल्ल्या मनशाकडेन उलोवपाक जायना म्हण न्हंयचेर पींड घेवन वचपी मनीस तोंडात उदकाचो घोंट दवरून पींड न्हंयत सोडटा

आनी परत येता. सकयल मांडवीच्या पात्रांत एका काळार पुराय कोंकणातलें पवित्र तिर्थथळ म्हण पोरणें नावें फामाद आशिल्लें. पोरण्या तिर्थार हें थळ आजून लोकमानसांत घर करून आसा. आयज नव्या तिर्थार मांडवीचे तडीर अष्टम जाता. अशीं पवित्र थळां वयर म्हादयक आनी सकयल मांडवीत आसात.

चवथीच्या पांचव्या दिसा 'देवी' पुजपाची परंपरा म्हादय देगणात आसा. तांबयो वा कळशेन उदक भरून ताची पुजा करतात. उदक हें सृजनाचें प्रतीक... नवी जीण किल्लून हाडपाची तशेंच जिणेक तरतरी हाडपाचें कार्य उदक करता... ताकाच लागून उदक म्हळ्यार जीवन... उदक होच जिणेचो मंत्र... हो मंत्र जीव - जिवावळीत फुकतकच जीव आकाराक येता. कुळवाड्यांचे जिणेक आकार दिवपी देवी म्हळ्यार माती... हे मातयेंत कितेंय रूजवणां येतलें जाल्यार उदकाची गरज आसता. विर्यरूपी उदक मातयेंत झिरपतकच हेच मातयेतल्यान आंकरून येता ती जीव जिवावळ... हाकाच लागून कश्टकरी कुळवाडी मनीस भुंयेची पुजा करता... श्री भुमिका तांची आदीमाता. हेच भुमिकेचें दुसरें रूप म्हळ्यार सांतेर ! हे मातयेतल्यान रोयण वयर सरतली जाल्यार उदकाची गरज आसता. ह्याच कारणांक लागून सत्तरीत सांतेर मायेक उदकान भरिल्ल्या कळसाच्या रूपान पुजपाची पुरातन परंपरा आसा. म्हादयच्या उदकान भरिल्लो कळस हो जिवसंपदेचें प्रतीक.

लग्न सुवाळ्याचो एक भाग म्हण पांच करे घेवन न्हंयचेर वचून भरून हाडपाची चाल चालंत आसा. करूली, घुडास आनी होवळ्यांचे तीन अशे हे पांच करे घेवन हळदीच्या दिसा सवायशीण बायलो न्हंयचेर वयतात. वयतना नाल्ल, काजळ, कुकूम, सुपारी - पान, उजवात आनी दिवो व्हरतात. ह्या वेळार कऱ्यांक काजळ कुकूम करतात. न्हंयक काजळ - कुकूम लावन उदकांत विडो सोडटात. करवलेच्या कऱ्यात पयलीं उदक भरतात. मागीर घुडास (भावजयेच्या कऱ्यात) आनी मागीर होवळ्यांच्या कऱ्यात उदक भरून सवायशीणी बायलो घरा येतात. करे घेवन येतना वतना कऱ्याचें गीत गायतात.

कसलेंय बरें कार्य हें न्हंयचे नितळ - निवळ उदक वापरून करचें असो भावार्थ हांगा रूढ आसा. न्हंयचें उदक हें निर्मळ. ह्या निर्मळ उदकावरीच आमचीं मनां काळजां निर्मळ उरचीं असो हेत ताचे फाटल्यान आसुंये.

कळस रुपांत पुजिल्ली श्री ब्राह्मणी माया.

ह्या वाठारांतले लोक एप्रील - मे न्हयन्यान खारें उदक न्हावपाक दर्या येतात. जितलीं उदकां दर्याचीं न्हाल्यांत, तितलींच उदकां म्हादय न्हंयचेर येवन साव्या उदकाचीं न्हावपाक जाय असो एक समज रूढ आसा. पावसाळ्यांत न्हंयक बुट्टी आयल्यार तिचो कोप जाला अशें मानतात. कितें तरी वायट गजाल घडल्या म्हण हो हुंवार आयला, असो लोकसमज ह्या लोकांमदीं आसा. अशा वेळार उदक देंवचें. रूद्र अवतार धारण केल्ली न्हंय शांत जावची म्हण तिची होटी भरपाचीय चाल आसा. म्हादय ही सवायशीण... तिची स्त्री रूपान हांगा पुजा जाता. तिचें कर्तृत्व म्हान... म्हण ती म्हादय... ती आपल्या पुतां धुवांकडेन आपलेपणाचे भावनेन पळयता. ती तांचेर अफाट माया करता. जें जाय नाका तें ती तांका विचारता आनी दिताय बी. घाटमाथ्या वयल्यान खळखळत सकयल येवपी ही न्हंय अरबी दर्याक मेळटा आनी दर्यायेदी जाता. घाट माथ्यावयल्यान दर्या येदो हावेस घेवन येवपी ही म्हादय न्हंय जण एकल्याक दर्या येदो जावपाचो मंत्र काळजात फुंकता.

म्हादयचे तडिवयली लोकजीण

सं

वसारातल्या म्हत्वाच्या न्हंयांचे तडीर पयल्या वयल्या लोकसंस्कृतायांचो उदेव जाला म्हणपाचें कळून येता. आमच्या भारत देशात गंगा, ब्रम्हपुत्रा, यमुना, कावेरी, गोदावरी आनी हेर म्हत्वाच्या न्हंयांचे तडीर लोकसंस्कृतायो किल्लून आयिल्ल्यो पळोवंक मेळटात. ह्या लोकसंस्कृतायांक हजारांनी वर्सांचो इतिहास आसा... उदक म्हळ्यार जिणेचो मंत्र... उदकाच्या एका थेंब्यान जीण रूजल्या... घडल्या...आनी फुल्ल्या... उदकाच्या एका थेंब्यान मनशाक आपलेकडेन ओडून व्हेला. ताळ्या सकयल घालपाक उदकाचो थेंब जाय म्हण मनीस ताच्या सोदांत वणवण भोंवला...आनी उदक दिसतकच तो थंयच थपकल मारून बसला... जीवनातल्यान उदक कुशीक काडलें जाल्यार उरतलें तें शुन्य.

उदकाच्या कणाकणांतल्यान ही सृश्ट निर्माण जाल्या. मनशाकय उदकान असोच घडयला. हाकाच लागून जंय उदकाचो स्रोत आसा थंय मनीस वसणूक करून रावला. गोंय

राज्यातल्या मांडवी, झुवारी, तेरेखोल, कोलवा, साळ, तळपण, गालजिबाग, कुशावती सारक्या न्हंयांचे तडीर पयल्या वयल्या लोकवस्तीतल्या मनशांचीं पावलां निश्चितूच लागल्यांत आसतलीं. ह्या सगल्या न्हंयां भितर मांडवी म्हळ्यारूच म्हादय तिरावयली लोकसंस्कृताय कदीम आनी पुरातन आसपाक जाय. घाटमाथ्यार सह्याद्रीच्या कुसव्यांत जल्माक आयिल्ली ही लोकमाता म्हादय सकयल अरबी समुद्राक येवन मेळ मेरेन साबार उपन्हंयो तिच्यांत एकरूप जातात. सादारण 87 कि. मी. वयर लांबायेचे हे म्हादयचे तडीवयलें लोकजीवन आगळें - वेगळेंच...

म्हादयचे तडीवयलें लोकजीवन अशें म्हणटा आसतना घाटमाथ्यासकयलें लोकजीवन हांगा अभिप्रेत आसा. घाटमाथ्यार देगांव, गवाळी, बुकेली, कोंगळ, अशे कांय गांव म्हादय फांट्याच्या तिरार आसात. ह्या वाठारांत कांय कडेन म्हादयचो प्रवाह गिमाळ्यात सुकून गेल्ल्यान तशेंच कमी जाल्ल्यान ताचो फायदो त्या लोकांक जावंक पावना. हाचे सकयल दोंगर माथ्यार पूण कांयशे पयस आशिल्ले कापोली, चापोली, आमगांव सारक्या गांवांक म्हादयचो तसो कांयच फायदो जायना. म्हादय न्हंय कृष्णापुर (कर्नाटक) सकयल कडवळी, देवसांत, झाडानी (गोंयातले पडींग गांव) पावतकच

म्हादयचो लाव लोकांक मेळपाक लागता. म्हादयचे कुशीक कांय जाग्यानी मेकळी सुवात पळोवपाक मेळटा. अशें आसलें तरी उस्तें गांवा सकयल म्हादय न्हंयचो म्हत्वपूर्ण उपेग तडिवयल्या लोकांक जाता.

म्हादय न्हंयच्या दोनूय अर्दान साबार गांव वसल्यात. हें जरी खरें आसलें तरी कृष्णापूर (कर्नाटक), कडवळ, झाडानी, देवसांत (पडेल गांव) उस्तें, सोनाळ, तार, सावड्डें, कुडशें, शीर, पणसमळ, दाबोस, वेळगें, मासोड्डें, खडकी, नाणूस, सावशें, बाराजण, भिरोंडें, खोतोडें, पाडेली, धामशें, भोम, गुळेली, म्हादय, वातें, गांजें, कोठंबी, नाणूस, कोसमें, तोर्लांत, केरांत, कोळंब, तिराळ, तांकवाडो, उसगांव, भामय, मुतरें, कांतरात, सोनार बाग, रूमड अशे गांव म्हादयचे तडीर आसात. अरबी समुद्राची भरती मांडवीतल्यान वयर म्हादयक गांजें मेरेन चडटा. वयर उल्लेख केल्ले सगळे गांव म्हादयचे तडीर वसल्यात. खुटी मारून मठी जोडपी त्या गांव पुरूषानी हे गांव केन्ना वसयले काय? गांव वसोवन आतां जे लोक म्हादयच्या तिरार रावतात ताचे पयलीं आनीक खंयची जमात हांगा रावून गेल्या काय? गेल्या जाल्यार कित्याक लागून ती थंयच्यान स्थलांतरीत जाल्या? ताचे फाटलीं कारणां कितें? हालींच्या काळांर म्हादयच्या तिरार खंयचे गांव वसावळीक

म्हादयचे तडीवयली बागायत

सर्दे शेत रोपताना

आयल्यात? ह्या प्रस्नांच्यो जापो सोदतलो जाल्यार शास्त्रीय अभ्यास जावप खूब म्हत्वाचें आसा. म्हादय न्हंयच्या तिरार वसावळीक आयिल्ले हे गांव सामाजीक, सांस्कृतीक नदरेन खूबच आगळे वेगळे आसात. सैमाकडेन लागींचें नातें दवरून आशिल्लो हांगाचो मनीस मनान म्होवाळ आनी रसाळ... न्हंयचो प्रवाह जसो अखंड व्हांवता... तेच गतेन थंयचो कश्टांची जीण जगपी कुळवाडी आपले हातपांय हालयता. तांचे खातीर म्हादय एक चिरंतन सत्य... जिणेचो मंत्र... जिणेची वाट माड्डोवपाची स्फूर्त तांच्यांनी हे म्हादय माये कडल्यानूच घेतल्या. ही स्फूर्त आंगा - पांगांत जिरोवन ताणें काबाड कश्ट केलां. कंबर बावगोन ताणें सर्द मोडल्यात... वांयगणांनी तासां घातल्यांत... पुरणी कसयल्यात. कुळागरां - बागायती न्हंयच्या दोनूय तडिनी मांडल्यात... दोंगर-दोंगुल्ल्यांनी काजुर्ची झाडां किल्लोवन काडल्यांत...

गोंय मुक्तताये पयलींचो काळ खूबच कश्टांचो आसलो. पोटा-पाण्याचे एका परस चड प्रस्न भेडसायताले. ताने खातीर एकाक चार घोंट उदक आसा पूण भुके खातीर ताटांत उंडी ना अशा कठीण परिस्थितीत जगपी ह्या लोकांचो एकमेव आदार म्हळ्यार 'कुमेर शेत'. हय, म्हादयच्या देगणात वसती करून राविल्ल्या सगळ्याच लोकांचें जीवन कुमेर शेताचेर आदारून आसलें. संवसार पाडवो जातकच निवड केल्ल्या दोंगरार झाडां तोडपाक वचप... तांची पाशाणी करप... मिर्ग लागचे पयलीं उजो घालप... जळून उरिल्ल्या खोडांचे, शिरपुटांचे

गाये करप आनी गोबराचेर नाचणो पेरप...मिर्गाच्या पावसाची दडक कोसळटकच नाचणो अळंग किल्लून वयर येवचो.

म्हादय देगणांतली शेकड्यांनी कुटुंबां दोंगर-माथ्यार गवळ बांदून कुमेर शेतांची राखण करतालीं. नडणी, राखण, कणसां बडोवणी तशेंच शेताचीं हेर कामां थंयच रान वस्तेक रावून हे लोक करताले. फकत सणा परबेक घराचें तोंड पळोवप. कुमेर शेता भायर गांवा लागचे एकादे दोंगुल्लेर मुटलो वा तोराप हीं शेतां कसोवप... नाचणें हें मुखेल पीक आसलें तरी वरी, पाकड, सांयो, हुळीद, कुळीद सारकीं पिकां मोट्या कश्टान ते काडटाले. अशे तरेन शेतात राब - राबपी हे कश्टाळू लोक आंगान घटमूट... एकाच्या आंगांत दोग चौग जाणांचें बळ. हें बळगें तांचे कुडींत कोण रिगयतालो काय? हो प्रस्न सादो सोपो पूण ह्या प्रस्नांची जाप तांच्या कामात आनी खाणात आसताली. दिसभर थकून - भागून आयिल्लो हो मनीस नाचण्याची भाकरी चाबडायतालो... नाचणें वा ताकाची आंबील भुरकायतालो... वरयो, पाकडाचें शीत जेवतालो. रानकारांदे, कणकीचे कोंब खातालो. कणकिच्या कांट्याच्यो तशेंच भिल्लमाडाच्या पिठाच्यो भाकरी करून रूचीन खातालो. रानभाजीय घोस्तान खातालो. हें सगळें प्रकृतेक धरून आसतालें. थंडी, खोकली, भाकरूणां विरयत तो जगतालो.

म्हादयच्या तिरार रावपी लोकांचो शेत हो मुखेल वेवसाय. पावसाळ्यांत ताणें मड्डां - भड्डां कसोवचीं. आनी

गिमाळ्यांत वांयगणां वांगडाच पुरण शेतांनी राब राब राबचें. पुरण शेताचेर हांवें केल्ल्या एका अभ्यासात अशें दिसून आयलां की म्हादयच्या तिरावयले आनी आडेकुशीचे अठ्ठावीसा वयर गांव पुरण शेत कसयताले. ह्या गांवांतले वट्ट पांचशेंवयर घराबे प्रत्यक्षपणान पुरण शेत कसोवन हजारांनी टन भात पिकयताले. म्हयनो - देड म्हयनो पुरणीत कश्टांचें काम करून भात पिकोवपी ह्या लोकांचें तें मुखेल साधन आशिल्लें. म्हादय मायेन ह्या लोकांचेर केल्ले ते व्हड उपकार. डॉ. नंदकुमार कामत हाच्या मता प्रमाण पारंपारीक पद्धतेन पीक काडपी ह्या पुरण शेताक पांच हजार वर्सांचो इतिहास आसा. हाचोच अर्थ असो जाता की फाटलीं पांच हजार वर्सां पयलीं पासून ह्या न्हंयच्या तिरार लोकवस्ती आशिल्ली म्हणपाक आदार मेळटा.

शेतां, पडंग मळां, तशेंच दोंगर मळांक लागून गोरवां, म्हसरां, तशेंच बोकडां पोसप हें आयलेंच. शेतांतल्यान मेळपी गवत (तण), रान मळांनी मेळपी गोंडयो, करपील सारकें करड गो संस्कृतायेक घटाय हाडटा. तण, करड आनी रानपालो आसा म्हण गोरवां आसात... गोरवां आसात म्हण शेणाचो उपेग बागायती आनी शेतांक जाता. ह्या कश्टकरी लोकांक दुदापरस शेण म्हत्वाचें... रान मळांनी वाडे बांदून आशिल्ल्या धनगर भावांचो गोरवां, म्हसरां आनी बोकडां पोसप हो मुखेल वेवसाय. दूद, धंय, ताक, लोणी आनी तुपाचे ते धनी. हे लोक म्हादयच्या तडीर जरी दिसले ना तरी म्हादयच्या देगणात रान मळांनी तशेंच दोंगर माथ्यार तांचो राबितो.

म्हादयच्या तडीवयल्या ह्या लोकांची श्री सांतेर ही आदीमाता. तीच तांची जननी. सप्त मातृकांचे पुजारी आशिल्ले हे श्रद्धाळू लोक वेगवेगळे उत्सव मनयतात. होळी, चोरोत्सव, करूल्यो, रोमटां, घोडेमोडणी खेळत ते शिगमोत्सव फुलयतात... चवथीक घुमटावयले अभंग जाल्यार शिंयाळ्या दिसांनी बायलांचो धालो रंगता... तिनसांजच्या वेळार कोण एकलो जाण्टो वरांचीं वरां काणी सांगता. ह्या सगल्या लोक दायजाची ताणें पोटच्या बाळकावरी अपुरबाय केल्या आनी तरणाट्यांक तितल्याच आपुलकायेन शिकयलां.

म्हादय देगणातल्या ह्या गांवांनी आदल्या काळार रस्ते -पूल नाशिल्ल्यान एकामेकांकडेन संपर्क आनी गांटीभेटी

सहजतायेन जाय नाशिल्ल्यो. पावसाळ्यांत आलतडच्यान पलतडी वचपाक जीव मुठीत घेवन व्हड्यातल्यान वचचें पडटालें. न्हंयक उदक चड चडटकच पलतडीं वचपाक वराचीं वरां तळमळचें पडटालें... आनी हुंवार आयल्यार आलतडचो मनीस आलतडी आनी पलतडचो मनीस पलतडी उरतालो. झाडानी, तार - सावड्डें, वेळगें, खडकी, पाडेली, भिरोंडें, गुळेती, गांजें आनी हेर जाग्यांचेर तारी आसताल्यो. आयज तार - सावड्डें आनी खडके हांगा पूल जाल्ल्यान ह्यो तारी इतिहासात जमा जाल्यात. अशें आसलें तरी गुळेलेची तार पोरणी परंपरा चलयताली. तिवूय आतां इतिहास भरवण जाल्या.

आयज गांवा गांवांनी रस्ते जाल्यात. आतां कुमठळ - करंजोळ मेरेन डांबरी रस्ते पावल्यात. साट्टें, देरोडें ह्या दोंगराच्या मुळसांत आशिल्ल्या गांवांनी रस्त्याचें जाळें पावलां. नानोड्याचे न्हंयचेर वयर देरोडें आनी ताचे वयर साट्टें गांवाक जोडपी पूल जाल्यात. वेळसाचे न्हंयक दाबोस आनी वयर हेदोडें आनी डोंगुलीं हांगा पूल जाल्यात. ल्हान - ल्हान व्हाळांक पूल बांदिल्ल्यान आयज ह्या वाठारात येरादारी वाडल्या. आदल्या काळार पावसाचो सगळो पुरूमेंत व्हरून दवरपी मनीस आयज बाजाराक सहजतायेन पावता. हें सगळें खरें आसलें तरी मुळाव्यो सुविधा अजून थंय पावूंक नात. प्राथमीक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध आसा. गांवा गांवांनी लायट पावल्या. पूण रानात रावपी मनशांक पडपी ते खर त्रास अजून कमी जावंक ना. आजूनय थंयचो मनीस काळखात चाचपडिल्ले वरी वागता. संवसाराची गती ताका खबर ना... विज्ञान आनी तंत्रज्ञानाच्या मळार मनशान मारिल्ले भरारीची ताका सुलूस लागूंक ना. म्हादयच्या प्रवाहाची गती लक्षांत दवरून तो जियेता. कारण ताका परंपरेक बगल दिवपाक आवडना. जे ताच्या भोंवतणी आसा. ताचेरूच तो समाधानी आसा... पुरातन सत्तरी आनी आतांची सत्तरी हातूंत खूब फरक आसा. सत्तरीत गांवकारकी पद्धत मोठ्या प्रमाणात आशिल्ली. हे परंपरेक आतां बगल मेळिल्ली पळोवंक मेळटा. कांय गांवानी ती आजूनय जिती आसा. गांव चलयता तो गांवकार. एका परस चड कुळाचे गांवकार एकी कडेन येवन ते गांव चलयताले. ह्या सगळ्या गांवकाराचे कूळ देव गांवच्या देवळांत आसा. ह्या देवळांत जण एका कुळाच्या गांवकाराक मुळावे

नांगरणी करपी शेतकार

हक्क आसा. ब्राम्हणेकार, सांतेरकार, केळबेकार, जोगेश्वरीकार गांवकार अशे तरेन तांका ताची वळख आसा. उत्सव - परबेक ते परंपरे प्रमाण गांव चलयतात. कितेंय गांवात जालें वा निर्णय घेवपाचे आसल्यार मेळो आपोवन निर्णय घेतात. म्हार समाज ह्या देव देवस्केचो एक म्हत्वाचो घटक. सणा परबेक तो वाजोवणें घालता. ताच्या घरांत वर्सल येतकच ताका परब मेळटा. बेळांचीं आयदना करून दिल्यार भात मेळटा. कुमेर शेताच्या वेळार नाचणें मेळटाले. जण एका गांवात मेस्त आसा. आदल्या काळार हो मेस्त कोयते, कोयत्यो, पाळ, कुराडी पाजोवन दितालो. नागर, जूं, गुटो करून दितालो आनी ताचे बदला शेतकाराकडसून भात घेतालो. म्हालो, मडवळ गांवच्या चाल-चलणुकेचो भाग जावन वावुरतालो. आदल्या काळार नायक समाजातली चली देवळाक घालपाची चाल सत्तरी वाठारात आशिल्ली. गांवच्या मोकासदाराक वेगळो मान आशिल्लो. उत्सव, लग्ना कार्याक गांवचे लोक ताचो मान ताका दिताले आयज काळ बदल्ला. समाज बदल्ला. समाज मानस बदल्ला. वयर उल्लेख केल्ल्यो गजाली लुप्त जायत चल्ल्यात. कांय वायट परंपरा फाटीं पडल्यात. शिक्षण आनी नव्या वेवसायांक लागून समाजाची मानसीकता बदल्ल्या.

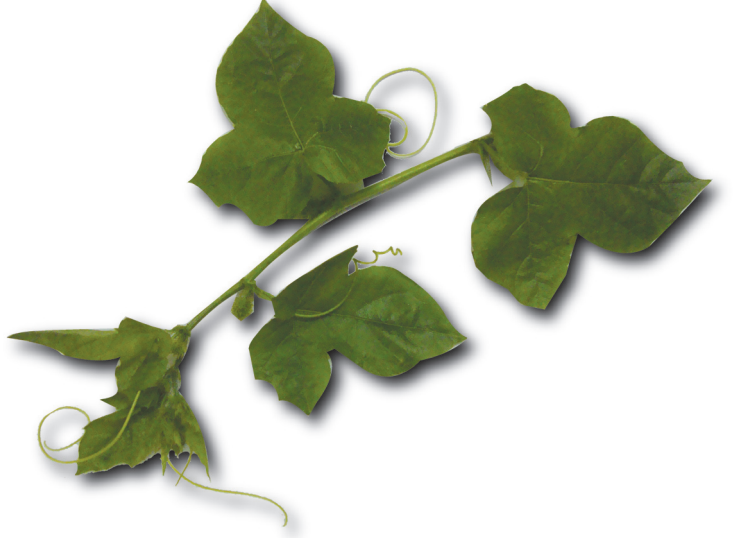
म्हादयच्या रानानी खुबशे गांव पडींग आसात. ह्या गांवांनी पडींग देवळां आसात. झाडानी आनी नागवें हे गांव भाच्याच्या

नात्यान सावड्डें गांवचे गांवकार सणापरबेक देवस्पर्ण करताक. पेंढाळ आनी पेडानी ह्या गांवानी म्हावशे गांवचे गांवकार भाच्याच्या नात्यान थंयचें देवस्पर्ण पळयतात. शेकड्यानी वर्सां पयलीं हे गांव पडींग पडल्यात. कांय गांव आदीं वेगवेगळ्या कारणांक लागून स्थलांतरित जाल्यात. देखीक साट्टें गांव वयर साट्टें गडालागीं आशिल्लो. सुर्लाचो गांव आदीं सकयल न्हंयचे तडीक (सकयल्या सुर्ला) आशिल्लो. कुमारी ह्या दोंगर माथ्यावयल्या गांवात पयलीं लोक वस्ती आशिल्ली. कर्नाटकातल्या भिमगड वाठारात लोक राबितो करून रावताले. कृष्णापुर गांवातल्या लोकांचो मुळ गांव केळील. आतां तो गांव पडींग आसा. कडवळ सारक्या गांवात आजून एकूच घराबो भर रानात वस्ती करून आसा. ह्या सत्तरीच्या वाठारात मेशे, हेबार सारक्यो जमाती रावून गेल्यात म्हणपाचें जाणकार सांगतात. घाटमाथ्यावयल्यान साबार लोक ह्या रानवाठारानी येवन राबितो करून रावल्यात. त्या त्या गांवचीं गाराणी बारकायेन आयकलीं जाल्यार गांवच्या वसावळीचो संदर्भ मेळटा. 'शृंगेरी गांव सोडलय पर्ये गांव जोडलय...' 'बैलूड गांव सोडलय कुडशें गांव जोडलय' अशे गाराण्यानी मेळपी संदर्भ अभ्यासल्यार स्थलांतरित लोकजीण आनी लोक संस्कृतायेचेर चड उजवाड पडपाक मदत जातली.

म्हादयचीं देंवणीं

यल्या कोंब्याचो साद कानार पडटकच कूस परतून न्हिदिल्लो म्हादयच्या देगणातलो कश्टकरी कुळवाडी कोंब्याच्या दुसऱ्या सादार उठून हातरूणार बसता. तो उठून भायर येता... हयन्हयशा काळखांत ताची घरकान्न हाण्डीर दोड घेवन घरांत भितर सरता... हय, म्हादयच्या देंवण्याक जाग येता ती फांतोडपारार. म्हादय न्हयचे तडीर वशिल्ल्या ह्या गांवांक आसता एक 'देवणें'. हें देवणें गांवच्या लोकांक म्हादयच्या तिरार देंवयता. चायेचो तोप चुलीर चडयतलो जाल्यार अनवाळें पाणी जाय. ह्या अनवाळ्या पाण्यां खातीर घरांतली जण एकली अस्तुरी दोड घेवन न्हंयच्या देंवण्यार वयता आनी पाणी घेवन येता. फातें फुटचे पयलीं अनवाळें पाणी हाडूंक देंवण्यार गेल्लेकडेन बायलांची अनवाळी भेट जाता. कांय बायलां देंवण्यार भेटात... कांय मदीं वाटेर. तर कांय गांवात...

मळबांत फातें फुटकच गांवचे दादले मनीस देंवण्यार देंवून येतात. देंवण्या सकयल आशिल्ले सुवातेर प्रातविधी करून तोंड धुंवपाक आनी म्हादयच्या शांत थंड उदकात न्हावपाचो

तांचो सदचो उपक्रम. म्हादय देगणातल्या दोंगर

माथ्यावयल्यान सुर्याचीं किर्णां फांकता

म्हणसर सगळो गांवूच न्हंयच्या तिरार आपआपल्या कामात गुल्ल जाल्लो पळोवंक मेळटा. उदकाच्यो चार पांच दोडी घरा पावयतकच घरांतल्यो चल्यो एकाद्या पाटल्यांत आयदनां भरून देंवण्यार देंवतात. मळ्या जमनीचो रेंवो वा गोबर घेवन घशीन काळेकिट्ट जाल्ले तोप तशेंच हेर आयदनां एका वळीन रावून घांसतनाचें चित्र देंवण्याक जीवसाण भरता. आयदनां घांसतना जावपी तो आवाज... तोपातलें उरिल्लें उश्टें खावंक धडपडपी न्हंयंतलीं असंख्य शेतकां आनी पिट्टोळ...

देवण्यार खंय कितें करप हें थारिल्लें आसता. आयदनां घांसपाक, कपडे उमळपाक, उदक भरपाक तशेंच न्हावपाक वेगवेगळ्यो सुवातो आंखून दिल्ल्यो आसतात. आयदनां आनी कपडे उमळपाच्यो सुवातो सकयले वटेन आसतात. तर उदक भरपाची सुवात वयले वटेन. आयदनां घांसप, उदक भरप, कपडे उमळप आनी न्हावपाचे वेळूय वेगवेगळे आसता. आपणाक जाय तितलें उदक सकाळफुडें भरप. उदक सकाळफुडें भरपा फाटलें कारण म्हळ्यार सकाळचें उदक निवळ नितळ आसता. लोकांची वर्दळ वाडिल्ल्यान देंवण्यावयलें उदक मागीर खदूळ जायत वयता.

सकाळचीं धा वरां मेरेन आयदना घांसून जातात. मागीर घरांतलो कोण एकलो कपडे उमळपाक देंवण्यार देंवता. कपडे उमळपाक रूंद अश्यो म्हादय न्हंयतल्योच व्हांवून आयिल्ल्यो फातरी तडीर दवरिल्ल्यो आसता. गांवच्या देंवण्यार अश्यो तीन चार फातरी आसतात. पोंदा फातर घालून उदकाचे पातळेवयर काडून दवरिल्ल्या ह्या फातरींचेर गांवचे लोक आपले कपडे उमळटात. दावो पांय फातरीर वयर दवरून ताचेर कपडो उडोवप आनी ताका शाबण लावप. ल्हान कपडो आसल्यार थंयचे थंयच त्या कपड्याक दोंय हातानी फातरीर दवरून उजवे हाताच्या तळटान ताका घुंवडावन चोळप... मोठी चादर वा कापड आसल्यार फातरीर नेटान मारून मारून उमळप...

कपडे उमळपाची ही गांवातली तरा अनोखी. कपडे फातरीर माल्ले बगर तांचे उमळप जायना. हातूंत तशें थोडें तथ्यूय आसा. काबाड कश्ट करून मातये - चिखलांत लोळिल्ले कपडे अशे फातरीर मारचेच पडटा... न्हंयच्या देंवण्यार अशीं दोन - तीन बायलां कपडे उमळूंक लागतकच कपडे बडोवपाचो आवाज गांवामेरेन पावता. देंवण्यार कोण

तरी कपडे उमळटा... तशेंच आवाजा वयल्यान कितलीं बायलां कपडे उमळटात हें जुस्त कळटा.

कपडे फातरीर घालचे पयलीं ते फातरीर थुकी उडोवन फातर धुंवपाची चाल आसा. अशी थुकी फातरीर उडयतकच पयलीं कपडे उमळून गेल्ल्यांच्या कपड्यात आशिल्ली रोगराय आपल्याक येवची न्हय म्हूण हो उपाय. उपाय म्हणचे परस मनाचो समज. कपडे उमळपाचें हें काम दनपारमेरेन चलता. गांवांनी बायलां आपणाक कपडे उमळपाक फातर केन्ना मेळटली हाचो अदमास करून देंवण्यार येतात. कपडे उमळूंक येतना कांय आवयो आपल्या भुरग्यांक वांगडा घेवन येतात. येतात म्हणचे परस चार - पांच वर्सांचीं भुरगीं तांचे फाटीक लागतात. कांय जाणां आपणाक न्हंयचेर व्हरना म्हूण रडून आकांत करतात. तीन वर्सां सकयल्या भुरग्यांक न्हंय दाखोवप ना असो लोकमानसांत समज आसा. पांय फुटून घडघडीत चलूंक लागून समज आयिल्ल्या भुरग्यांक न्हंयच्या देंवण्यार व्हरतात. न्हंयचेर आयिल्लें भुरगें वगी एका जाग्यार बसना. तें आपूणय आपले आवय वांगडा कपडे उमळपाक लागता. लेस, तोपरें तशेंच ल्हान आंगाचीं तें आपलेभशेन उमळटा. कपडे उमळटा उमळटा तें उदकांत बसकण मारता आनी मुखार उदकांत हात पांय हालोवपाक शिकता.

कपडे उमळिसर हीं ल्हान माणकुलीं भुरगीं न्हंयत न्हावन घेतात. देंवणें खोल आसल्यार तांची आवय तांचेर पाळत दवरून आसतात. पूण कांय वेळार अनर्थ हो घडटाच. उदकांत खेळटां खेळटां एकादें भुरगें चड उदकांत वचून बुचकळटा. चार उदकाचे घोंट पोटांत वयता... जायते फावट हीं ल्हान भुरगीं न्हातां न्हातां उदक पोटांत वचून बुडिल्लीं आसात. कांय भुरगीं पांय घसरून न्हंयंत बुचकळ्ळ्यांत आनी मेल्यांत. ह्या कारणांक लागून आवय बापूय आपल्या भुरग्यांक न्हंयचेर न्हावंक धाडपाक मनाय करता. कांय बायलां उमळिल्ले कपडे सुकोवंक घालतात. हेर कपडे उमळटा म्हणसर पयलीं घातिल्ले कपडे सुकून कुरकुरीत जातात. आदल्या काळार गोठणीर गोरवांक राखूक आयिल्लीं कांय धनगर बायलां दोंगर माथ्यार साकून आपले कपडे घेवन सकयल देंवण्यार येतालीं आनी दनपारच्या वेळार कपडे उमळून सुकोवन घरा घेवन वयतालीं. सकाळ तशेंच सांजवेळार घरांतलीं सगळीं

थळावे लोक देंवण्यार कपडे उमळटाना

मनशां उदकाचें आयदना घेवन येतालीं आनी उदक भरून घेवन वयतालीं.

गोठणे गोरवां राखूंक आयिल्ले राखणे दनपारच्या वेळार ह्या देंवण्यांचेर न्हाताले. गोठणे गोरवां बसोवन एक दोन वरां न्हंयंत सोयानी खेळटाले. हे राखणे आनी गांवातले हेर भुरगे मेळून देंवण्यार न्हावंक देवतकच ह्या भुरग्यांचो बोवाळ वाठारभर जातालो. चले भुरग्यां वांगडा चलयोय न्हाताल्यो आनी आपसांत सोयानी खेळटाल्यो... शाळेक सुटी पडटकच अशा भुरग्यांचे वेगवेगळे गट देंवण्यार न्हातना पळोवंक मेळटाले. ल्हान चलयो, व्हडल्यो चलयो. ल्हान भुरगे आनी व्हडले चले अशे गट ह्या देंवण्यार आपआपले परीन न्हाताले... कोण तडीक डुबू डुबू करतालो... कांय मदीं न्हंयच्या पात्रांत वयताले... कांय आलतड पलतड मारताले... केळीच्या काणयांची तराणीं करताले... एकाद्रें सुकें खोड न्हंयंत धुकलून ताचेर बसून पेवताले... बुडी मारून न्हंयची खर काडटाले अशें वरांचीं वरां चलतालें...

गरमेच्या दिसांनी दनपारच्या वेळार चलिल्लो हो उदकांतलो खेळ ह्या भुरग्यांक आनंदीत करतालो... गांवातलीं सगळीं भुरगीं दनपारच्या वेळार म्हादयच्या देंवण्यार मेळटालीं. कांय जाण तर दिसाक चार - चार फावट उदकांत देंवताले. न्हावंक वयता म्हण घराकडेन दबकावणी आसताली... वेळ पडल्यार मारूय पडटालो. तरी आसतना हे भुरगे न्हावपाचें

सोडिनासले. देंवण्या सकयल दुसऱ्या एकाद्या जाग्यार वचून लिपचोरयां न्हाताले. अशीं वरांचीं वरां न्हातकच देंवण्या वयलें उदक खडूळ जातालें... हांच्या आंगांकूय रेबो दाटतालो... दोळे तांबडे जाताले... हाता पायांचीं तळटां धवींफुल्ल जातालीं...

सांजवेळार सूर्य अस्तमत्यार कामाक साकून आयिल्ले गांवचे लोक न्हावंक देंवण्यार देंवताले. हातूंत मोठ्यांचोय भरणो चड आसतालो. कांय भुरगे दनपारां न्हावन सांजेचे परत न्हावपाक देंवण्यार वयताले. तांचे खातीर दनपारचें हें न्हावप नासतालें. तें उदकांत खेळप आसतालें. सांजच्या वेळावयलें न्हावप हें साबण लावन बरें न्हावप आसतालें. आलतडी कामाक वचपी लोक वयतना न्हंयचेर न्हाताले. आपले कपडे आपूणच उमळटाले. दोंगर माथ्यार रावपी कांय दादले मानाय न्हावंक येतना उदक व्हरचे खातीर कळसो वा तपलें घेवन येताले आनी न्हावन जातकच उदक भरून घेवन घरा वयताले.

सांजेच्या वेळार देंवण्यार गर्दी जावची ती न्हावपाक. दादल्यांचें न्हाण तिनसांज मेरेन चलतालें. आनी मागीर न्हावपाक देंवतालीं तीं बायलां. आमोरेचेर कांय बायलां न्हावपा खातीर देंवण्यार देंवतालीं. तांचें हें न्हाण सात आठ मेरेन चलतालें. मुखार कोण एकलो दादलो न्हावचो उरल्यार ताचे उपरांत न्हंयचेर वचून न्हावन घेतालो.

जून ते सप्टेंबर मेरेन म्हादय न्हंयक उदक चडिल्लें आसता. ह्या काळांत न्हंयचें उदक खदूळ जाल्लें आसता. उदकाची पातळी वाडिल्ल्यान आनी व्हांवत्या उदका वांगडा तडीर रेबो येवन सांठवल्ल्यान न्हंयचेर कोण देंवनात. ह्या काळार गांवचे लोक एखाद्या व्हाळार वा झरीर वचून न्हावप - धुवप करतात. देंवणें दिसपाक लागतकच गांवचे लोक व्हांवून गेल्ल्यो फातरी तडीर वयर काडटात. तांचे वयलो रेबो धुतात. देंवणें आरशें बुरशें जाल्यार निवळ करतात.

वयर उस्तें तें सकयल उसगांव मेरेन म्हादयचे तडीर आशिल्ले गांव हे म्हादयचे प्रेरणेन जगतात. म्हादय न्हंयचें आनी त्या लोकांचें एकामेकाकडेन भावनीक नातें आसा. ह्या नात्यांत धार्मीक, सामाजीक, सांस्कृतीक आनी अर्थीक अधिश्ठान आसा. दिसपट्टे जिणेंतल्यान म्हादय वजा केली जाल्यार तडिवयल्या लोकांची जीण तडिपार जातली... हाका लागूनच ह्या गांवाच्यो कितलेश्योच पांयवाटो न्हंयच्या देंवण्यार वचून थांबल्यात. ह्यो वाटो शेंकड्यानी वर्सांपयलीं पूर्वजांच्या अनवाळ्या पावलांनी निर्मिल्यात... ह्या गांवच्या लोकांक ह्या ना त्या कामाच्या निमतान देंवण्यार हें वचचेंच पडटा. सगळ्या गांवांतल्या लोकांक सोयिस्कर अशीं आशिल्लीं हीं देंवणीं पावला कणकणी उलो घालतात. न्हावप, धुवप, घांसप,

पुसप करून वाटसरूंच्या ताळ्यासकयल थंड उदकाचो घोंट घालपाचें काम हीं देंवणींच करतात.

हीं देंवणीं अनवाळीं. ह्या देंवण्यार नुस्तें उजरावप ना. प्रातविधी करप ना. शागोती धुंवप ना. भश्टे बायलेन देंवण्यार वचप ना. हेर तरेचें वायट काम ह्या देंवण्यार करप ना असो अलिखीत नेम आसा. देंवण्या वयले निवळसाणीविशीं कोण कोणाक शिकयना. देंवणें निवळ उरपाक जाय हें जण एकलो आपशींच शिकता. कोणें कितेंय हळशीक केल्यार एकलो दुसऱ्याक समज दिता.

ह्या देंवण्यांक वेगवेगळीं नांवां आसात. गणपती पायतात म्हण तें गणीस देंवणें. देंवण्यार आशिल्ल्या झाडावयल्यान, खडपावयल्यान तशेंच विशिश्ट समाज वा घराण्या वयल्यान लेगीत देंवण्यार नांवां आसात. घोटकय वयलें देंवणें हें नांव घोटींग झाडाच्या नांवा वयल्यान पडलां. गांवच्या वयर आसल्यार वयलें देंवणें आनी सकयले वटेन आसल्यार सकयलें देंवणें. अशीं नांवां आसात. तशेंच आरोसकारांचें देंवणें हें नांव तें एकूच कुटूंब त्या देंवण्याचो वापर करता म्हण पडलां. गाडेदेवण्याक तेंकून सकयल एक 'म्हार देंवणें' आशिल्लें. सावड्डें गांवचे म्हार ह्या देंवण्यार येवन कपडे उमळप, न्हावप - धुवप, आयदना घांसप आनी हेर कामां

कुडशें गांवचें देंवणें

करताले. हें म्हारांचें देंवणें आशिल्ल्यान हेर जातीतले लोक ह्या देंवण्यार वचनासले. पुरण शेतां आशिल्लीं तेवेळार ह्या देंवण्याचेर वर्दळ आसताली. वयले वटेन हेर समाजातले लोक उमळप - न्हावप करताले आनी मात्से सकयल म्हार लोक आपलीं कामां करताले. तांच्यो फातरीय वेगळ्यो आसताल्यो. त्या लोकांनी आपल्या फातरींचेर कपडे उमळपाक येवप ना असो अलिखित नेम आसतालो. आनी हो नेम पाळपय जातालो.

आयज समाज बदल्ला. ह्या देंवण्यार सरकारान आडवो बांद घातला. देंवणें आतां उदका पोंदा गेलां. पूण माय म्हयन्यांत बांदाच्यो प्लेटी काडटकच लोक ह्या देंवण्यार देंवून येतात. पूण आतां गाडेदेवणें आनी म्हारदेवणें असो भेद उरूंक ना. सगळे जातीतले लोक ह्या देंवण्यांचो हक्कान वापर करतात.

ह्या म्हादयच्या देंवण्यांचेर भुरगीं, बायलां तशेंच जाण्ट्यांची वर्दळ आसता. हीं देंवणीं म्हळ्यार गांवातल्या लोकांक दिसपट्टें मेळपाचें एक सामाजीक थळ. आयदनां घांसतना चलयो भुरग्यांमदीं जातात गजाली कवळ्या मनांतल्या भावनांच्यो... कपडे उमळटना बायलां बायलां मदीं जातात गजाली घरांतल्या सुख दुःखाच्यो... दनपारच्या वेळार म्हादयत सोयानी खेळटना भुरग्यांमदीं उसळून येतात तांच्या काळजातले उत्फर्के आनी उमाळे... ल्हान भुरग्यांमदीं उसळटात खोसयेचे फवारे...

उदका खातीर सकयल देंवून येवपी गोरवां आनी म्हसरां, तांचे राखणेक आशिल्ले राखणे ह्या देंवण्यांक एक वेगळोच साज चडयतात. देंवण्याचे वयले वटेन, सकयले वटेन तशेंच पलतडी आशिल्लीं पुरण शेतां. न्हंयचे तडीवयली रुखावळ... न्हंयचे चाळीतले फातर आनी रेंव ह्या वाठाराक वेगळेंच रूप चडयता. धर्मीक उत्सव आनी सण परबेवेळार ह्या देंवण्याक एक आगळो वेगळो रंग चडटा. देंवण्यार जावपी दसमी पुजन. इकराव्या दिसा न्हंयक आफडूंक वचपी बाळंटीण. गिरणाचें न्हाण, वेगवेगळ्यो सण - परबो आनी रिती रिवाजा वेळार घेतिल्लें न्हाण, कृषी संस्कृतायेच्या वेगवेगळ्या आंगांचेर उडवाड घालता.

आयज सगळें चित्र बदल्लां. घरा घरांत नळ पाविल्ल्यान

देवण्यार वचपाची पाळण

दिसपट्टे देंवण्यार कोण आतां वचनात. कपडे उमळपाक, आयदना घांसपाक, न्हावपा - धुंवपाक देंवण्याचेर वर्दळ दिसना. सकाळीं फुडें अनवाळे उदक हाडपाक न्हंयचेर बायलां वचनात. न्हंयचेर वचपूच म्हळ्यार आयज लजशी दिसपाक लागल्या. ह्या देंवण्यांचेर अनवाळेंपणूय आतां उरूंक ना. आतांच्या भुरग्यांक न्हंयचेर वचपाक दिनात. आयज आवयच्या फाटल्यान न्हंयचेर वचपाक भुरगें रडना... कारण ताका आयज न्हंयची ओड उरूंक ना. गोरवांक न्हंयचेर उदकाक वचपाची वाट खबर ना. खबर ना म्हणचे परस न्हंयच्या देंवण्यार वचपाच्यो वाटोय आयज स्वार्थी मनशांनी वंय आनी दुरीग घालून बंद केल्यात. आमच्या तारीवयल्या देंवण्यार सकयल देंवपाक चार - पांच वाटो आशिल्ल्यो. त्यो वाटोय अशेच तरेन आडायल्यात. न्हंयचेर वचून उदक पियेतलीं म्हळ्यार गोरवांक वाट उरूंक ना. उदकाचे नळ आयिल्ल्यान देंवण्यांचेर वर्दळ ना. ताका लागून ह्या देंवण्यांचेर सूख - दुःखाच्यो गजाली जायनात. देंवणें कशें आसा... कशें जालां हाची वासपूस कोण करीना. सामाजीक अधिष्ठान आशिल्लीं देंवणीं कायमचीं इतिहास भरवण जायनात मूं? हो हुस्को आतां दिसपाक लागला.

(फोटो-गणेश शेटकर)

फातर लोकमानसांतले आनी दोंगर पालसणांतले

दय न्हंयच्या पात्रांत आनी चाळिनी अब्जानी फातर... वेगवेगळ्या प्रकारचे... वेगवेगळ्या आकाराचे... आनी वेगवेगळ्या रंगातल्या ह्या फातरांनी तडिवयल्या मनशाक सदांच आकर्शीत केला. न्हंयंतल्यान आनी चाळितल्यान भोंवतना ह्या फातरांनी ताचें मन आकृश्ट केलां. तांची ती सोबीतकाय पळोवन तो भुल्लुसून गेला. अशेंच एक शिल्पचित्र नदरेक पडनाफुडें ताचीं पावलां अचकीत थांबल्यांत. अजापीत नदरेन ताणें तें शिल्पचित्र नियाळ्ळां... अचळय उखलून ताणें ताका तोखेलां आनी तो तें घरा घेवन आयला.

भुरगेपणांत ह्या ना त्या निमतान हांव म्हादयच्यो चाळी भोंवलां. वेगवेगळ्या आकारातले असंख्य फातर हांवें लागींच्यान नियाळ्ळ्यात. एकादो ल्हान बसकणेच्यो कोंत्रावल्ल्या फातरांत म्हाका देव दिसला.

देवळाच्या घुमटाच्या आकाराचो फातर दिसतकच मन आनंदीत जालां. ह्या फातराक धुला पुसला...

म्हादयतल्या उदकाचें न्हाण घातिल्लो हो कोरीव फातर मागीर तुळशींत वचून बसला. म्हादयचे दोनूय तडिनी आशिल्ल्या गांवांतल्या

तुळशीनी अशे तरेचे फातर देवत्वाक पाविल्ले पळोवंक मेळटात. ह्या शिल्पचित्राच्या मस्तकार पडटा म्हादयच्या अनवाळ्या उदकाचें न्हाण... त्याच्या कपळाक लागतात गंदाचे तिबे... आनी आंगभर शिंवरतात रंगरंगयाळीं फुलां.

(फोटो-गणेश शेटकर)

तुळशींत पुजिल्लो चाळचो गुंडो

अशा वेळार अंतस्कर्णांतल्यान जुळटात हात... करपाक नमस्कार त्या शिल्पचित्राक...

हय. म्हादयच्या तिरार रावपी कश्टी कुळवाड्यांक त्या शिल्पचित्रात देव दिसता. ताचे नदरेन वेध घेतला तो त्या देवत्वाचो. ताका लागून तो त्या शिल्पचित्राची मनोभावनेन पुजा करीत आयला. सणा-परबेक ताच्या माथ्यार गंध- फूल घालीत आयला. म्हादयचे चाळीतलो एकादो कोरीव असो फातर हाडून ताची ताका पुजा करीन अशी कित्याक दिसली काय? अश्या ह्या फातरांची पुजा करपाक ताका कोणें सांगलें काय? कोणें फुंकलो ताच्या काळजांत हो देवत्वाचो मंत्र? म्हज्या मताप्रमाण ताका तसो कोणेच प्रेरीत करूंक ना. तो स्वता अंतःप्रेरीत जाला. सोबीत -सुंदर कोंत्रावल्ल्या फातराक ताणें पळयला आनी ताच्या तो मोगात पडला. हें शिल्पचित्र आपणाक परत परत पळोवंक मेळचें... ताची सोबितकाय परत परत नदरेखाला घालपाक मेळची हो ताचो हावेस. ह्या

ताच्या हावेसान ताका तें शिल्प घरा हाडून तुळशींत दवरपाक लायलां. हिन्दू मनान आयजवेर हेंच केलां. सोबीत -सुंदर आनी भव्य -दिव्य अशें जें ताका दिसलां ताका ताणें पुजलां. ह्याच हेतातल्यान झाड, दोंगर, न्हंय, दर्या, चंद्र, सुर्याक धरून हेरांची ताणें पुजा केल्या.

न्हंयंतल्या त्या चित्रमय फातरांचे बाबतीत तेंच घडलां. त्या फातरात आशिल्ली चित्रमयता अळंग काळजांत देंवतकच तो त्या शिल्पा मुखार नतमस्तक जाला. ज्या शिल्पकारान ताका कोंत्रायला ताचे विशीं ताच्या मनात आदर निर्माण जावन ताचे हात नमस्कार करपाक जुळ्ळ्यात... हो नमस्कार त्या फातरात लिपून बशिल्ल्या देवाक न्हय. हो नमस्कार त्या शिल्पचित्राक... ज्या शिल्पान मन प्रफुल्लीत केलां... ज्या शिल्पान दोळ्यांत शितळसाण रकयल्या... ज्या शिल्पान काळजांत सूख -थंडाय रिगयल्या... ज्या शिल्पान मनात शांतताय ओतयल्या, त्या शिल्पचित्राक हो नमस्कार...

म्हादय न्हंयच्या दोनूय तडिनी वशिल्ल्या गांवांनी होळयेच्या नेमाकडेन वाटकुळे गुळगुळीत फातर आशिल्ले पळोवंक मेळटात. हे फातर आकारान कळश्यायेदे मोठे आनी आकांताचे जड. जंय होळी पुरतात थंय हे फातर कित्याक हाडून दवरल्या काय? पळयतल्याक प्रस्न पडटा. घडये लांबचे लांब उबी आशिल्ली होळी पडची न्हय म्हण ते तेक्या खातीर दवरल्यात आसपाक जाय असो कोणाचोय समज जावं येता. पूण अशें कांयच ना. ह्या गुळगुळीत फातरांचो होळये दिसा दोन तरेन उपेग करतात. एक होळयेच्या मुंदात दवरिल्ल्या ह्या फातरांचेर नाल्ल मारून फोडप आनी दुसरो उपेग म्हळ्यार दोनूय हातांनी फातर उखलून फाटले वटेन उडोवप. त्या फातराचो दुसरो उपेग लक्षांत घेवपासारको आसा. शक्त लायल्यार दोगां मनशाक हालचोना इतलो जड आशिल्लो हो गुळगुळीत - सुळसुळीत फातर होळयेच्या दिसा एकल्यान उखलप आनी खंयच आंगाक तेकय नासतना तकलेवयल्यान फाटल्यान उडोवप. केदो हो पराक्रम! केदें हें शक्ती प्रदर्शन!

होळी म्हळ्यार बळिरामाचो खांबो अशें लोकमत आसा. होळी झुजोवपाक बळ लागता. दोन पार्तेलां दोन अर्दान रावून सगळी शक्त एकठांवन होळी झुजयतात. होळी नेमान घालून पुरतकच ह्या चाळच्या फातराकडेन बलदंड मनीस कुस्ती खाता. आपूण ह्या फातराक यत्नान उखलून फाटलेकडेन उडयतलो म्हणपाचो निर्धार करता. सगळी शक्त पणाक लावन तो ह्या झुजाक तयार जाता... आनी झूज जिखताय बी. होळयेच्या दिसा असलीं झुजां गांवा गांवांनी पळोवंक मेळटालीं आनी मेळटात.

कोणा एका पुर्वजाच्या मनात ह्या चाळच्या फातराकडेन झूज खेळपाची कल्पना आयली आसपाक जाय. ही कल्पना तकलेत किल्लून येवचे पयलीं ताका त्या फातराची भेट जाल्ली आसपाक जाय. ह्या वाटकुळ्या गुळगुळीत जड अशा फातराक न्हंयचे कुशीक पळयतकच ह्या फातरा वरवीं आत्मबळ तोलपाचो विचार मुखार आयला आसपाक जाय. ह्या फातराक पळयतकच तो हांगा मेरेन कसो हाडलो काय? असो प्रस्न मनात येवन वयता. घडघडावन काय उखलून? चड करून उखलूनच हाडपाक जाय. हो फातर जाण्टेल्यांक खंय मेळ्ळो काय? गांवालागीं काय पयस म्हादयच्या देगणात?

होळये भोंवतणी दवरिल्ले वाटकुळे फातर

अशे आनीक कांय प्रस्न मनात येवन वयतात. म्हादयचे चाळींत असले तरेचे मोठे वाटकुळे गुळगुळीत फातर मेळप कुस्तार जाता. म्हादय न्हंयची चाळ पयस मेरेन भोंवल्यारूच चुकून एक खंयतरी असले तरेचो फातर मेळपाची शक्यताय आसता. अशें आशिल्ल्यान आमच्या जाण्टेल्यांनी हे फातर पयसुल्ल्यान मोठ्या कश्टान हाडल्यात म्हणपाचें कळटा.

ह्या गांवांनी देवळा भोंवतणचो वाठार नदरेखाला घातल्यार चाळीतले गुळगुळीत अशे लांबोडये फातर पुजेक लायिल्ले आसात. थळाव्या जाण्टेल्यांनी दिल्ले म्हायती प्रमाण शिल्पकलेचो उदेव जावचे पयलीं असले कोरीव फातर हाडून पुजपाची चाल आशिल्ली खंय. एकादो सोबीत सुंदर कोंत्रावल्लो मीटरभर उंच फातर हाडून पुजेक लायताले. हे फातर चडशे आकारान लांबट आसताले. (फोटो पान-162) हे लांबट फातर उबो दवरून ताची पुजा करताले. म्हादेवाचें लींग म्हण एकादे फातरीक ल्हानसो बुराक मारून ताचेर गुळगुळीत आकाराचो फातर दवरताले आनी ताका लींग स्मरूनय ताची पुजा जाताली. म्हादय अभयारण्यात कडवळ, पेंढाळ, झाडानी, पेडानी, बोंदीर तशेंच हेर पडेल गांवांनी असले तरेचीं लिंगा आयजूय पळोवंक मेळटात. शिल्पकलेचो उदेव जाले उपरांत अशे तरेचे फातर पुजपाचे कमी जालें. ह्या फातरांची सुवात कोरीव पाशाणांनी घेतली. हीं कोरीव पाशाणा चड जित्तीं जिवीं दिसपाक लागलीं.

पूण शिल्पकलेच्या उदेवाक लागून फातर पुजनाचो प्रभाव कमी जालो अशें म्हळें तरी तें पुराय खरें न्हय. साबार कडेन

पिस्त्याच्या पाशाणा कुशीक आशिल्लो फातररूपी देव

म्हादयचे गुळगुळीत लांबट फातर पुजेक लावन तांची आयजूय पुजा जाता. आपल्या पुर्वजांची याद उरची तांचें स्मरण जावचें, तांची कृपादृष्टी समेस्त पिळगेचेर उरची म्हण जाण्टेल्यांनी ह्या फातरांच्या रूपान 'पुराव' पुजिल्लें पळोवंक मेळटात. हें पुराव म्हळ्यार फुडले पिळगेक मेळपी राखण. जिविता मुखार येवपी संकश्टां हीं पुरवां आपल्या पांयां पोंदा चिड्डितात असो समज आसा. हीं पुरवां फातराच्या प्रतिकरूपान पुजतात आनी आपली राखण करून घेतात. सत्तरीतलो म्हार समाज आपलो देव म्हारींगणय फातराच्या रूपान कांय गांवांनी पुजिल्लो आसा. गांवच्या देवळा भायर सुवात आशिल्लो हो म्हारींगण देव त्या समाजाचो आदार. तांच्या उल्याक तो पावता.

म्हादयच्या ह्या फातरात लिपिल्ली केदी व्हडली ही श्रद्धा. वयर म्हादयच्या देगणात कडे कोसळून पडिल्ले ते फातर... उदकाच्या प्रवाहात झरता... झिजता... मुखार प्रवाहाच्या नेटान धडपडत गडगडत सकयल येतात... आडवो - हुदारो लोळत सकयल आयिल्लो हो फातर सकयल तडीर येवन

पडटा. हो तडीर शेवटल्लो गुळगुळीत लांबट फातर... चाळचो फातर उरना. गांवच्या जाण्टेल्याच्या हातात पडटकच ताका तातूंत आपलो पुर्वज दिसपाक लागता... त्या निर्जीव फातरात कोणाक कितें तरी दिसप हें हांगा खूब म्हत्वाचें. कारण ताचे ते नदरेन सजीवता आसता. ताची नदर त्या फातरार थिरावतकच मनात उदेल्लें तें काल्पनीक शिल्प तातूंत अळंग रिगता... आनी निराकारी चित्र आकार घेवंपाक लागता. अशे असंख्य आकार ह्या म्हादयच्या फातरांनी विसाविल्ले आसात.

ह्या फातरांतले आकार पळयतलो जाल्यार तुजेकडेन जाय ती अनवाळी अंतरंगात देंवपी नदर. हे नदरेन ते फातर नियाळटकच तीं अदृश्य शिल्पां सजीव जावन आपूण जावन तुजेकडेन उलोवंपाक लागतात. आपले असंख्य पोवाडे गावपाक लागतात. खुंटी मारून जोडिल्ले मठयेची म्हयमा गावपाक लागतात. अशा वेळार दोळ्यां मुखार सरकता तो सामाजीक आनी सांस्कृतीक इतिहास. हो इतिहास थळा काळा सयत उबो रावता.

दिवाळेकडेन कार्तीक शुद्ध दसमी दिसा म्हादयच्या देगणातल्यो बायलो म्हादयच्या तिरार दसमी पुजतात. दसम, एकादस आनी दुवादस असो उपास धरून हो पुजनाचो कार्यक्रम जाता. दसमी पुजनाक साहित्य म्हण रोजां, आंब्याचीं पानां, काजळ, पिंजर, उजवात, अक्षतां, वात, साकर आनी सुरय तांदळा वांगडाच न्हंयेतले बारीक लांबोडये 'धा' फातर लागतात. ह्या पुजेच्या साहित्या भितर हे न्हंयंतले बारीक लांबोडये 'धा' फातर खूब म्हत्वाचे.

दसमी पुजपी ही अस्तुरी म्हादयच्या तिरावयले गुळगुळीत लांबटशे बारीक फातर सोदून ते धुता. न्हंयचे तडीर एकादो जागो निवळ करून शेण काडटा. ह्या निवळ केल्ल्या जाग्यार धा आंब्याचीं पानां हारीन दवरून तांचेर उबे फातर दवरतात. ह्या फातरांचेर काजळ, पिंजर, फुलां घालून दिवो दाखयतात. अक्षतां घालून निवैद्य दाखयतात. मुखार दुवादशी दिसा तुळशी मुखार वाती जाळून ती अस्तुरी उपास सोडटा.

दसमी पुजन म्हळ्यार धा अवतारी पुरूशांचें पुजन. आंब्याच्या पानार आडवे दवरिल्ले ते 'धा' फातर म्हळ्यार धा वेग वेगळ्यो देवता. ह्या धा देवतांची पुजा म्हादयचे तडीर

म्हादयच्या फातरांच्या रूपान वर्सान वर्स जायत आसा. त्या दिसा प्रत्यक्ष धा अवतार म्हादयच्या तिरार अवतरतात आनी म्हादयच्या पाण्याक स्पर्श करून म्हादयच्या उदकाक पवित्र करतात. पुजेचे मांडावळीक वेंचून काडिल्ल्या त्या धा फातरांनी ते अस्तुरेक दिसता ते दश अवतार... म्हादय न्हंयतल्या फातर पुजनाफाटली अस्तुरेची प्रेमळ श्रद्धा हांगा अंकुरता... फुलांचो परमळ... गंधाचो परमळ... तेला - तुपाची मंद पेटपी ती वात... आनी तो म्हादयच्या उदकाचो शितळ असो स्पर्श त्या फातरांनी देवत्व रिगयता...

म्हादय न्हंयच्या पात्रांत मेळपी ह्या वेगवेगळ्या आकाराच्या फातरांची वेगवेगळ्या रूपांनी जरी पुजा जाली तरी अप्रत्यक्ष रूपान ती लोकमाता म्हादयचीच पुजा. म्हादय ही तडीवयल्या लोकांची जननी... ती आदीमाता... तिच्याच शितळ - थंड स्पर्शान हें लोकजिवीत फुल्लां - फळ्ळां आनी आकाराक आयलां. म्हादय न्हंय आयज आमचे मुखार असंख्य रूपां घेवन नित्य नेमान खळखळत आसा. उदक हें तिचें द्रव्यरूप तर फातर हें तिचें घन रूप...

म्हादय न्हंयचे चाळींत त्या चाळच्या गुळगुळीत फातरांनी

म्हादयचे तडिवयलें दसमी पुजन

चाळच्या फातरांचो दुरीग

चुकून तांबडो (लॅटरायट) फातर दिश्टी पडटा. हो फातर त्या चाळच्या फातरांनी मेळप तशें दुर्मिळूच. पृथ्वीचेर परग्रहावयलो एकादो मनीस येवचो तसो हो तांबडो फातर. वयर कर्नाटक वाठारांतल्या म्हादय देगणात चुकून हो फातर दिश्टी पडटा. ताचें तें दिश्टी पडप लेगीत आपलेपणाची भावना किल्लयता. कारण आमी त्या फातराक सकयल गोंयच्या वाठारांत सदांच पळयतात. पूण त्या देगणांत तो दुर्मिळ... हो फातर मेळ्ळो जाल्यार तो खडबडीत आसना. तो त्या चाळच्या फातरावरीच गुळगुळीत जाल्लो आसता. ताच्या त्या तांबसाळ रंगा खातीर तो रोखडोच नदरेन भरता. पयसुल्ल्यानूच तो तुजें लक्ष आपले वटेन ओडून घेता. ह्या फातरातलो फुसफुशीत भाग झरून व्हाळून गेल्ल्यान ताच्या आंगार शेंकड्यांनी ल्हान ल्हान बुराक थाये पडटात. आंगावयल्या ह्या बुराकांच्या जाळाक लागून ताच्या सौंदर्यांत इल्ली चडूच भर पडटा. ताची ती शिल्पकृती नदर पिसयता.

असले तरेचे फातर उपन्हंयातल्यान आनी व्हाळातल्यान व्हांवत येवन न्हंयक मेळटात. कांय फावट पावसाळ्यांत दोंगरा माथ्यावयले फातर घडघडत येवन न्हंयत पडटात. कांय कडेन पात्रांत तांबड्या, पिंगश्या आनी हळदुव्या रंगाच्या फातरांचो शेकरो सांठावल्लो दिश्टी पडटा. ह्या शेकऱ्यात ते गुंडे कमी प्रमाणात आसतात. आदल्या काळार हे रंग-रंगयाळे फातर वेंचून व्हरून ताचे पासून रंग तयार करताले.

म्हादय न्हंयचे तडीवयले लोक आपले दिसपट्टे जिणेत

चाळींत मेळपी तांबडो फातर

ह्या चाळच्या गुण्यांचो उपेग वेगवेगळे तरेन मोठ्या प्रमाणात करतात. विशिश्ट आकाराचे हे फातर टूकांनी भरून व्हरून बागायती भोंवतणी दुरीग बांदपाक वापरतात. म्हादय न्हंयच्या परिसरातल्या बागायतींक ह्या चाळच्या फातरांचे दुरीग काडिल्लें दिश्टी पडटात. दुरगा खातीर हेर फातर जमयतलो जाल्यार खूब कास्तीकेचें काम. चाळचे फातर मेळपाक सोपें पडटात. न्हंयचे चाळीत एका विशिश्ट जाग्यार, जंय हे फातर शेकान शेक पातळिल्ले आसतात थंय वचून हे फातर वेंचतकच जाले. हे फातर सोप्यान मेळटात हें जरी खरें आसलें तरी ते आकारान गुळगुळीत आशिल्ल्यान बांदिल्लो दुरीग तितलो घटमूट जावंक पावना. ताचे ते गुळगुळीत पणाक लागून माती घांस घेना. ताचे उरफाटें, फोडून तयार केल्ल्या जांबळ्या फातरांचो दुरीग घट आनी मजबूत जाता.

चाळच्या फातरांच्या दुरगाचें खाशेलेंपण म्हळ्यार हो दुरीग बांदपाक बरो. हे फातरय घट आशिल्ल्यान ते पावस आनी वताच्या माऱ्यान बेगीन झिजून वचनात आनी तांची धूप जायना. हेर फातरांच्या दुरगाचेर पावसाक मोठ्या प्रमाणात करड किल्लून येता तशें हांगा जायना. ह्या दुरगाची एक वायट बाजू म्हळ्यार पावसाच्या माऱ्यान हें दुरीग कुडक्या कुडक्यांनी कोसळपाची शक्यताय चड आसता.

म्हादयचे चाळीत पावसाळ्या उपरांत भोंवून पळयत जाल्यार एक गजाल लक्षांत येता ती म्हळ्यार न्हंयच्या प्रवाहाच्या नेटार कांय कडेन चाळचे वेगवेगळ्या आकाराचे

फातर दिसतात. कांय कडेन रेंव, कांय कडेन कालयांव मिस्तूरात रेंव तर कांय जाग्यांचेर फकत कालयांवूच थिरावल्लो आसता. जे लोक रेंवेचो धंदो करतात ते कालयांव मिस्तूरात रेंव चाळणीक घालून रेंव आनी कालयांव वेगळो काडटात. हो कालयांव म्हळ्यार ल्हान ल्हान चाळच्या फातरांची रास. हे ल्हान फातर पळोवंपाक बरे दिसतात. वेगवेगळ्या आकाराचे हे फातर पळयतल्याक अजापीत करून सोडटात.

हो कालयांवाचो उपेग जमनीक बेतो घालपाक जाता. ह्या कालयांवाचो बेतो जमनीक घातल्यार जमीन थंड उरता अशें जाणकारांचें मत आसा. कालयांवाची उपयुक्ताय पळोवन म्हादय न्हंयचे चाळीतलो कालयांव मोठ्या प्रमाणात बेत्याखातीर उपसून व्हरतात. वर्साक हजारांनी ट्रक हो कालयांव वेगवेगळे कडल्यान भायर सरता. रेंवेचो धंदो करपी लोक गिमाळ्यात हो कालयांव मोठ्या प्रमाणात वयर काडून दवरतात आनी पावसाळ्यांत मागणे प्रमाण ट्रक भरून दितात.

सत्तरीत गांवांनी प्रत्येक घरामुखार आंगण आसा. गिमाळ्यांत हें आंगण पेटून निवळ सुळसुळीत करतात. पावसाळ्यांत आंगणांनी उदक सांठवल्ल्यान निसरड जाता. अशा वेळार वाटेपुरतो वा आंगणभर हो कालयांव हाडून शिंपडायतात. अशें केल्ल्यान आंगणात वेवस्थीत भोंवपाक मेळटा. पावसाळ्यांत घराची पावळी आंगणांत एकसारकी पडिल्ल्यान थंय फोंडकुलां पडटात. अशीं हीं फोंडकुलां पडचीं न्हय म्हण पावळी पडटा तितल्याच कुडक्यार हो कालयांव हाडून शिंपडायतात.

गार्डनातली सजावट करपाक आयज मोठ्या प्रमाणात ह्या चाळच्या फातरांचो उपेग करतात. हे चाळचे फातर वेगवेगळ्या आकारात मेळिल्ल्यान ते जाय तशे जायते पद्धतीन लावपाक मेळटात. आडवो, उबो, तिरपो तशेच बसकेन हे फातर लायतकच सोबीतसाणींत भर पडटा. त्रिकोन, चौकोन, वाटकुळे तशेंच हेर आकारांनी तांची बसका बसयतकच जादीन उठून दिसता. न्हंयचे चाळीत ते अशेच आडवे- तिडवे एकार एक पडिल्ले आशिल्ल्यान तांचें सौंदर्य लिपिल्लें आसता. हांगा बागेंत तशें जायना. फुलां आनी सोबेच्या झाडांचे हे बागेंत तांची ती कलात्मक मांडावळ मन प्रफुल्लीत करता.

पावसाळ्यांत तयार केल्ली चाळच्या गुण्यांची वाट

फुलझाडांक लागून फातराक सोब आयल्या काय फातरांक लागून फुलझाडां सोबीत सुंदर दिसतात तें कळपाक मार्ग उरना.

हालींच्या काळार कालयांवातल्या ल्हान फातरांचो उपेग तशेंच मोठ्या चाळच्या फातरांचो उपेग डेकारेशना खातीर करतात. वणट, दुरीग, चौथरे, ल्हान बसका हे फातर सिमेंटाचेर दसोवन सुशोभीत करतात. सिमेंटाच्या आदारान ह्या फातरांक घटसाण हाडपाची आशिल्ल्यान ते फातर जाय त्या आकारान बसोवपाक मेळटात. कलात्मकतायेचो वापर करून बसयल्ले हे फातर एक विशिश्ट चित्रकृती उबी करता. ही चित्रकृती दोळ्यांक आव्हान करता... मनान मोनेळसाण हाडटा आनी काळीज कावरें - बावरें जाता... हें सगळें करपाक हे फातरूच कलाकाराक उत्तेजीत करतात. आपणाक अमूकच एके पद्धतीन बसय अशें घडये हे फातरूच त्या कलाकाराक सांगतात.

न्हंयचे चाळीतले चडावत फातर हे आंगान घटमूट. उखलून जमनीर आपटिल्ल्यार वा फातरार फातर आपटिल्ल्यार लेगीत ते सहसा फुटपाक पळयनात. ह्या तांच्या कणखर

आंगलोटाक लागून ते झरनात. तांच्या ह्या गुणांक लागून मनशान ह्या गुंड्यांचो उपेग आपले दिसपट्टे जिणेंत वेगवेगळे पद्धतीन केला. आदल्या तेंपार मिरसांग वाटपाक फातरी वा रागडे सहजतेन मेळनासले. ह्या कारणाक लागून म्हादय न्हंयचे तडीवयले लोक चाळीनी वचून मिरसांग वाटपाच्या गुण्यांचो सोद घेताले. जंय न्हंयत खडपाच्यो राशी आसात थंय वचून चेपट्या आकाराची फातर सोदताले. ही फातर यत्नान उखलून घरा हाडटाले आनी गुंड्याच्या आदारान मिरसांग वाट्टाले. आयजूय असले तरेच्यो मिरसांग वाटपाच्यो फातरी घरा घरांनी आशिल्ल्यो पळोवंक मेळटात.

म्हादयच्या देंवण्या - देंवण्यांनी आंगान जाड फातरी पळोवंक मेळटात. एका देंवण्यार दोन ते तीन फातरी आशिल्ल्यो दिश्टी पडटल्यो. एका- एका गांवात दोन थंय तीन देंवणी आसतात. देंवणें म्हळ्यार न्हंयच्या पात्रांत देंवपाक मेळटा ती सुवात. ह्या देंवण्यार गांवचे लोक कपडे उमळपाक, न्हांवपाक, आयदना घांसपाक तशेंच हेर कामां करपाक देंवतात. ह्या देंवण्यांनी ज्यो कपडे उमळपाक फातरी आसतात त्यो फातरी चाळीतल्यो सोदून हाडिल्ल्यो आसतात.

म्हादय तडीवयल्या ह्या गांवांनी घरा घरांत चार पांच चाळचे फातर सोदल्यार मेळटलेच. ह्या गुंड्यांचो आकार चड करून वाटकुळो आसता. घरांत एखादी जाण्टी आवय वा आजी आसा आनी ती पान- सुपारी खाता आसत जाल्यार सुपारी धाडावपाक तिका ल्हान फातर आनी वाटकुळो ल्हान गुंडो जाय पडटा. वखद धाडावपाचो फातर वेगळो आसता. तो एका विशिश्ट जाग्यार दवरिल्लो आसता. वखदाची जेन्ना गरज भासता तेन्ना हो फातर काडून गांवठी वखद धाडायतात.

आदल्या तेंपार शेतकान्यांच्या घरांनी वांयना आसतालीं. हें वायन पडवेर वा चौकेर आसतालें. वायनात चुकून कोणाचोय पांय पडचो न्हय म्हण तातूंत चाळचो फातर घालताले. जांचेगेर आजूनय वायन आसा त्या वायनात हो चाळचो फातर आयजूय दिश्टी पडटा. जांचेगेर वायन ना ते जात्याचो खुंटो थापटुवपाक म्हण एक वेगळो फातर हाडून एक विशिश्ट जाग्यार दवरतात. बांगर बैलाक चेंचपाच्या वेळार ताची 'कोय' धाडावपाक हो चाळचोच सुळसुळीत फातर वापरतात.

तोरां खळाक घालपाचीं आसात जाल्यार ह्या चाळच्या

मिरसांग वाटपाची फातर

फातरांचो वापर करतात. तोरां डब्यांत वा दोणात चिड्ड्याक घालपाच्या वेळार तोरां वयल्यान हे चाळचे फातर दाळून तांचेर वयर वजें दवरतात. ह्या सगल्या उपेगांक लागून म्हादय न्हंयचे तडीर रावपी मनीस आनी चाळचे फातर हाचे मदीं घनिश्ट नातें आसा. म्हादयच्या तिरार रावपी कश्टकरी मनशान ह्या फातरांचो पावला कणकणी उपेग करून घेतला. पुरण शेतां कसतना कुणग्यांच्या मेरांचे आडे ताणें ह्याच फातरांचे घातल्यात. न्हंयचें उदक आडावपा खातीर ताणें ह्याच फातरांची गडगी घालून उदक आडायलां आनी फुगयलां.

मनशान ह्या चाळच्या फातरांक लागींच्यान पारखिल्यात. त्या फातरां भितर आशिल्ल्या सत्वगुणांक पारखून तांणी तांचो वापर केला. हे पारखणेक लागून आमचे पूर्वज उज्याचो फातर सोदून काडूंक पावले. हो कोण पयलो म्हापुरूस जाणें ह्या उज्या फातराचो सोद लायलो? कसो पारखिलो ताणें तो उज्या फातर? कोणें सांगलें ताका त्या फातरार उजो आसता म्हण? अशे हें असंख्य प्रस्न जापो सोदपाक तकलेंत रीग करतात.

अशे शक्तीशाली कितलेशेच फातर ह्या चाळच्या

कपडे उमळपाची फातर

फातरांभितर आसूं येतात. खंयच्या फातरात खंयचो गूण आसा ताचो आमकां सोद घेवंपाक जाय. फातर घडपात एकठांवल्ले धातू आमकां तपासून पळोवंपाक जाय. ह्या फातरांनी असो एकादो फातर आसूं येता ताचो सोद मनीस जातीक आजून लागूंक ना...!

म्हादय न्हंयच्या दोंगर पालसणांनी वेगवेगळे आकार घेवन उबे आशिल्ले साबार फातर आसात. दोंगर माथ्यार, दोंगरांच्या कुसव्यांत तशेंच दोंगरांच्या मुळसांत आशिल्ले हे फातर पळयतल्यांक अजापीत करून सोडटात. रानात तशेंच झिलीं - झिळकुटांनी आशिल्ले हे फातर त्या वाठारांत भोंवतल्यांचे तशे नदरेक पडनात. ह्या फातरांचो सोद घेतलो जाल्यार अटंग्या रानात रिगचो पडटा. दोंगरांच्या घळणांनी, पालसणांनी तशेंच होर्न्यांनी भोंवचें पडटा.

गोंयांत कुशावती न्हंय आनी म्हादय न्हंयच्या तिरार पयली वयली लोकवस्ती वसली अशें जाणकार सांगतात. हाचो पुरावो म्हूण दोनूय न्हंयच्या परिसरात प्रागइतिहासीक काळांतली. प्रस्तर चित्रां नदरेक पडल्यांत. सत्तरी म्हालात म्हाऊस ह्या गांवांत श्री रवळनाथाच्या देवळाकडेन मेळिल्लीं प्रस्तर चित्रां तशेंच धावें - तार, सोनाळ - काळेरान, सावड्डें - पटो तशेंच हेर वांठारानी उब्यो आशिल्ल्यो होंव्यो ह्या आदीम वसाहतीची गवाय दितात. पांच हजार वर्सांचो इतिहास आशिल्ली पुरण शेतवड म्हादय न्हंयच्या परिसरातले

वसाहतीक घटसाण हाडटा.

रानांत रावपी मनशाक भव्य - दिव्यतायेचें सदांच आकर्शण, जी वस्त आकारान मोठी आसा... उंच आसा... कलात्मक आसा... ते वस्तू कडेन तो सदांच नतमस्तक जाला. तें भव्य - दिव्य वस्तूकडेन पावतकच तांचे हात नकळत जुळ्ळ्यात... ताणें ते वस्तूक मनातल्यान नमस्कार केला. मनश्याक फातरांचे सदांच आकर्शण. एकार एक उबे आशिल्ले प्रशस्त फातर तशेंच दोंगर खडयांच्यो तयार जाल्ल्या सैमीक पेडीविशीं मनश्याक सदांच कुतूहल. त्या फातरांनी कितें आसा... त्या पेडीनी भितर कितें लिपलां अशें येवजून मनशान बारीक निरिक्षणां केल्यांत. तांणी केल्ल्या ह्या निरिक्षणांक लागून ताका राबित्या खातीर आसरो मेळूंक पावला. मनीस कितलीशींच वर्सां ह्या पेडिनी रावून आपली उपजिविका ताणें चलयल्या.

म्हादयच्या देगणांत खडयेचे उंच - उंच दोंगर आसात. कांय दोंगरांच्या मुळसांत फातरांच्यो राशी आसात तर कांय दोंगरांचें माथें फातरांनी सुभोशीत जालां. जंय म्हादय न्हंयच्यो कोंडी आसात. त्या कोंडीच्या धडांनी फातरांच्यो रांगो पळोवंक मेळटात तशेंच कांय कडेन पात्रांत एकादो फातर उदका वयर तकली काडून उबो आशिल्लो दिश्टी पडटा. वत, शीं आनी पावसाचो मारो सोशीत आपलें अस्तित्व टिकोवन उबे आशिल्ल्या ह्या कांय फातरांक सामाजीक, संस्कृतीक आनी धर्मीक अधिष्ठान फावो जालां. ह्या वाठारांतले कांय फातर

आगीचो गुंडो

कृष्णापूर वाठारातली दोंगर खडी

व्यक्तिच्या यादस्तिकांच्या रूपान उबे आसात. कांय फातरांक ताच्या त्या विशिष्ट अश्या आकारांक लागून तांकां नामना फाव जाल्ली आसा. कांय फातरांक सैमीक सोबीतसाण फाव जाल्ल्यान ते लक्ष ओडून घेतात.

कृष्णापूर (कर्नाटक) गांवाचे उत्तर - पूर्वेक भिमगड दोंगर आसा. हो दोंगर तेम कसो उंच आशिल्ल्यान पळयतल्याचें लक्ष तो आपले कडेन ओडून घेता. भिमगडाच्या दोंगर माथ्यार शिवकालीन किल्ल्याचो तट आसा. वयर बाले किल्ल्यार तोफ आसा. ह्या तटामदीं उंच अशे खडयेचे दोंगर आसात. एके खडयेच्या मुळसांत शंबरेक लोक बसूं येतात येदी व्हडली थंय पेड आसा. हे पेडित सिध्दाचें देवस्थान आसा. गवाळी गांवचे लोक हांगा येवन देव -देवस्पण करतात. उत्सवाक गोंधळ घालतात. ह्या किल्ल्याच्या सकयल कांय अंतराचेर व्हाळा लागसार श्री सांतेरीचें पडकें देवूळ आसा.

ह्या वाठारांत आशिल्ले हे ल्हान व्हड खडयेचे दोंगर आनी खडपां पळयतल्यांचें मन धादोस करता. सकयल कृष्णापूर गांवाच्या परिसरात उंच उंच वळीन उबे आशिल्ले खडयेचे दोंगर, ताचे ते चित्रमयतेक लागून दोळ्यांत थाकाय रिगता. कृष्णापूर परिसरात उबे आशिल्ल्या दोंगरांक 'आकऱ्या - कोंकऱ्यांची खडी' अशें म्हणटात. ह्या फातरांच्या दोंगरांक हें नांव कित्याक पडलां काय? असो प्रस्न थंय वचपी सगल्यांक पडटा. ह्या दोंगरांक लागिंच्यान नियाळ्ळे बगर आनी ताचें तें सौंदर्य दोळ्यांनी भरून घेतले बगर त्या प्रस्नाची जाप तशी रोकडी मेळना. कृष्णापूर जशी आकऱ्या -कोकऱ्याची खडी आसा तशेंच झाडानी ह्या पडंग गांवाचे वयले वटेन उत्तरेक भेणयाची खडी आनी तेऱ्याची खडी आसा. अश्यो खडयो चोर्ले, सुर्ला, पारवड, चिखलयें आनी आमगांव गांवचे सकयले वटेन मोठ्या प्रमाणात पळोवंक मेळटात. ह्या खडयांक

थळाव्या लोकांनी वेगवेगळीं नांवां दवरल्यांत. ह्या खडयांचें म्हत्व म्हळ्यार पावसांत हांगा वजरे घसघसतात. ह्या खडयांक पेडी आसात आनी तिसरें म्हळ्यार ह्या खडयांक कोनग्या म्होंवांचें वास्तव आसता.

ह्या दोंगरांची जडण - घडण पोलादी. ते खांबे कशे उबे आसात. कोटिंनी वर्सां पयलीं तयार जाल्ल्या ह्या दोंगरांच्या भोंवतणची वत, पावस आनी वाऱ्याक लागून माती झडून - व्हाळून गेल्या आसपाक जाय. अशें जाल्ल्यान तांचे भोंवतणी मातयेचे दोंगर दिश्टी पडना. ह्या फातरांच्या दोंगरांचेर माती नासली तरी तांचेर खांकोळांत हांगा थंय झाडां किल्लून व्हड जाल्लीं दिश्टी पडटात. ह्या दोंगरांच्या भोंवतणी मातयेचो थर नाशिल्ल्यान त्या फातराळ दोंगराच्या आंगार चित्रमयता येवंक पावल्या. हो एक एक दोंगरूच म्हळ्यार एक चित्रमय शिल्प... वेगवेगळ्या सुवातांचेर रावून आनी वेगवेगळ्या अंतरार रावून

जेन्ना ह्या आकऱ्या - कोंकऱ्यांच्या दोंगरांक नियाळटात तेन्ना तांच्यो त्यो वेगवेगळ्यो आकृती मन -काळजाचो थाव घेतात. ह्या परिसराक 'कृष्णापूर' अशें नांव आसा. हें नांव ह्या परिसराक कित्याक पडलां हाचे फाटली निश्चीत अशी उत्पत्ती वा आख्यायिका मेळना. पूण थळाव्या लोकांच्या मताप्रमाण त्या उंच कड्यांच्या दोंगरार खंय श्रीकृष्णाची मूर्त आसा. हे थळावे लोक केळील ह्या तांच्या मूळ गांवातल्यान येवचे पयलीं एक भट थंयची जमीन कसयतालो. ताणें बागायत वसयल्ली खंय. थंयच्या लोकांचो आनी त्या भटाचो वाद जाल्ल्यान मुखार त्या भटाची फामील सत्तरी म्हालांतल्यान पैकूळ गांवात येवन स्थायीक जाली.

दाव्या अर्दातले एके खडयेर एक चित्रमय अशी कृष्णाची आकृती दिसता (फोटो पान-123). कृष्ण उबो आसा आनी तो पयस नदर लावन पळयता असो पळयतल्याक भास जाता.

जांब्या फातराक कोत्रायली होवरी

मोर्याचो गुंडो

ह्या गांवात लोकवस्ती आसा. देवूळ मात ना. वांयगण आनी काजी हें तांचे मुखेल कश्ट. म्हादय न्हंयची पिस्त्याची कोंड ह्याच वाठारांत आसा.

गोंयचे हद्दीत कर्नाटकाचे शिमेर नामो गुंडो ह्या नांवाचो एक सोबीत सुंदर असो दोंगर आसा. कडवळी गांवाचे दक्षीण - पूर्वेक आशिल्लो हो दोंगर म्हादय न्हंयक फुडो करून उबो आसा. नाम्या गुंड्याविशीं हांवें खूब आयकल्लें, पूण ताका पळोवपाची संद केन्ना मेळूंक नाशिल्ली. 2002 वर्सा ताच्या माथ्यार चडपाचो योग आयलो. म्हादय न्हंयचे दिकेन उत्तरेक बावगून आयिल्लो हो नामो गुंडो मनाक भुरळ घालता. नाम्या गुंड्याच्या त्या पोतार येवन उबो रावतकच सकयल गोंयचे सिमेभितर व्हांवपी म्हादय न्हंय तशेंच वयर दोंगराक वळसो

घेवन सकयल खळखळपी न्हंयचें दर्शन घडटा. अस्तमते कडलो म्हादय न्हंयचो सगळो परिसर दोळ्यांच्या अस्करात येवन विसवता. कर्नाटकातलो भिमगड परिसर धरून वयर चापोली-कापोलीचो परिसर तशेंच गवाळिचो परिसर दिश्टी पडटा. नाम्या गुंडो दोंगराचें पोंत सोंपता ताचे फुडें खोल दरी आसा. ह्या दोंगराक फातराचे कडे आसात. पयस रावून ह्या दोंगरा वटेन पळयतकच हो कडो दोंगराच्या कपाळावयलो 'नाम' कसो दिसता. अशा ह्या ताच्या दृश्याक लागून घडये ह्या दोंगराक 'नाम्याचो गुंडो' अशें नांव पडलां आसूंक जाय. कुमठळ - करंजोळ गांवां लागीं 'हुळणाचो' दोंगर आसा. ह्या दोंगराचे अस्तमतेक नाम्या गुंड्यावरी फातराचो कडो पळोवंक मेळटा. ह्या हुळणाच्या दोंगरा सकयल 'केरकार'

आडनांवाचो घराबो राबितो करून आसा. ते सुवातेक ‘तळयेर’ अशें म्हणटात. हे तळयेकडेन रावपी घराब्याचो वेवसाय आशिल्लो म्हशी पोसपाचो. हुळणाच्या दोंगरा सकयल अटंग्या रानांत रावपी घराबो आयजूय थंय राबितो करून आसा. ह्या हुळणाच्या दोंगराचें खाशेलेंपण म्हळ्यार ‘हुळणाचो देंवचार’ आपलें काम जावंचें म्हण थंयचे थळावे लोक ताका कोंब्या - बोकड्याचो मान दितात.

सोनाळ गांवाच्या मुळसातल्यान म्हादय न्हंय व्हांवता. ‘कवाळो’ हे सुवातेर त्या गांवचें देंवणें आसा. न्हावपा धुवपाखातीर ह्या गांवचे लोक ते सुवातेर येतात. हांगा लांब-रूंद खडप आसा. ह्या खडपाचीं ‘कवळां’ उखलतात. हीं कवळां म्हळ्यार लांब रूंद फातरी. ह्या कवळांक लागून ते सुवातेक कवाळो वा कवाळ्यार अशें नांव पडलां आसपाक जाय. त्या देंवण्याचे वयले वटेन सैमान नटिल्ली अशी सुवात आसा. ‘म्होंवाचो गुंडो’ म्हण वळखुपात येवपी हे सुवातेकडल्यान गिमाळ्यांत लोक पलतडच्या गांवांनी वतात. हे सुवातेर न्हंयचो प्रवाह उत्तरेवटेन वळसो घालून आसलो तसो अस्तमतेवटेन व्हांवता. हे सुवातेर खडपांचेर खडपां आसात. ह्या खडपांच्या मुळसांत कोंड तयार जाल्या. खडपांच्या वयर दाट रुखावळ आसा. पयसुल्ल्यान ही सुवात खुबच सुंदर दिसता. हें जरी खरें आसलें तरी त्या अस्कडात वचपाक मनीस मात्सो फाटीं फुडें जाता. हाचे फाटलें मुखेल कारण म्हळ्यार म्होंवाचे मूस. म्हादयचे तडिवयल्या गुंड्याचेर (खडपांचेर) एका परस चड म्होंवां बशिल्ल्यान त्या गुंड्याक ‘म्होंवाचो गुंडो’ अशें म्हणटात. हीं म्होंवां ‘कोनगें’ जातीतलीं. वर्सान वर्स हीं म्होंवां हांगा येवन त्या गुंड्याचेर बसतात आनी म्होंवाच्यो चल्ल्यो तयार करतात. ह्या म्होंवांक लागून त्या परिसराक म्होंवाचो गुंडो अशें नांव पडलां.

वयर उल्लेख केल्ले हे गुंडे सैमाकडेन आपलें नातें सांगतात. त्या परिसराची व्हडविकाय घेवन ते उलयतात. ह्या म्हादयच्या पात्रांत अशे कांय गुंडे आसात ते एकाद्या व्यक्तिविशीं उलयतात. म्हजे म्हायते प्रमाण अशे तरेचे चार गुंडे आपलें मनोगत सांगतात. पयलो ‘बट्टरकाराचो गुंडो’ हो देवसाच्या सकयल झाडानिचे कोंडीकडेन आसा. ताचे बरेंच सकलय धड्यार ‘मोर्याचो गुंडो’ आसा. कुडशें गांवातल्या

मोर्यो गुंडो

देवण्यार ‘मथुरें गुंडो’ अस्तित्वात आसा. जाल्यार सकयल वेळगें गांवात सवतगुंडो, धामशें गांवात म्हादयच्या पात्रांत मोर्यो गुंडो जाल्यार गांजें हांगां न्हंयच्या पात्रांत ‘मावळो-भाचो’ गुंडो आसा. ह्या पांचूय गुंड्यांची एक समान गजाल म्हळ्यार हे चारूय गुंडे मरण आयिल्ल्या मनशांचो उगडास करून दितात. तांच्यो ते स्मृती जागयतात. ह्या चारूय सुवातांचेर संबंदीत मनश्यांक बुडून मरण आयलां. बुडून मरण येवपाचीं कारणां वेगवेगळीं आसलीं तरी तांच्या त्या मरणाक लोकसमाजात खेरीत अशें म्हत्व आशिल्ल्यान ते सगळे गुंडे त्या त्या मनशांचें नांव घेवन जियेतात. वयर जो बट्टरकाराचो गुंडो आसा तो बट्टरकार नांवाच्या मनशाचें थंय वास्तव आसलें म्हण नांवारुपाक आयला अशेंय कांय जाणांचें मत आसा. कुडश्यां देवण्यार आशिल्ल्या त्या फातराक थंयचे थळावे लोक ‘मुतरो’ गुंडो म्हण वळखतात. काळांतरान उच्चारणात बदल जाल्ल्यान मुतरो हें रूप घोळटा हें जरी खरें आसलें तरी ह्या गुंड्या फाटली काणी वेगळीच आसा. कांय वर्सां पयलीं ‘मथुरें’ ह्या नांवाची कुडशें गांवातली बायल कपडे उमळूंक गेल्ले कडेन पांय घसरून त्या गुंड्या सकयले वटेन आशिल्ले कोंडीत पडून बुडून मेल्ली. असो कोणूय बुडून मरतकच त्या जाग्यार वचप ना. थंय न्हावप ना. मेल्लो मनीस पांयांक धरून ओडून भितर व्हरता असो लोकसमज आशिल्ल्यान थंय वचप

मावळो - भाचो गुंडो

जायनाशिल्लें. मथुरें त्या गुंड्याच्या रूपान आयजय थंय आसा असो कांय जाणट्यांचो समज आसा. आयज काळ बदलिल्ल्यान आनी नवे-पिळगेक हे फाटभुंयेची जाणीव नाशिल्ल्यान त्या गुंड्याच्या नांवा फाटली काणी लुप्त जाल्या. तशेंच उच्चारातूय बदल जावन त्या गुंड्याक आयज मुतरो गुंडो म्हण वळखतात. त्या जाग्यार आतां बंधारो बांदिल्ल्यान तो मुतरो गुंडो काडून उडयला.

सकयल गांजें हांगा म्हादयच्या पात्रांत तेकून दोन गुंडे आसात. ह्या गुंड्यांक मावळो - भाचो ह्या नांवान वळखतात. म्हादय न्हंयंत न्हावंक गेल्ले कडेन मामा आनी भाचो बुडून मेल्ल्यान हें नांव त्या गुंड्यांक पडलां. आकारान व्हडलो आसा तो मावळो (मामा). ल्हान आसा तो भाचो आनी मदीं आनीक एक ल्हान फातर आसा तो तांचो कुत्रो. असो समज त्या गांवच्या लोकां भितर आसा.

कांय गुंडे सामाजीक संदर्भ घेवन जियेतात. वेळगें सत्तरी गांवा लागसार सवत कोंडीचे धडेर आशिल्लो सवत गुंडो आनी वाळपय - सोनाळ रस्त्याचे कुशीक धारखंड वाठारांत आशिल्लो जोरगो गुंडो खूब कितें सांगून वयता. दोन सवती ज्यो गुंड्यावयल्यान सकयल म्हादयचे कोंडीत पडून बुडून मेल्ल्यो ताची शोकात्मक आख्यायिका सांगता. (म्हादय

न्हंयच्यो कोंडी हो ललीत लेख वाचचो.)

धारखंड आनी कुडशें गांवाचे शिमेर आशिल्लो हो 'जोरगो गुंडो' आकारान व्हड ना. ताचो आकार चेपटो. ह्या जोरग्या गुंड्याच्या दोनूय अर्दांनी ल्हान दोंगर आसात. वीस - पंचवीस वर्सां फाटीं ह्या जाग्यार दाट रान आशिल्लें. व्हड व्हड रूखावळीक लागून दनपारच्या वेळार लेगीत काळोख दाटून आयिल्लेवरी दिसतालो. हो गुंडो गांवचे शिमेर आशिल्ल्यान वायट मर्णान भायर पडिल्ल्या बायलांक हांगा हाडून पुरताले. ह्या गुंड्याकडलो परिसर आलवांतिणीक घालपा खातीर आशिल्ल्यान लोकमनात भयाचें ल्हार पातळटालें. थंयच्यान पासार जावपी वाटसुरो थंय पावतकच भियेतालो. तिनसांजेर तशेंच रातच्या वेळार थंयसावन वचपाक थरक भियेताले. तांच्या आंगार कांटो उबो रावतालो. एकाद्रें झाड हाल्ल्यार वा सावज सरसरल्यार वाटसुरे कच्च करून आंग काडटाले. कितेंय खटखूट जाल्यार आंगांक शेळो घाम सुटून जोर चडटालो... ह्या कारणांक लागून ते सुवातेक जोरगो गुंडो हें नांव पडलें. आदल्या काळार झाड, फातर, दोंगर, दवरणें सारक्यो निर्देशीत सुवाती खूब पळोवंक मेळटल्यो. आयजूय कांय प्रमाणांत त्यो पळोवंक मेळटात.

आकन्या - कोंकन्याची खडी हें नांव जशें खडयेच्या

दोंगराच्या आकाराचेर भाश्य करता... ताच्या सौंदर्याचेर उजवाड घालता तशेंच तरेन म्हादयच्या पात्रांतले कांय गुंडे तांच्या आकारावयल्यान वळखतात. कुडशें गांवातले येडाचे कोंडीकडले धडेक 'वायन गुंडो' अस्तित्वात आसा. लाकडाच्या खोडाक जशें वायन पोखरिल्लें आसता तशेंच तरेन ह्या गुंड्याक वायनाचो आकार मेळिल्लो आसा. अशे तरेचीं वायनां म्हादयच्या पात्रांत साबार कडेन पळोवंक मेळटात. पावसात न्हंयच्या प्रवाहा वांगडा व्हांवून येवपी एकाद्रो फातर खडपाचे खांचीन शिरकून उरतकच तो व्हांवत्या प्रवाहाचे शक्तेन एक सारको घुंवत रावता... घुंवता घुंवता तो स्वता झरता आनी त्या खडपाकय झरयता. असोच कांय वर्सा तो गुंडो घुंवत राविल्ल्यान थंय खोल वाटकुळें वायन तयार जाता. अशेंच तरेचे प्रक्रियेत हो वायन गुंडो तयार जाल्लो आसा हें निरीक्षणातल्यान सिद्ध जाता.

शीर गांवचे गोठणेकडेन न्हंयच्या पात्रांत 'नाकयो गुंडो' आसा. ह्या गुंड्याचें एक पोत नाक कशें वयर सरलां. ह्या गुंड्याक आशिल्ल्या नाकाच्या आकाराक लागून हें नांव त्या

गुंड्याक पडलां आसपाक जाय. म्हादयच्या ह्या परिसरात साबार आकारांचे गुंडे आसात. त्या फातरांचें वैशिष्ट्य वेगळें... तांचो आकार वेगळो... तांचो रंग वेगळो... कांय फातर आपलो मुळावो आकार घेवन आजून उबे आसात. तर कांय गुंड्याचो आकार काळाप्रमाण बदलत आसा. सत्तरीतल्या साट्टें गडावयले फातर गोंयचो इतिहास आंगार खांदार घेवन जगतात. झर्मे, गोळावली, हिरवें, रिवें वाठारांत दोंगर पालसणांनी आशिल्ल्यो कांय फातरांच्यो पेडी सांस्कृतीक मळार उजवाड घालतात. तर मावशी गांवात आशिल्लीं प्रस्तर चित्रां मनशाचे वंशावळीचो इतिहास सांगतात.

पुरातन काळापासून मनीस फातर पुजीत आयला. फातराच्या रूपान ताणें सैमाची पुजा केल्या... फातरांत देवत्व रिगोवन अमूर्त संकल्पना मूर्त रूपांत तो पुजीत आयला... अजूनय तो पुजता. मनशाचें आनी फातराचें नातें हें अतूट आसा... अमर आसा... फातर हो मनीस जिणेचो मंत्र जावन ताचे जिणेक वेगवेगळे आकार दीत आसा. ●●●

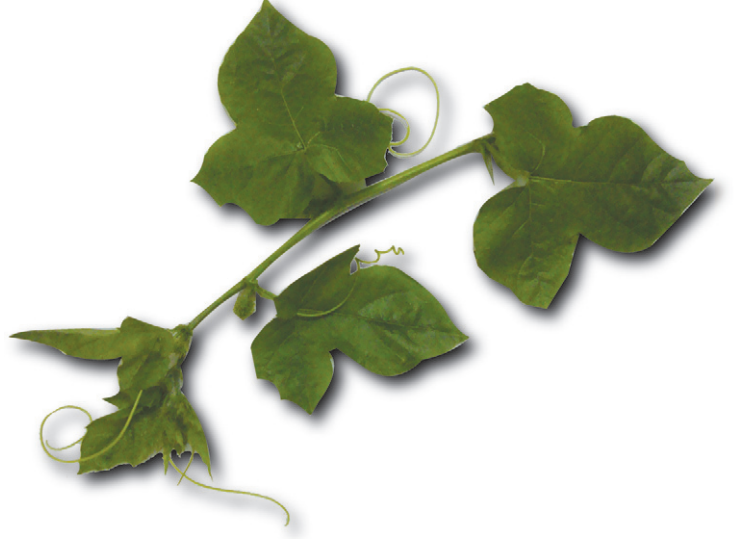

पाशाण खडयेचो दोंगर

प्रवाहातलीं शिल्पचित्रां

20

02 वर्सा आयोजीत केल्ली 'स' दिसांची ती म्हादय परिक्रमा म्हाका खूब कितें दिवन गेली. स दीस म्हादयच्या पात्रांतल्यान चलतां चलतां हांवें पळयल्यो उंच - उंच फातरांच्यो खडयो... मळबाक वेंगावपाक सोदपी दोंगर... आनी पयस मेरेन पातळिल्ल्यो दोंगर रांगो... असंख्य वेगवेगळे तरेची वनस्पत... आनी जीव जिवावळ... न्हंयचो खळखळपी प्रवाह आनी घसघसपी ते वजरे... म्हादयच्या कोंडिनी मुक्तपणान भोंवपी ते माशे. न्हंयच्या पात्रावयर भिरभिरपी तीं रंगरंगयाळीं पिसोळीं... पावलां कणकणी नवें कितें तरी दिसचें आनी मन पड्ड्यार अळंग उदेवचें. एका परस एक अशीं सुंदर थळां पळयतकच दोळे जड जावचे. हें सगळें आतां दोळ्यांत मावना अशें दिसपाक लागचें...

हय, अशें दिसप सभाविकच आशिल्लें. हे परिक्रमेत म्हाका पिसो करपी एक वस्त वेगवेगळ्या आकारांची आनी रंगांची परत परत दिश्टी पडटाली... ती वस्त म्हाका आपले कडेन आकृश्ट करून घेताली. पावलां कणकणी ती म्हाका सादयताली... हांवूय पिसो कसो तिका तोखेतालों... तिचें तें चित्रमय सर्वांग पळोवन मनात खोसयेचे फवारे उंच उडटाले... म्हाका अजापीत करपी... सौंदर्याचीं वेगवेगळीं तासां विस्कटावन दाखोवपी ती वस्त म्हळ्यार म्हादयच्या पात्रांतले असंख्य

फातर...!

कृष्णापूर गांवा सकयल म्हादयच्या पात्रांत असले चित्रमय फातर पळोवंक मेळनात. ह्या सकयल्या पात्रांत असंख्य फातर आसात पूण लांबी - रुंदी आनी चित्रमयतेचे नदरेन ते खूबच कमी पडटात. कृष्णापूर गांवाच्या सकयल पिस्त्याची कोंड आसा. हे कोंडी भोंवतणी व्हड - व्हड खडपां आसात. तीं दोनूय तडितलीं खडपां दोंगराच्या पोटात वचून रिगल्यांत. परिक्रमेच्या दुसऱ्या दिसा सकाळीं उठना फुडें पिस्त्याचे कोंडी सकयल न्हंयचे तडीर आशिल्ल्या एका सोबीत सुंदर कोरीव फातरान म्हजें लक्ष वेधून घेतलें. खांब्यावरी गोलाकार... आंगार चित्रमय पिंगशे पट्टे... ताच्या पोटांत असंख्य फातर लिपल्यात म्हणपाचें भायलें ताचें आंग पळोवन कळटालें. आंगान सुळसुळीत आशिल्लो हो फातर बाबुल्याक कसो आंगाखांदार खेळोवचो अशें म्हाका खिणभरच दिसलें. धा जाणांचें बळ लायलें तरी ताका हालोवप मुश्कील आशिल्लो तो फातर फकत पळोवन खोस भागयली.

वाट न्हंयच्या पात्राची... वाट असंख्य मनभुलोवण्या फातरांची... हो पळय हांव ह्या खडपाचे कुशीक आसां... जण एकलो फातर म्हाका खुणायतालो... आपणाक लागींच्यान पळय म्हण तो म्हाका आपल्या म्हऱ्यांत आपयतालो. हे परिक्रमेक हांव सौंदर्याची नदर घेवन गेल्लों. वेगवेगळ्या रंगातले आनी ढंगातले ते फातर पळोवन हांव धादोशी जातालों. पूण हे फातर कसले? तांची निर्मीती कशी जाल्या? तांची पिराय कितली? ते ह्या वाठारांत कित्याक

मेळटात? तांचीं शास्त्रीय नांवां कितें? ह्या प्रस्नाच्यो जापो म्हज्या कट्टुलांत नाशिल्ल्यो. पूण ह्या प्रस्नाच्या जापांविशीं म्हाका खूब उत्सुकताय. आमचे हे म्हादय परिक्रमेत भुगर्भशास्त्राचो एक जाणकार आशिल्लो. ह्या गोविंद पोटेकाराक फातरांशिवाय आनीक कांयच दिसनासलें. आमी झाडां-पेडां, दोंगर-दोंगुल्ल्यो पळयता जाल्यार हो फातर फोडटालो...

एक वेगळोच फातर दिसतकच ताचेर दुसरो एकादो फातर आपटून ताचो कपचो काडटालो आनी तो कुडको आपल्या बॅगेत दवरतालो. वयर उद्भवल्ल्या प्रस्नांच्यो जापो म्हाका ह्या मनशाकडल्यान मेळटल्यो अशें येवजून हांव मुखावयली वाट ताच्या सांगातान चलपाक लागलों. म्हाका एकाद्रो बरो फातर दिसतकच हांव ताका व्हरून तो दाखयतालों. ल्हान फातर मेळ्ळ्यार ताच्या म्हऱ्यांत व्हरून त्या फातराचें नांव जाणून घेतालों. ताचो तो सांगात म्हज्या प्रस्नाच्यो जापो दिवंक लागलो. म्हजे सौंदर्याचे नदरेक आतां शास्त्राची जोड मेळपाक लागिल्ली...

म्हादयचें देगण ही फातरांची खण... ह्या देगणांत एकेच तरेचे फातर नात. थंय आसात तरातरांचे फातर... तांचे रंग वेगळे... रूप वेगळे... तांचे अंतरंग म्हळ्यार एक अजाप...!! सर्वसामान्य मनशाक सोडूच. भूगर्भशास्त्रातल्या मनशाक लेगीत अजापाचे सुखद धक्के दिवपी. तो लेटरायट, बेसोल्ट, मेटामॉर्फिक, गेब्रो, कोडस्, सेडीमेंटरी, डॉलरायट, फिलेंट, सिलिका, मेटा बॅसॉल्ट,

बँडेड हेमटायट, कोट्जायट, बॅसिल्टीक कोडस्... कितलीं म्हण नांवां घेवचीं. रंगान, रुपान आनी जडण - घडणेन एकामेका पासून वेगळे आशिल्ले हे फातर भूगर्भशास्त्रज्ञांक आव्हान करतात. येयात म्हजें अंतरंग तपासून पळयात. येयात म्हजी पिराय सोदून काडात... येयात म्हजी जल्म नोंदणी करात. म्हज्या ह्या रुपावयल्यान मूळ गर्भाचो सोद घेयात. जायत तुमच्यान हें करपाक? अटंग्या रानांतल्या ह्या म्हादयच्या देगणांत रावून हें काम करपाक जायत व्हय तुमच्यान? तुमी हय म्हणचे नात हें म्हाका खबर आसा. कारण आमी तुमच्या गाडी-बंगल्या पासून खूब पयस आसात. हांगा मार्ग ना. महामार्ग ना. तुमचें वाहन हांगा मेरेन पावूंक शकना. हांगा कसल्योच सुविधा नात.

म्हादयच्या पात्राची वाट चलतां-चलतां हे असंख्य फातर म्हजे कडेन आपले उत्फर्के आनी उमाळे उलोवन दाखयताले.

तांचें तें दुःख म्हाका सांगून कितें फायदो! हांव तर सौंदर्याचो पुजारी. हांव तुमच्या रुपा आकाराविशीं आनी रंगाविशीं थोडोभोव बरोवंक शकतां. इतलेंच सांगून हांव मेकळों जालों आनी तांकां पारखीत नियाळीत मुखार चलपाक लागलों.

अब्जांनी वर्सां पयलीं निर्मिती जाल्ल्या ह्या फातरांचो आजून कोणेंच अभ्यास करूंक ना काय? मनात प्रस्न येवन गेलो. कोणूच भूगर्भशास्त्रज्ञ ह्या म्हादयच्या देगणात येवन वचूंक ना काय? देगणांतल्या ह्या फातरांचो अभ्यास केला जाल्यार तो म्हान भूगर्भशास्त्रज्ञ कोण काय? आयजवेर कोणेच अभ्यास करूंकना जाल्यार हें आव्हान भूगर्भशास्त्रज्ञांनी स्विकारपाक जाय. वत, पावस आनी शिंयान झिडपुपी ह्या फातरांक उजवाडाची दिका दाखोवपाक जाय. अब्जांनी वर्सां पयलीं धर्तरेच्या पोटांतल्यान वयर सरून जल्मल्ले हे असंख्य फातर अभ्यासकांक सादयतात... साहित्यिकांक, चित्रकारांक,

लावा रुपांतलो फातर

शिल्पकारांक... उल्यार उले घालतात. येयात काळाच्या मारान आमी हांगा झिजून गेल्यात. आमी दिसान दीस अस्तित्वहीन जायत चल्ल्यात. शब्दचित्र... रंगचित्र... वा शिल्पचित्राच्या रूपान काय जायना आमचें अस्तीत्व रेखाटून दवरात... आमचेर कवित्व करात. आमचे पोर्ट्रेट काडात. आमच्या जल्माची काणी सांगात. पोवाडे गायात...

म्हादयच्या त्या शितळ थंड देगणांत तांचो तो अंतरिचो साद म्हाका परत परत आयकूंक येतालो. पावलां कणकणी असंख्य शिल्पचित्रां फाटीं पडटालीं. एका खडपाक तेंकून उबें आशिल्लें एक शिल्प नदरेक पडलें. उखलून एकाद्या म्युझियमात दवरचें तशेच तरेन तें शिल्प कोणें तरी आमचे खातीर त्या खडपाचेर लावन दवरलां अशें खिणभर दिसलें. सड्डल्लें आंग... आनी मुखावयले वटेन आडवी आशिल्ली

रेग. खूब कितें सांगताली. बरेच मुखार गेल्या उपरांत एक लांब - रूंद अशें तळप न्हंयच्या पात्रांत लवंडल्लें. एक तोंक दोंगराच्या मुळसांत जाल्यार दुसरें अर्द म्हादयच्या व्हांवत्या पात्रांत. ह्या प्रशस्त तळपाचें आंग सुळसुळीत. काळश्या रंगात चांदयेचो रंग घोळोवन मारचो तसोच ताचो रंग. हो रंग वत पडून चडूच तिकतिकतालो. हजार वर्सां पयलीं दोंगराक तेकून उबो आशिल्लो हो फातरांचो कडो न्हंयंत कोसळ्ळा आसपाक जाय. हांवें अदमास काडलो. म्हादय न्हंयच्या प्रवाहान ताचे कुडके सुटून व्हांवून सकयल गेल्या आसपाक जाय.

असो एक चित्रमय फातर दिसतकच नदर आपशींच तेवटेन धांवताली. पूण म्हादयच्या दोनूय तडीनी आनी मदीं पात्रांत सुस्तावल्लीं... धर्तरे मायेक वेंगावन बशिल्ली... हात -पांय सोडून अवास्तव पडिल्लीं साबार खडपां-तळपांचें सौंदर्य वेगळेंच.

रंगयाळें तळप

न्हंयच्या धांवत्या प्रवाहाक लागून ह्या तळपांच्या आंगा - खांदार चित्रफुलां उदेल्यांत. न्हंयच्या प्रवाहाच्या घर्शणातल्यान पडिल्ल्या ल्हान बुरकांत एकादो गुंडो येवन पडटकच तो मुखार धांवत्या प्रवाहाच्या नेटार घुंवता... पावसाळ्यांत न्हंयक हुंवार येतकच तो फातर एक सारको घुंवत रावता आनी त्या तळपाचेर खोल बांय जाल्ली पळोवंक मेळटा. (फोटो पान-24) अशीं कितलीशींच वायनां म्हादयच्या पात्रात पळोवंक मेळटा.

कोटीनी वर्सा पयलीं धर्तरेच्या पोटांतल्यान लावा भायर सरला... ह्या लावाचे आकाराक आयिल्ले उंच उंच दोंगर, त्या दोंगर माथ्यावयल्यान खतखतीत लावाचे सकयल देंवून आयिल्ले लोंढे... रटामटा करून खतखतपी लावा कालांतरान न्हिवतकच घट्ट जाल्यात जावंक जाय. पावस, वत आनी शिंयाळ्याचें तापमानान प्रभावीत जावन आनी तांचेर पडिल्ल्या दाबाक लागून कांय फातर निर्माण जाल्यात आसूंक जाय. कांय फातर एकामेकांत भरसल्यात. हजारांनी वर्सा ह्या दोंगरावयल्यान रुतुचक्र घुंविल्ल्यान थंय वनस्पत किल्लून वयर आयली आनी त्या पाचव्याचार वनस्पतीचेर जीव जिवावळ पोसवली. ह्या सगल्याचो पुरावो म्हण म्हादयच्या देगणात खडयेचे (फातरांचे) उंच उंच कडे आसात. ह्या कड्यांच्या मुळसांत प्रशस्त शिल्पां पळोवंक मेळटात. भाकऱ्यांची घडी मारून दवरची तशेच तरेचें फातरांचें चित्र म्हादयच्या देगणात पळयतकच कोटीनी वर्सा पयलीं ह्या देगणात घडिल्लें थरारक नाट्य अळंग दोळ्यांमुखार येवन उबें रावता... अशे कितलेशेच लावाचे लोळ ह्या देगणात देंविल्ले आसतले. लावाचे जे लोळ आपलें अस्तित्व तिगोवन आसा ते उसोवन पळोवपाची म्हाका इत्सा जाल्ली. ह्यो लादयो फोडून पळयल्यो जाल्यार त्या फातरांचें अंतरंग पळोवपाची संद मेळटली अशें मनापासून दिसतालें. शेंकड्यांनी कप्पे आशिल्लो तो फातर आयजूय म्हज्या दोळ्यांमुखार उबो रावता आनी ती इत्साय परत जागृत जाता...

म्हादयचे तडीर आडवी लांब रूंद आशिल्ले दाटायेचे एके फातरीन म्हाका अजापीत करून सोडलो. ही फातर वयल्यान पळयल्यार सादें खडपूच कशें! न्हंयच्या अर्दान वचून त्या खडपाच्यो कडो नदरेखाला घातल्यार ताच्या अंतरंगाचो थाव लागता. ह्या खडपाचें अंतरंग मन भुलयता. ह्या मोठ्या खडपाक साबार कडेन वेगळावपी वेगवेगळ्या रंगाच्यो प्लेटी मदीं मदीं आशिल्ल्यो पळोवंक मेळटात. हो फातर कसो घडला काय? वेगवेगळ्या तरेच्या

धारो आशिल्लो फातर

वाटकुळो चेपटो फातर

वेगवेगळ्या धातूंचो रेशाळ फातर

कवाळ्यांचें तळप

(फोटो-आशिष प्रभूगांवकर)

फातरांचे दाळ एकाच फातरांत कशे दिसतात? फातराच्या मदीं मदीं दिसपी त्यो धवश्यो निळश्यो प्लेटी त्या फातराची सोबाय वाडयता. त्या फातराचें सौंदर्य द्विगुणीत करता. घराच्या जमनीक घालतात तश्यो मार्बलाच्या दाटायेच्यो त्यो प्लेटी. त्यो लादयो त्या फातरातल्यान ओडून भायर काडपाक मेळिल्ल्यो जाल्यार कितलें बरें जावपाचें? म्हज्या पिश्या मनांत प्रस्न येवन गेलो.

हो प्रस्न मनात आसतनाच एक प्रशस्त शिल्प म्हजे नदरेक पडलें. न्हंयच्या पात्रांत आशिल्लें तें शिल्प दोळ्यांक पिसयतालें... मनाक भुलयतालें... काळजाक हालयतालें... दोन -अडेज मिटर उंचायेच्या फातरार हें शिल्प आकाराक आयलां. वयर उल्लेख केल्ल्या फातरांत मदीं जश्यो हेर जातीतल्या फातराच्यो प्लेटी पळोवंक मेळटात. तशेच तरेन ह्या फातरातूय दोन वेगवेगळ्या फातरांचें मनोमिलन पळोवंक मेळटा. दोन वेगवेगळे फातर पूण तांची घडण एक. तांकां एकमेकापासून वेगळावंक शकना. ते वेगळे आसून एक... ह्या मुखेल फातराच्या आंगात व्यापून आशिल्लो ब्लू ग्रेनायट स्टोन तांची सोबीतकाय वाडयतालो.

पावसात न्हंयची पातळी वाडटकच प्रवाहाच्या घर्शणान ब्लू ग्रेनायट फातर चड झरतात आनी मूळ पाशाणी फातर कमी प्रमाणांत झरतात. तशेंच लायम फातर न्हंयच्या प्रवाहान चड झरता आनी दुसरो घट फातर सवकासायेन झरत आसा. हें तांचें झरप चालूच आसता. वयर उल्लेख केल्लो फातर झरून झरून खुबच ल्हान जाल्लो. शेंकड्यांनी वर्सां पयलीं हो फातर केदो आशिल्लो काय? आमच्यान वयले वयर अदमास काडूं नज. हांगा म्हादय न्हंयचो प्रवाह शिल्पकाराची भुमिका साकारता. न्हंयचे प्रवाहूच हीं शिल्पां घडयता... हें ताणें कोत्रायिल्लें शिल्प वाटकुळ्या आकाराचें... मदीं चड झिजिल्ल्यान आनी आकारात वेगळेंपण आशिल्ल्यान तें शिल्प त्या फातरांमदीं उठून दिसता.

ह्या शिल्पचित्रां वयल्यान धांवती नदर मारून तांचो आस्वाद घेवप कठीण. त्या शिल्पचित्रांक लागींच्यान नियाळचीं पडटात. तांचे बगलेक वचून दर्शन घेवचें पडटा. वेगवेगळ्या अंतरार आनी वेगवेगळ्या अँगलांनी उबो रावून सौंदर्याचे नदरेन तांकां पळोवचीं आसतात. वरांचीं वरां एकीकडेन ध्यानस्त बसून ताचो वेध घेवचो आसता... कॅनव्हासाचेर अळंग

पिशोल भोंवडावचें तशेच तरेन दोळ्यांचे नदरेचें पिशोल अळंग भोंवडावचें पडटा. नदर एके गतीन वयर चडोवची पडटा. मागीर तशीच देंवोवची पडटा. मागीर एके रेशेन नदर आडवी भोंवडावन तिका दुसऱ्या अर्दान देंवोवची पडटा. हें करपाक आपलेकडेन वेळ जाय. चलतां - चलतां सगळींच शिल्पचित्रां तुजे नदरेक पडटाच अशीं ना. त्या असंख्य फातरांचेर तुजी नदर सांसपुवची पडटा. मोठ्या - मोठ्या खडपांचे खांची -कोनशे नियाळचे पडटात. व्हांवत्या न्हंयच्या पात्रांत नदर बुडोवन त्या शिल्पचित्रांचो सोद घेवचो पडटा. उदकांत आशिल्लीं अशे तरेचीं शिल्पचित्रां सहजतायेन नदरेक पडनात. एकादें मोठें कातयल्लें खडप आसल्यार पयसुल्ल्यान नदरेक पडटा. पूण ल्हान ल्हान फातर मात एकामेकांच्या आदारान उबे आडवे पडिल्ल्यान ते नदरेपयलाडूच उरतात... कारण हे ल्हान फातर - फातुल्ल्यो म्हळ्यार ल्हान ल्हान शिल्पांच. वेगवेगळ्यो घुलो

कश्यो. रंगरंगयाळ्यो... जण एक फातर आकारान आनी रंगान वेगळो. सगळ्यांक उखलचे आनी बोलसांनी, बॅगानी भरचे अशे. घरांत हाडून शो पीस म्हण दवरचे अशे. हांवें असले साबार फातर आयजवेर एकठांय केल्यात. जायते जाणांक भेट म्हण दिल्यात. म्हादयची याद म्हण...

भिमगड वाठाराचे उत्तर दिशेक आशिल्लें म्हादयचें देगण म्हळ्यार असंख्य फातरांची चित्रमय नगरी... हे नगरीत आसात शिल्पचित्रां.... मोठीं - ल्हान... एका परस एक म्हान... थोडीं तडीर... थोडीं न्हंयच्या पात्रांत तर कांय खडयेच्या दोंगराच्या रूपान उंच - उंच मळबांत. तो वाठार तीं अलंकारीत करतात... फुलयतात. वसंत रतुच्या येवकारान अटंगें रान फुलचें आनी ताचो परमळ धांय दिकांनी फांकचो तशेंच ह्या देगणात जाता. हें म्हादयचें देगण सर्वयकाळ फुलिल्लें आसता. ह्या शिल्पचित्रांचो परमळ त्या देगणात दरवळत आसता...

म्हादयचे धडेर आशिल्लें काळें चित्र शिल्प

म्हादयच्या प्रवाहा वांगडा एकसारको खळखळत आसता.

हीं शिल्पचित्रां घेतात पावस न्हाण... तीं घेतात न्हाण भांगरावताचें... तीं घेतात न्हाण शिंयाळ्या रातींच्या द्वाथेंब्याचें... तीं आयकतात संगीत म्हादयच्या खळखळपी प्रवाहाचें. आनी रानातल्या जिवजिवावळीचें... हे चित्रमय नगरींतल्या शिल्पचित्रांचें दर्शन घेतलें तेन्ना हांव म्हजो उरलों ना. त्या वेळार हांवूच एक शिल्पचित्र जावन त्या देगणात मोनो जाल्लों. म्हादयच्या पात्रांतलीं तीं शिल्पचित्रां उलयनात... तांची ती मोनी भास कळपाक तुकांय तांचेच सारको मोनो जावचो पडटा. मोनेळ पांघरून ते शिल्पनगरीत ध्यान लावन बसतकच तीं शिल्पचित्रां तुजेकडेन कुरवांनीच उलयतात. आपलें अंतरंग तीं उक्ते करून तुज्या मना -काळजांत रकयतात... ह्या वेळार तुवें तांचोच जावन तांकां समजून घेवपाक जाय. तांचेकडेन एकदां संवाद सादपाक जमतकच

तीं शिल्पचित्रां तुज्या पांयांकडेन फुडल्या फाटल्यान घुटमळत रावतात. तुजीं पावलां जंय वतात थंय तीं रुपां बदलून तुजेकडेन मनसंवाद करतात.

पात्रांतलीं असंख्य शिल्पचित्रां दोळ्यांत साठयतां साठयतां तीं नकळटां काळजार कोंत्रावपाक लागतात. तुजी मोनी नदर जेन्ना पात्रांतल्यान पावली मारीत मारीत एकादे खडयेर चडटा तेन्ना ती नदर मळबनिळ्या रंगात बुडून वयता. म्हादयच्या पात्रांत देवून आयिल्लो दोंगरमाथ्यावयलो पाचवो रंग आनी मळबातले निळयेक लागून ह्या शिल्पचित्रांक खेरीत अशी उबारी येता. सैमातले विविध रंग... आनी मळबमाचयेवयले रंगयाळे रंग ह्या शिल्पचित्रांचेर शिरशिरता. ती चित्रमय नगरी रंगउत्सव मनोवपाक लागता. त्या वेळार तो निखटो रंगउत्सव उरना तो कलाउत्सव जाता...

ह्या कलाउत्सवातलो म्हान कलाकार म्हादयचो प्रवाह...

फातराचेर तयार जाल्लीं चरमां

मनभुलोवणें शिल्प

ही चित्रनगरी उबी करपाक तो लाखांनी वर्सां रातदीस कश्टला... तिश्टला... ताच्याच कला अविशकारान हें नगर सजलां... ताच्या त्या कला अविशकारात आसा चमत्कार. चमत्कार कलेचो... कलेच्या कलागुणांचो. आपलीं आयुतां घेवन तो लहानातलो लहान आनी मोठ्यांतलो मोठो फातर कोंत्रायता. ताचे ते कोंत्रावणेक संगीताचो साज आसा... कलागुणांचो बाज आसा. कला अविशकाराक उधाण हाडपी हे कलानगरीत तूं पावल दवरता तेन्ना तुज्यातले कलाकार उत्साहीत जावन नाचपाक लागतात... रंगात बुडून रंग उत्सव खेळपाक लागतात... ओठार गीत फुलोवन शब्दउत्सवाचो शिताडो पडटा...

म्हज्या पावलांचो स्पर्श हे कलाभुमीक लागलो तेन्ना ते म्हादय देगणातले उंच उंच कडे पळोवन आनी पात्रांत शिविल्लीं फातर फुलां पळोवन म्हज्या ओठार काव्य अळंग फुलून आयलें...

‘म्हादयच्या देगणां देगणांत

उंच उंच चित्रमय कडे...

न्हंयच्या पात्रा पात्रांत

शिल्पफुलांचे गा असंख्य सडे...’

फांतोडपारार ओंवळिच्या रूखापोंदा ओंवळांची रास पडची... आनी कोणे एके चलयेन तीं वेंचून आपले होंटयेत घालचीं तशीच जणएकल्याची गत हीं शिल्पफुलां पळोवन जाता. हीं शिल्पफुलां वेंचपाक जीव चिटमिट्टा... हीं शिल्पफुलां वेंचून होंटयेत घालचीं... घरा व्हरून ती केळीचे

ओवळेर एक सारकीं गुंथर्चीं आनी ताचो झेलो माथ्यान माथेंभर माळून आकासमार्गान सफर करची अशें चलये भुरग्याक दिसप सभावीकच.

उपाट कला अविशकारान भरिल्ली ही चित्रनगरी तुज्यातल्या कलाकाराक जागयता. ताका खडबडून जागो करता... ताच्या दोळ्यांचेर पच्च करून उदक मारून ताका सावशीक करता. ‘पळय... म्हाका दोळे भरून पळय... आनी तुज्यातल्या कलाकाराक जागेपणी जागय...’ अशा वेळार तुज्यातल्या कलाकाराक जाग येता. तो अंतर्मुख जाता. ताका तंद्री लागता. म्हजेंय तशेंच जालें. पळयतां पळयतां विचार कल्पनेचे कळे फुल्ले... आनी शिल्पचित्रांक पळयतां पळयतां ओंठार शब्द फुल्ले...

‘म्हादयचो नित्य खळखळ

म्हजें अंतरंग फुलयता...

पात्रांतले असंख्य चित्रमय फातर

म्हाका कुरवांनीच आपयतात...’

ही चित्रनगरी जणएकल्या कलाकाराक अंतर्मुख करता. चित्रकाराक रंगाकडेन खेळपाक लायता... साहित्यकाराक शब्दांकडेन उलोवपाक लायता... गायकाक प्रवाहाच्या त्या सुरावळीकडेन सूर आळोवपाक लायता... म्हादय देगणातले हे चित्रमयतेकडेन कलाकार नतमस्तक जाता आनी आस्वादकाच्या रूपान तो ही चित्रनगरी भोंवपाक लागता.

त्या देगणांत म्हादयचे तडीन भोंवता - भोंवता म्हजे

नक्षीदार फातर

नदरेमुखार चितारून आयलें एक प्रशस्त शिल्पचित्र. दोंगर खडयेच्या मुळसांत... रूखावळीचे शितळ सावळेतळा हें शिल्प ध्यानस्त बशिल्लें. म्हजी नदर ह्या शिल्पावयल्यान गरगर घुंवली... आनी मागीर मांजरा पावलांनी त्या चित्राचें सर्वांग भोंवली. ह्या शिल्पचित्राक पळयतल्याची नदर खिळावन उरता. तुजे नदरेसयत तुंवूय जाता अंतर्मुख... ह्या शिल्पकाराच्या पांयार घालून घेवचें. ताचो शिश्य जावन ह्या म्हादयच्या देगणांत सदांकाळाखातीर रावचें. ताची ती शिल्पकला लागींच्यान पळोवची... असो विचार मनात येवन गेलो आनी आसलो तसो त्या शिल्पचित्राच्या अंतरंगात विरगळून गेलों.

हें शिल्पचित्र पळयतां पळयतां मनात आकाराक येवपाक लागलें शब्दचित्र...

‘हे प्रशस्त शिल्पचित्रा

न्हंयच्या प्रवाहान तुका दिला आकार

आकार म्हादयच्या खळखळट्या प्रवाहाचो

हे प्रशस्त शिल्पा... हे प्रशस्त शिल्पा...’

शब्दाक शब्द जुळत वयताले... काव्य घडत वयतालें. प्रचंड मोठ्या खडपाचेर कोंत्रावल्लें हें शिल्प हांव कितलों वेळ पळयतालें तें म्हाकाच कळ्ळें ना. हांवें हात मुखार केलो आनी अळंग त्या चित्रावयल्यान भोंवडायलो. त्या खडपार कोंत्रावल्लीं असंख्य म्हादयचीं देगणां. त्या वळवळणाच्या देगणां देगणांतल्यान असंख्य म्हादय न्हंयो व्हांवतात असोच भास जातालो. कांय वाट चल्ले उपरांत कांयशें अशेंच पूण वेगळें अस्तित्व आशिल्लें शिल्प पळोवंक मेळ्ळें. हीं दोनूय शिल्पां तो वाठार सुशोभीत करता. त्या वाठाराक एक वेगळो आयाम तीं चित्रां चडयतात. चित्रनगरीचीं हीं दोन बलस्थाना... म्हादय देगणाची तीं दोन आभुषणां.

ह्या म्हादयच्या देगणात पांयांक दोळे लावन भोंवचें पडटा. पांय चुकून खडपाचे खांचीक पडलो जाल्यार तिरपूंक शकता... मोडूंक शकता. पांय निसरलो जाल्यार तकली फुटूंक शकता. न्हंयच्या पात्रांतले सगळेच फातर धारेचे. ताका लागून पडटें पावल चुकूंक फावना. जंय पावल घालपाचें आसा थंय नदर पयलीं व्हरची पडटा. नदर सांगता थंय पावल घालचें पडटा.

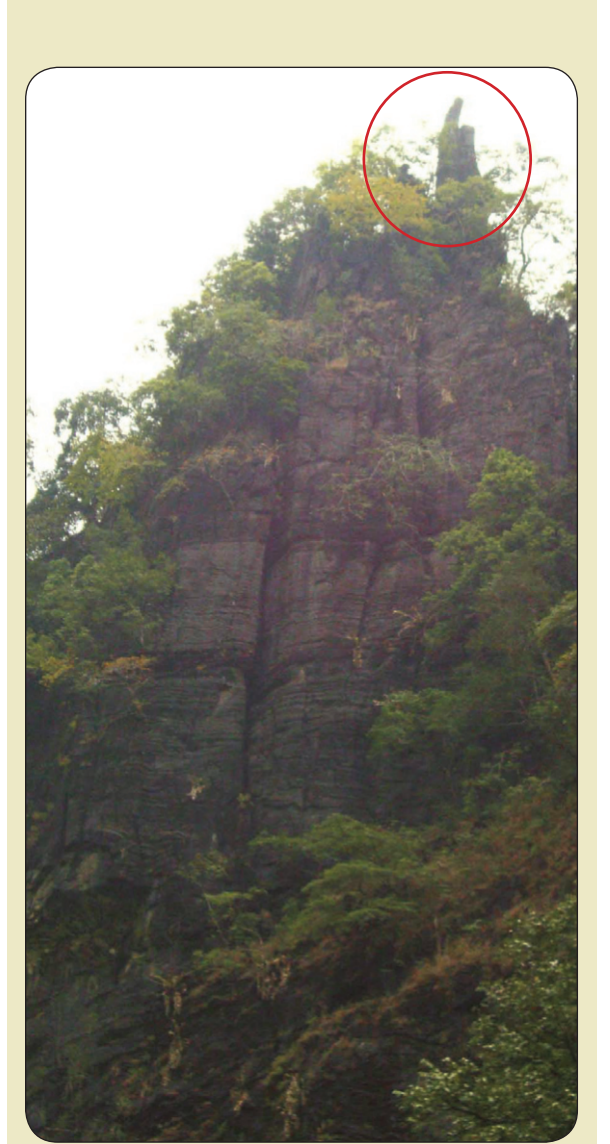

म्हादयच्या पात्रांत आशिल्लें शिल्पचित्र

पावलांक आपणाक जाय तें करपाक मेळना. आपणाक जाय थंय पावल घालपाक मेळना. आपणाक वाट दाखोवपी ही नदर मदीं मदीं खडयेच्या दोंगरार वयर खिळावता. अशा वेळार पावलां मोन्यांनी एका जाग्यार उबीं रावतालीं.

दाव्या अर्दान उंच खडयेचे दोंगर... उजव्यान मळब वेंगावपाक सोदपी सैमान नटिल्ले दोंगर... खडयेच्या दोंगरार मदीं मदीं झाडां किल्लून आयिल्ल्यान तो खडयेचो दोंगर मन आकृश्ट करतालो. चलतेच्या ह्या प्रवासात हांवें असले साबार दोंगर पळयल्ले. पूण हो खडयेचो दोंगर आपले वेगळेपण खुणायतालो... ह्या दोंगराच्या तेमकार हाताच्या आकाराचें एक उंच तोंक नदर केंद्रीत करपाक लायतालें. त्या खडयेच्या दोंगरान आपलो हात वयर उखलून धरला अशेंच पळयतल्याक दिसतालें. काळाच्या ओघात ताचे कुशिको भाग सकयल कोसळिल्लो. हो हाताच्या आकाराचो तितलोच कुडको वयर तसोच उबो उरला. ह्या वाठारात कितलीय भायर नदर व्हरपाचो यत्न केलो तरी हो हात तुका कुरवांनीच आपयता. 'अशी नदर वयर चडोवन म्हाका नियाळूं नाका. म्हजें खरें दर्शन घेतलो जाल्यार हो खडयेचो दोंगर चडून वयर तेमकार यो... वयल्यान सकयल पळय. तुजी नदर पयस मेरेन पातळाय. म्हजे हे उंचाये वयल्यान पयस मेरेनचें दृश्य पळय.' हे खडयेर चडप तितलें सोपें न्हय. एक करूं येतालें. हे खडये फाटल्या दोंगरार चडून त्या हाताचें लागींच्यान दर्शन घेवं येतालें. पूण तें त्या वेळार म्हाका शक्य नाशिल्लें. हें म्हादयचें देगण परत पळोवंक पावतलो काय ना हें म्हाका खबर नाशिल्लें. पूण 2009 वर्सा परत त्याच देगणांत वचप जालें. ते वेळार ह्या सुवातेर पावतकच त्योच यादी परत्यो जाग्यो जाल्यो. त्या कड्याच्या माथ्यार आजूनय तो 'हात' आकृतेचो काळसो फातर उबो आसा तें पळोवन बरें दिसलें. त्या हाताक वयर चडून पळोवंपाची इत्सा मनात आसून तशें हांव करूंक पावलों ना.

आलतडच्यान चलतकच पलतडिवयल्या चित्रमय फातरांचें दर्शन पयसुल्ल्यान जातालें. चलतां चलतां म्हजो वांगडी गोपिनाथान म्हळें 'तो फातर पळयला...' हांवें म्हळें 'हय'. त्या फातरात कितें दिसता तुका? पलतडी आशिल्लो फातर तो म्हाका दाखयतालो. कांय दिसना! किरकिरो तो. ताचो तो मुखावयलो भाग पळय. ती लांबोडी चोंच... ते दिसतात ते पांखाटे... आनी ती शेपडी... जणएकलो आपले नदरेन फातरातल्या त्या शिल्पचित्राचो अर्थ

हातयाळो खांबो

तुळशींत देवपुजेक लायतात तो फातर

लावा रुपांतलो फातर

लायतालो. कोणाक मोर दिसतालो. कोणाक कांसव दिसतालो. कोणा एकल्याक न्हंयतल्या पात्रांतलो फातर माशाच्या आकाराचो दिसतालो. पळयतलो त्या शिल्पाक खंयचे दिकेन आनी खंयच्या अर्थान पळयता हाचे वयल्यान तें चित्र ताच्या दोळ्यां मुखार उबें रावतालें.

ओबड - धोबड अशा फातरांच्या मदीं एक फातर शांत बशिल्लो आशिल्लो. आंगलोटान सुळसुळीत आनी तिकतिकीत... रंगान काळसो. अर्दो अदीक उदकांत बुडिल्लो फातर गणपतीचो आकार घेवन जल्माक आयिल्लो. उदेन्ते वटेन फुडो करून पात्रांत आसनमांडी घालून बशिल्लो हो चित्रमय फातर पळयतल्याचे नदरेक खिळावन दवरतालो. हांवें त्या फातराक भोंवताडो मारून ताचें आंग नदरेन सांसपिलें. दुसऱ्या अर्दान वचून पळयल्यार तो हत्ती कसो दिसतालो... तिरकस पळयल्यार ऋषी कसो दिसतालो. हांवें ह्या फातराचो फोटो काडलो. हो फातर फोटवार कसो दिसता हें म्हाका जाणून घेवपाचें आशिल्लें. तो फोटो हांवें म्हज्या इश्टाक दाखयलो. ताणें म्हळें हो फातर तर सुण्याच्या तोंडावरी दिसता... तोंड, नाक, दोळे, तकली, कान... सगळे अवयव

सुण्याचे. हांव ह्या फातराक मुखावयल्यान पळयतालो. दावे वटेतले चित्रमयतेचेर हांवें लक्षूच दिवंक नासलें. दक्षिणेवटेन पळयत उबो आशिल्लो हो सुणो... आनी उदेन्ते वटेन नदर लावन ध्यानस्त बशिल्लो श्री गणेश... दोन शिल्पचित्रांचे मनोमिलन ह्या प्रशस्त फातरात जाल्लें.

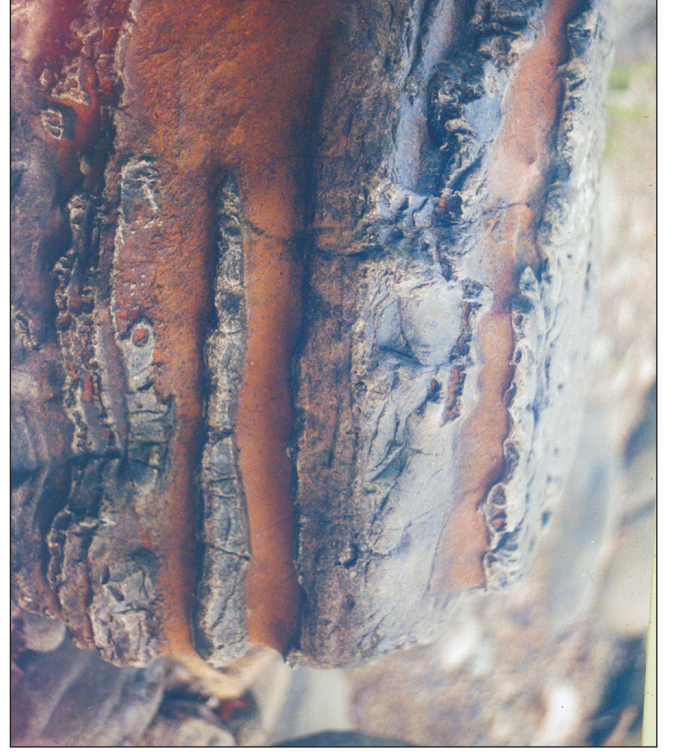
म्हादयच्या देगणात मॅटाबॅसल्ट हे जातिचो फातर चड मेळटा. कांय जाग्यांनी फकत ग्रेनायट ग्रेनीस हो फातर मेळटा. पावसाळ्यांत ह्या उंच उंच दोंगराचे खडयेवयल्यान उदकाची धार एकसारकी सकयल देविल्ल्यान फातरांचे झुंबर तयार जाल्यात. हे झुंबर कड्यांच्या खाकोळांनी लाबिल्लें आसात. लायमस्टोनाचे जाल्ले हे झुंबर नदर पिसायतात... मान वयर करून ह्या झुंबरांक पळयत रावचें अशें दिसता. मेणवात जळटा जळटा मेण सकयल देंवून येवचें तशेच तरेन कांय कडेन हे खडयेवयल्यान फातररूपी मेण देंवतना थारें पडटा. पात्रांतले फातर जितले चित्रमय तितलेच हे खडयेचे दोंगरूय चित्रमय. न्हंयच्या पात्रांतल्यान तूं चलत चलत मुखार वता तसो हो चित्रमय पड्डो फाटी सरकता. त्या पड्ड्यावयलीं असंख्य चित्रां तुज्या मनाक भुरळ घालीत पड्ड्या आड जातात...

आनी सैमरंगी पड्ड्याचें पडबींब मात तुज्या काळजार उदेत वयता...

म्हादय देगणातली ती चित्रनगरी म्हळ्यार शिल्पचित्रांचें संग्रहालय. ह्या संग्रहालयांत मांडून दवरल्यांत अगणीत फातरांचीं शिल्पचित्रां. हें संग्रहालय पळयतलो जाल्यार जिद्द आनी चिकाटी जाय. ध्येयान बुडिल्लो मनीसूच ह्या संग्रहालयात पावूंक शकता. ह्या संग्रहालयात पावतलो जाल्यार वरांचीं वरां चलचें पडटा. ही वाट अडचणीची पूण पावलां कणकणी चलप्याक ती उत्तेजीत करता. ही वाटूच तुजेवांगडा उलोवपाक लागता. संग्रहालयाच्यो गजाली सांगपाक लागता. अशा वेळार मनाचीं दारां उक्तीं जातात आनी संग्रहालयात तूं रमून वयता...

अशीं संग्रहालयां गोंयचे शिमे भितर लेगीत आसात. पूण ह्या संग्रहालयांचें स्वरूप खुबच वेगळें. ह्या आमच्या परिसरात खडयेचे दोंगर नात. तशेंच न्हंयचे तडीतल्यान वयर वचून मळबाक तेंकपी दोंगर नात. गोंयचे न्हंयचें पात्र पसरट... हांगा आसात कोंडी आनी खराड्यो. हांगा आसात पेण्या-पेण्यार न्हंयचे दोनूय तडीनी प्रशस्त अशो चाळी. ह्या न्हंयच्या खराड्यांनी आनी चाळीनी पळोवपाक मेळटात वेगवेगळ्या आकाराचे रंगरंगयाळे असंख्य गुंडे. पूण चडशे गुळगुळीत... ह्या चाळीनी आसात शेरणिचीं आनी हेर झाडां... मदल्यान संथ व्हांवपी म्हादय न्हंय ह्या वाठाराक वेगळीच सोबाय हाडटा. न्हंयचे चाळीतलें सौंदर्य वेगळेंच. कांय कडेन रेंवेचे ढीग... कांय कडेन कुसारें... कांय कडेन कालयांव... तर कांय कडेन चाळच्या फातरांच्यो राशी...

ह्या फातरांचे राशींची रचना आगळी वेगळी. कांय कडेन ह्यो राशी रेंवेंत भरशिल्यात. कांय कडेन हे राशिंचेर कुसारें येवन पडलां... कांय कडेन तांचेर रेबो येवन दाटला... तर कांय जाग्यांचेर अयस पयस मेरेन हे गुंडे दाटी दाटीन पातळ्ळ्यात. हे पातळिल्ले गुंडे ल्हान... दाटी दाटीन पातळिल्ले चाळचे गुंडे एकामेकांचेर आड पडिल्लेवरी दिश्टी पडटात. पावसाळ्यांत न्हंयचो प्रवाह नेटान व्हांविल्ल्यान झोतिच्या नेटान ते सकयले वटेन लवंडल्यात. ह्या वयल्यां गुंड्यांक सहजतायेन तूं उखलूंक शकता. पूण ताचे सकयलो गुंडो रेंव, रेबो वा मातयेक लागून जमनीक घट दशिल्लो आसता. ताच्या पोंदचो फातर आनीक

वेगवेगळे धातू मिश्रित फातर

घट रुतिल्लो आसता. ह्या चाळीत व्हडलें फोंडकूल मारून पळयल्यार ल्हान व्हड चाळचे गुंडो पोंदा मेरेन आसतात. हे चाळचे गुंडो पोंदा कितले मेरेन आसात काय? धा, पंदरा, वीस मिटर... अशें जाल्यार ह्या गुंड्यांचे हे थर कितल्या हजार वर्सां पयलीं येवन सांठवल्ले आसतले हाचो आमच्यांनी अदमास काडूं येता. आनी हें खरें आसा जाल्यार न्हंयचें पात्र कांय हजार वर्सां पयलीं कितलें खोल आशिल्लें हाचोय अदमास आमच्यांनी काडूं येता. हे जे चाळचे गुंडो न्हंयच्या खोल तळाक आसात वा चाळीत पोंदा रुतून बशिल्ले आसात तांचो बारकायेन अभ्यास केल्यार खुबश्यो गजाली उक्ताडार येवं येतात...

म्हादय न्हंयक तेकून चाळ... ह्या चाळीक तेंकून दोनूय अर्दांनी मळे पळोवंक मेळटात. मळो म्हळ्यार न्हंयच्या तडीनी रेंव, कुसारें, रेबो पडून निर्माण जाल्यलो लांब - रूंद सपाट जागो. ह्या मळ्यांची जमीन रेंवटाळ... हे मातयेचो रंग तांबसाळ... ही माती रेंवटाळ आशिल्ल्यान ती फुसफुशीत... हे मातयेत दोन मिटर मेरेन कसलेच तरेचे फातर मेळनात. पूण चार - पांच मिटर पोंदा खणले उपरांत न्हंयचे हे गुळगुळीत चाळचे गुंडो मेळपाक लागतात. हे चाळचे गुंडो हे मातयेपोंदा

दोंगर कड्या वयलें चित्रमय शिल्प

कशे आयले? मळ्यांची बारीकसाणेन तपासणी केल्यार हो अजापीत करपी प्रस्न पडटा. कांय वर्सां पयलीं म्हाका हो प्रस्न पडिल्लो. आयज हो प्रस्न परतून म्हाका पडटा तेन्ना ह्या प्रस्नाची जाप म्हज्यातल्या निरिक्षकामुखार आपूण जावन उबी रावता.

म्हादयच्या देगणांची निर्मिती आयची आनी कालची न्हय. कोटीनी वर्सां जालीं हें म्हादय देगण रूपाक येत आसा. ह्या काळांत कितलेशेच बदल ह्या देगणांत घडून आयल्यात. न्हंयच्या प्रवाहान पावसाळ्यांत वाटेर मेळटा तें खळखळायलां... व्हांवयलां... आनी आपणाक जाय थंय हाडून उडयलां. ह्या मळ्यांची निर्मितीय अशीच जाल्या. प्रवाहाच्या नेटार फातर घडघडत सकयल आयल्यात आनी विशिश्ट जाग्यांचेर सांठवल्यात... ह्या फातरांच्या वयल्यान रेंव, कुसारें, माती आनी रेबो येवन थिरावला... कांय कडेन तर फकत रेंव येवन सांठवल्ल्यान तातूंत हेर कांयच पळोवंक मेळना. हे मळे म्हळ्यार थरार थर दाटिल्ले रेंवेचे पट्टे... न्हंयच्या प्रवाहान ते सपाट जाल्यात आनी कालांतरान ते

रेंवेची माती जाल्या.

हे सगळे रचनेक लागून म्हादयच्या दोनूय तडीनी पोंदा फातरांचे थरार थर पळोवंक मेळटात. एकाद्या मळ्याची धड कोसळटकच हे फातरांचे थर दिश्टी पडटात. ह्या थरांक बारकायेन पळयल्यार फातर-माती, फातर-माती अशी रचना पळोवंक मेळटा. न्हंय पासून चारशीं ते पांचशीं मिटर पयस मेरेन असले तरेची मळ्याची जमीन पातळिल्ली आसा. ह्या मळ्या जमनीचो शास्त्रीय अभ्यास केल्यार आनीक कसलेय वेगळे थरूय मेळूं शकतात. तशेंच हजारांनी वर्सां चाळचे गुंडे मातये पोंदा आशिल्ल्यान वेगवेगळ्या तरांच्या फातरांचेर जाल्लो परिणाम जाणून घेवं येता.

न्हंयचे तडीर जंय अयस पयस मेरेन गुळगुळीत फातर पातळ्ळ्यात. थंय वचून तांचें दर्शन घेतकच मन धादोस जाता. दोळ्यांची नदर त्या फातरांचेर थय-थय करून नाचपाक लागता. एका फातरावयल्यान उडकी मारीत ती दुसऱ्या फातरार वचून बसता. म्हणटा म्हणसर तिसऱ्याचेर थिरावता... कोणाक पळोवचो आनी कोणाक सोडचो...

अशीच गत फातर पळयतल्यांची जाता. हो आकार पळयता थंय आसा दुसरो एकादो आकार तुजें लक्ष ओडून घेता. त्या फातराचेर नदर खिळायता थंय आसा एकादो रंगयाळो फातर तुजे नदरेक भुलयता... न्हंयचे चाळीत लाखानी पातळिल्ले फातर एकामेका पासून आंगा- रूपान आनी रंगान वेगळे. सोदून लेगीत एकादो फातर दुसऱ्या फातरावरी दिसना. ताका लागून ते संख्येन आसले तरी एकामेका पासून ते वेगळे. जितले फातर तितलीं तांचीं वेगवेगळीं रूपां. एक लांब... दुसरो वाटकुळो... तिसरो चेपटो... चौथो त्रिकोणी जाल्यार पांचवो विविधरंगी...

हे फातर रंगा- रूपान वेगळे आसले तरी ते सगळे म्हादयचे फातर... तांचो आत्मो एक. ह्या म्हादय न्हंयच्या पात्रांतल्यान ते खळखळत... घडघडत सकयल व्हांवून आयल्यात. आनी प्रवाहान तांकां राव म्हटल्यात थंय तांणी बस्तान मांडलां... हें तांचें बस्तान तशें कायमचें न्हय. प्रवाहाच्या मनात आयलें जाल्यार तांकां मुखावयली वाट चलची पडटा. वांगडा वाट माड्डोवपी एकीकडेन उरतात अशें ना. वाट चलतां चलतां ते वेगळे जातात. एकटो फाटीं उरता जाल्यार दुसरो मुखार पावता. जो फातर जंय थांबला ताका नव्या फातरांचो सांगात मेळटा. एक येता... दुसरो वयता... दोग येतकच तिसरो थंयच्यान कडसता... अशे तरेचीं स्थलांतरां गीम-पावस म्हादयच्या ह्या देगणात जायत आसतात.

ह्या चाळच्या फातरांचें म्हाका सदांच आकर्शण. न्हंयच्या तिरार वतकच पयली नदर पडटाली ती वेगवेगळ्या आकारातल्या फातरांचेर. धवोच वाटकुळो फातर मेळटकच रोकडोच उखलून बोल्सांत घालप जातालो. सुळसुळीत काळो फातर मेळ्यार तो हातांत धरून घरा हाडप जातालो. ह्या फातरांचो उपेग वखद वांटूक, कितेंय धोंडावपाक जातालो. मात्सो मोठो वाटकुळो फातर मेळ्यार कोणाचोय पांय वांयनात वयचो न्हय म्हण तो तातूंत घालप जातालो. एकादो कोरीव फातर मेळ्यार तो देव म्हण तुळशीत दवरतालों. वाटकुळी पसरट फातर आसल्यार ती घरा हाडून तिचेर वखद वाट्टाले... बारीक फातुल्ली मेळ्यार न्हंयच्या पात्राचेर सरपाटी नेटान मारून त्या उदकाच्या पात्राचेर उडकी मारीत वचपी त्या फातुल्लेक पळोवप जातालें. बुरांशी करतकच

सुकणीं मारपाक एका विशिश्ट आकाराचे ल्हान फातर वेंचप जाताले. गरयेक बांदपाक एकाद्रो बारीक पूण मात्सोसो लांबट फातर मेळटा काय तो पळयतालों. गुंड्यांनी खेळपाक रंगान धवे फातर चाळभर भोंवून सोदतालों. ह्या सगल्या कामाखातीर ल्हानपणानसून ह्या फातराकडेन म्हजें नातें जुळिल्लें.

भुरगेपणांत ह्या फातरांची लागिल्ली ओड आयजूय तशीच आसा. आयज चाळीतल्यान भोंवतां तेन्ना भुरगेपणातली तीच नदर ह्या फातरांचो सोद घेता. एकादो चित्रमय फातर नदरेक लागचो अशें मनापासून दिसता. हजारांनी फातरांमदीं तो खंयतरी लिपिल्लो आसता. ह्या फातरांनी ताका सोदतलो जाल्यार बारीक नदरेन आनी मांजराच्या पावलांनी भोंवचें पडटा. अशे बारीक नदरेन ताचो सोद घेतकच तोच तुज्या नदरेच्या पागेरांत येवन फारवता. ह्या फातरां भितर खूब म्हत्वाचो फातर आमी भुरगेपणात सोदताले. तो फातर म्हळ्यार ‘आगीचो फातर.’ (फोरटो पान - 171) हो गदड पिंगसो फातर मेळप तसो कुस्तार. तश्याच रंगाचे फातर हांव वेंचतालों आनी बाबाक नाजाल्यार आवयक व्हरून दाखयतालों. ‘हो आगीचो गुंडो न्हू’ अशी तांचेकडल्यान जाप मेळटकच

म्हादयच्या पात्रांतलीं शिल्पचित्रां

निराश जातालों. आयज ह्या फातराची म्हाका पक्की वळख जाल्या. अशे तरेचे दोन फातर म्हज्या संग्रहात आसात. आदल्या काळार आमचे पूर्वज चकमकाच्या (लोकणाचो पातळ कुडको) आदारान ह्या फातरार भिल्ले माडाचो घुबो दवरून उजव्या हातान चकमक घेवन त्या गुंड्यार नेटान घांसून मारताले. अशें करतकच उज्याचीं केणां भायर सरतात. हीं केणां घुब्याक लागून तो घुबो जळपाक लागता. हो घुबो दवरपाक ल्हानशीं 'बोलशी' आसताली. ही बोलशी पुर्वज कंबराक बांदताले. रानात गेल्ले कडेन विडी ओडीन दिसतकच ते ह्या चकमकाचो वापर करताले. आमच्या पुर्वजांक ह्या गुंड्याचो सोद कसो लागलो काय? गुंड्याचेर गुंडो आपटीतकच केण झडलां आसपाक जाय. मागीर तरातरांचे फातर घेवन तांणी तांचेर प्रयोग केल्यात आसपाक जाय. आनी निमाणो तांच्या हाताक हो उज्याचो फातर पडला आसपाक जाय.

ह्या असंख्य चाळच्या फातरांनी कितले आकार आसतले काय? पळोवया तरी! फातर निवडून वेंचपाक लागतकच चाळीतले सगळेच फातर एकामेकापासून वेगळे दिसपाक लागतात. हांवें वयर म्हळां तशें तरातरांच्या रूपांनी तुका ते दर्शन दितात. एक आकार पूण तांचो रंग वेगळो... एक आकार पूण तांची दाटाय वेगळी... एक आकार पूण तांचे प्रकार वेगळे... एक आकार पूण तांची चित्रमयता वेगळी... ह्या तांच्या विशेशतायांनी तांचे वेगवेगळे आकार बसयले जाल्यार तांचीं वेगळेपणां कितलीं तीं आपशींच आमच्या दोळ्यांमुखार उबीं रावतात. एका अर्दान वाटकुळी व्हडातली व्हडली फातर मेळटा जाल्यार दुसऱ्या अर्दान वाटकुळ्यो एकापरस एक ल्हान अश्यो कितल्योशोच वेगवेगळ्या प्रकारच्यो फातुल्ल्यो मेळटात. व्हडातलो व्हड लांब फातर मेळटा जाल्यार त्याच वाठारांत ल्हानातल्यो ल्हान लांबोड्यो फातरी मेळटात...

कांय फातर चौकोनी तर कांय त्रिकोनी... कांय वाटकुळे चेपटे तर काय वाटकुळे गुळगुळीत... कांय वाकडे तर कांय वाकडे-तिकडे... कांय आकरे -कोंकरे चेपटे तर कांय आकरे-कोंकरे धोबुल्ले... कांय चंद्रकोरी वरी तर कांय लिकलिकपी नकेत्रावरी... कांय पूर्ण चंद्र तर कांय अर्धचंद्र... कांय लांब सुळसुळीत तर काय बसका आशिल्लें शिल्पचित्र... कांय तांबसाळ तर कांय धवेफुल्ल मोगरे कळे कशे... कांय निळशे

तर कांय पिंगशे... कांय काळे तर कांय गोबरे... कांय तांबडे भडंग तर कांय हळडुवे... ह्या फातरांनी रंगाच्यो विविध छटा... हे रंग एकामेकात भरसल्यात. जाल्यार कांय फातर एक विशिश्ट रंग घेवन जल्मल्यात.

कांय फातरांनी वेगवेगळ्या रंगातल्या रेशांचे जाळें पातळिल्लें दिश्टी पडटा. आडव्यो रेशा... उब्यो रेशा... वाकड्यो, तिकड्यो, तिरप्यो अश्यो असंख्य रेश्या... ह्या रेश्यातल्यान उदयाक येता एक चित्र... चित्रांत लिपिल्लीं आसतात हजारानी चित्रां... तुज्या मनाक भुलोवपी कल्पना चित्रां... अशे तरेन शिल्पांत चित्रां दिसूक लागतकच तो चाळीत मेळपी फकत विशिश्ट आकारातलो फातर उरना... तो जाता शिल्पचित्र...

हे फातर आंगार रंग घेवन जल्म घेतात पूण ताका आकार कसो मेळटा कांय? ह्या ल्हान ल्हान शिल्पचित्रांक पळयकतच मनात प्रश्न उप्रासता. हय! म्हादयच्या धांवत्या प्रवाहाचीच ही किमया. म्हादयच्या प्रवाहाच्या नेटावांगडा हे फातर सकयल व्हांवपाक लागतात. म्हादयच्या घाटासकल्या पात्रांत मोटे मोटे फातर प्रवाहाच्या नेटार सकयल रेड्दात... घडघडटात... जितलो फातर प्रवाहाच्या नेटार सकयल घडघडटा तितलो तो झरता... फातरां फातरांच्या घर्शणातल्यान तांच्या आंगातली कीस भायर सरता... हे किसीची रेंव जाता वा माती जावन प्रवाहा बरोबर व्हांवत सकयल येता.

प्रवाहावांगडा फातर कसो घुंवता ताचेर ताचो आकार थारता. फातर परत परत एकाच आंगान घुंवत सकयल आयलो

लायम एकठांय जाल्लो फातर

रंगरंगयाळें फातर शिल्प

जाल्यार सकयल येता म्हणसर ताका लांबट वाटकुळो आकार मेळटा. सगल्या आंगांनी घुंवत सकयल देंवलो जाल्यार तो गुळगुळीत वाटकुळो जाता... न्हंयच्या पात्रांत खरीक बसून उल्लो जाल्यार ताचो वयलो भाग झरून झरून ताची फातर तयार जाता. हीच फातर मुखार खल्लली आनी प्रवाहावांगडा व्हांवपाक लागली जाल्यार ती चारूय वाटांनी घुंवून घुंवून ती ल्हान फातुल्ली जाता. कांय वर्सा एक आंग झरलें. आनी कांय वर्सांनी दुसरें आंग... मुखार तिसरें आंग... अशें जालें जाल्यार त्या फातराक चित्रविचित्र आकार मेळपाक आदार जाता.

विशिष्ट प्रकारचो फातर जातूंत वेगवेगळे तरेचे धातू आसत जाल्यार हो फातर प्रवाहा वांगडा सकयल येता तेन्ना ताचे भितरलो मोवसाळ धातू झरता आनी घट्ट आशिल्लो धातू तसोच उरिल्ल्यान तातूंतल्यान आकाराक येता तें शिल्पचित्र... हे फातर कशे, केन्ना आनी कशे तरेन झरल्यात हाचेर आदारून त्या त्या फातराक तशें तशें रूप मेळत वयता. कांय फातर कितलीशींच वर्सां न्हंयक हुंवार येतकच भायर पडटा... हो फातर कांय काळ तसोच उरता. ताच्या रूपांत बदल जायना. पूण परत प्रवाहाक मेळटकच झरत-झरत ताका वेगळोच आकार मेळटा.

जे फातर म्हादयच्या पात्रांत आसात. जांकां प्रवाहाचो

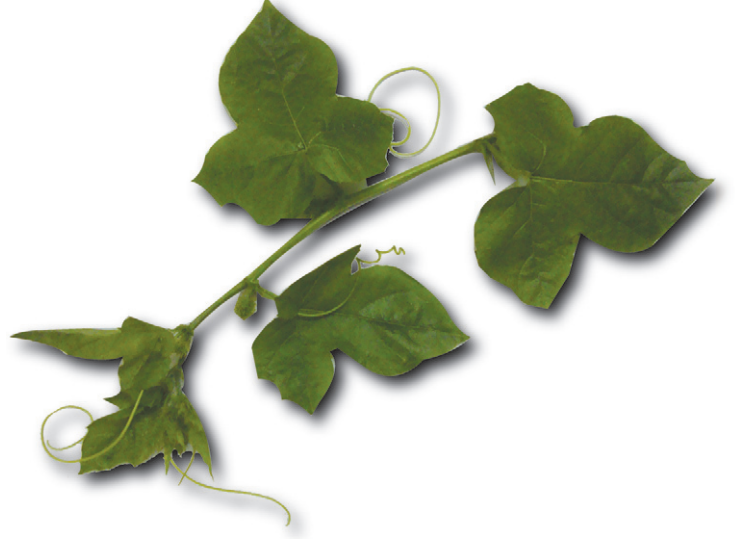
नेट लागता ते फातर खिणा खिणाक आपलें रूप बदलतात. कारण ते झरत आसतात... आयज आशिल्लें तांचें रूप फाल्यां आसना. तें एकसारकें बदलत आसता. म्हादयच्या पात्रांतलो ल्हानातलो ल्हान फातर काडचो आनी हे स्थितींत पावपाक त्या फातराक कितलीं वर्सां लागल्यांत काय? हाचो हिशेब मांडपाक गेल्यार आमकां हजारांनी वर्सां फाटीं वचचें पडटलें. आंगलोटान मोव आशिल्लो फातर बेगीन झरत पूण घट्ट आशिल्लो फातर झरून झरून बारीक जावपाक हजारांनी वर्सां लागतात. तो खंयच्यान घडघडत आयला काय? तो वाटेक येतना खंय खंय थांबला आसतलो काय? हाच्यो जापो तश्यो मेळप कठीणूच... जितलो फातर ल्हान तितलो तो पयसुल्ल्यान आयला म्हणपाचें कळटा.

म्हादयच्या प्रवाहावांगडा प्रवास करपी हे फातर आपलीं असंख्य रूपां आमकां दाखयता. आनी तांच्या ह्या रूपांक पळयतकच प्रवाहाच्या आंगात आशिल्लो कलात्मक गूण लागींच्यान नियाळपाक मेळटा. ह्या फातरांचो स्पर्श मुलायम... हे सुळसुळीत गुळगुळीत फातर नदरेच्या आनी हाताच्या स्पर्शान सूख-थंडाय रिगयता... ही थंडाय काळजात रिगतकच सगल्या आंगा-पांगांत थंडाय पातळटा...

पुरण शेत

गर्गशिर्ष - पौष म्हयन्यांत शीं दाटून येता तेन्ना म्हादयचे तडीवयले लोकजीवन कूस बदलता. म्हादय देगणांत वर्सुयभर शितळ थंडाय पातळिल्ली आसता. शिंयाळे दीस सुरू जातकच सगळेंच आखुडपाक लागता. दीस धारेर वयता थंय आसा... शिंयाळो थंड वारो व्हांवपाक लागतकच आंगाक शीं बोचूंक लागता. रात चडटा तशें शीं दाट जायत वयता. हात पांय थंड जातात. ह्या वेळार लाकडांचो पेटपी परसो म्हत्वाचो. सकाळीं उठून धग जाय पडटा. रातभर आंवळून आयिल्लें आंग धगाक शेकयतकच कांय खिणापुरतें कांय जायना आंगात तरतरी भरता.

ह्या शिंयाळ्या दिसांनी म्हादय देगण तापूंक दीस माथ्यार येवचो पडटा. रातभर दंव पडून थंड जाल्ले चाळचे गुळगुळीत गुंडे आनी तडींनी पातळिल्ली रेंव सुर्यकिर्णां आंगार पडटकच तापता. घाट माथ्यावयल्यान खळखळत येवपी म्हादय न्हंयचें पात्र गोंयांत कडवळी गांवा सकयल पावतकच रूंद जायत वयता. जितलें रूंद पात्र तितलें पयस मेरेन चाळचे गुंडे, रेंव, कुसारे, रेबो सांठवल्लो पळोवंक मेळटा. शिंयाळ्या दिसांनी हें सगळें तापता आनी न्हिवता... ह्या आपालिपाच्या खेळाचे सुरवातेकूच म्हादय न्हंय पुरण शेतकारांक सादयता. उदकाच्या खळखळान भरिल्लो तो साद कानार सादतकच असंख्य पुरण शेतकारांच्या पावलांच्यो जोडयो न्हंयच्या तडींनी कश्टतात.

म्हादय न्हंयन ताळो ओलो करपाक थंड उदकाचो घोंट दिला तसोच तिणे पोटाची खळगी भरपाक शिताची उंडी दिल्या. आपलें भुरगें भुके खातीर रडटा तें पळयतकच आवयच्या काळजाक आकांताचे चिमटे येतात. ती तळमळटा... धडपडटा... ती फुगार जाता... जळपेता... तडीर रावपी आपल्या भुरग्यांचे भुकेखातीर जाल्ले हाल पळयतकच खळखळून व्हांवपी ही लोकमाता एकादे कोंडीत

ह्या जाग्यार आदीं पुरण शेत करताले

शांत जाता. पाण्याच्या दोळ्यांनी आपल्या बाळांच्या दोळ्यांतल्यान व्हांवपी दुकां पळयतकच तिच्या पात्रांत फुलून अळंग वयर आयलो तो पुरण शेताचे कल्पनेचो म्हामंत्र. मंत्र, पुरण शेत कसोवपाचो... पुरण शेत पिकोवपाचो... ह्या मंत्रात शक्त आसा आपलो संवसार फुलोवपाची... गोसंस्कृतायेच्या मुळावणाक घटाय दिवपाची... हे घटायेंत आत्मविश्वासाचें बळगें रिगतकच लोकजिणेक चंवर येता. ते लोकजिणेक परंपरा फाव जाता. जितली ती परंपरा पोरणी तितलीं तिचीं पाळां मुळां खोल वचत रावतात.

हय. पुरण शेत हें म्हादयचे तडीर रावपी कुळवाडी लोकांचे जिणेचें मुखेल आंग. तो तांचो आत्मस्वर... म्हादय न्हंय आनी उपन्हंयांचे तडींनी शिंयाळ्या दिसांनी आकाराक येवपी पुरण शेत लोकजिणेत पाचवीसाण रिगयता. वर्सावळीप्रमाण मागशिर्ष म्हयनो येता. तोवूय पुरण शेताची जाग पुरण शेतकारांच्या मना काळजांत रिगयत. चार दीस सुखान गोटे खावंक मेळटले... पावसाळ्यांत गोरवांक गवताचो घांस मेळटलो... पुरण शेत पुर्वजांची जोड. तें कसोवपाक जाय... काम ना धंदो. पुरणीत वावुरल्यार साकभर भात घरांत पडून घर भरतलें... हे विचार पुरण शेतकारांच्या मनातले. ह्या

एका खंयच्याय विचाराक लागून पुरण शेतकार खांदार खोरे आनी हेर उपेगी आयुतां घेवन न्हंयची वाट धरतात.

पावसाळो सोंपतकच न्हंयचें उदक देंवपाक लागता. म्हादयच्यो तडी सुकाडीक पडटात आनी न्हंयचो प्रवाह एके विशिश्ट दिकेन खळखळपाक लागता. ह्या वेळार पुरणकार आपले पुरणीचो जागो नदरेखाला घालता. मे म्हयन्यांत लुवून व्हेल्ली ती पुरण हांगाच आशिल्ली काय? तांका खिणभरूच प्रस्न पडटा. तसो प्रस्न पडप सहजीकच आसता. कारण पावसाळ्यांत न्हंयच्या प्रवाहाची शक्त जबरदस्त... हे शक्ती मुखार कोणाचेंच चलना. प्रवाह कोणाचेंच आयकना... तो मुक्तपणान खळखळटा. पावसाळ्यांत शक्तेन बळिश्ट आशिल्लो तो प्रवाह आपणाक जाय तें करता... तीन चार म्हयने तो न्हंयच्या पात्रांत धुमाकूळ घालीत आसता. तो एकीकडलें खल्लोवन दुसरे कडेन व्हरून उडयता. दुसरे कडलें तिसरे कडेन पावयता. गिमात आशिल्लें पावसाळ्यांत ना आनी पावसाळ्यांत अदमास केल्लें गिमाळ्यांत पळोवंक मेळना. हें अशेंच घडत आयलां आनी घडत वयतलें. ‘अंदू पुरण शेताच्या जाग्यार गुंडे खूब पडल्यात... लागीं भरूय (माती) ना... पुरण सोडल्यार बरी शी दिसता...’ आपले पुरणीचो

जागो पळोवन आनी पुरणी खातीर लागीं भर (माती वा कुसारें) ना तें पळोवन शेतकार निर्शेता. वांयगणी पुरण करपी आपले पुरणीत कुसारें आनी रेंवेची रास पडल्या ती पळोवन दुसरे वटेन तोवूय खंती जाता. 'अंदू वर्सा पुरणीत कुसाऱ्याचे आनी रेंवेचे ढीग पडल्यात. म्हयनोभर वावुरल्यारय काम जावपाचें ना...' झोतिची पुरण करपी पुरण शेतकार लागीं खंय भर पडल्या काय ना हाचो सोद घेतात, जाल्यार दुसऱ्या अर्दान वांयगणी पुरण करपी शेतकार पडिल्ली रेंव आनी कुसारें कशें काडून उडोवचें तें चिंतता.

म्हादय न्हंयचे दोनूय तडिनी शेंकड्यांनी पुरणी. शेंकड्यांनी पुरणीचे शेंकड्यानी पुरण शेतकार... पुरण ल्हान पूण कश्ट चड. ह्या कश्टांक घरातल्या सगल्या जाणांचो हात लागचो पडटा तेन्नाच तिका शेतवडिचें रूप येता. पुरणशेत हें जगाचे फाटीवयलें एक आगळें वेगळें शेत. आकार नाशिल्लें... रूप नाशिल्लें... अस्तित्व शेणोवन बशिल्लें... जीव - जिवसाण नाशिल्लें... पावसाळ्यांत बुडून गेल्लें. माती, रेंव, रेबो, कुसारें, गुंडे आंगार घेवन पोंदा मुंगरिल्लें... पूण म्हादय न्हंय कडेन अतूट नातें आशिल्लें... न्हंयची सुंदरताय

द्विगुणीत करपी... शेतकाराक आत्मसमाधान दिवपी... तांचो आत्मसन्मान वाडोवपी हे पुरणीची म्हयमा वेगळीच.

पुरण शेताक पांच हजारां वयर वर्सांचो इतिहास आसा अशें जाणकारांचें मत. कोणा काळार लोकपंगड ह्या पाणथळार देंवून आयलो. गोड उदक... थंड उदक... मना - काळजांक शितळसाण पातळावपी म्हादयचें उदक ताळ्या सकयल वतकच तांणी म्हादयच्या तिरारूच खुंटी मारून मठी जोडली. म्हादयचो खळखळ आत्मस्वर जावन तांच्या अंतरंगात संचारलो. तिच्या तिरार वावुरतना गिन्यानात भर पडत गेली... प्रचंड अणभवांचें गांठवल... कश्टांची जोड... हे जोडीच्या नाड्यार फुलून आयिल्लो हो शेतवडिचो मंत्र. हय, म्हादयच्या तिरार शेतवड वसोवंक येता. भात पिकोवं येता... पोटां भरूं येतात... संवसार फुलोवं येतात... केदो मोठो तो साक्षात्कार! ह्या एका सोदाक लागून थंयचे जिवन शैलीक एक वेगळीच धार चडली. जिवनात आकांताचो बदल घडून आयलो आनी मुखार बदलत्या जिणेक वेगळेंच तेज येत रावलें. आयजूय तीच जिवसाण. तेंच तेज म्हादयच्या दोनूय तडींनी तळपेता.

वांयगण्या पुरणीची संख्या झोतिच्या पुरणिच्या संख्ये परस

ल्हान पुरण शेत

खूब कमी आसा. झोतीच्यो पुरणी न्हंयच्या मुखेल प्रवाहाक आसात. वांयगण्यो पुरणी एकाद्या घोल्याक... न्हंयचो प्रवाह दिशा बदलता थंय वा एखाद्या फांट्याक ताचें अस्तित्व पळोवंक मेळटा. वांयगणी पुरण आपूण आसा म्हणपाचें अनवळख्याक सांगता. झोतीची पुरण सोदल्यार पासून मेळना. ताकाच लागून हांवें तिका आकार नाशिल्ली... रूप व्हगडावन बशिल्ली म्हळां... झोतीचे पुरणीक पुराय नवो आकार दिवंचो पडटा. वांयगणे पुरणीच्या मुळांत आशिल्ल्या आकाराक नवें रूप चडोवचें पडटा.

आमचे कडेन वेगवेगळे तरेचें शेत आसा. आदल्या काळार म्हादयच्या देगणांत कुमेर शेत कसताले. थंय नाचणो पेरून शेत किल्लावन काडटाले. मुटलो, शेळ, तोराप, वांयगण, तशेंच सर्द शेतांत खणप - नांगरप आसता. वांयगणी पुरण सोडली जाल्यार झोतीचे पुरणीत खणप - नांगरप अशें कांयच ना. ज्या जाग्यार वर्सान वर्स पुरण करता त्या जाग्यार पडिल्ले चाळचे गुंडे, रेंव, कालयांव न्हंयच्या पात्राचें उदक भितर येवं येता तितलें मेरेन तें सगळें उस्तून काडटात. ह्या कामाक पुरणीचो तळ करप म्हणटात. एके एके पुरणीत कंबरभर

उंचायेची फातरांची रांस वा रेंवेचो ढीग पडटा. एका एका वर्सा तो कमी थोडो जाता. पूण सामको कमी केन्नाच जायना. पुरण शेतकाराक कमीत कमी म्हयनोभर वावुरचें पडटा. पूण शेतकार वावर चड आसा म्हण फाटीं सरना. घरच्यां सयत तो पेंगट बांदता.

रेंव आनी कुसारें सैल आनी फुसफुशीत आसता. चाळच्या गुंड्यांचें आनी रेंवेंत भरसल्ल्या कालयांवाचें कितें? हे सगळें काडप कशें? असो प्रस्न तांच्या मनाक आफडिना. कारण हें सगळें कशें काडपाचें ताचें तांणी गांवठी तंत्र विकसीत केलां. पुरणीचो तळ करपाचो आसा तितल्याय कुडक्याचें मोठे मोठे गुंडे हातान काडपाक जाता तितलेय ते काडून न्हंयच्या तडीक उडोवप. मुखार एका कुशीच्यान तो घट जाल्लो कालयांव पिकासान खणप, जितलो खणटा तितलोय भरून न्हंयच्या अर्दान व्हरून उडोवप. हो कालयांव उडोवपाच्यो दोन तरा आसात. एक, पाटलो भरून तडीक व्हरून ओतप. दुसरी, पोर्यी भरून ती ओडीत व्हरून तडीक उदकांत रकोवप. दुसरी तरा मात्सी सोपी. पाटले भरून ते माथ्यार उखलप खूब त्रासाचें. न्हंयची तड पांच ते धा मिटर लांबायेचेर

पोंयतल्यान पुरणीचो शेंकरो ओडटाना

अशी पुरणीची शितारी बांदतात

आसली तरीय ओलो आनी उदकान भिजिल्लो कालयांव आशिल्ल्यान तो तडीर व्हरून उडोवप म्हळ्यार खूब कठीण काम. हें काम थोडेंशें सोपें जावंचें म्हूण भिल्ले माडाची रुंदशी पोंय काडटात. दोन पोंयो घेवन ती एकीकडेन शिंवतात. अशे तरेन शिंवतकच तीं रुंद जातात. मुखार चुडटा वटेन तें पोंयें ओडपाक मेळचें म्हूण तासून निवळ करतात. वा पोंयचें चुडट कातरून उडयतात आनी ओडपाक मजत जावंची म्हण घटशी दोरी बांदतात. माडयेचे पोवलेचेंय पोंयें करतात. पूण हांचे भितर भिल्ले माडाचें पोंयें घट आनी ओडून ओडून ताचो पोंदचो भाग रोखडो झरना. कालयांव, रेंव तशेंच गुंडे ह्या पोंयत भरतात आनी ओडीत व्हरून तडीक व्हरून उसपतात. एकट्यान पिकासान खणप. दुसऱ्यान तो कालयांव खोऱ्यान पोंयत भरप. तिसऱ्यान ओडून व्हरून तो तडीर ओतप. अशे तीग मनीस आसल्यार काम रोखडें आनी बेगीन जाता. पुरणीत वावुरपाक घरांत मनशां नासल्यार खणपाचें, भरपाचें आनी ओडपाचें काम एकटोच वा एकटेकूच करचें पडटा.

कालयांव खणप, भरप आनी ओडप सोपें न्हय. खणटना पिकासाच्या तोंकान इल्लें इल्लें खणचें पडटा. खोऱ्यान तो कालयांव खर खर आवाज करीत शक्त एकठांवन भरचो पडटा. आनी ओडटना सगळी शक्त पणाक लावन यत्नान तो ओडचो पडटा. हें सगळें करतना हात तांबशेतात. भुजां दुखपाक लागतात. कंबराक बाग पडटा. वतान जीव करपून वयता. दीसभर लागून वांवभर रुंदायेचो कुडको निवळ जाता.

दोन तीन कुणग्यांची पुरण आसल्यार कालयांव काडून तळ करपाक म्हयनो मायज लागता. पुरणीचो तळ जातकच अर्दे काम जाल्ल्याचें समाधान पुरण शेतकाराक मेळटा.

तळ तयार जातकच दुसरें काम हातांत घेवचें पडटा तें म्हळ्यार शितारी लावपाचें. हाचे मजगतीं पुरणकार एका कोनशाक वेड्यान केळीच्यो कांडयो लावन मदीं भर मारता आनी चरवो (तरवो) घालता. चरव्याक एकवीस दिसांचें गणीत आसा. पुरण शेतकार हें एकवीस दिसांचें गणीत मांडून मुखावयलें काम कितले बेगीन जावंक जाय हाचो अदमास करता. चरव्याचो अदमास काडून आपल्या कामाक तो गती दिता. पुरणीचे शितारेक लागपी सामान लागीं मेळ सारकें आसना. ताळो सोडलो जाल्यार पयस दोंगरार वचून ताका खूंट, देळे, आडयो आनी बांदपाक दोर वा वेली हाडच्यो पडटात. म्हादयचे तडीर सगल्यांच्योच पुरणी. शितारी आनी वंय करपाक सगळ्यांकूच सामान जाय पडटा. हें सगळें सामान एकठांय करतलो जाल्यार खंय कितें मेळटा तें खबर आसचें पडटा. अमुकच एके दोंगुल्लेर वा दोंगरार गेल्यार खूंट वा आडयो खंय मेळूं येतात हाचो अदमास तांका आसचो पडटा. जो कोण ह्या ना त्या कारणाक लागून दोंगर भोंवता ताका हाची म्हायती बरी आसता. रानाची म्हायती आशिल्ल्या मनशाक सामान एकठांय करूंक हांगा थंय भोंवचें पडना. ते पयलींच पुरणी खातीर लागपी सामान पळोवन दवरतात. कांय जाणांक खूंट, देळे आनी ताळो न्हंयचे देगेरूच मेळटा.

2005 तली म्हादयच्या पात्रांतली पुरण शेतवड

वयल्या जाग्यार आतां बंधारो जाला

बंधाऱ्याचें उदक सोडले उपरांत

म्हादय न्हंयचे तडीर चाळींत अनंताचीं, आंब्याचीं आनी शेरणीचीं झाडां मोठ्या प्रमाणात आसतात. ह्या झाडांचेर चडून पुरणकार तीं झाडां बोडकायता. ह्या बोडकायल्ल्या झाडांचे तांकां खूंट, देळे आनी ताळो मेळटा. शितारेक आनी वंयक बांदपाच्यो आडयो मात दोंगरार वचून हाडच्यो पडटात. दोर वा वेलीय रानात वचून हाडच्यो पडटात.

शितारी बांदपाची एक वेगळीच पद्धत आसा. (फोटो पान-201) मुखार केंकलें आशिल्ल्या देळ्यांक तांच (तोंक) काडून तीं देळीं तीरकस दोन वटेन दोन रोमतात. ह्या रोमिल्ल्या देळ्यांचेर वयर केकल्यांत आडवी आडी घालून घट बांदतात. अशे तरेचें हें तिरकाटें कंबर भर उदकांत उबें करतात. पुरणीचो तळ आनी तिरकाटें समांतर ओळीत आसता. तिरकाटें उबें जातकच पुरणीच्या तळाच्या अर्दान एक वा दोन आडवीं आडीं बांदून त्या आड्यांचेर भितरल्यान लेप कसो दाट ताळो मारतात. हांगा थंय उरिल्लो कालयांव शितारेच्या मुळांत रकोवन पातळायतात. शितारी लावन जातकच आनीक एक काम जाल्ल्याचें समाधान पुरण शेतकाराक जाता.

पुरण रोपपाक जागो तयार केला तो जागो चाळच्या फातरांनी भरिल्लो आशिल्ल्यान रोंप लावंक मेळना. ह्या फातरांचेर ताळो दाळून ताचेर वयल्यान वेंतभर उंचायेची अडेची माती मारतात. ताका भर मारप अशें म्हणटात. झोतीची पुरण कसयतलो जाल्यार भर म्हत्वाची. सगळें कितें आसा आनी भर ना जाल्यार पुरण रोपूंक मेळना. ताका लागून पुरणीक हात घालचे पयलीं पुरण शेतकार आपणाक भर मेळटली काय ना तें तो पयलीं पळयता. पावसात न्हंयच्या प्रवाहान कुसारें आनी रेबो व्हांवून येता आनी न्हंयचे चाळींत (न्हंयच्या दोनूय तडिनी) मदीं मदीं सांठवता. एक पुरणकार सात आठ कडलें कुसारें एकठांय करून पुरणीक मारता. कांय जाण भर म्हण चाळींत मळ्याची माती

आसल्यार ती खणून पुरणीत मारतात. हांगा मळो म्हळ्यार वर्सान वर्स रेंव एकठांय जावन उंचवटे तयार जाल्ली सुवात. हे रेंवेची कांय वर्सांनी फुसफुशीत माती जाता. न्हंयच्या तडिनी सपाट मळे तयार जाल्ले आसात. ह्या मळ्यानी बागायती तयार केल्ल्यो पळोवंक मेळटात.

चाळीत तयार जाल्ल्या मळ्यांतली माती काडटकच थंय दोबरे तयार जातात. पावसाळ्यांत हे दोबरे कुसाच्यान परत भरतात... दुसऱ्या वर्सा ते परत उस्तीतात. पुरण जितली व्हड तितली भर चड जाय पडटा. भर मारप हें एकट्या दोगांचें काम न्हय. घरांत आसात तितलोय लोक भरीच्या कामाक वयतात. एकटो भरून दिता जाल्यार दोगां- तिगां पाटल्यांनी भर व्हरून पुरणीत मारतात. ल्हान भुरगींय ल्हान पांटुले घेवन कामाक लागतात. पुरणकारांक भर लागीं मेळटाच अशी ना. पयसुल्ली भर हाडून मारची पडल्यार तें खूब कश्टाचें जाता. नाका ही पुरण अशें दिसपाक लागता.

भर सगल्याक पावतली असो अदमास करून राशीक मारिल्ली भर पुरणीच्या कुणग्यानी पातळायतात. भर मारून जातकच पुरणकार एक सुस्कारो सोडटा. शितारी आनी भर मारता म्हणसर चरवो हुमटून लाय सारको जाल्लो आसता. पुरणीच्या वयल्या अर्दान खूंट मारून वंय करतात. वंयच्या भायल्यान लेप कसो ताळो मारून वंय घट करतात. पुरणीची वंय करपाची ही पद्धत वेगळीच. रान शेतांनी ताळ्याची वंयूच पळोवपाक मेळटा. (फोटो पान-207) ती तशीच करची पडटा. ताळ्यांची वंय करपाक काम चड पडलें तरी ती सावजांचे (रानटी जनावरां) नदरेतल्यान फायद्याची थारता. वंयक ताळो मारिल्ल्यान भितर कितें आसा तें सावजांक दिश्टी पडना. गोरवांक तशेंच म्हसरांक वंय मोडून भितर वचपाक मेळना. तसो प्रयत्न जाता आसत जाल्यार शेतकार कणकीचीं कांटयाळीं शिरीं मारून वंय आनीक घट करतात. जितली वंय घट तितली बरी. पिकेर दोंगरावयलीं सावजां देवून सकयल येतात आनी भात खावन वयतात. एक दोन फावटी रानातली भोंवसळ पुरणीत रिगली जाल्यार शेतकारांचें कश्ट मातयेभरवण जाता.

वंय-गाताडी जाले उपरांत पुरणीचें काम उरता तें चरवो हुमटून रोपपाचें. चरवो कुपळून पेंडयो बांदप आनी जमीन तयार

अशे तरेन पुरण धवयतात

करून रोपून काडप. रेंव, गुंडे, कालयांव, रेबो आशिल्लो हो जागो नवें रूप घेता. पुरणशेतकार तो जागो आकारता. फातराळ जमीन मांसाळ करता. त्या जमनीत कश्ट ओतून तो तिका पिकाळ करता. घामाचे थेंबे शिंपडावन तिका कसाळ करता. कोणें सांगलें ताका हें इतलें कश्ट करपाक? कोणें रकयली बुद्द ताच्या कट्टुलांत? कोणें शिकयलें हें सगळें काम? कोण हो पयलो मनीस जाणें हें पुरण शेताचें तंत्र सोदून काडलें? न्हंयचें उदक... उदकाची पातळी... न्हंयची तड... तडीर पुरणीचो तळ... त्या तळार ताळो... ताळ्यार माती... मातयेर शेत रोपणी... सगळें कितें अजापीत करी सारकें!

ह्या झोतिच्या पुरण शेताक कोण शिपना. ताका शिपचें पडना. न्हंयच्या पात्रा बरोबर पुरणीचो तळ आशिल्ल्यान भाताक उदकाची शेळ आसता. उदक सगल्याक झिरपता... ते वलसाणेचेरूच पुरण शेत पोटुराक येवन पिकेक येता. ह्या वेळार पुरण शेतकाराचेंय मन पिकता. काळजाच्या कोनशाक

वांयगणे पुरणीत उदक घेवपाक न्हंयक असो बांद घालताले

कुसारे

कुसारे धवोवपाक तयार केल्लो उदकाचो पाट

कुसारे धवोवपाक मारिल्लो चर

वांयगणे पुरणीचें काम चालू असताना

केंसरां धोलपाक लागतात. मन प्रसन्न करपी ती पुरण आनी तिच्या कुसव्यांतल्यान व्हांवपी ती स्फूर्त देवता म्हादय...

झोतिचे पुरणीचेकय वांयगणी पुरण कसोवपाची तरा वेगळी आसा. वांयगणी पुरण एकाद्या फांट्यांत वा न्हंयच्या घोल्याक आसता. हें पुरणीचें एक आंग न्हंयक तेंकिल्लें आसता, जाल्यार चडावत शेतवड भितर पयस मेरेन पातळिल्ली आसता. वांयगण्या पुरणीच्या थळा विशीं बारकायेन पळोवणी केल्यार एक म्हत्वाची गजाल लक्षात येता ती म्हळ्यार जंय फांटे (हे फांटे पावसाळ्यांत न्हंयक उदक चडटकूच भरून व्हांवतात) न्हंयक येवन लागचे पयलीं न्हंयपासून कांय अंतरा मेरेनची सुवात उक्ती आनी मेकळी पळोवंक मेळटा. ह्या मेकळ्या जाग्याचेर न्हंयक बुडटी येतकच रेंव, कुसारे, काडयो - बडयो, कालयांव, रेबो तशेंच हेर तरेची माती येवन सांठावता. ह्या पुरणीच्या मुशींत न्हंयचो घोलो आसल्यार पावसाळ्यांत प्रवाहा वांगडा उदक घुंवता... उदकाची फूग भितर मेरेन पुरणीत पावून उदक तुंबता. उदक तुंबून तंग जाल्ल्यान फांट्यातल्यान जें कितें व्हांवून येता तें ह्या पुरणीनी थिरावता आनी सकयल जमनीक बसता. अशें जाल्ल्यान वांयगण्या पुरणीनी रेंव, कुसारे आनी रेब्याचे थर थिरावल्ले थाये पडटात.

म्हादय न्हंयक आयिल्ल्या हुंवारा प्रमाण ह्या राशींची घडणूक आनी रचणूक जाता. पयल्या पावसांत कुसारे थिरावता. दुसरे फावट हुंवार येतकच रेंव थिरावता. मोठो हुंवार आयल्यार कालयांव येवन पडटा. केन्ना कितें आनी कितलें येवन थिरावत हें कोणाच्यान सांगू नजो. कांय फावट हुंवारा प्रमाण राशीचो आकार वाडत वयता. पयले बुडटेक ल्हान आशिल्ली रास दुसरे फावट हड्डेंभर उंचाय गाठ्ठा. लांबचे लांब वा वाटकुळे रेंवेचे ढीग पळोवन पुरण शेतकाराचे दोळे धवे जातात. ताका थंयचे थंय थरथरणी लागता. ही रेंव काडपाक म्हयनो वयर लागतलो... अनू पुरण मागूस जातली... हें येवजुनच ताचें आंग शेळता. कुसाऱ्याची रास पडल्यार तो भियेना. तें मोव आनी ल्हव आशिल्ल्यान तें पुरणींतल्यान भायर काडपाक खूब सोपें. कुसारे आनी रेंवे वांगडाच शेंकरो वा कालयांव पुरणींत पडल्यार पुरणीचें काम आनीक वाडटा. न्हंयक बांद घालून पाटाचें उदक भितर घेवन रेंव आनी कुसारे धवोन (व्हांवून) घालोवपाक मेळटा. पूण हो शेंकरो पांटल्यानी

भरून माथ्यान भायर मारचो पडटा.

झोतिची पुरण कसयतलो जाल्यार पुरणीचो तळ करून अडेची भर मारून पुरण रोपतात, जाल्यार वांयगणी पुरणीतलो अडेचो भराव भायर काडून पुरण रोयतात. शेंकड्यांनी ट्रक पडिल्लो भराव भायर काडप तरी कसो? पूण पोटाखातीर पुरण तर कसोवपाकूच जाय. आमच्या जाण्ट्यांनी एक युक्ती सोदून काडली. तांणी म्हादय न्हंयकूच आडवो बांद घातलो. येदे मोठे न्हंयक बांद घालप कसो? तांणी परत तकली खाजयली. पुर्वपरंपरेन तांकां मेळिल्लें गिन्यान... जिणेची वाट चलतना तांकां आयिल्लो अणभव... तशेंच बुद्ध आनी शक्तेन निर्मिल्ल्या तंत्राच्या नाड्यार तांच्यानी कल्पनेच्या बांदाक आकाराक हाडलो. एक घटमूट सशक्त बांद.

म्हादयच्या बळिश्ट प्रवाहाक आडावपी हो बांद... मोट्या प्रमाणात न्हंयचें उदक फुगोवपी हो बांद आकाराक हाडून ह्या पुरण शेतकारांनी न्हंयचें उदक फांट्यातल्यान भितर घेतलें. (बांदांचे चड म्हायते खातीर 'पारंपारीक बांद' हो ललित लेख वाचचो) धरणाचें उदक वेवस्थीत पुरवण करपाक मेळचें म्हूण जसो सपोर्ट धरण बांदतात ते तरेन त्या फांट्याक सावळीचो बांद घालतात आनी आपणाक जाय तितलें उदक पुरण शेतांत घेतात.

वल्लीं घालून केल्लो बांद तशेंच गराडेच्या बांदाक खूब कश्टांचें काम आसता. चार - पांच पुरण शेतकार आसल्यार हे सगळे जाण एकठांय येवन बांदाची उभारणी करतात. म्हयनोभर बांद घालपाक, म्हयनोभर पुरणीतलो भराव काडून उडोवपाक. आनी आठ दीस जोत घालून पुरण रोपून काडपाक. असो

कामाच्या दिसांचो अदमास करून हे पुरण शेतकार कामाक सुरवात करतात. पुरण रोपून जातकच तीन म्हयने तिका पिकपाक लागतात. माय म्हयन्याचे वीस - पंचवीस तारखेक पावस कोसळपाक लागता. म्हणटकच माय म्हयन्याचे पंदरा ते वीस तारीख मेरेन पुरण शेत लुवून, मळून जावंपाक जाय. ह्या वेळाभितर पुरण लुवून वयर काडपाक जाय जाल्यार फेब्रुवारी म्हयन्याच्या पयल्या वा दुसऱ्या सप्तकांत पुरण रोपून पुराय जावंपाक जाय. फेब्रुवारींत पुरण रोपून काडटलो जाल्यार डिसेंबर म्हयन्यांत बांद बांदून उदक पुरणीत येवपाकूच जाय. अशे तरेचीं गणितां पुरणकार आपले तकलेंत घोळोवन सोडयतात आनी कामाक लागतात.

पाटांतल्यान बांदाचें उदक भितर घेतलें म्हूण जायना. तें जाय तशें खेळोवंक कळपाक जाय. भराव खंय आनी कसो पडला हाचो अभ्यास करूनच चर मारतात आनी उदक वळयतात... खेळयतात...

खंयची रेंव पयली व्हांवोन घालपाक जाय... मागीर खंयचें कुसारें आनी रेबो धवोवपाक जाय हाचो अदमास बांदून पुरणकार चर मारतात. चर मारतकूच उदक नेटान धांवता... ह्या धांवत्या उदकांत रेंव खोऱ्यान खणून घालतकच ती लोटा बरोबर व्हांवता. ही खापोवन चरांत घातिल्ली रेंव अर्दी व्हांवता जाल्यार अर्दी पाटांतूच उरून पाट भरता. अशा वेळार एकलो वा दोग जाणांनी ती पाटांतली रेंव खोऱ्यान एकसारकी ओडची पडटा. रेंवेचो ढीग जितलो खापयता तितलो उदकाचो पाट तेंकून हाडचो पडटा. हो पाट तेकोवन हाडपाक एक खेरीत अशें तंत्र आसा. आपणाक जाय तश्यो ल्हान ल्हान खुंटयो मारून

रोपचे पयलींची वांयगणी पुरण

रोपून काडिल्ली वांयगणी पुरण

त्या खुंटयांक चुडटां आनी केळीचीं सुकीं चारवटां लायतात. ह्या खुंटयांच्याच आदारान उदक जाय तशें पुरणभर वळोवपाक मेळटा. दोग - तीग जाण वरभर वावुरल्यार वांवभर अंतराचो कुडको निवळ जाता. ही रेंव धवोवपाचें काम एकल्याचें न्हय. ह्या कामाक घरच्यांचो आदार जाय पडटा. भराव धवोवपाच्या वेळार मनशां आसतात तितलीं थोडीं. कंबरभर उंचायेचो आनी पांच - स कुणग्यांनी पातळिल्लो रेंवेचो ढीग धवयता आसतना पुरणकारांचीं हाडां पातळ जातात. वतान कात काळशेता... उदकान पांय धवशेतात... कंबर मोडून येता... कामाचें वजें पळोवन तो दनपारचें जेवण पुरणीनूच जेवता. सकाळ सांजची च्या पुरणीनूच करून पियेता. पुरण धवोवपाक वेळ जाला अशें समजतकूच तो रातचेंय काम करता. चांन्नें नासल्यार पेट्रोलमास पेटोवन कामाक गती दिता.

रेंवेचे तुळेंन कुसारें धवोवपाक बरें. फकत खोऱ्यान खणून पाटात उडयतकूच जालें. तें आपूणच व्हांवत वचून न्हंयत पडटा. अशा वेळार काम रोकडें जाता. पुरणकाराकूय काम करपाक उत्साह येता. कांय वांयगण्या पुरणकारांक माती तशेंच शेंकरो येवन पडटा. कुणग्यांनी येवन पडिल्ली माती भरून भायर उडोवची पडटा. माती चड आसल्यार ती भायर उडयता म्हणसर नाका पुरो जाता. एकल्या दोग जाणांनी माती भरप आनी दोग तीग जाणांनी ती पांटल्यांनी माथ्यार मारून उडोवप... फांट्याक व्हाळ येवन मेळिल्लो आसत आनी त्या फांट्याच्या तोंडामुखार पुरण आसत जाल्यार व्हाळांतल्यान व्हांवत आयिल्ली माती पुरण शेतवडींत येवन पडटा. दोंगरावयलीं झाडां मारिल्ल्यान आनी चिऱ्यांच्या खणींक

लागून अशे तरेची माती पुरण शेतानी येवन पडटा.

सकाळ, दनपार आनी सांज मेरेन कश्टाचें काम केले उपरांत पुरण शेत निवळ जाता. पुरणीत रेबो सांठवल्लो आसल्यार कुणग्यांनी घोळोवपाक जाय तितलोच तो दवरतात. बाकीचो व्हाळोवन घालतात. मुखार कुणगे निवळ जातकच जोत घालून आडास - तास घालतात. मेरो घालून कुणगे तयार करतात. भराव काडून जोत घालपाचें काम आठ दिसांचें. चरवो हुमटून रोपपाचें काम चार दिसांचें. आठ आनी चार बारा. हाचो अर्थ असो की भराव पडूंक नाशिल्लो जाल्यार बारा दिसां भितर पुरण रोपून जावपाची! ह्या बारा दिसांच्या कामा भायर पुरणकाराक दोन म्हयने चड कश्ट करचें पडटा.

वांयगणे पुरणीचें एक अर्द न्हंयक वचून तेंकलां म्हणटकच ह्या पुरणकाराक झोतिची पुरण करप्यावरी शितारीय लावची पडटा. हेर पुरणकारांनी आपले पुरणींतलो भराव धवयिल्ल्यान न्हंयच्या अर्दान आशिल्ल्याची पुरण वाडपाक मजत जाता. रेंव, कुसारें आनी रेबो व्हांवून वचून दोन - चार कुणग्यांची सुवात आपूणच तयार जाता. अशें जाल्ल्यान सकयल आशिल्ल्या पुरणकाराक वर्सान वर्स फायदो जाता. जितलो भराव चड तितली ताची पुरण व्हड... सगळ्यांनी आपआपली पुरण रोपून काडटकच ते सुटकेचो स्वास घेतात... तांच्या मना - काळजांत एक खोसयेचें ल्हार पातळटा. मुखार पाचवीचार शेतवड पळोवन ते सुखावतात. ह्याच जाग्यार रेंव आनी कुसाऱ्यांचे ढीग पडिल्ले? साबार दीस घाम गळोवन लेगीत तांचो आपल्या दोळ्यांचेर विस्वासूच बसना.

1998 वर्सा हांवें केल्ल्या सर्वेक्षणा प्रमाण वयर उस्तें

वांयगणे पुरणिची न्हंयच्या अर्दांतली शितारी

पुरण शेताक केल्ली ताळ्यांची वंय

तें सकयल गांजें मेरेन म्हादय न्हंयचे तडीर पांचशें तेवीसां वयर पुरणी आसात. हाचे भायर नानोडा, वेळूस, वाळवंटी आनी रगाडो ह्या उपन्हंयांचेर कसयल्ल्या पुरणींचो आंकडो एक केल्यार पुरण शेतांचो आंकडो हजाराच्या घरात पावतलो. हजारभर पुरणी म्हळ्यार तितलेच पुरण शेतकार. म्हादयच्या ह्या देगणांत पुरणशेतवडीचेर जियेवपी हीं कुटुंबां प्रत्यक्ष म्हादय जियेता. म्हादय हो तांचो प्राण... तांचें दुःख पयस करपी सुखदायिनी. एक म्हादय न्हंयचेर सत्ताविसा वयर गांव पुरण शेत कसयतात. संख्येन तितलेच गांव वयर उल्लेख केल्ल्या चार उपन्हंयांचेर पुरणशेत कसयतात. वर्साक हजारांनी क्वीन्टल भात पिकता. वर्सान वर्स मेळपी नवे जमनीक लागून भाताचें पिकूय बरें मेळटा. संस्करीत बियाण्याक लागूनय पुरणीक पीक आकांताचें येता.

पुरणीचे पिकेक लागून शेतकारांच्या घामाचें फळ मेळिल्लें पळोवंक मेळटा. जानेवारी - फेब्रुवारी म्हयन्यांत रोपिल्ली पुरण पिकपाक मे म्हयनो येता. कांय मागूस रोपिल्ल्यो पुरणी मे म्हयन्याच्या शेवटाक लुंवतात. मे म्हयन्याच्या शेवटाक पिकूक राविल्ली पुरण हाताक मेळपाक कुस्तार. कारण ह्या वेळार मळबांत कुपां दाटून येतात. आडयाळो पावस कोसळपाक लागलो जाल्यार पुरणकारांचो मरणकाळूच. म्हजे म्हायती प्रमाण दोन -तीन फावट असो आडयाळो पावस कोसळिल्ल्यान लोकांच्यो पुरणी शितारे सरपट व्हांवून गेल्यात. म्हादयच्या देगणांनी वयर पावस पडटकच अकस्मात न्हंयक

उदक येता. आनी एके रातीन पुरणी उदका पोंदा बुडटात. अशें जातकच पुरणशेतकारांचेर आकांत येता. तो तकलेर हात घेवन दुकां गळयता. आपूण उपाशीं पडलों हाचेपरस आपलीं गोरवां तणाक लागून उपाशीं पडलीं हाचें ताका चड दुःख जाता. कांय पुरणकार फक्त तणाक लागून पुरण कसोवपी आसता. पुरण मळून धा- पंदरा लाटे तण (गवत) मेळ्ळें जाल्यार पावसभर गोरवांच्या पोटाचो प्रस्न सुटलो हाचें समाधान तांकां चड आसता. हेच एके गजालीक लागून खळ्यावयलें भात घरा व्हरचे पयलीं तो तण कुडयेर चडयता. हाचे वयल्यान ताका गोरवांचो हुस्को कितलो आसता तें दिसून येता.

पुरणशेत ना ते कांय लोक तणाचे एक - दोन लाटे मेळचे म्हण हेरांचे पुरणीचें काम आपखोसयेन करतात. रोपूंक, लुंवूक वा मळणी घालूंक वचून तो तण एकठांय करता. कांय लोक फक्त आदार म्हण बरेपणान पुरणीचें एक दोन दीस दुसऱ्याचें काम करता. एका मेकाक तेंकून आशिल्ले पुरण शेतकार आपखोसयेन दुसऱ्याक आदाराचो हात दितात.

ह्या आठ दिसां भितर तुजें काम सोपोवया आनी मागीर म्हाज्याक हात घालुंया असो अलिखीत करार करून एकमेकांचें काम तडीक पावयतात. पुरणीत काम चड आसल्यार कांय जाण दुसऱ्यांक सावडीक घेतात आनी दोगूय मेळून नेटान काम करतात. अशे तरेन एका वांगडा आनी सांगातान काम करपाची चाल ह्या पुरणकार भावांमदीं आसा. न्हंयक घालपी बांदाचें कामूय एकामेकांचे सांगणेन एकठांय येवन करतात.

कामां वांटून घेवन तीं वेळा भितर सोपयतात.

मळणेच्या वेळारूय ही भावकी दिश्टी पडटा. भात मळपाक बैलांची मळणी घातल्यार ती सात - आठ दीस चलता. ह्या वेळार मानायांची गरज भासता. जांचेकडेन बैल ना तांकां मळणेक बैल जाय पडटात. हीं कामां करपाक चड करून कोण पयशे मागनात. मोठी पुरण आशिल्ले पगाराच्या बदला भात दिवन निबयता. पुरणीत पडिल्ली भर उडोवपाक पांटले वा हडग्यो करून दिवपी लेगीत खळ्यार येवन भात घेवन वयतात. पुरणशेतवडीचीं कामां परंपरेन चलून आयल्यांत तशींच आपसूक चलतात. जापेक -जाप आनी उल्याक ओ दिवन हें सगळें घडून येता.

म्हादय न्हंयच्या तिरार डिसेंबर ते मे अशे स म्हयने पुरण उत्सव चलिल्लो आसता... सगळे न्हंयचे चाळीकूच पुरणकार शेतात काम करतना आनी ह्या त्या कामाच्या निमतान भोंविल्ले पळोवंक मेळटात. न्हंयच्यो तडी स म्हयन्या खातीर काय जायना जागृत जातात. आलतडचो पुरण शेतकार काम करतां - करतां पलतडच्या पुरण शेतकाराची खबर घेता. शेजरा शेजरा पुरण करपी दोगूय पुरणकार एकामेकांच्या सहवासात येवन सुख - दुखाच्यो गजाली करतात. पुरण पिकेक येतकच रातचे माळ्याक (राखणेक) गेल्ले कडेन एकामेकाक ते सादयतात. वांगण पुरणकार पुरणीचे राखणेक मदीं माळो घालून रातचे न्हिदपाक येतात. झोतिचे पुरणकार पिकेर आयिल्ली पुरण सावजांनी खावंची न्हय म्हूण एक तर रातचे पुरणीकडेन येवन न्हिदतात. ना जाल्यार बुजगावणें म्हण फुगोट्यो आशिल्ली 'वात' हुमकळायतात वा तिनसांजचो परसो (उजो) घालून घरा वयतात.

पडींग पुरण शेत

माळ्याक आयिल्ले पुरणकार सावजां भुजचीं म्हण 'होवऱ्योऽऽ... होवऱ्योऽऽ...' असो आवाज काडून रातभर जाग करीत आसतात. तशेंच दुसरे वटेन फुगोट्याची वात जळटा तशी एक एक फुगोटी पेटत राविल्ल्यान ठोऽऽ ठोऽऽ असो आवाज रातभर न्हंयचे चाळींत जायत आसता. अशे तरेन पुरणीच्या दिसांनी रात - दीस म्हादय न्हंयच्यो तडी जागृत आसतात. पुरणीच्या कामा भायर गरोवणी, दिपकावणी, रेंव काडप, धुवप, उमळप आनी हेर कामां खातीर तडीवयले लोक म्हादयच्या तिरार भेट दितात. ह्या सगळ्या गजालींक लागून म्हादय हो जिणेचो मंत्र जावन पडला. म्हादय न्हंयच्या खळखळाचो गाज कानार सादतकच तांच्या मना काळजातल्यान थंड - शितळ म्हादय खळखळपाक लागता...

पुरणी लुवून -मळून जातकच पुरण शेतकार वंय आनी शितारी मोडटात. खूंट, आडीं आनी हेर सामान घरा व्हरतात. कांय पुरणकार वंय आनी शितारेच्या सामानाचीं लाकडां करून पावसात जळोव म्हण वापरतात. शितारेक मारिल्लो ताळो (कवळां) पावसात रोयतल्या पोरसांची जमीन भाजपाक वापरतात. नाचणो रोवपी शेतकारूय जमनी भाजपाक ह्या कवळांचो वापर करतात.

वंय मोडून पुरणशेतां उक्तीं जातकच ह्या शेतांनी गोरवां चरवलीक वयतात. पुरण लुवून आठ -धा दिसां उपरांत भाताच्या ताटाऱ्यातल्यान पाचवी पालय वयर सरता. ही पालय गोरवां - म्हसरां मिचक्यो मारीत खातात. मेरांचे कुशीक तशेंच पुरणीच्या धडांचेर किल्लून आयिल्लें तण गोरवां घोस्तान खातात. कुणग्यांनी पडिल्ले भाताचे गोटे वेंचपाक सुकण्यांचीं भिन्यांचीं -भिरीं देंवतात... उडटे तोळ आनी तुबकडयां

पडींग पुरण शेत

खोतोडें गांवची एक पुरण

खावपा खातीर धवे बगळे, गोरवां आनी म्हसरांच्या फांटल्यान भोंविल्ले थाये पडटात. पुरणितलें हें चित्रमय दृश्य पळोवन मन धादोस जाता.

मीर्ग लागतकच पावस कोसळपाक लागता. हरंदरांनी पावस पडटकच म्हादयच्या उदकाची पातळी वाडटा. खराड्यांवयल्यान आलतड पलतड वचपाक मेळना. न्हंयचें उदक पुरण शेतांनी रिगतकच शितारेचीं कवळां उदकांत उफेतात आनी प्रवाहा वांगडा अळंग व्हांवून वयतात. न्हंयचे पात्रभर हीं व्हांवून वचपी कवळां दिश्टी पडटात. पुरणीत माशे चडटात. भातागोटे आनी हेर भक्ष सोदीत भोंवपी हे माशे पुरणीच्या कोनश्या कोनश्यांनी पावतात. अशा वेळार नेट येता तो दिपकावणेक. पुरणीत धिपरभर उदक आससर दिपकावणी करपाक मेळटा...

म्हादयच्या देगणांत पावस चडून झडटकच म्हादयक हुंवार येता. पावसाक नेट भरतकच तितक्याच नेटान उदक वयर चडटा. ह्या चडट्या उदका पोंदा पुरणिचें अस्तीत्व नानपयत जाता. ह्या जाग्यांचेर पुरणशेतां आशिल्लीं म्हणपाचेर कोणाचोच विस्वास बसना. पुरणशेतकाराकय आपले पुरणीचो सोद घेवपाक कठीण जाता. ह्या पावसाळ्या उपरांत पुरणीचें रूप आनी स्वरूप कशें आसतलें काय? तिचो बदलतो आकार कसो आसतलो काय? अशे साबार प्रस्न तांचे तकलेक बोचूंक लागतात. हें सगळें पळोवपाक तांकां पावसाळो वचसर रावचें पडटा. कारण परत खोरें घेवन ताका वावुरपाचें आसता... घाम गळोवपाचो आसता... चार दीस जेवंक मेळपी शिताचे

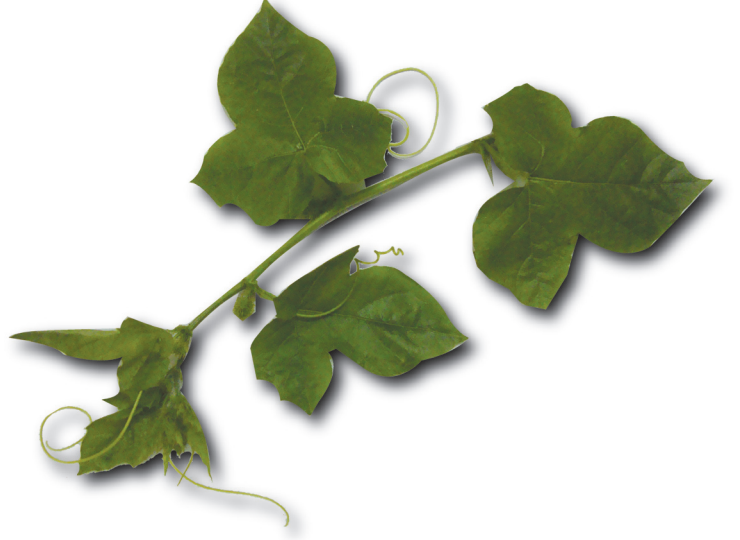
उंडयेचे आशेन...

वयर तुमकां पुरणीची खबर सांगल्या ती आतां सासणाची इतिहास जमा जावपाचे वाटेर आसा. म्हादय न्हंयच्या तिरार वट्ट सत्ताविस गांव 523 वयर पुरण शेत कसतात अशें हांवें वयर म्हटलां. आतां त्या जाग्यार 'कसताले' म्हणपाची वेळ येवन गेल्या. म्हादय न्हंयचेर गांजें, खडकी, वेळगें, शीर, आनी तार - सावड्डें अशे पांच वसंत बंधारे सरकारान बांदल्यात. कुडसें हांगासरल्या बांदाचें काम चालू आसून ह्या वर्सा तो फुगोवपाचो आसा. वयर सोनाळ आनी उस्तें हांगा बांदा बांदपाचे आसात. ह्या बांदाक लागून तीन मिटरां वयर उदक फुगता. ही फूग तीन किलो मिटर मेरेन पावता. हाका लागून सगळ्यो पुरणी उदका पोंदा गेल्यात. 2010 वर्सा केल्ले पळोवणेत गांजें गांवात एक, धामशें आनी खोतोडें हांचे मदीं किंवाचे कोंडीकडेन पांच, कुडशें एक आनी सावड्डें - तार हांगां दुन्याचे कोंडी कडली सात पुरणकार कसयता ती वांयगणी पुरण तशेंच उस्तें हांगाच्यो दोन पुरणी सोडून हेर पुरणी इतिहास जमा जाल्यात. बंधान्यांक लागून 2005 पासून पुरण शेतां कसोवपाचीं बंद जाल्यांत. म्हादयच्या हेर उपन्हंयानीय हीच गत जाल्या. कुडश्यां गांवा कडलो बांद जातकच म्हादयचे तडीवयली सगळ्यांत व्हडली वांयगणी पुरण उदका पोंदा कायमची तळमळटली. शेतकार सरकार दरबारात पुरण शेत वाचोवपाक धडपडटात. वांयगणी पुरण बुडची उरतली काय? काळूच थारायतलो...

पारंपारीक बांद

दयच्यो उपन्हंयो आनी व्हाळ थंयचे शेतकार आनी बागायतदारां खातीर अमृताची झर. म्हादयचे तडीवयले असंख्य लोक पुरण शेत कसयताले. 2004 वर्सा सावन म्हादय न्हंयचेर सरकारान वसंत बंधारे बांदपाक घेतिल्ल्यान पुरण शेतवड काळाभायरी जावंपाक लागल्या.

म्हादयच्या उपन्हंयानीय पुरणशेत करताले. त्या उपन्हंयाची स्थिती मुखेल न्हंय म्हादयवरीच जाल्या. काँक्रिटाचे बांद बांदिल्ल्यान पुरण शेतां उदका पोंदा गेल्यांत. पूण जंय दोंगर घळीनी जितवळ व्हाळ आसात थंय वांयगणी शेतवड पळोवंक मेळटा. ही शेतवड कसयतलो आनी

पिकावळीक हाडटलो जाल्यार उदक म्हत्वाचें. भात पोसवा येवन भितर गोटो आकाराक येसर उदक कुणग्या कुणग्यांनी खेळप गरजेचें आसता. ही गरज भागोवचे खातीर न्हंय, उपन्हंय आनी जितवळ व्हाळांचेर थळावे लोक बांद उबारतात. घटमूट बांद उबारून व्हांवतें उदक आडायतात आनी शेतवडीनी खेळयतात.

म्हादयच्या देगणांनी पारंपारीक पद्दतीन बांद घालपाची परंपरा आसा. ह्या बांदाच्या तंत्रज्ञानाक हजारांनी वर्सांचो इतिहास आसा. ज्या पूर्वजांनी खुटी मारून मठी जोडली आनी पालसणां मोडून जंय शेतवड रचली त्या शेतकार पुर्वजांचें दायज आयजूय थंयचे भुंयपूत मुखार व्हरतना पळोवंक मेळटा. त्या परिसरांत जें हातालागीं आसा ताचो वापर करून पुर्वजांनी बांदाची बांदावळ केली. बांद खंयचे सुवातेर घालतात? कित्याक घालतात? बांदाची लांबी, रुंदाय आनी लांबाय कितली

आसता? ह्या बांदाक उदक कितलें फुगता. उदकाची फूग खंय मेरेन पावता. ह्या सगळ्यांचो अदमास तांच्या त्या बांदाच्या गणितात आसता. हें सगळें गणीत मांडून बांद आकाराक येताले आनी येतात.

दोंगराचे दोडीतल्यान वा पालसणाच्या मुळसांतल्यान एकादो जितवळ व्हाळ खळखळत सकयल येता आनी माय म्हयनो मेरेन सुकतडो लागसर व्हांवता. तें पळोवन ह्या आमच्या पुर्वजांनी त्या रानव्हाळांचीं पालसणां खणून शेतवडी खातीर जागो तयार केलो. तांणी हे उंचवटे रातीचो दीस करून खणले. सपाट केले. उदक सगल्याक घोळटलें अशे तरेन तांणी कुणग्यांची रचणूक केली. अशे तरेची घाम गाळून तयार केल्लीं वांयगणां आनी सर्द शेतां म्हादयच्या देगणांत साबार कडेन पळोवंक मेळटात.

व्हांवतें उदक आडावपाक बांद बांदून वांयगणांक उदक खेळोवप हें खूब कश्टांचें काम. ह्या कामान बुद्द ओतची पडटा. कश्टांचें काम करचें पडटा. तेन्नाच घडटात वेगवेगळे तरेचे बांद... बांद उदकाचे. वेगवेगळ्या तंत्रगिन्यानाचे.

पेटयेचो बांद

वांयगण शेतां खातीर उदक जाय म्हण कांय कडेन व्हाळाचेर आडवे पेटयेचे बांद उबारतात. व्हाळाची रुंदाय आनी खोलाय मतींत घेवन शेतकार भाव हो बांद उबारतात. हो बांद घडसुवपाक म्हत्वाचें सामान लागता तें म्हळ्यार बडयांची ओळिल्ली साटी वा वेळवाची फाफशी वा माडयो वा लांब वांसल्यो घटवायेक मलकाम (मलखांब) आनी साटयेच्या बांदाक आडव्यो घालपाक वांसल्यो आनी मदीं भरपाक माती लागता.

साटी ही चडकरून झिण्याच्या खाटयांची (बडयो) ओळटात वा घडशितात. साटयेक लिंगडीच्यो वा कारवांच्योय बडयो वापरतात. पूण झिण्याची बडी सुळसुळीत आनी नीट आशिल्ल्यान ह्या बडयांची ओळणी बरी जाता. सादारण झिण्याची बडी आसल्यार एके बडयेचीं दोन भेसां (अर्दां) जातात. मोठी बडी आसल्यार चार भेसां लेगीत जातात. हीं कामटां वा भेसां कुमयाच्या दोरार एकीकडेन ओळटात. ओळणे खातीर दोर पातळ आनी मोव आशिल्ल्यान बडयो एकामेकाक

माडयो आडव्यो घालून केल्लो पेटयेचो बांद

वेळवांच्या फाफशांचो केल्लो पेटयेचो बांद

तेंकपाक आदार जाता. वेल जाड आशिल्ल्यान दोन बडयां मदीं खांच उरिल्ल्यान साटयेतल्यान उदकाक वचपाक वाट मेकळी मेळटा. दोन - दोन मिटर लांबायेची साटी ओळटात. ओळिल्ली साटी एकादे शेंदरेवरी दिसता. आपणाक जाय तितल्यो साटयो ओळून जातकच व्हाळाचे हे धडेकडल्यान ते वटेनचे धडे मेरेन पावूंक शकता इतले लांबायेच्यो वांसल्यो हाडटात. एक वांसली उदकांत जमनीक तेंकून बसयतात, दुसरी मदीं आनी तिसरी वयर आडवी घालून ह्या वांसल्यांक तेंकून साटी उबी करतात. दुसरी तितल्याच लांबायेची पयले पासून हातभर मदीं जागो दवरून तशीच समांतर उबी करतात. दोनूय साटयां मदीं जो रितो पोकळ जागो उरिल्लो आसता तातूंत माती ओतून ती खेंचतात. माती खेंचतकच एकादी वणत कशी तयार जाता. दोन साटयो मेळून पेटारो कसो जाल्ल्यान ह्या बांदाक पेटयेचो बांद अशें नांव पडलां जावंक जाय. माडयो वा सुळसुळीत वांसल्यो एकाचेर एक आडव्यो दोनूय वटानी दाळून अशीच माती भरतात.

माती खेंचिल्ल्यान हो बांद बरोच घट जाता आनी उदक बरे तरेन फुगपाक आदार जाता. हो बांद फुटचो न्हय म्हण आडव्या घातिल्ल्या वांसल्यांक उबे टेकू दितात वा धिगयो लायतात. ह्या धिगयांक मलखांबे म्हणटात. ह्या मलखांब्याक वयल्या अर्दांत केकलें आसता. मलखांब्याच्या सकयल्या पोताक तोंक काडून जमनीत पुरतात आनी ताच्या मुळांत एक फातर दवरून तो घट करतात.

उदक कितलें मेरेन वयर फुगपाक जाय हाचो अदमास घेवन बांदाची उंची थारायतात. असले तरेच्या बांदाक कुल्ल्यां पासून सांबाळचो पडटा. व्हाळांत आशिल्ल्यो कुल्ल्यो ह्या बांदाक पोखरतात. पोखरील्ल्या बांदाक बुराक काडून माती इल्ली इल्ली करून व्हांवून वता. ताका लागून मदीं बांदाची परत परत पळोवणी करची पडटा. कुल्लेन बुराक मारल्यार तो बुराक केळीच्या चारवटांचो चोपड (गुड्डो) करून मुणयतात. वयल्यान माती घालून तितलो जागो खेंचून परत घट करतात. कांय कडेन आडव्यो माडयो घालून मदीं माती भरून बांद तयार करतात.

सावळीचो बांद

लांबचे लांब ताळे आशिल्लें एकादें झाड बोडकायतात. त्या ताळ्यांचो भरो बांदतात आनी हे भरे बांदाक घालून एकार एक दाळटात. ह्या दाळिल्ल्या ताळ्यांचेर पोतां वटेन माती मारतात आनी उदक फुगयतात. असले तरेच्या बांदाक सावळीचो बांद म्हणटात. सावूळ म्हळ्यार ताळ्यांचो भरो. बांदाचे उंचाये आनी रुंदाये प्रमाण बांदाक भण्यांची गरज पडटा. हे भरे व्हाळाच्या पात्रांत दाळटात. बांदाची लांबाय चड आसल्यार भण्यांची संख्या वाडटा. अशें आसल्यार वीस - पंचवीस दीस तरी बांदाकूच वावुरचें पडटा. शेतां करपी कुटुंबा चड आसल्यार बांदाचें काम सगळे शेतकार मेळून करतात.

ह्या ताळ्यांचीं पोतां व्हाळाच्या उदकांत तर ताळ्यांचें 'काण' वयले वटेन करतात. म्हळ्यार उदक फुगपाचें आसा त्या अर्दान ताळ्यांचीं पानां आसतात. ह्या ताळ्यांच्या पानांचेर माती मारतकच उदक फुगपाक लागता. ह्या बांदाची उंचाय आपणाक जाय तितली वाडोवंपाक मेळटा. सत्तरी म्हालांत बुद्रुक करमळी ह्या गांवचे शेतकार असले तरेचे बांद वांयगण शेत रोवपाक घालतात. आमचे पुरणीकय आमी हो बांद घालीत आयल्यात.

सावळीचो बांद, पेटयेच्या बांदाचेकय खूब कारणांक लागून बरो पडटा. पेटयेच्या बांदाक साटी, वांसल्यो तशेंच माती लागता. पेटयेच्या बांदाक वापरिल्ली माती पावसान व्हाळाक उदक येतकच व्हांवून न्हंयत वचून पडटा. अशे तरेन वर्सान वर्स बांदाक घातिल्ली माती व्हांवून सकयल वयता... अशे तरेन वर्सान वर्स बांदाची माती व्हांवून गेल्ल्यान ती एक तर ल्हान ल्हान कोंडीनी सांठवता. हाचें मोठें लुकसाण

म्हळ्यार व्हाळांचें वा ल्हान न्हंयांचें पात्र ते मातयेन पुरवता. पात्र उथळ जाता आनी पावसात हुंवार येवपाची शक्यताय वाडटा. मातयेक लागून वर्सान वर्स धडो खणून माती घालची पडटा. अशें केल्ल्यान व्हाळाच्यो धडो कोसळटात. ताचे दुश्परीणाम त्या थळाव्या लोकांक भोगचे पडटात. पेटयेच्या बांदाचे तुळेन ह्या बांदाक माती कमी लागता. कारण हांगा झाडाचे ताळे मोठ्या प्रमाणान वापरिल्ले आसतात.

साटयेचो वा फाफसेचो बांद

पेटयेच्या बांदाक साटी वापरतात तशेच तरेची साटी ह्या बांदाक वापरतात. वेळू आसल्यार ते फोडून ताची फाफशी तयार करतात. साटी ही ओळून तयार करची पडटा. फाफशी करपाक दोरांची ओमणी काडची पडना. साटी लावंचे पयलीं व्हाळांच्या दोनूय धडांक तेकता अशो लांबचे लांब वांसल्यो आडव्यो घालच्यो पडटात. ह्या वांसल्यांचेर वयल्यान साटी

माती मारून केल्लो सावळीचो बांद

साटयेचो बांद

सोडटात. हे साटयेर वयल्यान तण, चारवटां वा पातळ ताळे घालून मातयेचो थर मारतात.

हो बांद मोडचो न्हय म्हण पेटयेच्या बांदावरीच सकयले वटेन घटायेखातीर मलखांब वा धिकें लायतात. व्हाळाची रुंदाय कमी आसा आनी कमी प्रमाणात उदक साठोवपाक जाय जाल्यार असले तरेचे ल्हान साटयेचे बांद उबारतात. ह्या बांदाक हेर बांदां इतलें चड काम पडना. वयल्या दोन बांदांचे तुळेंन हो बांद कमी कश्टान आनी माती वापरी नासतना तयार जाता. मातयेचो वापर न केल्ल्यान मातये पासून पावसात जावपी परिणामांक हांगा तोंड दिवचें पडना. सोसोगडाच्या माथ्यावयल्यान जो सुको पानशीरो पेंढाळ ह्या पडींग गांवातल्यान सकयल आयला त्या सुक्या पानशिन्याच्या तडीर थळावे लोक वांयगण शेतां कसतात. तुळसकोंड ह्या जाग्याचेर साटयेचो बांद घालून उदक शेतांक घेतात. तशेंच सकयल ह्याच सुक्या पानशिन्याच्या मुशींत जे वांयगण शेत आसा ते शेतकारय साटयेचो वा सावळीचो बांद घालतात.

गडगेचो बांद

म्हादय न्हंयत वा उपन्हंयांनी जंय खराडी आसा आनी थंय चाळचे गुळगुळीत गुंडे आसात ह्या जाग्यार गडगेचो बांद उबारतात. ह्या बांदाक रानातल्यो वस्तू कांयच लागनात. फकत

उदक वचपाक धांव आसता ताकाच कांय ल्हान वांसल्यो आनी साटी तितली लागता.

खराडी म्हळ्यार न्हंयची खर वा तळ दिसता तो जागो. खराडी हो जागो उथळ आसता. हांगा धिपरभर उदक आशिल्ल्यान चलून आलतडच्यान ते पलतडी वचपाक मेळटा. हो बांद म्हळ्यार फातरांचो बांदिल्लो दुरीग. ह्या बांदाचे बुन्यादीक मोठे गुंडे दाळटात. ताचेर वयर सादारण आकाराचे गुंडे दाळटात. मदल्यो खांची बारीक गुंड्यांनी भरून काडटात. हाका गुंड्यांनी भराव घालप म्हणटात. न्हंयक उदक चड नाशिल्ल्यान गडगेच्या बांदाक एक वा दोन जाग्यार उदक सोडपाक धांवां दवरतात. उदक चड फुगल्यार ह्या धांवांतल्यान उदक सकयल सोडपाक मेळटा. असले तरेच्या बांदान पुराय उदक आडावन उरता. बांदाक दाळिल्ल्या गुंड्यांचे खांचितल्यान उदक भायर एक सारकें पाझरत आसता.

बांदाक उदक फुगोवपाचें आसल्यार वयल्या अर्दान केळीचीं चारवटां लेप कशीं लायतात. तशेंच धांवांक साटी मारून तिचेरूय चारवटां लावन पुराय उदक आडायतात. गुंड्यांचें दाळप सारकें जावंक ना जाल्यार ही गडगी उदकाच्या पेजान वा लोटात कोसळपाची शक्यताय चड आसता. हाका लागून बांदाचे गुंडे दाळटना सारके दाळचे पडटात. ताचे खातीर गांवगिऱ्या पारंपारीक तंत्राचो वापर करचो पडटा. हें

तंत्र गांवातल्या लोकांनीच अणभवांतल्यान विकसीत केलां. उदक फुगोवपा खातीर बांदाक भितरल्यान जीं चारवटां मारिल्लीं आसतात तीं उदकांत कांय दिसांनी कुसतात. ह्या कारणां खातीर पंदरा - वीस दिसांनी नवीं चारवटां बांदाक मारचीं पडटात. उदक फुगोवपा खातीर तणायोय वापर करतात. आदल्या काळार पाकडाची 'तणस' (ताडां) कातरून हाडून बांदाक मारताले. ही तणस बेगीन कुसनाशिल्ल्यान उदक फुगपाक बरें पडटा.

आदल्या तेंपार असले तरेचे बांद सावर्डें - तार (दुन्याचे कोंडी वयर) हांगा म्हादय न्हंयक पुरण शेतकार घालताले. तारवाड्या वयर आशिल्ल्या तीन फांटे ह्या जाग्यारूय गडगेचो बांद उबारताले. असलो बांद गुरवांची खराडी (सोनाळ) हांगा हालीं मेरेन घालताले. ह्या बांदाचें खाशेलेंपण म्हळ्यार बांद घालपाक गुणें वा फातर भायले हाडचे पडनात. ते गुंडे न्हंयच्या पात्रांतूच आसतात. दुसरें म्हत्वाचें खाशेलेंपण म्हळ्यार हेर बांदावरी ह्या बांदाक ताळे वा माती लागना. फातर दाळपाची कला खबर आशिल्ले जाणकार हो बांद बांदतात. ह्या बांदाक जंय उदक सकयल वचपाक 'धांव' दवरतात त्या धांवाक कांय फावट न्हंयतले चडटे 'माशे' (नुस्तें) धरपाक पारंपारीक कूळ

लायतात.

वल्ल्यांचो बांद

वल्ल्यांचो बांद हो पारंपारीक पद्दतीचो एक उत्कृश्ट नमुनो. हो एक गडगंज बांद. न्हंयचें उदक मोठ्या प्रमाणात आडावपाचें आसल्यार देड ते दोन मिटर अंतराचेर हारीन आलतड ते पलतड मेरेन वल्लीं घालून हो बांद उबारतात. वल्ल्यांक लागून हेर बांदाचेकय हो सगल्यांत सशक्त आनी घट बांद. जंय वल्लें घालपाचें आसा थंय वेड्यान खुंटे मारतात. त्या खुंटयां भोंवतणी वेली वेडायतात. मदीं तयार जाल्ले बांयत चाळचे गुणें भरून वल्ल्यांचो खांबो तयार करतात.

एका वल्ल्याक ताच्या आकारा प्रमाण सात, णव, तेरा तशेंच पंदरा खुंटे लेगीत आसूं येतात. वल्लें घट आनी मोठें जाय जाल्यार चड खुंटे मारचे पडटात. वंयचो खूंट आरतो मारतात तर ह्या वल्ल्याचो खूंट परतो जमनीत मारतात. परतो म्हळ्यार खुटाचें मोठें कांड वयर आनी बारीक सकयल जमनीत गुंड्यान थापटीतात. खुंटे मारचे पयलीं ते सगळे खुंटे वेड्यान उबे करून दवरतात आनी ताचे भोंवतणी उसकेची वेल, लोकणवेल, घुरमवेल वा धांवशिऱ्या वेलीनी हे खुंटे विणून

चाळच्या गुंड्यांचो गडगेचो बांद

वल्ल्यांचो बांद

बांय कशी तयार करतात. हें विणिल्लें वल्लें उखलून न्हंयच्या पात्रांत जंय वल्लें घालपाचें आसा थंय हाडून दवरतात. थंयच हे सगळे खुंटे गुण्यान थापटीतात. खुंटे भितर वचून घट जातकच तें वल्लें मोठ्या गुण्यांनी भरून काडटात.

एक वल्लें म्हळ्यार खांबोच कसो. हो फातरांचो खांबो बरोच घट आसता. पावसाळ्यांत न्हंयक हुंवार लेगीत आयल्यार हें वल्लें खल्लून वचना. इतलें तें घट आसता. वल्लीं जितलीं तेंकून घालतात तितलो बांद घट जाता. ह्या वल्ल्यांचेर आडव्यो वांसल्यो बांदतात. ह्या आडयांचेर साटी वा फाफशी उबी दवरून बांदतात. हे साटयेचेर केळीचीं चारवटां मारून उदक जाय तितलें फुगयतात. उदक फुगयतकच त्या न्हंयच्या उदकाची फूग एक किलो मिटर वयर मेरेन पावता. कितलेशेंच उदक आडावपाची शक्त ह्या वल्ल्यांच्या बांदात आसता.

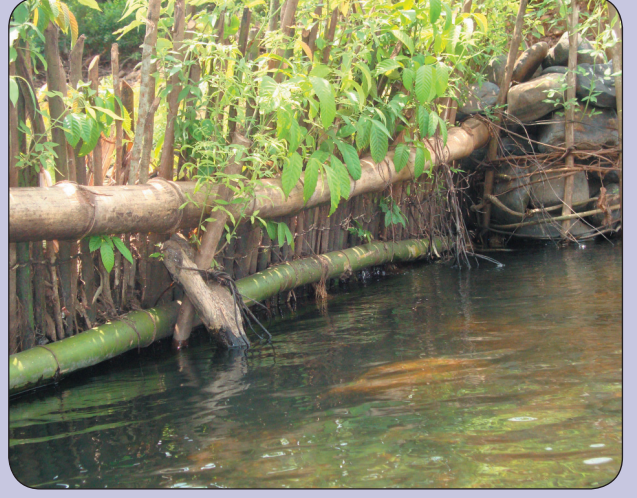
हो बांदाचो अप्रूप नमुनो पळयतकच जाण्ट्यांनी वापरिल्लें पारंपारीक तंत्रज्ञान मन थक्क करता. अणभवातल्यान घडिल्लो हो नमुनो शिक्षीत इंजनेराकूय थक्क करून सोडपी असोच आसा. सिमेंट काँक्रीटाचो खांबो व्हांवून वचत पूण हें वल्लें खल्लून वयचें ना. अशें हड्डियार हात मारून हे शेतकार भाव आत्मविश्वासान सांगतात. सावळीचो, गडगेचो आनी

वल्ल्यांचो बांद हांव ल्हान पणापासून पळयत आयलां. 1985 मेरेन पुरण शेतकार गडगेचो बांद आमचे पुरणीकडेन घालताले. दुन्याचे कोंडीवयर आशिल्ले खराडेचेर घालपी हो बांद मुखार बांदाच्या जाग्यार न्हंय खोल गेल्ल्यान बांद घालपाचो बंद जालो. मुखार ह्याच जाग्याचेर वल्ल्यांचो बांद घालपाक लागले. कांय वर्सांनी ही सुवात आनीक खल्लून गेल्ल्यान 1990 वर्सा सावन 'गाडें देंवणें' हे सुवातेचेर सादारण देडशें मिटर लांबायेचो बांद पुरण शेतकार घालताले. ह्या बांदाक ते तिशेक वल्लीं घालताले. पन्नासावयर लांब वांसल्यो आनी जितलो बांद लांब आसा तितलीच साटी वळची पडटाली. सात पुरण शेतकारांची घराणी म्हयनोभर ह्या बांदाक वावुरतालीं. ह्या सातातले आमचें एक घरणें आशिल्ल्यान जायते फावट हांवेंय हें बांदाचें काम लागींच्यान पळयलां. गडगेच्या बांदाक आनी सावळीच्या बांदाक हांव प्रत्यक्ष वावुरलां... ताचें तें तंत्र शिकलां.

गडगेचो वा वल्ल्यांचो बांद घालून जातकच पुरण 'धवोवपाक' (पुरण शेत हो लेख पळोवचो) न्हंयच्या फाट्याक आमी आनीक एक बांद घालताले. त्या सावळीच्या बांदांतल्यान जाय तितलेंच उदक शेतांत घेताले. ज्या जाग्यार (गाडें देंवण्यार) वल्ल्यांचो बांद घालताले थंयच मात्सो

वांसल्यो घालून केल्लो बांद

वेळू आनी साटी घालून केल्लो बांद

वेळवांच्या फाफशांचो केल्लो बांद

हणजुणचो धरण

आधुनीक बंधारे

वयर आतां सरकारान तीन मीटर उंचायेचो, एकूण तीस खांब्यांचो काँक्रीटाचो बांद 2005 वर्सा बांदला. ह्या बांदाक लागून पारंपारीक बांद घालपाचें काम आतां बंद जालां. पुरण शेतकार सरकारान बांदिल्ल्या बांदाचें उदक वयर आशिल्ल्या फांट्यातल्यान शेतात घेतात आनी पुरण शेत धवोवपाक आनी शेताक उदक लावपाक त्या उदकाचो वापर करतात. आयज म्हादयचे तडीर त्या वाठारांत हीच एकमेव वांयगणी पुरण उल्ल्या. हे पुरणी सकयल सरकार आनीक एक बांद बांदता. तो बांद फुगतकच हें पुरण शेतय आतां उदका पोंदा वयतलें.

शेतांच्या संदर्भांत उबे रावपी ह्या सगळ्यां बांदाचें तंत्रज्ञान जणएकल्यान शीक सारकें आसा. कसलेच तरेचें प्रदुशण वा

वायटाक पडत अशे तरेची करणी हांगा पळोवंक मेळना. ह्या तंत्रज्ञानाक एक पारंपारीक बसका आसा. अणभवांचें रसायन आसा. बांदा खातीर आमच्या जाण्ट्यानी वापरिल्लें तंत्रज्ञान लोक मानसातल्यान वचपाक लागलां. तें शेंणपाक लागलां. एका काळार बांद कशे बांदताले काय? असो कोणाकय प्रस्न पडल्यार लेगीत तें पळोवपाक आनी दाखोवपाक आमचेकडेन कांयच आसचें ना. पूण हे सगळ्यांनी मेळून केल्ले बांद घटमूट आनी एकतायेचें प्रतीक आसा. हीं प्रतिकां सत्तरीच्या देगणांत पळोवंक मेळटात. प्रतीक गोंयचे अस्मितायेचें... गोंयच्या पारंपारीक तंत्रज्ञानाचें.

म्हादयच्या पात्रांत बंधाऱ्याचें काम चालू आसताना

म्हादयच्या तिरार वशिल्ली पशुपालक संस्कृताय

व जिवावळीक तान लागतकच ध्यास लागता तो उदकाचो... उदकाचो सोद घेत ती जिवावळ पाणथळार येता आनी उदकाचो घोंट ताळ्या सकयल घालून तृप्त जातात... दोंगर घळिनी आनी दोंगर तेमकांनी आशिल्ली जिवावळूय अशीच देंवून दोंगराच्या मुळसांत येतात आनी आपले कश्टल्ले खर्शेल्ले जिणेक उदकाचें पाजण दिता. उदक हें जिणेचो मंत्र... उदकाची शितळसाण मना काळजांत देवतकच जीव धादोस जाता. धर्तरेर जल्मल्ले प्राणीजातीक उदक जाय. सुकणीं, सावजां, किडी मुयांनी उदकाच्या थेंब्या भोंवतणी आपलें साम्राज्य उबें केलां. उदकाळ रानवाठार हेंच तांच्या राबित्याचें मुखेल केंद्र.

मनशानूय आपली वसणूक अशीच झर, व्हाळ वा न्हंयच्या परिसरात उबारल्या. न्हंयच्या प्रवाहान मनीस जातीक जगपाचो मंत्र दिला. शेत कुळागरां कसोवपाचें बळगें दिलां. न्हंयचे तडिवयल्या राबित्यान मनशान असंख्य प्रयोग केल्यात. पोटाची खळगी भरचे खातीर नवे नवे वेवसाय ताणें राबयल्यात. शेत जमीन कसयतां कसयतां ताका प्राण्यांचो आदार घेवचो पडला. जे प्राणी म्हज्या दिसपट्ट्या कामात मजत वा जीण सुखदायक करपाक शकता अशे तरेचे प्राणी मनशान कदीम काळा सावन पोसपाक सुरवात केली.

म्हादय न्हंयचे तडिवयली मनीस

जीण ह्याच संक्रमणातल्यान गेल्या. म्हादयचे तडीर आयजवेर असंख्य मनीसकुळ्यो राबितो करून गेल्यात आसपाक जाय. ह्या वंशावळीनी वेगवेगळे तरेचे वेवसाय आपणायले... ह्या वेवसायांत ते कश्टले आनी जियेले... मनशाची जीण फुलोवंपाक आनी फळोवंपाक वेगवेगळ्या संस्कृतायांचो मोलाचो वांटो आसता. हातूंत गो - संस्कृताय आपलें वेगळें अशें अस्तीत्व सांबाळून आजून जियेता. म्हादयच्या दोनूय तडिनी आशिल्ले मळे, दोंगर - दोंगुल्ल्यो. दोंगुल्ल्यांच्या माथ्यार आशिल्लीं रानमळां आनी सडे... ह्या सगल्या म्हत्वाच्या घटकांनी गो-संस्कृतायेक पोशक वातावरण निर्माण करून दिलां.

म्हादय न्हंयचे तडीर रावपी कुळवाड्यांनी पुरणी कसयल्यात. म्हादयच्यो उपन्हंयो, व्हाळ आनी झरीचें उदक आडावन वांयगण कसयलां. पालसणां खणून सर्द तयार केल्यात. ह्या शेतांनी मेळपी गवत (तण) आनी भोंवतणी आशिल्ल्या मळांनी करड आसा हें पळोवन म्हादयचे तडिवयले लोक गोरवां पोशीत आयल्यात. आदल्या काळार म्हादयचे तडीर आशिल्ल्या गांवांनी भोव करून सगल्यांगेर चड कमी प्रमाणात गोरवां पोशिल्लीं पळोवंक मेळटालीं. गायचें दूद मेळटा हाचे परस दिसपट्टें घर सारोवंक शेण मेळटा हो विचार हांगा म्हत्वाचो आसतालो. गिमाळ्यांत वांयगणात तशेंच पावसाळ्यांत सर्द शेतांत जोत घालपाक बैलांचीय जोडी जाय हो विचार करून वर्साचे बाराय म्हयने त्या जोताक पोसप जातालें. दूद, धंय, तांक, लोणी घरात आसपाक जाय... भुरग्यां बाळांक तें पोटभर खावपाक मेळपाक जाय हो हेत मतीत घेवन कांय घराणीं गोरवां पोसतालीं. कुळागरांतल्या माडयांक, वांयगणाक शेण घालपाक, पोरसाक शेणाची मळपी घालपाक तशेंच पावसाळ्याक शेळकुणां वा शेणी जाय हाका लागून गोरवां पोसपाक जाय हो विचार चडशां जाणांचो आसतालो. दूदाक गिरायक आसा. सोयायटीक दूद घालपाक जाय हो विचार कांय तेंपान मुखार येतकच गोरवां तशेंच म्हशी लोक पोसपाक लागले.

गोरवां पोसल्यार तातूंत लुकसाण अशें कांय ना. आमचे जिणेचें चक्र गोरवां - म्हसरां भोंवतणी घुंवता. तांच्या पालन - पोशणाचेरूच आमचे जिणेची घडी बसल्या हाचो दिश्टावो

बोकडां राखपी धनगर भाव विसव घेताना

म्हादयच्या देगणातल्या मनशाक जातकच गोरवां पोसपाच्या वेवसायाक वेगळें आयाम फाव जाल्लें जावंक जाय. हाची रूजवात म्हादय न्हंयचे तडीर आशिल्ल्या गोठणी वयल्यान मेळटा. आदल्या काळार जण एका गांवाची अशी एक गोठण न्हंयचे तडीर आसताली. ह्या गोठणीचेर गांवचीं गोरवां दनपारच्या वेळार येवन विसव घेतालीं. सकाळीं दूद काडून जाले उपरांत गोरवांक गोठ्यातल्यान सोडयताले आनी दोंगरार व्हरून पावयताले. हीं सोडोवन घातिल्लीं गोरवां इकरा - साडेइकरा मेरेन चरतालीं आनी मागीर ताने खातीर म्हादयचेर येतालीं. म्हादयचें उदक पोटभर घोंटले उपरांत गोरवां गोठणेर सावळेक येवन बसतालीं. गोठण ही म्हादयचे चाळींत वा ताचे वयले वटेतल्या उपन्यार रूखावळी पोंदा आसताली. गांवातल्या गोरवांचो हींड सकयल देंवून येतालो आनी तांचे फाटल्यान तांचो राखणोय येवन गोठणेर विसव घेतालो.

ह्या गोथळार गोरवां पातळून बसतालीं. ह्या गोरवांनी गायो, पाडयो, पाडकां, बैल आपल्या सदच्या जाग्यार येवन बसताले. हीं गोरवां बसतकच तोंडातल्या तोंडात रवंथ करतालीं. जें कितें खाल्लां तें तीं पोटातलें भायर काडून परत

चाबडायतालीं आनी आसलें तशें परत गिळटालीं. म्हट्ट्या सरपट काज (बीं) गिळ्ळ्यार खंथ करचे वेळार ती काज भायर उडयतालीं. ह्या मेकळ्या वेळार राखणें आपसांत खबरी करताले. एकामेकांक पान, सुपारी, विडी दिताले. भुरगे राखणे आसल्यार कोंयड्या बालांनी, लगोऱ्यांनी तशेंच न्हंयंत सोयांनी खेळटाले. जेवणाच्या वेळार सगळे एकठांय बसून भुती सोडोवन जेवताले. मुखार मात्सो विसव घेवन दीस माथ्यावयलो सकयल देंवतकच गोरवांक उठोवन न्हंयचेर उदक पिवपाक व्हरताले आनी मागीर गोरवांक चरवलीक रानात व्हरताले. दीस अस्तमसर मळांनी गोरवां चरतालीं आनी मागीर गोठ्याची वाट धरतालीं.

गोरवां गोठणे येवप म्हळ्यारूच न्हंयचे तडीर येताली. दोंगर पालसणांनी तशेंच रानमळांनी चरतां चरतां गोरवां तानेतालीं... तांची फाट करपताली... अशा वेळार तांकां म्हादय न्हंयची याद जाताली. केन्नाकाय उदक घोटून गोठणे सावळेक येवन बसतां अशें तांकां जातालें. रखरखत्या वताच्या मारान कासावीस जाल्लो जीव गोठणे रूखावळीतळा शितळ - थंड जातालो. गोरवां राखणेय विसव घेवंपाक न्हंयचे तडीर गोठणे एक जाताले. ह्या वेळार ते सूख - दुखाच्यो गजाली करताले. कश्टकरी जिणेचीं गणितां ते हांगाच सोडयताले आनी

आसले तशे गोरवां फाटल्यान रान भोंवताले.

म्हादयच्या देगणांत धनगर भावांचीं गोरवां संख्येन चड आसतालीं. गोरवां वांगडाच ते म्हसरां तशेंच बोकडांय पोसताले. अशा वेळार तीन राखणे घरातल्यान भायर सरताले. गोरवां वांगडा एकलो. म्हसरां वांगडा दुसरो. जाल्यार बोकडां वांगडा तिसरो. ह्या तिनय मोनजातीचे चरवलीच्यो तरा वेगळ्यो. बोकडां वाट फुट्टा ते वटेन वयतात. ह्या बोकडां फाटल्यान राखण्याक एकसारको धांवचो पडटा. गोरवांच्या हिंडाक एका जाग्यार थार जायना. एका जाग्यार मात्सीं चरतकच दुसऱ्या जाग्यार कूस मारतात... म्हसरां संथ गतीन चरतात... गोरवां शेणचीं न्हय म्हण तांच्या गळ्यांत कोगळें वा घांट बांदतात. म्हसरांची जाग मेळची म्हण तांच्या गळ्यांत थोकरी बांदतात आनी बोकडांच्या गळ्यांत घुंगरू बांदून तांचो सराव घेतात.

गोठणे गोरवां थारावतकच वेगवेगळ्या आवाजाचीं कोगळीं वाजत आसतात. एकादी गाय उठून चलपाक लागली वा अमकेच कडेन आसा म्हणपाचें कोगळ्याच्या आवाजा वयल्यान राखणो वळखता. म्हसरां गोठणे बसनात. म्हसरांची फाट वतान तापता ताका लागून तीं कोंडकात वा न्हंयंत वचून गोठेतात. आपलें सगळें आंग उदकांत बुडोवन फकत सोंडली तितली वयर दवरून म्हसरां वरांचीं वरां न्हंयंत बसतात.

बोकडां चरताना

गोरवां वांगडा म्हसरांकय उदकांतलीं उठोवन राखणे तांकांय चरवलीक रानमळार घालताले. बोकडांचो चरवलिचो जागो चड करून रानांनी आसतालो. कोमरेल्लो झाडाचो पालो खावपी बोकडां खंयच्या तरी झाडांपोदां विसव घेतालीं आनी आसलीं तशीं चरवलीक लागतालीं.

गोरवां, म्हसरां उठून रानमळांनी चरवलीक वतकच गोठणे शान्तताय फांकताली. सगळें कितें निःशब्द जातालें. दिसभर गोरवांचें हांबेवप, बांगर बैलांचे धेकर, कोगळ्या थोकन्यांचो खणखण -टणटण आवाज. राखण्यांचो बोवाळ गोठणेक जिवसाण हाडटालो. सांजच्या मायत्याक सगळें शान्त जातालें. गोठणेवयल्यान साबार वाटो रानमळानी, दोंगुल्ल्यांनी, न्हंयच्या चाळीनी वचून मेळटाल्यो. ह्या वाटांतल्यान हीं गोरवां - धोरां येतालीं -वयतालीं. गोठणे येवपाक -वचपाक गोरवांच्यो ह्यो खेरीत अशो वाटो गोरवांनीच तयार केल्ल्यो आसटाल्यो. चरवलीक गोरवां दोंगर पालसणानी वा रानमळानी रिगतकच पयसुल्ल्यान आवाज आयकूंक येवचो तो कोगळीं आनी थोकन्यांचो. एक मधूर रानसंगीत आयकत रावचें... आनी मन तृप्त करून घेवचें. ह्या वेळार मदींच राखण्यांचे कुकारे... गोरवांक आपोवण्याचे सादार साद त्या दोंगराच्या पालसणांनी आनी रानमळानी घुमताले. एका विशिश्ट प्रकारान घातिल्लो कुकारो रकाद घेवन पयस दुसऱ्या पालसणार वचून विरगळटालो. अशे तरेचे कुकारे दोंगर पालसणांनी दिसपट्टे घुमताले... धनगर भावांची कुकारो घालपाची एक वेगळी पद्दत आसा. 'येऽऽ जान्याऽऽ गुराना परत... गुराना परत... ऊऽऽ कुऽऽ...' तिनसांजच्या वेळार गोरू गोठ्यात पावूंक ना ज्याल्यार राखणे ताचो सोद घेताले. रातच्या वेळारूय त्या गोरवांक आपोवपी साद दोंगर माथ्यार घुमताले.

म्हादयच्या देगणांत रानमळानी साबार कडेन धनगर वस्ती आसात. हे धनगर भाव जंय रानमळां आसात... आनी आपल्या गोरवां - म्हसरांक पुरेशी चरवल आसा अशा जाग्यांचेर वाडे बांदून रावताले. थंयची चरवल सोंपतकच असोच एकादो दुसरो जागो सोदून काडून थंय स्थलांतरीत जाताले. ना जाल्यार गोरवां म्हसरांक खास चरवली खातीर म्हण रानमळांनी वचून दोन तीन म्हयन्यां खातीर रावताले. आनी आसले तसे घरा येताले. ह्या तांच्या राबित्या वेळार

पाडकुल्यांक चार घेवन वचपी गोरवां राखणो

म्हादय न्हंयच्या परिसांतल्या दोंगरांनी गोरवां म्हसरां चरयताले आनी रातच्या वेळार वाडींत हाडून तांकां बांदताले. गोरवां - म्हसरां चरवलीक व्हरपाचो परिसर अयस - पयस आसतालो. हाका लागून तांकां ह्या म्हादय देगणांतले दोंगर आनी त्या दोंगरार वयर चडून वचपाच्यो सरयो (रान वाटो) खंय आनी कशो आसात हें ज्युस्त खबर आसतालें. खंयच्या पालसणांतलो व्हाळ जितवळ आसा, तो खंयच्यान खंय व्हांवता... थंय उदक खंयच्या म्हयन्या मेरेन मेळटा... हाची म्हायती तांकां ज्युस्त आसताली.

ह्या धनगर भावांगेर गोरवां - म्हसरां आनी बोकडां मोठे संख्येन आशिल्ल्यान दूदाचे हांडे भरिल्ले आसताले. दूद सोसायटी सुरू जाली तेन्ना हे लोक वरांचीं वरां दोंगर रानांतल्यान सकयल चलत येवन सोसायटीक दूद घालताले. रातचे वेळार काडिल्लें दूद आंबटाणीक घालून ताचें धंय करताले. धंय घुसळून लोणी काडटाले आनी ताकाची आंबील करताले. काडिल्लें लोणी करमळाच्या खोल्यांनी बांदून बाजाराक हाडून विकताले. ह्या धनगर भावांगेर केन्नाय वच थंड शितळ तांक हें आसतालेंच.

ह्या धनगर भावांचे रावपाचे सुवातेत एक खाशेलपण आसा. हे लोक आपल्या गोरवांक सोडून वेगळे रावनात. गोरवांचें घर तेंच आपलें घर अशें समजून ते गोरवांच्या वाड्यांतूच रावतात. ह्या वाड्यांत गोरवां मुखार बसतात आनी मनशां फाटले वटेन रावतात. (फोटो पान-220) तांची हीं गोरवां म्हूण शाणी. तीं वाड्यांत हागनात - मुतनात. गोरवांचो धनी मध्यान रातीर उठता आनी तांकां तो आमडून भायर घालता. भायर गेल्लीं गोरवां भायरूच हागतात - मुततात आनी आसलीं तशीं तीं भितर येवन बसतात.

तांचे ते वाडे चेपटे कांसवाच्या कट्ट्यावरी. हे कड्डान शिविल्ले वाडे म्हादय देगणाच्या रान मळांनी पळोवंक मेळटात. गोरवां आनी मनशांमदीं आशिल्लें अतूट नातें ह्या वाड्याच्या रुपान पळोवंक मेळटा. बोकडां खातीर वेगळी गोठली बांदतात. बोकडांच्या ल्हान पिलांक रावपा खातीर हे गोठलेंत ल्हान साटली केल्ली आसता. ही गोठली माच घालून उंचायेर तयार केल्ली आसता. भोंवतडी कडवो घालून तयार केल्ली ही गोठली म्हळ्यार पारंपारीतायेचो एक सुंदर नमुनो. बोकडां हागतकच तांच्यो लेणयो सकयल पडटात. तांच्या त्या लेण्यांची गोठलेपोंदा रास तयार जाता.

धनगर भावांकडेन गोरवां आनी म्हसरां तशेंच बोकडां मोठे संख्येन आशिल्ल्यान शेणाच्यो गायरी भरून वताल्यो. तशेंच बोकडांच्या लेण्यांच्यो राशी पळोवंक मेळटाल्यो. हें सगळें शेण आनी लेणयो वांयगण तशेंच कुळागरां खातीर

बागायतदार व्हरताले. ह्या सगळ्याक लागून धनगर भावांची जीण गोरवां पोसपाच्या धंद्यार चलताली. हातान पयसो आटको घोळटालो. हे जमाती भायर हेर कांय लोकांची जिणूय गोरवांच्या वेवसायाचेर आदारून आशिल्ली. गोरवां हें उपजिविकेचें एक सादन आसतालें. गो संस्कृताय हें जिणेचें एक आंग जावन पडिल्लें. पूण आयज हें सगळें बदल्लां. म्हादयच्या पात्रांतल्यान जायतें उदक व्हांवून वचून अरबी समुद्राक मेळ्ळां. हें जें चित्र हांवें उबें केलां तें 25 -30 वर्सां फाटलें.

आयज म्हादय न्हंयचे तडीवयल्यो गोठणी नामशेश कित्याक जाल्यात? गोरवां गोठणे कित्याक येनात? गोरवां गोठणे वचपाची वाट चुकल्यांत काय गोठणे वचून बसपाक त्या वाठारांत गोरवांच नात! हय. गोठणी आसात पूण गोरवां नात अशी म्हादय देगणातली परिस्थिती आसा. एका काळार मोठे संख्येन लोक गोरवां पोसताले. आपल्यागेर एक तरी गोरू आसचें अशी जण एकल्याची भावना आसताली. आपल्या वाड्यांत (गोठ्यांत) गोरू जाय कारण आपल्याक शेणाच्या थाप्याची गरज आसा. उश्ट्याचेर शेणाचो लोळो भोंवडुपाक जाय... अनवाळ्या खातीर शेणाचो शिताडो घालपाक जाय... देवकार्याच्या दीसा, सणा - परबेक घर शेणान सारोवपाक जाय... पावसांत उज्या खातीर शेळकुणां - शेणी जाय... वांयगण, केळी, माडयांक शेण घालपाक जाय... पोरसा खातीर शेणाची मळपी जाय हो विचार गोरवां पोसपा फाटल्यान

उदकांत गोठेल्ल्यो म्हशी

गोरवां चरताना

आसतालो.

आयज समाजमन बदल्लां... राहणीमान बदल्लां... म्हादयच्या देगणांत शिक्षणाचें वारें व्हांवूंक लागिल्ल्यान सामाजीक आनी अर्थीक परिस्थिती बदल्ल्या. वेवसायाचें रूप बदल्लां... पारंपारीक वेवसाय सोडून हांगाचे लोक नोकरेच्या फाटल्यान धांवपाक लागल्यात. वेगळे वेवसाय करपाक लागल्यात. हें जरी खरें आसलें तरीय गोरवांचो वेवसाय फाटीं पडपाक आनीक कांय कारणां ताका जापसालदार आसात. आदल्या काळार थळावे लोक दोंगर दोंगुल्ल्यांचेर कुमेर, तोराप, मुठलो हीं शेतां कसताले. हाका लागून ह्या दोंगर पालसणांचेर मोठ्या प्रमाणात करड किल्लून येतालें. अयस - पयस पातळिल्लीं मळां उक्तीं आसतालीं आनी ह्या मळांचेर मोठ्या प्रमाणान करड किल्लतालें. अशे तरेचीं उक्तीं मळां आशिल्ल्यान गोरवां म्हसरां थंय चरवलीक थारावतालीं. गिमाळ्यांत गोरवांक खावपा खातीर बारीक गोंडयो आनी करपील हें करड लुवून ताच्यो पेंडयो बांदून माचार दाळून दवरताले. पावसाळ्यांत गोरवांक खावपाक वांयगणें तशेंच पुरणीचें तण कुडयेर काडून दवरताले. आयज लोकांनी आपापलीं मळां दुरीग घालून आडायल्यांत. दोंगर -

दोंगुल्ल्यांचेर झाडां झुडपां वाडिल्ल्यान करड मेळपाक कुस्तार जालां. अशा ह्या परिस्थितीत गोरवां पोसतलो कसो?

वयल्या कारणांनी गो संस्कृतायेक इबाडून उडयल्या. म्हादयच्या देगणात मुळां धरून आशिल्ली ही संस्कृताय ल्हव ल्हव करून लुप्त जावंपाक लागल्या. आयज ह्या वाठारांत गोरवां आसात पूण तांका गोठण खबर ना. तांची अर्थ अपुरबाय करपी... तांच्या फाटल्यान भोंवपी... दिसभर रानमळांनी भोंवडावन सुखरूप गोठ्यान हाडून बांदपी तो गो-संस्कृतायेचो राखणोय काळाभायरो जाला. आयज राखण्या बगर गोरवां आपणाक जाय ते वटेन जाय थंय भोंवतात. गोरवां गोठ्यांत आयल्यार आयलीं नाजाल्यार तीं मेळत थंय झाडा पोंदा वा रस्त्यार बसतात.

सत्तरीत वेळगें गांवाच्या वयल्या अर्दान गोमळ नांवाचें व्हड मळ आशिल्लें. ह्या गोमळार भोंवतणच्या गांवांतलीं शेंकड्यांनी गोरवां चरवलेक येतालीं. आयज हे गोमळ गोमळ उरूंक ना. आयज थंय गोदरेज कंपनीन पामाचीं झाडां लायल्यांत. कांय तेंपान ह्या जाग्याक लोक पाममळ म्हूण वळखतले आनी गोमळाक कायमचे विसरून वयतले. ह्या वाठारांत खनीज खण सुरू जाली जाल्यार ह्या मळाचें अस्थित्व

कायमचें पुसून वयतलें. उस्ते, सोनाळ, तार, सावड्डें, कुडशें, शिर, वेळगें, मासोड्डें, खडकी, पाडेली, गुळेली, गांजें तशेंच उपन्हंयंच्या कांय गांवांनी गोठणी आशिल्ल्यो. तांचीय गत अशीच जाल्या. आदल्या काळार ह्या गोठणिचेर गोकुळाष्टम आनी गोरवां पाडव्या दिसा मोठो उत्सव जातालो. कांय गोठणीचेर कृष्णाच्यो घुमट्यो तशेंच देवळां दिश्टी पडटात. पूण चडावत गोठणी काळाभायऱ्यो जाल्यात. गोठण हें उतरूय जिवेवयलें ना जालां. आयचे पिळगेक गोठण म्हळ्यार कितें तें सांगपाक कळना. कोगळें, थोकरी, घुंगरू तशेच गोरवांचो पाडवो हें गो संस्कृतायेचें आंग नानपयत जावपाचे वाटेर पावलां. आयज घरांनी दूद ना. धंय ना. ताक ना. लोणी ना... आदल्या वेळार शिशे भरून घरांत तूप आसतालें. ताकाची आंबील आतऱ्या-पयऱ्यान घरांत शिजताली. गाय व्हियेतकच दुदाच्या दिकाचो खरवंस (पोस) खावपाक मेळटालो. दोंगरार वचपाक गोरवांच्यो रानवाटो आसताल्यो. ह्यो वाटो मुणावल्यात. म्हादयच्या उदकार पोसवल्ली पशुपालक-संस्कृताय परत केन्ना फुलाराक येतली काय? असो प्रस्न आयज पडपाक लागला. जर्सी गायो पोसपाचे फेड आमचे तकलेंत

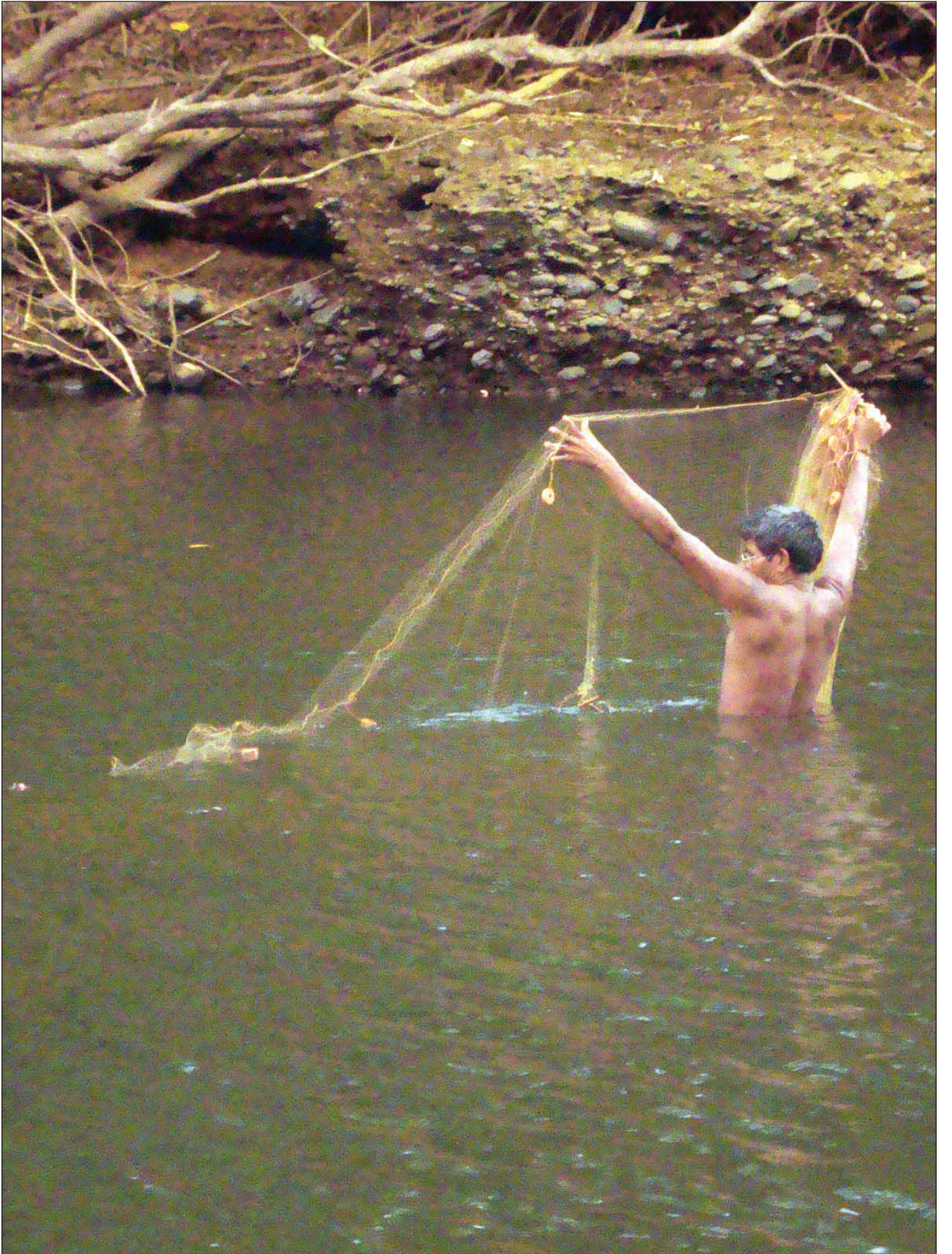
रिगलां आसतना ह्या प्रस्नाची जाप कितें आसतलीं हें काळूच थारायतलो...

काळ म्हण जाप कसो दितलो? ताचे कडेन जाप आसल्यार दितलो मूं? तो एका काळार ट्रकाचे ट्रक भरून शेण विकपी मनीस आयज शेणाच्या थाप्याक हांगा थंय भोंवता. वाघेरी, चोर्ले घाट, कुमेरी आनी हेर कडले धनगर देवून आतां सकयल आयल्यात. एका काळार बोंदीर हांगा आशिल्ले धनगर वस्तीत दिसाक शेकड्यानी लिटर दूद काडटाले. ताच्या त्या गांवात आतां दूद मेळप कठीण जालां. ताकाची आंबील सारको पदार्थ काळ भायरो जाला. आयज शेतां कोणा कसयनात. म्हणटकच जोत कित्याक जाय. जोत नाजाल्यार नांगर, गुटो, जूं, कानयो, दावीं कित्याक जाय. मेस्त हें सगळें कित्याक करतलो सगळेंच एकमेकाचेर आदारून आसलें. कृषी संस्कृताय आनी पशुपालक-संस्कृताय हातात हात घालून चलताली. ह्यो दोनूय संस्कृतायो एकामेकांचो हात सोडून पयस गेल्यात. जायत व्हय आमचेकडेन तांची सांगड घालूंक?

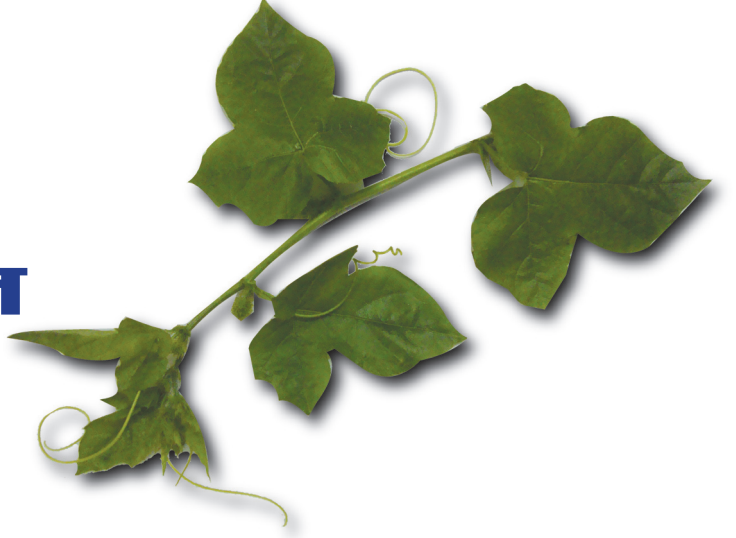
●●●

गोरवां खातीर पणस चाचायताना

माशे मारपाची पारंपारीक पद्दत

वस सुरू जातकच देगणांतल्यो झरी उमळपाक लागतात. गिमाळ्यांत सुकून सडसडीत जाल्ले व्हाळ जिवे जावन खळखळपाक लागतात. कांय व्हाळ थेट वचून उपन्हंयांक मेळटात. उपन्हंयो वचून म्हादय न्हंयक मेळटात आनी अशे तरेन म्हादयच्या उदकाची पातळी वाडटा. उदक पुरण शेतांनी रिगता. उदक आनीक वयर चडटकच बागायतीनी भरता. सुरवेक पुरणीनी उदक चडटकच न्हंयचें स्वरूप बदलता. ह्या पुरणीनी उदक पावतकच माश्यांच्या मना काळजांत खोसयेचें ल्हार पातळटा. गिमाळ्यांत थंयचे थंयचे भोंवून खाण सोदपी माश्यां खातीर आतां नवीं थळां उपलब्ध जातात. आपल्यो सदांच्यो शिमो हुंपून ते पयस मेरेन भोंवूंक शकतात. उदकाची पातळी वाडटा तश्यो तांच्यो भोंवपाच्योय शिमो रुंदावतात. कोंडीतले माशे ह्या रुंदावल्ल्या वाठारांत चरवलीक वयर सरतात. रान व्हाळांक उमळ जातकच मोळये (एके तरेचें नुस्तें) कवटां (तातयां) लावपाक वयर चडटात. उमळ जाल्ल्या व्हाळांचें उदक गरम आसता. ज्या व्हाळांचें उदक धगमोडें आसता अशाच व्हाळांच्या पात्रांतल्यान मोळयांचीं भिरीं वयर चडटात आनी त्या व्हाळाच्या पात्रांत कवटां लायतात. कवटां लावन जातकच ते मोळये सकयल आसले तसे न्हंयंत देंवतात. पावस वेळार पडूंक ना जाल्यार मोळये कवटां लावपाक पावस पडून उमळ जायसर रावतात आनी मागीरूच वयर चडटात.

पावसाच्या उदकान म्हादय न्हंयचो प्रवाह वाडटकच ल्हान माशे धांवत्या पात्रांत वा लोटाक रावनात. ते व्हाळांनी आनी उपन्हंयांनी वयर चडटात. ह्या वयर चडपी माश्यांक 'चडणेचे माशे' म्हणटात. हे चडणेचे माशे उदक कमी जातकच सकयल देंवपाक लागतात तर कांय माशे तो व्हाळ वा उपन्हंय सुकसर थंय राबितो करून रावतात. कांय माश्यांचो चडणे-देवणेचो काळ थारिल्लो आसता. हेरा दिसांनी म्हादय न्हंयंत भोंवपी माश्यांचोय काळ थारिल्लो आसता. चड करून फांतोडेर आनी

तिसांजच्या वेळार माशे भोंवतेर आसतात. न्हंयच्या पात्रांत अमुकच जाग्यार माशे भोंवपाक येवपाचो असो विशिश्ट वेळ आसता. तांच्यो हालचाली चड करून सूर्य - चंद्र उदेवप आनी अस्तमप हाचेर आदारून आसतात.

जण एका प्रकारातल्या माश्यांचें न्हंयच्या पात्रांत आवडीचें अशें विशिश्ट थळ आसता. कांय माशे थंड किरांव उदकांत राबितो करून आसतात. कांय माशे उथळ उदकांत भोंवतात. थोडे रेबो वा रेंव पसंत करतात. कांय खडपांचो आदार घेतात. कांय चरमानी रावतात. तर कांय न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्या गुळगुळीत गुंड्यांचो आदार घेवन तांचे पोंदा रावतात. विशिश्ट प्रकारातले कांय माशे उदकाच्या पात्रांत वयले वयर भोंवतात तर कांय खरीतल्यान भोंवपाक पसंत करतात.

ह्या माश्यांविशीं खोलायेन येवजितकच तांचे भितर अशी हीं वेगळेंपणां कित्याक? असो मनाक सहज प्रस्न पडटा. हे सगळे माशे एकेच न्हंयंतले आसून लेगीत तांची जातकुळी वेगळी आसा. ह्या कारणांक लागून तांचे भितर वेगळेंपण आशिल्ल्याचें जाणवता. हे आमचे म्हादय न्हंयंत कितले तरेचे माशे आसात? असो एखादो प्रस्न म्हादयच्या तडिनी रावपी लोकांक विचारल्यार आपणाक खबर आसा त्या माशांचीं ते नांवां घेतात. माश्यांचीं जीं नांवां तांकां खबर आसात तितलेच माशे हे म्हादय न्हंयंत आसात? म्हज्या मता प्रमाण माश्यांचो आंकडो कितलेशेच पटिनी व्हड आसपाक जाय. कारण, आयजवेर जे माशे तांच्यानी दोळ्यांनी पळयल्यात, धरल्यात वा धरून खाल्यात त्या विशिश्ट माश्यांचो हिशोब तांणी

बेल

आपलेकडेन दवरला आसपाक जाय. तांचीं नांवां तांकां खबर आसात आसतलीं. कांय माशे न्हंयंत आसात पूण तांचीं नांवां नवे पिळगेक खबर नात अशें आसपाक शकता. कांय काळा पयलीं अमकेच एके तरेचे माशे ह्या न्हंयंत आशिल्ले. पूण काळांतरान ती जात सासणाची नश्ट जाल्या जावंक जाय.

कोंडिच्या तळाक रावपी, खरीतल्यान भोंवपी अशा माश्यांचो सोद अजून कोणें घेतिल्लो ना. सोद घेतला जाल्यार म्हाका तो खबर ना. खडपांच्या पेडिनी कसले माशे रावतात हाची आजून पारखणी करपाची आसा. अमुकच एका रुतूत म्हादयच्या पात्रांत जल्मुपी माश्यांचें बारीक निरिक्षण जावपाचें आसा. खाऱ्या उदकांतलो एकादो मासो अमुकच एका काळार म्हादयच्या गोड्या उदकांत स्थलांतरीत जाता आसत जाल्यार ताची पारखणी करची पडटली. ल्हानातले ल्हान माशे न्हंयच्या पात्रांत भोंवतात आसत जाल्यार तांचोय सोद आजून घेवपाचो आसा. वेगवेगळ्या रुतुनी धर्तरेचेर कांय विशिश्ट जिवावळ जल्मता आनी मरता. तो रुतू येतकच परतून जल्मता... आनी परत अस्तीत्वहीन जातात. ह्या जिवन मरणाच्या चक्राचो अद्भूत अणभव पावसाळ्यांत येता. धर्तरेचेर पावसा दिसांनी हजारांनी जीव आनी वनस्पती जल्मता आनी पावस सरून जातकच मरून सुकून वतात. होच नियम उदकांतल्या जिवावळीकय लागू पडटा. उदकांतूय अशेच तरेची साबार जिवावळ जल्मता आनी मरता... कालांतरान त्याच रुतूत ती परतून नव्यान जल्म घेतात.

म्हादय न्हंयचे तडीर जे लोक राबितो करून रावतात. जांचो न्हंयकडेन, न्हंयतल्या उदकाकडेन आनी उदकांतल्या माश्यांकडेन लागींचो संपर्क आयला, त्या अणभवी लोकांक ह्या माश्यांची थोडीभोव वळख पटल्या. पारंपारीक अणभवांच्या नाड्यार विशिश्ट माश्यांच्यो लकबी आनी तांचो स्थायी भाव तांकां खबर आसा. तांचें रूप, रंग, हावभाव, राबित्याचो जागो, खाण, तांची लांबाय रुंदाय ह्या तांच्या विशेशतायां वरवीं त्या वाठारांत रावपी लोकांनी तांकां नांवां दिल्यांत जावंक जाय.

अमुकच एका माश्याक अमुकच एक नांव कशें पडलां काय? असो खोलायेक वचून विचार केल्यार ह्या म्हज्या सांगणेचो अर्थ लक्षांत येतलो. देखीक, खरचो वा खरच्याणी

घेयात. हो मासो रेब्यांत वा रेवेंत मुगरून आसता. ह्या माश्याची फकत बोडकी, फाटिचो कणो आनी हय न्हयशी शेपडी रेब्या वयर दिश्टी पडटा. हो मासो उदकापोंदच्या रेब्यांत म्हळ्यार खरीक आसता. तशेंच तांचें आंग खरखरीत आशिल्ल्यान तांका खरचो वा खरच्याणी हें नांव पडलां आसपाक जाय. तोळो ह्या माश्याचें तोंड तोंकाळ आशिल्ल्या कारणान ताका तोळो वा तोकी हीं नांवां पडल्यांत. उदका वयर काडटकच धोणो माश्याचें धोण (पोट) फुगता. ह्या ताच्या पोटाक लागून ताका धोणो हें नांव मेळ्ळां. उदकावयर काडटकच तो आपलें पोट फुगयता आनी 'करकर' असो आवाज काडटा म्हण ताका करकरोय म्हणटात. बुरांट्याक आंगभर कांटेच आसतात. मोळयो हो फकत फातरार दाटिल्लो मळ वा शेळो खाता. खवळो हाका सरसरीत दाट खवळां आसतात... अशे तरेन जण एका माश्याच्या नावांचे उत्पत्ते फाटल्यान कितें तरी खाशेलेंपण आशिल्लें जाणवता.

म्हादय न्हंयंतल्या माश्यांचीं कांय खाशेलपणां नियाळटकच फुडले प्रमाण तांची विभागणी करूं येतात 1) ल्हान, मध्यम आनी व्हड आकाराचे माशे 2) खवळां आशिल्ले आनी नाशिल्ले माशे 3) लांब आनी मोटवे माशे 4) आंगभर कांटे, चुडटी कांटे, आनी फकत मदलो कांटो आशिल्ले माशे 5) एकुलये, जोडयेन आनी भिन्यांनी भोंवपी माशे 6) मांसाहारी आनी शाकाहारी माशे 7) गरयेक लागपी आनी न लागपी माशे 8) काळे, धवे आनी रंगयाळे माशे.

म्हादय न्हंयत ल्हान, मध्यम आनी आकारान व्हड माशेय आसात. ल्हान माश्यांचेकय व्हड माश्यांची संख्या बरीच कमी आसा. पोंग, खडस, घोळशें, मरल, तांबोसो, धाडो, हे आंगलोटान व्हड माशे. वाळय, केर, पनळ, बेल, खर्चो, तोळो, काळुंदर हे मध्यम आकाराचे माशे जाल्यार मोळयो, करणकाटको, अळय, दाणय, आटू, परपनळ, लेणी, खरच्याणी, रडी मोळयो, शेंगाळी, शिवड, चिंगूळ, बुरांटो, कुमाल्लें, बाणकचो, पातकां हे ल्हान माशे.

काडय, हयर, थिगूर, वाळय, तोळी, बाणकचो आनी शेंगाळी ह्या माश्यांक खवळां आसनात. ह्या माश्यांक खवळां नाशिल्ल्यान तांचें आंग सुळसुळीत आनी थोडेशें बुळबुळीत आसता. थिगूर, वाळय आनी शेंगाळेचें तोंड चेपटें आसून

वाळय

तांच्या तोंडाक मिश्यो आसतात. ह्या तिनाय भितर शेंगाळी हो मासो आंगान खूबच ल्हान. ह्या शेंगाळ्यांचें वैशिष्ट्य म्हळ्यार पावसात चडणेच्या वेळार हे माशे भिन्यांनी व्हाळाक चडटात. हे शेंगाळेचो कांटो विखारी. शेंगाळेन कांटो मारल्यार आकांताचे चटके बसून वेदना जातात. काडय आनी हयर हो जिवाण्यावरी लांबट मासो. हयर काडयेचेकय लांब आसता. कडयेचें तोंड लांबट जाल्यार हयराचें तोंड रुपांन एकाद्या जिवाण्यांचीच आसता. पावसात गरयेक काडय लागता जाल्यार पावस सोंपल्यार हयर गरयेक फारवता. गिमाळ्यात हे हयर खंय आसतात काय? हे हयर सकयल देंवून खाऱ्या उदकांत बी वचनात मूं? असो आमच्यांनी तर्क काडूं येता. कारण गिमाळ्यांत ते किंचीतूच गरयेक लागतात. ह्या हयराचो उपेग भरण्याच्या वखदा खातीर करतात. भरणें मारून येता त्या मनशाक हो मासो खावपाक दितात. हो मासो खाल्ल्यार भरणें मारपाचें कमी जाता अशें मानतात.

थिगूर आनी वाळय हे माशेय म्हादय न्हंयंत खूब कमी प्रमाणात मेळटात. हांचो राबितो न्हंयंत नक्की खंय आसता हें सांगपाक बरेंच कठीण. हे माशे गिमाळ्यांत दिपकावणेक मेळनात. वाळय पावसा दिसांनी एकाद्या पोडवाक चुकून गरयेक लागता. न्हंयंत हे माशे कमी प्रमाणात दिसपा फाटलीं कारणां म्हळ्यार तांचे संततेची वाड खूब कमी प्रमाणात जाता जावंक जाय. वा म्हादय न्हंयच्या ह्या साव्या उदकाचेरूच तांकां सावें मिश्रीत खारें उदक चड मानवता आसूंक जाय.

मरल, काडय, काळुंदर, थिगूर, हयर, मोळयो,

करणकाटको, आटू, लेणी, रडी मोळयो, शेंगाळी हे रंगान काळसर माशे. तोळो, पनळ, अळय, दाणय, परपनळ हे थोडेशे आंगान धवसाळ निळसार आसता. तांबोसो तांबसाळ जाल्यार धोणो वा बाणकच्याच्या हळदुव्या आंगार काळशीं खतां आसतात. हो बाणकचो चुकून म्हादयच्या पात्रांत दिसता. हो एक खुबच सुंदर मासो. ताचें आंगूय मोवसार आनी खवळां नासून सुळसुळीत... ह्या माश्याचें तोंड पळोवपासारकें आसता. निवळ उदकांत भोंवतना पात्रांत सुर्याचीं किर्णां थिरावल्लीं आसता तेन्ना ताचें आंग भांगरावरी चकचकतना थायें पडटा. हो मासो चुकून बारीक गरयेक लागता. उदकांतल्यान वयर काडटकच हो बाणकचो आपलें पोट फुगयता आनी तोंडान करऽऽ करऽऽ असो आवाज काडटा. ताच्या पोटार पांय दिल्यार तो ठोऽऽ करून फुट्टा. हो मासो पळोवंपाक बरो दिसलो तरी ताका खायनात.

माशे बारीक तितले ते सोबीत सुंदर दिसतात. तांच्या आंगार वेगवेगळे रंग उठून दिसतात. ह्या नाजूक माश्यांच्या आंगार काळशीं, निळशीं, तांबशीं, धंवशीं खतां आसतकच तांकां वेगळीच सोबा येता. सोनेरी तसोच चांदयेकोराक लागून तांचें आंग उदकांत भोंवतना चकचकपाक लागता. पिस्त्याचे कोंडीत (कर्नाटक) विशिश्ट प्रकाराचे तांबसाळ ल्हान माशे

चोंब्यांनी एकामेकांक तेंकून भोंवतना हांवें पळयल्यात. एक फावट हे माशे हांवें पोंयो वजराच्या माथ्यार म्हादय न्हंयच्या पात्रांत पळयल्ले. एकाद्रे तांबडें चरम उदकात भोंवता काय कितें असो पळयतल्याक भास जाता. फातरांक वा खडपांक जाल्लो शेळो हे माशे खाताल्लो.

करणकाटको हो मरल ह्या व्हडल्या माश्याची ल्हान प्रतिकृती. मरल ही काळशी पूण आंकारान व्हड आसून ती खाऱ्या उदकातल्या मोडश्यावरीच दिसता. मरलीवरीच करणकाटक्याची तकली चेपटी आसता. ताचे तकलेर धवो तिबो आशिल्ल्यान तो मरलीचेकय उठून दिसता. हो मासो जोडयेन न्हंयच्या शांत पात्रांत उदकाचे पातळे बराबर भोंवता. पात्रार थिरावल्ल्या ह्या माश्याची शेपडी मात एक सारकी हालत आसता. ताचें धवशें-काळशें खरबें आंग खुबूच देखणें आसता... पात्रांत पडिल्ल्यो किडी-मुयो तशेंच व्हांवून येवपी एकाद्या भक्षाचेर तो ताव मारता. कुमाल्लीं हे भिन्यांनी भोंवपी ल्हान माशे. आठ थंय धा जाणांचें एक भिरें करून हे माशे पात्रांत भोंवतात. हे माशे म्हळ्यार काळुंदराची ल्हान प्रतिकृती. तांच्या काळसार आंगार आडव्यो काळ्यो रेगो आशिल्ल्यान तांचें आंग चित्रमय दिसता.

दाणय आनी परपनळ हे ल्हान हाताच्या बोटाच्या

तोंकी आनी काडय

आकाराचे माशे. परपनळीच्या पोटार दोय वटांनी काळसर रेगो आसतात. जाल्यार दाणयेच्या कण्यार काळसर रेग आसता. हो मासो बारीक गरयेक लागता. तशेंच दिपकावणेक मेळटा. गरवली ह्या माश्याचो उपेग गरयेक हांयस लावपा खातीर करतात. अळय हो मासो धवसाळ आंगाचो आसून आपल्या रक्षणाखातीर हो मासो पिटीक करून उडकी मारून पळ काडटा. केर आनी बुरांट्या सारक्या माश्यांक आंगभर कांटे पातळिल्ले आसतात. जाल्यार काडय, हयर आनी तोळ्याक फकत मदलो कांटो आसता. आंगान रूंद आनी थोडेशे लांबट आसपी माश्यांक चुडटी कांटे आसतात. हांगा चुडटी कांटे म्हळ्यार माडाच्या चुडटावरी दिसपी कांटे.

म्हादय न्हंयंतले माशे एकुलये, काय जोडयेन तर कांय भिन्यांनी भोंवतात. पोंग, खडस, तांबोसो, काडय, वाळय हे माशे चडशे एकुलये भोंवतात. घोळशें, खर्चो, मरल, तोळो, काळुंदर, करणकाटको, शिवड, बाणकचो हे माशे जोडयेन जाल्यार धाडे, शेंगाळ्यो, बुरांटे, कुमाल्लीं, पातकां, मोळये हे माशे भिन्यांनी भोंवतात. एकुलये, जोडयेन आनी भिन्यांनी भोंवपा फाटल्यान कारणां आसूं येतात. ह्या माश्यांच्या आंगलोटाचो अभ्यास केल्यार अशें दिसून येता की जे माशे आंगान व्हड आसा ते चड करून एकुलये भोंवपाक पसंत करतात आसपाक जाय. मध्यम आकाराचे जोडयेन जाल्यार ल्हान माशे भिन्यांनी भोंवतात. आत्मसंरक्षणा खातीर ते जोडयेन वा भिन्यांनी भोंवतात आसपाक जाय. कारण मोठे माशे ल्हान माश्यांच्या सदांच पाळटेर आसतात. तांकां खावनूच तो आपली भूक भागयता. मरल आपल्या पेट्यांक ते व्हड जायसर आपल्या वांगडा घेवन भोंवता. आपल्या पेट्यांक दुसरो एकादो मोठो मासो खावंचो ना हाची ती जतनाय घेता. आपले पेटे व्हडल्या माश्याचे तावडीक सापडचे न्हय म्हण ती तांकां न्हंयच्या घोल्याक व्हरून कमी उदकांत रावता.

मिर्गार तातयां लावपा खातीर मोळयांचीं भिन्यांचीं भिरीं वयर रान व्हाळांनी चडटात. पावसाळो सोपतकच शेतकांची भिरीं शेतवडीत वा न्हंयच्या फांट्यांनी चडटात. सांगातान रावप, एकठांय भोंवप, हेर प्राण्यावरीच तांकांय हाची गरज भासता आसूंक जाय.

न्हंयतल्या ल्हान माश्याक व्हडल्या माश्या पासून भंय

पनळ

आसता. जण एकलो सशक्त मासो अशक्त माश्याक ताळ्या सकयल घालपाक पळयता. माश्याक धरून खावपाची तांची अशी एक वेगळी शैली आसता. हळूच मांडून रावप आनी ताचेर घावकी उडी घालप. नुस्त्याच्या फाटल्यान धांवप अशें चालूच आसता. ल्हान माश्यांक व्हडले माशे खातात. जाल्यार ह्या व्हडल्या माश्यांक कोण खाता काय? ह्या माश्यांक खावपी कोण तरी आसपाकूच जाय. न्हंयत हुदां आनी मानगीं ह्या मोठ्या माश्यांक खावपाक तयार आसतात. मोठ्या मोठ्या कोंडिंनी मानगीं रावतात. खडस, पोंग, तांबोसे असल्या माश्यांक ती धरून खातात. दुसऱ्या अर्दान हुदांय बारीक मोठ्या माश्यांचेर तुटून पडटात. माश्याची फाट धरून ताका कशेय तरेन धरता आनी तें हूद ताका तडीर हाडून खाता. एकाद्यान कोणेय बालें घातलां आनी ताका माशे फारवल्ले आसल्यार हूद ते सगळे माशे फस्त करता.

किरकिरो आनी पाणकावळो हीं सुकणीं ल्हान माश्यांचेर ताव मारतात. पात्रांत वयर येवपी माश्यांची किरकिरो वाट पळयत बशिल्लो आसता. मासो वयर पात्रांत आयला तो पळोवन ताचेर तो उडी घालता. चोचीन माश्याक धरून उडून पयस वयता आनी खाता. पाणकावळोय उदकाच्या पात्रात भितर बुडून माश्यांक धरून खाता.

म्हादय न्हंयंतले माशे मारपाच्यो वेगवेगळ्यो पद्धती अस्तित्वांत आसात. माशे मारपाच्या ह्या साबार तंत्रांचो उदेव एका रातयांत वा एका वर्सांत जाल्लो ना. ह्या तंत्रा फाटल्यान हजारांनी वर्सांचो इतिहास आसा. पारंपारीक अणभवाच्या

नाड्यार हें तंत्र थंयच्या थळाव्या लोकांनी विकसीत केल्लें आसा. ह्या तंत्राच्या विकासाचे साबार पावंडे आसूं येतात. एके पिळगेन हें तंत्र दुसरे पिळगेच्या हातांत दिलां. हें तंत्र स्विकारतना ते पिळगेन त्या तंत्रात आपली इल्ली बुद्द ओतून तातूंत सुदारणा घडोवन हाडल्या. मुखार पेण्या- पेण्यार हें अशें घडत गेलां... आतां ह्या तंत्रात सुदारणेची गरज ना अशें दिसतकच. फुडल्या पिळग्यांनी आसा तशेंच ताचो स्विकार केला. हे प्रक्रियेत कांय तंत्रां वाटेर शेणल्यांत आसतलीं. शेणल्यांत म्हणचे परस फाटले पिळगेकडल्यान स्विकारिल्लें हें तंत्र मुखावयले पिळगेक दिवंक ना वा फुडले पिळगेन तें आपणावंक ना आसतलें. हातूंतलें एक कितेंय खरें आसूं येता. अशा वेळार त्या शेणिल्या तंत्राक आमी आयज सासणाचे मुकल्यात अशेंच म्हणचें पडटलें.

ह्या तंत्राचें मूळ सोदतलो जाल्यार आमकां बरेच फाटीं वचचें पडटलें. कदीम काळार राबितो करून राविल्ल्या लोकांनी वर्साचीं वर्सा न्हंयचें उदक, न्हंयचो प्रवाह आनी न्हंयतल्या माश्यांचें निरिक्षण करून आतां अस्तित्वांत आशिल्ल्या माशे मारपाच्या तंत्राक जल्माक घातलां जावंपाक जाय. ह्या लोकांक मुळांत माशे मारचे अशें कित्याक दिसलें काय? हाची जाप पोटाची भूक अशीच आसतली. कदीम काळार हे लोक भुकेक लागून माशे मारताले. काळांतरान हो उद्देश बदल्लो. कारण ह्या लोकांच्यो विचारांच्यो कक्षा रूंदावत गेल्यो. तशीं भुकेचीं वेगवेगळीं साधनां तांणी सोदून काडलीं. हाचेंच एक पावल म्हळ्यार जिवावळ मारून खावपी ह्या लोकांनी मुखार शेंता रोयलीं... भाटां बेसां वसयलीं... पोटाखातीर हेर वेवसाय सुरू केले... आनी एका काळार फकत भुकेक लागून माशे मारपाचें सोडून आतां रूचीक लागून माशे मारपाक लागले. मुखार माशे मारप हेंच धंद्याचें साधन जालें...

न्हंयचें उदक, न्हंयचो प्रवाह आनी न्हंयंतले माशे ह्या तिनायच्या निरिक्षणांतल्यान वेगवेगळे तरेचीं माशे मारपाचीं तंत्रां विकसीत जाल्यांत अशें हांवें वयर म्हळां. ह्या म्हज्या सांगण्यात थोडें भोव तथ्य आसा हाची गवाय मुखार केल्ल्या माशे मारपाच्या वेगवेगळ्या पारंपारीक पद्धतीचेर केल्ले भासाभासेंतल्यान तुमकां मेळटली. आयज म्हादय देगणांत जें माशे मारपाचें तंत्र अस्तित्वांत आसा ताचे फाटल्यान हजारांनी

अळय

वर्साचो अणभव आसा. हजारांनी मनशांनी आप- आपली ओतिल्ली बुद्द आसा. हजारांनी हातांनी केल्ले कश्ट आसा. ह्या गजालीक लागून पयलें वयलें विकसीत तंत्र आनी आतांचें तंत्र हातूंत निश्चीतून फरक आसतलो. कारण कालांतरान साबार मनशांनी तातूंत आपले परीन भर घातल्या.

कूळ

कूळ हो कणकिणच्या वेळवाचो करतात. चार ते पांच हात लांबायेचो जुनसो वेळू घेतात आनी एका अर्दान तो वेळू निमाण्या पेरा मेरेन साबार कडेन बारीक भेंसतात. फाटलें वेळवाचें पेर मेरेन ही भेंसिल्लीं भेंसां तासून तांच्यो हाताच्या किरंगळेच्या बोट येद्यो बडयो तयार करतात. ह्यो बडयो विस्कळ आशिल्ल्यान मदीं घालपाक तितल्याच आकाराच्यो आनी लांबायेच्यो आनीक बडयो तयार करतात. हो कूळ वाटकुळो जावचो म्हूण आटे तयार करतात. हे आटे लोकंडी वेलिचे, पोंयचे वा चुन्नीणीचे बडयेचे तयार करतात. लोकंडी वेल एकाद्या व्हाळाच्या घळणाक, पोंय न्हंयचे तडीक जाल्यार चुन्नीण दोंगराच्या उबाळ जाग्यार मेळटा. वेळवाच्यो तासून तयार केल्ल्या बडयांचो अदमास पळोवन आट्यांचो आकार थारायतात. मुखावयलो आटो आकारान व्हड आसता जाल्यार हेर आटे एकामेकां पासून बारीक आसतात. अशे तीन ते चार आटे करून ते आटे त्या बडयांच्या पोंदा सरकयतात. हे आटे आनी बडयो घरवेलिनी ओळटात. आटे आनी बडयांची ओळणी जातकच कूळ अर्दो तयार जाता.

एकाद्या मक्याच्या बोंडावरी कुळाचो आकार तयार जाता. कुळाच्या उक्त्या तोंडार 'मार' बसयतात. हो मार 'दाबणां' वा 'काटवणां' चो तयार करतात. दाबणां हीं वेळू वा कोंड्याच्या बडयांची तयार करतात. मुणो हातभर लांबायेच्यो बडयो तासून एका अर्दान तांकां तोंकां काडटात. ह्या बडयांची ओमणी ओळटात. ह्या ओळिल्ल्या बडयांच्यो त्रिकोणी आकार करतात. अशें करतकच तीं दाबणां एकामेकां भितर गांच कश्यो भरतात. मुखावेल्यान माराक पळयतकच ताका फुनेलाचो आकार येता. हो मार खूब शादुरकायेन करचो पडटा. जतनायेन कुळाच्या तोंडार तो बसोवचो पडटा. कारण कुळांत माशे पडपाचें तंत्र ह्या माराचेर आदारिल्लें आसता. फुनेलाक जसो बुराक आसता तसो ह्या माराक माशे भितर वचपाक वाट आसता. कूळ लाकतकच हेच वाटेतल्यान माशे भितर वचून कुळांत अडकतात.

हो कूळ लाकप कसो? हातूंत माशे रिगतात तरी कशे? हे भितर गेल्ले माशे भायर काडटात कशे काय? अशे साबार प्रस्न ह्या कुळाक पळयतल्याच्या मनात उप्रासतात. पावसात तशेंच गिमाळ्या दिसांनी न्हंयक बांदे वा बांद घालून हो कूळ लाकतात. पावसात न्हंयंत बांदे जाल्यार गिमांत बांद घालतात. पावसा दिसांनी न्हंयक उदक खूब येता. प्रवाह नेटान व्हांवपाक लागता. अशा वेळार न्हंयची पातळी हिस्पाभायर वाडटा. पातळी वाडटकच उदक न्हंयचे चाळींत येता. पावस आतां थिरावला. न्हंयची पातळी अकस्मात वाडची ना असो अदमास करून न्हंयचे चाळींत बांदो उबारतात. न्हंयचे चाळींतलें उदकाचें पात्र रोकडेंच सुकचें ना हाची पळोवणी करून बांदो उबारपाक जागा निवडटात. शेरणिचें झाड बांद्या लागीं आसल्यार ताचो बांदो घालपाक तेंको घेतात. नाजाल्यार मोठे खूंट मारून बांदाचें मुळावण घालतात. ह्या खुटांचेर आडवीं आडीं घालतात. ह्या आडयांचेर लेप कशे ताळे मारतात. ह्या बांद्याक मदीं कूळ लावंक मेळटा तेद्या आकाराचें उदक सकयल वचपाक धांव दवरतात. बांदो घालून उदक आडावल्ल्या कारणान ह्या धांवातल्यान घसघसून उदक नेटान सकयल व्हांवता. कुळाचें तोंड सकयल करून ह्या धावांचेर तो लाकतात. हो कूळ प्रवाहान हुबचो न्हय म्हूण ताच्या मुगळाकडेन खुंटो थापट्टात आनी ताचें मुगळ त्या

खुंटाक घट्ट बांदतात. तशेंच कूळ हुबचो न्हू म्हूण ताचेर वयर चाळचे मोठे गुंडे दवरतात. एकादो मासो कुळाच्या दोनूय कुशीतल्यान वयर चडचो न्ही म्हण कुळाच्या दोनूय कुशीनी ताळो मारून खांची घट करतात.

कूळ सकयल तोंड करून माडिल्ल्यान कुळाच्या विस्कळ बडयांतल्यान न्हंयच्या प्रवाहाचें उदक नेटान भायर सरता आनी कुळा मुखार उदकाचो लोट तयार जाता. पावसात म्हादय न्हंयतले माशे न्हंयच्या धांवत्या पात्रांतल्यान प्रवास करीनात. ते तडी तडींनी भोंवतात. कमी प्रवाह आसा थंयच्यान ते घोळटात. एकाद्या वळाक येवन ते थारतात. अशा वेळार भोंवतेर आशिल्ले माशे जेन्ना ह्या बांद्या कडेन पावतात तेन्ना ते माशे ह्या धांवातल्यान वयर चडपाक वाट सोदतात. त्या धांवातल्यान वयर चडपी मासो कुळाच्या मारातल्यान भितर सरता आनी भितर आडखळून उरता. कांय व्हडले माशे धाकट्या माश्यांक

कुळाचो फाटलो भाग

कुळाचो फुडलो भाग

खावपाक तांची फाट धरतात. ल्हान मासो ह्या धांवातल्यान वयर चडटा. पळपी मासो बारीक आशिल्ल्यान बडयांचे खांचितल्यान भायर सरता जाल्यार व्हडलो मासो भितर बंदिस्त जाता.

न्हंयच्या चाळीनी बांदे करून लायिल्ल्या कुळांत माशे पडपाची चड शक्यताय आसता. उदक एके धर्तेचेर आसल्यार तिनसांजेर वा फांतोडेर कुळांत माशे पडटात. अशें आसल्यार कूळ लाकपी त्याच वेळार कूळ लाकता आनी हेर वेळार कूळ काडून दवरता.

पावसाळ्यांत कूळ लाकतकच तो व्हांवून वचत म्हणपाचो भय आसता. बांदो करून कूळ लाकलो आनी अकस्मात न्हंयक बुट्टी आयली जाल्यार उदकाच्या प्रवाहान बांद्या सकट कूळ व्हांवून वचपाची शक्यताय आसता. अशें जालें जाल्यार कुळाकारान केल्ले कश्ट उदकान व्हांवून वयता. अशें कांय जावंक ना जाल्यार पावसाळ्यात ताका आतऱ्या पयऱ्यान नक्की माशे कुळात पडिल्ले मेळटात. चणकूल, तांबसो, काडय, घोळशें, पनळ, धाडो, बेल, मरल असले मोठे माशे कुळांत पडटात.

माशे पडल्यात काय ना हें पळोवपाक कूळ यत्नात उखलून पळोवचो पडटा. कुळाकडेन आशिल्लें कमरभर उदक... तें नेटान व्हांवपी उदक... तो फुगून जड जाल्लो कूळ... हें सगळें

मतींत घेतलें जाल्यार कूळ एकल्यान उखलप म्हळ्यार कास्तिकेचें काम, ताका लागून कूळ उखलपाक दोन मनीस जाय पडटात. कुळांत माशे पडल्यात जाल्यार ताका उखलून तडीक हाडटात. खूण वा खुणकूटावरी कुळाचो मुगाडो सोडोवपाक मेळना. कारण तो वेळवाचो आसता. ताका लागून भितरले माशे भायर काडटलो जाल्यार माराचीं दोन - तीन दाबणां ओडून काडटात आनी विस्कळ जाल्या मारातल्यान भितर हात घालून माशे भायर काडटात. माशे भायर काडटकच आसलीं तशीं दाबणां भितर सरतात आनी मारो घट करतात.

गिमाळ्यांत एका अर्दान उदक तुटून वयतलें असो खराडेर जागो पळोवन बांदो काडटात वा शक्य आसल्यार आखखे न्हंयक बांद घालतात. अर्दे न्हंयक बांदो घालतकच वयर चडपी माशे बांद्या सकयले वटेन थिरावतात आनी धांवातल्यान वयर चडपाच्या प्रयत्नात आसतना कुळांत भितर पडटात. वयर सांगलां तशें आखखे न्हंयक बांद घालून कूळ लावपाची चाल आसा. आखखी न्हंय आडावप म्हळ्यार कश्टाचें काम. असले तरेचो बांद घालपाक म्हयन्यांचे म्हयने लागतात. बांद घालपाचो आसल्यार दोग - चौग जाण एकठांय येवन सावडीक बांद घालतात. हाका कारण म्हळ्यार असल्या बांदाक सामान खूब लागता. खुंटे मारून वल्लीं घालप. ताचेर लांबचे लांब आडयो बांदप, वयल्यान ताचेर ताळो मारप. हाचे वांगडाच आनीक बारीक - सारीक खूब कामां आसात. हे बांद फकत खराडेचेरूच घालपाक मेळटात. खराडेर बांद घालपा फाटलें कारण म्हळ्यार ह्या जाग्यार गिमाळ्यात न्हंयची खर दिसता हांगा कमरभर वा धिपरभर उदक आसता.

खूण

खूण ही कुळाचे तुळेंन आकारान ल्हान आसता. कुळाचो मुगाडो वेळवाच्या तोडाक लागून घट आसता जाल्यार खुणीचो मुगाडो सुटको आसता. हो सुटको मुगाडो बेताचे शिरेन वा दोरयेन आवळून बांदतात. खूण

उबी दवरिल्ली खूण

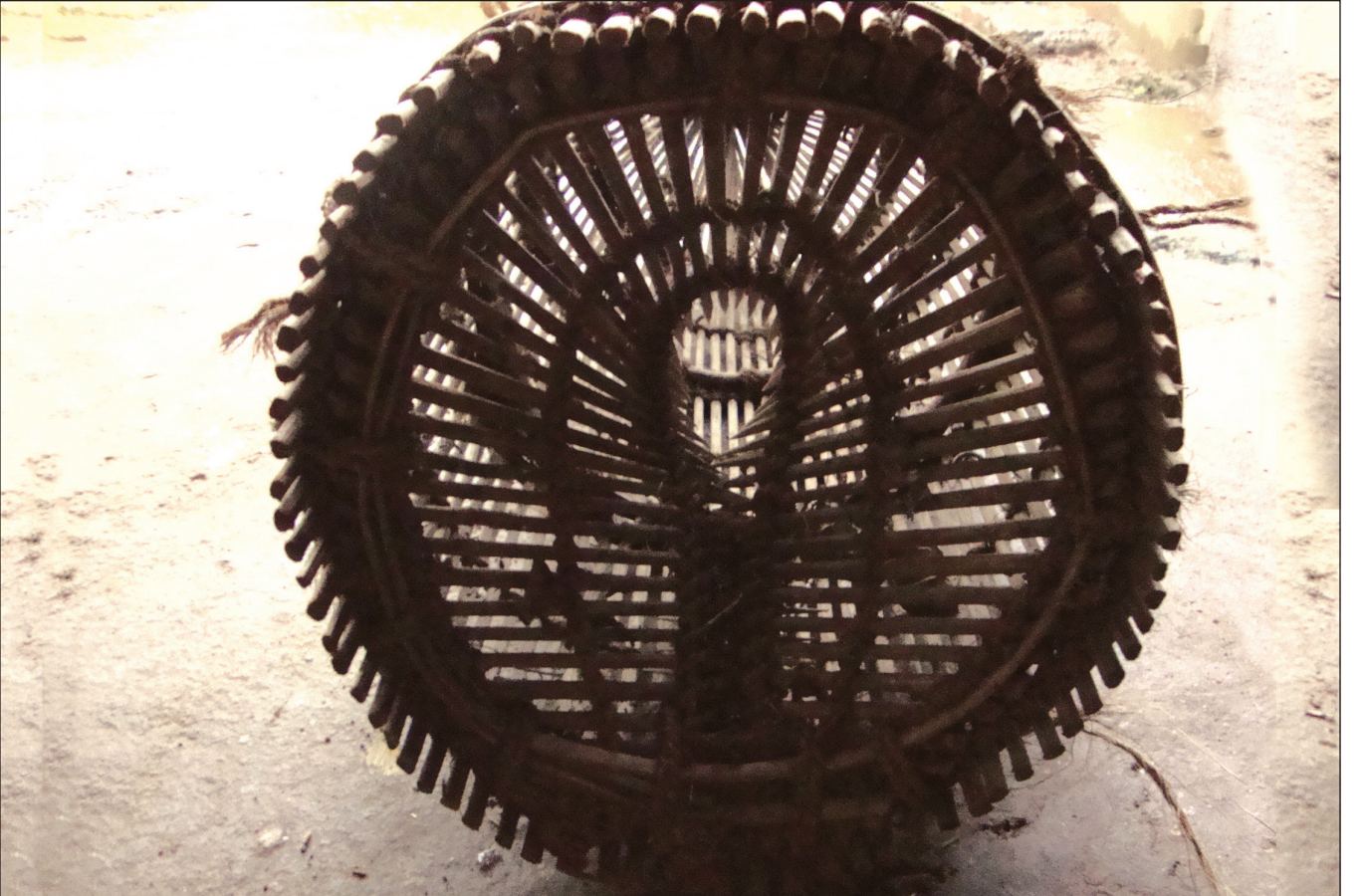

कुळाचो मारो

ही कणकीच्या वा कोंड्याच्या बडयांची करतात. कुळाचेकय खुणिच्यो बडयो आकारान ल्हान आसतात. आटे तसोच मारूय ल्हान आसता. खुणीच्या बडयांची ओमणी घर वेलिन वा बेंताचे शिरेन काडटात.

खुणीचो उपेग न्हंयतल्या पात्रांतले माशे धरपाक करिनात. चुकून दसऱ्या - दिवाळेकडेन बांद्याक वा बांदाक खूण लायतात. खुणीचो चडावत उपेग मिर्गार व्हाळांक चडटे माशे धरूंक करतात. मिर्गाचो पावस पडटकच व्हाळ उमळटात. ह्या व्हाळाक उमळ जातकच मोळयांचीं भिरीं कवटां लावपाक ह्या व्हाळांनी चडटात. अशा वेळार व्हाळाच्या पात्रांत ल्हान बांदे करून ह्यो खुणी लाकतात. कवटां लावंक चडपी हे मोळये ह्या खुणीनी भरतात. ह्या मोळयां वांगडा हेर माशेय खुणीत पडटात. पूण तांची संख्या खूबच कमी आसता.

मोळयांचीं कवटां लावन जातकच ते असले तशे न्हंयत देंवतात, मागीर ह्या खुणीनी धाडे, काळुंदरां, तशेंच हेर बारीक

खुणीचो मारो

माशे पडटात. दसऱ्या - दिवाळेकडेन न्हंयक बांदो करून खूण लायल्यार चडणेचीं शेतकां मोठ्या प्रमाणात खुणीत पडटात.

खुणकूट

खुणकूट कोंड्याच्यो बारीक बडयो तांसून वा माडाच्या व्हरांचें करतात. माडाच्या जून चुडटाचे व्हीर तासून कुमयाच्या दोरांची ओमणी काडटात. मारूय हिरांचोच करतात. खुणकूट हें खुणीची ल्हान प्रतिकृती. खुणीवरीच खुणकुटय बांदे करून चडटे माशे धरपाक वापरतात. ह्या खुणकुटात ल्हानातले ल्हान माशे भितर आडकून उरतात. खुणकूट करप म्हळ्यार किचकटीचें काम. व्हीर नाजूक आशिल्ल्यान खुणकूट जतनायेन वोळचें पडटा. आनी सांबाळून हाताळचें पडटा. तिचे दोन - तीन व्हीर मोडले वा पिड्ड्यार जाले जाल्यार तिचो वापर जायना.

पावस सोंपतकच न्हंयच्या फांट्यात आशिल्ल्या मोठ्या कोंडांनी माशे आडावन उरतात. हीं कोंडा व्हांवत आसत जाल्यार ह्या कोंडांनी मेण घालतात. आनी व्हांवत्या पाटाक खूण वा खुणकूट लायतात. कोंडात मेण घालतकच माश्यांच्या

दोळ्यांक चुरको बसता. अश्या वेळार कोंडातले माशे नेटान त्या पाटातल्यान पळपाक सोदतात. हे पळटे माशे लाकिल्ले खुणीत वा खुणकुटात वचून पडटात.

खूण वा खुणकुटाचो वापर कुल्ल्यो धरपाकूय करतात. एकादया जाग्यार कुल्ल्यो आसत असो अंदाज आसा जाल्यार बाजारी नुस्त्याचीं बोडकां आनी आतांची पोटली बांदतात. ही पोटली खुणीत वा खुणकुटात भितर दवरून मुगाडो बांदतात. आनी जंय कुल्ल्यो आसात थंय ती उदकात बुडोवन दवरतात. ह्या आतांच्या वासान आडे कुशीच्यो सगल्यो कुल्ल्यो हे खुणीत वा खुणकुटात माऱ्याकडल्यान भितर रिगतात आनी भितर आडखळून उरतात. हे खुणीतल्यान वा खुणकुटातल्यान माशे वा कुल्ल्यो भायर काडटलो जाल्यार त्यो उदका वयर काडून फाटले कडलो मुगाडो सोडोवचो पडटा.

दबकें

दबकें हें खुणीच्या आकाराचें वा खुणीचेकय आकारान मातशें व्हड आसता. दबकें हें वेळू, कोंडो, झिणो वा कारवांच्या बडयांचें करतात. दबकें आनी खुणी मदलो मुखेल फरक म्हळ्यार दबक्याक खुणीवरी मार बसयनात. खूण ही बांद्याक

तोंड उक्तें आशिल्लें दबकें

नळो

आडवी बसयतात तर दबकें व्हाळाक व्हाडाण करून उबें आनी तोंड वरशें करून लाकतात. दबक्यात देंवते माशे धरतात तर खुणीत चडटे माशे पडटात.

व्हाळांक उमळ जातकच ते पावसभर व्हांवत रावतात. ह्या वेळार न्हंयतले वा उपन्हंयतले माशे ह्या व्हाळांक चडटात. पावस कमी जातकच चडलेले माशे इल्ले इल्ले करून देंवपाक लागतात. अशा वेळार एका विशिश्ट जाग्याची पळोवणी करून जंय 'व्हाडाण' उबारून वजरो तयार करूंक मेळटा अश्या जाग्यार हीं दबकीं बसयतात. चवथ जातकच लोक म्हादयच्या रान व्हाळांनी आनी उपन्हंयांनी व्हाडाणाचे तयारेक लागतात. व्हाडाण तयार करपाक बरोच वावर आसाता. उबे खुंटे वा म्हेडी मारून ताचेर वयर आडीं घालतात. ताचेर वयर दाट ताळो मारून माती मारतात. अशें केल्या उपरांत व्हाळाचें उदक वयल्यान सकयल पडटा. हो वजरो खांदभर उंचायेवेल्यान सकयल पडसारको करता. व्हाडाणाक एक वा दोन कडेन घोगे तयार करून दबकीं तोंडान उबीं करून लायतात. माशे देंवपाक व्हाळाच्या प्रवाहातल्यान सकयल येता. ते ह्या घोग्यातल्यान दबक्यांत पडटा. घोगे एक सारको दबक्यांत पडिल्ल्यान त्या माश्यांक दबक्यांतल्यान भायर सरपाक मेळना. ते थंयच उरतात. घोग्याच्या मुळांतलें दबकें कुशीक काडटकच माशे भितर हात घालून काडपाक मेळटात. ह्या दबक्यांनी मोळये, दाडय, काडय, वाळय, शेंगाळी, पातकां असले माशे मेळटात. व्हाळ व्हावसर ह्या दबक्यांनी माशे पडटात.

पावसा दिसांनी वयर चडिल्ले कांय माशे कोंडकानी आडावन उरतात. आडयाळो पावस पडटकच व्हाळाक उदक जाता. प्रवाह व्हांवपाक लागता. अशा वेळार ते आडावन उरिल्ले माशे सकयल देंवपाक लागतात आनी दबक्यांनी पडटात. हीं दबकीं न्हंयक लावपाक मेळनात. मेळनात म्हणचे परस न्हंयच्या पात्रांत असलें व्हाडाण करून घोगे तयार करपाक मेळनात.

कूळ, खूण, खुणकूट आनी दबकें हांकां तयार करपाक वापरिल्लें अमूकच साहित्य, तांचो आकार, तीं लावपाची पद्धत हें सगळें पळयतकच आमच्या जाण्टेल्यांची निरिक्षण शक्त आनी अणभवांचें गांठवल केदें आशिल्लें हाची जाणविकाय आमकां जाता. कुळाक कणकिच्योच बडयो कित्याक वापरल्यो. आंटे करपाखातीर लोकांडी वेल, पोंय वा चुन्नीची बडी वापरची अशें तांकां कित्याक दिसलें? सपाटवेल, पालकोणें, घुरमवेल आनी कुमयाचे दोर आसतना घरवेलीचो वापर कित्याक केलो? हाका कारण म्हळ्यार हें साहित्य उदकांत खूब दीस उरलें जाल्यार पिड्डयार जायना. तें कुसना... हेर खंयचीय वेल वापरिल्ली जाल्यार ती कुसून बडयो सुट्टल्यो आसल्यो. बाकिच्यो वेली मोव आशिल्ल्यान माशे काडपाच्या वेळार माराचीं दाबणां काडपाक आनी परत घालपाक मेळचीं नासलीं. केदें व्हाडलें हें लोक गिन्यान.

म्हादयच्या पात्रांत चाळचे गुळगुळीत गुंडे दाटीदाटीन आसतात. एकादया

देंवण्यार वा खराडेर वतकच शेळ्यान दाटिल्ले हे वेगवेळ्या आकाराचे असंख्य गुंडे आमचे नदरेक भरतात. एकामेकांचेर दाटीन पडिल्ल्या ह्या गुंड्यांचो आसरो घेतात ते माशे म्हळ्यार मोळये. ते न्हंयच्या तळातूच भोंवतात. त्या मोळयांचो सोद घेतले जाल्यार हे चाळचे गुंडे परतुवचे पडटात. मोळयो हो मासो ह्या गुंड्यांचेर दाटिल्लो शेळो खावन जगता. शेळो खावन निव्वळ केल्ल्या गुंड्यापोंदा मोळयो निश्चीतूच आसा असो अदमास काडूं येता.

धवसो काळसो हो मासो खुबच रूचयाळो. ताचें चेपटें तोंडूय देखणें. माय म्हयन्यात लागल्यार तांच्या पोटात गाबोळी आकार घेता. एकादे मध्यम आकाराचे मिरसांगे येदी गाबोळी जातकच ह्या जड आंगाच्या माश्याची गती खुट्टा... तो संथ गतीन भोंवपाक लागता. मोळयांक ह्या वेळार वेध लागतात ते मिर्गाच्या पावसाचे. पावस केन्ना येतलो काय? अशें येवजीत आपलें जड आंग घेवन तो केन्ना फातरा वयल्यान तर केन्ना फातरा पोंदच्यान भोंवता. ह्या माश्याक धरून ताचे ते गाबोळेतल्या कवटांची पळोवणी केल्यार पावस कितल्या दिसांचे वाटेर आसा हाचो अदमास घेवं येता. हाचोच अर्थ असो की म्हादयतल्या माश्यां पैकी पयली वयली पावसाची सुलूस लागता ती ह्याच माशाक...

मुखार म्हादयच्या देगणात हरंदरांनी पावस कोसळटा. देगणातलें उदक न्हंयत घालून घेता. राना - वनात उमळ जाता. सुकून - आटून गेल्ले व्हाळ व्हांवपाक लागतात. उमळीचें गरम उदक न्हंयत रिगतकच मोळये त्या लोटान भिन्यांनी चडपाक लागतात. हजारांनी मोळयांचें भिरें वाट मेळटा ते वटेन त्या रान व्हाळांनी चडटात. केन्ना काय आपूण कवटां लावन मेकळों जातलों अशीं तांची अवतिकाय जाल्ली आसता. ह्या वेळार त्या मोळयांक कसलीच आडखळ लागना. चडटे वाटेर एकादो ल्हान वजरो मेळ्ळो जाल्यार ते यत्नान पिटीक करून उडकी मारतात. तर कांय जाण खडपांचो आदार घेवन आपलें आंग त्या खडपाक लेप कशें लावन वयर चडटात. ह्या मोळयांचें बारीक निरिक्षण करतकच पळयतलो अजापीत जाता. प्रवाहाआड झुज दीत वयर वयर चडपी ह्या माश्यांच्या आंगात बळ कोण रिगयता? तांची ती कसरत पळयतकच असो मनाक प्रस्न पडटा.

मारो आशिल्लें दबकें

तांचे ते गाबोळेन शेकड्यांनी कवटां एकठांवल्लीं आसतात. व्हाळ्यांचे वाटेर विशिश्ट जाग्यांचेर ते कवटां लायत वयतात. जाण्ट्यांचे सांगणे प्रमाण तांच्या फाटल्यान खंय दादुलगो मोळयो त्या कवटांचेर दूद सोडीत वयता! लाखांनी मोळयांची कोटीनी कवटां ह्या वेळार व्हाळांच्या पात्रांनी हे मोळये सोडटात. मोळयांचें बियाड वाडोवपाचे हे प्रक्रियेंत मिर्गाचो पावस म्हत्वाची भुमिका निभायता. असंख्य कवटांतल्यान असंख्य मोळयांची निर्मिती... हो एक जल्म सुवाळो... सुवाळो पावस पाणयाचो... सुवाळो चडट्या मोळयांचो... मोळयांच्या कवटांचो... आनी त्या कवटांतल्यान नव्या जगात अंकुरपी त्या माणकुल्या मोळयांचो. वयर उल्लेख केला तसो. चडटे मोळये खूण वा खुणकूट लावन धरतात. तशेंच एकाद्या ल्हानशा वजऱ्यार पाळणें लावन ह्या मोळयांक धरतात. डिसेंबर 2010 म्हयन्यात हांव घाटमाथ्यावयल्या पायडें गांवात गेल्लों थंय म्हाका एकाच वेळवाचें केल्लें दबकें पळोवंक मेळ्ळें. ह्या दबक्याक ते 'नळो' म्हणटात. देंवणेचे माशे धरपाक ते लोक बांदाक एका परसचड नळे लावन माशे धरतात.

पाळणें

पावसाची उमळ जातकच रान - व्हाळ खळखळून

हांगा पाळणें लाकतात

व्हांवतात. दोंगर माथ्यावयल्यान सकयल घालून घेवपी उदक सळसळटा... घसघसता... खळखळटा... घोगेता... मिर्गाचे हे संदेर म्हादयच्या देगणातल्यान भोंवपी लोकांचे नदरेतल्यान हीं मोळयांची भिरीं कशीं सुटत? पयलेच फावट हे असंख्य माशे मनशांचे नदरेक पडना फुडें त्या लोकांक कितें करूं आनी कितें नाकां जालां जातलें. वेळ व्हगडाय नासतना व्हांळात देंवून हातानीच त्या माश्यांक धरल्यात आसतले. गुंडे आपटून तांकां मारपाचो यत्न केला आसतलो... मागीर हांकां वेगळे पद्धतीन कशे धरचे म्हण तकली खाजयत चिंतूक पडल्यात आसतले...

हे मोळये ह्या वेळार भिऱ्यांनी वयर कित्याक चडटात? हाचे फाटलीं कारणां कितें? त्या थळ्याव्या लोकांनी तांची नियाळणी आनी कारणां सोदून काडल्यांत आसतलीं. एकाद्या घोग्यार पावतकच पिटीक पिटीक करून मोळये हुडकणां मारतना ते विचारान पडल्यात जावंक जाय. उडयो मारतल्या मोळयांक नियाळटां - नियाळटां तांचें विचारचक्र गरगर घुंवलां आसपाक जाय. गरगरत्या चक्रांत ह्या मोळयांक धरपाच्या 'पाळण्याची' निर्मिती जावंक पावल्या...

चडट्या मोळयांक धरपाचें 'पाळणें' ही एक पारंपारीक पद्धत. हे पद्धतीक 'पाळणें काडप' अशें म्हणटात. हें पाळणें बसोवपाक एक खेरीत असो जागो जाय पडटा. जंय उंचावेल्यान उदक सकयल वजऱ्याच्या रूपान पडटा. असो जागो हें पाळणें लावपाक निवडटात. वयल्यान पसरून पडपी त्या उदकाक मदल्यान पडसारकें करपाक धा-पंदरा दीस वावर करचो पडटा. हें काम पावस पडून व्हांळ खळखळपाक लागतकच जायना. ताका लागून ह्या वावराक पावसाचे पयलींच वावुरचें पडटा. सकयल खुंटे मारून ताचेर आडवीं लांबचेलांब दाट आडीं घालतात. वयल्यान दाट ताळो दाळून तांचेर माती मारतात. अशें करतकच उदक मदल्यान हात दोन हात भायर घालतात. वयल्यान येवपी उदक नेटान सकयल पडटा. ताकालागून धड आनी वजरो जंय सकयल पडटा ताचे मदीं मेकळी सुवात तयार जाता. वजऱ्याच्या पोंदच्यान भोवूंक मेळचें म्हूण दोन - तीन आडव्यो लाकडाच्यो आडयो घालतात. ह्या घोग्या पोंदा बेंतांच्यो वा वेळवाचो तासून केल्ल्या बारीक कामींचें पाळणें अमुकूच एका उंचायेचेर हुमकळायतात. पावसाच्यो दडकार

दडको कोसळटकच व्हाळाक उदक खूब येता. घोम्याकय नेट भरता. अशा वेळार मोळयांचीं भिरीं वयर चडपाक पळयतात. हीं मोळयांचीं भिरीं ह्या घोम्याकडेन पावतकच ते मोळये ह्या वजऱ्याक पळोवन फटाफट वयर उडक्यो मारपाक सोदतात. अशे असंख्य मोळये एका वांगडा वा एका फाटोफाट उडक्यो मारपाक पळयतात. उडक्यो मारपी कांय मोळये वयर पावतात जाल्यार जांची उडी चुकता ते हुमकळायिल्ल्या पाळण्यान वचून पडटात. अशे तरेन कांय वेळा भितर हें पाळणें मोळयांनी भरता.

मोळयांचे चडणेचो काळ पंधरा ते वीस दीस. ह्या काळांत पाळण्यात माशे पडटात. एकदा मोळये चडपाचे थांबले म्हणटकच पाळण्यात माशे पडपाचे बंद जातात. ल्हान भुरग्याक न्हिदयतात तें पाळणें आनी ह्या माशे धरपाच्या पाळण्याची आकृताय एक सारखीच दिसली तरी माशे धरपाचें पाळणें लांब आसता. ह्या पाळण्याचो सकयलो भाग बेंताच्या शिरानी विणिल्लो आशिल्ल्यान पाळण्यात पडपी उदक वांगडाच सकयल निस्तता.

पाळण्यात माशे दिसावयले तशेंच रातचेय पडटात. एका धर्तेचेर पावस पडटा आनी व्हाळ एक सारको व्हांवता आसत जाल्यार मोळये पडपाची शक्यताय चड आसता. अशा वेळार दोन - चार फावट पाळण्यां कडेन वचून तातूंतले मोळये काडचे पडटात. एके फावटीक दोन-तीन पाटले मोळये मेळूंक शकतात. ह्या मोळयां वांगडा चुकून ल्हान शेतकांय पडटात. पूण ह्या शेतकांची संख्या कमी आसता. रातचे पाळण्यांतले माशे काडपाचे आसल्यार सांबाळून सकयल देंवचें पडटा.

मोळये

पाळण्यात हात घालचे पयलीं त्या पाळण्यात एकादें हेवाळें वा हेर तरेचें जिवाणें पाळण्यातले माशे खावंक बी येवंक ना मूं? हाचोय अदमास घेवचो पडटा. हाची खात्री करून घेतकच माशे काडचे पडटात.

देगणांनी पावस चड पडून व्हाळाक आकांताचें उदक आयलें जाल्यार पाळण्या खातीर केल्लें काम व्हांवून वचपाची शक्यताय आसता. अशें जावचें न्हय म्हण त्या माचोळाचेर सदांच लक्ष दवरचें पडटा. पाळणें काडपाचे जागे साबार कडेन म्हादयच्या देगणात आसात. ल्हान व्हाळ आनी काय उपन्हंयाचेर आशिल्ल्या ह्या जाग्यांचेर आयजूय कांय थळावे लोक पाळणें काडटात.

कींव

माश्यांचें मानसशास्त्र, उदकाचो प्रवाह आनी उदकावयल्या दाबाचो खोलायेन अभ्यास करून अनपड अशिक्षीत गांवगिऱ्या मनशाच्या कट्टुलांतल्यान भायर सरिल्लें एक अजाप म्हळ्यार 'कींव...!' गिमाळ्यात न्हंयक उदक कमी जातकच खराडेचेर हो कींव काडटात. ल्हान न्हंय वा उपन्हंयतल्या एका विशिश्ट अशा उथळ जाग्यार कींव काडपाची परंपरा आसा. जंय कींव काडपाचो आसा तो जागो म्हत्वाचो. पात्रांतले सगळेच जागे कींव काडपाक उपेगी पडटात अशें ना. पात्रांतलो जागो कमरभर उंच आसा आनी थंय उदक सकयल घसघसता असोच एकादो जागो किंवा खातीर निवडटात. पाळण्याक जसो घोगो तयार करतात तसोच हांगाय ल्हान घोगो तयार करचो पडटा. दोन वटेन दोन ल्हान म्हेडके पुरून त्या म्हेडक्यांचेर आडवे तोंडके दाळटात. ह्या तोंडक्यांचेर विणिल्ली साटी मारून ताचेर ताळे दाळून वयर चाळचे गुंडे दाळटात. पात्रांतलें उदक हे माचोळेवयल्यान वचून सकयल पडटा. किंवाक वयल्या अर्दान पळयल्यार ती पात्रांतलीच जमीन असो भास जाता. तो एक सैमीक प्रवाह अशें माश्यांकय दिसता.

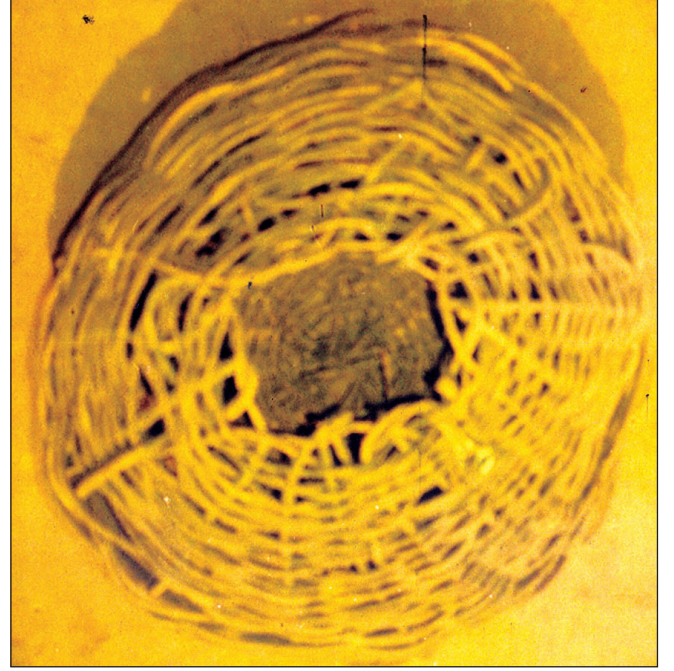
वेळवाचो पोकळ वेळू वा माट्टीच्या झाडाची साल निखळावन ताची तीन - चार वाटकुळीं भोयीं (पायपां) तयार करतात. हीं भोयीं माचोळे भितर आरपार घालतात. ह्या भोयांचें वयलें तोंड उदका पोंदा जमनी बराबर दवरतात. हे मोचोळे सकयल त्या भोयांच्या तोंडाकडेन वेलींचीं तयार केल्लीं दबकीं

लायतात. अशीं चार-पांच कडेन भोयीं लायतात. ह्या भोयांचें पोंदचें पोंत जमनीवयर आशिल्ल्यान आनी वयल्या पोता वयल्यान उदक व्हांविल्ल्यान ह्या भोंयाच्या वयल्या तोंडा भोंवतणी दाब तयार जाता. वयल्यान सकयल देंवपी वा सकयल्यान वयर चडपी माशे त्या भोंयाच्या तोंडा भोंवतणी पावतकच नकळत ह्या दाबाक लागून नेटान सकयल ओडटा आनी पोंदा लायिल्ल्या दबक्यांनी वचून पडटात.

किंवाचो म्हत्वाचो भाग म्हळ्यार हीं भोयीं आनी दबकीं. ह्या भोंयां भोंवतणी एक प्रचंड दाब तयार जाता. हीं भोयीं ह्या प्रवाहांत विस्कळीत जाग्यार लायिल्ल्यान जें कितें प्रवाहा वांगडा सकयल देंवता आनी किंवाच्या माथ्यार येता तें भितर खेंचता. ह्या किंवा भोंवतणी केदें व्हडलें विज्ञान- तंत्रज्ञान काम करता हें कीव पळयतल्याकूच कळपाचें. तंत्रज्ञानाचें उंच शिकप घेंतिल्ल्या इजनेरान त्या किंवाचो मॉडेल तयार करून त्या गांवगिऱ्या लोकांक दिवंक ना. अशिक्षीत गांवातल्या लोकांनी आपल्या अणभवांच्या नाड्यार प्रयोगशील पारंपारीक चिंतनाच्या बळग्याचेर आमच्या जाण्टेल्यांनी हें तंत्र रचलां... घडयलां आनी नवे पिळगेचे सुवादीन केलां.

कीव तयार करतना खुबशो गजाली लक्षात दवरच्यो पडटात. माचोळी मात्शी उंच बसली आनी देंवतें उदक ल्हारेवंक लागलें जाल्यार माश्यांक तें जुस्त कळटा. अशा वेळार ते माशे आसले तशे फाटीं परततात. भोंयांची उंचाय तांचो घेर उदकाची पातळी ह्यो सगल्यो बारीकसाणी कीव काडप्यांक अभ्यासच्यो पडटात. कीव उबारपाक खूब काम आसता. ल्हान न्हंयचो प्रवाह एके दिकेन हाडप. रानातले खुंटे, आडीं हाडून माचोळी तयार करप. साली हाडून भोयीं तयार करप. सरपाट्यो मोठ्यो वेली हाडून ल्हान वाटकुळीं दबकीं तयार करप. हें काम म्हयन्या भायर वयता. हें काम एकट्याचें न्हय. अशें आशिल्ल्यान गांवातले दोन - तीग वा चार - पांच जाण एकठांय येवन सावडीक कीव काडपाची चाल आसा. किंवात माशे पडटात ते सगळे सावडकार वाटून घेतात. पाळणेंय अशेंच सावडीक काडपाची चाल आसा.

ह्या तंत्राच्या उदेवाचें थळ खंयचें? तंत्राच्या उदेवाचो काळ खंयचो? तंत्र कोणें सोदून काडलें? ताचो विकास खंय आनी कसो जालो? ह्या तंत्राचो प्रसार कसो जालो? हें

किंवांक लाकतात तें एक प्रकारचें दबकें

तंत्र कोंकणात जल्मलें काय भायल्यान प्रांतातल्यान तें हांगा आयलें? असल्या असंख्य प्रस्नाच्यो निश्चीत जापो मेळनात. अशें आसलें तरीं ह्या तंत्राचें कूळ आनी मूळ सोदपाक लागल्यार थोडें भौ कितें तरी आमच्या हाताक लागूं येता.

म्हज्या मता प्रमाण कूळ, खूण, खुणकूट आनी पाळणें हीं आवतां समकालीन आसपाक जाय. हें माशे धरपाचें तंत्रज्ञान तांचेकय खूब जुनें आसपाक जाय. कारण वयल्या प्रकारात बडयो तासून तांची ओळणी केल्ली आसता. किंवात तशें काय ना. सपाट वेलीचें ल्हान दबकें, सालीचें भोवयें, खूंट आनी आडीं घालून केल्ली माचोळी... हें सगळें नियाळटकच तंत्रान व्हड आशिल्लो हो कीव आंतीक म्हणपाचो कळटा. ताका हजारानी वर्सांचो इतिहास आसा म्हणपाचें कळटा. दुसरे वटेन पाळणें आनी कीव हो देगणांनीच माशे धरपाचें आवत म्हणपाचें कळटा. जंय उदक खळखळटा... वजरे आसात अशाच जाग्यार तांचो उपेग जाता. हाचे वयल्यान ही माशे धरपाची पहाडी पद्धत असोय आमच्यांनी तर्क काडूं येता. म्हादयच्या खराड्यानी आदल्या काळार लोक कीव काडटाले. खूण लावप, पाळणें काडप, कीव काडप आनी माशे धरप होच उद्देग थळाव्या लोकांचो आसतालो. भिरोंडें आनी खोतोडें गांवां लागीं म्हादयच्या पात्रांत किंवाची कोंड

म्हण एक जागो मेळटा. ह्या जाग्यार खंय आदीं लोक एका परस चड कींव काडून माशे धरताले. वाळवंटी न्हंयच्या शिरोले गांवच्या वयल्या भागात कींव काडपाची पारंपारीक पद्दत आयजूय आसा.

घुंवत्या रतुचक्रा वांगडा धर्तरेवयल्या जीव जिवावळीचेंय जीवन चक्रावरी एक सारकें घुंवत आसता. कवटां लावंक मोळयो जसो पावसाची वाट पळयता तशेच तरेन कुल्ली पेटे लावंक पावसाक वथरेता. एकलो दुसऱ्याक रावता. दुसऱ्याची कित्याक तरी लागून वाट पळयता हें चड म्हत्वाचें. पावला कणकणी जणएकल्याक कोणाचो तरी आदार जाय... ताका दुसऱ्याचो सांगात जाय. मिर्गाचो तेप लागीं पावलो म्हण्टकच कुल्लेच्या पोटातळाच्या कल्ल्यांत दाटी दाटीन शेंकड्यांनी पेटे तयार जाल्ले आसतात. ह्या पेट्यांक जिणेचो मंत्र दिवपाक पावसाची गरज आसता. पयले मिर्ग दडकेतच पावसाचो अंदाज पळोवन कुल्ली आपल्या पोटातळचे पेटे उदकांत सोडटा. हे सोडिल्ले सगळेच पेटे व्हड जातात अशें ना. कांय मरतात... कांय जाणांक माशे खातात आनी उरिल्ले आकाराक येतात. कुल्लेच्या पोटातळच्या कल्ल्यांत पेटे तयार जावचे पयलीं कुल्लेच्या आंगांत दूद तयार जाता. ह्या वेळार ते कुल्लेक 'दुदूलगी कुल्ली' अशें म्हणटात. हे दुदूलगे कुल्लेक मेंगी कुल्ली अशेंय म्हणटात. कारण तिच्यान पळपाक जायना. तिचें सगळें आंग मोव जाल्लें आसता. दुदूलगे कुल्लेक तशेंच पोटातळा पेटे आशिल्ले कुल्लेक धरून खायनात.

बिळांत भितर थंडायेक आशिल्ली कुल्ली मिर्गाच्यो दडको कोसळटकच भायर सरता. चवथ करून दिवाळी दसऱ्या कडेन कुल्ली बीळ धरून आसता. ह्या वेळार कुल्ली नवें बीळ मारता वा पोरण्या बिळांत रिगून 'ओंकार' काडटा. बीळ उस्तून माती भायर काडप हाका ओंकार काडप अशें म्हणटात. मिर्गार भायर सरिल्ल्यो कुल्ल्यो गुंड्यापोंदा, कट्यांनी वा खोलप्यांनी आसरो घेवन रावतात. ह्यो कुल्ल्यो म्हादयच्या मुख्य प्रवाहांत चड दिसनात. एकादे कोंडीच्या घोलाचे धडेक बीळ मारून राविल्ल्यो पळोवंक मेळटात. न्हंयतली कुल्ली रंगान काळी आसता. रान व्हाळांतल्या कुल्ल्यांचो रंग दोन तरांचो आसता. कांय काळसर जाल्यार कांय कल्ल्यांक हळडुवे बाण आसतात. रान व्हाळांनी ह्या

कुल्ल्यांचो राबितो चड आसता. भक्ष सोदपाक ह्यो कुल्ल्यो रानांनी भोंवतात आनी आसल्यो तशो व्हाळांत देंवून येतात.

दसऱ्या दिवाळेकडेन कुळागरांनी लुजाक, 'चामाटे' ह्यो ल्हान विशिश्ट प्रकारच्यो कुल्ल्यो मेळटात. लूज म्हळ्यार कुळागरात बाराय म्हयने उदक आसता ती सुवात. बांबराच्या वांयगणांनी ल्हान कुल्लुकां मुयडो वा पाल्लें ह्या कड्डात आसतात. हीं कुल्लुकां धडेक वा मेरांक बिळां मारून रावतात. वांयगण नांगरणेच्या वेळार हीं कुल्लुकां कुणग्यांनी मेळटात. कुल्लेक धा पायांचो वारू अशेंय म्हणटात. हो धा पायांचो वारू लोक देवसपणा खातीर वापरतात. 'देवा, चिंतलेलें काम कर, काम जातकच तुका धा पायांचो वारू दितां', अशी आंगवण करून काम साध्य जातकच ह्या धा पायांच्या वारवान देवस्पण तोडटात.

पावसाचें उदक झाडाचे घोलींत सांठवता. तातूंत निळ्या रंगाचो कुल्लो पळोवंक मेळटा. हो कुल्लो सगल्यांच घोलीनी आसताच असो ना. कांय झाडांच्या घोलीनी तो वर्सान वर्स पळोवंक मेळटा. ते घोलीतलें उदक सुकतकच तो खंय वता वा खंय आसता तें कळपाक मार्ग ना. निळ्या रंगाचो हो कुल्लो पळोवपाक बरो दिसता. हाताच्या बोटांच्या खांचिनी 'कुल्लो' म्हण दुखणें जाता. पुळयेवरी जाल्लें ह्या दुखण्यान हात वडो कशें सुजता. ह्या दुखण्याक वखद म्हण झाडाचे घोलींत रावपी कुल्ल्यान जी माती वयर काडल्या ती घेवन येतात आनी जाच्या हाताक 'कुल्लो' दुखणें जालां ताच्याच मुतान वाटून ताचो लेप लायतात. कुल्ल्याची माती कुल्लो दुखण्याक लावन तें दुखणें बरें करतात. थंडी - भारकून जाल्यार न्हंय -व्हाळांतल्यो कुल्ल्यो हाडून तांचे देंगे आनी देंगट्यो फातरीर वाट्टात. तांचो रोस आनी पेंजे एकठांय करून मसाल्यान शिजयतात. कुल्ल्यो शिजतकच वयलो 'कडो' काडून हुनहुनीत पियेतात. अशे तरेन कडो पियेल्यार थंडी रोखडीच बरी जाता असो लोक समज आसा.

मिर्गार व्हाळांतल्यो कुल्ल्यो खुबूच रुचयाळ्यो. ह्या वेळार व्हाळांत जळा-मळा कुल्ल्योच कुल्ल्यो. ह्या वेळार कुल्ल्यो भायर भोंवतेर आशिल्ल्यान व्हाळाच्या पात्रांत मोठ्या प्रमाणात कुल्ल्यो दिश्टी पडटात. हीच संद घेवन लोक चुडी पेटोवन वा पेट्रोलमास दिवो घेवन दिपकावणेक भायर

सरतात. धा पायांचे हे कुल्लेक दोन मोठे दांगे आशिल्ल्यान तिका सादुरतायेन धरची पडटा. दिपकावणेक वतना व्हाळांत कुल्ल्यांक बारिकसाणेन पळयत भोंवचें पडटा. हाचें फाटलें कारण म्हळ्यार ह्यो कुल्ल्यो व्हाळांत आशिल्ल्या खोलप्यांनी तशेंच काडयो - बडयो आनी पानांक लागून तयार जाल्ल्या कट्यांनी लिपून राविल्ल्यो आसतात. कुल्ल्यांचो आनी पानांचो रंग एक आशिल्ल्यान कुल्ली काय पान हें कळपाक वेळ लागता. कुल्ली हालतकच ती कुल्ली म्हणपाचें कळटा.

शेरकटावणी

म्हादयच्या ह्या देगणांनी कुल्ल्यो शेरकटावन धरपाची एक पारंपारीक पद्धत आसा. पावसभर भायर आशिल्ली कुल्ली दसऱ्या दिवाळेकडेन बिळांत वचून रावता. ह्यो बिळांत भितर गेल्ल्यो कुल्ल्यो धरप तरी कशो? बिळांत भितर हात घालप? बिळांत हात घालतलो कसो? बीळां धडेक खूब आसता. बिळांत हात घातलो आनी कुल्ली हाताक लागली जाल्यार ती चाबत म्हणपाचोय भंय आसता. बिळांतली कुल्ली भायर काडून धरपाक तर जाय... हाका उपाय कितें? तकली खाजयतां-खाजयतां मनशान आपली तकली लडयली. जिवावळ पोटाक लागून कितेंय करता. घोस्ताचें खावंक मेळटकच जिवावळीक स्वताचो आनी सरभोंवतणचो विसर पडटा. हें सत्य मनशाक होलमल्लें. ह्या सत्याचो सोद लागतकच कुल्ली घोस्तान कितें खाता तें ताणें नियाळ्ळें... हां... कुल्ली मासाचेर तुटून पडटा. सादारण कुसलेलें मास ती आवडीन खाता... व्हाळाचे धडेर कितेंय कुसलेलें आसल्यार कुल्ली वास काडीत थंय पावता आनी ताचेर ताव मारता.' हें मनशान केन्ना तरी पळयल्लें. तशें जाल्यार तिका आवडटा तें

तिका खावंक दिवचें पडलें ना? अशें मनशान चिंतलें आनी तो फुडल्या कामाक लागलो. हांयस कसलें निवडप... ताणें हांयसाची निवड केली. पूण तें हांयस तिचे मेरेन कशें पावप? अशा वेळार ताणें एक युक्ती सोदून काडली. कणकीचो वा बेतीचो शेरो घेतलो आनी त्या शेऱ्याच्या मुखावयल्या पोताक हांयस घट्ट बांदलें... ताचेय मुखार वचून ताणें आपली आनीक तकली खाजयली. हो शेरो थोडोसो भेंसलो आनी चारय कडेन हांयस लावन ती भेसां फाटले वटेन बागोवन शेऱ्याक घट्ट बांदलीं. अशें करतकच शेरकटावणी एकाद्या फुला भशेन दिसपाक लागली. गांयडोळ, शेड्डो वा कोंब्या - कोंबडेची आतकडी लावन तयार केल्ली शेरकटावणी घेवन तो कुल्ल्यो आशिल्ल्या व्हाळार गेलो. कुल्ली आसा त्या बिळाकडेन वचून ताणें तीं शेरकटावणी बिळांत घातली. शेरकटावणी बिळांत घालीनाफुडें कुल्लेन दांगो मारून हांयस धरलें... 'हां... कुल्ली भितर आसा तर! बरें आसा...' अशें म्हण ताणें ते भुकेल्ले कुल्लेक खेळयत खेळयत बिळा भायर हाडली आनी ल्हवूच वयल्यान हात व्हरून दपटून धल्ली आनी कडाकड तिचे दांगे मोडून पोतयेंत घातली.

आपणाक हात लागतकच ती दांगे फुलयता आनी मेळटा थंय घांस मारता. आपले वटेन हात येता ते पळोवन ती आसली तशी उदकांत वा बिळांत भितर रिगता. बिळांतल्यान कश्टान भायर काडिल्ले कुल्लेक हात लायनासतना उदकांतल्यान वयर कशी काडप? मनीस परतून चिंतपाक लागलो. ह्या वेळार ताचे तकलेंतल्यान फासक्याचो विचार उसळी मारून वयर आयलो. आतां फास्को कसलो आनी कसो करप हाचेरूय ताणें खोलायेन विचार केलो. विचार करतां करतां निमणे कडेन ताणें फासक्या खातीर केवणीच्या दोराची निवड केली. केवणीचो

कुल्ली वयर काडपाचो फास्को

अमुकच दाटायेचो दोर घेवन तो दोर 'यु' टायप वा वाटकुळो करून ताचीं दोनूय पोतां बडयेक घट्ट बांदलीं.

तो परत शेरकाटी आनी फास्को घेवन व्हाळार गेलो. कुल्लेक खेळयत खेळयत भायर काडली. ती दांगे फुलयत भायर आयली... तिका हांयस खायत गुंग दवरली आनी दुसऱ्या हातांतली फासक्याची बडी घेवन ताणें तिच्या एका दांग्याक नकळटां ल्हवूच फास्को सरकायलो. वेळ काडीनासतना तो फास्को थंयचे थंय घुंवडायलो. कितें जाता म्हणपाचें कुल्लेक कळचे पयलींच ताणें तिका अळंग वयर काडली. कटाकट दांगे - दांगट्यो मोडल्यो आनी पिशवेत उडयली...

कुल्ली शेत खंयच्या बिळांत आसा हें शेरकटावप्याक ज्युस्त कळटा. कुल्ली बिळांत भितर - भायर सरून तें बीळ मळिल्लें आसता. कांय बिळांच्या दारारूच कुल्ली येवन राविल्ली आसता. कांय बिळांच्या दारार ताजी माती काडिल्ली आसता. शेरकाटी बिळांत घालतकच कुल्ली रोखडीच भायर येता अशें ना. कांय कुल्ल्यांक भायर काडपाक खर यत्न करचे पडटात. कुल्ली मांसाक घट धरून लेगीत भायर येयना. अशा वेळार सादुरकायेन तिका भायर हाडची पडटा. कांय कुल्ल्यो बिळा भायर येतात आनी मागीर भितर पळ काडटात. कुल्लेक बिळा भायर हाडप म्हळ्यार अर्दे काम जालें अशें समजुचें.

फास्को करपाक केवणीचो दोरूय जतनायेन काडचो पडटा. दोराची दाटाय जाय तितलीच दवरची पडटा. कारण तो दोर तायट उरपाक जाय. दोर लिवलिवीत जालो जाल्यार तो दांग्या भोंवतणी सरकावपाक खूब कुस्तार पडटा. पावसांत माथेंभर उंच जावपी तुबकड्याचे वनस्पतीचोय दोर काडून फास्को तयार करतात. माडाच्या व्हिरांचोय फास्को करतात. जून चुट्टी काडून ती तासतात. व्हिराच्या मुखावयल्या पोताक व्हिरा भोंवतणी निसरगांठ मारतात. ही गांठ कुल्लेच्या दांग्या भोंवतणी घालून ओडटात. व्हीर ओडटकूच ती निसरगांठ कुल्लेच्या दांग्या भोंवतणी आवुळटा आनी कुल्लेक वयर उखलतात. ताशिल्ल्या व्हिराक मुखार चड करून गांयडोळाचें हांयस लायतात. असले शेरकटावणेची पोली बाजू म्हळ्यार व्हीर बारीक आशिल्ल्यान कुल्ली हांयसा सयत तोडून भितर वचूंक शकता.

शेरकटावणेक हांयस बरें जाय. तें कुल्लेक आवडपी

रान व्हाळांतली कुल्ली

जाय. बिळांत घालताच तिका वास येवपी जाय. हांयसाक वास येवपाक जाय हाचो विचार करून कुल्ल्यो शेरकटावप्यांनी गाराचे 'शेलकेचो' प्रयोग करून पळयलो आनी तो येशस्वीय जालो. गाराच्या पोटांत लांबट आकाराची आनी धव्या कोराची 'शेलकी' आसता. तांणी ती शेलकी काडून सुकयली आनी हांयस म्हण शेरकटावणेक लायली. हे शेलकेक विशिश्ट तरेची घाण येता. ही शेलकी उदकांत बुडयतकच पाड जायना. ती घट आशिल्ल्यान तुटूनय पडना. ही शेलकी परत हाडून दुसरे फावट तिचो वापर करपाक मेळटा.

कुल्ल्यो शेरकटावपाक वचपाक कुल्ल्यांचे व्हाळ खबर आसचे पडटात. रान व्हाळांत खंयच्या जाग्यांचेर कुल्ल्यांचीं बिळां आसात हाची ताका पुराय खबर आसची पडटा. व्हाळाच्यो धडो भोंवतना खंयसून खंय पावतले हाचोय अदमास आसचो पडटा. कुल्लेचें बीळ वळखून ते कुल्लेक खेळोवपाक शिकचें पडटा. कुल्लेक भायर काडपाक येशस्वी जालो जाल्यार तिका फास्को उदकांत घालून भायर काडपाक कळपाक जाय. उखलिल्ले कुल्लेचे दांगे कशे मोडचे हेंवूय समजुवपाक जाय. ह्यो सगल्यो गजाली अणभवांतल्यान शिकच्यो पडटात. हो अणभव गांठीक येतलो जाल्यार वर्सांचे गडीन शेरकटावणेक भोंवचें पडटा. भोंवतां भोंवतां 'धा' पायांचे कुल्लेक समजून घेवची पडटा. तिच्या हालचाली बारकायेन नियाळच्यो पडटात.

न्हंयचे धडेक बीळ मारून आशिल्ल्यो कुल्ल्यो भक्ष सोदपा खातीर पात्रातूय भोंवतात. कुल्ली तडीक केन्ना दिश्टी

पडना. माशे धरपाक बालें घातलां आनी ह्या बाल्याक माशे लागल्या आसत जाल्यार कुल्ली तांचेर ताव मारता. बाल्याक लागिल्ल्या माशांचे ती कुडके काडून खाता आनी बालेंय पिंजून उडयता. कुल्ली मेळत तें खाता हें जरी खरें आसलें तरी तिका कोण खाता काय? असो प्रस्न सहज उबो रावता. तिचो पयल्या नंबराचो दुस्मान हो मनीस. कुल्ल्यो आपणाक खावंक मेळच्यो म्हूण तो वेगवेगळे तरेन यत्न करता हें आमी पळयलेंच...

गरोवणे खातीर कुल्लेचो वापर करतात. गरोवन मरल काडपाची आसत जाल्यार सादारण कुल्ली गरयेक लावन गरी हुमकळायतात. ही कुल्ली पात्रा बरोबर हुमकळायल्ल्यान ती पात्राचेर एक सारकी भोंवता. कुल्लेची हालचाल पळोवन मरल बोण मारता आनी मटक करून गिळटा... कुल्लेक घूब हें सुकणेंय धरून खाता. घूब ह्या सुकण्याचें तोंड मनशावरी चेंपटें आसता. हें सुकणें रातचें विशिश्ट आवाज काडून रडटा. हें सुकणें जिवानी, शेड्डे धरून खाता. ही घूब खंय कुल्लेच्या बिळार वचून बसता आनी पाद मारता. घूब पादतकच, पादाच्या वासान बिळांतली कुल्ली नेटान धांवून भायर येता. कुल्ली भायर येतांच घूब तिचेर चोंच मारता आनी उखलून घेवन वयता.

कुल्ल्यांक खूण लाकूनय धरतात. जंय कुल्ल्यो आसात अशा जाग्यांची पळोवणी करून खूण लाकतात. हे खुणीन हांयस म्हूण ताज्या नुस्त्याचीं बोडकां वा आतकड्यांची पोटली बांदतात आनी खुणीत दवरून मुगाडो घट्ट बांदतात. ह्या बोडकांच्या वासान बिळांत आडे कुशीक आशिल्ल्यो कुल्ल्यो भायर सरतात आनी खुणीच्या मारातल्यान भितर सरतात. भितर दवरिल्लें हांयस कुल्ल्यो फस्त करतात. पूण भायर येवपाक तांकां वाट आसना. रातभर उदकांत दवरिल्ली खूण दुसरे दीस वयर काडटात. निवळशा जाग्यार व्हरून खूण रिती करतात आनी कुल्ल्यांक धरून पिशवेत घालतात.

कुल्ल्यांवरी काडय आनी हयर हे माशेय शेरकटावन धरतात. गिमाळ्या दिसांनी म्हादय न्हंयचें उदक कमी जातकच ही शेरकटावणी करतात. कुल्लेचे शेरकटेचेकय ही शेरकाटी वेगळी आसता. न्हंयचे धडेर बिमल हें विशिश्ट प्रकारचें पाचव्याच रंगाचें तण किल्लता. हे बिमलीक नीट अशे ताटारे

आसतात. हे ताटारे मुळांतल्यान कातरून काडटात. वयल्यान तकी उडयतात. एखादे ल्हान बडयेवरी ही बिमल दिसता. ल्हान शेतकां गरोवपाची गरी घेतात. हे गरयेक ल्हान मोळयो हांसय म्हूण लायतात. हांयसाच्या पोटांतल्यान गरयेचें पोत काडून बिमलीच्या मुखावयल्या पोताक तोपतात. तांवसाचें वयलें अर्द बिमली बरोबर हातांत धरून हांयसा वटेनचें पोत जंय काडय गुंड्या पोंदा आसूं येता अशा जाग्यार भितर सारतात. गुंड्या पोंदा आशिल्ली काडय वा हयर त्या हांयसाक गिळटा. हांयस धरतकच तांवस ओडलो म्हणटकच काडय गरयेक फारवता.

काडय आनी हयर हे माशे खंय रावतात... तें खंयच्या गुंड्या पोंदा आसूं शकतात हाची जाणीव आसची पडटा. न्हंयक बांद घातिल्लो आसल्यार ह्या बांदाचे खाचीक काडय खंय आसूं येता हाचो अंदाज घेवन शेरकटावपी काडय शेरकटावन काडटात. हें शेरकटावप फकत कमी उदकान जंय मोठे मोठे चाळचे गुंडे आसा थंयच करपाक मेळटा. हांगा बिमलीचो उपेग फकत ती गरी गुंड्याचे खांचीक घालपाक करतात. असले तरेचें शेरकटावप खूब कमी प्रमाणांत जाता. कुल्ल्यांचे शेरकटावणे वरीच हांगाय अणभव म्हत्वाचो.

म्हादयच्या देगणांत रावपी लोकांनी थंयचे जिववावळीची आनी वनस्पतीची लागिंच्यान वळख करून घेतल्या. खंयचें झाड खंय रुजवणा येता... केन्ना कोमरेता... केन्ना चंवरता... तें केन्ना फुलता फळटा... ताचो वैजकी उपेग कितें? आनी ताचे सालींचो वास कसो येता? ताची चव कितें सुचयता... असलें गिन्यान ह्या लोकांच्या कट्टुलांतल्यान म्हादय वरीच खळखळून व्हांवता... ही सगळी म्हायती ह्या भौसाकडेन अणभव आनी परंपरेतल्यान आयल्या.

अमुकच एका झाडाचो अमुकच एक उपेग अमक्या एका कारणां खातीर करूं येता हें सत्य देगणांतल्या त्या लोकांक होलमपाक कितलीं वर्सां लागल्यांत आसतलीं काय? त्या झाडाचो अमुकच एक उपेग सोदून काडपी पयलो मनीस कोण काय? त्या उपेगाचो प्रसार कसो आनी कोणें केला? शेंकड्यांनी झाडांचे हजारांनी उपेग पळयतकच मन थक्क जाता... देगणांनी रावपी त्या आमच्या पूर्वजां भितर आशिल्ले संशोधक वृत्तीक नमन करीन दिसता.

खंयच्या झाडाच्या अंतरंगात खंयचो खाशेलो गूण लिपून आसा हाची पुराय जाणीव आशिल्ले हे पूर्वज, कितले अभ्यासू वृत्तीचे आशिल्ले हाचो फकत आमी अदमास करूं येता. वेगवेगळ्या कामां खातीर वा दुखण्या खातीर फळां - फुलां, पानां, साली, पाळांचो तांणी जसो उपेग केलो तसोच व्हाळा - न्हंयतले माशे मारपाकूय ह्या वनस्पतीचो उपेग केल्लो पळोवंक मेळटा. वेगवेगळ्या वनस्पतीच्या आदारान माशे मारपाची ही पद्धत बरीच जुनी आसूं येता. मनशाक हत्यारां वा हेर आयुतांचो सोद लागूंक नाशिल्लो त्या काळार मनशान ह्या विशिश्ट झाडांचो माशे मारपा खातीर उपेग केलो जावंक जाय. उदकांतले माशे तर मारपाक जाय. कशे मारतले? विशिश्ट झाडांचो पालो, साली, फळां तशेंच वेलींच्या खाशेलपणाविशीं तांकां गिन्यान आशिल्लें. ह्या गिन्यानाचो उपेग आपले बुद्धीचो वापर माशे मारचे खातीर करून पळयलो आसपाक जाय. तांचो तो प्रयोग सुरवातेक चुकीचें झाड वेंचिल्ल्यान असफळूय जाला आसतलो. पूण... साबार फावटी वेगवेगळ्या झाडांचो वापर केले उपरांत अमुकच एक झाड माशे मारपाक उपेगाक पडूं येता हो दिश्टावो जाले उपरांत ताचो प्रसार हेर वाठारांनीय जाला जावंक जाय.

त्या अशिक्षित मनशांच्या कट्टुलांत हें शाणपण कोणें ओतलें काय? असो उत्सुकताय वाडोवपी प्रस्न आमकां पडप सहजीकच आसा. असो प्रस्न विचार म्हळ्यार पिशेंपणाचें थारतलें. कारण हांवें वयर म्हटलां तशें हें अणभवांतल्यान आयिल्लें शाणपण... रानांतलीं कंदमुळां, फुलां, फळां खावन जगपी हे लोक केन्नातरी ह्या झाडाकडेन पावल्यात जावंक जाय. त्या पानांचो, फळांचो वा वेलींचो कित्याक तरी लागून उपेग केला जावंक जाय. ह्या उपेगाच्या वेळार, आमी हाच्या आदारान माशेय मारूंक शकतात असो तांकां अप्रूप दिश्टावो जाला जावंक जाय.

आमचे जे जाण्टे अणभव संपन्न आशिल्ले... बऱ्या -वायट अणभवांचें रसायन तांणी घटाघट पियेल्लें. कारण पारंपारीक कश्टी जीण जगतना हजारांनी अपूर्व अणभव तांच्या वांट्याक येताले-वयताले. जण एका अणभवाच्या वेळार ते विचारात पडल्यात... आनी विचारांचे खोल कोंडीत बुडल्यात... तांचे विचारचक्र गरगर करून घुंवलां... तांकां

घोळशें

जाल्लो हो दिश्टावो... आत्मसोदाच्यो ह्यो कुरवो म्हळ्यार एकतरेचें संशोधनूच म्हणूक जाय.

म्हादय न्हंयच्या देगणांनी रावपी लोकांकडेन वेगवेगळ्या वनस्पतीचो वापर करून माशे मारपाचे आशिल्लें तंत्र तांच्या त्या चिकित्सक वृत्तेची गवाय दिता.

मेण घालप

कार्तिक - मार्गशिर्ष म्हयनो लागतकच म्हादय इल्ली इल्ली करून आटपाक लागता. उदकाची पातळी सकयल वचपाक लागतकच न्हंयचो प्रवाह एक विशिश्ट दिका घेवन व्हांवता...

पावसाळ्यांत न्हंयक उदक चडटकच न्हंयच्या कुशीनी तयार जाल्ल्या फांट्यानी उदक घालून घेता. शेंकड्यांनी वर्सा पयलीं कांय कडेन हे अशे तरेचे फांटे तयार जाल्यात. पावसात न्हंयच्या प्रवाहाची दिका बदलतकच ह्या फांट्यांची निर्मिती जाता. हे फांटे पुरवतात वा बदलत आसतात. न्हंयक उदक चडटकच ह्या फांट्यानी उदक रिगता आनी सकयल परत न्हंयक वचून मेटळा. न्हंयच्या उदकाची पातळी देंवतकच ह्या फांट्यांतल्यान उदक व्हांवपाचें बंद जाता आनी सगळें उदक न्हंयच्या मुखेल पात्रांतल्यान व्हांवपाक लागता. उदक व्हांवपाचें बंद जालें तरी फांट्यात कांयकडेन कोंडकां तयार जाल्ल्यान थंय उदक सांठावन उरता. मोठें कोंड आसल्यार त्या कोंडाचें उदक रोकडें सुकना. कोंडकाक ल्हान झर आसल्यार वर्साचे बाराय म्हयने थंय उदक उरता. ह्या उदक आशिल्ल्या कोंडकांनी काडय, वाळय, थिंगूर, मरल, शेतकां, धाडे असले साबार तरेचे माशे आडावन उरतात. कोंड जर व्हांवता आसत जाल्यार, शेतकां त्या कोंडकांत भिन्यांनी चडटात-देंवतात.

अशेतरेच्या कोंडकांनी माशे आडावन उल्ल्यात अशें कळटकच त्या माश्यांक 'मेण' घालून मारतात. मेण घालपा खातीर काळोकोडो ह्या झाडाचे ताळे आनी गेळयेच्या झाडाचे गेळे वापरतात. हीं दोनूय झाडां म्हादयच्या देगणांत मोठ्या प्रमाणांत मेळटात. काळोकोडो हें झाड पंदरा ते वीस मीटर उंचायेमेरेन वाडटा. ह्या झाडांचें आंग काळसर आनी ताचीं पानां पाचवीं-काळशीं आसतात. गेळयेच्या झाडाची वाड पांच-स मिटर मेरेन जाता. ह्या कांटयाळ्या झाडाचे गेळे नोव्हेंबर-डिसेंबर न्हयन्यात जून जातात. मेण घालपा खातीर काळ्याकोंड्याच्या झाडाचे ताळे आनी गेळयेचे गेळे काडून घेवन येतात. मोठ्या कोंडाक मेण घालप हें एकट्या दोगांचें काम न्हय. ताका सात-आठ लोकांची गरज आसता. हे सात-आठ जाण एकठांय येवन सावडीक मेण घालतात. रानात वचून चार-पांच भरे काळोकोडो आनी दोन - तीन पाटले गेळे काडून हाडटात आनी मेण घालपाक सुरवात करतात.

हो काळोकोडो घाण्यात घालून थांबयेन कांडटात. त्या कोंडाच्या कुशीकच वेड्यान चाळचे गुंडे लावन 'घाणो' तयार करतात. हाताक धरुंक मेळटा असल्या ल्हान तोंडक्याक पांचेरें मारून तीन-चार 'थांबयो' तयार करतात. ह्या तीग-चौग जाण एक सारके तो काळोकोडो कांडीत रावतात. एकलो त्या कोंडात रावून त्या घाण्यात एकसारके उदक शिंपत रावता. काळोकोडो बारीक जाता तसो ताचो रोस शिंपडिल्ल्या उदका वांगडा कोंडकात देंवता... हो रोस कोंडभर जावंचो म्हण पयलींच हाडून दवरिल्ले ताळे त्या कोंडकांत ओडटात. ताळे ओडटकच काळ्याकोंड्याचो रोस सगळें कोंडूकभर जाता. रोस उदकात भरसतकच माशे घुंवळपाक लागतात. हें रसायन तांच्या दोळ्यांत वचून ते कुड्डे जातात आनी ते बोडक्यो वयर करून गिरगीर करून वयले वयर भोंवतात. हे भोंवते माशे कोंडात देंवून धरचे पडटात.

कोंड मोठें आसल्यार वा कोंडात माशे मोठे आसल्यार हो काळोकोडो माश्यांक लागना. ताका लागून गेळे धोडायतात. आनी पांटल्यात वा साकाचे पोतयेत भरून त्या कोंडकात झंझाळायतात... हे गेळे उदकात झंझाळयतकच तांचो धवो फेस तयार जावन तांचें रसायन उदकात भरसता. हो गेळ्यांचो रोस मात्सो कडक आशिल्ल्यान आशिल्ले नाशिल्ले माशे

मरपाक लागतात. कांय माशे तडीक येवन मेळत थंय खांचिनी रिगतात. खांचिनी रिगिल्ले माशें भितर हात घालून धरचे पडटात.

हें कोंड न्हंयक तेकून आसल्यार ह्या कोंडाचें उदक पाट मारून न्हंयत सोडटात. मेण घालचे पयलीं पाटाच्या मुळसांत बांदो करून खूण वा खुणकूट लाकतात. ही खूण लाकतकच पाटाचें वयलें तोंड चिखल घालून आडायतात आनी मेण सगळ्यांक जालां म्हण कळटकच कोंडाक धवळ मारून पाटाचें धांव उक्ते करतात. त्या कोंडकातलें उदक पाटांतल्यान सोडटकच प्रवाहाचो अदमास येतकच मेण लागून ज्याम जाल्ले माशे पळपाच्या हेतान पाटात रिगतात आनी सकयल वचून खुणीत पडटात. कांय वेळ पाटातलें उदक व्हांवतें दवरतात. खुणीत माशे पडल्यात अशें पळोवन पाटाचें तोंड परत बांदतात. पाट सुकतकच खूण उखलतात आनी फाटले वटेनचो मुगाडो सोडोवन माशे भायर काडटात. परत खूण लाकून पाटात उदक सोडटात... अशें सात - आठ फांवटी करून कोंडकांतले माशे धरतात. असल्या कोंडकानी चड करून बारीकूच माशे मेळटात. मेणाक बारीक शेतकांच चड मेळटा म्हटल्यार जाता. मोठे माशे खूब कमी प्रमाणात मेळटात. कोंडकांत माशे आसल्यार दोन - तीन पाटले शेतकां निश्चीतूच मेळटात. हे माशे सगळे सावडिकार वाटून घेतात.

पावस कमी जातकच आनी व्हाळ सुकपाक लागतकच व्हाळांच्या कांय जाग्यांनी आशिल्ल्या ल्हान-ल्हान कोंडकांनी मोळये तशेंच हेर ल्हान माशे आडावन उरता. ह्या कोंडकांनीय मेण घालपाचीच चाल आसा. ह्या ल्हान कोंडकांनी मेण घालपाक एकलो-दोग जाण खूब जाले. कोंडूक ल्हान आशिल्ल्यान मेण घालपाक काळोकोडो आनी गेळे खूब कमी प्रमाणात लागतात. कामय कमी आशिल्ल्यान मेण घालपाक खूब सोपें पडटा. ह्या कोंडकांनी माश्यांचें प्रमाण कमी आसता.

न्हंयच्या पात्रांतूच एका विशिश्ट जाग्यार दोन फांटे जाल्यात आनी दोनूय फांट्यांतल्यान न्हंयचें उदक व्हांवता आसत जाल्यार, ज्या फांट्याक ल्हान-कोंड आसा त्या फांट्याक आडवो बांद घालून न्हंयचें उदक एकाच फांट्यातल्यान परतितात. सुकयल्ल्या फांट्याच्या कोंडकांत मोठ्या प्रमाणात

मोळये, काडयो, धाडे आनी शेतकां आडावल्लीं आसतात. ह्या कोंडाक अशेंच मेण घालून माशे मारपाची चाल आसा. न्हंयचो फांटो आडोवन मेण घालप म्हळ्यार सोपें काम न्हय. कांय दीस पयलीं बांदाक वावुरचें पडटा. ह्या कामाक धा-पंदरा जाण एकठांय येवचे पडटात. त्या बांदातल्यान उदक पाझरचें न्हय म्हण ताळे दाळून ताचेर माती मारची पडटा. बांद घट जाल्यारूच सुकयल्ल्या कोंडकात मेण घालपाक मेळटा. तसो जागो आसल्यार हांगांय सकयले वटेन खूण लाकून सकयल पळपी माशे धरपाक मेळटात.

रामो

रामो हें झाडाचें नांव. हीं झाडां म्हादयच्या देगणांनी विशिश्ट अश्या जाग्यांचेर मेळटात. काळ्याकोंड्याचे ताळे गेळयेचे गेळे जाल्यार राम्याची साल माशे मारचे खातीर वापरतात... राम्याच्या झाडाची साल काडटात आनी म्हादयचे ल्हान कोंडीत धाडावन घालतात. म्हादयच्यो कोंडी बारिकसाणेन नियाळ्ळ्यो जाल्यार ह्या कोंडिचे वयले

वटेन आनी सकल्या अर्दान खराड्यो दिश्टी पडटात. त्या खराड्यांचेर उदक खूबच कमी आसता. कोंडीत रामो धाडावन घालचे पयलीं सकयले वटेन आशिल्ले खराडे बांद घालून त्या बांदार एक-दोन कूळ लाकतात. कोंडिच्या वयल्या अर्दान माशे पळून वयचे न्हय म्हण ही तड ते ती तड मेरेन आडवीं बालीं सोडटात.

म्हादयचे एकादे कोंडीक रामो घालून माशे मारप म्हळ्यार खूब कश्टांची गजाल. कोंडकाक मेण घालतात ताचेकय कितलेशेच पटिनी चड काम हांगा करचें पडटा. काम चड आशिल्ल्यान आदल्या काळार सगळो गांव एकठांय येवन रामो घालपाचो निर्णय घेताले. गांव थारावणी केले उपरांत दोंगरार वचून राम्याच्या झाडांचो सोद घेवन तांची वज्यांनी साल काडून हाडटाले. न्हंयचे तडीर हे सालीची बडोवणी करताले. ह्या सालींचो रोस आंगार पडल्यार आंग फुलता. ताका लागून ही साल सादुरतायेन बडोवची वा धांडावची पडटा. साली धाडायले उपरांत त्यो कोंडीत झंझाळटात. तांचो तो रोस कोंडभर जाले उपरांत माशे घुंवपाक लागतात... हे

रामो

माशे नेटान पळपाक लागतात... सकयल पळपी माशे बांदाक लाकिल्ल्या कुळांनी पडटात. जाल्यार वयले वटेन पळपी माशे बाल्याक फारावतात.

पुर्तूगेज काळार पाकले म्हादयचे तडीर रावपी लोकांक रामो घालपाक सांगताले आनी मोठे मोठे माशे आपणाक घेवन वयताले अशे जाण्टेले सांगतात. न्हंयच्या कोंडिंची खोलाय आनी रूंदाय पळयल्यार हे कोंडिचे माशे मारपाक कितलो रामो धांडावचो पडटालो हाचो आमी अदमास काडूं येता. रामो कोंडीत शिपडटकच कांय माशे वयर बोडक्यो काडून उफेतात. अश्या उफेत्या माश्यांक पेवत वचून यत्नात धरतात.

म्हादयच्या कोंडिक रामो घालपाची पद्दत आयज इतिहास जमा जाल्या. नवे पिळगेक हाची आयज खबर लेगीत ना. हाचें कारण म्हळ्यार आयच्या काळांत रामो घालप जायना. ताका लागून हे पद्धतीची नवे पिळगेक वळख जावंक पावूंक ना. राम्याचो वापर आयच्या काळांत जायना हाचे फाटलीं मुखेल कारणां म्हळ्यार आयचे हे धांवपळीचे जिणेत गांवचो लोक एकठांय जावप भोवच कुस्तार. दुसरी गजाल म्हळ्यार इतले कश्ट करून माशे मारपाचें पासियेंस आयज तडिवयल्या लोकांक ना. माशे खावपाची रूच आयल्यार आयज

रामो घालपाची गरज नासता. कोंडीत जिलेटीन उडोवन माशे मारपाचें सोपें आधुनीक तंत्र हाताकडेन आशिल्ल्यान कश्ट कोणाक करपाक नाका. मेण घालपाची पद्धत आजून इल्ले जीव आसा. जाल्यार राम्याची पद्धत सासणाची बंद पाडपाचे वाटेर आसा.

मेण आनी रामो ह्या माशे मारपाचे पद्दतेक लागून उदक मात मोठ्या प्रमाणात प्रदूशीत जाता. ताका लागून ल्हान - ल्हान माशेय मरून वतात. हेंवूय तितलेंच खरें...

मुड्डी

मुड्डी ही वेल. लांबचे लांब झाडार चडपी ही वेल एकादे केळिचे कांडये इतली आकारान वाडटा. झाडार चडिल्ली ही वेल ओडून काडटात आनी तिचे कुडके करून व्हरतात. ही वेल धाडावन तिचो चोपड करतात. हो चोपड हातात घेवन जंय पेडिनी वा तळपाचे खांचिनी माशे आसूं येतात थंय बुडटात आनी तो चोपड भितर सारतात. अशें करतकच तळपानी वा फातरांचे खांचिनी आसरो घेवन राविल्ले माशे सडबडीत भायर सरतात. मोळये वा मल्ली भायर काडपाक मुड्डेचे वेलिचो वापर करतात.

तळपांचे खांचितल्यान माशे भायर काडपाची ही युक्ती.

धोडायल्ली मुड्डी वेल

भायर सरपी हे माशे सोंपेपणान मेळचे म्हण पयलींच त्या फातरा भोंवतणी बालें घालतात. नेटान भायर सरपी माशे त्या बाल्यांक फारवतात. आदल्या काळार अशेतरेन माशे मोठ्या प्रमाणात धरताले. जंय खडपां वा फांतर आसात आनी त्या फातरांनी माशे आसूं येतात असो अदमास करून बालें सोडटात आनी मुड्डेची वेल धाडावन त्या फातरांचे पेडीत घालताले.

मुड्डेची वेल घेवन माशे मारपाचे प्रकार आयज खूब कमी जाल्यात. जाण्ट्या लोकांक हे पद्धतीची जाण आसा. तेच चुकून उपन्हंयानी हाचो प्रयोग करतात.

वयले सगळें बारीकसाणेन वाचतकच ह्यो सगळ्यो पद्दती कितल्यो पोरण्यो आनी आंतीक हाचो आमच्यानी अदमास लावं येता. अश्यो आनीकय पद्दती आसात जाल्यार तांचो सोद घेवपाक जाय.

वयर हांवें पारंपारीक वस्तू आनी वनस्पतींच्या आदारान म्हादय देगणातले थळावे लोक कशे पद्दतेन माशे मारतात तें सांगलां. वयल्या पारंपारीक पद्दते भायर आनीकय हेर कांय पद्दत्यो अस्तित्वांत आसात.

कोंडकाक धवळ मारप

म्हादयच्यो उपन्हंयो वा जितवळ व्हाळ गिमाळ्यात आड्ठात. न्हंयच्या पात्रांत ल्हान ल्हान कोंडकां तयार जातात. ह्या कोंडकांनी माशे आडावन उरल्यात असो अदमास करून त्या कोंडकाक धवळ मारतात. कोंडकाक धवळ मारपाक तीन-चार जाण जाय पडटात. एक सारको उदकाळ धवळ मारतकच पोंदचो रेबो वयर येता आनी उदक रेब्यान दाट जाता. धवळाक लागून माशेय भियेतात आनी खर्शेतात. तांकां पळपाक जागो उरना. वरभर धवळ माल्ले उपरांत माशे वयर तोंडां करून पात्रांत भोंवतात. धव्या आंगाचे माशे रोकडेच ज्याम पडटात तर काळ्या आंगाचे माशे फातरां पोंदा वा कोंडकाच्या धडेर आशिल्ल्या खांचीनी आसरो घेवन लिपून रावतात. हे लिपून राविल्ले माशे पोरशेवन वा अदमासान शेणूल घालून तांकां धरचे पडटात.

कोंडकाक धवळ मारपाक तें कोंड मात ल्हान आसचें पडटा. मोठें कोंड आसल्यार मेण घालतात. कोंड सामकेंच ल्हान आसल्यार अदमास पळोवन तातूंतलें उदक उपसतात... उदक काडून उडयतकच तें सुकता. ह्या सुकिल्ल्या कोंडकातले

माशे धरपाक खूब सोपें पडटा. पूण कोंडकाक धवळ मारपाक वा कोंडकातलें उदक उपसून उडोवन माशे धरपाक कोण रावनात. ताचे पयलींच चड उदक आसतना तातूंत मेण घालून माशे धरतात.

गुंड्यार गुंडो आपटप

न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्या गुंड्या पोंदा मोळये, लेंडयो, काडयो, अशे माशे राबितो करून रावतात. मोळये मोठे संख्येन ह्या गुंड्यानी आसतात. गुंड्या पोंदा गेल्लो मोळयो मारपाची एक विशिश्ट पद्धत मळ्यार ज्या गुंड्या पोंदा मोळयो गेला तें पळोवन त्या गुंड्याचेर दुसरो एक मोटो गुंडो नेटान आपटितात. वयल्यान गुंडो आपटितकच पोंदाचो मोळयो आतनेक मेळून चिड्डता...

अशे तरेन माशे मारपाक एखादे खराडेर वयचें पडटा. कारण खराडेर उदक कमी आशिल्ल्यान न्हंयच्या पात्रांत भोंवतकच मोळये गुंड्यापोंदा वयतात ते दिश्टी पडतात. गुंड्यार गुंडो आपटतकच ल्हान मोळयो पळटा आनी मोठो मोळयो मरता. पूण सगळेच मोठे मोळये मारतात अशेंय ना. ज्या गुंड्यापोंदा तो मोळयो रिगला त्या गुंड्याची बसका कशी आसा हें पयली नियाळचें पडटा. गुंड्याचे बसके सकयल आनीक दोन गुंडे आसात. अश्या वेळार मोळयो खांचीत वचून रावल्यार तो मरतोलोच अशें ना.

गुंड्याचेर गुंडो आपटून माशे चड मेळनात. वरभर वावुरल्यार धा-पंदरा मोळये हाताक लागतात. आदल्या काळार कांय जाण्टेले अशे तरेन माशे मारताले. गुंड्यार गुंडो आपटून माशे मारपाची ही परंपरा खूबच जुनी आसपाक जाय.

माशे मारपाच्या पारंपारीक तंत्रा भायर कांय आधुनीक तंत्रांय म्हादयच्या देगणांनी पळोवंक मेळटात. मनशाचे बुद्धेंत वाड जायत गेली... मनीस विकसीत जायत गेलो... वेगवेगळ्या मळार संशोधन जायत गेलें तशें ताचेकडेन वेगवेगळें तंत्र ताच्या हातात पावलें.

बालीं, गरोवणी, दिपकावणी, झिलेटीन आनी माशे मारपा खातीर ब्लिचींग पावडरीचो उपेग करप हो ताचोच एक वांटो आसा. फाटल्या कांय प्रकारांनी आधुनिकतायेचो स्पर्श जाणवना. हें जरी खरें आसलें तरी माशे मारपाच्यो ह्यो परंपरा

मुखार कश्यो गेल्यो. तातूंत काळाप्रमाण बदल कशे जायत गेले. मनशान एक सोडून दुसऱ्या तंत्राचो वापर कित्याक आनी कसो केलो हाचो आमच्यानी अदमास काडुंयेता.

बालें

बालें हें कॉटन वा नायलॉन सुताचें विणिल्लें आसता. सादारण पुरूसभर उंचायेन आशिल्ल्या ह्या बाल्याक वयले वटेन भेंडयो आसतात तर सकयले वटेन मातयेच्यो लांबोडयो गुळयो गुंथिल्ल्यो आसतात. हें बालें वेंत देडवेंत लांब लाकडाच्या दाबणाचेर एकठांय केल्लें आसता. एकठांय करतकच तें एका विशिश्ट पद्धतेन आवळून बांदतात. बाल्याक अशें एकठांय बांदतकच ल्हान पोटलेवरी ताचो आकार जाता. धनगर भाव बाल्याक आपले भाशेंत ‘कांडाळ’ म्हणटात.

म्हादय न्हंयच्या पात्रांत जंय कोंडी आसात तिचे वयले वटेन तशेंच सकयले वटेन खराड्यो वा भाटी आसात. जंय भाट पडटा थंय गिमाळ्या दिसांनी आलतड ते पलतड मेरेन बालें सोडून माशे धरतात. भाटयेच्या जाग्यार पुरूसभर उदक आसता. बालें सोडपाक असल्याच जाग्याची निवड करतात. कारण कोंडीतले मोठे-मोठे माशे भक्ष सोदपाक एक सारके

ह्या भाटीनी घोळत-भोंवत आसतात.

भाटीर गळोभर उदक जाता त्या जाग्यार बालें घेवन उदकात देंवतात. आलतड ते पलतड मेरेन एका विशिश्ट पद्धतीन बालें सोडटात. हें बालें धील सोडचें आसता. हाका कारण म्हळ्यार बाल्याचें पाल उदकात तायट उल्लें जाल्यार माशे बाल्याक तेंकतकच आशिल्ले तशे फाटीं परततात. भाटीर उदक व्हांवतें आसल्यार प्रवाहान बालें सकयल रेड्ता. असो व्हांवतो प्रवाह आसल्यार त्या जाग्यार बालें घालपाचें टाळटात.

बालें घालपाचो वेळ-काळ थारिल्लो आसता. भर पावसांत बालें घालपाक मेळना. बालें घालतलो जाल्यार उदक संथ जाय पडटा. दसऱ्या - दिवाळे उपरांत म्हादयच्या प्रवाहाची गती खुंटत वयता. कोंडीतलें उदक तंग आशिल्लें दिश्टी पडटा. बालें घालपाक असल्या उदकाची गरज आसता. उदकात बालें केन्ना सोडप हाचेंय गणीत थिरिल्लें आसता. म्हजेकडेन बालें आसा आनी मेकळो वेळूय आसा अशें म्हणून बालें उदकांत सोडल्यार हात हालयत घरा येवचें पडटा. बालें घालपाचो वेळ हो फांतोड वा सांजवेळ आसता... बालें सकाळचें घालपाचें आसल्यार फांतोडेर पयल्या कोंब्यार (चारांक) तें उदकात

बाल्याच्यो गुळयो

सोडटात आनी झिळमिळट्यार वयर काडटात. सांजचें घालपाचें आसल्यार, पांच साडेपांचाक घालून रातच्या आठ - णवांक बालें काडटात. बालें घालपाक रात कसली आसा हेंवूय तितलेंच म्हत्वाचें. चान्यारातीचें बालें घालपाचें टाळटात. काळखे राती तशेंच फांतोडेर वा सांजचें चात्रें अस्तमतकच बालें उदकांत सोडटात. हाचे फाटलें मुखेल कारण म्हळ्यार मळबात चात्रें आसतकच. बालें घातलां ताचो अदमास माश्यांक येतकच बाल्याक माशे फारावपाची शक्यताय साप उणी आसता.

सकयले वटेन मातयेच्यो लांबट गुळयो गुथिल्ल्यान बालें तांच्या वजनाक लागून सकयल खरीक तेकता. वयल्या अर्दान भेंडयां बांदिल्ल्यान ताचें वयलें अर्द उदकांत हुबता आनी तें तशेंच उबें उरपाक मदत जाता. न्हंयच्या पात्रांत चाळचे गुंडे चड आसतात. त्या जाग्यार बाल्याक मोळये चड फारवतात. न्हंयचें पोंदचें पात्र रेबाळ तशेंच रेंवटाळ आसल्यार थंय घोळशीं, बेलां, तोळे, काडय, खडस, बारीक पनळी तशेंच चुकून तांबोशे मेळटात.

बालें खंय घालप आनी ताका कसले माशे लागतले हाची बालें घालप्याक खबर आसची पडटा. हांगा फकत मोळयेच लागतले असो अदमास आसल्यार बाल्याचो घेर ल्हान आसा अशेंच बालें थंय सोडचें पडटा. मोठ्या घेऱ्याच्या बाल्याक मोठे माशे फारवतात. सगळे तरेचे माशे मेळपाक मध्यम आकाराच्या घेऱ्यांचें बालें वापरतात.

बालीं उदकात सोडटकच तांकां सांबाळपाक जाय तीं हुदां आनी कुल्ल्यां पासून. कुल्ल्यांचेकय हुदां बाल्याची चड नाशाडी करतात. बालें घातलां थंय जर हुदां पावलीं जाल्यार बाल्याक लागिल्ले माशे खावचे खावन बालीं आरपार फोडून उडयतात. कुल्ल्योय माशे खातात आनी बालें कातयतात...हुदांनी बालें फोडचें न्हय म्हण जाग करची पडटा. जागी खातीर बालीं घातल्यांत थंय न्हंयचे तडीर न्हिदतात तशेंच उज्याचो परसो पेटयतात. हीं हुदां न्हंयच्या उदकांतल्यान भोंविल्ल्यान तांची जाग मेळना. एकादें हूद उदकाच्या

बालें

पात्रावयर नेटान वयर सरतकच ताचो आवाज जाता. हो आवाज वळखलो जाल्यार हुदां बाल्याकडेन पावल्यांत म्हणपाचें कळटा. अशावेळार न्हंयच्या पात्रात गुंडे मारून तांकां धांवडायतात. न्हंयचे तडीक घातिल्ल्या उज्याक पळोवन तीं थोडीशीं भुजतात आनी पळ काडटात.

पार काडप

भाटीर जंय माशे घोळटात आनी बालें घालतकच माशे मेळपाची शक्यताय आसा असो अदमास करून त्या जाग्यार फांतोड पारार बालें सोडटात. हें बालें गळोभर उदकांतल्यान आलतड ते पलतड मेरेन सोडटतच बाल्याक फारावल्ले माशे सकाळीं काडटात. हें बालें वयर काडी नासतना तें तशेंच उदकांत दवरतात. दीस वयर येतकच सुमार धा वरांचेर दुसरें एक बालें हाडून माश्यांचो अंदाज पळोवन वयले वटेन सोडयतात. सकयल बालें घातलेलें आसा तशेच तरेन ह्या बाल्याचें एक पोंत आलतडी आनी दुसरें पोंत पलतडचे धडेक तेंकयतात. अशे तरेन बालें घालतकच मदल्या भागात आशिल्ले माशे आडावन उरतात. कांय वेळ रावून वयलें बालें चडयत ते एका विशिश्ट अंतरार सकयल्ल्या बाल्या मेरेन हाडटात. बालें सादुरतायेन आनी जतनायेन जमनीक तेंकोवन चलोवचें पडटा. सकयले वटेन मात्शें बालें उखल्लें जाल्यार भितर आशिल्ले माशे पळपाची शक्यताय आसता. बालें चलोवपाचो अणभव गांठीक आशिल्लोच हें बालें पात्राचे खरीतल्यान बरे तरेन चलयत सकयल वेवस्थीत व्हरूंक शकता.

वयल्या अर्दाचें बालें लागीं पावतकच ताचें पलतडचें पोंत आदीं घातलेल्या बाल्याच्या भितरल्यान वा भायल्यान घेतात. आनी तशें तशें मुखार चलयतात. हांगा आदल्या बाल्याचें पोंत उजव्यान तडी वटेन चलता तर नवें घातिल्ल्या बाल्याचें पोंत दाव्यान तडीवटेन चलयता. अशे तरेन दोन बालीं एकाच वांगडा आलतडचे तडीवटेन माश्यांक भितर घेयत चलयतात... बालें न्हंयच्या मदीं पावतकच माश्यांक आसरो मेळचो... ते चाळवचे न्हय म्हण झाडाचे ताळे मारून भितर मदीं उडयतात... आडावन उरिल्ले माशे ह्या ताळ्यांनी रिगतात...

दोनूय बालीं मुखार मुखार चलयतकच माशे तडीवटेन एकठांय जातात. बालीं लागीं लागीं येता तशीं एका फाटल्यान एक अशे बाल्याचे चार - पांच वेडे पडटात. अशे चड वेडे पडटकच माशे पळपाची शक्यताय उणी आसता. पोंगां, तांबोशे, घोळशीं वा मल्ली असले मोठे माशे आडावन उल्ल्यार ते नेटान बाल्याक हिसको मारून पळपाक सोदतात. एक दोन वेडे ते माशे फोडतातूय बी... ह्या वेळार खूब सादूर रावून तांकां धरचे पडटात. ह्या माश्यांक धरतना खूबच कास्तीक काडची पडटा. खंयच्या माश्यांक कसो धरप. ताका धरपाक खंय हात घालप हाची म्हायती धरतल्याक आसची पडटा.

बालें लागीं येता तेन्ना भितर कितले माशे आडावन उल्ल्यात हाचो अदमास मेळटा. हो अदमास पळोवन बाल्याचे वेडे खूब जतनायेन चलोवचे पडटात...

पार काडप हें काम एकठ्या-दुकठ्याचे न्हय. पाराची रुंदाय चड आसल्यार चार-पांच जाण जाय पडटात. माथ्यावयर उदक आसल्यार बूड मारून बालीं चलोवचीं पडटात. पाराच्या बाल्याक घोळशीं हे माशे चड मेळटात. हालींसराक पयलीं कोणें पार कांडूक ना जाल्यार थंय बालीं सोडून दोन-तीन पाटले माशे मारतात. पार काडटलो जाल्यार बालीं बरीं आसचीं पडटात. तांची लांबाय चड आसची पडटात. सुतान घट आनी 'लावन' घेतलेलीं बालीं पार काडपाक वापरतात. आदल्या काळार कांय जाण्टेले न्हंयत बालीं घालून माशे सरास धरताले. म्हादयचे तडीवयल्या गांवांनी एक-दोग जाणाकडेन बालीं हीं आसतालींच. बाजारातलें जाळ विकतें हाडप आनी थाकराकडल्यान ताका गुळयो-भेंडयो लावन घेवप... हें करता आसतना ताची रुंदाय-लांबाय आपणाक जाय तशी करून घेवप हाकाच आपणें बालीं केल्यांत अशें म्हणटात. त्या काळार जाचेकडेन बालीं आसा तो मोठो समजताले. हाका कारण म्हळ्यार बालीं करून घेवप हें खर्चीक काम आसतालें.

बालीं केलीं म्हण जायना तांची जतनाय तशीच घेवची पडटा. पावसा दिसांनी ह्या बाल्यांक वाळटी लागचिना वा हुंदीर कांतोवचो ना अशा जाग्यार धुवन सुकोवन दवरचीं पडटात. उदकांत सोडचे पयलीं बाल्याक बुराक जाल्यात काय

किंते हाची पळोवणी करून तीं थाकरा कडल्यान लावन घेवचीं पडटात. बाल्याचें सूत बरें उरचे तशेंच त्या सुताक घटसाण येवची म्हण आगळात तांकां बुडोवन सुकोवचीं पडटात.

गांवा गांवांत एका दोग जाणांकडेन बालीं आसतालीं अशें म्हळें तरी हे लोक नुस्तें मारून विकपाखातीर न्हंयत माशे धरपाक वच नासले. म्हादयचे तडीर राबितो करून रावपी लोक विकपा खातीर वा धंदो करपा खातीर कोणूच माशे धरिनात. आयज ह्या गांवांनी बालीं चुकून आशिल्लीं पळोवंक मेळटा. हाचे फाटली तीन मुखेल कारणां म्हळ्यार आदलेवरी बाल्यांची कोणाक हौस उरूंक ना. आयज मोठ्या प्रमाणांत झिलेटिनी फुटिल्ल्यान आदलेवरी बाल्यांक माशे लागनात. तिसरें म्हत्वाचें कारण म्हळ्यार पिंजिल्लीं बालीं लावपाक वा सारकी करपाक आदल्या काळावरी थाकर गांवांनी भोंवनात.

आदल्या काळार नंदीबैल घेवन गांवा गांवांत भोंवपी थाकर हेर दिसांनी बालीं तशेंच शेणलां लावंक भोंवताले. बालीं लावपाचें काम करता आसतनाच आपूणय आपलीं बालीं न्हंयत सोडोवन माशे धरून विकताले.

हालींच्या काळार कांय घाटी लोक मोटीं जाळां घेवन येतात आनी न्हंयचे कोंडीकडेन राबितो करून रावतात. हे लोक कोंडीनी जाळां सोडटात. ह्या लोकांचीं जाळां सोडपाची पद्दत खूब वेगळी. हे जाळां फकत आडवीं घालून दवरीनात. तशेंच ते भाटी वा पारूय काडीनात. एकादे मोठे कोंडीत कोंड भर आडवीं उबीं जाळां सोडयतात. ह्या जाळांची रुंदाय चड आशिल्ल्यान तीं खोल उदकांत पावतात. कोंडीत भोंवपी मोठे मोठे माशे ह्या जाळांक फारवतात. कारण सगळे कोंडभर जाळ सोडिल्ल्यान त्या माश्यांक भोंवपाक आनीक जागो उरना.

हे लोक तीनसांजचे हीं जाळां सोडयतात आनी दुसरे दीस सकाळीं वयर काडटात. मदीं चार पांच फावटी ह्या जाळांक माशे लागल्यात काय म्हण पळयतात. कोंडीत मदीं वचपाची एक वेगळीच पद्दत तांचेकडेन आसा. दोन सिलबंद तेलाचे डबे घेवन त्या डब्याक मदीं सायकलीचो ट्यूब बांदतात. डबे बंद आशिल्ल्यान ते उदकार हुबतात. ह्या दोनूय डब्यांच्या मदीं पांय घालून ते तांचेर बसतात आनी हाताचें व्हेलें करून जाळाचे कडेन भोंवतात. अशे तरेन हे लोक मोठे मोठे माशे धरून थळाव्या लोकांक वा बाजारांत व्हरून विकतात. आतां

धाडो

वसंत बंधारे घातिल्ल्यान बालीं घालून माशे मारपाक मेळनात. बांदाच्यो प्लॅटी काडटकच माय म्हयन्याच्या शेवटाक बालीं घालूंक मेळटात.

गरोवणी

म्हादयच्या देगणांनी पावस एकसारको कोसळपाक लागतकच म्हादय न्हंयक आकांताचें उदक येता. न्हंयचे कुशीत आशिल्ल्या फांट्यातल्यान उदक व्हांवपाक लागता. पुरणींच्या घोल्यांनी वळ तयार जातात... कांय वांयगण्या पुरणींनी उदकाची फूग भरून उदक थिरावल्लें पळोवपाक मेळटा. म्हादयच्यो उपन्हंयो आनी व्हाळ खळखळपाक लागतकूच तातूंत माशे चडपाक लागतात...

पावस दाट जातकच मातयेंत गांयडोळांची निर्मिती जाता. गुंडो, खोडां, साली, पिराडे तशेंच खोलप्या पोंदा गांयडोळ पळोवपाक मेळटात. पावसाचें उदक सांठावन जाल्ल्या कोंडकांनी ल्हान बेबकां दिश्टी पडटात. तशेंच झिण्यांच्या पानांचो घोंटेर शिवून हुमले आपलीं धवीं फुल्ल तातयां उबयतात. अशा वेळार गरवली गरयांचो सोद घेता. गरयेक लावचे खातीर हायसां तयार आसात. न्हंयत गरी मांडपाक आतां हरकत ना अशें चिंतून गरवणेक वचपाची तयारी करता. घरात गरयो ना जाल्यार तो नव्यो तयार करता. पावसांत गरयांक काडय वा वाळय असले माशे चड लागतात म्हण्टकच चाळीस वा साठ नंबर तांवस हाडून ताका मध्यम आकाराच्यो गरयो नानायतात. घरांत तांवस आसा आनी गरे ना जाल्यार फकत गरे विकते हाडून ते गरे तांवसाक घट्ट नानायतात. ह्यो गरयो नानावपाची एक विशिश्ट पद्दत आसा.

गन्याक तांवसान बेश्टीच गांठ मारली म्हण जायना. गन्याक पयली सूत वेडावचें पडटा आनी मागीर तांवसाचें पोत आडवें भितर घालून ती ओडून गरी घट्ट नानावची पडटा. तांवसाचे भितरल्यान भायर आयिल्लें एक पोंत सैल जावचें न्हय म्हण मात्शें कडयतात. गरी नानावपाक जाणकार जाय पडटा ना जाल्यार वयले वयर नानायल्ली गरी मासो ओडून व्हरपाची चड शक्यताय आसता.

म्हादयच्या देगणांत गरचेचे वेगवेगळे प्रकार पळोवपाक मेळटात. वेगवेगळ्या रुतूत वेगवेगळे पद्धतीन गरोवपाची तरा आसा. पावसाळ्यांत अमुकच एके पद्धतीन गरयतात तर शियाळ्यांत ताची पद्धत कांयशी बदलता. न्हंयतलो विशिश्ट एक मासो गरोवन काडपाचो आसल्यार अमुकच एके पद्धतीची गरी मांडपाची आसता...

१) पिट्टोळ वा शेतकांची गरी

सादारण दोन मिटर लांबायेचो 'झिरो' नंबर तांवस घेवन सामको ल्हान गरो ताका नानायतात. कोंड्याची शितारी काडून ही नानायल्ली गरी ते शितारेच्या मुखावयल्या पोताक निसरगांठीचो फास्को घालून घट बांदतात. हे गरयेक पिट्टोळ वा शेतकांची गरी कित्याक म्हणटात काय? असो प्रस्न पडप साहजीकच आसा. हाची जाप तशी सोपी आसा. हे गरयेक चडशे पिट्टोळ वा ल्हान शेतकांच लागतात. हे गरयेन व्हाळातले चडणेचे माशे गरयतात. न्हंयच्या फांट्यात उदक भरून जंय कोंडकां तयार जाल्यांत त्या कोंडकांनीय गरोवणी करतात. तशेंच पावस सोपल्यार न्हंयचें उदक निवळटकच न्हंयतूच काय विशिश्ट सुवातेर गरोवपाची चाल आसा.

शेतकांचे गरयेक हांयस म्हण कड्डातली पाचव्या रंगाची तोळी, हुमल्यांचीं धवीं तातयां, बारीक गायंडोळ, शिताचे गोटे, पिठाच्यो बारीक गुळयो, तशेंच मूस लेगीत लायतात. हे गरयेची शितारी हातात घेवन चडणेचे माशे गरयतात. गरी नानायल्या ताचे वयले वटेन कांय अंतरार हुबोवणें बांदतात. हें हुबोवणें म्हण बारीक जोत्याचो कुडको, सुकी बडी वा थरमाकोलाचो कुडको बांदतात. हांयस लावन गरी उदकात उडयतकच हांयस उदकांत सकयल वयता आनी ह्या हुबोवण्याक लागून वयलो तांवस उदका वयर उरता. माशे गरयचें हांयस ओडटकच तें

ह्या हुबोवण्याक लागून जुस्त कळटा. गरी मात्शीं उदकांत भितर ओडली म्हणटकच तिका हाताचो हिस्को मारतकच मासो गन्याक फारावता... व्हाळाचें उदक नितळ आसल्यार पात्रांत भोंवपी माशे गरोवण्याक दिश्टी पडटात. अशा वेळार गरोवपी त्या माश्यांक पळोवन आपणाक जाय थंय जाय तशी गरी उडोवन माशे गरोवन काडटात. असले गरोवणेक दाणय, गोपानपातकी, अळय, फुलासो, शेंगाळी, पिट्टोळ, करणकाटको असलें ल्हान माशे लागतात.

गरोवणी दोन कारणां खातीर करतात. पयलें सुवातेर ल्हान भुरगे असल्यो गरयो मुद्दाम करून घेतात आनी होंस वा मजे खातीर व्हाळांक गरोवंक वयतात. ल्हान भुरग्यांक असले तरेची गरोवणी म्हळ्यार आनंद परवणीच... वर - देडवर गरयले उपरांत भाजून खाय सारकीं धा पंदरा काड्डुकां मेळटात. गरोवणेचें दुसरें म्हत्वाचें कारण म्हळ्यार हें गरयेन दाणयो वा पातकां गरोवन काडून हांयस म्हण व्हडले गरयेक लायतात. मिर्ग ते दिवाळे मेरेन अशीं हांयसां गरोवन काडटात आनी मोठ्या माश्यां खातीर गरोवणी करतात. दिवाळे उपरांत चडणेचे माशे सकयल न्हंयत देविल्ल्यान शेतकांचे गरयेन चडशे कोण गरयनात.

२) शितारेची गरोवणी

म्हादयच्या देगणांत शितारेक गरी बांदून गरोवपाची सोपी आनी सादी पद्धत खूबच फामाद आसा. मिर्ग ते दिवाळी मेरेनच्या काळांत शितारेची गरोवणी चलता. साठ वा सत्तर नंबरी तांवस शितारेच्या गरयांक वापरतात. तीन ते चार मिटर लांब तांवस मेळटकच शितारेची गरी तयार जाता. तांवसाच्या नंबरा प्रमाण ताका गरी नानायतात. पिट्टोळ वा शेतकांची गरी हिवूय शितारेचीच गरी पूण तांचे भितरलो म्हत्वाचो फरक म्हळ्यार पिट्टोळ. हे गरयेची शितारी हातांत घेवन गरयतात तर गरी उदकात उडोवन शितारी न्हंयचे तडीर भितर मातयेत रोंबतात. कोंडो, लिंगड वा झिण्याच्या झाडाची निटशी बडी काडून शितारेची बडी तयार करतात. शितारेच्या मुखावयल्या पोताक फास्को घालून तांवस बांदतात. तशेंच फाटले वटेन बडयेक तोंक काडून जमनीत मारतात. शितारेचे गरयेक हांयस म्हण गांयडोळ, शेतकां, शेणाचे गायरेंतलो रोंटो, बेबूक वा

कुल्ली लायतात. पावसा दिसांनी म्हत्वाचें हांयस म्हळ्यार गांयडोळ. गांयडोळाक कसलोय मासो लागता. पूण ह्या हांयसाची पांगळी बाजू म्हळ्यार हें हांयस बारीक शेतकां तशेंच 'कचो' हो ल्हान मासो परत परत तोंकून खाता. अशें जातकच ही शितारी परत परत उखलून तिचें हांयस खाल्लां काय ना तें पळोवन परत लावचें पडटा. पावसा दिसांनी तिळसांजच्या वेळार गरी उदकांत उडयल्यार गांयडोळाच्या हांयसाक काडय हो मासो नक्कीच लागता. न्हंयक उदक चडटा असो अदमास करून गरी उडयल्यार दिसाच्यो वा तिळसांजच्यो वाळयो वा काडयो लागपाची चड शक्यताय आसता.

गरयेक शेतकां लावन गरी उदकांत उडयल्यार पोंग, तांबोसो, खडस, पनळ, हयर, काडय असले माशे लागतात. वयर उल्लेख केल्ले माशे गरोवन काडटलो जाल्यार चवथ करून गरोवणी करची पडटा. न्हंयच्या पात्रांत खंयसरूय गरी उडयली म्हूण माशे लागनात. गरोवणेचे वेगळे अशे जागे आसतात. जंय उदक तंग आसता थंय माशे थिरावपाची शक्यताय चड आसता. अशा जाग्यांचो अदमास गरयतल्यान काडचो पडटा. जंय खोल कोंड आसा, उदक संथ गतीन व्हांवता असले जागे गरोवणेक उपयुक्त आसतात. ह्या जाग्यांचेर लांबार वा शितारी घेवन गरोवपी गरोवंक बसतात.

शितारेक जितो ल्हान मासो लावपाची एक वेगळी पद्दत म्हादयच्या देगणात आसा. जितो शेतकां वा मोळये धरून ते रोकड्या रोकडे परिसरात लायतात. हांयस जितें उरचें म्हूण ताचे फाटीच्या कण्याक वा शेपडेक गरी तोंपतात. ह्या हांयसाक उदकांत उडयतकच तें हांयस उदकांत एक सारकें भोंवता. ह्या भोंवत्या हांयसाक खावपाक एकादो मोठो मासो पावलो जाल्यार तो तें हांयस गिळटा आनी गरयेक फारावता.

म्हादयतलो विशेश असो मासो गरोवन काडटलो जाल्यार गरयेक अमुकच एक हांयस लावन अमुकच एका जाग्यार अमुकच एका पद्धतीन गरी उडोवची पडटा. मरल आनी खडस ही ताची बरी देख. मरल गरोवन काडचे खातीर गरी बांदतना चार मुखेल गजाली लक्षांत दवरच्यो पडटात. पयले सुवातेर मरल हो मासो झोतीर थिरावता. कोंडीचें उदक संथ आसा आनी त्या पात्रांत झाडांची सावळी दाटल्या अशा जाग्यार ही मरल भोंवता. पात्रांत भोंवपी ल्हान माश्याक ही मरल खाता.

तशेंच पात्रांत कितेंय व्हांवत वयता आसत जाल्यार भक्ष समजून ती बोंड मारता. थारावीक जाग्यांचेर मरल आसता हें गरोवप्याक खबर आसचें पडटा. दुसरी म्हत्वाची गजाल म्हळ्यार मरलीक गरयतलो जाल्यार माश्याचें वा गांयडोळाचें हांयस उपकारना. मरलीचे गरयेक हांयस म्हूण कुल्लूक वा बेबूक लायतात. हें हांयस लावपाची खेरीत अशी पद्धत आसा. कुल्लेच्या वा बेबकाचे फाटीक गरो तोपून वयर काडटात. म्हणटकच हांयस उदकांत जितेंच उरपाक आदार जाता. हांयस लायतकूच ही गरी सितारेक वा एकादे शेरणीचें झाड पात्रांत बावगून आयलां आसत जाल्यार ते शेरणीच्या खांद्याच्या पोताक गरी हुंबकळायतात... ही गरी अशे पद्धतीन हुंबकळायतकच हांयसाचें हय न्हयशें फकत आंगूच उदकांत बुडटा. हांयस अशें हुंबकळटकूच तें न्हंयच्या पात्रांत तितल्याच कुडक्याक वयले वयर भोंवता वा हालचाल करता. पात्रावयर हालचाल करपी हांयस दिसतकूच मरल ल्हवूच येता आनी तें हांयस बोंड मारून गिळटा. अशे तरेन ती नकळत गऱ्याक फारावता. अशे पद्धतीन गरी मांडप ही तिसरी म्हत्वाची गजाल. चवथी गजाल म्हळ्यार जे शितारेक वा शेरणीच्या खांद्याक गरी बांदल्या तो खांदो मरलीन हिसको मारतकूच पात्रावटेन बावगपाक जाय. हाचे फाटलें कारण म्हळ्यार मरल गरयेक फारावतकच ती नेटान सकयल बळ मारता. बळ मारतकच सितारी उदकावटेन बावगता आनी तांवस तुटपाक शकना.

खडस ह्या माश्याक गरोवन काडटलो जाल्यार खराडेचो जागो निवडचो पडटा. खराडे उदक कमी आसता. हांगा उदक चाळच्या गुण्यावयल्यान खळखळून व्हांवता आनी जंय खराडी कोंडीक वचून मेळटा ताचे मात्शे वयर गरी मांडटात. खडसाखातीर तांवस शंबर नंबर वापरतात. मदीं कमरभर उदकांत देंवून शितारेचेर फातर दाळून तिका घट्ट करतात. पात्रांत शेरणिचें झाड आसल्यार तिच्या खांद्याक गरी बांदून लोटार गरी उडयतात. कोंडीत रावपी खडस हो मासो रातचो खराडे येता आनी आपल्या तोंडान खंय चाळचे गुंडे परतून खावड सोदता. ह्या गुंड्यापोंदा रावपी मोळयो वा कुल्ल्यो तो सोदून काडटा आनी खाता. ह्या ताच्या खाशेलपणाक लागून म्हादय देगणातले गरवली ताका न्हंयतलो 'दुकर' म्हणटात. कारण रानवटी दुकर असोच आपले सोंडयेन फातर परतीता वा

कापट्यांचेर काडिल्ली लांबार

उस्तीता. हे झोतीर गरी मांडटले जाल्यार हांयस म्हण एकादी जिती कुल्ली वा मोळयो लायतात. खराडेर भक्ष सोदून येवपी हो खडस हांयस खाता आनी गरयेक फारावता.

गरवली शितारेच्यो गरयो एका परस चड एकाच वांगडा मांडतात. पावसा दिसांनी चड करून सांजेच्या वेळार हांयस घेवन गरयो मांडपाक न्हंयचेर वयता. रातचे सात आठ मेरेन गरोवणी करून त्यो गरयो थंयच सोडून येता. न्हंयत मांडून दवरिल्ल्यो गरयो रातभर उदकांत उरता. सात आठ शिताच्यो मांडल्यार एक दोन गरयांक सकाळीं मासो लागलेलो मेळटा. कांय गरयो तोडलेल्यो आसतात. कांय घुस्पायिल्ल्यो आसतात... तर कांय गरयांचें हांयस खावन गरी तशीच सांडलेली आसता. सकाळीं उठून गरयो काडून हाडटात. ह्यो ल्हान ल्हान गरयो एक तर कापटेर काडटात नाजाल्यार हाताचो आंकाणो आनी पयलें बोट रूंद करून त्या बोटांक विळखे घालून गरी बांदून दवरतात.

३) लांबार

शितारेचे गरयेक न्हंयचे तडीन भोंवपी माशे लागतात. कोंडीत खोल आनी पयस पयस भोंवपी माशे गरोवन काडटलो

जाल्यार लांबार खूब म्हत्वाची. लांबारेचो तांवस धा ते पन्नास मिटर मेरेन लांब आसता. तो तांवस सत्तर वा अयशीं नंबरी आसता. हो पन्नास मिटर तांवस घुस्पचो न्हय म्हण तो गुटलें वा कापटेचेर गुठलावन दवरतात. कापटी वा गुटलेची लांबाय वेंतभर आसता. आकारान ल्हान वाटकुळो दांडो तासून गुटलें तयार करतात. कापटी ही फळयेच्या कुडक्याची, कोंड्याचे कांबीची वा नाल्लाच्या सोडणाची करतात. कापटेर काडिल्ली लांबार चड करून चुरता. गुटल्यार ती बरी वेवस्थीत उरता.

लांबार ही हातांत घेवन गरोवंक बसपाची आसता. एका गरोवप्याकडेन लांबारी चड आसा जाल्यार लांबारी कोंडीत उडोवन ती शितारेक वा शेरणीचे ताळयेक बांदतात. पावसाळो सोंपतकच गरवली लांबारी घेवन गरयतात. पावसातूय लांबारी घेवन गरयतात. पूण न्हंयच्या पात्रांत लांबार उडोवपाक तसो मेकळो उक्तो जागो मेळप खूब कुस्तार जाता. पावसाळ्यांत लांबारेक काडय वा वाळय असलेच माशे फारावतात. लांबारेची गरी हातांत घेवन बसपाचें कारण म्हळ्यार मासो गरयेक फारावतकच सादुरतायेन खेळोवन खेळोवन ताका वयर काडपाक मेळटा. शितारेक बांदिल्ले लांबारेक मासो लागलो जाल्यार ताका कोंडीत भोंवपाक मेकळीक मेळटा. अशावेळार

कोंडीच्या तळाक लाकडां वा शिरांटी आसल्यार तो गरयेक लागिल्लो मासो लांबार त्या लाकडांक घुस्पायता आनी गरी तोडटा. रातची लांबार उडोवन सकाळीं गरी पळोवपाक गेल्यार चडशें अशेंच चित्र दिश्टी पडटा. अशावेळार तांवस एकतर तोडून काडचो पडटा वा गरी कमी उदकांत घुस्पल्यार बूड मारून काडची पडटा. लांबार गरयेक तांबोसो, पोंग, खडस, हयर, काडय, वाळय, थिंगूर असले तरेचे माशे लागतात. हातूंतले तांबोसो आनी पोंग लांबारेक चड करून लागताच. ह्या दोना भितर तांबोसो नक्कीच गरयेक फारावता...

गरयेक पोंग लागलें जाल्यार ताका पयलीं उदकांत आसतना वळोवचें पडटा. ताका कोंडींतल्यान दोन तीन मिटर तडीवटेन ओडून हाडले उपरांत एक मिटर परत सोडून परत दोन मिटर तडीक ओडून हाडचें आसता.... पोंगाक वळयतना आंग परतुपाक दिलें जाल्यार तें आपल्या तोंडातले पातयेन तांवस कातरता आनी पळटा. पोंगाच्या गालगुटांनी वा गल्यांत गरी फारवल्या आसत जाल्यार तें पोंग तांवस कातरून गरी घेवन वयता. कारण गल्याक गरो फारवत जाल्यार ताका ताकद करपाक संद मेळटा. गरी पोंगाचे 'पण्टेक' म्हळ्यार तोंडाच्या फुडल्या भागाक फारवली जाल्यार ताका हालचाल करपाक मेळना. गरी तोडून व्हरपाचें आनीक एक कारण म्हळ्यार म्हादयतल्या हेर माश्यांचेकय पोंग हो सगल्यांत व्हडलो मासो आशिल्ल्यान ताचें वजन चडावत पंचवीस ते तीस किलो मेरेन आसता. पोंग आंगान मोटें आशिल्ल्यान ताका तितली शक्त आसता. ताका लागून उदकातल्यान वयर काडपाक खुबच कश्ट घेवचे पडटात. पोंगाक वयर ओडटना हातातलो तांवस चिवचिवपाक लागता. पोंग नेटान बळ मारीत जाल्यार हात तांबडे जातात. ताका लागून पोंगाक वयर काडपाक अडेचो गरवली उपकरना. असल्या माश्याक उदका वयर काडपाचें तंत्र खबर आशिल्लोच गरवली पोंगाक वेवस्थीत वयर काडपाक शकता.

लांबारेक हांयस म्हण दाणय, शेतूक वा मोळयो लायतात. मेल्ल्या हांयसाचेकय जित्या हांयसाक हुकमी माशे पावतात. फाल्यां गरोवपाक वचपाचो बेत आंखला जाल्यार पयले दिसा दिपकावणेक वचून जाय तितलीं हांयसां धरतात. हीं धरिल्लीं हांयसा जितीं उरचीं म्हण लोणच्याचो रिकामो प्लास्टीकाचो

कॅन घेतात. त्या कॅनाच्या धांपण्याक तशेंच गळ्या सकयल्या भागाक तापिल्ले सरयेन बारीक बुराक करतात. ह्या कॅनात उदक भरून हीं धरिल्लीं हांयसां तातूंत सोडटात. उदक बदलीत रावल्यार हीं हांयसां चार-पांच दीस मेरेन जितीं उरतात. गरवली असले कॅन घेवन गरोवणेच्या जाग्यार वयतात. हांयस मारतकच गरवली त्या कॅनातलें दुसरें हांयस काडून गरयेक लायता. गरयेचें हांयस जितें उरचें म्हण ताच्या कण्याक वा शेषडे वयर गरो तोंपून ताका उदकांत पयस उडयतात.

लांबार ही गरी लांब आशिल्ल्यान ती आपणाक जाय थंय जाय तशी उडोवंक मेळची तशेंच उदकांत सकयल वचची म्हण गन्याचे वयले वटेन कांय अंतराचेर चाळचो लांबडयो ल्हान गुंडो बांदतात. शितारेचे गरयेक अशे तरेचो गुंडो बांदपाची चाल आसा. लांब तांवस जाय तितलो कापटेवयलो सोडोवन दाव्या हातात तांवसाची कवळी करून घेतात. आनी उजव्या हातान हांयस घेवन तें एका विशिश्ट उंचायेवयल्यान कोंडीचे दिकेन पयस शेवटितात. मुखार बांदिल्ल्या गुण्याक लागून तांवस पयस मेरेन पावपाक मजत जाता.

ऑक्टोबर... डिसेंबर म्हयन्या मेरेन लांबारेक चड प्रमाणांत माशे लागतात. हाचें कारण म्हळ्यार ताचे उपरांत तडिनी भोंवपी माशे जाग्याचे जाग्याक वयतात. पावसाळ्यांत लांबारेक तशेंच शितारेचे गरयेक कांसवूय लागतात. कांसव लांबारेक लागलो जाल्यार तो तांवस घुस्पावन उडयता... अशावेळार ताका वयर काडप भोंवप कुस्तार जावन पडटा. घोळशें, मोळये, लेणी, रडीमोळयो, तोळी, काळुद्रां असले माशे गरयेक चुकून पासून लागनात...

लांबारी घेवन गरवली चडशे तिनसांजचे गरोवंक बसतात. रातच्या धा वरां मेरेन गरोवंक बसतात. आनी तशे तयारीन गेल्यार रातचे थंयच न्हिदतात. गांवांनी अशे खास गरोवपी लोक अजून आसात. ते एक तर हौस म्हण गरोवपाक वयतात. ह्या गरोवप्यांक गरवणेचें सगळें तंत्र खबर आसता. अमुकच जाग्यार अमकोच मासो लागतलो हेंवूय तांकां जुस्त खबर आसता.

४) दावण

न्हंयचे आलतड ते पलतड मेरेन पावून उरता तितली

लांबायेची नायलॉन दोरी घेतात. हे दोरयेक वांवाच्या अंतराचेर मिटर भर लांब तांबसाची गरी ते दोरयेक बांदतात. अशे तरेन पंदरा ते वीस गरयो ते दोरयेक हारीन बांदतात. ह्या गरयांक जितीं हांयसां लावन ती दोरी आलतड ते पलतड मेरेन ओडून बांदतात. ही दावण बांदपाक आनी काडपाक दोग मनाशांची गरज भासता. मदीं कोंडीत ही दावण सोडली जाल्यार ती पेवत घेवन पलतडी वचचें पडटा. हे दावणीक हांयसा चड जाय पडटात. इतलीं हांयसां मेळ्ळीं जाल्यारूच दावण न्हंयत मांडपाक मेळटा.

खंयचेय एके गरयेक एकादो मासो लागलो जाल्यार तो रातचो काडप कसो? असो प्रस्न पडटा. एके गरयेक मासो लागलो जाल्यार तो रातभर ती दावण एक सारकी हालयत रावता. अशी दावण हालयत राविल्ल्यान हेर गरयांक माशे पावनात.

दावणीक एका परस चड गरयो हुंबकळिल्ल्यान एका परस चड मासे लागपाची शक्यताय आसता. पूण दावणीक माशे लागताच अशे ना. मदीं लागिल्लो मासो काडपाक जाय जाल्यार पेवत वचून ताका काडचो पडटा. हें सगळें टाळपाक गळोभर उदकांत ही दावण बांदतात आनी मासो लागल्यार उदकांत पेवन वचून लागिल्लो मासो काडटात.

असले तरेच्यो दावणी खूब कमी लोक करून घेतात. जाका गरवणेची हौस आसता अशेच लोक दावण करून घेतात आनी गरवंक बसतात.

५) मानगें गरवणी

आदले काळार म्हादयच्या कोंडींनी खूब मानगीं आसतालीं. थाकर लोक हीं मानगीं गरवन काडटाले. मोठे गरयेचे मोठे गरे करून घेताले. हे गरे एकीकडेन करताले. ह्या गन्यांचीं तोंका भायल्यान दवरून दोरयेच्या भोंवतणी घट्ट नानायताले. ह्या गरयांक हांयस म्हण मोठे बेबे धरताले. त्या बेब्याक पांयांकडेन कातरून तातूंत फूक मारताले. वारो भायर वचचो न्हय म्हण जंय बेब्याक कातरला थंय घट्ट बांदताले. ह्या बेब्याच्या तोंडांतल्यान ते गरे घालून गरी उदकांत उडयताले. कोंडीतलें मानगें तें भक्ष समजून त्या बेब्याक गिळटाले आनी गरयेक फारवतालें. ह्या मानग्याक वयर काडून मारताले आनी ताचो भातो काडून पेटी सोदोवपाक विकताले. असले तरेची

गरवणी आतां पळोवंक मेळना. तशेंच म्हादयच्या कोंडींनी आतां मानगीय चुकून पळोवंक मेळटात.

आदल्या काळार लोक मोठ्या प्रमाणांत गरयताले. हे गरवणेची हौस आशिल्लो मनीस सांजेचे न्हंयचेर वचून कशेंय करून हांयस सोदतलो आनी गरी मांडून घरा येतालो. सकाळीं फुडें उठून गरयेक मासो लागला काय ना तो पळयतालो. पुरणिंचे काम सुरू जातकच पुरण शेतकार न्हंयचे तडीर पुरणिंचें काम करतात. हे पुरणकारूय त्या दिसांनी गरवणी करता. तिनसांजेर गरी उदकांत उडयली काय दुसरे दीस पुरणिच्या कामाक येतना गरी उखलून पळयताले. हालींच्या काळार पुरणकारूय कमी प्रमाणात गरयतात.

म्हादयच्या देगणांत उमाशे - परबेक, म्हाळाचे उमाशेक तशेंच नमीक गरवंक वचपाची चाल आसा. फाल्यां म्हाळ वा नम आसा जाल्यार जाण्ट्यांच्या नांवान गरयो मांडटात आनी सकाळीं उठून माशे काडपाक वयतात. परबेचे पूर्वसंध्येर गरयो मांडल्यार माशे लागतले असो भावार्थ त्या लोकांभितर आसा.

आदलेवरी आतां माशे गरयेक लागनात अशें म्हादयच्या तडिवयल्या लोकांचें मत आसा. हें तांचें मत थोडें भोव खरेंय आसा. आयच्या काळार म्हादयच्या कोंडींनी मोठ्या प्रमाणांत झिलेटीन फुटिल्ल्यान तांच्या ह्या सांगण्यात तथ्य आसा.

मिर्गाची सुलूस लागतकच म्हादयच्या देगणातले लोक हातपांय नेटान हालोवपाक लागतात. घर, गोरवांचो गोठो, तशेंच लाकडांची खोप शिंवपाचे तयारेक लागतात. जोताची तयारी करतात... वंय - गाताडेचे तयारेक लागतात. पोरसाच्या बीं - बियाण्यांची तयारी करतात. पावसाळ्यांत घरांत मीठ मिरसांग जाय हाचो पुरूमेंत करून दवरतात... हे सगळे तयारे वांगडाच दिपकावणेची हौस आशिल्ले कांय लोक दिपकावणे खातीर पेट्रोलमास दिवो, शेणूल, सुरो तशेच दिव्याखातीर कॅरोसीन हाडून दवरतात...

मिर्ग कोसळपाक लागतकच म्हादयक धिक्क्या - धिक्क्यान उदक चडटा. हें चडटें उदक म्हादयचे तडीर आशिल्ल्या पुरण शेतवडीत रिगता. हे पुरणीनी उदक चडिल्ल्यान, शेतकांची भिन्यांचीं भिरीं पुरणिच्या कुणग्यांनी दाटून येतात. कांसव, कुल्ली, धाडो, काडय, घोळशें, तोळी, मोळयो असले तरेचे

हेर माशेय ह्या कुणग्यानी चरवलीक येतात. हे माशे धरतलो जाल्यार दिपकावणे खातीर पेट्रोलमास दिव्याची गरज भासता. जांचेकडेन दिवो आसा ते मिर्ग लागचे पयलीं दिवो निखळून घांसून - पुसून सारको करून दवरतात. दिव्याची वात, कांच तशेंच ताचे वयलें टाप गेलां आसत जाल्यार नवें घालतात. शेणूल ना जाल्यार नवें हाडून दवरतात. पोरणें पिंजलां जाल्यार तें लावन घेतात.

दिपकावणी

पुरणीनी उदक जालां अशें कळटकच पेट्रोलमास पेटोवन रातच्या आठाच्या दरम्यान दिपकावणेक भायर सरतात. न्हंयचेर वचून खंयचे तडीन आनी खंयच्या अर्दान दिपकावणेक हेर दिवे आयल्यात हाचो अदमास पळोवन दिपकावणेक उदकांत देंवतात. न्हंयचे वयले वटेन दिवो आसल्यार सकयले वटेन वयतात आनी सकयले वटेन दिवो पेट्टा आसत जाल्यार वयल्या अर्दान दिपकावणी करतात. पयलीं कोणूय भोंवून गेल्लो आसत जाल्यार फाटल्यान माशे मेळपाची शक्यताय इल्ली उणीच आसता. जायते फावट दोनूय तडीनी पांच - स दिवे आसल्यार दिपकावणेक भोंवपाक जागो उरना. अशा वेळार न्हंयत देवनासतना चलून बरेंच वयर वचप आनी मुखार वचून उदकांत देंवप जाता. थंयूय आनीक कोणूय दिपकावणेक भोंवता आसत जाल्यार मात निराशा जाता. अशा वेळार उदकांत पांय बुडय नासतानाच घरची वाट धरची पडटा. पूण अशे तरेचो प्रसंग खुबूच कमी वेळा येता.

दिपकावणेक भोंवताना शेणूल घालून माशे धरतात. पूण मिर्गाच्या वेळावेले दिपकावणेक शेणूलाची तितली गरज भासना. ह्यावेळार सुन्याचो चड वापर करतात. हाका मुखेल कारण म्हळ्यार पुरण शेताची लुवणी केल्ल्यान भाताचीं ताडां आनी त्या ताडांक आयिल्ले पालयेक लागून माशांचेर शेणूल घालपाक मेळना. घातलें पसून जाल्यार ताडांक लागून एका अर्दान शेणूल उखलून उरता आनी माशे पोंदच्यान पळ काडटात. ह्यावेळार हातांत सुरो आसल्यार मासो दिसतकूच ताचेर अचूक नेम धरून सुरो मारतकूच मासो थंयच पडटा. माशे मारपी बरो आसल्यार पळटो मासो लेगीत मारपाक मेळटा. मासो मोठो आसल्यार धिपरभर उदकांतलो मासो

शेणूल

लेगीत सुन्यान अचूक मारपाक मेळटा.

सुन्यान मासो मारपी अणभवी आसचो पडटा. धिपरभर उदकांत माशे मारतना उदकाचेर सुरो परतून आपल्याच पांयाचेर बसपाची शक्यताय आसता. तशेंच पळट्या माशाक मारताना वा एकापरस चड माशे दिसतकूच माशाक मारपी आबूज जावन सुरो दिवो धरप्याच्या पांयार वा तखलेर बसपाचीय शक्यताय न्हयकारपाक जायना. ताका लागून सुरो चलोवप्यान संयमान माशे मारचे आसतात. पुरण शेतांनी मिर्गार काडयो आनी ल्हान काडयेचे सुरू येतात. असले तरेचे माशे शेणूलाक चुकून मेळटात. ताका लागून असले माशे मारपाक सुरो म्हत्वाचो थारता. सुन्यांचो धपको ओडटकूच काडय जाग्यारूच उरता. धाडे, बेलां, घोळशीं हांकांय सुन्यान मारपाक मेळटात. पुरणीनी चड माशे चडल्या आसत जाल्यार सुन्यान ह्या माशाक मारपीच जाय. कांय वेळ भोंवले उपरांत पिशवीभर माशे नक्कीच मेळटात. हें सगळें खरें आसलें

शेणलाच्यो गुळयो

तरीय म्हादयच्या पात्रांत आशिल्ल्या गुंड्यानी माशे आसल्यार सुन्याचें शाणेपण चलना. ह्यावेळार शेणलाचोच उपेग करचो पडटा.

पावसांत पुरण शेतवडीनी कांय जाग्यांचेर बुराटे आसतात. हे बुराटे शेणलान धरपाक सोंपे पडटात. बुराट्या वयल्यान फकत शेणूल उडयलें म्हण्टकूच जालें. शेणूल घालतकच ताका आशिल्ल्या काट्यांक लागून ते आपशींच शेणलाक फारवतात. पावसांत तोळो हो लांब तोंडाचो मासो उदकाच्या पात्रा बरोबर नेटान भोंवतना पळोवंक मेळटा. ह्या माशाची गती चड आसता. हो मासो पळटा पळटांच सुन्यान मारपाक मेळटा. तो उदकार मांडून रावला आसत जाल्यार हात मारून ताका धरपाक मेळटा.

मिर्गाचो पावस एकसारको कोसळपाक लागतकच दिपकावणेक भोंवपाक मेळना. म्हादय न्हंयक अकस्मात उदक वाडटा. आनी रेंबाळ - खदूळ उदक पुरणीनी धिपरा वयर चडटकच दिपकावण्यांचो उत्साह व्हांवून वयता. दुसऱ्या अर्दान मिर्गाचो पावस चार दीस लागून गेलो आनी कांय दीस ओकळ जाली वा पावस शिरशिरून वयता आसत जाल्यार मीर्गार धा-पंदरा दीस दिपकावणेचो आनंद घेवपाक मेळटा. कांय फावट दिपकावणेच्या वेळार अकस्म त पावस शिरशिरपाक लागलो जाल्यार मुखार दिपकावणी करपाक मेळना. असो पावस पडटकच पात्रांत पावसाचे थेंबे पडिल्ल्यान उदका पोंदा कितें आसा तें दिश्टी पडना. पावस येवपाची शक्यताय आसा पूण मळब थोडेंशें निवळ आसा अशें पळोवन दिपकावणी करपी आसराणें

म्हण सत्र्यो घेवन वयतात. पावस येतकच सत्री फुलोवन दिवो मदीं घेवन थंयच कांय वेळ उबे रावून पावस वचपाची वाट पळयतात. पावस वचना जाल्यार आसले तशे घरा परततात.

दिपकावणेक खरी तीन मनशांची गरज आसता. दिवो धरपी, शेणूल वा सुन्यान माशे मारपी आनी तिसरो माशे सांबाळपी. पयले दोग खूब म्हत्वाचे. कांय वेळा दिवो धरपी आनी शेणूल वा सुन्यान माशे मारपी दोगूच दिपकावणेक न्हंयत देवतांत. हांगा माशे सांबाळपाचें काम माशे धरपीच करता. तो माश्यांची पिशवी फाटलेवटेन भेंडाक बांदता आनी मासो धरतकच तो पिशवेन घालता. कांय फावट मिर्गाचे दिपकावणेक दिवो आनी सुन्यान माशे एकटोच मारता. आनी माशे सांबाळपाचें काम दुसरो करता. हांगा दिव्याक धरपी, दिवो धरपाची सरी आपल्या दाव्या हाताच्या कोपरावयर घालता आनी तोच हात दिव्याचे टांकये पोंदा घालून दिवो आपणाक जाय तसो घुंवडायता. उजव्या हातान सुरो घेवन माशे मारीत वयता. ह्या वेळार माशे सांबाळपी मारिल्ले माशे वेंचीत वयता. अशे पद्दतीन दिपकावणी करतलो जाल्यार वांगडा दोन कामां करपी अणभवी मनीस जाय पडटा.

दिपकावणेक वचपाक चड मनीस आसल्यार दोग शेणलाकार, एकलो दिवो धरपी आनी एकलो माशे सांबाळपी अशे चौग जाण भायर सरतात. अशें आसतकच दिवो दाखोवपी मदीं रावन कुशीच्या शेणलाकारांक दिवो दाखयता. हांगा एक अडचण येता ती म्हळ्यार जर दोगांय शेणलाकारांक वांगडाच वेगवेगळे माशे दिसले जाल्यार त्या दोगांकय एकाच वांगडा लागीं व्हरून दिवो दाखोवंक मेळना. पळट्या माश्याक दिपकावपाक जाय जाल्यार एकल्या शेणलाकाराक थंयच सोडून दुसऱ्याक दिवो दाखोवचो पडटा. दुसरी एक अडचण म्हळ्यार चौग जाण वांगडाच पात्रांतल्यान भोंवतकच उदक ल्हारेता आनी चोबो चोबो करून उदकाचो आवाज जाता. ह्यावेळार पात्रातले माशे नदरेक पडनात. उदकाच्या आवाजाक लागून मुखार आशिल्ले माशेय पळपाक लागतात.

पावसात दिपकावणेक भोंवतना खूब सांबाळून भोंवचें पडटा. पावस पडून सगळो वाठार शितळ थंड जाल्ल्यान बेबकां तशेंच माशे खावपाक घोणस हीं जीवाणीं भायर सरतात.

कांय वेळा दिव्याच्या उजवाडाक पाणघोणस दिपकावता आनी तो दिपकावप्याच्या फाटल्या फाटल्यान भोंवता तें कळपासून ना. वाटेर आडवें आशिल्ल्या जिवाण्याचेर चुकून पांय पडलो जाल्यार तें जिवाणें घांस मारपाचीय शक्यताय आसता. हे शक्यतायेक लागून ल्हान भुरग्यांक ह्या दिसांनी दिपकावणेक व्हरनात. जाण्टे लोकूय दिपकावणेक भोंवतना पांय सांबाळून घालतात. म्हादयचे तडीन कांय कडेन रेबो दाटिल्ल्यान तशेंच पात्रांतल्या गुंड्याचेर शेळो दाटिल्ल्यान पांयांत जोतें घालून दिपकावणेक भोंवपाक मेळना. अनवाळ्या पांयांनी दिपकावणेक भायर सरचें पडटा. न्हंयचे कुशीक कांय कडेन कुश्यारें सांठवल्ले आसल्यार तातूंतल्यान भोंवतना सांबाळून पांय घालचे पडटात. जोतें घालून दिपकावणेक गेलोच जाल्यार कांय सुवातांचेर जोतें हातात काडून धरचें पडटा. ही कटकट टाळपाक दिपकावणेचे लोक पांयांक जोतें घालपाचेंच टाळटात.

मिर्गार कुल्ल्यो आनी कांसवूय मेळटात. पुरणीनी चरवलीक आयिल्ल्या कुल्ल्यांक बारीक दोळे करून पालतावच्यो पडटात. कारण त्यो काळश्यो आनी मातये रंगाच्यो आशिल्ल्यान रोकड्योच नदरेक भरनात. व्हांवून आयिल्ल्या खोलप्यांनी वा एकाद्र्या कट्याचो आसरो घेवन ह्यो कुल्ल्यो रावतात. न्हंयच्या फांट्यांनी उदक जातकच मिर्गार त्या फांट्यांनी जड्डे कासव मेळटात. एका वेळार ल्हान व्हड सात - आठ कांसव लेगीत मेळटात. कांसवाच्या काळ्या रंगाक लागून तांका बारीक नदरेन पालतावचे पडटात. आदल्या काळार तुपे कासवूय मेळटाले ते आतां दिश्टी लेगीत पडनात.

मिर्गार फकत कुल्ल्यो धरपाकूच एकाद्या व्हाळाक दिपकावणेक वयतात. झरी उमळून व्हाळ व्हांवपाक लागतकच धडेक बीळ मारून राविल्ल्यो कुल्ल्यो भायर सरतात... दिपकावणेक गेल्यार शेंकड्यांनी कुल्ल्यो धरपाक मेळटात. मिर्गार बिळांतल्यान भायर आयिल्ली कुल्ली पळना. ती दिपकावतकच तशीच रावता. म्हादयच्या देगणांत अशे कांय कुल्ल्यांचे व्हाळ आसतात. ह्या व्हाळांक मोठ्या प्रमाणांत कुल्ल्यो आसतात. खंयच्या व्हाळांक कुल्ल्यो आसतात हें त्या त्या वाठारांतल्या लोकांक ज्युस्त खबर आसता. जाचेकडेन

पेट्रोलमास दिवो ना ते बॅटरे दिवो, चिमणेचो दिवो वा चुडी पेटोवन लेगीत कुल्ल्यो धरपाक वयतात.

म्हादयच्या देगणांनी हरंदरांनी पावस पडपाक लागतकच न्हंय भरून व्हांवता. धिक्क्या-धिक्क्यान न्हंयची पातळी वाडटा. न्हंय भरतकच मुखार ऑक्टोबर म्हयनो मेरेन दिपकावणी करपाक मेळना. पावसाळो सोपतकच आनी न्हंयचे उदक देंवपाक लागतकच झोतीच्या पुरणीचें नामो - निशाण उरना. वांयगण्या पुरणीनी कुश्यारें, रेंव, रेबो, तसोच कालवांय येवन पडटा. ह्या पुरणीनी कांय कडेन उदक सांठावन उरता. न्हंयचे तडिनी उदक कमी आशिल्ल्यान दसऱ्या - दिवाळेकडेन दिपकावणेक भोंवपाक मेळटा. नोव्हेंबर ते फेब्रुवारी पुरणी रोपून जाय मेरेन दिपकावणी बरी करपाक मेळटा. पुरण शेत न्हंयच्या दोनूय तडिनी जंय जागो आसा थंय करतात. ताका लागून दिपकावणेक भोंवपाक तसो बरो जागो कमीच उरता. खराड्यो आनी देंवण्यांच्या जाग्यांचेर थोडो भोव जागो आशिल्ल्यान थंय दिपकावणी करपाक मेळटा.

शिंयाळ्या दिसांनी दिपकावणेक भोंवपाची मजा वेगळीच आसता. ह्या दिसांनी बारीक शेतकां भिऱ्यांनी पुरणीच्या घोल्यांनी जंय उदक आसा थंय भोंवतात. हीं शेतकां शेणूल घालून धरपाक मेळटात. शेणलाचो मारो मोठो आनी शेतकां आंगलोटान बारीक आसा अशावेळार तीं शेणलाच्या मारातल्यान तोंपता आनी पळ काडटा. गरोवपी आसा ते हांयसां धरपाक म्हण दिपकावणेक भोंवतात. गरोवंक वचपाचें आसा जाल्यार तिनसांजच्या वेळार हांयसां धरून मागीर गरोवणेक बसतात. कांय जाण दुसरे दीस गरोवंक वचपाचे आसा जाल्यार पयले राती जाय तितलीं हांयसां धरून दवरतात आनी गरोवंक वयतात.

दिपकावणेक वयतल्यांक न्हंयत खंय देंवपाचें आनी दिपकायत दिपकायत खंय मेरेन वचून कशें वयर सरपाचें हाचो अदमास आसचो पडटा. जंय देंवता थंयसून वयर दिपकायत वयतलो जाल्यार भोंवतना आलतडच्यान पलतडी खंयच्या जाग्याचेर वचपाक मेळटा हेंवूय खबर आसचें पडटा. ह्या गजालींक लागून दिवो धरपी आनी माशे धरपी दोगूय अणभवी आसचे पडटात. दिपकावणेक सदांच सकयल वचून न्हंयतल्या पात्रांत भोंवत भोंवत वयर चलत येतात. हाचें फाटलें मुखेल

कारण म्हळ्यार न्हंयचें उदक सकयल व्हांविल्ल्यान पात्रांत माशे बरे तरेन पळोवपाक मेळटात. वयल्यान सकयल चलतकच उदक खदूळ जावन सकयल कांयच दिश्टी पडना.

खंय देंवून खंय वयर सरपाक जाय ह्या म्हायते वांगडाच म्हादयच्या पात्रांत खंयच्या जाग्यांचेर कसले तरेचे माशे मेळूं येतात हाचीय खोलायेन म्हायती आसची पडटा. कांय माशे विशिश्ट अशा जाग्यांचेर मेळटात. ह्या जाग्यांचेर पावतकच सवकासायेन पांय घालून त्या माश्यांक शेणूल घालून धरचे पडटात. खरच्याणी वा खरचो हो मासो रेब्यांत, रेवेंत, वा रेबो मिश्र रेवेंतूच आशिल्लो पळोवंक मेळटा. कोंडींच्या मुखावयलो जागो वा जंय रेंव सांठावता अशे कांय थारावीक जागे आसतात. खरच्याणी हो मासो झुप्प करून नदरेक पडना. ह्या माश्यांक बारीक नदरेन नियाळचो पडटा. हो मासो रेवेंत वा रेब्यांत मांडून आसता. ताचे फाटीचो कणो आनी मुखावयली बोडकी तितलीच रेब्यावयर दिसता. ह्या जाग्यांचेर पावतकच चाल सवकास करून कंबर बागवोन तिका बारीक नियाळून धरची पडटा. ह्या खरच्याणेचेर ल्हवूच शेणूल घालून एकाच वेळार एक हात बोडकेकडेन आनी दुसरो हात शेपडेवयर व्हरून तिका थंयचे थंय चिड्डून धरची आसता. चुकून खंयचोय एक हात पयलीं पडलो जाल्यार तीं खरच्याणी शेणूल उखलून पळ काडटा. तिका धरपाक हात घालतना तो एक विशिश्ट पध्दतीन घालचो पडटा. हाताचो आकांडो आनी आकांड्या कुशीच्या बोटांच्या जुस्त मदीं तिका घेवन धरची आसता.

खराडेर जंय चाळचे गुंडे आसात त्या गुंड्या पोंदा मोळये हे माशे आसतात. हे मोळये फकत ह्या गुंड्या पोंदाच रावतात. आनी गुंड्यांवयलो शेळो खाल्ला त्या गुंड्यापोंदा निश्चीतूच मोळयो आसतलो असो अदमास करून त्या गुंड्यावयल्यान शेणूल घालतात. तो शेणूल घातिल्लो गुंडो मात्सो हालयतात. गुंडो हालयतकच पोंदचो मोळयो भायर सरता आनी शेणलाक तोंपता... जंय तो तोंपता थंय त्याच वेळार हात घालून ताका धरचो पडटा. हात घालपाक वेळ केलो जाल्यार शेणूल उखलून तो पळ काडटा. वयल्यान काळसो, पोटाकडेन धवो आनी आकारान पांयाच्या आकांड्या येदो हो मासो खावपाक खूबच रूचकर आसता. मोळयांच्या जाग्यार पावतकच दिव्याकार सवकास भोंवता. एक एक गुंडो हातान परतीत मुखार वयता.

गुंडो परतकच पोंदा आशिल्लो मोळयो एक तर कुशिया गुंड्या पोंदा वयता वा थंयच मांडून रावता. ह्या मोळयांकय खरच्याणेवरीच हात घालून धरचे पडटा. खराडेचेर सुसेगाद भोंवून गुंडे परतील्यार मोळये चड प्रमाणांत मेळटात.

ह्या चाळच्या गुंड्यापोंदा मोळये जरी मेळ्ळे तरी ह्या गुंड्यांतल्यान भोंवतना सांबाळून भोंवचें पडटा. गुंड्यांचेर शेळो दाटिल्ल्यान पांय एक सारके निसरतात आनी परत परत गुंड्यांचे खांचीक वयतात. ह्या गुंड्या वयल्यान चलतलो जाल्यार कशे तरेन पांय घालपाक जाय हाचो अदमास दिपकावणेक भोंवतल्यांक आसचो पडटा. न्हंयचें पात्र उथळ आनी रूंद आसल्यार त्या जाग्यार झीग-जाग पद्धतीन भोंवचे पडटा. झीग-जाग पद्धत म्हळ्यार आडवे कोंडीवटेन वचून आसलें तशे तडीवटेन येवप... परत कोंडीकडेन... परत तडीवटेन... अशें भोंवतकच पात्रांतलो चडसो जागो भोंवपाक मेळटा. तड घेवन उबो चलत रावलो जाल्यार कोंडी वटेतले माशे चुकूंक शकतात.

तडीन भोंवता-भोंवता एकादो शिवड दिश्टी पडटा. शिवड म्हळ्यार मोटी वागी. हे वागयेक मुखार लांबचे लांब मिशयो आसतात. तशेंच ताका दोन काळे दांगे आसतात. ह्या शिवडाक धरपाक अणभवी शेणलाकार जाय पडटा. शिवडावयल्यान शेणूल घालप म्हळ्यार अर्दे काम जालें म्हणपाचें. कारण तो आपल्या आंगार शेणूल सहसा घालपाकूच दिना. शेणूल घालतकच ताका फाटले वटेन हात घालून उखलचो पडटा. शिवड हो फाटल्या पांयांनी पळटा...हें खबर नाशिल्ल्या मनशान जर ताका धरपाक फुडल्यान हात घातलो जाल्यार शिवड फाटल्यान शेणूल उखलून पळ काडटा.

घोळशें हो मासो चडसो जोडयेन भोंवता. खराडेर जंय उदक खळखळून व्हांवता वा जंय न्हंयक बांद घातला त्या जाग्याचेर घोळशीं आसतात. घोळशीं दिपकावतकच चडशीं पळनात. तीं तशींच उदकात मांडून रावतात. तीं चाळवल्लीं आसत जाल्यार मात पळपाची शक्यताय आसता. कोंडिच्या कुशीक एकाद्या घोल्याक मरल हो मोठो काळ्या कोराचे मासो आपल्या पिलावळीक घेवन आसता. तिच्या वांगडा वीस - पंचवीस पेटे आसतात. अशे पेटे आसतकच ती दिव्याच्या लागीं रावना. एकुलयी मरल आसत जाल्यार ती

मांडून रावता. ती कमरभर उदकांत मांडून राविल्ली आसल्यार आनी अणभवी शेणलाकार आसल्यार तो शेणूल घेवन ल्हवूच बुडटा आनी झोपय मारून तिका धरता. शेणूल घालपाक शेणलाकार यशस्वी जालो जाल्यार ती हाताक मेळटलीच म्हण खात्री कोणाच्यान दिवं नज. म्हादयच्या उपन्हंयांनी काय लोक दिपकावणेक वांगडा त्रिशुलावरी केल्लो भालो घेवन भोंवतात. अशी मरल वा हेर मासो चड उदकांत दिसतकच त्या भाल्यान ताका थंयचे थंय चिड्डितात...

अळय हो ल्हान मासो पात्रांत वेगान आडवो-तिडवो भोंवता आनी दिव्याचो उजवाड पळोवन मदींच पिटीक करून उडकी मारता. हे अळयेक धरतलो जाल्यार संद मेळटा ती पळोवन वयले वयर तिचेर शेणूल उडोवन तिका धरची पडटा. दिपकावणेक भोंवतना चुकून शेंगाळी दिसता. तोंडाकडेन दोनूय वटांनी मिशयो आशिल्ले हे शेंगाळेक गळ्याकडेन दोन वटानी दोन 'सुकां' आसतात. तिका धरतना हीं सुकां हाताक तोंपत जाल्यार आकांताचे चटके बसतात. एक सारको हात सणसणपाक लागता. शेंगाळी सूक मारीत म्हण भयान तिका कोण धरूक सोदिनात. एकादे कोंडीचे तडीर जोडयेन काळुंड्रां दिपकावणेक दिश्टी पडटात. तीं कमी उदकांत आसल्यार तांकां धरपाक मेळटा. आदल्या काळार दिपकावणेक काळुंड्रां मेळटालीं आतां तीं म्हादयच्या पात्रांत दिश्टी पडनात.

म्हादयचे तडीर रावप्यांक दिपकावणेची हौस वेगळीच. माशे धरपाचे हे पद्धतीन वेगळीच एक उमेद आसता. दिव्याच्या उजवाडान रातचें न्हंयचें पात्र भोंवप. दिपकावणी काळखे रातीची करपाची आशिल्ल्यान न्हंयचें पात्र तो परिसर त्या दिव्याच्या उजवाडान वेगळोच भासता. शिंयाळ्या दिसांतले दिपकावणेकूय वेगळोच रंग आसता. न्हंयच्या पात्रांतल्यान येवपी ती उब... आंगाक एकसारकी तोंपपी ती थंडी वेगळीच आसता... आदल्या काळार लोकांकडेन पेट्रोलमास दिवो नासताले. त्या काळार खंय लोक सुके बरगेल्ले कणकीचे वेळू काडून ताच्यो बडयो तयार करताले. धा - पंधरा बडयो एकठांय बांदून तांची चूड तयार करताले. ही वांवभर लांबायेची चूड पेटोवन आपल्या कंबराक बांदताले. आनी न्हंयच्या पात्रांत दिपकावणेक देंवताले... अशे तरेचे दिपकावणेक एकलोच आसतालो. हे चुडिच्या उजवाडान माशे धरप

जाताले. चूड जशी चळटा तशी ती वयर काडटाले. दोग जाण आसल्यार एकलो चूड दाखयतालो आनी दुसरो शेणलान माशे धरतालो. आदल्या काळार न्हंयत माशेय तशे मोठे प्रमाणात आशिल्ल्यान आनी खावपी तोंडां कमी आशिल्ल्यान थोडी सुवात भोंवतकच खूब माशे मेळटाले.

पत्र्याचें ल्हान लात एकेवटेन फोडून तातूंत पेट्रोलचो दिवो वा चिमणी दवरताले. ही चिमणी घेवनूय आदल्या काळार दिपकावणी करताले. पत्र्याचें लात मुखावयल्यान फोडिल्ल्यान चिमणेचो उजवाड मुखारूच पडटालो. ह्या उजवाडाच्या आदारान न्हंयच्या पात्रांत दिसपी माशे धरप जाताले. आयज कांय लोक बॅटरे दिवो घेवनूय दिपकावणी करतात. एकट्यान बॅटरे दिवो पेटोवप आनी दुसऱ्यान शेणूल घालून माशे धरप... एकटोच आसल्यार मासो दिसतकच तोंडात बॅटरेदिवो धरून माश्याचेर शेणूल घालप आनी त्या माश्याक धरप. पूण अशे तरेची दिपकावणी कमी प्रमाणांत जाता.

हांवें वयर म्हळां त्या प्रमाण ही दिपकावणी फकत काळखेरातीच जाता. मळबात चंद्र आसतकच आनी न्हंयच्या पात्रांत चात्रे पातळटकच दिपकावणेक वचनात. आदल्या काळार कमी प्रमाणात दिपकावणी जाताली. आयज लोकांच्या घरा घरांत पेट्रोलमास दिवे आशिल्ल्यान दिपकावणी मोठ्या प्रमाणात जाता. दिपकावणेक वचून माशे हाडप आनी रोकडेच ते रांदून खावप अशी पद्धत म्हादयच्या देगणांत अस्तित्वांत आसा. वयर हांवें दिपकावणेची महती सांगल्या हें खरें आसलें तरी म्हादयच्या पात्रांत दोन कारणांक लागून दिपकावणी कमी जाल्या. एक, म्हादयच्या पात्रांत उबारिल्ले बांद आनी दुसरें ह्या बांदाक लागून इतिहास जमा जाल्ली पुरण शेतवड. म्हादयच्या पात्रांत बांद उबारिल्ल्यान उदक तुडूंब भरिल्ल्यान न्हंयच्या तडिनी दिपकावणी करपाक मेळना. पुरण शेतां कसोवपाचीं बंद जाल्ल्यान मिर्गावयले दिपकावणेचे जागे आतां कायमचे ना जाल्यात. न्हंयच्या पात्रात स म्हयने उदक मुगून उरिल्ल्यान न्हंयच्या पात्रांत देंवपाक मेळना. तडीय शेणून गेल्यात. नुस्तें मेळपाचे पारंपारीक जागे उदकापोंद, गेल्यात. खराड्यो आनी पारय नाजाल्यात. फुगिल्ल्या उदकाक एका म्हयन्या उपरांत कुशिल्लो वास मारता. उदक दाट जाता. सगळे फांटे उदकांत भरिल्ल्यान खंयच वचपाक शक्य जायना. तडिवयल्या

पारंपारीक पद्दतीन माशे मारपी लोकांचें हें दुखणें जालां.

खुबे

कोंडिंच्या तडीक वा पात्रांत मोठीं मोठीं खडपां आसात अशा कोंडिंच्या तळाक रेब्याचो थर पातळिल्लो आसता. रेंव आनी रेबो दाटिल्ल्या ह्या कोंडिनी काळे खुबे मोठ्या प्रमाणात आसतात. म्हादयच्या पात्रात खुब्यांच्यो म्हण कांय कोंडी आसात. सावर्डें - तार ह्या वाठारांत धवळांतली आनी दुऱ्याची कोंड अशो दोन म्हत्वाच्यो कोंडी खुब्यां खातीर फामाद आसात. जानेवारी ते एप्रील अशे चार म्हयने ह्या कोंडितले खुबे काडटात. हे खुबे काडपाक बुडेल्यांची गरज आसता. खुबे बुडून काडप्यांकडेन चार म्हत्वाच्यो गजाली आसच्यो पडटात. पयले सुवातेर खुबे काडप्यांक उदकांत पेंवपाक कळचे पडटा. कसलोच मनान भंय बाळगिनासतना बूड मारून भितर खरीक वयचें पडटा. उदकांत बूड मारतकच भितर उदकापोंदा रावून दम धरचो पडटा. निमणे सुवातेर, रेब्यांत वा फातरांचे खांचीक हात घालून खुबे वळखुपाक कळचें पडटा. पेवूंक आनी बूड मारून दम धरपाक कळप्यांक पोंदचे खुबे काडपाक कळटाच अशें ना. बूड मारतकच खंय आनी कसो हात घालप... हाताक खुबे लागतकच ते वळखप कसे? ही म्हायती बुडेल्याक आसची पडटा. बूड मारतलो जाल्यार स्वास पोटांत घेवन सकयल तकली करून तशेंच दोळे उदकांत उक्ते दवरून नेटान खरीक वयचें पडटा... खरीक पावतकच अदमासान खुबे सोदचे आसतात. बुडेली आपले तांकी प्रमाण भितर उदकांत दम धरून रावता. बुडेली जितलो चड वेळ उदकांत रावता तितलो तो खुबे चड घेवन वयर येता. तसो बरो बुडेली आसल्यार एका बुडणाक एका वांगडा स-सात खुबे घेवन वयर येता. बुडेली आपल्या वांगडा पिशवी व्हरना. पिशवी घेवन गेलो जाल्यार ती कशी सांबाळची हो प्रस्न. काडिल्ले खुबे घालपाक एकतर भेंडाक वालो वा तुवालो बांदून तो घोंटी तयार करता.

एक दोन बुडणां मारतकच एका विशिश्ट जाग्यार खुबे आसात हें बुडेल्याक रोकडेंच कळटा. खुबे हाताक लागतात अशें कळटकच थंयच बुडणां मारून खुबे काडप जाता. खुबे मेळना जाल्यार तो जागो बदलून दुसऱ्या जाग्यार वचून

बुडटात. कोणूय खुबे काडून घेवन गेला आसत जाल्यार त्या जाग्यार खुबे मेळपाची शक्यताय इल्ली उणी आसता.

आपलेच्यान बूड मारून खरीक वचूं येता असो अदमास करून बुडेली बुडपाचो जागो निश्चीत करता. ल्हान भुरगे मारथेंभर उदकांत बूड मारून खुबे काडटात. कांय फावट धडेच्या रेब्यांत वा रेवेंत हात घालून खुबे पोरशेतात. कमी उदकांत ल्हान जाल्यार चड उदकांत मोठे खुबे मेळटात. उदकांत बूड मारतना बुडेल्यान म्हत्वाची एक गजाल लक्षांत दवरची पडटा, ती म्हळ्यार ज्या जाग्यार बुडटा थंय पोंदा खडपां आसल्यार सांबाळून पोंदा वयचें पडटा. पोंदा लाकडां बी ना मूं? हाचो पयलीं अदमास घेवचो पडटा. ह्या गजालींची जाण नासत जाल्यार एकाद्या तळपार तकली वा तोंड आपटूं येता. तशेंच लाकडाचो देळो दोळ्यांत भरूं येता... वा हात पांय त्या लाकडांनी शिरकूं येतात.

बुडेली एक सारको बुडी मारतकच तो वळटा आनी परत परत बूड मारून ताचे दोळे तांबडे लाल जातात. ताच्या नाकांतल्यान शेंबूड येवपाक लागता. कान गप्प जावन किणकिणपाक लागतात... थंड उदकांत बुडून आंग-शेळता... अशा वेळार कानात उदक वयचें न्हय म्हण कांय बुडेली कानात कापसाचे बोळे घालतात. तकलेंत उदक झिरपचें न्हय म्हण कांय जाण तकलेक खोबरेल तेल घालून बुडटात. बुडून बुडून आंग गोठेवचें न्हय म्हण बुडेली दनपारच्या वेळारूच खुबे काडपाक वयतात. कारण माथ्यार वयर वताचो रखरख आशिल्ल्यान न्हंयच्या पात्रातलें वयलें उदक गरम आसता. दोग जाण बुडेली देड - दोन वरां बुडल्यार दोनशे ते अडेचशें खुबे काडटात.

खुबे कांय कोंडिनीच मेळटात हें जरी खरें आसलें तरी न्हंयच्या पात्रांत जंय कांय कडेन धडो आसात आनी त्या धडांचेर वयर तेकून शेरणिचीं तशेंच हेर झाडां आसात अशा जाग्यांचेर झाडाच्या पाळांक लागून चरमा तयार जातात. ह्या चरमांनी सकयल उदकांत आशिल्ल्या रेब्यांक आनी रेंवटाक लागून थंय खुबे आसरो घेवन रावतात. अशो धडो सोदून काडून त्या धडेतल्या रेब्यात हात घालून खुबे काडटात. अशा जाग्यांचेर ल्हान आनी लांबोडये खुबे मेळटात. मोठ्या खुब्यांचो रंग काळो आसून तांच्या दोनूय अर्दान धव्या कोराचीं

म्हादय न्हंयत मेळपी काळे खुबे

खतां आसतात. ल्हान खुब्यांक हळडुवी सया मारता. पावसांत न्हंयक हुंवार येतकच हे खुबे व्हांवून वचून खराड्यांचेर पडटात... उदक देंवतकच हे खुबे वेंचपाक मेळटात.

बुडून काडिल्ले वा चरमांतले पोरशेवन काडिल्ले खुबे घरा हाडून ते तोपांत घालून तातूंत उदक ओततात. खुबे उदकांत दवरतकच ते आपशींच तोंडा उगडटात. आनी तांच्या भितर आशिल्ली रेंव वा रेबो भायर सरता. उदकांत घाली नासतना खुबे रांदले जाल्यार ते खातना रेंव चरचरपाची शक्यताय चड आसता. ह्या खुब्यांचीं मांसा एक तर तळटात, तव्यार घालून भाजतात वा मसालो घालून तांची शागोती करतात...

धोणू बाणान माशे मारप

सत्रेची वा हेर कसलीय घट तार वा सरी घेवन तांच्या दोनूय पोतांक तांवस, सूत वा दोर बांदून धोणू तयार करतात. दुसरी एक मोटवी सरी घेवन ते सरयेचें मुखावयलें पोंत तापयतात. तें तापयल्लें पोंत धाडावन ताका पातळ तोंक काडटात आनी ताचो बाण तयार करतात. हो धोणू आनी बाण घेवन दिसाचो न्हंयच्या पात्रांत धिपरभर उदकांत सवकासायेन भोंवतात वा तडीर वयर रावून पात्रांत भोंवपी माशांक पालतायतात. एकादो मासो माऱ्या भितर येतकच बाण ओडीर काडून अचूक तीर धरून त्या माशाचेर सोडटात. बाण पयस उदकांत वचून शेणचो न्हय म्हण बाणाच्या फाटल्या पोताक तांवस नाजाल्यार दोर वा सूत बांदतात. अशें करतकच बाण उदकांत पयस गेलो तरी फाटल्या सुताक लागून बाण परत

धोणू बाणान माशे मारताना

मेळपाक मजत जाता.

म्हादयच्या देगणांतले ल्हान भुरगे मजा म्हण असले बाण तयार करतात आनी तडीर भोंवपी धाडे, बेलां, शेतकां असल्या माश्यांक बाणान मारतात. अशे तरेचे हे माशे मारपाचे पद्दतीन खुबच कमी माशे मेळटात. आदल्या तेंपार खंय कोंड्याचो वा कणकिचे बडयेचो मोठो धोणू तयार करताले आनी बडयेच्या बाणाक मुखार लोखणाचें पातें जोडटाले. अशे तरेन केल्ल्या ह्या धोणू बाणान मोठे माशे मारताले. आयज ही पद्दत काळाभायरी जाल्या.

फारान मरल मारप

म्हादयच्या पात्रांत जंय कोंड आसा आनी ते कोंडिचे तडीर रूखावळ आसा... ते कोडितलें उदक संथ व्हांवता... अशा जाग्यांचेर मरल हो मासो आसता. सकाळच्या वेळार सुर्याचीं किर्णां न्हंयच्या पात्रांत पडटकच ही मरल बोणाक येता. संथ व्हांवपी पात्रांतल्यान कितेंय व्हांवत वयता वा एकाच जाग्यार थिरावलां आसत जाल्यार तें भक्ष समजून

मरल पोंदच्यान नेटान वयर येवन तें भक्ष गिळटा. हे प्रक्रियेक मरलीन बोण मारलें वा बोणांक मरल येता अशें म्हणटात. मरल हो काळशा रंगाचो चेपटे बोडकेचो मासो पांयाचे पोवटे येदो लेगीत मोठो आसता.

हो मासो खंय आनी केन्ना बोणाक येता हें थळाव्या लोकांक जुस्त खबर आसता. बोण मारपी ह्या माश्याक दोन तरेन धरतात. मरल बोणाक येताच तिचेर फार मारप. जाचेकडेन आर्म आसा अशें कांय जाण आर्मांत शेज्यांचो फार भरतात आनी हे मरलीक मारपाक कोंडिचे देगेर बसतात. आर्माच्या चापार बोट दवरून मरल बोणाक केन्ना येतली हाची दोळ्यांत तेल घालून वाट पळयतात. मरल वयर येवन बोण मारतांच आर्माचो चाप ओडटात... फार मारतकच आर्मांतले शेरे पसरून न्हंयच्या पात्रांत रिगतात आनी ते शेरे लागून मरल थंयचे थंयच मरता... मरल पडल्या म्हण कळटकच आर्म थंयच दवरून ते मरलीक काडपाक उदकांत देंवतात... अशे तरेन मरलीक मारपी कांय लोक आसात. ह्या माशाची पुराय म्हायती आशिल्ल्यान अशे तरेन फार मारून त्या माशाक मारपाक तांकां सोपें पडटा.

कांसव धरप

म्हादयच्या पात्रांत जड्डे कांसव मोठ्या प्रमाणात आसात. गिमाळ्या दिसांनी हे कांसव म्हादय न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्या कोंडिंनी रावतात. हे कोंडिंचे धडेर खडपांची रांग आशिल्ल्यान त्या पेडिनी ते आसरो घेतात.

मिर्गाचो पावस कोसळटकच झरी फुट्टात. न्हंयच्या फांट्यानी तशेंच पुरण शेतांनी उदक भरता. अशा वेळार हे कांसव थंडायेक लागून चरवलीक भायर सरतात. दिपकावणेक वतकूच हे जड्डे कांसव पुरण शेतांनी वा फांट्यांनी भोंवतना पळोवंक मेळटात. मिर्गाचे संदेर रूमड फळांचो भार जाता. रूमडां पिकून झडटकच रूमडाच्या पोंदा तांची रास पडटा. हीं रूमडां खावपाक रातच्या वेळार हे कांसव थंय येतात.

कांय लोक हे कांसव धरपाक रूमडाच्या पोंदा भोंवून कांसव सोदतात.

हांवें वयर म्हळां तशें, गिमाळ्यात कांसव फातरांच्या पेडिनी रावतात. म्हादयच्या देगणांत रावपी कांय लोकांक

ह्या कांसवांची पुराय म्हायती आसता. कांसव खंयच्या पेंडिनी आसात हांचो तांकां अदमास आसता. कांसव भायर भोंवपाक येता आसत जाल्यार रेवेंर वा रेब्यांत लागिल्ले तांचे पावलटीवयल्यान ते ज्युस्त तांची परिक्षा करतात. अशी पारखणी करतकच ह्या वाठारांत कांसव आसात असो अदमास काडटात. मुखार पेडीचो अदमास काडटात. ह्या जाग्यार अमुकच कडेन आशिल्ले पेडीत कांसव आसात अशी खात्री करून उदकांत बुडून भितर पेडींत रिगतात. आनी थंय आशिल्लो कांसव घेवन भायर येतात. एका पेडीत ल्हान व्हड चार-पांच लेगीत कांसव आसतात.

अशे तरेन बुडून पेडीतले कांसव काडपाक बुडेली खुबच अणभवी आनी धिराचो आसचो पडटा. बुडून पेडींत भितर गेलो आनी थंय आडखळून उरलो जाल्यार जीव व्हगडावपाची पाळी येवं येता. पेडीतले कांसव धरतलो जाल्यार कांसवांचो पुराय अभ्यास आसचो पडटा असो अभ्यास आशिल्लोच पेडीतल्या कांसवांक भायर काडपाक शकतात.

धरिल्लो कांसव पळचो न्हय म्हण ताका परतो घालतात. कांसवाक हुंदारो घालतकच तो हातापायांची हालचाल करिना. धरिल्ल्या कांसवाक घरा हाडटकच ताका मारचे पयलीं एक तर उदक आशिल्ल्या पिंपात घालतात वा फाटले वटेन ताच्या कट्ट्याक बुराक मारून सरयेन बांदून घालतात. ताची शागोती करतलो जाल्यार ताचें कट्टें फोडचें पडटा. कांसवाच्या ह्या कट्ट्याक वैजकी गूण आसात. पांयाच्या तळव्याक कांसफोड जायत जाल्यार हें कट्टें झरोवन त्या दुखण्याक लायतात.

झोळणें मारप

म्हादयच्या देगणांनी हरंदरांनी पावस कोसळपाक लागतकच म्हादय न्हंयक हुंवार येता... न्हंयचें पात्र भरून उदक न्हंयचे कुशीक आशिल्ल्या फांट्यानी रिगता... ताचेकय चड उदक येतकच न्हंयचे तडीक आशिल्ल्या मळ्यातल्यान उदक व्हांवता... रस्ते बुडून उदक घरांनी रिगता... पळयता थंय उदकच उदक अशें चित्र दिश्टी पडटा... न्हंयचें रुद्र रूप पळोवन मन भंयान कांपरेता. गिमात संथ व्हांवपी हीच ती म्हादय न्हंय? असो मनाक प्रस्न पडटा.

उदक जळी मळी पातळून व्हांवतकच माशे धरपाक

थळावे लोक झोळणें मारतात. झोळणें म्हळ्यार झोळी... एखादी कांबळ, पातळ चादर वा साकाचें पातळ चिंतेल घेवन येतात. झोळणें मारपाक दोग जाणांची गरज आसता. कांबळीची घडी सोडयतात दोंय वटेन दोग जाण उबे रावून दोगूय धिपरभर उदकांत देंवतात. कांबळीचे एके वटेतलें पोत दोगूय उदकांत बुडयतात. कांबळीचें दुसरें अर्द हात वयर करून धरतात. उदका पोंदचे अर्द जमनीक तेंकयत तडी वटेन येतात आनी तडीक पावतकच झोळणें वयर उखलतात. अशे तरेन झोळणें मारतकच ल्हान माशे जे तडीक भोंवताले ते ह्या झोळण्यांत भितर येतात. झोळणें उखलतकच तातूंत आशिल्लें उदक सकयल निस्तता आनी बारीक माशे झोळण्यांत फडफडूंक लागतात...

म्हादयचें उदक खदूळ आशिल्ल्यान माशे नदरेक पडनात. ताका लागून झोळणें हें अदमासान मारचें आसता. झोळणें हें चड करून जंय उदक तुंबता थंयच मारतात. व्हांवत्या उदकाची झोत नेटान मारता थंय हें झोळणें मारपाक मेळना. झोळण्यांत बुरांटे, शेतकां, कुमाल्लीं असले बारीक माशे मेळटात. अशीं वीस - पंचवीस फावट झोळणीं मारतकच हुमणा पुरतें माशे मेळटात. कांबळीचेकय पातळ साकाच्या चिंतेलाचें झोळणें बरें आसता. हाचे फाटलें कारण म्हळ्यार चिंतेल झिळझिळीत आशिल्ल्यान तें ओडपाक बरें पडटा. असलें झोळणें ओडटकच तातूंतल्यान उदक निस्तता आनी हातिंचेर ताण येयना.

झोळणें हें फकत न्हंयक हुंवार येवन उदक वयर चडटा तेन्नाच मारतात. म्हादयच्या देगणांत ही पद्दत आतां खुबच कमी प्रमाणांत दिश्टी पडटा.

झिलेटीन घालप

‘घुडूमSS’ म्हादय न्हंय वटेन जाल्लो आवाज कानार येवन आदळटा. एक कि. मी. च्या आवांठातली धर्तरी हालता... सुकणीं, सावजां, जिवाणीं आनी किडी, मुयांच्या मना-काळजांत भंय दाटून येता... म्हादयच्या पात्रांत चार-पांच मिटर उदक फवारो कशें वयर उसळटा आनी आसलें तशें पात्रांत घालून घेता... उदकाचो उमाळो दाट रेब्याक वयर घेवन येता आनी पात्रार पातळटा. म्हादयच्या गर्भांत जाल्ल्या

ह्या झिलेटिनीच्या स्फोटाक लागून भितर कोंडीत आशिल्ल्या ल्हान-व्हड माश्यांचीं मडीं पातळटात... कांय खिणातूच म्हादयचें पात्र माश्यांनी धवें जाता. माशे दिसतकच घबाघब उदकांत उडयो पडटात... पात्रांत वयर उफेवपी तशेंच तळाक बशिल्ले माशे बुडेली बूड मारून वयर काडटात. माशे काडून जातकच थंयच माश्यांची वाटणी जाता. म्हादयचे तडीक किल्लून येवपी बिंबल काडून तिच्या वयल्या अर्दान गांठ मारतात. आपआपलो वांटो हे बिंबलीक गुंथून गांथन तयार करतात आनी माशे मेळिल्ल्याचो रूचयाळो आनंद मनात चाबडायत ते घरा परततात...

नोव्हेंबर ते मे म्हयनो मेरेन म्हादयच्या पात्रांत आतऱ्या पयऱ्यान अशे झिलेटिनीचे आवाज कानार सादत आसतात. हे आवाज कानार आपटतकीच कोणे तरी म्हादयत झिलेटिन घातली असो गांवचे लोक अदमास काडटात.

झिलेटिन घालून माशे मारपाची ही आधुनीक पद्दत सोपी आसली तरी ती विध्वंसक आनी घातकी आसा. न्हंयत झिलेटिन घालून माशे मारपाक चड कश्ट पडनात. म्हादयचे हे कोंडीत माशे आसतले असो अदमास करून झिलेटिनीचो स्फोट घडोवन हाडटात. झिलेटिन घालपाक झिलेटिनीची कांडी वा मेकळें आमोनिया, तोटी आनी वात मेळटकच जाली. तोटयेच्या वयले वटेतल्या तोंडात जाय तितलीच वात कातरून भितर सारतात. वात घट उरची म्हण तोटयेचें तोंड मात्शें चेंपयतात. वात घातिल्ली तोटी कांडयेक बुराक करून तातूंत भितर सारतात. कांडयेंत तोटी जाय तितलीच भितर

घालची पडटा. तोटी चड भितर मुगरल्ली जाल्यार वातूय तितलीच भितर वयता. अशें जालें जाल्यार लांबोडे वातीक लागून झिलेटिन वेळान पेटपाची शक्यताय आसता. तोटये सयत वात भितर घालतकच वातीक उजो लावन बेगी बेगीन ती उदकांत उडयतात...

झिलेटिन उडोवपाक विशिश्ट अशे जागे सोदून काडटात. हे जागे म्हळ्यार ल्हान-व्हड कोंडी. एकादे कोंडिचे धडेर उबो रावून माशे बोंड मारतात ते पळोवप आनी मासो बोंड मारता अशें कळटकच त्या जाग्यार आनीक माशे आसतले असो अदमास करून थंयच झिलेटिन उडयतात. झिलेटिन खंयच्याय वेळार घालिनात. ताका वेळकाळ लागता. झिलेटिन चड करून सकाळच्या मायत्याक उडयतात. हाचे फाटलें कारण म्हळ्यार सकाळच्या मायत्याक सुर्याचीं किर्णां न्हंयच्या पात्रांत पडतकच माशे त्या किर्णांत भोंवपाक येतात. दनपारच्या वेळार झिलेटिन उडोवपाची आसल्यार पात्रांत जंय सावळी दाटल्या तो जागो निवडटात. कारण दनपारच्या वेळार मासो सावळेक येवन थिरावता. सांजवेळार मात अंदाजान एक जागो निवडून झिलेटिन उडयतात. अशे हे तीन वेगवेगळे झिलेटिन उडोवपाचे वेळ आसले तरी सकाळचो वेळ हो सगळ्यांत बरो वेळ अशें समजतात. सांजवेळार कोणूय चुकून झिलेटिन घालून माशे मारतात.

झिलेटिन उडोवप्यांक खंयचे कोंडींत खंय झिलेटिन उडयल्यार माशे पडटले हें ज्युस्त खबर आसता. कांय अणभवी लोक झिलेटिन उडयले उपरांत अमुकच तरेचे माशे पडटले

झिलेटिनीच्या स्फोटांन मेल्लें मानगें

म्हण अचूक सांगतात. एकाद्या जाग्यार झिलेटीन उडोवपाची आसा आनी थंय माशे बोणाक येतात अशा वेळार पात्रांतल्या तितल्याच कुडक्याक तांदूळ वा मात्शें सुकलेलें शेण मोखून मारतात. अशे तरेन तांदूळ वा शेण पात्रांत मारतकच आडे कुशीक आशिल्ले माशे ती खावड खावपाक एकठांय जातात. त्या कुडक्यार माशे एकठांय जाल्यात आसतले असो अदमास करून झिलेटीन उडयतात.

कोंड मोठी आनी खोल आसल्यार आख्खे कांडयेचो वापर करतात. ल्हान कोंड आसल्यार झिलेटिनेची कांडी मदीं कातरून तिचे दोन कुडके करून ताच्यो वेगवेगळ्यो दोन झिलेटीनी तयार करतात. झिलेटीन उडयतना ती खुबच जतनायेन उडोवची पडटा. ती उडोवचे पयलीं झिलेटीन उडोवपी विडी वा शिगार पेटयता. एक दोन झुरके मारून शिगार बरें पेटयता. शिगार बरें जळ्ळां हें पळोवन वात शिगाराक लावन पेटयतात आनी वेळ काडीनासतना उदकांत जंय जाय थंय मोखतात. वात चड मोटवी दवरली वा जिलेटीन उडोवपाक वेळ केलो जाल्यार झिलेटीन वयले वयर वा हातांत धरल्या थंयच फुटपाची शक्यताय आसता. झिलेटीन हातांत फुटली जाल्यार हाताचें चपकूल फुटून ताच्यो तिस्त्यो वादल्यो जाता. उडयिल्ली झिलेटीन पात्रांत पडटांच फुटली जाल्यार पांच - स मिटर उदक वयर उसळटा आनी माशे मरनात. दुसऱ्या अर्दान, वात चड दवरून झिलेटीन उदकांत उडयली जाल्यार वातीक उदक लागून ती फूट नासतना उरपाक शकता.

झिलेटीन उदकांत उडोवचे पयलीं लागीं न्हंयच्या पात्रांत मनीस वा जनावर ना हाची खात्री करूनच झिलेटीन उडोवची आसता. जंय गांव आसा थंय म्हादय न्हंयची देंवणी आसतात. ह्या देंवण्यांचेर गांवचे लोक न्हावपाक, कपडे उमळपाक, आयदनां घांसपाक वा हेर कारणां खातीर आयिल्ले आसतात. ह्या देंवण्याक लागून कोंड आसा आनी थंय झिलेटीन घालपाची आसल्यार तशी देंवण्यावयल्या लोकांक सुचोवणी दिवची पडटा. ह्या सगळ्यांचें भान नासत जाल्यार अनर्थ घडूं येता.

ब्लास्टिंग करपाची तोटी आसल्यार झिलेटीन पयलीं कोंडीत जाय थंय उडयतात. ताचे पयलीं तोटयेक आशिल्ले वायरीक आनीक लांब वायर जोडटात. ही सगळी तयारी जातकच माश्यांचो अदमास घेवन बॅटरेच्या आदारान

झोळी

झिलेटीनीचो स्फोट घडोवन हाडटात. अशे तरेच्यो खुबच कमी झिलेटीनी न्हंयत फुटतात. हे झिलेटीनीचो एक फायदो म्हळ्यार तिका जाय थंय उडोवन जाय तेन्नाच तिचो स्फोट घडोवन हाडपाक मेळटा.

झिलेटीनीच्या स्फोटांत आडे कुशीक आशिल्ले ल्हान - व्हड सगळे माशे मरतात. कांय माशे वयर हुबतात जाल्यार चडशे माशे कोंडिचे खरीक तशेंच उरतात. पयस आशिल्ल्या माश्यांक कमी मार बशिल्ल्यान ते वयर पात्रांत येवन घुंवतात. झिलेटीन फुट्टांच माशे वयर हुबले जाल्यार पोंदा आनी माशे निश्चीतूच आसपाक जाय अशें समजतात. हे वयर हुबिल्ले माशे पेंवत वचून धरतात तर पोंदचे माशे बुडून काडपाचे आशिल्ल्यान झिलेटीन घालतना बुडेल्यांची गरज आसता.

एकादी खोल कोंड आसल्यार माशे बुडून काडपाक कुस्तार पडटात. अश्या वेळार वयर हुबिल्लेच माशे काडून समाधान मानचें पडटा.

झिलेटीन घालपाक शारांतले लोक खूब येतात. झिलेटीन खंय आनी कशी घालपाची हें तांकां खबर नाशिल्ल्यान ते एकाद्या गांवात येवन बुडेल्यांक सोदतात. बुडेली झिलेटीन उडोवपाचें आनी बुडपाचेंय काम करता. म्हादय न्हंयचे तडीर आशिल्ल्या गांवांनी अशे तरेचे बुडेली आसात. ह्या बुडेल्याक म्हादय न्हंयच्या कोंडिंची पुराय म्हायती आशिल्ल्यान झिलेटीन उडोवपाक बरें पडटा. हे बुडेली आपल्या कामाचे पैसे घेयनात. झिलेटीनीन माशे पडले जाल्यार फकत तांकां तांचो वांटो मेळटा.

झिलेटीनीक घोळशीं, तांबोसे, खडस, पोंगां, धाडे, बेलां ह्या धवश्या - तांबश्या माश्यां वांगडाच काडय, कांसव, मरली, मोळये, थिगूर असले काळे माशेय पडटात. काळे माशे झिलेटीनीच्या उमाळ्या वांगडा वयर येतात आनी आसले तशे खरीक वचून बसतात. ह्या माश्यांचो रंग काळो आशिल्ल्यान बुडून लेगीत ते मेळनात. पोंदा उरिल्ले ल्हान माशेय भितर तशेच उरतात. हे उरिल्ले माशे उदकांत फुगून हुबतात आनी ते कुसतकच न्हंयच्या उदकाक घाण मारपाक लागता.

म्हादयच्या ल्हान कोंडिनी जंय पोंदाक चाळचे गुंडे आसात अश्या जाग्यांचेर अर्दी झिलेटीन उडोवन मोळये मारतात. देंवण्यार जंय आयदना घांसतात वा कपडे उमळटात थंय धाडे वा पिट्टोळ खूब आसतात... अश्यां जाग्यांचेर सकाळीं फुडें झिलेटीन घालून माशे मारतात. जंय खोडां व्हांवत येवन पात्रात शिरकल्यांत अश्या जाग्यांचेर झिलेटीन उडोवन मोठे धाडे, घोळशीं वा तांबोशे मारतात. झिलेटीन जाय त्या जाग्यार आनी जाय त्या वेळार पडल्यार दोन तीन पाटले माशे मेळटात.

ह्यो झिलेटीनी खडये खातीर फातर फोडपाच्यो खणी चलोवपी क्रेशर मालकां कडेन वा मिनाच्या खण मालकां कडेन मेळटात. कांय मध्यस्त लोक ह्यो झिलेटीनी, तोटयो आनी वाती लोकां मेरेन पावोवपाचें काम करतात. हे मध्यस्त लोक झिलेटीनीच्यो कांडयो हाडून चोरयाण्यो विकिल्ल्यान त्यो खंय आनी कोणाकडेन मेळटात हें थळाव्या लोकांक खबर आसता.

झिलेटीनी विकपाक बंदी आसूनय आयजूय हो धंदो काय लोक बिनधास्तपणान करतात. कायद्याचे भिरांतेक लागून आदलेवरी ह्यो झिलेटीनी अश्यो उक्त्यार सर्रास मेळनात. ह्यो झिलेटीनी मेळना म्हण माशे मारपाचें बंद जावंक ना. आयज लोक खंयच्यान तरी आमोनिया फैदासतात आनी ताच्यो झिलेटीनी तयार करतात. हें आमोनिया डिजल वा केरोसीनात घालून कडयतात. कडक वताक दवरून सुकयतात. आमोनिया कडयतकच वा सुकयतकच तें घट जाता. हें सुकलेलें आमोनिया काचेच्या कॉटरांत भरतात वा प्लास्टीक कापेतीन घालून घट्ट आवळून बांदतात. ह्या बांदिल्ल्या आमोनियात तोटी आनी तोटयेंत वात घालून तिचो स्फोट घडोवन हाडटात.

हांवें वयर म्हळां तशें नोव्हेंबर ते मे अशे स-सात म्हयने ह्यो झिलेटीनी न्हंयच्या पात्रांत फुट्टात. पुर्तुगेज काळारूय अश्यो झिलेटीनी म्हादय न्हंयत फुट्टात अशें जाण्टेले सांगतात. झिलेटीन घालून माशे मेळटात हें जरी खरें आसलें तरी ह्या स्फोटांक लागून प्रचंड लुकसाण जाता. पयले सुवातेर त्या विशिश्ट जाग्यावयले माशे मरून वतात. त्याच वांगडा कांसव, मानगीं तशेंच हेर म्हत्वाचे ल्हान व्हड माशे मरण पावून तांची संतत कायमची ना जाता.

झिलेटीनीचे स्फोट आकांताचे आशिल्ल्यान म्हादयच्यो धडो कोसळटात... पात्रांतलीं खडपां फुट्टात, धडेर आशिल्लीं खडपां पात्रांत कोसळटात... पावसांत म्हादयक हुंवार येतकच ह्यो सयल जाल्ल्यो धडो उदकाच्या झोताक लागून तांची माती व्हांवून वचून हाचो परिणाम म्हण म्हादयचो प्रवाह वेगळेच दिकेन वळटा. असो न्हंयचो प्रवाह वळटकच झाडां-धडो खल्लून म्हादयचें पात्र रुंद जाता आनी बागायतीचें व्हड लुकसाण जाता. बागायतींची लागवड केल्ल्या मळ्यांच्या धडांक तेंकून झिलेटीन घातल्यार ह्या मळ्यांच्यो धडो कोसळून बागायतीचें मोठ्या प्रमाणांत लुकसाण जाता. लागीं घरां आसल्यार घरांच्या वण्टींक वेरो वयतात. वर्साक शेंकड्यांनी झिलेटीनी म्हादयच्या पात्रांत फुटिल्ल्यान अशे तरेन प्रचंड लुकसाण सोसचें पडटा.

म्हादयत मोठ्या प्रमाणात झिलेटीनी फुटिल्ल्यानच आयज म्हादयतले गरोवणेक, दिपकावणेक, कुळांक तशेंच

बाल्यांक माशे लागनात. आदल्या तेपार पारंपारीक पद्दतीनूच माशे धरताले. ताका लागून पोंगां, खडस, तांबोसे, घोळशीं, मरली असले माशे मोठ्या प्रमाणात मेळटाले. आयज असल्या माश्यांची संख्या खुबच कमी जाल्या. आदल्या काळार मोठीं-मोठीं मानगीं म्हादयचे कोंडिनी येवन आसरो घेतालीं. झिलेटिनीक लागून आयज तिंवूय दिश्टी पडनात. ह्या स्फोटांक लागून खडस, तांबोशे, पोंग सारक्या माश्यांनी आपलें रावपाचें ठिकाण बदलून म्हादयच्या वयल्या पात्रांत जंय मनीस पावनात थंय वचून रावतात. हाकाच लागून कर्नाटक हद्दीत म्हादयच्या देगणांनी कोंडीत ह्या माश्यांचीं भिरीं भोंवतना पळोवंक मेळटात.

झिलेटिनीच्या स्फोटांक लागून पारंपारीक पद्दतीन माशे मारपाचें लोकांनी इल्लें इल्लें कमी केलां. झिलेटिन घातल्यार चड कश्ट करीनासतना माशे मेळटात असो थळाव्या लोकांचो आयज समज जाला. ताका लागून कूळ, खुणकुटां लाकून माशे धरप तशेंच बालीं घालून माशे धरपाक कोण सोदीनात. ह्या बदलांक लागून पारंपारीक तरेन माशे मारपाचीं साधनां आनीक कांय वर्सांनी सासणाची काळाभायरीं जातलीं म्हणपाचो भंय उत्पन्न जाला. अशें जालें जाल्यार मुखावयले पिळगेक हीं साधनां आशिल्लीं म्हणपाची जाणीव लेगीत आसची ना. आयच्या भुरग्यांकूच ह्या पारंपारीक माशे धरपाच्या साधनांची खबर ना. म्हण्टकच फुडलो विचार करतकच दोळ्यां मुखार किरां-मोरां उबीं रावतात.

दुसरे वटेन झिलेटिनीचे स्फोट कमी जातले जाल्यार थळाव्या लोकांमदीं आनी म्हादयतले जीव संपत्तेविशीं म्हत्व तांचे मेरेन पावपाक जाय. सद्या अस्तित्वात आशिल्लो कायदो आनीकय इल्लो कडक करून झिलेटिनी घालपा पासून तांका आडावपाक जाय... झिलेटिनीचे स्फोट जावचे न्हय म्हण थळाव्या पांवड्यार हांव आनी म्हजे सांगाती इश्ट सदांच प्रयत्न करीत आसात. पूण कांय लोकांची मानसीकता आजूनय बदलूंक ना. गांव आशिल्ल्या जाग्यांचेर झिलेटिन उडोवपाचें इल्लें कमी जावन रानातल्या कोंडीनी झिलेटिन फोडपाचे प्रकार आतां वाडल्यात. कांय लोक म्हादयच्या वयल्या भागांत रानवाठारानी वचून झिलेटिन घालपाक लागल्यात तें बंद जावपाक जाय.

ब्लिचींग पावडर

हालींच्या काळार म्हादय आनी म्हादयच्या उप न्हंयांतले माशे मारचे खातीर मोठ्या प्रमाणात ब्लिचींग पावडर घालतात. उदक नितळ करूंक वापरपी ही पावडर माशे आशिल्ल्या उदकांत घालतकच ही पावडर माश्यांच्या दोळ्यांक बसता आनी माशे तडफडूंक लागतात.

गिमाळ्यांत उपन्हंयो सुकूंक लागतकच मदीं-मदीं कोंडकां तयार जातात. ह्या कोंडांनी ही पावडर घालतकच माशे मरतात. म्हादयच्या पात्रांतले माशे मारपाचे आसल्यार पयलीं बालें घालून तडीक माशे आडावन धरतात. ह्या आडायल्ल्या जाग्यार ब्लिचींग पावडर भरशितात. तितल्याच कुडक्याक पावडर घालतकच थंय आशिल्ल्या माश्यांच्या दोळ्यांक नेटान चुरको बशिल्ल्यान ते पळपाक सोदतात आनी बाल्याक वचून फारवतात... बालें घालूंक नासलें जाल्यार ते माशे घुंवतात आनी काय वेळान मरतात. एप्रील 2010 च्या म्हयन्यात म्हादयच्या पात्रांत भोंवतना एक गजाल कानार पडली. कांय लोक इलेक्ट्रीक शॉक दिवन माशे मारतात. बागायतींक लागून म्हादयचे तडीर मोटर पंप आसात. त्या इलेक्ट्रीक पंपाकडेन कांय लोक लांब वायर घेवन वयतात आनी त्या वायरीतल्यान करंट सप्लाय करून वायेरीचीं दुसरीं पोतां न्हंयत बुडयतात. अशें केल्ल्यान लागीं लागसारचे माशे शॉक लागून मरतात झिलेटिन, ब्लिचींग आनी शॉक दिवप हो कायद्यान गुन्हो आसून असलें कर्तूप करपी व्यक्तींचेर कडक कारवाय जावंक जाय.

ह्या ललित लेखा वरवीं म्हादयतले माशे तशेंच माशे धरपाच्या तंत्राचेर खोलायेन उजवाड घालपाचो हांवें यत्न केला. ह्या तंत्राच्या वेगवेगळ्या आंगांचेर खोलायेन विचार केल्यार हीं साबार तंत्रां कितलीं पोरणीं आनी आंतीक आसात हाचे आमी अदमास काडूं येता. ह्या वाठारांत मेळपी ह्या तंत्राचो तुलनात्मक अभ्यास हेर वाठारांतल्या पारंपारीक तंत्राकडेन केल्यार कितें तरी हाताक लागूं येता. ह्या तंत्रांचो उगम, विकास आनी वेगळेंपण हाचेविशीं बरीच म्हायती मेळून पारंपारीक तंत्राचेर उजवाड पडपाक मदत जातली. हो म्हजो लेख हे दिकेतलें पयलें पावल अशें म्हाका दिसता.

म्हादयच्या देगणांतले लोकउत्सव

आ

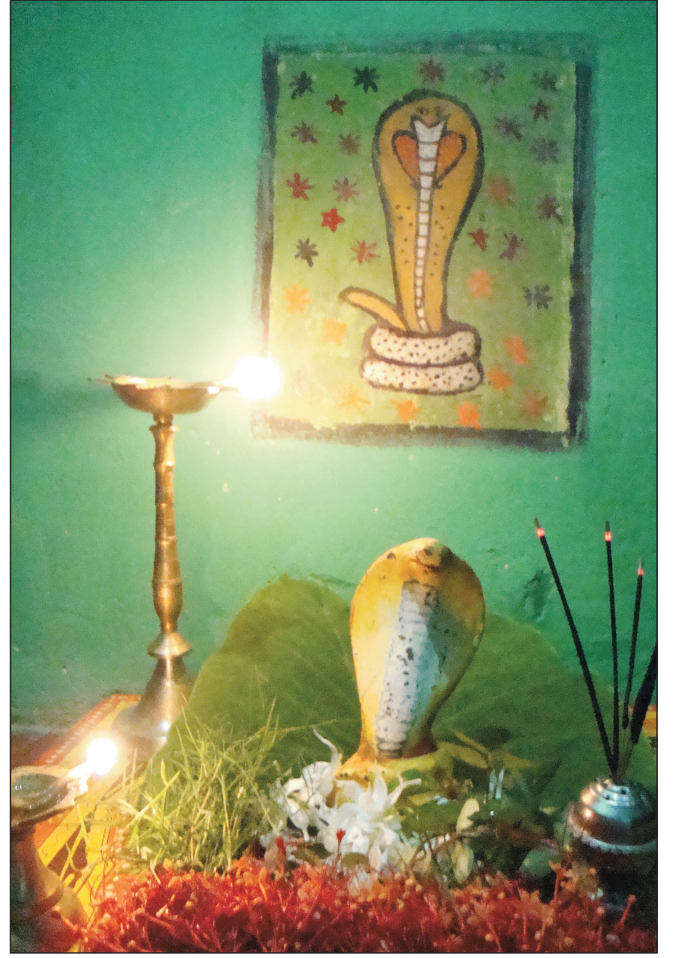
षाढ सोंपून श्रावण म्हयनो लागतकच म्हादयच्या देगणांतल्यान पाचवो रंग निथळपाक लागता... झाडां, झोपां आनी वेलींच्या शिरंतरांनी जुवानपण रिगता... वत आनी पावसाच्या खेळांत तिंवूय रमून वयतात. धर्तरेच्या सर्वांगार किलल्लें तण आपले भितरूच मुसगट्टा. फुलांच्या भारान कावजेल्ल्या वरी जातात. कांय वनस्पतींक मळबा रंगांचे दुवाळे लागतात... म्हादय न्हंयक वचून मेळपी व्हाळ इल्ले इल्ले आटूंक सुकूंक लागतात. तळपा खांचिनी, भुंयार आनी बिळांनी आसऱ्याक राविल्ल्यो किडी-मुयो उजवाडाच्या उक्त्या मळांचे सोदीक वयतात. काळशेल्लें मळब आनी हरंदरांनी पडपी पावसाक लागून गोठेवन गेल्लो म्हादयच्या देगणांतलो मनीस आसऱ्या शिवाय मळबा पोंदा येता.

श्रावणमास आनी ताच्या सांगातान आयिल्ल्या सण-परबांक हांगासरलो कश्टकरी मनीस येवकार दिता. आषाढांत नागपंचमीक नागाची पुजा जाता. ह्या वेळार म्हादयच्या देगणांत पावस घोगेता. ताचे पयलीं येवपी एकादशीक खाशेलें म्हत्व आसा. ह्याच वेळार रानात अळमी येवपाक लागतात. अळम्यांच्या सोदाक लोक रानवाटो माड्डयतात. आदल्या काळार जणएकल्याचीं गोरवां आसतालीं. राखणे रानभर भोंवताले. नागपंचमीक आनी चवथीक राखणो घरांत आयले शिवाय घरांतलो कोणएक जेवी नासलो.

नागपंचमीक चुलीकडेन चुन्याचो नाग रंगयतात. तशेंच रोयणीची माती हाडून ताचो सोबीत असो नाग करतात. हरशीं नागाक भियेवपी लोक ह्या दिसा ताची प्रतिकृती करून ताका पुजतात. ह्या नागाक मोटेलो सोरोप वा पांढरो म्हण वळखतात. ताका दुखयल्यार तो 'दावो' धरता असो लोकांचो समज आसा.

जाग्याचो सोरोप आसल्यार ताका मारप ना अशें लोकमानस मानता. नागपंचमी दिसा कुळवाडी मनीस जमीन खणना. जमनीक दुखोवप ना. जमीन खणल्यार सोरपाक दूख पावतली असो समज आशिल्ल्यान हांगाचो मनीस कश्टांचें काम करपाक घरा भायर वचना. तशेंच नागपंचमी दिसा अळमी काडपाक तो रानात वचना. नागपंचमी आनी चवथीचें नातें आसा. नाग पुजले शिवाय गणपती पुजपाक मेळना असोय संकेत आसा. सांजवेळार नागाक 'आळूं' आसा थंय पावयतात. आदल्या काळार कुमेर शेतां आसतालीं. तेन्ना लोक दोंगरार नडपाक वयताले. दोंगरार वास्तव करून रावपी लोक नागपंचमीक नचुकतां घर म्हण येताले. मुखार म्हादयच्या देगणांतल्या समाज मनाक वेध लागतात ते चवथीचे. 'आयज नागपंचमी... म्हण्टकच चवथीक ज्युस्त म्हयनो उरलो' अशें मनांतल्या मनांत येवजीत वर्साचें तेंच गणीत सोडयतात. गांवातलो वा त्या वाठारांतलो एकादो मुर्तीकार एकादशीच्या म्हूर्तार गणपतीची माती धोडावपाक बसता. कांय दिसांनी मातयेचे हे धोडायल्ले गुळे आकाराक येतात. हात भोंवडायतात तसो तसो ते मातयेच्या गुळ्यांत जीवसाण भरता. मुर्त्यो आकाराक येवंक लागतकच गांवच्या लोकांभितर उत्सुकताय भरपाक लागता. कोण एकलो उमेदी, 'अंदूं म्हांकां अमकेच तरेचो गणपती जायो हां...' अशें सांगून वयता.

म्हादय न्हंयचे तडीर वशिल्ल्या शीर गांवात खेरीत परंपरा आसा. ह्या गांवचे लोक नागपंचमी पयलीं आप आपलीं घुमटां सादयतात. शामेळ, कासाळीं घासूंक पुसूंक लागतात. नागपंचमी दिसा आप- आपलीं घुमटां घेवन एकठांय जातात आनी घुमटाचेर उमेदीची थाप बसता... शामेळ सणसणूक लागता. कांसाळीं झणझणूक लागतात. गीत रूपांतले अस्सल कोंकणी अभंग सुरांक वाट मेकळी करून दितात. सगळो परिसरूच ह्या वादनान मंत्रमुग्ध जाता. घुमटांच्या उट्ट्या आवाजांत सगळो वाठार भारावन वयता. फाटल्या कितलेशांच वर्सां साकून परंपरेन चलून आयिल्लें घुमट वादनाचें दायज हे लोक सांबाळीत आयल्यात. म्हयनोभर चलपी हें वाजप सरभोंवतणच्या वाठाराक चवथीच्या सणाची जाग करून दिता. जाच्या कानार हें वाजप पडलां तोवूय चवथीच्या वाजपाचे तयारेक लागता. मनांतल्या मनांत कोंकणी अभंग गुणगुणपाक

नागपुजन

लागता...

एकाद्या कामांत मग्न आसतना बायलो फुगडेचें गीत जिबेर घोळयत चवथीच्या दिसाची वाट पळयत आसतात. म्हातारी आजी आपल्या नातरांक फुड्यांत बसोवन गावपाक लागता...

'येयलें गो चवतिचें आका

बारकेल्या भुरग्यांनो XXX धाका XXX धाका...'

भुरग्यांच्या मनाक चवथीची सुलूस लागतकच तिवूय भुल्लूसून वयतात. कश्ट करपी शेतकार वा दिसावड्याचें काम करून पोट भरपी कामगारांच्या भुरग्यांच्या आंगार चवथीच्या सणाक नवो कपडो चडटा. 'बाबा म्हाका चवथीक नये कपडे हाडटलो' हेच उमेदीन ताचे मुखावेले दीस झरझर करून फाटीं पडटात. आपलीं भुरगीं कपड्यांचे अपेक्षेन आसात हेंवूय बापायक खबर आसता. कारण सदां तेच तेच घालून बोंदरां जाल्ले भुरग्यांच्या आंगावयले कपडे पळोवन ताची ही

जाणीव चड निबर जाता. ही जाणीव तिब्र जातकच हाताच्या पोटावयलो म्हादयच्या देगणांतलो कश्टकरी मनीस ह्या दिसांनी खंय एकाद्रें काम मेळत काय? हाचो तो सोद घेता.

आपल्या शेतांत कश्ट करपी शेतकार चार पयशे गांठीक कशे येतले हाचे विशीं येवजिता. हातांत पयशे नाजाल्यार जाची काजुंची बागायत आसा तो आपूण गिमाळ्यांत काजी घालतां अशें सांगून सावकाराकडल्यान पयशे हाडटा. हे पयशे घेवन तो चवथीचे तयारेक लागता. ही धडपड चवथीच्या बाजाराची. आपल्या घरांत ह्या सणाक कांयच कमी पडपाक जायना हाची तो आपले परीन जतनाय घेता.

ल्हान भुरग्यांक कपडे जाल्यार बायलां आपल्या हातांत कांकणांचे पार चडयतात. घरांतल्या जण एकल्याक चवथीच्या बाजाराक वचन दिसता. चवथीचो बाजार कसो भरला आनी फुल्ला हें पळोवपाची उत्सुकताय तांकां लागिल्ली आसता. ह्या बाजारांतली आगळी - वेगळी वस्त आपल्या घरांत येवची अशेंय तांकां दिसता. चवथी दिसांनी आपल्या हातांत चार पयशे येवचे म्हण आपले बागायतींत जाल्ल्यो माटोळेक उपेगी अशो वस्तू व्हरून बाजारांत विकतात. रानां माड्डुवपी कांय लोक रानांतलीं रानफळां व्हाडा कश्टान हाडून विकतात.

चवथीक धा - बारा दीस आसा म्हळ्यार घरातलीं बायल मनशां घर नितळ निवळ करपाच्या कामाक लागतात. म्हादय न्हंयचे धडेर आशिल्ली मळ्या जमीन खणून रेंवो (रेंवटाळ तांबडी माती) हाडटात. हो रेंवो तोपांत घालतात. तातूंत उदक घालून भुरभुरीत पातळ करतात. ह्या रेंव्यांत कपडो बुडोवन वण्टी सारयतात. वर्सभर आरशो बुरश्यो जाल्ल्यो वण्टी तशेंच रांदचे कुडींतली धुंवरान दाटिल्ली वणत नवी ताल्ल जाता. तिका नवें रूप चडटा. घराच्या भायल्या भितरल्या वण्टींक रेंवो काडटकच घराक वेगळीच सया मारपाक लागता. ह्या वण्टींक सकयले वटेन शेणाचो पट्टो सारयतकच जमीन आनी वण्टीक वेगळीच सुंदरकाय भरता. कांय बायलां न्हंयच्या पालसणांतली शेड (धव्या कोराची चिकण माती) हाडून घराच्यो वण्टी सारयतात. जंय गणपती पुजेक लावपाचो आसा ताचे फाटले वण्टीक हे शेडीचींच चित्रां काडटात. गणपतीच्या फाटल्यान एक तरी चित्र रंगोवपाक जाय असो जाण्ट्यांचो समज आसा. आतां कांय जाण आपल्या वण्टींक बाजारांतलो

गणपतीचें विसर्जन

रंग हाडून सारयतात. कांय जाणांच्या घराक अर्दो बाजारी रंग जाल्यार अर्दें वण्टींक रेंवो वा शेड सारयल्ली पळोवंक मेळटा. काळ्याच शेणाचेर गणपती मुखार धवीच रांगोळी घालपाक मेळपाक जाय ह्या हावेसान म्हादय न्हंयचे चाळीत (न्हंयचे तडीवयली सुवात) वचून धवे गुंडे हाडटात आनी तांचो धोडावन पिठो करून रांगोळी तयार करता. वण्टीक धवी शेड वा तांबडो रेंवो. जमनीक काळें शेण आनी ह्या शेणार नक्षीदार रांगोळी खुबूच उठून दिसता.

चवथ लागीं येता तशी घुमटां सादोवपाच्या कामाक सुरवात जाता. घुमट आसा, पूण गाराचो भातो ना. अशा वेळार आपणाक भातो खंय मेळटलो हाची तो खबर काडटा. जाचेकडेन भातो आसा, पूण घुमट ना तो बाजाराक वचून वा कुमाराकडेन वचून घुमट हाडटा. आपणाकय घुमट वाजोवपाक मेळचें म्हण ल्हान भुरगे हट्ट धरतात. तांचो तो हट्ट पूर्ण करपाक एखादलो बापूय एक ल्हान 'घुमटी' हाडून ताका ती सादोवन दिता. माणकुल्या हाताची थांप ते घुमटेर बसपाक लागता. तांच्या ओंठार गीत अभंग घोळपाक लागतात. अशे तरेन नकळत पारंपारीक घुमट कला पावली मारपाक लागता.

चवथीक पांच - स दीस आसा म्हळ्यार आमच्या भुरग्या

मनांत आनंद सुवाळ्यांचीं ल्हारां उसळटालीं. माटोळे खातीर रानफाळां पुंजावपाची जबाबदारी भुरग्यांचीच आसताली. आदल्या काळार गोरवां राखणेक लागून खंयच्या दोंगरार कितें आसा हें आमकां ज्युस्त खबर आसतालें. आतां आदलेवरी गोरवांचे हींड नात. गोरवां ना म्हण राखणें नात. कांय जाणांचीं गोरवां आसात, पूण तांची राखण करपी राखणो ना. ह्या कारणांक लागून रानवाटो अस्तित्वहीन जाल्यात. आदल्या काळार म्हादय न्हंयचे तडीवयल्यान गोरवांच्या वाटांक फांटे फुट्टाले. जंय गोरवां भोंवता थंय राखण्याचीं पावलां लागतालीं. ह्या पावलां कणकणी रूखावळीची वळख जाताली.

म्हादयच्या ह्या देगणांनी कांगलां, माट्टुलां, कवंडळां, घागऱ्यो, कुड्याफळां आनी हेर रानफळां मोठ्या प्रमाणांत मेळटात. कांगला, कवंडळां आनी घागऱ्यो मेळपाक झोपांनी रिगचें पडटा. रान बुट्टांत घोंसांचे घोंस लोंबकळटात ते पळयतकच आमचें भुरगें मन खोशयेन झिळीर यत्नान चडून हाताक मेळटात तितलीं कांगलां काडटाले. केवणीचे दोर काडून घोंस बांदताले. आनी घरा भोंवतणी आशिल्लें एकाद्रें झोंप वा झाडाच्या खांद्याक ते पयलींच हाडून हुमकळायताले.

चवथीचे एक दोन दीस पयलीं सुपाऱ्यांचो कात्रो, माडाची शेल तशेंच केळ्यांचो घड घरा घरांनी पावता. म्हादय देगणांत मोठ्या प्रमाणांत बागायती आशिल्ल्यान असले तरेची फळावळ मेळपाक अडचण जायना. गणपती आसा तितलेय दीस केळीच्या खोल्यार जेवण जेवपाचें आशिल्ल्यान खोल्यांचोय ह्या भागांत तुटवडो ना. शंबर- देडशें खोल्यांचो पेळो चवथीच्या पयल्या दिसा हाडून दवरप जाता.

जांचें पोरसूं आसा ते लोक चवथी दिसाच सकाळीं फुडें पोरसांत वचून तवशें, चिबूड, भेंडे, कारांडे, धोडगें, वांयगें काडून हाडटात आनी माटोळी सजयतात. गणपतीची शाळा चड करून गांवात वा लागसारच्या गांवात आशिल्ल्यान गणपतीची मूर्त चवथी दिसा सकाळींच वचून हाडटात. गणपती हाडपाक घरांतलीं एक दोन भुरगींय नवे कपडे घालून तयार जातात. गणपतीची निवड आदीं येवन करूंक ना जाल्यार 'बाबू आमकां अंदूं हो गणपती व्हेरोया मरे?' अशें आपल्या वांगडा आयिल्ल्या भुरग्याक म्हणत गणपती त्याच दिसा निवडटा.

ज्या कोणागेर गणपती पुजना त्या घराची ऐपत पळोवन

देवी पूजन

मध्यानीर वा फांतोडेर गणपती व्हरून दारांत दवरतात. अंदूं ना जाल्यार फुडल्या वर्सा कोण ना कोण तरी आपल्यागेर गणपती दवरतलोच अशें येवजून कांय लोक आपूण जावन गणपती हाडून पुजीनात. गणपती पुजपाचो मनांत आसा पूण कोणूच दारार हाडून दवरिना जाल्यार कोणाक तरी फुडें काडून गणपती आपलेगेर दवरपाक सांगतात. नव्यानच गणपती पुजला म्हणटकच तो देड दिसूच दवरपाक जाय. पयल्याच वर्सा पांच दीस दवरलो जाल्यार अडचणीच्या वेळार लेगीत गणपती पांच दीस दवरचो पडटलो असो समज आसा. ताका लागून पयल्याच वर्सा पांच दीस गणपती कोणूच दवरपाक सोदीनात.

म्हादयच्या ह्या देगणातल्या गांवांनी घुमट वादना वांगडाच फुगडेकय बरोच नेट चडटा. बायलां, चेडवां आनी भुरग्यांचे फुगडेक वेगळोच भार येता. आडवी, उबी, झेमाडो, कचो अशो साबार तरेचे फुगडी प्रकार उमेदीन घालतात. फुगडेचो आवाज कानार सादतकच एक एक करून चेडवां तशींच बायलां नकळत जमतात आनी वरांचीं वरां फुगडी न

थांबता चलत रावता.

आपल्या घराच्या गणपती मुखार फुगडी घालची अशें जण एके बायलेक दिसता. अशें आसतकच तांचे भितरूच दीस आनी वेळ थारावप जाता. घुमटाचें वाजपूय अशाच नियमाप्रमाणे एकमेकांगेर वाजयतात.

सगल्यांचे गणपती पळोवंपाक मेळपाक जाय. गणपती मुखार फुगडी तशेंच घुमटाचें वाजप जावंक जाय जाल्यार देड दिसान गणपती पावयल्यार कशें जातलें? सजावटीक खर्च केला ताचो उपेग तरी कितें? सोयऱ्यां - इश्ट एकमेकांगेर पावतलीं कशीं? असो विचार ह्या वाठारातले सगळेच लोक करतात. कसलीय अडचण आयली जाल्यारूच गणपती पावप. 'गणपती कांयच खायना. तेच्या नांवान आमी मनीसूच खातात. तेका जायें तें दिव्याक तेल' अशें म्हणत म्हादयच्या देगणांतलो गणेशभक्त पांच दीस ताची सेवा करता.

चवथी दिसा जेवणाक वेगळीच रूच आसता. आतऱ्या - पयऱ्यान दाळ वा दाळीचें वरण करपी ह्या लोकांचे चुलीर ह्या दिसानी सदांची दाळ शिजना. करवील घालून केल्लो चण्याचो रोस. गणपतीक चुनाच्यो नेवऱ्यो. चित्रात्मक भंडारां. दोन - तीन तरेची भाजी आनी आळूं... आळू चवथीच्या पयल्या दिसा रांदपाकच जाय. ह्या दिसा हें आळू रूचकर लागता असो जनमानसाचो समज आसा.

गणपतीक दाखयल्ली वाडी घरांतल्या येजमान्यान जेवप आनी हुंदराची वाडी बांदून दुसरे दिसा जेवपा खातीर तशीच दवरप. ही वाडी भुरग्यांच्या नांवार. हुंदराची वाडी जेवपाक मेळची म्हूण भुरगीं दुसरे दीस सकाळीं फुडें उठ्ठात. तोंड धुवन ती वाडी घेवन शेतांत वा बागायतींत वयतात आनी एकीकडेन बसून जेवतात. दुसरे दिसा देव वेटीक म्हळ्यार कामाक वयता असो समज आशिल्ल्यान पांच तरांची गांवठी भाजी एकीकडेन शिजोवपाची चाल आसा.

चवथीच्या पांचव्या दिसा वा तिथी प्रमाण 'देवी' पुजपाची चाल म्हादयच्या देगणांत आसा. म्हादयचे तडीवयल्या गांवातलें देवी पुजन आनी म्हादय न्हंयचें खूप लागींचें नातें आसा. त्या दिसा न्हावन - धुवन घरांतली सवायशीण बायल तांब्याचो कलश, आंब्याचो ताळो आनी नाल्ल घेवन न्हंयचेर वयतात. तोंडांत पयलीं उदकाचो घोंट घेता. कलश उदकान

भरता. तांच्या तोंडार आंब्याचो ताळो दवरता. ताचेर सोंडयेन उबो नाल्ल दवरून तो उदकान भरिल्लो कलश घरा घेवन येतात. वाटेर येतना कोणाकडेनूच उलोवचें न्हय म्हण तोंडान उदकाचो घोंट आसता. घराकडेन येवन उदकाचो घोंट उडयले उपरांत तो उदकान भरिल्लो कलश पुजेक लायतात. कलशाचें पुजन आनी हेर देवकारें जाले उपरांत येजमानीण गांवात भोंवून 'हौशे' वाट्टात.

सांज वेळार देवी पावपाचो सुवाळो जाता. सगल्यो सवाशिणी आपआपले कलश न्हंयचेर व्हातात. जांका न्हंय लागीं ना तीं व्हाळार, तळयेर वा बांयचेर वयतात. तांचें पुजन करून कलशातलें उदक आसलें तशें न्हंयच्या प्रवाहात सोडटात. अशे तरेन न्हंयच्या पवित्र उदकाचें पुजन चवथीचे परबे निमतान जाता. कलश पुजनान उदकाचें पावित्र्य आनीकूय वाडटा. हें उदक परत प्रवाहांत एकरूप जातकच म्हादय न्हंयचें पात्रूच पवित्र जावन व्हांवपाक लागला...

गणपती विसर्जना खातीर आपल्या गांवा लागसार जण एका गांवाची देंवणी आसात. घरां- घरांत आरती जाले उपरांत अमूकच एका थारिल्ल्या वेळार गणपती वाजयत नाचयत भायर सरतात. एका फाटोफाट एक करीत सगळे गणपती न्हंयचे तडीर पावतात. एके वळीन गणपती दवरले उपरांत जात- पात, भेद- भाव विसरून तांचें सामुहीक पुजन जाता. पंचारती पेट्टतात... उजवातीच्या परमळान वातावरण गंधीत जाता... हांगा आपलो गणपती आपलो उरना, तो सगळ्यांचो जाता... 'गणपती बाप्पा मोरयाऽऽ फुडल्या वरसा येवया..'. ह्या गजरांनी न्हंयचो हो वाठार दुमदुमता. घुमटाच्या वाजपान घुमघुमता...

सामुहीक आरती केले उपरांत वर्साचे रखवालीचें गाराणें घालतात... अमुकूच एकलो कोणूय धा जाणांच्या गणपती मुखार सगळ्यांच्या बरेंपणाचें गाराणें घालता. गणपती हो विघ्नहर्तो. आपल्याचेर आयिल्लें संकश्ट तो पयस करतलो असो तांचो भावार्थ... 'मोरया... मोरया...' करीत गणपती उखलतात. पांच दिसांची पत्री उदकांत सोडटात. गणपतीक पांच फावट उदकांत बुडोवन वयर काडटात. गणपतीच्या स्पर्शान पवित्र जाल्लें म्हादय न्हंयचें उदक 'तिर्थ' म्हूण तांबयांत धरतात आनी भावार्थान आचमन करतात.

दोणो वा कागदाचे निबर काशींत कापूर घालून तो उदकांत सोडटात... उफेंत वचपी कापराच्या उजवाडान न्हंयचें पात्र उजळटा... ह्या उजळिल्ल्या पात्रांत गणपतीचें विसर्जन जाता. पांच दिसांचे चवथीची म्हादयचे तडीर सांगता जाता.

म्हादय न्हंय चवथीचे हे परबेंत आपुणय वांटेकार जाल्या. घुमट, शामेळ आनी कासाळ्यांचें पारंपारीक संगीत नित्य नेमान ती आयकत आयल्या. फुगडेक आयिल्ल्या भारान तीय भारावन गेल्या... ह्या भुंयपुतानी मनोभावान पुजिल्ल्या गणपतीचें म्हज्या पात्रांत विसर्जन जाता. ह्या विसर्जनांत हांवूय पवित्र जालां... म्हणटकच ह्या भुंयपुतांकडेन म्हजीय कितें तरी लागणूक आसा. ताका लागून ह्या भुंयपुतांच्या उत्कर्शा खातीर म्हाका सर्वयकाळ व्हांवत रावपाक जाय... सुकणीं, सावजां, किडी - मुयो आनी वनस्पती खातीर म्हाका म्हजें पात्र व्हांवतें दवरपाक जाय... असो निश्चय घडये हे लोकमातेन केला जावंक जाय. ह्या एकाच ध्यासान ती आयज कदीम काळा सावन अखंड व्हांवत आसा.

करल्यो

वयर कर्नाटकांतलो देगांव गांव तें सकयल वेंरें रेईस-मागूस मेरेन म्हादय-मांडवी न्हंयच्या पात्रांत दर वर्सा हजारांनी गणपतींच्या मुर्तीचें विसर्जन जाता. मुर्ती अनेक आसल्यो तरी गणाधी गणपती एक आसा. देगांव गांवात म्हादेवाचें देवस्थान आसा. आनी त्या देगणांतल्यान व्हांवत सकयल येवपी ही लोकमाता म्हादय म्हळ्यार साक्षात पार्वतीच. ती विघ्नहर्त्या गणेशाक आपले मांडयेर घेवन वर्सुयभर खेळयता आनी जनलोकांक शितळ थंड उदक पाजोवन तृप्त करता...

सत्तरी म्हालांतलो म्हत्वाचो एक उत्सव म्हळ्यार धालो आनी कालोत्सव. हे दोनूय उत्सव जोडून येतात. पयलो पौषात आनी दुसरो माघात. शिंयाळी गोड्डी आनी कांबळ पांघरून जेवपी ह्या उत्सवा वेळार वांयगणां आनी पुरण शेतां लोकांनी रोयिल्लीं आसतात. शेतकारांनी थोडो सुशेग घेतिल्लो आसता. सत्तरीतल्या चडावत गांवांनी धालो आसा. पांच दिसांचो उत्सव बायल मनाक बेधुंद करून सोडटा. बायलो धालो खेळटात जाल्यार आंकवार चल्यो फुगडी खेळपाक धालांच्या मांडार एकठांय जातात. लग्न करून दिल्ल्यो धुवो आनी हेर सोयऱ्यां आपल्या आवयघरा येतात. देव - देवस्पर्ण जाता आनी बायलां धालांक उर्बीं रावतात. लोकमानसांत धालांच्या मांडाक खाशेलें म्हत्व आसा. मांडावयलें देवस्पर्ण कडक. थंयचे रिती - रिवाज वेगळे. सगळें कितें बायलांच्याच मनाप्रमाण आनी परंपरेप्रमाण चलता. एक - एक रात वाडत वयता तशी बायल मनात उमेदय चडत वयता. उत्साह वाडत वयता. निमण्या दिसा तर उत्साहाक शीम - मेर उरना. बायलां तरा तरांचे खेळ खेळटात. घर - पिलांचो खेळ. कोण पींगळी जाता. कोण घोंसाय जाता... कोण धनगर जाता... तरा - तरांचीं संवगां. मुखार सावज मारपाची रान भोंवडी आनी मागीर मांड थारावपाची विधी. ह्या वेळार देवाक आंगवणी जातात. बायलांच बऱ्यापणाचीं गाराणी घालतात... हें सगळें उत्साहान, मनातल्यान, काळजातल्यान. पूण! पूण कितें? आयज सगळें बदलपाक लागलां... सगळ्योच बायलो मांडार येताच अश्यो नात. तांचीय धालां कडेन पळोवपाची नदर बदल्ल्या. मुलत आसूनय बायल आयज धालांच्या मांडार फांट करता. जायते फावट थंय वचून लेगीत धालो खेळपाक तीं फाटीं फुडें जातात...

पानांचे चोर

म्हादयच्या ह्या देगणांत आनीक एक म्हत्वाचो उत्सव येवन वयता तो म्हळ्यार कालोत्सव. होंडा सत्तरीच्या काल्यान सुरवात जावपी हो उत्सव सावड्डें सत्तरीच्या काल्यान सोंपतात. माघ म्हयनो म्हळ्यार शिंयाचो म्हयनो. पौष आनी माघ म्हयन्यांत हांगा कडाक्याची थंडी. आदल्या काळार लोकांच्या घरा घरांनी 'परशे' (पोल्ले) पेट्टाले. आयजूय दोंगराळ भागात आशिल्ल्या गांवांनी परशे पेटयले शिवाय रातची न्हीद पडना. दोंगर माथ्यार आशिल्लो सुर्ला गांव ह्या दिसांनी थंडेन आवळोन येता. कर्नाटकांत घाट माथ्यार आशिल्ले चोर्ले, कणकुंबी, चिखलये, आमगांव, चापोली, गवाळी, चिगुळें, देगांव, मेंडील, पायडें, विरंजोळ आनी हेर गांवांनीय ह्या वेळार आकांताची थंडी पडटा. आदल्या काळार घरा घरांनी कांबळी आसल्यो. ह्यो कांबळी पावसांत पावसा पासून रक्षण करता आनी शिंयाळ्यात थंडे पासून...

सत्तरीतल्या चडावत गांवांनी कालो आसा. गांवच्या देवळा मुखार जावपी हो कालो सगळ्या परिसराक जाग हाडटा. देवळा मुखार साफ -सफाई करपाक सुरवात जाता. सगळे मेळून देवळा मुखार मांटोव घालतात. काल्याच्या निमतान

सोयन्यां - धायन्यानी घरां भरतात. मद्यान राती सुरू जावपी हो कालो सकाळीं सोंपता. आदल्या काळार आताचेवरी साधन - सुविधा नासताल्यो. सगळेच लोक दोंगराळ वाटो माड्डयत, न्हंयो - व्हाळ पार करीत काल्याक येताले. हो कालो म्हळ्यार गांवची जात्राच ती. देवळाच्या दोनूय वटांनी वताऱ्याची आनी खाज्याचीं दुकानां लागतात. ह्या काल्याचें एक खाशेलें आंग म्हळ्यार इस्पीकांचो खेळ. घडघडो, पटांनी, सुटीनी अश्या खेळाक लोक हांगा पयशे लावन खेळटात. एका काल्याक हजारांची उलाढाल जाता. जुगारात बुडील्ले लोक हो खेळ खेळपाक काल्यांक हजेरी लायतात. पट मारपी आनी खेळपी अशे दोन गट ह्या काल्यांनी सक्रीय आसतात. हालींसराक पट मारप इल्लें कमी जालां. पूण कालो आनी पट अशें समीकरण लोक मानजात आजून आसा.

सत्तरी म्हालांतलो रंगरंगयाळो लोकउत्सव म्हळ्यार शिगमोत्सव. ह्या उत्सवांत सप्तरंगी झालर आसा. फाल्गून म्हयन्यात सुरू जावपी हो उत्सव भुरगीं तशेंच जाण्टेल्यांच्या मनांत उत्सहाचें ल्हार रिगयता... 'जगोन वाचोन उल्लों जाल्यार फुडल्या वर्सा शिगमो खेळटलों' अशें चिंतून म्हाल

म्हातारो लेगीत शिगम्याच्या मांडार कश्टान येता.

सत्तरीत होळयेच्या दिसा सुरू जावंपी शिगम्याचो उत्सव मुखार सात दीस चलता. कांय गांवांनी पयले दीस होळी, दुसरे दीस पानांचे चोर, तिसरे आनी चवथे दीस गांवचें रोमट. पांचवे दीस करल्यो. सवे दीस घोडेमोडणी आनी सातवे दीस देवाचें न्हावण... ठाणें सत्तरी सारक्या गांवात तिसालान सात गांवची घोडेमोडणी जाता. झर्मे आनी करंजोळ गांवांत सुळार चडोवपाचे आनी पुरपाचे चोर फामाद आसात. केरी गांवात 'सतयो' गावपाची चाल आशिल्ली.

आदल्या काळार गांवा गांवांनी खेळ काडटाले आनी रोमटाच्या दिसांनी वाळपय तशेंच आपआपल्या गांवात घरा घरांनी वचून खेळ सादर करताले. हो खेळ आतां कायमचो बंद जाला. ह्या खेळांत पौराणीक वा काल्पनीक नाटक बसयताले. ह्या खेळाक बरयिल्ली संहिता नासताली. पौराणीक खंयचीय एक कथा घेवन नाटक बसोवप जातालें. वाचूक बरोवंक खबर नाशिल्लो गांवचो हौशी कलाकार उमेदीन ह्या खेळांत वाटेकार जातालो. गांवात तालिमी चलताल्यो. सगळेंच आनंदी

वातावरण आसतालें. रोमटाच्या दिसांनी आनीक एक म्हत्वाची गजाल घडटा ती म्हळ्यार 'अल्लक' मागप. भुरगीं, तरणाटे आनी जाण्टे कसलेंतरी सवंग घेवन घरा घरानी वचून अल्लक मागतात. 'आमी येयल्यात वर्सान... घाला आमच्या बोल्सांत' वा 'आयनाच्या मयना घेतले बगर जायना केकेंऽऽ...' मुखार केक्याऽऽऽ च्या जाग्यार पैसाऽऽऽ म्हणपाक लागले. आयजूय अशें म्हणत भुरगे अल्लक मागतात. ही अल्लक मागपय आतां इल्ली कमी जाल्या.

गांवात जंय करवल्यो आसात थंय धोल, तासो आनी झांज वाजोवन सोकारत म्हणपाची चाल आसा. पानाचे चोर जशे घरा घरान वयता आनी पुजा करून घेतात. तशेच तरेन करवल्यांचें रोमट घरा घरांनी वयता. सवायशीण बायल त्या करवल्यांची पुजा करता. ह्या वेळार गावपी सोकारत म्हणटा. करवल्यो विशिश्ट तालार नाचतात. चोरांक आंगाक काळें सारोवन झाडाचे ताळे न्हेसयतात, जाल्यार करवल्यांक (निम्या चल्या भुरग्यांक) कापड न्हेसोवन उस्केच्या फुलांनी शृंगारायतात.

दसरो उत्सव

(फोटो-गणेश शेटकर)

गणपतीचें म्होंवाळें

हें म्होंवाळें रणमाल्याक वापरतात

शिगम्याचो एक भाग म्हण सत्तरीत कांय गांवांनी 'रणमालें' हें लोकनाट्य सादर करपाची चाल आसा. आदल्या काळार हें लोकनाट्य शिगमोत्सवा वांगडाच संवसार पाडव्याक आनी लग्नसुवाळ्याक खेळोवंपाची चाल आसा. सत्तरीत होंडा, सालेली, उस्तें, झमैं, करंजोळ आनी हेर काय गांवांनी रणमालें सादर करतात. आदल्या तेपार खंय सत्तरीतल्या सगळ्याच गांवांनी रणमालें खेळटाले. आतां तें इल्लें इल्लें बंद पडत आयलां. म्हादयच्या देगणांत घांटमाथ्यार आशिल्ल्या कणकुंबी, गवाळी, देगांव हेमाडगें, मेंडील, पायडें, ओटलें आनी हेर गांवांनी पांच दीस रणमालें खेळपाची चाल आसा. ह्या गांवांनी सत्तरीचे तुळें पारंपारीक पद्दतीन रणमालें सादर करतात. तांचो भेस आनी उबे रावपाची पद्दत वेगळी आसून ते म्होवाळ्यांचो वापर 'धोंगां' सादर करपाखातीर करतात.

रणमालें सादरीकरण हें सत्तरीचें खाशेलेंपण. तो ताचो आत्मो. आदल्या तेपार कबाडकश्ट करपी सत्तरीतल्या समाजात हेर मनरिजवणेचीं साधनां नाशिल्लीं. शिगमो जावन संवसार पाडवो येता. शिगमो खेळून जातकच संवसार पाडव्याक परत रणमालें खेळटकच आदल्या तेपार सत्तरीतले

लोक कुमेर शेत हणपाक रानात वयताले. ताचे पयलीं आपली कला सादर करपाची हौस ते पुराय करताले.

रणमाल्यात मानवी पड्डो करतात आनी धोल आनी कांसाळ्याच्या तालार जत गायतात. जतीचें 'फोडाण' पडटकच तो मानवी पड्डो विंदून 'धोंग' रंगमंचार येता आनी एका विशिश्ट तरेन नाचता. विडंबनात्मक तरेन संवाद फेक करून समाजातल्या बऱ्या वायट गजालींचेर भाश्य करता. नमनान सुरू जावपी आनी मागीर गणपती, सरस्वती येवन नाचपी ह्या रणमाल्यांत भट आनी सुत्रधार म्हत्वाची भुमीका निभायता.

सत्तरीत पर्यें, पिसुलें, म्हावशी आनी वेळूस अशा चार गांवांनी दसरो मोठ्या उत्सहात मनयतात. म्हावस गांवातलो दसरो आंगवणी खातीर आनी आंगावयलें पिशें काडपा खातीर फामाद आसा. दुसऱ्या अर्दान सत्तरीतल्या दोंगर वाठारानी धनगर समाजाचे लोक मोठ्या प्रमाणात वास्तव करून आशिल्ल्यान तांचो दसरो उत्सवय तितलोच म्हत्वाचो. बोंदीर, धावें-तार, मलपण, ठाणें, भुंयपाल, पर्यें, कोपाड्डें ह्या आनी हेर गांवांनी तांची लोकवस्ती आसा. तांचें गजानृत्य (चप्पय) धोल आनी थाळयेच्या

तालार सादर करपाची तरा म्हादयचो परिसर
प्रफुल्लीत करून सोडटा. गोरवां,
म्हसरां आनी बोकडां राखपी
ह्या समाजान म्हादयच्या
रान वांठाराक सदांच
जागतो दवरला.
आदल्या काळार हो
समाज दोंगर माथ्यार
रावतालो. गोरवांक
चरवले खातीर वेगवेगळ्या
रान वांठारानी व्हरताले.

आयजूय हो समाज म्हादयच्या
देगणांनी एकांतवासाची जीण जगता.
चोर्ले - सुर्लाच्या दोंगर पालसणांनी तो आयजूय
वास्तव करून आसा. 2002 वर्सा म्हादय परिक्रमेच्या वेळार
आमी वाट चुकून मळेली (कर्नाटक) ह्या वाठारांत पाविल्ले.
थंय 'कोळापटे' घराबो रावतालो. खानापूर पासून कितलेशेच
पयस तांचीं फकत दोन घरां! हिंस्त्र जनावरांच्या सांगातान जगपी
हे लोक खरे रानाचे राजा. ह्या समाजाक म्हादय देगणांतल्यो

चडशो वाटो खबर आसा. सुंदर थळां
खबर आसात. देगणां - पालसणां
खबर आसात. आयज
ह्या समाजान आपलो
पारंपारीक दुदाचो
वेवसाय कमी
केला आनी ते
दोंगर माथ्यावयले
देवून सकयल
लोकवस्तीत येवन
रावपाक लागल्यात.
शिक्षण घेवपाक
लागल्यात. नोकऱ्यो वेवसाय
करपाक लागल्यात.

सत्तरीत भुमिका, सांतेरी, ब्राह्मणीमाया, केळबाय,
जोगेश्वरी, शांतादूर्गा, खळनाथ तशेंच गांवा गांवांनी म्हादेवाचीं
लिंगरूपी देवळां आसात. ह्या देवळांनी विविध उत्सव चालूच
आसता. सत्तरी आनी घाट माथ्यावयल्या गांवांचे सांस्कृतीक
संबंद आसा. रणमालें हें लोकनाट्य दोनूय कडेन खेळटना

गोरवांच्या पाडव्याक केल्लो शेणाचो गोठो

दिश्टी पडटा. ताचे भायर बारा वर्सांनी एकदां कणकुंबी हांगा जावपी जात्रेचो सत्तरीतल्या पर्ये, झर्मे आनी कोदाळ गांवांकडेन संबंद आसा. चिगुळें, गुळम, गुंजी, पर्ये, झर्मे आनी कोदाळी आनी कणकुंबेची माऊली हांकां सात भयणींचो मान आसा.

एका एका गांवात कुळा प्रमाण त्या त्या घराब्याक देवदेवस्कीचो हक्क आसा. गांवकार आनी रयत असो गांवा गांवांनी वेगळेचार आसा. आदल्या काळार गांवचे गांवकार मेळो घेवन गांवचे मुखेल निर्णय घेताले. आयज ठाणें वाठारातल्या सात गांवचे धर्मीक, सांस्कृतीक निर्णय मेळो घेवनूच जातात. गांवचो गांवकार हो मुखेली. देव - देवस्पण, गाराणें घालपाक, बिबूत लावपाक, लग्न कार्याक, उत्सवांक, बऱ्या-वायटाक गांवचो गांवकार म्हत्वाचो.

शिक्षण, समाजीक बदल आनी राजकीय हस्तक्षेपाक लागून हें सगळें आतां इल्लें इल्लें बदलपाक लागलां. नवी पिळगी नव्या विचारांची घडपाक लागल्या. गांवकार - रयत हाचे भितरलें अंतर कमी जावपाक लागलां. गांवच्यो पारंपारीक चालीरीती फांटी पडपाक लागल्यात. देवळाक आंकवार चलयोंक घालपाची (शेंसवीधी) चाल काळाभायरी जाल्या. म्हार समाज गांवच्या उत्सवांक वाजोवपाक न्हयकार दिवपाक लागला. गांवाचें जो कोण आयकना ताका 'गांवा भायरो' करपाची चालूय कांय गांवांनी बंद पडपाक लागल्या. गांव आयज राजकीय मतांचे नदरेन विभागताना दिश्टी पडटा. थळावें राजकारण सामाजीक बदल घडोवन हाडटाना दिश्टी पडटा. गांवा गांवांनी गट - उपगट जावपाक लागल्यात. हें सगळें आसलें तरी म्हादयच्या ह्या देगणांत जे कला उत्सव आसा ते आजून आपले तांकी प्रमाण जायत आसात. गांवकार्यांमदीं तशेंच कुळांमदीं जाल्ल्या तंट्यांक लागून कांय गांवांनी उत्सव तात्पूर्ते बंद आसात. तरी आपले भितरले प्रस्न सुटावे करपाचेय यत्न चालू आसात. आयज म्हादयचे देगण आपलें आंग बदलता. नवे लोकमानस तयार जाता. आनी जायत आसा. हें सगळें अखंड व्हांवपी म्हादय न्हंय नियाळटा... आनी सर्वय काळ नियाळीत आसतली.

चप्पय नाचाचो पारंपारीक भेस

म्हादयच्या तिरावयलीं देवथळां

टमाथ्यावयल्यान सकयल देवून येवपी म्हादय न्हंय हें थळाव्या लोकांचें शक्तीस्थान. नित्यनेमान व्हांवपी म्हादयच्या प्रवाहान हांगासरल्या समाजमनाक सदांच बळकटी दिल्या. निवळ - नितळ उदकान दोनूय तडिवयले लोकसंस्कृतायेक फुलयल्या - फळयल्या... हांगासरल्या कष्टकरी कुळवाडी लोकांची श्री सांतेरी ही मातृदेवता. जनमानसात घर करून बशिल्ली सांतेरी म्हळ्यार महादेवी हे मातेचे उपासने वांगडाच गजलक्ष्मी, केळबाय, ब्राम्हणी, गांजेश्वरी, शांतादुर्गा, महामाय, रवळनाथ, सिद्धेश्वर आनी लींगदेवाचीय भक्तिभावान पुजा करतात.

श्री सांतेर मायेची पुजा म्हूर्ती, रोयण आनी कळस रूपांत जाता. उदक म्हळ्यार प्राण... जिणेची स्फूर्त... मनशाक जगतलो जाल्यार पयले सुवातेर वायू आनी दुसरे सुवातेर उदक जाय. ह्या कारणाक लागून जंय उदक आसता थंय जीव जिवावळीचे वास्तव्य आमकां पळोवंक मेळटा. मनशान वास्तव्य करपाचो जेन्ना

विचार केलो तेन्ना ताणे अन्नाची पर्वा करिनासतना उदकाचो पयली सोद घेतलो. मनशाक राना - वनात उदक दिसलें त्या वेळार तो आनंदीत जालो. ह्या उदकाच्या आदारानूच ताणे मागीर आपल्या जिणेक आकार दिलो. आपली जीण घडोवपाक पृथ्वीवयले जे वस्तून गरज भागयल्या, आदार केला त्या सगल्यांक ताणें देवत्वाच्या पदार व्हरून बसयल्यात. म्हणूनच मनशान झाडां, सुकणीं, सावजां, धर्तरी, उदक, सुर्य, चंद्र, अग्नी हांची मनातल्यान पुजा केल्या. म्हादयच्या देगणांत सांतेर मायेची पुजा कळस रूपान जाता तेन्ना कळस हें म्हादयचेंच प्रतीक रूप. ह्या प्रतिक रूपान पुजपी कळसांत उदक भरिल्लें आसता. हाचोच अर्थ असो की हे लोक उदकाची पुजा म्हळ्यार म्हादयच्या उदकाची पुजा नित्य नेमान करतात. ह्याच कारणांक लागून सांतेर म्हळ्यार महादेवी म्हादय...हे म्हजे सांगणेक पुरावो म्हण घाटमाथ्यावयले लोक म्हादयक माधवी वा म्हादेवी म्हण संबोधतात. तांच्या जिबेर घोळपी हें रूप सांतेर मायेच्या वेगवेगळ्या रूपांचेर उजवाड घालता.

घाटमाथ्यार चोर्ले, पारवड, चिखलये, आमगांव, चापोली, कापोली, कोंगळ, गवाळी, देगांव आनी हेर गांवांनी सांतेर माये वांगडाच केळबाय, ब्राम्हणी, गजलक्ष्मी, रवळनाथ. सिद्धेश्वर ह्या देवतांच्यो पाशाण म्हुर्त्यो पळोवंक मेळटात. ह्या देवतां भितर सगल्या गांवांनी श्री सांतेरीचें देवूळ मुखेलपणान आसा. म्हादयच्या देगणांत आनीक एका देवाची मनोभावन पुजा जाता ती म्हळ्यार म्हादेव देवाची. ह्या देवाकय लींगदेव, सिद्धेश्वर, रवळनाथ. रामेश्वर अशा वेगवेगळ्या नांवांनी वळखतात.

ह्या घाटमाथ्याच्या परिसरात नांवलौकीकेक पाविल्ली म्हत्वाचीं चार देवथळां म्हळ्यार चोर्लेचें रामेश्वर, कणकुंबीचें माऊली. गवाळिचें ब्राम्हणीमाया देवस्थान आनी भिमगडार निसर्गसुंदर अशा थळार आशिल्लें सिद्धाचें देवस्थान. ह्या सगल्यांचेकय कणकुंबी गांवचें श्री माऊलीचें मोठें देवस्थान आसा जाची बारा वर्सांनी एकदां जात्रा भरता. मलप्रभा न्हंयच्या उगमस्थाना लागीं आशिल्ले हें जागृत देवस्थान तिर्थस्थान म्हण फामाद आसा. श्री ब्राम्हणी माया गवाळीचें देऊळ म्हादयच्या उगमाक लागून नावलौकीकेक पावलां. ह्या देवस्थाना मुखार आशिल्ले तळयेतल्यान म्हादय न्हंयचो

रोयणीच्या रुपांतली सांतेर माया

उगम जाता असो समज त्या वाठारांतल्या लोकांभितर आसा. ह्याच कारणाक लागून हें थळ तिर्थस्थान म्हण नांवारूपाक आयलां. थंय मोठे उमेदीन शिवरात्र उत्सव मनयतात. (देगांव वाठारांतले लोक मात म्हादयचो उगम त्याच गांवाचे उदेन्तेक बावट्याच्या दोंगरार आशिल्ल्या झऱ्याच्या रुपांतल्यान जाता अशें मानता. ही झर गिमाळ्यांत सुकना).

कृष्णापूर गांवचे उत्तर उदेन्तेवटेन उबो आशिल्ल्या भिमगड शिखराचेर सिद्धाचें जागृत देवस्थान आसा. शंभाजी राजेच्या पदकमलान पवित्र जाल्लो ह्या अश्मयुगीन गडार फातरांचे व्हड पेडींत सिद्धाचें हें देवस्थान आसा. कांय इतिहास संशोधक ह्या भिमगडार शिवाजी महाराजाचें तीन दीस वास्तव आशिल्लें म्हणपाचेंय सांगतात. दसऱ्याच्या दिसा ह्या देवथळार 'गोंधळ' सादर करतात. ह्या परिसरात वयल्या अर्दान गवाळी आनी सकयल्या अर्दान कृष्णापूर हो गांव आसा. कृष्णापूर हो गांव कर्नाटक राज्यात जरी आसलो तरी थंयच्या लोकांचे लागींचे संबंद सत्तरी म्हालाकडेन आसा. ह्या गांवच्या मुळसाक जंय वलो पानशिरो म्हादयक येवन मेळटा थंय म्हादय न्हंयच्या पात्रांत पिस्त्याचे कोंडीचे धडेर ह्या वाठाऱ्याची

घुमटी आसा. पिस्तो हो जागृत ग्रामपुरूस मनातल्यान उलो घालतकच संकश्टात सांपडिल्ल्याक तो पावता. गोंयातल्यान कृष्णापूर वयता ते वाटेर आशिल्ल्या ह्या थळार पावतकच वाटसरू मनोभावान ताका नमस्कार करतात. ह्या पिस्त्या देवाच्यो साबार आख्यायिका त्या वाठारांत प्रचलीत आसा (म्हादय न्हंयच्यो कोंडी हो निबंद पळोवचो).

म्हादय अभयारण्यात गोंयचे शिमे भितर कडवळ, पेंढाळ, झाडांनी, देवसांत अशे पडींग गांव आसात. कडवळ गांवात फक्त एकूच घराणें सोडल्यार हेर सगळे गांव वसाड पडल्यात. ह्या सगल्यां गांवांनी श्री सांतेरीचें अधिश्ठान आसा. ह्या रानगांवांनी कितलींशींच सप्तमातृकांचीं पाशाणां विखुरलेलीं आसात. वारो, वत आनी पावसाचो मारो खायत अर्दवट मातयेत मुंगरिल्ल्या ह्या पाशाणांनी एकादे शिवलींग दिश्टी पडटा. झाडांनी हांगा आशिल्लो 'बसयो' (फोटो पान-289) भाविकांचें लक्ष ओडून घेता. हाचे फाटल्यान एक आख्यायिका ह्या परिसरात प्रचलीत आसा. गोंयात या म्हटल्यार हो बसयो खंय शक्त लावन उखल्ल्यार उखलना आनी घाटार या म्हटल्यार तो सहज वयर उखलता अशी भावीकांची भावना आसा.

गोंयच्या वाठारांत म्हादय न्हंयच्या दोनूय तडीनी गांवांची वळ सुरू जाता. उस्ते गांवा सकयल सोनाळ. धावें-तार, सावड्डें, कुडशें, वेळगें, दाबोस, मासोड्डें, खडकी, सावशें, बाराजण, खोताडें, भिरोडें, धामशें, पाडेली, गुळेली, भोम, म्हादय, वातें, गांजें, आंबेशी, नाणूस, तोर्ल, केर, तोवूर, तळें, कोसमें, तिराळ, तांकवाडो, भामय, मुतरे कांतरात, सोनारबाग, रुमड, अशे साबार गांव उसगांव तिस्क मेरेन आसात. ह्या गांवांच्या

मदल्यान म्हादय न्हंय नित्य नेमान व्हांवता... न्हंयच्या अखंडीत व्हांवपी प्रवाहावरीच हांगची लोकसंस्कृताय अखंडीत. ह्या गांवांनी मांडा - मांडार आनी आंगणांनी दिसता लोकगीतां आनी लोकनाचांचो अविश्कार... हांगा लोकमनात चंवरून येतात होवयो, जती आनी सकारती... हांगातलो चोरोत्सव, धालोत्सव, घोडेमोडणी, रणमालें आनी हेर लोकप्रकार उमेद आनी उत्साहाचीं तरंगां हुबयतात. हें सगळें घडून येता तें सांतेरी आदीमायेच्या चरणाकडेन... ह्या वाठारांची सांतेर ही लोकमाता... तिच्याच कृपेन हांगासरले कश्टकरी लोक पुरण कसयतात... बागायती फुलयतात... रखरखत्या वतांत कश्टाचें काम करून आंगां वयल्यान घामाच्यो पावळ्यो रकयतात. हांगाचो कुळवाडी श्री सांतेर, केळबाय, आनी ब्राम्हणी मायेचो उपासक, तिचो कौल हो म्हत्वाचो... कसलेंय बरें काम हातात घेवचे पयलीं श्री सांतेरीचें उतर जाय... बऱ्यापणाच्या कौलान हांगा खुंटी मारून मठी जोडटात...

ह्या देवळां भायर वेळूस हांगा रवळनाथाचें देवूळ आसा. खडकी हांगा श्रीरामाचें देवूळ आसा. सत्तरी म्हालांत पर्ये, पिसुल्लें, म्हावस आनी वेळूस हांगासरले दसरे फामाद आसात. रामनम उत्सवा खातीर वाळपयचें श्री हनुमान मंदीर आनी खडकेचें श्रीराम मंदीर नांव लौकीक आसा. गांजे गांवची गांजेश्वरी ही श्री सांतेरीचेंच दुसरें रूप. हे देविचें भव्य अशें नुतन मंदीर आसलें तरी सांतेरी मायेचीय हांगा रोयणीच्या रूपान मनोभावे पुजा जाता.

कृष्णापूर गांवात जसो गांवपुरूस पिस्तो आसा तशेच तरेन गोंयांतल्या गांवा गांवांनी गांवपुरूस गांवाची राखण करता. हांगचे लोक भावार्थी आनी श्रद्धाळू. ह्या कश्टकरी लोकांचो

झाडांनी ह्या पडंग गांवातलें पडंग देवूळ

घाट माथ्यावयली केळबाय (आमगांव)

सांतेर माया

ब्राह्मणी माया

ह्या गावपुरूसांचेर मोठो विस्वास. हे थळावे देंवचार आपल्या अडी नडीक पावता असो समज आसा. ह्या कारणाक लागून तांकां कोंब्या-बोकड्याचो नवस दितात. आपल्या कामा धंद्याक, हाता पायांक, वर्साची राखण मेळची असो ताचे फाटलो हेत आसता. करंजोळ, कुमठळ हांगचो हुळणाचो देंवचार, धावें गांवचो सिद्ध, सावर्डे - तार वाठारातलो आजोबा, पालीचो देंवचार, केरी सत्तरीचो आजोबा, पर्ये गांवचो लपादर, साखळयो आनी वाठारी अशे कांय देंवचार वेगवेगळ्या कारणांक लागून नामनेक पाविल्ले आसात.

म्हादयच्या तिरार आनीक एक म्हत्वाचो उत्सव घडून येता तो म्हळ्यार शिरगांव गांवचे श्री लईराई देवीच्या जात्रेचो उपास. देवीचे धोंड पांच दिसांचो उपास धरतात. पांच दीस अनवाळे रावपाचें आशिल्ल्यान हे धोंड भाव त्या दिसांनी घरा भायर वास्तव्य करून रावतात. नवे कपडे, नवीं जोतीं, नव्यो चादरी, नवी शेंदरी आनी ओल्या आंगांचेर खावप जेवप ते करतात. ज्या वेळार खावपाचें आसता त्या त्या वेळार हे धोंड भाव म्हादयंत न्हातात. सगळो वेव्हार म्हादयचे तडीर जाता. रातचें तें थंयच न्हीदतात. श्री लईराई देवी ही नितळसाणीचें प्रतीक. आपल्या भक्तांनी वर्साचे पांच दीस कांय जायना निवळ नितळ रावचें. प्रेमान सगल्याकडेन वागचें... भावकेचो संदेश दिवपी ही श्री लईराई देवी म्हळ्यार श्री सांतेरीचेंच दुसरें रूप. म्हादय न्हंयच्या तिरार आशिल्ल्या गांवांतले सगळे धोंड एकादो नितळ जागो पळोवन थंय रावतात. ह्या जाग्याक ते 'तळ' म्हणटात. हो तळ शेण - शिताडो घालून निवळ करतात. जात्रेक वचचे वयलीं थंय श्री सत्यनारायणाची पुजा करतात. त्या दिसा एकाद्री सांस्कृतीक कार्यावळ वा नाटकाचो कार्यक्रम जाता.

ह्या थळांचेर धोंडानी आतां देविच्यो घुमट्यो बांदल्यात. काय जाणानी तर मंडप उबे केल्यात. एका नदरेन श्री लईराई देविचें वास्तव ह्या जाग्यांचेर पळोवंक मेळटा.

म्हादय न्हंयच्या चरण स्पर्शान हो सगळोच वाठार पवित्र जाल्लो आसा... गिमाळ्यांत ती शांत व्हांवता... तर पावसाळ्यांत ती आपल्या प्रवाहाक गती दिता... शांत रूप आनी रौद रूप हीं तिचीं दोन रुपां... हीं दोनूय रुपां सांतेरी ठाय आसा. हाकाच लागून ती शांता आनी दुर्गाय...

म्हादयच्या ह्या तिरार अष्टभुदेवतेचीय (फोटो पान-288) पुजा जायत आयल्या. ही आठ हातांची देवी व्हड्यांत बशिल्ली आसा. कदीम काळार सोनाळच्या वयर आशिल्ल्या धड्यार ह्या थळा मेरेन तारवां पावतालीं. धडो म्हळ्यार तारवां लागपाची जागा. अशे तरेचे धडे म्हादयच्या पात्रांत

सोनाळ - कडतरी हांगाचें बोंडेलकराचें पाशाण (विरगळ)

साबार कडेन आसात. धड्याच्या वयले वटेन आशिल्ल्या दोंगरार बोंडेलकाराचें पाशाण आसा. ह्या विरगळाची पुजा सोनाळ गांवचे गांवकार करतात. ह्या धड्याच्या कांय अंतरार बोंदीर म्हण थळ आसा. धड्यार तारवांतलो म्हाल उतरून बोंदीर हांगां व्हरताले आनी मागीर तो वेगवेगळ्या वाठारानी पावयताले.

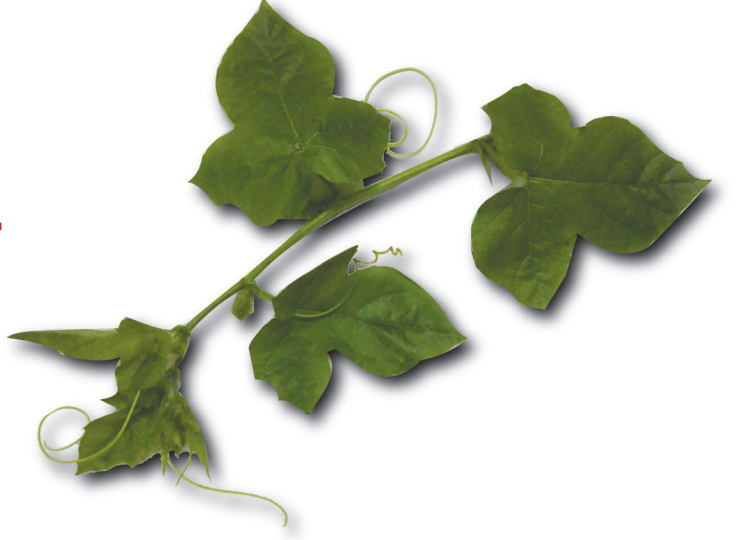
व्हड्यांत बशिल्ली देवता ही म्हादेवी म्हादय. ती व्हड्यांत बसून जलसफर करता. तीच वेपाऱ्यांची आनी तारवट्यांची राखण करता. घडये त्या काळार तिचीच पुजा मोठ्या मनोभावान जाताली जावंये. श्री अष्टभूदेवतेच्यो म्हुर्यो, बोंदीर, सावर्डे, नागवें, धामशें आनी गुळेली गांवात आसात.

म्हादयच्या उपन्हंयांचे तडीर साबार देवथळां आसात, नानोडची न्हंय, वेळसाची न्हंय, रगाडो, खांडेपारची न्हंय, वाळवंटी, दिवचल, अस्नोडची न्हंय आनी हेर न्हंयांच्या तडीर साबार देवथळां आसात. ताचे उत्सव वेगळे आसात. रिती, रिवाज वेगळे आसात. ह्या पुराय देवथळांचो इतिहास जाणून घेवन तो बरोवपाची गरज आसा.

●●●

घाटमाथ्यावयली लोकजीण

दय न्हंयचो मुखेल वाठार आनी उपन्हंयाचो वाठार मेळून 'म्हादय देगण' आकाराक आयलां. म्हादय देगणाच्या घाटमाथ्यावयल्या वाठारात पुर्वेक देगांव, गवाळी, कोंगळ, कापोली, चापोली गांव आसात. उत्तरेक आमगांव, चिकलयां, पारवड, कणकुंबी, चोर्ले, तर दक्षिणेक मेंडील, पायडें, ओटलें, विरंजोळ, तिनय आनी अनमोड घाटाचो वाठार आसपावता. हे वाठार समुद्र पातळेवयर सादारण तीन हजार ते साडे तीन हजार फुटां वयर उंचायेचेर आसात. म्हादयच्या देगणातले वनस्पतीत एकसारकाय आसली तरी म्हादयच्या घाट माथ्यासकयले वनस्पतीत विविधताय पळोवंक मेळटा. घसघसपी वाऱ्याक लागून घाटमाथ्यावयली रूखावळ उंचायेन मोटवी आनी आकारान वाटकुळी.

भोंवतणच्या परिसरा प्रमाण मनीस घडटा. जमीन, वनस्पत आनी भोंवतणचे जैवीक संपत्ते प्रमाण, परिसराप्रमाण तो आपले वेवसाय उबे करता.

म्हादयच्या घाटमाथ्यार राबितो करून आशिल्ल्या मनशान जमीन आनी सरभोंवतणच्या वनस्पतीचें निरिक्षण आनी परिक्षण करून जगपाचें साधन सोदून काडलां. गांठीक आशिल्ल्या पारंपारीक गिन्यानाच्या म्हालवजार घाटमाथ्यावयलो मनीस आपलो उदर निर्वाह करीत आयला. हें सगळें करतना ताका कश्टांची जीण जगची पडल्या. मुलभूत सुविधां पासून बरोच पयस आशिल्ल्या ह्या मनशांची जीण लागिंच्यान नियाळटकच काळजाक वेदना जातात. पूण सैमाकडेन एकरूप जावन तो जगता हें पळोवन मनाक खोस भोगता.

घाटमाथ्यावयलो हो सगळो वाठार कर्नाटक राज्यात आस्पावला तरी त्या परिसरातल्या लोकांचें अंतःस्करण कोंकणी आसा. सामाजीक आनी सांस्कृतीक नदरेन ते सत्तरी म्हालाकडेन म्हळ्यार पर्यायान गोंयाकडेन खूब लागींचे आसात. ह्या वाठारांतल्यो राजकीय शिमो वेगळ्यो आसल्यो तरी गोंयची सांस्कृतीक शीम हो घाटमाथ्यावयलो वाठार आपल्या पोटातळा घेवन आसा. 1947 वर्सा भारत देश स्वतंत्र जालो. त्याच वेळार गोंय पुर्तुगेजांच्या हातातल्यान सोडोवन घेतिल्लें जाल्यार भाशावार प्रांतरचनेच्या तत्वाप्रमाण ह्या वाठारासयत हेर कोंकणी वाठार एकठांय हाडून 'कोंकण राज्याची' स्थापणूक जातली आसली. अशें जाल्लें जाल्यार आयज जो भाशीक प्रस्न वयर सरता त्या प्रस्नाक कायमची मुठमाती मेळपाची.

पेडणें, दिवचल, सत्तरी, सांगें, केपें आनी काणकोण हे शिमेवयले भाग पुर्तुगेजांच्या हाताखाला येवचे पयलीं घाटमाथ्यावयले वाठार एकमेकांत एकरूप जावन जगताले. गोंयचे लोक मुक्तपणान ह्या वाठारांत वचून येताले. अश्यो कितल्योश्योच रान वाटो दोंगराच्या मुळसांतल्यान वयर घाटमाथ्यार वयतात. ह्या पारंपारीक पांयवाटातल्यान थंयचे लोक घोळटाले आनी इश्टागतीचें नातें जोडटाले. केरी, हणजुणें, चोर्ले तें कणकुंबी...; वाळपय, बांबर, साड्डें (साट्टें) तें पारवड...; वाळपय, नानोडा, वायंगिणी तें चिकलयें...; वाळपय, ठाणें, गोळावली तें चोर्ले वा सूर्ला...; वाळपय, सोनाळ, बोंदीर, पेंढाळ, कडवळ, कृष्णापूर, तळेवाडी, आमडगांव तें खानापूर...; वाळपय, कुमठळ, करंजोळ

कणकुंबेची माऊली

तें मेंडील, पायडें वा विरंजोळ; मलपण, तांबडी सुर्ल तें अनमोड...; मोलें, अनवाडें तें अनमोड...; कुळें, दुदसागर, करंजोळ तें लोंडा... ह्या म्हत्वाच्या वाटांभायर हेर रानवाटोय त्या काळार अस्तित्वांत आशिल्ल्यो आनी आसात. सुर्लाच्या कड्यान गेल्ल्यो वाटो, पारवड, चिखलयांच्या कड्यान गेल्ल्यो वाटो, कांतळाची माळी, फोक्रोगुणो, भिमगड, नामोगुंडो, दर्शींग, सोसोगड, धामणसरी, कुमारी, बकेल दोंगर, कुवाड्या दोंगर ह्या म्हत्वाच्या दोंगरावयल्यान रानवाटो वयर गेल्यात. वयर उल्लेख केल्ल्या कांय रानवाटांचें कालांतरान रस्त्यांनी रूपांतरण जालां. कांय वांटो उद्देगिकरणाच्या नांवाखाला महामार्ग आनी रेल्वेमार्ग जावन पडल्यात. हातूंतले कांय रस्ते आनी वाटो आपल्या आंगार नवो साज चडोवंपाक आशेन रावल्यात. पुर्तुगेज पूर्व काळांत तशेंच पुर्तुगेज राजवटीत गोंयचे लोक वेगवेगळ्या कारणांक लागून घाटमाथ्यार चडून वयताले आनी थंयचे लोक सकयल देंवून येताले. सत्तरी म्हालातल्या कांय जाण्ट्यां लोकांनी दिल्ले म्हायते प्रमाण शेतांत बीं पेरपाखातीर शेतकार भाव कणकुंबी, चिखलयें,

पारवड, चापोली वा गवाळी वयताले आनी आपणाक जाय तसलें भाताचें बीं माथ्यार मारून घेवन सकयल येताले. आदल्या काळार नाचणे, वरी, पाकड, हुळीद, कुळीद हांचें पीक मोठ्या प्रमाणांत काडटाले. सत्तरीतले दोंगराळ भागातले लोक तशेच घाट माथ्यार रावपी शेतकार भाव एकेच तरेचीं शेतां कसताले. शेत कसोवपाची पद्धत एक आशिल्ल्यान शेतकार भावांच्या कश्टांत साम्यताय पळोवंक मेळटाली. गोंयांत कुमेर शेतां सासणाचीं बंद पडलीं तरी घाटमाथ्यार हीं शेतां थोड्या प्रमाणांत तग धरून आसात.

सत्तरीतल्या कश्टकरी शेतकार वर्गाक गोंयच्या बाजारपेठांनी तांकां जाय ती वस्त मेळनासली. ताका लागून ते रानवाटो माडुयत कणकुंबी वा खानापूर बाजारांत वचून कडधान्य, कांबळी, चादरी आनी हेर वस्तू घेवन येताले. वयतना गोंयांतल्यान मीठ घेवन वयताले. कांय लोक तर मसाल्याचो चोरयाणो वेव्हार करताले. घाटमाथ्यावयले लोक गोंयात येवन मीठ आनी सुकीं खारीं घेवन वयताले. मिठाचो वेव्हार चड करून साट्टें गांवच्यान जातालो. चांद - सुर्या ह्या

दोंगर कड्याचे वाटेतल्यान लोक मीठ वयर पारवडा व्हरताले. साट्टें गांवात आयजूय 'मिठाची मळी' ह्या नांवाचो जागो अस्तित्वांत आसा.

घाटमाथ्यार 'शेळण' नांवाची रानमाडाच्या जातींतलीं झाडां कांय दोंगराचेर किल्लून आयिल्लीं पळोवंक मेळटात. ह्या रानमाडांच्यो चुडट्यो हाडून सुकयतात आनी तांच्यो हे लोक शेंदऱ्यो मोठ्या प्रमाणात वापरताले. आयजूय ह्या शेंदऱ्यांक मोठ्या प्रमाणात मागणी आसा. 2003 आनी 2010 वर्सा हांवें म्हज्या कांय इश्टा सयत देगांव गांवाक भेट दिल्या. ह्या वेळार थंयचे लोक शेळण झाडाच्या चुडटांच्यो शेंदऱ्यो वळटाना हांवें पळयल्ल्यो. ह्या लोकांची अर्थीक बाजू कमकुवत आशिल्ल्यान कांय कुटूंबा ह्यो शेंदऱ्यो वोळून खानापूर बाजारांत विकतात. म्हज्या भुरगेपणात गवाळीचे लोक ह्यो शेंदऱ्यो घेवन गोंयात येताले. आमीय त्या वेळार ह्योच शेंदऱ्यो घरांत वापरताले. आदल्या काळार हे घाटमाथ्यावयले लोक कांबळी घेवन गोंयात येताले आनी थळ्याव्या लोकांक विकताले.

घाटमाथ्यावयल्यो आमगांव गांव

गोंय मुक्तताये उपरांत गोंयची झपाट्यान उदरगत जाली. गांवागांवानी रस्ते, वीज, उदक पावलें. शिक्षणीक सुविधा उपलब्ध जाल्यो. घाटमाथ्या सकयले हे गोंयचे वाठार प्रगतेची वाट चलपाक लागले. मुळाव्यो सुविधा उपलब्ध जाल्ल्यान वेगवेगळ्या क्षेत्रांत गोंय मुखार सरपाक लागलें. गोंय हें पर्यटका खातीर आकर्शण थारिल्ल्यान बाजारपेठांचो विस्तार जावंपाक लागलो. अशा वेळार घाटमाथ्यावयले लोक घाट उतरून सकयल कामाच्या निमतान येवपाक सुरवात जाली. लाकुडकाम, शेतकाम आनी हेर कश्टांचीं कामां करपाक जाण्टे पिरायेचे लोक... तर हॉटेलांनी काम करपाक अर्दशिक्षीत तरणाटे गोंयात येवन नोकरी करपाक लागले. चोर्ले, पारवड, कणकुंबी, चिखलये, आमगांव, पायडें, विरंजोळ ह्या वाठारातले तरणाटे गोंयात कामाक येतात. दसऱ्या - दिवाळे कडेन बार्देस भांगात शेतां लुंवपाक घाटमाथ्यावयले लोक येतात. गोंयात कामेरीं -

मानाय जाय जाल्यार गोंयचे लोक ह्या घाटमाथ्यावयल्या वाठारानी वचून तांका हाडटात. गोंयाक तेकून आशिल्ल्या महाराष्ट्रातल्या लोकांची हीच स्थिती आसा. शिरोली सत्तरीक तेंकून आशिल्ली विडीं गांवूय गोंयचेर अवलंबून आसा. थंयचे साबार लोक आतां गोंयात केरी-सत्तरी वाठारात येवन स्थायीक जाल्यात.

गोंयची कोंकणी भास आनी संस्कृताय घाटमाथ्यावयले संस्कृतायेकडेन साम्यताय आशिल्ल्यान ह्या वाठारातल्या लोकांक गोंय हें आपलें दिसपाक लागलें. कर्नाटक राज्य आमचे खातीर परक्यांचें राज्य अशें सांगपी हे लोक गोंयांविशीं आपलेपणान उलयतात. आमी आयजवेर कामाधंद्याखातीर गोंयांत देंवून आयल्यात. बार्देस - तशेंच तिसवाडीकारांचीं शेतां आमीच लुवून दितात अशें सांगपी हे लोक पोटापाण्याखातीर तळमळटात. घाटमाथ्यार कांय

जांबोटी गांवातलें प्रवासाचें साधन - बैलगाडी

कडेन उदकाचो मोठ्या प्रमाणात उणाव आशिल्ल्यान शेत तशेंच बागायतींचें पीक घेवंपाक मेळना. शिमेवयले भाग आशिल्ल्यान कर्नाटक सरकार आमचेर फाव तें लक्ष दिना. कर्नाटक सरकाराचें कानडी राज्य... वेव्हारीक भास कानडी. तशेंच प्राथमीक शिक्षण मराठीत आनी कानडीत अश्या कचाट्यांत सापडिल्लो हो कोंकणी मनीस भितरल्या भितर फुगार जावन रडटा. म्हादयच्या देगणात घाटमाथ्यार कर्नाटक शासनान ह्या वाठारातल्या उपन्हंयांचेर धरण बांदपाची येवजण आंखल्या. ह्या येवजणेचो फायदो ह्या लोकांक जावचो ना. हें तळपट्या सुर्या इतलें सत्य आसा. ह्या वाठारांतल्या लोकांक ताचो जबरदस्त फटको बसतलो. तांचीं शेतां, मालकीची जमनी तशेंच तांचें सांस्कृतीक दायज उदकाखाला बुडून वयतलें. ‘धरण जालें जाल्यार तुमी खंय वयतले?’ गवाळी गांवच्या लोकांक हांवें एक फावट प्रस्न केलो. ‘आमी गोंयांत देंवून वयतले... आमकां कानडी राज्यांत रावपाचां ना.’ अशी भावना ते विवश जावन उक्तायतात. तांचेर आयिल्लें संकट कशें निवारचें हें तांकां कळना... आमी अध्यांत ना मध्यांत... आमकां वाली कोण ना असो सूर आयकुपाक मेळटा.

मुळाव्या सुविधांपासून वंचीत आशिल्ल्या ह्या लोकांचें दुख्ख खूब व्हड आसा. रस्ते, उदक, वीज, शाळा हांचो तांकां आभाव आसा. आयजूय हें लोक आदिवासी जिवन जगतात... वरांचीं वरां चलत वचून आपली दिसपट्टीं कामां करतात. बायलां सोडलीं जाल्यार घरांत काम करी सारखो दादलो मनीस मेळना. तो एक तर बेळगांव, खानापूर वा गोंया कामाक गेल्लो आसता. तांचीं बायलां पारंपारीक कामां करतात. पावसांत शेतां, पोरसूं आनी गोरवां... पयसो हातात उरना अशी तांची शोकांतीका... पयसो येतलो तरी कसो! रानात रानभर भोंवून गिमाळ्या दिसांनी म्होंव एकठांय करप. आवाळे, हड्डे काडून बाजारांत विकप. तिकयेचीं पानां वा साल काडून विकप. रानमिरयां एकठांय करून विकप. नाजाल्यार झाडाचो शेळो काडून बाजारांत गिरायक सोदप... ह्या लोकांची मालकीची जमीन आकांताची आसा. मालकी हक्क म्हळ्यार पुराय गांवची जमीन. पूण दोंगर घळणाची जमीन आसून ते ती कितें करतले? हातात पयसो येवचो... सगळ्यो सुविधा घरांत येवच्यो हो हावेस मनाकडेन बाळगून

शेळणीची शेंदरी ओळटाना देगांवची बायल

हे लोक आयज आपली ही जमीन विकपाक काडटात. जमीन आसून तरी कितें फायदो? विकल्यार पयसो तरी मेळटलो. ह्या विचाराकडेन ते आयज पावल्यात. हाकाच लागून इतिहासीक आनी पर्यावरणाचे नदरेन म्हत्व आशिल्लो भिमगड आयज हे लोक विक्रेक काडपाक सोदतात.

पर्यावरणाचे नदरेन ही खूब वायट गजाल. तरेतरेची वनस्पती आनी जीव जिवावळीन उपयुक्त आशिल्लो हो वाठार भलत्याच्याच हातात पडून नश्ट जावपाचे वाटेर पावला. पूण केंद्र सरकारान हो भिमगड वाठार अभयारण्य करपाचें घोशीत केल्ल्यान आतां ह्या वाठाराचें संवर्धन जातलें म्हणपाची खोस पर्यावरण प्रेमीन उक्तायल्या. भारताच्या पर्यावरण नकाशाार तिसरें स्थान आशिल्लो हो वाठार वटवाघुळां, पट्ट्यांचो वाग तशेंच अस्वलांच्या राबित्यान गिरेस्त आसा. वेगवेगळे तरेचे खनीज पोटातळा घेवन उबो आशिल्लो हो वाठार विनाशाची वाट चलतना पळोवंक मेळटा. कारण ह्या वाठारात खण मालकांचो दोळो आसा. अभयारण्य जावन कायद्यांची अमंलबजावणी केली जाल्यार हे वाठार आसा तशेच उरपाक

मदत जातली.

ह्या वाठाराचो वेगवेगळ्या कारणाक लागून सांबाळ जावंक जाय ताचे आनीक एक मुखेल कारण म्हळ्यार सांस्कृतीक दायज. हांगा आशिल्लो मनीस हो अस्सल कोंकणी... चोर्ले, पारवड, कणकुंबी, चिखलये, आमगांव, कापोली, चापोली, कबनाळी, कोंगळ, गवाळी, आमडगांव, देगांव, मेंडील, पायडें, विरंजोळ, ओटलें, तिनय तशेंच हेर गांवानी कोंकणी संस्कृतायेचें पारंपारीक दायज चलत आयलां. हाची जाप थंय अस्तित्वांत आशिल्ले लोकउत्सव, रिती, रिवाज आनी देव - देवस्की दिता. ह्या वाठाराची आदिमाता 'श्री सांतेरी' हे देवीचीं सगळ्या गांवानी देवळां पळोवंक मेळटात. केळबाय, ब्राम्हणीमाया, रवळनाथ, जल्मीदेव, सिध्देश्वर ह्या देव देवतांचें थंय वास्तव्य आसा. पायडें गांवात तर सतीचीं सात पाशाणां एकीच कडेन आसात. ह्या वाठारांतल्यो ह्यो मुर्त्यो आनी गोंयात सत्तरी म्हालात मेळपी मुर्त्यां मदीं खूब साम्य आसा. स्थापत्य कलेचे नदरेन विचार केल्यार ह्या मुर्त्यांचें कोरीव काम आनी वापरिल्लो पाशाण फातरांत खूब साम्य आसा.

कदंब राजवटीत आनी तांचे पयली ह्या वाठारांत अशे तरेच्यो मुर्त्यो पाविल्ल्यो आसपाक जाय.

सत्तरी म्हालावरीच हांगासल्लो शिगमो मोठ्या उत्साहान पार पडटा. होळी, पानांचे चोर, करूल्यो, रणमालें हांगा पळोवंक मेळटा. उत्सव मनोवपांत थोडेफार वेगवेगळेंपण दिश्टी पडलें तरी तांचो आत्मो एक आसा... लोकगितां एक आसात... 'रणमालें' हें लोकनाट्य तर वयर उल्लेख केल्ल्या गांवानी शिगम्याक तशेंच संवसार पाडव्याक (गुडीपाडव्याक) सत्तरी तालुक्यावरीच मोठ्या उत्साहान खेळटात. लोकनाट्याक ह्या वाठारांत मोठी परंपरा आसा म्हणपाचें कळटा. थंयचीं देवळां, देव - देवस्कीची परंपरा सत्तरी म्हालाकडेन खूब लागींच आसा. पर्येचें श्री भुमिकेचें देऊळ आनी कणकुंबीचें माऊलीचें देऊळ बांदावळीचे नदरेन साम्यताय आसा. बारा वर्सांनी जावपी जात्रेक पर्येच्या पर्येकारांक तशेच हेर मानेस्तांक खेरीत मान आसा. ही कणकुंबेची जात्राय घाटमाथ्यावयल्या लोकां इतलीच गोंयच्या सकयल्या लोकांक प्रीय आसा. घाटमाथ्यार जावपी हेर उत्सवाकय गोंयचे लोक उपस्थिती

कर्नाटक चापोली गांवातले रहिवासी

कणकुंबी गांव

लायतात. हें सांस्कृतीक देवाण घेवाण कदीम काळा पासून चलत आयलां.

ह्या वाठारांत 'धालो' नासलो तरी फुगडी मोठ्या आनंदान घालतात. फुगडेचे वेगवेगळे प्रकार ह्या वाठारांत अस्तित्वांत आसात. लोकवेदाचें हें पिकाळ मळ पळयतकूच लोकवेदाच्या अभ्यासकांक हो वाठार म्हळ्यार एक आव्हान. ह्या वाठारांतल्या लोकांचे वेगवेगळे रितीरिवाज सत्तरी म्हालाकडेन साम्यताय दाखयता... कृषी विशयक देव-देवस्पण, चालीरिती आनी लोकमन घाटमाथ्या वयल्यान सकयल येवन गोंयच्या लोकमनाकडेन एकरूप जाता. हाकाच लागून गोंयच्या लोकांकडेन ह्या घाटमाथ्यावयल्या लोकांचें रक्ताचें नातें आसा. सोयरे आनी इश्ट परिवारानी भरिल्लो हो घाटमाथ्यावयलो वाठार गोंयच्या सुरांत सूर मिसळून गायता...

हांगाचो मनीस कबाड कश्ट करपी. आपलें अस्तित्व

सांबाळूक झगडपी. शिक्षणाचो प्रसार जावंक नासलो तरी आतां आपल्या भुरग्यांक हेर वाठारांत आशिल्ल्या सोयऱ्या - धांयऱ्यागेर दवरून शिकोवपाक सोदपी. पोट भरता थंय वचून कांय काळ राबितो करून रावपी. रानवाटो माड्डोवपी... पोट भरपा खातीर रानातूच कितें तरी सोदपी... ह्या समाजाक मुळासकट हुमटून उडयना मूं? कारण ह्याच वाठारांत कर्नाटक सरकार ल्हान - व्हड इकरा धरणां बांदपाचीं सपनां पळयता. अशें जालें जाल्यार रान संपत्ती वांगडाच लोक संस्कृताय बुडून वतली आनी ह्या लोकांक दुसरेकडेन स्थलांतरीत जावचें पडटलें. ह्या लोकांक कोंकणी प्रदेशातल्यान कानडी प्रदेशांत स्थलांतरीत केल्यार ते ते उरचे नात... उरतल्यो फकत यादी...

●●●

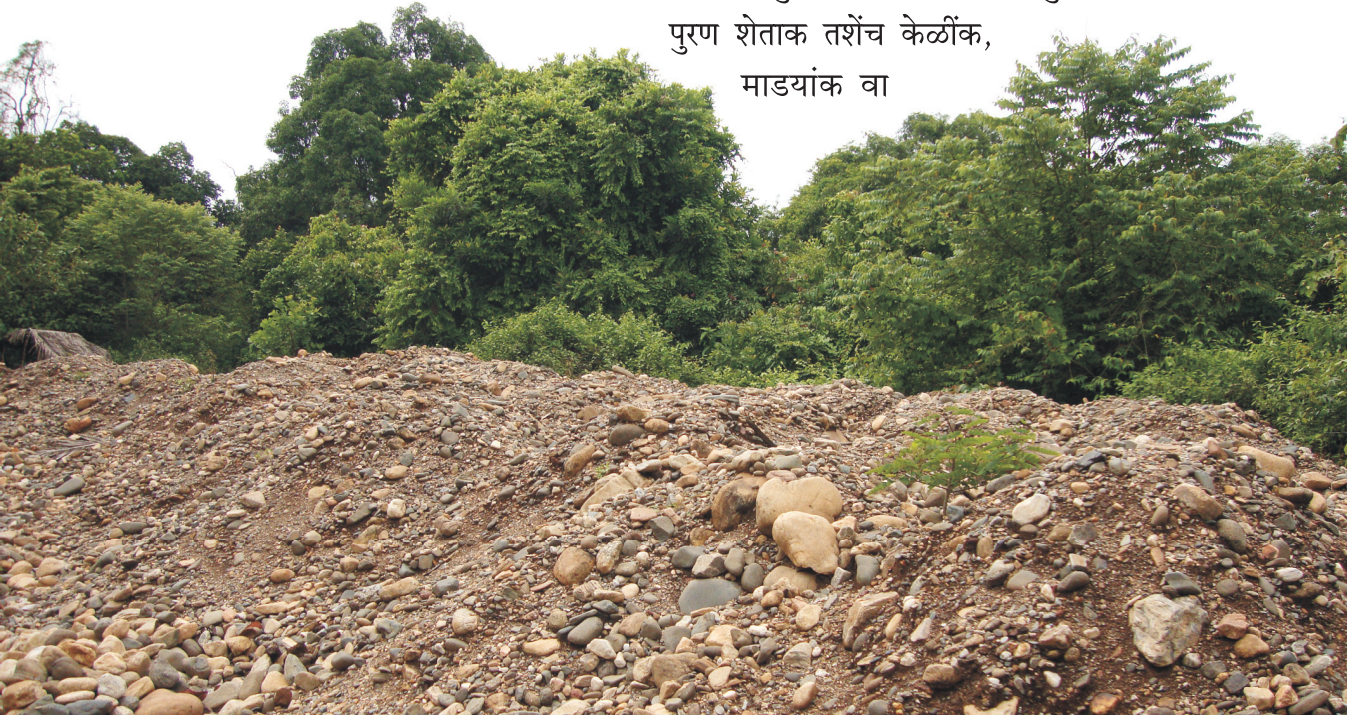

रेंवेचें उत्खनन आनी ताचे परिणाम

वसाळ्यांत म्हादय न्हंयक उदक चडपाक लागतकच असंख्य झाडां, लाकडां - खोडां, सुके ताळे, खांदे, झाडांचीं सुकीं पानां, शिरपुटां प्रवाहा वांगडा व्हांवून येतात. हें सगळें घाट माथ्यावयल्यान, दोंगर घळीतल्यान सकयल न्हंयत देवता आनी अरबी दर्याचे दिकेन व्हांवता... हें सगळें एकाच वांगडा दर्याक वचून मेळटाच अशें ना. हातूंतलीं कांय झाडां, खोडां, लाकडां न्हंयचे तडीर आशिल्ल्या झाडांक फारवून उरतात... कांय उदकाच्या वळाक मेळून थंयचे थंय घुंवत सकयल जमनीक वचून बसतात...

सुकीं पानां तशेंच शिरपुटांय न्हंयच्या वळाक मेळून तांच्यो राशी तयार जातात. पानां आनी बारीक बारीक शिरपुटां आशिल्ले ते राशीक कुसारें म्हणटात. हें सारें म्हण पुरण शेताक तशेंच केळींक, माडयांक वा

माडांक घालतात. ह्या कुसाऱ्या वांगडा रेबोय व्हांवून सकल येता. हो रेबोय कुसाऱ्यांत भरसून कांय विशिश्ट जाग्यांचेर थिरावता. हो काळो रेबोय खूब म्हत्वाचो. ह्या रेब्यांत साऱ्याचो अंश आशिल्ल्यान पुरण शेतांक तशेंच बागायतींक ताचो वापर करतात.

न्हंयच्या प्रवाहान व्हांवून येवपी मोठीं - मोठीं झाडां आनी खोडां एकादे कोंडीत येवन थिरावतात वा खंय तरी शिरकतात. व्हांवून सकयल गेल्लीं लाकडां गांजें गांवा सकयले थळावे लोक तीं धरतात आनी वयर काडटात. दर्याच्या उदकाची भरती थंय मेरेन रिगिल्ल्यान गांजें सकयल पावतकच म्हादय न्हंयच्या प्रवाहाची गती खुट्टा आनी उदक तंग जाता. ताका लागून न्हंयतल्यान व्हांवत येवपी वस्त वयर काडपाक सोपें पडटा.

म्हादयच्या पात्रांतल्यान आनीक तीन म्हत्वाच्यो वस्तू व्हांवत सकयल येतात. त्यो म्हळ्यार चाळचे गुळगुळीत

गुंडे, बारीक कालयांव आनी रेंव. झाडानी ह्या पडिंग गांवचे सकयल जंय साकून न्हंयच्या पात्राक इल्ली इल्ली रुंदाय आनी खोलाय मेळत वयता. थंयच्यान सकयल गांजें - नाणूस मेरेन न्हंयच्या पात्रांत चाळचे गुंडे, कालयांव आनी रेंव मोठ्या प्रमाणात सांठवल्ली पळोवंक मेळटा. कांय जाग्यार तर उदकाच्या वळाक (जंय उदक वाटकुळें घुंवता) लागून शेंकड्यांनी रेंवेचे ट्रक भरूं येतात इतलो व्हड रेंवेचो 'हुडो' तयार जाल्लो दिश्टी पडटा. पावसाळो सोंपतकच, न्हंयच्या चाळीनी खंयच्या जाग्यांचेर कितली, कसली आनी कशे तरेन रेंव पडल्या हें पळोवंक मेळटा. उदकांतल्यान व्हांवत आयिल्ले हे रेंवेचीं वेगवेगळे तरेचीं फोर्मेशना म्हादयच्या पात्रांत तयार जाल्लीं पळोवन मन धादोस जाता. न्हंयक हुंवार येतकच फातरांच्या घर्शणांतल्यान तयार जाल्ली ही रेंव जंय पात्र रुंद जालां आनी ज्या जाग्यार वळ तयार जाता थंय ती थिरावता... हुंवाराचें उदक इल्लें इल्लें देंवपाक लागतकच उदकाच्या

न्हंयचे चाळींतली उसपिल्ली रेंव

लहारांनी रेंवेच्या त्या हुड्याक एक विशिष्ट प्रकारचो चित्रमय आकार मेळपाक आदार जाता. कांय कडेन रेंवेचे लांबचे लांब पट्टे तयार जाल्ले आसतात. कांय कडेन वाटकुळेच जाल्यार कांय कडेन माथेंभर उंचायेचे आनी लांब रुंद हुडे पळोवंक मेळटात... कांय जाग्यांचेर शेरणींच्या झाडां पोंदा रेंवेचे ल्हान - ल्हान चित्रमय पुंजुले पळोवंक मेळटात.

रेंवेच्या हुड्यांचे ते आकार मनाक भुरळ घालता. ह्या ल्हान ल्हान रेंवेच्या हुड्यांचेर वेड्यान लांबचे लांब पट्टे तयार जातात. निळ्या - पिंगश्या रंगांचे हे पट्टे कशे तरेन ह्या रेंवेचेर चडल्यात काय? असो मनात प्रस्न उप्रासता. हे रंग कशे मेळ्ळ्यात हें सांगप तशें कठीणूच. चड करून पावसाळ्यांत व्हांवत येवपी तांबश्या रंगाच्या उदकाक लागून ही रेंव रंगयाळी जाल्या जावंक जाय. पावसांत न्हंयचें उदक रेबाळ आसता. ह्या रेबाळ उदका वांगडा हेर रंगूय भरसून व्हांवत आसता.

रेंवे वांगडा कुसारें वा ल्हान-ल्हान बडयो व्हांवून आयिल्ल्यान कांय कडेन ह्यो तिनूय वस्तू एकीकडेन सांठावल्ल्यो आसतात. कांय जाग्यांचेर रेंव आनी कुसारें ... जाल्यार कांय कडेन फकत रेंव थिराविल्ली आसता... ही रेंव वेगवेगळ्या आकारांनी मेळटा. हे रेंवेचो एक एक कण पारखून पळयल्यार ह्या ताच्या एका एका आकारात आनीक कितलेशेच आकार तातूंत लिपिल्ले आसा हाची जाणीव जाता. मोठे रेंवेच्यो राशी न्हंयचे चाळीनी चड प्रमाणात तयार जातात. ही मोठी रेंव कालयावांत भरशिल्ल्यान तिका चाळून वेगळी काडची पडटा. कांय विशिष्ट जाग्यानी मध्यम आकाराची रेंव येवन पडटा. जाल्यार बारीक रेंव म्हादयचे चाळीक सगल्याकूच दिश्टी पडटा.

ल्हानपणात हे रेंवेचें म्हाका खुबूच आकर्शण. म्हादयच्या आमच्या देंवण्यार पुरणीत रेंवेचो एक हुडो तयार जातालो. मोठी-बारीक रेंव थंय सांठवताली. वर्सान वर्स पडपी ते रेंवेत आमी वेगवेगळे खेळ खेळटाले. दनपारच्या वेळार न्हंयत न्हाताना मदींच वयर सरून ते तापलेले रेंवेत आमी लोळटाले. ती चकचकपी रेंव हांव घरा हाडटालों आनी तातूंतली भांगरा रंगाची रेंव वेंचपाचो यत्न करतालो. चुंबक घेवन रेंव कशी त्या चुंबकाक ओडून येता ती वराचीं वरां पळयतालों.

वेगवेगळे तरेचे धातू आशिल्ले हे रेंवेकण आमकां

न्हंयचे चाळींतले रस्ते

भुलयताले. न्हंयच्या प्रवाहान व्हांवत आयिल्ली ही मुलायम रंगरंगयाळी रेंव पळोवपाची आसत जाल्यार म्हादयच्यो तडी भोंवच्यो पडटल्यो. दर्या वेळो भोंवतना थंयचे रेंवेचो स्पर्श आमी अणभवला. थंयची खारटसाण, भांगराळी चकचकसाण तशेंच धवसाळ-फेसाळ रेंव लागींच्यान पळयल्या. पूण म्हादयच्या चाळीनी फातरांचे कुशीक वा मदींच शेरणीच्या झाडांनी एकादी रेंवेची रास पळोवपाची संद जण एकल्यान घेवंक जाय.

जंय मोठे मोठे रेंवेचे थर पडिल्ले आसतात ते खणून उस्तून पळयल्यार हो रेंवेचो ढिगारो कसो तयार जाला हें कळपाक आदार जाता. कांय ढिगाऱ्यांचो पयलो पोंदचो थर कुसाऱ्याचो आसता... मागीर मोठी रेंव... ताचेर परत कुसारें... ताचेर परत मोठी रेंव... हे मोठे रेंवेचेर बारीक रेंवेचो दाट थर... ह्या रेंवेच्या हुड्याक वयले वयर पळयतकच हातूंत सगळींच रेंव आसतली अशें दिसप सभावीकूच आसा... हे पांचूय थर पावसाळ्यांत न्हंयक आयिल्ल्या पांच हुंवारांची गवाय दितात... पयले फावट उदक आयिल्लें तेन्ना कुसारें पडिल्लें...

मागीर मोठी रेंव... परत कुसारे... आनी ते रेंवेचेर वयर बारीक रेंवेचो दाट थर... ह्या ढिगाऱ्याच्या एका अर्दान कालयांवूय आसपाची शक्यताय आसता. कांय फावट पयल्या पावसान तयार जाल्ले रेंवेचे पुंजके दुसरे फावट न्हंयक उदक येतकच उदकाच्या प्रवाहान व्हांवून वतात आनी थंय दुसरो थर तयार जाता. अशे तरेचीं हीं रेंवेचीं फोर्मेशनां पावसभर न्हंयच्या पात्रांत घडत आसतात...

व्हांवून आयिल्ली सगळीच रेंव फकत न्हंयचे तडीर आशिल्ल्या चाळीनी थिरावता अशें ना. म्हादय न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्या मोठ्या - मोठ्या कोंडीनीय पावसाळ्यांत उदक घुंवता त्या जाग्यारूय रेंवेचे थर दाटतात. न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ले रेंवेतलो रेबो वा माती धुंवन गेल्ल्यान ती रेंव पळोवपाक धवी फुल्ल चकचकीत दिसता. तडीर आशिल्ले बारीक रेंवेत चड करून माती, पानां, शिरपुटां भरशिल्लीं आसतात. कांय कडेन सांठावल्ले मोठे रेंवेत हेर अशें कांय मेळना.

ही रेंव न्हंयच्या पात्रांत कशी तयार जाता? ती खंयच्यान व्हांवत सकयल येता काय? असो प्रस्न मनाक पडप साहजीकच आसा. गोंयचे हद्दींत कडवळ सकयल आशिल्ले म्हादय न्हंयचें पात्र बारीकसाणेन नियाळ्ळ्यार ह्या पात्रांत ल्हान मोठी खडपां आशिल्लीं दिश्टी पडटात. तशेंच ह्या पात्रांत गुळगुळीत ल्हान मोठे चाळचे गुंडेय आशिल्ले पळोवंक मेळटात. कर्नाटक शिमे भितर आशिल्ल्या म्हादय न्हंयच्या पात्रांत प्रचंड आकाराचीं खडपां दिश्टी पडटात. ह्या पात्राच्या खुबश्या जाग्यांनी दोनशें ते तिनशें मिटर उंचायेचे खडयेचे दोंगर आसात. वत पावसाचे प्रक्रियेंत हे खडयेचे मोठे कुडके सकयल पात्रांत कोसळत आसतात. पावसाळ्यांत म्हादय न्हंयक आकांताचें उदक येतकच प्रवाह गतीशील जाता. ल्हान व्हड फातर प्रवाहाच्या नेटार व्हांवतात आनी एका मेकांक घश्टतात. ह्या घर्शणातल्यान फातरांची झीज जाता... खडपां मदीं घसरण जावप तशेंच फातरां - फातरां मदीं घर्शण जावन त्या फातरांचो कस तयार जाता... होच कस सकयल पात्रांतल्यान व्हांवत वयता आनी विशिश्ट जाग्यांचेर वचून थिरावता. हो जो एकामेकांच्या घर्शणांतल्यान कस तयार जाता ती म्हळ्यार बारीक मोठ्या आकाराची रेंव, कालयांव आनी

रेंव चाळटाना

चाळचे वेगवेगळ्या आकाराचे फातर.

ही प्रक्रिया वर्साचे बाराय म्हयने न्हंयच्या पात्रांत चड कमी प्रमाणांत चालूच आसता. पावसात प्रवाहाक गती मेळिल्ल्यान न्हंयच्या पात्रांत हें काम नेटान चलिल्लें आसता. म्हादय न्हंयच्या मुखेल पात्रावांगडाच म्हादयच्या उपन्हंयांनी तशेंच ल्हान व्हड व्हाळांनीय ही प्रक्रिया चालूच आसता.

म्हादयच्या पात्रांतली रेंव हातार घेवन बारीक नियाळ्ळ्यार ही रेंव वेगवेगळ्या प्रकारांच्या फातरां पासून तयार जाल्या म्हाणपाचें कळून येता. म्हादयच्या पात्रांत आशिल्ले फातर रंगरंगयाळे... काळे, निळे निळशे, तांबडे-तांबशे, धवे-गोबरे, पिंगशे, हळदुवे अशे साबार रंग घेवन हे फातर म्हादयच्या देगणांत जल्मल्ले पळोवंक मेळटात. (चड म्हायते खातीर प्रवाहातलीं शिल्पचित्रां हो लेख पळोवंचो.) भूगर्भशास्त्रज्ञानी वेगवेगळ्या फातरांचो सोद घेतला. तांची निर्मिती कशी आनी केन्ना जाल्या

हेंवूय सोदून काडलां. म्हादय पात्र हें भूगर्भशास्त्राचे नदरेन म्हत्वाचें थळ. ह्या वाठारांत वेगवेगळे तरेची जिव्वावळ आनी वनस्पत मेळटा तशेंच हांगा साबार तरेचे फातरूय आसात. वर्स 2002 च्या नोव्हेंबर डिसेंबर म्हयन्यात म्हादयच्या पात्रांतल्यान 'पांच' दीस चलतना साबार तरेचे फातर हांवें लागींच्यान पळयल्यात. 2009 वर्साय तीन दिसांचे भोंवडेन हे सगळे फातर पळोवन अजापीत जालां.

रेंवेचे साठे गोंयचे हद्दींत कडवळ गांवाच्या सकयल मोठ्या प्रमाणात थिरावल्ले दिश्टी पडटात. हाचें मुखेल कारण म्हळ्यार कर्नाटक राज्याचे हद्दीतलें पात्र हें खळखळटें पात्र... थंय उदक एकसारकें खळखळत आसता... ताका लागून रेंवेक त्या वाठारांत थिरावंक संद मेळना. त्या खळखळट्या प्रवाहा वांगडा ती रेंव नेटान व्हांवत सकयल येता. जंय न्हंयच्या पात्रांत कोंडी आसात आनी उदकाचे वळ तयार जातात थंय रेंव घुंवता आनी सकयल अळंग वचून बसता. प्रवाहा वांगडा तशीच व्हांवत मुखार वचपी रेंव सकयल मांडवीच्या पात्रांत वचून थिरावता. ही थिरावल्ली रेंव भरते -सुकतेन निर्माण

जाल्ल्या प्रवाहाच्या बळार तशेंच पावसाच्या हुंवारी उदकाच्या प्रवाहान ती रेंव म्हासागरात वचून पडटा आनी थंय रेंवेच्यो दर्यावेळो तयार जातात.

आमच्या गोंयांत सावी आनी खारी रेंव अशे रेंवेचे मुखेलपणान दोन प्रकार मेळटात. साव्या उदकांत मेळटा ती सावी रेंव आनी खाऱ्या उदकांत मेळटा ती खारी रेंव. न्हंयच्या चाळीनी आशिल्ले सावे रेंवेत सुकीं पानां, काडयो - बडयो तशेंच माती भरशिल्ली मेळटा. खारी रेंव उदका पोंदा मेळटा. ही उदका पोंदची रेंव व्हांवन व्हांवन सकयल वचून साठवल्ल्यान ती आपशींच धुंवन नितळ - निवळ जाता. पूण कांय कडेन हे रेंवेत शिंपयो, शिंपले आनी करपां भरसल्ल्यान तिका चाळणीक घालची पडटा.

नाणूस- उसगांव गांवचे वयर वीस ते पंचवीस कि. मी. म्हादय न्हंयच्या पात्राच्या वाठारांत कांय लोक मोठ्या प्रमाणात सावी रेंव काडून विकपाचो धंदो करतात. रेंव काडपाचे प्रकार नाणूस गांवा सकयल न्हंयच्या पात्रांतूय मोठ्या प्रमाणांत चलता. रेंवेचो धंदो करपी लोकांक वयर म्हादयच्या पात्रांत

न्हंयची चाळ

खंय रेंव पडटा हें त्या धंदेकारी लोकांक बरें खबर आसा. रेंवेचे कांय जागे थारिल्ले आसात. उस्ते गांवचे वयर बोंडकीचे कोंडीकडेन तशेंच 'दुस्कीर' (नानोडेची उपन्हंय मेळटा थंय), सकयल चोचरेच्या माडांकडेन धड्यार, मोरयाच्या गुंड्याकडेन, केळार - कडतरी (भाबळाचे कोंडीकडेन), म्होंवाचो गुंडो, हरपाऱ्याची मूस (सोनाळ), तीन फांटे, गाडें देंवणें, धवळांतले कोंडीकडले पुरणीत (तार -सावड्डें), घोटकय (कुडशें) शिरीतली गोठण (शीर), व्हाळाची मूस (पणसमळो), वेळगें (सवतीचे कोंडी सकयले वटेन आनी राजग्याचे कोंडी वयले वटेन), खडकी (कोटाचे कोंडी आलतडी), खोतोडें (किंवाचे कोंडी कडेन), धामशें (दुऱ्याचे कोंडी कडेन आनी बंदरार), गुळेली (तारचे कोंडी सकयल आनी रगाडो उपन्हंय म्हादय मेळटा थंय), गांजें (मावळो-भाचो गुंड्यांकडेन), नाणशी (सवतिचे कोंडी सकयल), कोसमें (रेंवेवयली कोंड), उसगांव (उसगांवच्या पुला सकयल), रुमड (सकयल जयनुलें), वाघुर्मे, वळवय, मायणां, फोंडचें भाट, वाडी मानशेर, आमोणें, खांडोळा, तोंक, जुंव्यार, आंकडो, पोरणें गोंय, सांपेद्रु, फर्नावाडो, रायबंदर ह्या जाग्यांचेर रेंव थिरावता आनी धंदेकार ती काडून विकतात.

ऑक्टोबर ते मे म्हयनो मेरेन सावी रेंव काडपाचो धंदो नेटान चलता. सकयल मांडवीच्या पात्रांत आतां ऑगश्ट म्हयन्याय रेंव काडपाक सुरवात करतात. कांय जाणांकडेन रेंव काडपाचें लायसेन्स आसा जाल्यार चडशे जाण चोरयांनी रेंव काडून विकतात. कांय जाण्टेल्यांनी दिल्ले म्हायते प्रमाण हो रेंव काडपाचो धंदो ह्या पंचवीस -तीस वर्सांच्या काळांत मोठ्या प्रमाणात चल्ल्या. ह्या रेंव काडप्यांनी आपआपली सुवात आंखून घेतिल्ली आसा. हाचो अर्थ असो की ते ह्याच जाग्यार वर्सान वर्स वचून रेंव उसपितात, चाळटात आनी ट्रकांनी भरून विकतात.

वांयगण्या पुरणीनीय मोठ्या प्रमाणात रेंव पडटा. सातशीं ते आठशीं ट्रक बारीक मोठी रेंव एकाच जाग्यार मेळूं येता इतली ती चड आसता. हांगा रेंव वर्सान वर्स तितलीच पडटा अशें ना. ती कमी चडूय आसूं येता. पुरण शेतकार, बांदाचें उदक भितर घेवन ती रेंव आसली तशी न्हंयंत व्हांवोवन घालतात. अशा वेळार कांय रेंव काडपी लोक पुरणी मेरेन ट्रक व्हरपाक मेळटा आसत जाल्यार बरी रेंव काडून राशी मारतात आनी मागीर सवकासायेन चाळून विकतात.

न्हंयच्या कुशीक वा पात्रांत जंय बारीक चाळचे गुंडे मेळून

मळ्याच्यो धडो पोखरून रेंव चाळटाना

मांडवीच्या पात्रांत चलिल्लो रेंवेचो वेव्हार

हुडे तयार जाल्यात थंयची रेंव चाळून काडटात. ह्या जाग्यार वयर फकत ल्हान ल्हान गुंडे जरी दिसले तरी त्या गुंड्यांनी भितर रेंवेचे थर दाटिल्ले आसतात. हो कालयांव चाळणीक घालतकच मोठी आनी बारीक रेंव मेळटा. कालयांव चाळून भायर पडटा. तोवूय बेटो घालपाक उपेगी पडिल्ल्यान ट्रक भरून विकतात. अशे तरेन रेंव काडप्याक दोन तरेन फायदो करून घेवपाक मदत जाता. रेंव चाळून काडटकच रेंव उस्तून काडल्या थंय माथेंभर दोबरे पडटात... हे दोबरे तशेच उरिल्ल्यान पावसाळ्यांत न्हंयक हुंवार येतकच ह्या दोबऱ्यानी परत रेंव येवन पडटा. मुखार हेच दोबरे परत उस्तीतात.

कांय रेंव काडापी लोक न्हंयचे चाळीतूच रेंव चाळटात आनी थंयच ट्रक भरून रेंव बांदकामा खातीर धाडून दितात. कांय रेंव काडापी रेंव मिश्रीत कालयांव ट्रकांनी भरतात आनी वयर बऱ्याशा जाग्याचेर हाडून डेपो करतात. अशे तरेन एक एकलो रेंव काडापी शेंकड्यांनी ट्रक रेंव मिश्रीत कालयांव वयर काडून दवरतात आनी गिरायक येता तसो कालयांव चाळून रेंव विकता. अशें करपा फाटलें म्हत्वाचें एक कारण म्हळ्यार अशे तरेन रेंव वा कालयांव वयर काडून दवरतकच पावसात रेंवेक चड मोल आशिल्ल्यान तांकां चड किंमत मेळटा.

मुखेल न्हंयचे चाळी भायर न्हंयच्या फांट्यांनीय रेंव पडटा. मुखेल न्हंयच्या पात्रांकडल्यान फांटे तयार जाल्यात. ते फांटे सकयल वचून परत न्हंयक मेळटात. अशे साबार कडेन फांटे आशिल्ले पळोवंक मेळटा. न्हंयक हुंवार येतकच ह्या फांट्यांनी उदक भरतकच रेंव उदकाच्या लोटा वांगडा ह्याय फांट्यांनी वचून पडटा... न्हंयच्या ह्या फांट्यांनी चड रेंव पडना. पडली जाल्यार ती बारीक पीठ कशी आसता.

म्हादयच्या उपन्हंयांनीय अशे तरेची रेंव पळोवंक मेळटा. म्हादय न्हंयचे तुळें उपन्हंयांनी रेंव कमी प्रमाणात सांठवता. हाचें कारण म्हळ्यार उपन्हंयांचें पात्र अशीर आसता. तशेंच उपन्हंयांक कोंडी कमी आशिल्ल्यान उदकाचें पात्र खळखळीत व्हांवता. हाका लागून रेंव सांठावपाची शक्यताय खूब कमी आसता. अशें आसलें तरी मेजक्याच कांय जाग्यांनी रेंव सांठवल्ल्यान रेंव काडून विकतात. म्हादयच्यो कांय मुखेल उपन्हंयो म्हळ्यार नानोडेची न्हंय, वेळसाची न्हंय, रगाडो, खांडेपारची न्हंय, वाळवंटी, दिवचल आनी अस्नोडचे न्हंयतलीय रेंव लोक काडटात. ह्या उपन्हंयांनीय कमी चड प्रमाणात रेंव काडपाचे धंदे चलतात.

आयज सिमेंट - काँक्रिटाचें बांदकाम मोठ्या प्रमाणात

चलिल्ल्यान रेंवेक तेजी चड आयल्या. रेंवेक मागणी चड आशिल्ल्यान न्हंयतली रेंव काडप्यांमदीं सर्त पळोवंक मेळटा. आपल्याक बरी रेंव खंय मेळू येता हाचो ते सोद घेयत आसतात. कोण एकलो एका विशिश्ट जाग्यावयली वा वाठारांतली रेंव नेमान काडटा थंय एका वर्सा कांय कारणांक लागून तो ती काडूंक पावूंक ना जाल्यार दुसरो रेंव काडपी तो जागो बळकायता... आनी ते सुवातेर आपलो हक्क सांगता.

एका जाग्यार खूब रेंव आसली म्हण जायना. थंय मेरेन ट्रक व्हरून ती भरपाक मेळपाक जाय. आयज कितलेशेच कडेन अशे तरेचे रस्ते न्हंयच्या पात्रांत रेंवेक लागून देंविल्ले पळोवंक मेळटात. उंच-उंच मळ्याच्यो धडो खणून रेंवे खातीर रस्ते केल्ले आसात... न्हंयचे चाळीतल्यान रस्ते पयस मेरेन पाविल्ले आसात... न्हंयतल्यान आलतडच्यान पलतडी वचपाक जंय खराडी आसा थंय रस्ते तयार केल्ले आसात.

म्हादयच्या पात्रांत रेंव काडपाचो धंदो नेटान चलिल्ल्यान रेंव काडप्यांक दुडू मेळटात... ट्रक वाल्यांक भाडें मेळटा... थळाव्या लोकांक काम मेळटा... बांदकाम करूंक सोदतल्यांक

रेंव मेळटा. हें जरी खरें आसलें तरी ह्या रेंव काडपाच्या धंद्याक लागून न्हंयचें आनी न्हंयच्या परिसराचें मोठ्या प्रमाणात लुकसाण जाता हेंवूय तितलेंच खरें आसा.

न्हंयचे चाळींत ट्रक घालतकच थंयची माती सैल जाता. आनी पावसाळ्यांत न्हंयचे चाळींत थंय मोठे चर पडटात... ट्रक न्हंयचे चाळींत देंवोवपाक मेळचो म्हूण मळ्याच्यो उंच धडो खणच्यो पडिल्ल्यान कांय वर्सांनी न्हंयच्या प्रवाहान मळो खल्लुपाक लागता... रेंवे खातीर चाळी परत परत उस्तील्ल्यान न्हंयचो प्रवाह दिका बदलीत आसा. सगळी चाळ सैल जाल्ल्यान पुरण शेतांनी मोठ्या प्रमाणात रेंव आनी कालयांव वचून पडटा. हाका लागून पुरण करपाक खुबच कुस्तार जावन पडटा.

म्हादय न्हंयचे चाळीनी पडिल्ली रेंव काडूक ना जाल्यार कितें जातलें? असो जेन्ना प्रस्न पडटा तेन्ना ताचे वायट परिणाम जावपाची शक्यताय थंयचे थळावे लोक उक्तायतात. कारण रेंव काडूक ना जाल्यार म्हादयचे दोनूय तडीनी रेंवेचे मोठे मोठे हुडे तयार जातले आनी म्हादयचें पात्र अशीर जातलें. अशें

कोसमें वाठारांत म्हादयच्या पात्रांत रेंव काडटाना

म्हादयचे चाळींत भोंवपी आधुनीक मशीनां

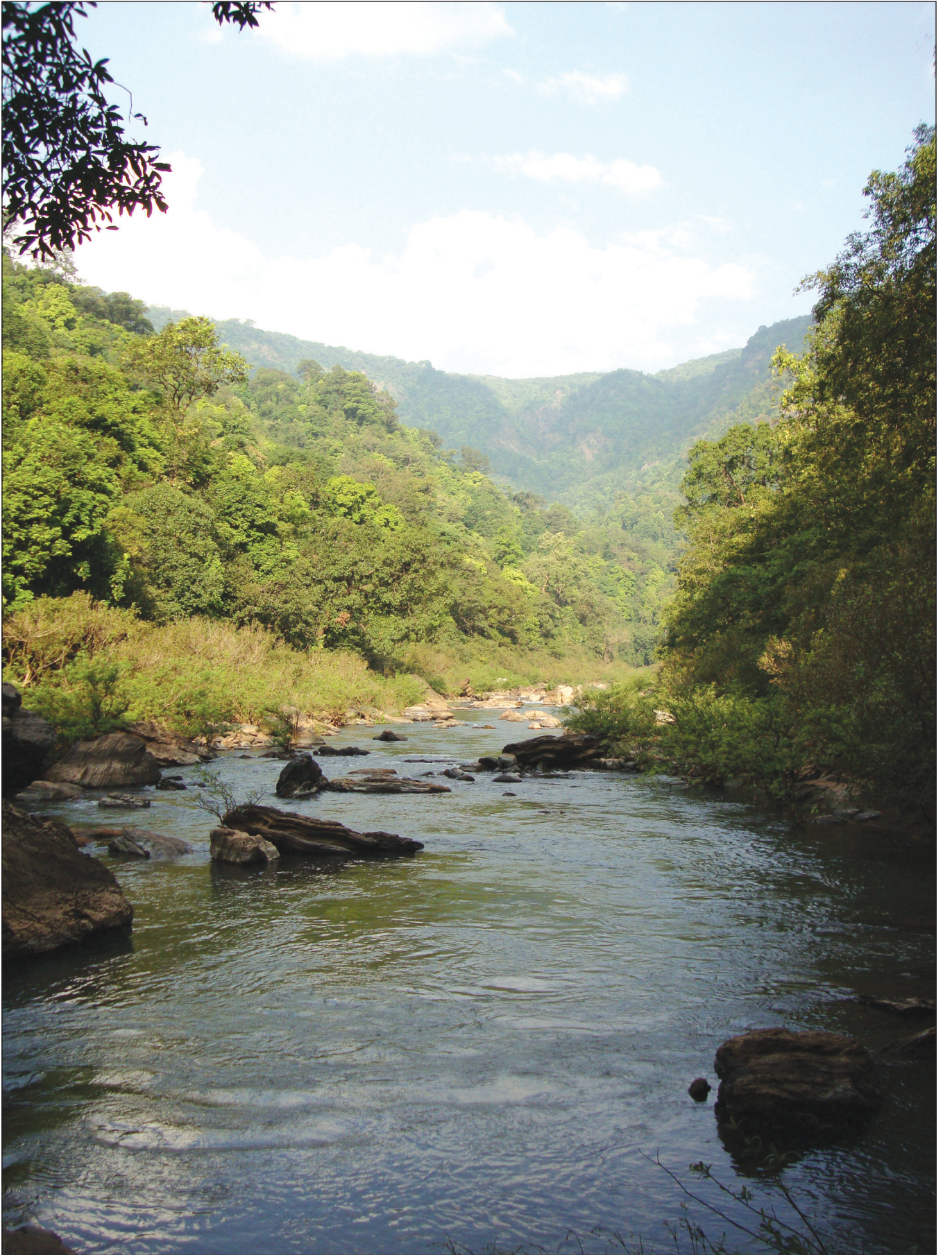
जालें जाल्यार हुंवाराचें उदक सकयल रेटचें ना. रेंवेचे हुडे तयार जावन कांय काळान न्हंयची चाळ घट जाली जाल्यार हुंवार येवपाची शक्यताय थळावे लोक उक्तायतात. हेवूय कांय प्रमाणात खरें आसलें तरी मोठ्या प्रमाणात रेंव काडप खुबच परिणामकारक जावं येता. आयज न्हंयचे तडीवयले कितलेशेच मळे खल्लून वचपाक लागल्यात. झाडां हुमटून पडपाक लागल्यांत. अशें जाल्ल्यान वर्सान वर्स न्हंयचें पात्र रूंद जायत चल्लां. कांय गांवांनी अशे तरेन रेंव काडपाक विरोध दर्शयला. गांजें, गुळेली, खडकी, वेळगें, शीर, कुडशें, सावड्डें - तार ह्या जाग्यांचेर सरकारान बंधारे बांदल्यात. सादारण तीन मीटर उंचायेच्या ह्या बंधान्यानी दोन ते अडेज कि. मी. पात्रांत उदक फुगता. सकयल्या बंधान्याचें उदक वयल्या बंधान्याक तेंकपाक जाय अशी ही येवजण आसा. हे बंधारे डिसेंबर - जानेवारी म्हयन्यात फुगयतात आनी मे म्हयन्याच्या शेवटाक प्लेटी काडून उदक सोडटात. हाका लागून म्हादय न्हंयच्या उदकाचें पात्र उदकान भरून उरता. हाचो परिणाम रेंव काडपाचेर जाला. अशें आसलें तरी रेंव काडपाचें बंद जावंक ना. ताचें स्वरूप बदल्लां. वयर म्हटलां तशें कांय लोक पात्रांतली रेंव कालयांवा सयत काडून डेपो करतात आनी मागीर चाळटात. आतां होच प्रकार मोठे प्रमाणान पळोवंक मेळटा. हे रेंव काडपी लोक शेवालांचो वापर करून

न्हंयची चाळ उस्तीतात. रेंव कालयांवा सयत ट्रकांनी भरून दुसरेकडेन ताच्यो राशी मारतात. हें करतना ते शेरणीचीं झाडांय हुमटून उडयतात. हीं झाडां हुमटिल्ल्यान पावसात उदकाच्या प्रवाहात थंय मोठ्यो चरयो पडटात. प्रवाह बदलता. हें सगळें बेकायदेशीर चल्लां. सेंड मायनिंग जे तरेन म्हादय आनी ताच्या उपन्हंयानी चल्ला ताचेर सरकाराचें नियंत्रण ना. पंचायतीचें नियंत्रण ना. हें अशेंच चल्लें जाल्यार भयानक चीत्र आमकां भविश्यांत पळोवंचें पडटलें. सकयल मांडवीच्या पात्रांतूय हेंच चल्लां. मोठीं होडीं घेवन लोक पात्रांतली रेंव काडटात. कांय जाण तर यंत्राच्या आदारान रेंव काडटना दिश्टी पडटात. दर्यापोंदचे जलसंपदेक धोको उप्रासूंक लागलां. उदक प्रदुशीत जावंक लागलां. खुबे तिसऱ्यो ना जावंपाक लागल्यात.

म्हादय न्हंयचे तडीवयले रेंवे संदर्भान हांवें एक चित्र तुमचे मुखार रेखाटलां. मनशाची रेंवेकडेन पळोवपाची नदर बदल्ल्या. रेंव ही सैमीक संपत्त. ती आपणाक जाय तशी वापरप. तिका बाजारांत मोल आशिल्ल्यान कायदे खुंटयेक हुमकळावन तिचो वेपार करप.

मनशान रेंवेच्या कणाचे निर्मितीची फाटभूंय समजून घेवंक जाय. रेंवेच्या कणाकणा कडेन आपुलकीचें नातें प्रस्थापीत करपाचो यत्न केल्यारूच फुडलो विध्वंस आळाबंद हाडपाक शक्य जातलो.

●●●

महादय खळखळून व्हांवू दी

ह्याद्रीच्या दोंगर पालसणाच्या कुसव्यांत वसलेल्या आनी ग्राम जिवनाचें दर्शन घडोवपी देगांव गांवातल्या बावट्याच्या दोंगरार महादय न्हंयचो उगम जाता. माणकुल्या झऱ्याच्या रूपांत जल्माक आयिल्ली ही न्हंय देगांव गांवचें देवत्व घेवन गोंयचे दिकेन व्हांवपाक लागता. महादय म्हळ्यार म्हान आवय. गोंयची लोकमाता...

खानापुरालागीं शिरोली ग्रामपंचायत वाठारांत जंय हे न्हंयचो उगम जाला तो वाठार जैवीक संपत्तेन खुबूच गिरेस्त. एका परस एक अशो दोंगर रांगो... वेगवेगळे तरेचीं झाडां - पेडां आनी वेलींनी शृंगारिल्ले ते दोंगर... दर एका पालसणांतल्यान व्हांवपी जितवळ व्हाळ... आनी ह्या अटंग्या रानांत आशिल्लीं सुकणीं - सावजां, किडी - मुयो, असंख्य जिवानीं आनी हेर सरपटपी जिवेवळ. महादय न्हंयच्या दाव्या उजव्यान हेर साबार ल्हान न्हंयो हे महादयक वाटेवाटेर येवन मेळटात. भांडुरा नालो, कोटणीची न्हंय, इती न्हंय, बैल न्हंय, गडाचो पानशीरो, पिस्त्याचो पानशीरो, सुको पानशीरो, पेंढाळचो पानशीरो, नानोडेची न्हंय, हरपारो, वेळसाची न्हंय, पाटवळचो नालो, खोतोडेचो नालो, रगाडा न्हंय, खांडेपारची न्हंय, कुडणें, वाळवंटी, दिवचल, अस्नोडें, म्हापशें आनी सिकेरी ह्या न्हंयाक लागून महादय जशी सकयल अरबी समुद्राक लागीं पावता तशें तिचें रूप व्हड आनी सोबीत जाता. हातूंतले कांय व्हाळ, नाले आनी उपन्हंयो गिमाळ्या दिसांनी सुकतात, तर कांय सातत्यान तिका उदका पुरवण करतात.

महादय न्हंय अरबी समुद्राचे भेटेक येतना वाटेर गवाळी, चापोली, कोटणी, भिमगड, कृष्णापूर (कर्नाटक), कडवळ, देऊस, पेंढाळ, झाडांनी (गोंयचे शिमे भितरले वसाड गांव), उस्तें, कडतरी - सोनाळ, धावें - तार, सावड्डें, शीर,

कुडशें, वेळगें, दाबोस, मासोड्डें, नाणूस, खडकी, सावर्शें, बाराजण, खोतोडें, धामशें, भिरोंडें, पाडेली, गुळेली, भोम, म्हादय, कणकिरें, वांतें, गांजें, आंबेशी, नाणूस, कोसमें, तोर्ला, केरांत, तळें, तिराळ, तांकवाडो (उसगांव), भामय, मुतरें, सोनारबाग, कांतरात, रुमड अशे साबार ल्हान व्हड गांव दोनूय तडींनी लागतात. म्हादय न्हंयक खांडेपारची न्हंय येवन लागता ताचे सकयल पावतकच ती मांडवी हें नांव घेवन मुखार व्हांवत वचून वेंरें रेईश मांगूस ते आग्वद वाठारात पावतकच (बार्देश) दर्याक वचून मेळटा.

म्हादयचें पात्र खुबूच ओडलायणें आनी सुंदर. देगांव तें कृष्णापूर मेरेन ती घाट माथ्यावयल्यान खळखळत गोंयात भितर सरता. म्हादयचें उदक ल्हान व्हड फातरांतल्यान वाट काडीत मुखार येता. अचकीत एखादे धडेवयल्यान सकयल कोसळटा आनी दूदगंगा जाता. मदींच ल्हान व्हड कोंडींनी आपलें उदक सांठोवन संथ व्हांवता आनी मागीर खळखळ करून सकयल धांवता. गोंयचे शिमे भितर मात म्हादय न्हंयेच्या पात्रांत असंख्य कोंडी तयार जाल्यात. गोंय आनी कर्नाटकाचे शिमे वयर पिस्त्याची कोंड मेळटा. सकयल मागीर दावाची कोंड, कळस कोंड, तारची कोंड, फुलांची कोंड, मिसयाळ्याची कोंड, म्होंवाच्या गुंड्याची कोंड, धवळांतली कोंड, दुऱ्याची कोंड, येंडाची कोंड, सवतीची कोंड, राजग्याची कोंड, खोडू कोंड, खेत्याची कोंड अशो कांय म्हत्वाचो कोंडी आसात. हातूंतल्या कांय कोंडींक सामाजीक, सांस्कृतीक, इतिहासीक आनी धर्मीक म्हत्व फाव जालां. ह्या कोंडींची रुंदाय आनी खोलाय म्हादय न्हंयच्या म्हानपणाचो दिश्टावो घडयता. पावसा दिसांनी ह्या वाठारांत हरंदरांनी पडपी पावसाक लागून कोंडी आनी खराड्यो एक जातात आनी म्हादय न्हंय रूद्रावतार धारण करून व्हांवपाक लागता. हे म्हादय न्हंयंत वेगवेगळे तरेचें माशे पळोवपाक मेळटा.

म्हादय ही गोंयची अस्मिताय, गोंयचो प्राण... हजार वर्सां साकून आपलें गोड शितळ-थंड उदक समेस्त जीवन-सृश्टीक पाजयत ती निरंतर व्हांवता. वट्ट 87 कि. मी. लांबायेची ही जिवनदायिनी 52 कि. मी. गोंयचे भुंयेंत मार्गक्रम करता, जाल्यार उरिल्लो 35. कि.मी चो वांटो कर्नाटक शिमे भितर पडटा. हाका लागून गोंय राज्यांत सगल्यांत लांबायेन

व्हडली गोड्या उदकाची न्हंय म्हण तिका मान फावो जाता. वयर कडवळ तें सकयल रूमड मेरेन गोंयात न्हंयेच्या दोनूय तडींनी वट्ट 36 वयर गांव वसल्यात. ह्या गांवांतलीं हजारांनी कुटुंबां पुरणशेत आनी बागायती करून आपल्या पोटाची खळगी भरतात (आतां बंधान्यांक लागून पुरण शेतां कसोवपाक मेळनात). ह्या लोकांचें जिवन फुल्लां फळ्ळां तें हेच न्हंयच्या शितळ थंड उदकान. हे न्हंयन तांकां जियेवपाची तांक दिल्या. जिणेचो मंत्र दिला. तांच्या मना - काळजांत हे म्हादयनूच हावेसाचें पाजण दिलां... कितल्योशोच पिळग्यो हांगा घडल्यात... ह्या पिळग्यांनी नवचैतन्य रिगयलां तें हे म्हादय न्हंयनूच. तांचे संस्कृतायेक आंकूर आयलो तो हे म्हादय न्हंयचे तडीरुच... ह्या तडीवयल्यान भौसाच्या काळजांत म्हादयविशीं खाशेलें स्थान आसा. ताका लागून ह्या लोकांची ती आदिमाता.

म्हादय न्हंयच्या तिरार जायते कडेन कोंडी, खराड्यो आनी गांवा गांवांनी देंवणी आसात. गिमाळ्यांत ह्या देंवण्यांचेर सकाळ, दनपार आनी सांज मेरेन वर्दळ चालूच आसता. आयदनां घांसप, कपडे उमळप, न्हावप असले दिसपट्टे उद्देग ह्या देंवण्यांचेर पळोवंक मेळटात. गरोवणी - दिवपावणी करून माशे धरपाची परंपरा तशेंच कूळ, खुणकूट, बालें, मेण घालप, कींव काडप, पाळणी काडप, अशे पारंपारीक तरेन नुस्तें धरपाची परंपराय हांगा पळोवंक मेळटा.

म्हादय न्हंयच्या दोनूय तडींनी गिमाळ्या दिसांनी जें शेत रोयतात तें म्हळ्यार 'पुरण शेत'. जाणकारांच्या मता प्रमाण ह्या पारंपारीक पुरण शेताक पांच हजार वर्सां वयर इतिहास आसा. वयर उस्तें तें सकयल गांजें मेरेन हे न्हंयचे तडीवयले 24 आनी मातशे पयसुल्ले तीन गांव मेळून वट्ट 27 गांवांतले लोक पुरणशेत कसयतात. (2010 वर्सा केल्ले पळोवणेत उस्तें हांगा दोन, धावें - तार हांगा सात शेतकारांची दुऱ्याची कोंड हांगा वांयगणी पुरण, खोतोडेच्या सकयल पांच आनी गांजें हांगा एक पुरण अस्तित्वांत आसा). हे चडावत शेतकार हाताच्या पोटावयले आसून आपल्याक हेर काम मेळना म्हण हे पुरणकार कश्टांचें काम करून शेत पिकयतात. ह्या पुरण शेताक लागून तांच्या गोरवांक तण मेळटा? आनी तणाक लागून दूद उत्पादनांत मोलाची भर पडटा. तशेंच, शेणाचो

घाट माथ्यावयल्यान सकयल व्हांवपी म्हादयचो प्रवाह

फायदो भाटा - कुळागरांनी सान्याखातीर करतात.

सत्तरी तालुक्याचे हरितक्रांतेत म्हादय न्हंयचो वांटो लाख मोलाचो आसा. दोनूय तडींनी आशिल्ली वेगवेगळे तरेची रूखावळ. हे रूखावळीक लागून आशिल्लीं सुकणीं, सावजां ह्या वाठाराक वेगळेंच रूप हाडटात. हे म्हादयच्या दोनूय तडींनी उंचायेर मळे आसात. ह्या मळ्यांची जमीन रेंवटाळ. ह्या मळ्यांक आनी दोंगर माथ्यार आशिल्ल्या मळांक लागून हांगा मोठ्या प्रमाणांत बागायती वसयल्ल्यो पळोवंक मेळटात. माड, माडयो, केळी, उस, मिरी, पाम तशेंच रबराची लागवड मोठ्या प्रमाणांत केल्ली आसा. हे न्हंयच्या दोनूय तडींनी आनी उपन्हंयानी सत्तरीत सरकारान 27 वयर उपसा जलसिंचन येवजण्यो राबयल्यात. न्हंयतलें उदक वयर ओडपा खातीर सोनाळ, करंजोळ, सावड्डें, कुडशें, वेळगें खडकी, नाणूस, सावर्शें, बाराजण, धामशें, गुळेली, भिरोंडा या मुखेल

गावांनी 180 एच्. पी., 75 एच्. पी. आनी कांय जाग्यार 40 एच्. पी. तांकीचे पंप बसोवन बागायतीक उदक दिलां. तशेंच, 150 वयर बागायतदार खाजगी पंपा वरवीं उदक ओडून शिंपणें करतात. ह्या बागायतीक लागून मेळपी उत्पन्न, तशेंच स्वयंरोजगार आनी रोजगार निर्मितेक लागून बेकारीचो प्रस्न थोड्या प्रमाणांत सुटावो जाला.

मनशाक एका वेळार अन्न नासल्यार चलता, पूण ताका घोंटभर उदक जाय. उदकाचो घोंट ताळ्या सकयल देंवतकच मनशाचो कासावीस जाल्लो जीव थंड जाता. सत्तरी म्हालांतल्या सगल्या गांवांक पियेवपाच्या उदकाची पुरवण जावची हो हेत नदरेमुखार दवरून गोंय शासनान वाळपय लागसार आशिल्ल्या दाबोस गांवात उदक शुद्धीकरण प्रकल्प उबारला ताचो आतां विस्तारूय केला. ग्रामीण उदका पुरवण येवजणेखाला अडेच कोटी रूपया खर्चून सत्तरीच्या वेगवेगळ्या

वाठारांत 22 उदका टांकयो बांदून 53 गांवांक पियेवपाचें उदक पावोवपाची येवजण आंखल्या. आनी कांय गांवांनी ती चालीकय लायल्या.

गांजें गांवा सकयल हे म्हादय न्हंयच्या उदकांत अरबी समुद्राचे भरतेक लागून खारें उदक भरसता. जशी ती सकयल पावता तशें तिचें पात्र रूंद जायत वयता. ह्या गोड्या उदकाक लागून आमकां वेगवेगळे तरेचें नुस्तें मेळटा. म्हादय न्हंयचें उदक आनी भरतेच्या उदकाक लागून सकय मांडवीत जलवाहतुकीक आडमेळे येना. वर्साक लाखांनी टन मिनाची येरादारी मांडवीच्या पात्रांतल्यान जाता आनी गोंयची अर्थीक बाजू घटमूट करता.

इश्टांनो, हांवें म्हज्या ह्या पुस्तकांत म्हादय न्हंय, थंयचो वाठार, सैम, जैवीक संपत्, लोकजीवन, वेवसाय आनी हेर कांय म्हत्वाच्या गजालींचेर उजवाड घालून म्हादयचें पुसटशें चित्र उबें करपाचो यत्न केला. म्हादय गोंयची आदिमाता. लाखांनी वर्सां जालीं ती संथ आपले वाटेन व्हांवत आसा. वाटेन वयतां वयतां तानेल्ल्याक ती पाजण दीत आसा. तिच्या प्रवाहान आमचे जिणेक गती दिल्या. आनी मनशान आपली प्रगती सादल्या. पूण आमचे जिणेक गती दिवपी हो न्हंयचो प्रवाह जेन्ना कोण तरी आडायता तेवेळार कितें? म्हादय न्हंयक जितवळ दवरपी उपन्हंयांच्या पात्रांत जेन्ना काँक्रीटाचे गडगंज बांद उबे जातात तेन्ना हे लोकमातेच्या अस्तित्वाचें कितें? हय इश्टांनो, कर्नाटक शासनाच्या नियोजीत म्हादय धरण प्रकल्प येवजणेक लागून आमचे आवयचेर संकश्ट कोसळ्ळां. म्हादय न्हंयवयलें एक धरण धरून हेर ल्हान व्हड न्हंयांचेर वट्ट इकरा धरणां बांदपाचें कारस्थान घाटमाथ्यार चल्लां.

कणकुंबी लागसार आशिल्ल्या कळसा, हलतर आनी पोटली ह्या तीन मुखेल नाल्यांचेर व्हड बांद घालून तातूंतलें 5 टी. एम्. सी. उदक मलप्रभा न्हंयंत वळयतले. तशेंच, दुसरे वटेन म्हादय धरणांतलें 24 टी. एम्. सी. उदक सांठोवन 4 टी. एम्. सी. उदक आसोगा हांगा मलप्रभा न्हंयंत वळोवपा खातीर साडेपांच कि. मी. लांबायेचो कॅनल आनी बोगदे पोखरतात. म्हादय धरणांत उरिल्ल्या 20 टी. एम्. सी. उदकाचेर विजेची निर्मिती करतले. नेरसा वाठारात आशिल्ले भांडुरा आनी शिंगर हे म्हादय न्हंयचे मुखेल स्रोत. ह्या नाल्यांच्या संगमाचेर धरण

बांदून हें उदकय मलप्रभा न्हंयंत सोडपाची येवजण कर्नाटक सरकारान आंखल्या. आमच्या लोकांक पियेवपाक उदक जाय अशें निमित्त मुखार करून सौंदत्ती तालुक्यांत बांदिल्ल्या नवलतीर्थ धरणांत उदकाचो सांठो गिमाळ्यांत कमी जाता. ताका लागून म्हादयच्या उपन्हंयांतलें उदक ह्या धरणांत वळोवपाचोय ह्या शासनाचो डाव आसा.

कर्नाटक पावर कॉर्पोरेशन लिमिटेडचे वतीन कृष्णापूर, टेलरेस आनी कोटणी हांगा तीन पावर हावस बांदपाची येवजण आसून ह्या प्रकल्पां खातीर त्या अटंग्या रानांत वचपाक रस्ते, वाटेर ल्हान - व्हड पूल बांदचे खातीर दोंगर खणपाचें काम हातांत घेतले. जंय फातर आसात थंय सुरींग फुट्टले. सामान सांठवणेखातीर गुदांव, कामगार आनी कर्मचाऱ्यांक रावपाखातीर वेवस्था हाका लागून येरादारी वाडटली. आवाजाच्या प्रदुशणा वांगडाच वारो आनी उदक दुशीत जातलें. वयर उल्लेख केल्ल्या कामाखातीर 20 ते 25 कि. मी. भोंवतणच्या रानाक झळ बसतली. पर्यावरणाचो समतोल वचून ह्या वाठारासयत गोंयाकय ताचो फटको बसतलो. मोट्या प्रमाणांत झाडांची कत्तल जाल्ल्यान दोंगर घळणांची माती पावसाच्या उदकान व्हांवून सकयल गोंयात मोट्या प्रमाणांत येतली. ताचो गाळ गोंयच्या न्हंयांच्या पात्रांत भरून ताचो उपद्रव गोंयकारांक भोगचो पडटलो. म्हादय न्हंय सत्तरी, दिवचल, फोंडें, बार्देस आनी तिसवाडी अश्या पांच म्हालांतल्यान व्हांवता. ह्या वाठारांतलीं शेतां, बागायती, पशुपालन, पर्यटन, उदका येरादारी, नुस्तेंमारी आनी हेर वेवसाय अडचणींत येतले.

सत्तरी म्हालाचे उत्तर - पूर्वेक निसर्गरम्य असो सुर्ल गांव आसा. हो गांव समुद्र पातळेवयर 2646 फूट उंचायेर आसून ह्या गांवा लागसार कळसा आनी सुर्ल नाले व्हांवतात. ह्या नाल्यांचो जंय संगम जाला त्या जाग्यार कर्नाटक सरकार धरण बांदपाक सोदता. हे दोनूय नाले एक जावन सकयल गोंयात साट्टें, नानोडें गांवातल्यान सकयल व्हांवत वचून उस्तें हांगा म्हादय न्हंयक मेळटात. हें धरण जालें जाल्यार गोंय - बेळगांव म्हामार्ग पुराय उदका खाला वचून कोटींनी रूपयांचो खर्च उदका खाला वयतलो. तशेंच सकयल गोंयात वांयगण शेती, बागायती शेती आनी पियेवपाच्या उदकाखातीर जनतेक

कणकुंबी हांगा चालू अशिल्लें कालव्याचें काम

तळमळचें पडटलें.

सत्तरी म्हालाचे उत्तरेक कर्नाटक राज्याचे शिमे भितर घाट माथ्यार चोर्ले गांव आसा. ह्या गांवाच्या शेजरा आंबेखण हांगा उगमस्थान आशिल्ली आनी सकयल विडी (महाराष्ट्र), शिरोली, केरी, साखळी, कारापूर, सारमानस मेरेन व्हांवत वचून मांडवीक मेळपी न्हंय म्हळ्यार वाळवंटी. हे न्हंयचेर 'हलतरा' हांगा कर्नाटक शासन धरण प्रकल्प उबारपाक सोदता. हो धरण प्रकल्प जालो जाल्यार सांखळे हांगा उबारिल्लो पोडोशें जलशुद्धीकरण प्रकल्प संकश्टांत येतलो. ह्या प्रकल्पाचें उदक दिवचल, बार्देस तशेंच तीसवाडी मेरेन पावता. हे न्हंयेच्या दोनूय तडींनी बागायती आसून ताचो फटको शेतकार भावांक बसतलो. तशेंच विडी गांवावयर आशिल्लो 'वजरा सकला' हो वजरो कायमचो लुप्त जातलो आनी ही न्हंय अस्तित्वहीन जातली. ह्या दोनूय धरणांतलें उदक मलप्रभा न्हंयंत वळोवपाचो कर्नाटक सरकाराचो हेत आशिल्ल्यान

म्हादय न्हंयच्या ह्या उपन्हंयांचेर संक्रांत येतली.

दुसऱ्या अर्दान काटला आनी पाळणा ह्यो दोन न्हंयो दूदसागराक उदकाची पुरवण करतात. ह्या न्हंयांचेरूय धरणां बांदून तांचें उदक सुपा आनी काळी न्हंयंत वळोवपाचो कर्नाटक सरकाराचो प्रस्ताव आसा. तशेंच, कणकुंबी लागसार चिबुडी हांगा पोटली न्हंयेचेर 'अ', 'ब', 'क' अशीं तीन ल्हान धरणां वेगळ्या वेगळ्या जाग्यार बांदपाची येवजण कर्नाटक सरकारान आंखल्या. ही न्हंय महाराष्ट्र राज्यांत सकयल व्हांवत वयता आनी तिळारी न्हंयक मेळटा. हो प्रकल्प जालो जाल्यार तिळारी धरणाक ताचो बादिकार जातलो आनी उदकाची पातळी देंवून तिळारी प्रकल्पाचें उद्दिष्ट असफळ जातलें.

अशे तरेचीं साबार धरणां बांदून उदक हेर कडेन वळोवपाचो कर्नाटक सरकाराचो प्रस्ताव मुळांत गोंयच्या अस्तित्वाकूच सुरींग लावपासारको आसा. अशें जालें जाल्यार गोंयचे अस्मितायेक सासणाची वेर वयतली. वर्साचे बाराय

म्हयने हांगा आशिल्लें नितळ - निवळ हवामान, मनभुलयणो पाचवोचार वाठार करपून सुकून भागून वयतलो. ह्या सगल्यांचो विचार केलो जाल्यार भविश्यांत गोंयच्या माथ्यार काळखाचीं दाट कुपां दाटून येतलीं. गोंयकारांक कश्टांचें जिवीत जगचें पडटलें. हो वाठार वाळवंटात परिवर्तीत जावन मरण सया दाटून येतली...

हे नियोजीत प्रकल्प जावचे म्हण कर्नाटक सरकार 1972 साकून आपले परीन प्रयत्नशील आसा. फाटलीं कांय वर्सां तांच्यानी हें काम कोणाकूच सुलूस लागूंक दिनासतना मुखार व्हेलें. जंय धरणां बांदपाचीं आसात थंय कच्चे रस्ते पावयले. वेगवेगळ्या रुतुंनी न्हंयांचें उदक मेजपाची यंत्रसामुग्री बसयली. पावस मेजपाखातीर पर्जन्यमापां बसयलीं. हें सगळें निरीक्षण करपाक आनी अभ्यासपाक शेडस् बांदल्यो. वनमंत्रालयाकडल्यान ना हरकत दाखले मेळचे म्हण त्या परिसरांतलीं झाडां कातरून दोंगर बोडके केले. ह्या प्रकल्पांक लागपी हेर दाखले सहज मेळचे म्हण आपले मर्जेतल्या व्यक्तींक आपणाक जाय थंय व्हरून बसयले. राजकीय हस्तक्षेप करून आपलीं कामां करून घेतलीं.

ह्या तकली तडुकीपणाक आमदार, खासदार आनी हेर म्हत्वाच्या फुडान्यांचो हे येवजणेक तेंको आसा. कारण ह्या राजकीय फुडान्यांक हातूंत प्रत्यक्ष आनी अप्रत्यक्ष कसलो ना कसलो तरी फायदो आसा. कांय जाणांक आपली राजकीय पोळी भाजपाची आसा. बेळगांव, धारवाड आनी हुबळी ह्या वाठारांत उस लागवड करप्यांची आनी साखर कारखाने चलोवप्यांची लॉबी बळिश्ट आशिल्ल्यान आनी ह्या वाठारांतल्या राजकीय व्यक्तींचें ह्या लोकांकडेन लागींचे संबंद आशिल्ल्यान हे प्रकल्प बेगीन पुराय करून घेवपांत तांचो स्वार्थ आसा.

जैवीक संपत्तीचें संवर्धन कशे पद्धतीन जावचें, पर्यावरणाचो समतोल कसो सादचो, राज्यांत उदक कशें घोळोवचें, दोन राज्यां मदलो उदकाचो प्रस्न आसल्यार तो कसो सोडोवचो, हाचे खातीर लवादान आंखून दिल्ले कायदे कानून आसात. पूण अशें आसून लेगीत कर्नाटक शासन आडमार्गान वचून हे नियोजीत प्रकल्प उबारूंक सोदतात. हें शासन ह्या कायद्यांचें पालन करिना अशें कांय पर्यावरण मोगी

आनी पर्यावरण तज्ञांचें मत आसा.

ह्या नियोजीत प्रकल्पांक गोंय सरकार, पर्यावरण संस्था आनी पर्यावरण मोगीं कडल्यान विरोध आशिल्ल्यान हाचेर अभ्यास करपाक नागपूर हांगासल्ले राष्ट्रीय पर्यावरण अभियांत्रिक संशोधन संस्था (नेरी) कडेन हाची जबाबदारी सोंपयल्ली. हे संस्थेन आपले परीन अभ्यास करून 1999 वर्सा अहवाल सादर केलो. हो अहवाल अभ्यास केले उपरांत अशें दिसून आयलें की तो गोंयच्या हिताआड आसा. म्हादय न्हंयचें उदक अरबी समुद्रांत वचून मेळटा आनी तें पिड्ड्यार जाता. ताचो उपेग गोंय सरकार करिना. अशें नेरीचें म्हणणें आसा. गोंयचे नदरेंतल्यान हें तांचें सांगणें चुकीचें. कारण खारसाण उणी करपाचे नदरेन हें उदक दर्यांत वचप म्हत्वाचें आसून तशें जालें ना जाल्यार दर्यासंपत्तेक तें मारक थारतलें, अशें गोंयचें म्हणणें आसा. हाका लागून गोंय सरकारान गोंयचे राष्ट्रीय समुद्र विज्ञान संस्थेक पर्यावरणाचो अभ्यास करपाक नियुक्त करची अशी मागणी केल्ली, पूण हे मागणेक कर्नाटक सरकारान विरोध केल्लो.

उदकाचो वापर क्रमान कसो करचो हाचे विशीं जलआयोगाचे कांय नेम आसात. पयलीं पियेवपाखातीर, दुसरें शेताखातीर आनी तिसरें उद्देगधंद्याखातीर उदक वापरचें, अशे ते नेम सांगतात. तशेंच, खंयचेच न्हंयेचो सैमीक प्रवाह परतून फाटीं वळोवपाक मेळना. ज्या न्हंयांचेर कर्नाटक सरकार धरण बांदपाक सोदता, त्यो सगल्योच न्हंयो पूर्वे कडल्यान अस्तमते वटेन व्हांवतात. हें जरी खरें आसलें तरी कर्नाटक शासन हें उदक परत उरफाटें अस्तमेकडल्यान पूर्वेंकडेन वळोवन मलप्रभा न्हंयत सोडपाक सोदता. म्हादय न्हंय दोन राज्यांतल्यान व्हांवता ताका लागून ह्या प्रकल्पाक गोंय राज्याची परवानगी म्हत्वाची. गोंय राज्याक ह्या तांच्या तकलीतड्डकाची सुलूस खुबच उसरां लागल्या. लागल्या म्हणचेपरस म्हादय धरणाक परवानगी दिवचे नात अश्यो फकत गोंयच्या वेगवेगळ्या सरकारानी आयज मेरेन घोशणा केल्यात. ह्या संदर्भात जाय तशी आनी फाव तितली कडेक कृती करूंक ना. हाचें कारण म्हळ्यार, पयले सुवातेर आमच्या लोकप्रतिनिधींमदीं जागृताय जावंक ना. जांचे भितर जाल्या आनी जांणी ह्या प्रस्नाविशीं तळमळ दाखयल्या, ते हो प्रस्न

घाटमाथ्यावयल्या गवाळी गांवचे गांवकार

राष्ट्रीय आनी आंतरराष्ट्रीय पांवड्यार व्हरपाक उणे पडल्यात.

कायद्यानी घुस्पल्ले प्रस्न आसतात तेन्ना कायद्याच्योच पळवाटो सोदून काडून ते सोडोवचे आसतात. हाका लागून थंड चित्तान विचार करून आपल्या प्रतिपक्षाक शह दिवचो आसता. हाचीच एक झलक गोंय सरकारान कर्नाटक सरकाराक दाखयल्या. गोंय राज्यांत सरासरी 100 ते 120 इंच पावस वर्साक पडटा. हातुंतल्या 64 इंच उदकाची वाफ जाता. हाचो अर्थ असो की फकत 36 ते 56 इंच पावसाचें उदक वापराखातीर उरता. हो आंकडो मतींत धरून गोंय सरकाराच्या स्टेट वॉटर रिसोर्स डिपार्टमेंटान 1999 वर्सा म्हादय आनी 2001 वर्सा जुवारी, साळ, तळपण आनी गालजीबाग न्हंयांचो अभ्यास करून गोंय राज्याखातीर 2051 वर्सा मेरेन उदकाचो मास्टर प्लॅन तयार केला. म्हादयच्या मास्टर प्लॅनाप्रमाण घरगुती वापराखातीर 208 क्यु. मि., उद्देगा खातीर 208 क्यु. मि., शेत आनी बागायतीखातीर 2050 क्यु. मि., खासाण आळाबंद हाडपाखातीर 158 क्यु. मि., आनी रानवेवस्थापनाखातीर 50 क्यु. मि. मेळून 2674 क्यु.

मि. उदकाची गरज आसा. सध्या गोंयाकडेन फकत 1531 क्यु. मि. उदक आशिल्ल्यान, 1143 क्यु. मि. उदकाची गरज भासतली. हें उदक खंयच्यान येतलें? फुडल्या पन्नास वर्सांच्या काळांत पावस कशे तरेन पडटलो हें कोणाच्यान सांगू नज. खारसाणीक लागून तेरेखोल, चोपडें, बाग आनी साळ न्हंयचें उदक वापरपाक मेळना. तशेंच, मांडवी न्हंयचें उदक गांजें मेरेन जाल्यार जुवारी न्हंयचें उदक सावड्डें मेरेन खारसाणीक लागून वापरपाक मेळना.

गोंयात जावपी वाडट्या विरोधाक लागून गोंय सरकार आतां जतनायेन पावल घालपाक लागला. दुसऱ्या अर्दान गोंय सरकार ह्या आपल्या कामाक फाव तशें सहकार्य करिना हें पळोवन कर्नाटक सरकार थोडें निराश जालां. गोंय सरकारान हे प्रकल्प चालीक लावपाच्या कामांत वेळ काडपी धोरण आंखिल्ल्यान हे प्रस्न केंद्र सरकाराकडेन व्हरचो अशी सुचोवणी कांय आमदारांनी कर्नाटक विधानसभेंत केल्ली. हे सुचोवणे उपरांत ते दिकेन त्या सरकारान पावलांय उखलिल्लीं. कर्नाटकांत ह्या विशयाचेर सगल्या पक्षांच्या वांगड्यामंदीं

अशें चल्लां कालव्याचें काम

एकमत आसा. हाचोच फायदो ते केंद्र सरकाराचेर चेपण हाडपाक करून घेतात. हाचेपयलीं आनी आतां सदच्या आंध्र प्रदेश, तामिळनाडू, केरळ सारक्या राजकीय बळ आशिल्ल्या राज्यांकडेनूय कर्नाटक शासन उदका संबंदान झगडत आसा.

उदेन्तेकडल्यान अस्तमतेकडेन व्हांवपी हे म्हादय न्हंयचे दक्षिणेक भीमगड, सोंसोदुर्ग, नामोगुंडो, बेतीचें पाणी, हुळण, दोब, धामणसरी जाल्यार उत्तरेक वायंगिणीचो दोंगर, सुर्लाचो दोंगर, कातळांची माळी, चोर्ले घाट, वाघेरी, मार्लेंगड सारके जैवीक संपत्तेन भरिल्ले दोंगर आसात. ह्या दोंगरांचेर साबार तरांची वनस्पत पळोवंक मेळटा. एका फुडें एक अशी उंच सागवान आनी हेर झाडां ह्या दोंगरांक सोबयतात. ह्या दोंगरांच्या रांगांक आनी अटंग्या रानांक लागून सत्तरी म्हालांत

वर्सुकी 3000 मी. मि. पावस पडटा. ह्या दोंगरांच्या कुसव्यांनी असंख्य जितवळ व्हाळ आनी न्हंयो आसात. ह्या न्हंयांचे वाटेर ल्हान व्हड वजरे आसात.

सह्याद्रीच्या पट्ट्यांत येवपी ह्या वाठारांत मॅगनीज, तांबें, बॉक्सायट आनी चुन्याच्यो खणी आसात. वेगवेगळे तरेचे फातर, खडपां आनी खडयेचे दोंगर ह्या वाठारांत मेळटात. खानापूर तालुक्याच्या वाठारांत जंय हे प्रकल्प जावपाचे आसात तो रान वाठार जैविक संपत्तेचे नदरेन भोवूच गिरेस्त आसा. ताका लागून जैविक संपत्तेचे नदरेन जगाच्या नकाशाार जे धा वाठार सोदून काडल्यात तातूंत ह्या वाठाराचो आस्पाव जाता. तशेंच, भारताच्या उप - भुखंडांतल्या तीन म्हत्वाच्या जाग्यां मदलो हो एक वाठार आसा जंय Wroughton's freetailed bats (Otmpos Wroughtoni) हीं वटवागळां

पळोवंक मेळटात. 170 प्रकारांची वखदांची वनस्पत, 25 वयर जिवार्णीं, 120 तरांचीं सुकणीं, 35 तरांची पिसोळीं, पट्टेरी वाग आनी अस्वलां सयत साबार तरांचीं सावजां, शेंकड्यांनी किडी - मुयो ह्या अटंग्या रानांत आसात.

दोंगर आनी झाडांग लागून पावस पडटा. उदकाचो सांठो फाव सो आशिल्ल्यान सुकण्या-सावजांक उदक मेळून रान वर्साचे बाराय म्हयने पाचवेंच उरता. कर्नाटक सरकाराचे नियोजीत प्रकल्प ह्या वाठारांत तकली वयर काडपाक लागले जाल्यार हे जैविक संपत्तेचेर हावळ येतली. ह्या वाठारांतलें 750 चौरस कि. मि. रान उदकाखाला वचून नश्ट जातलें आनी ही जैविक संपत सासणाची ना जातली. अशें जालें जाल्यार सुकणीं-सावजां स्थलांतरीत जातलीं वा मरतलीं. मनीसजातीक जशो शिमो-मेरो लागतात तश्यो ह्या मुक्या प्राण्यांकय लागतात. तांकां मुक्त जीण जगपाची आसता. अटंगें रान हें तांचें राज्य. रानांत तांकां मुक्तपणान भोंवपाक मेळपाक जाय. झाडांच्या धोलींनी तशेंच खाकोळांनी तांकां घोंटेर बांदपाक मेळपाक जाय. फातरांच्या पेडींनी सावजांक आसरो मेळपाक जाय. रानां कातरलीं जाल्यार व्हाळ, न्हंयो, वजरे सुकतले. जमनीची धूप जातली. पावसांत जमीन खल्लून धडो कोसळटल्यो आनी गोंय राज्याक ताचो दुश्परिणाम भोगचो पडटलो. कर्नाटकांत मोठ्या प्रमाणांत झाडां मारिल्ल्यान सात - आठ वर्सां पयलीं अशीच एक दोंगराची धड पिस्त्याच्या पानशीन्याच्या देगणात कोसळून म्हादयच्यो कोंडी आनी पुरण शेतां पुरवल्लीं.

आयज जगभरांतल्या तापमानांत वाड जाल्या. म्हासागरावेल्या आनी भुंयेवेल्या तापमानांत मोठ्या प्रमाणांत वाड जाल्ल्यान ताचो एकंदर पर्यावरणाचेर परिणाम जाला. पावस वेळार पडप ना. पावस जाय तितलो पडप ना वा चड पडप अशे हाचे परिणाम जाणवपाक लागल्यात.

म्हादय देगण हें भुंयकांप पट्ट्यांत आशिल्ल्याचें भुगर्भतज्ञांनी हाचे पयलींच जाहीर केलां. महाराष्ट्र, कर्नाटक आनी गोंय भुंयकांप क्षेत्राच्या तिसऱ्या झोनांत येतात. 50 कि. मि. भोंवतणच्या वाठारांत हे आदींच 5 धरणां आसात. आतां ह्या प्रकल्पांक लागून ल्हान वड 11 धरणांची भर पडपाची आशिल्ल्यान भुंयकांपाचो भंय अदीक बळावतलो आनी एक

दीस सगळेंच मातयेभरवण जातलें.

धरणाचें उदक शेतमळ्यांनी पावतकच पडींग सुकून गेल्ल्या शेतांक जिवसाण येता. एक वेगळें अंग्रो इकॉनॉमीक वळण मेळटा. कांय कडेन पियेवपाच्या उदकाचो प्रस्न सुट्टा. खानापूर तालुक्यांत मोठ्या प्रमाणांत शेतवडीची जमीन आसा. पूण ह्या वाठाराचें मोठें दुर्दैव म्हळ्यार, ह्या धरणांचो फायदो बैलहोंगल, सौंदत्ती आनी रामदूर्ग तालुक्यांक जातलो. मलप्रभा न्हंयंत 9 टी. एम्. सी. उदक सोडपाचो प्रस्ताव आसा. ताका लागून हे न्हंयंत वर्साचे बाराय म्हयने उदक व्हांवतलें. पूण हे न्हंयचे तडीर रावपी लोकांक ह्या उदकाचो कांयच फायदो जावपाचो ना. कारण सात-आठ वर्सां फाटींच सरकारान हे न्हंयचें उदक वापरपाक खानापूरच्या शेतकाऱ्यांचेर बंदी घातल्या. हाचे मुखारूय तें तांकां मेळत म्हण शाश्वती ना.

दुसऱ्या अर्दान ह्या तालुक्यांतली 4966 एकरांतली सैमीक वनस्पत नश्ट जातली. कोंगळ, कबनाळी आनी किरावळें हे गांव उदकाखाला वचून सांस्कृतीक, इतिहासीक, सामाजीक आनी धर्मीक दायज उध्वस्त जातलें. शेतकाम ह्या लोकांचो मुखेल वेवसाय. हेंच तांचे उपजिविकेचें मुखेल साधन. हे प्रकल्प आकाराक येतकच हे भुंयपूत आपले शेतवडीक सासणाचे मुक्तले. हजारांनी शेतजमीन उदकाखाला वयतली. कोंगळ, कबनाळी, किरावळें, पास्टोली, गवाळी, आमगांव, नेरसा, चापोली, कोटणी आनी हेर गांवांची मेळून 4866 वयर एकर शेतजमीन उदकाखाला वचून शेंकड्यांनी घराबे उध्वस्त जातले.

हो वाठार वादग्रस्त शीमे भाग आशिल्ल्यान आनी जल सांठ्यान गिरेस्त आशिल्ल्यान कर्नाटक सरकार ह्या भागाक वेगळे नदरेन पळयता अशें तांच्या हालचालीं वेल्यान कळून येता. ह्या रानमळ्यात रावपी लोक कानडी न्हय. ह्या लोकांचो सांस्कृतीक, सामाजीक आनी भाशीक पांवड्यार विचार केलो जाल्यार तांचें अतूट नातें गोंयाकडेन आसा म्हणपाचें कळटा. बेळगांव धरून हो भाग महाराष्ट्रांत वचचो अशें मराठी भाशिकांचें मत आसा. हाका कर्नाटक सरकाराचो विरोध आसा. हें जरी खरें आसलें तरी ह्या प्रस्नाक कायमची मूठमाती दिवची हो उद्देश दोळ्यांमुखार दवरून कर्नाटक सरकार उदक वळोवपाची खेळी खेळटा काय कितें? अशी मनात पाल

चुकचुकता. कारण ह्या प्रदेशांतलें उदक बैलहोंगल, सौंदत्ती आनी रामदुर्गासारक्या कानडी वाठारांत व्हरून शिमेवाद कायमचो सोंपोवंक ते सोदिनात मूं?

ह्या सगल्याचो विचार करून थंयचे थळावे लोक, पर्यावरण संस्था आनी मोगी एकसंघ जावन ह्या वायट कर्तुपां आड आवाज उठोवंक लागल्यात. वेणुग्राम पर्यावरण संघ, बेळगांव तशेंच नेरसा, जामगांव, तळेवाडी आनी गवाळी ह्या परिसरांतल्या लोकांनी एकठांय येवन ग्राम परिसर संरक्षण समिती स्थापल्या. नेचर लव्हर्स क्लब, बेळगांव अशो कांय संघटना ह्या वाठारांत जनजागृती करतात.

ह्या वाठारांतले जैवीक संपत्तेचेर आमचो हक्क आसा. आमकां विस्वासांत घेतले बगर शासनान हो निर्णय कसो घेतलो? अशें ह्या वाठारांतल्या लोकांचें मत जालां. हे प्रकल्प जाले जाल्यार खुंटी मारून मठी जोडल्यात ते गांव सासणाचे सोडून खंय तरी पयस वयचें पडटलें. हजार वर्सांचें पारंपारीक जीवन, देवदेवस्पर्ण, रितीरिवाज हांका फाट करून गांव सोडचो पडटलो. ह्या विचारान थंयचे लोक भियेल्यात. म्हादय बचाव अभियानान ह्या वाठारांत वचून आपले परीन जनजागृती केल्या. त्या लोकांनीय अभियानाक आपलो पुराय तेंको जाहीर केला. पूण हे लोक कर्नाटक सरकाराच्या चेंपणाक बळी पडपाची चड शक्यताय आसा. तांचेभितर फूट घालून तांचें आंदोलन मातयेभरवण करपाची दाट शक्यताय आसा.

कर्नाटक शासन ह्या प्रकल्पांचें काम शिस्तबद्ध रितीन मुखार व्हरता. तांच्या ह्या कामाक गती मेळ्ळ्या ही गजाल जेन्ना गोंयच्या कांय पर्यावरण मोगींचे नदरेक पडली तेन्ना तांचे हे कृतीक विरोध करपाक हे पर्यावरण मोगी मुखार सरले. गोंयच्या न्हंयाचें संवर्धन जावचें म्हण डॉ. नंदकुमार कामत हांच्या फुडारपणाखाला गोवा रिव्हर कन्झर्वेशन नॅटवर्क हे संस्थेची स्थापणूक जाली. 2002 वर्सा सप्टेंबर म्हयन्यांत सौ. निर्मला सावंत, राजेंद्र केरकार, प्रकाश पर्येकार, बंडू देसाय, स्वामी विवेकानंद स्फूर्ती संघाचे हेर वांगडी आनी पत्रकार हांणी कर्नाटक सरकारान कशे तरेन काम चलयलां हाचो अदमास घेवपाक ह्या वाठारांक भेट दिवन पळोवणी केल्ली. हे घटने उपरांत ह्या कथीत प्रकरणाक समर्थपणान तोंड दिवपाच्या हेतान मुखार ऑक्टोबर म्हयन्यांत म्हादय बचाव अभियानाची

स्थापणूक जाली. केरी सत्तरी हांगा म्हादय न्हंयच्या संदर्भात एका दिसाची कार्यशाळा घडोवन हाडून म्हादय संवर्धनाची घुडी मळबांत हुबयली. ह्या विचारांक बळ येवचें, ह्या प्रस्नाचेर समाजप्रबोधन आनी जनजागृती जावची म्हण स्वामी विवेकानंद पर्यावरण वाहिनीची स्थापणूक जाली. गांवा गांवांत पर्यावरणा संबंदान जनजागृती जावपाक लागली.

सत्तरीच्या सगल्या ग्रामपंचायतींचे वतीन म्हादय प्रकल्पाआड थाराव पास करून ते गोंय सरकाराक धाडिल्ले. ह्या प्रस्नाचेर लक्ष घालपाचें थारावन म्हादय मास्टर प्लॅनाखातीर सरकारान श्री. देऊसकार हांच्या फुडारपणाखाला पॅनल नेमून अहवाल सादर करपाक लायिल्लो. ह्या पॅनलान आपल्या अहवालांत सरकाराक कांय सुचोवण्यो केल्यो आनी ते दिकेन सरकारान कांय पावलां उखल्लीं. पूण हो प्रस्न गंभीरतायेन घेवपाक जाय आसलो तसो घेवंक ना.

गोंय हें ल्हान राज्य. ताका लागून राजकीय मळार जेन्ना घडामोडी करच्यो पडटात तेन्ना ह्या राज्याचे हात मोटवे पडटात. आमच्या खासदारांचो आवाज दिल्लींत घुमूंक जाय आसलो तसो घुमना. दुसरे वटेन कर्नाटकाची राजकीय लॉबी घटमूट आसा. आनी थंयचे सगळे पक्ष म्हादयच्या प्रस्नाचेर एकसंघ आसात. गोंयांत फाटलीं कितलींशीं वर्सां राजकीय मळार अस्थिरताय आसा. दो. लुईस प्रोस बाबोज ते सध्याचे मुख्यमंत्री श्री. दिगंबर कामत धरून णव मुखेलमंत्री गोंयकारांनी पळयल्यात. ह्याच अस्थीर राजकारणाचो फायदो कर्नाटक सरकार घेता. कांय मुख्यमंत्र्यांनी आनी संबंदीत खात्याच्या मंत्र्यांनी आपले परीन संबंदीत व्यक्ती आनी त्या त्या मंत्रालयाकडेन पत्रवेव्हार केला. राज्य तशेंच केंद्रीय पांवड्यार कांय बसका जाल्यात हें जरी खरें आसलें तरी तातूंतल्यान अजून समाधानकारक कृती जावंक पावूंक ना.

केंद्रीय जल आयोगान कर्नाटक सरकाराक 75 टी. एम. सी. उदक वळोवपाक तात्पुरती मान्यताय दिल्ली. ही घटना घडले उपरांत गोंय सरकारान सगल्या पक्षांची बसका आपोवन तात्कालीन मुख्यमंत्र्यांच्या फुडारपणाखाला सर्वपक्षीय शिष्टमंडळान 26 जुलै 2002 दिसा प्रधानमंत्र्यांची भेट घेतिल्ली. मुख्यमंत्र्यांनी गोंयची बाजू प्रखरपणान मांडिल्ली.

म्हादयच्या प्रस्नाचेर गोंय मदीं पेटिल्लें. कॉलेज विद्यार्थी

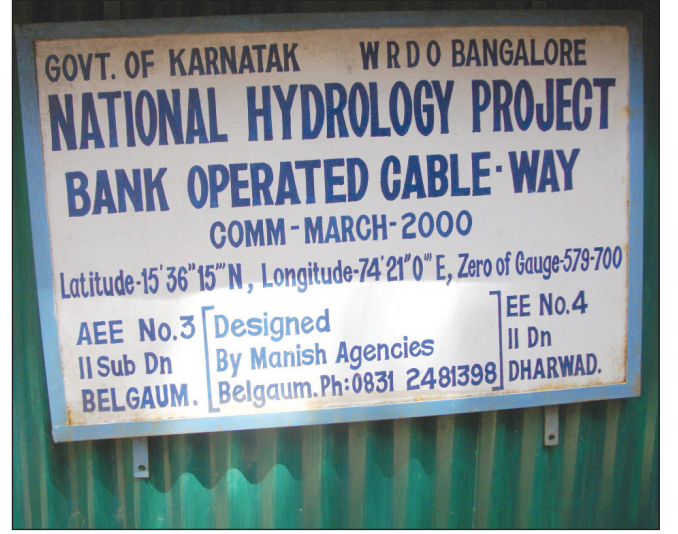
कर्नाटक सरकार हांगाच बांदपाचें आसा म्हादय न्हंयवयलें धरण

रस्त्यार देविल्ले. युवा महोत्सवांत युवकानी म्हादयचो गजर घातिल्लो. ह्या सगळ्याची जाणीव कर्नाटक सरकाराक आसा. ताका लागून शेता खातीर उदक मागपी हें सरकार आतां आपणाक पिवपाक उदक जाय हें निमित्त मुखार करून केंद्र सरकाराकडेन नाडबुद्दी करपाक लागलां.

आयज मेरेन म्हादय बचाव अभियानान म्हत्वाची भुमिका वठयल्या. चळवळीची स्ट्रॅटजी आंखता आसतनाच ही चळवळ लोकाभिमुख जावची म्हण जनजागृतीचेंय काम हातांत घेतलां. गोंय तशेंच गोंयाभायर खानापूर, बेळगांव आनी हेर वाठारांनी ह्या अभियानान म्हत्वाच्यो बसका घेवन ह्या प्रकल्पाचे वायट परिणाम ह्या थळाव्या लोकां मेरेन पावयल्यात. ह्या कामांत अभियानाच्यो अध्यक्षा सौ. निर्मला सावंत आनी सचीव राजेंद्र केरकार आनी हेर पदाधिकारी आपले परीन काम करीत आसात.

ग्रामपंचायत, जिल्लो पंचायत पांवड्यार म्हादय प्रकल्पाच्या विरोधांत थाराव तशेंच विद्यालयांत शिकपी विद्यार्थ्यांकडल्यान निवेदन प्रधानमंत्र्यांक धाडपाची तजवीज अभियानान केल्ली. सगल्या थरांतल्यान अभियानाक तेंको मेळचो म्हूण अभियानाचे जाळवणदार आयजूय प्रयत्नशील आसात. वेगवेगळ्यो पर्यावरण संस्था, सांस्कृतीक, शिक्षणीक, सामाजीक, भाशीक तशेंच समाज संस्थांचोय तेंको अभियानाक मेळ्ळा. आयजवेर सगल्यांत म्हत्वाची भुमिका वठयल्या ती गोंयच्या दिसाळ्यांनी. ह्या खबरांपत्रांनी लेख, मुलाखती आनी खबरांच्या माध्यमांतल्यान हे चळवळींत जीव रकयला. आंदोलनाखातीर एक बरें वातावरण निर्माण करपाचो वावर एका काळार ह्या वर्तमानपत्रांनी केला.

म्हादयचो लढो हो फकत म्हादय न्हंयचे तडीर रावपी लोकांचो लढो नासून तो समेस्त गोंयकारांचो लढो. पर्यावरण प्रेमी वांगडाच शेतकार, कामगार, नुस्तेंकार, उद्देजक, मिनेर, कलाकार, साहित्यीक, खेळगडी आनी गरज पडल्यार धर्मीक संस्थांनी लेगीत ह्या लढ्यांत आपखोशयेन देंवपाक जाय. अशें जालें जाल्यारच ही चळवळ लोकाभिमुख जातली. खंयचेंय आंदोलन एके रातींत उबें जायना. ज्या आंदोलनान जनमानसांत पोशक वातावरण निर्माण केलां तेंच आंदोलन मुखार वचून क्रांती करूंक शकता. ही चळवळ एकल्या

कोटणी हांगाचो फलनिर्देशक

कोणाची नासून समेस्त मनीस कुळयेची आसा. ताका लागून ही चळवळ आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय, राज्यस्तरीय आनी ग्राम पातळेर चलपाक जाय. अशें जालें जाल्यारच म्हादयचो हो लढो जैतवंत जावंक पावतलो.

गोंय राज्यापुरतो विचार करतना, आमचे भितरले सगले तरेचे भेदभाव पयस दवरून समेस्त गोंयकार जेन्ना म्हादयच्या मोगान रस्त्यार देंवतले तेन्नाच गोंय राज्य म्हादयचो प्रस्न लावन धरतलें. कर्नाटक सरकार दचकतलें. राजकीय लॉबीक बळी पडिल्लें केंद्र सरकार सादुरतायेन पावल घालतलें. सध्या म्हादयचो प्रस्न सुप्रीम कोर्टांत आसा. केंद्र सरकारान 19 नोव्हेंबर 2010 दिसा तीन न्यायमूर्तींचो जल लवाद थापला. लवादाचें काम आजून चालू जावंक ना. कर्नाटक सरकारान कालव्यांचे काम चालू दवरलां. ह्या लवादावरवीं उदकाचो प्रस्न सुट्टलो काय तो आनी जटील जातलो हें काळूच थारायतलो. म्हादय बचाव अभियानान गोंयच्या न्हंयाचो प्रस्न हातांत घेतना 2008 वर्सा न्हंयांचेर एका दिसाचें चर्चा सत्र आयोजीत केल्लें. 2010 वर्साय जागतीक उदका दिसाची संद घेवन गोंयात निर्माण जाल्ल्या उदकाच्या प्रस्नाचेर दीसभराचें चर्चासत्र घडोवन हाडिल्लें. हाचे फुडलीं झुजां हीं उदका खातीर आसतलीं. हें लक्षांत घेवन उदक वाचयात ही मोहीम आतां सगळ्यानी हातांत घेवंक जाय. म्हादयच्या प्रस्नाकडेन आमी हेच नदरेतल्यान पळोवंक जाय. गोंयकारा मुखार हें एक मोठें आव्हान आसा.

● ● ●

परिशिष्ट – 1

म्हादय / मांडवी न्हंयचे तडिवयले म्हत्वाचे जागे

- म्हादयचो उगम

देगांव गांवाचे दक्षीण – पुर्वेक बावट्याचो दोंगर आसा. ह्या दोंगराच्या माथ्यार आशिल्ल्या रूखावळींत एक झर आसा. ही झर म्हळ्यारूच म्हादय न्हंयचो उगम अशें मानतात. ही झर मुखार व्हाळाचें रूप घेवन सकयल व्हांवता. हो व्हाळ गांवाक दावेवटेन घालून सकयल व्हांवता. ह्या व्हाळाक थळावे लोक म्हादय म्हण पाचारतात. उत्तरेक बरोच पयस गवाळी गांव आसा. ह्या गांवाचे सकयले वटेन श्री ब्राम्हणी मायेचें देवूळ आसा. ह्या देवळा मुखार देवाची तळी आसा. हांगा शिवरात्र भरता. गवाळी गांवचे लोक म्हादयचो उगम हे तळयेंतल्यान जाला अशें मानतात. ही तळी गिमाळ्यांत सुकता. तळयेकडल्यान सुरू जावपी हे न्हंयक थळावे लोक तिर्थाची न्हंय म्हणूनय वळखतात.

- बुकेली

ह्या वाठारात देगांव आनी नानेवाडेची न्हंय एक जातात. हे दोन फांटे सकयल उत्तर पुर्वेक व्हांवतात.

- वाडिचें मळ

गवाळी साकून व्हांवत येवपी तिर्थाची न्हंय वाडिच्या मळाकडेन देगांव आनी नानेवाडीच्यान येवपी न्हंयक मेळटा.

- कोलेमळ

हांगा भांडुरा नालो म्हादयक येवन मेळटा. ह्या भांडुरा नाल्याचेर कर्नाटक सरकार धरण बांदपाक सोदता. गिमाळ्यांत नाल्याक उदक कमी आसलें तरी ताका उदक कायमचें आसता. म्हादयक उदकाची पुरवण करपी हो एक म्हत्वाचो नालो.

- कोंगळ

कबनाळी, शिरंगहोळ, नेरसा, भांडुरा आनी हेर ल्हान – व्हड व्हाळ आनी नाले म्हादय न्हंयक येवन मेळटात. हे म्हत्वाचे नाले म्हादय न्हंयक उदकाची पुरवण करतात. ह्या वाठारात न्हंय पावतकच ती उत्तरे वटेन वळसो घेवन व्हांवपाक लागता.

- **पाष्टोली**

कोंगळ आनी चापोली मदलो रान वाठार. पावसाळ्यांत ह्या वाठारात साबार रान व्हाळ येवन न्हंयक मेळटात.

- **कापोली**

हो रान वाठार आसून ल्हान व्हड रान व्हाळ म्हादयक येवन मेळटात. ह्या परिसरातूय म्हादय न्हंय उत्तरेक फुडो करून व्हांवता आनी मुखार वचून इल्ली इल्ली पश्चीमे वटेन वळसो घेता.

- **कोटणी**

चापोली गांवा लागसारच्या चिरेखण परिसरातल्यान व्हांवत येवपी **वागद्याची नदी** (न्हंय) परिचीत आसा. सकयल तिका कोटणी नालो म्हण वळखतात. तो नालो सकयल म्हादयक मेळटा. कोटणी वाठारात म्हादय न्हंयचेर कर्नाटक सरकार **राष्ट्रीय हायड्रोलोजी प्रोजेक्ट** उबारपाक सोदता. ह्या धरणा वरवीं 24 टि. एम. सी उदक आडावन तातूंतलें 04 टि.एम. सी. उदक मलप्रभा न्हंयत वळोवपाची येवजण आसा. हें धरण जालें जाल्यार 20 ते 25 चौ. कि. रानवाठाराक झळ बसतली. **जांबोटी** रानातल्यान एक कच्चो रस्तो ह्या थळा मेरेन गेला. हांगा उदक तपासणी बंगलो आसा. ह्या थळाक हांवें चार फावट भेट दिल्या.

- **इर्ती नालो**

कोटणी नियोजीत धरण प्रकल्पा सकयल उत्तरेकडल्यान इर्ती हो म्हत्वाचो नालो येवन म्हादयक मेळटा.

- **पोंयो वजर**

इर्ती नालो जंय मेळटा ताचे सकयल कांय अंतराचेर हो म्हत्वाचो **पोंयो वजर** वा **वजरापोंयो** आसा. इर्ती नाल्या सकयल म्हादय न्हंय आकांताचो वळसो घेता. अस्तमतेवटेन व्हांवपी हे न्हंयचो प्रवाह दक्षीण दिकेक व्हांवपाक लागता आनी रोकडोच परत आसलो तसो अस्तम दिकेक व्हांवता. म्हादयच्या पात्रांत मेळपी पोंयो वजर हो पयलो आनी सगळ्यांत उंचायेन व्हडलो वजरो. ह्या वजऱ्या मेरेन पावपाक दोन वाटो आसात. एक जांबोटीच्यान आनी दुसरी नेरसा गांवातल्यान. उत्तरे वटेन आशिल्ल्या कड्यावयल्यान सकयल वजऱ्याच्या मुळसांत देंवपाक मेळटात. 30 मे 2003 आनी 6 जून 2010 अशी दोन फावट हांवें म्हज्या कांय सांगात्या सयत ह्या म्हत्वाच्या थळाक भेट दिल्या. (फोटो पान - 56)

- **शितोडा वजरो**

म्हादयच्या पात्रांत आशिल्लो हो दुसरो म्हत्वाचो वजरो. दोनूय वटानी उंच खडयेचे दोंगर आनी मदल्या खडयेच्या दोंगराक आशिल्ले चरयेंतल्यान हो वजरो सकयल पडटा. तिनूय वटानी पळयल्यार खंयच्यानूच वयर चडपाक वाट आसचीना अशें दिसता. पूण दक्षिणे वटेन आशिल्ले उंच खडयेचेर कश्टान चडल्यार मळेरी धनगरवाड्यार पावता. ह्या मळेरी रानवाठारात कोळापटे आडनांवाचो घराबो रावता. नोव्हेंबर 2002 म्हयन्यात परिक्रमेच्या वेळार म्हज्या सांगात्या सयत हो कडो चडून हांव **मळेरी** धनगर वाड्यार गेलां. (फोटो पान - 54)

- **पिसारो वजरो**

शितोडा वजऱ्याकडल्यान सकयल देडशें ते दोनशीं मिटर अंतराचेर हो ल्हान पिसारो वजरो आसा. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार उंच खडपांची दोंगुल्ली आसा. ही दोंगुल्ली मुखार अयस पयस मेरेन पातळ्ळ्या. हो वजरो आपलीं धवीं

फुल्ल पिसां फुलोवन सकयल घसघसता. ह्या जाग्यार न्हंयचें पात्र बरेंच रूंद जालां. दक्षिणेक वचपाक सोदपी म्हादय न्हंय हांगा वळसो घेवन अस्तमतेवटेन व्हांवता.पिसारो वजरो हें हांवें दवरिल्लें नांव.

● भाव- भयणुलो वजरो

गिमाळ्यांत ह्या वजऱ्याचे दोन घोगे तयार जातात आनी सकयल पडटात. एक व्हड आनी दुसरो ल्हान. व्हडलो उजव्यान जाल्यार ल्हान दाव्यान आसा. एकाच कोंडीत घसघसपी हे दोन वजरे पळोवपाक खुबच सुंदर दिसतात. ह्या वजऱ्याक हांवें नांव दिलां.

● व्हाळ

दक्षिणे वटेतल्यान एक म्हत्वाचो व्हाळ येवन न्हंयक मेळटा. ह्या थळाकडल्यान न्हंयच्या पात्रांतल्यान चलपाक मेळना. हांगा खुबच अडचणिची वाट आसा.

● त्रिवेणी वजरो

हांगा बैल न्हंय म्हादयक येवन मेळटा. ही बैल न्हंय चिखलये गांवातल्यान व्हांवत येता आनी आमगांव गांवाक आपल्या उजव्या हाताक घालून सकयल येता. सादारण धा मिटर उंचाये वयल्यान हो वजरो सकयल पडटा आनी ताचें उदक व्हांवत वचून म्हादयक मेळटा. दक्षिण दिकेक आशिल्लो हो वजरो गिमाळ्यांत तीन धारानी सकयल पडटा म्हण हांवें ताका हें नांव दिलां. (फोटो पान - 51)

● कोंड

त्रिवेणी वजऱ्याच्या सकयल कांय अंतराचेर आनी घसरगुंडी वजऱ्याच्या माथ्यार आशिल्ली ही कोंड लांबचे लांब आसा. न्हंयच्या उजव्यान दोंगर पालसण आशिल्ल्यान थंयच्यान चलत वचपाक मेळना. ताका लागून दक्षिणे वटेतल्या रानात रिगून वयर वयचें पडटा.

● घसरगुंडी वजरो

सादारण वीस मिटर लांबायेचो हो वजरो आसून तो आडवो न्हिदील्लेवरी आसा. प्रवाहाचें उदक तळपावयल्यान घसरत सकयल वयता. ताचे सकयल लांबचेलांब कोंड आसा. वजऱ्याच्या माथ्यार दोनूय अर्दानी खडपां आसात. ताचे वयर कोंड आसून हे कोंडीतलें उदक एके चरयेंतल्यान सकयल देंवता. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार न्हंयच्या उजव्यान एक वाट कड्यार वयर गेल्या. उत्तर दिकेक आशिल्लो हो कडो कश्टान चडून वयतकच कर्नाटकातल्या आमगांव गांवात पावतात. वर्स 2002 आनी 2009 वर्सा हांवें हांगा भेट दिल्या.

● कड्याचो दोंगर

घसरगुंडी वजऱ्याच्या वयर उबो रावतकच अस्तमतेवटेन हो कड्याचो दोंगर लक्ष ओडून घेता. न्हंयचे उजवे वटेन आशिल्लो दोंगरकडो आनी मुखार उंच आशिल्लो हो दोंगरकडो ह्या परिसराची सोबाय वाडयता. ह्या कड्याच्या मुळसांत लांबचे लांब कोंड आसून तडीर दक्षिणे वटेन अयस पयस पातळिल्लें तळप आसा. ह्या तळपाचेर हांवें 2002 वर्सा सांगात्या वांगडा एके शिंयाळे राती राबीतो केला.

● कोयती वजरो

वयर उल्लेख केल्ले लांबचे लांब कोंडी सकयल हो वजरो आसा. कोंडीतलें उदक व्हडले चरयेतल्यान सकयल

येता आनी ल्हान वाटेतल्यान कोयतेच्या आकारान सकयल घालून घेता. ह्या वजऱ्याचो प्रवाह सुळूक करून घसरत सकयल देंवता. हांगा दक्षिणे वटेन वजऱ्याच्या माथ्यार अयस पयस तळप आसा. प्रवाहाच्या उजव्यान वजऱ्याच्या माथ्यार वचपाक वाट आसा. म्हत्वाचें म्हटल्यार ह्या जाग्यावयल्यान म्हादयच्या पात्रांतल्यान चलत वयर वचपाक मेळना. ताचे खातीर दक्षिणेवटेन आशिल्लो दोंगर चडून वचचें पडटा. ह्या वजऱ्याच्या सकयल आनीक एक ल्हान वजरो आसा. दक्षिणे वटेतल्यान ह्या वजऱ्याकडेन एक रान व्हाळ येवन मेळ्ळा. (फोटो पान - 50)

● वानर खडी वजरो

ह्या वजऱ्याची उंचाय सादारण वीस मीटर इतली आसतली. ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार दक्षिणे वटेन जें तळप आसा. त्या तळपार उबो रावून वजऱ्याचें लागींच्यान दर्शन घेवपाक मेळटा. प्रवाहाच्या दाव्यान उदकाचो लोट आशिल्ल्यान थंय वचपाक मेळना. उत्तरेवटेतल्यान एक व्हाळ येवन म्हादयक मेळटा. गिमाळ्यांत हो व्हाळ सुकता. हांवें 2002 वर्सा भेट दिल्या तशेंच ह्या वजऱ्याच्या माथ्यार 2009 वर्साच्या डिसेंबर म्हयन्यात हांवें म्हज्या सांगात्या वांगडा वस्ती घेतल्या. (फोटो पान - 49)

● वानराची खडी

वानराची खडी हें म्हादयच्या पात्रांतलें एक सुंदर थळ. हांगा पाशाणी दोंगर फोडून न्हंय गोंयचे वटेन आयल्या. दोंय वटातले दोंगर वयर एका मेकांक तेंकपाक पावल्यात. वयर आशिल्ल्या झाडांचे खांदे एका मेकांक तेंकिल्ल्यान हे वटेन आशिल्लो वानर सहज दुसरे वटेन वचपाक शकता. ह्या जाग्याक आमगांव वाठारातले लोक **मांगाची** खडी ह्या नांवानय वळखतात. ह्या जाग्या वयल्यान पात्रांतल्यान चलत वयर वचपाक मेळना. कारण वानर खडयेच्या मुळसाक खोल कोंड आसा. तशेंच ताचे वयर आशिल्ल्या वजऱ्याचो कडो चडून वयर वचप तशें कठीण. ह्या थळार रावून वजरो दिसना ताचो फकत आवाज आयकूक येता. (फोटो पान-25)

● चरयेची कोंड

वानराचे खडये सकयल ही चरयेची कोंड आसा. हे कोंडीक तेंकून उजव्यान एक उब्या खडपाचो दोंगर आसा. वानराचे खडयेकडेन वयतलो जाल्यार जीव मुठीत घेवन ह्या उब्या खडपाक चिपकत वचचें पडटा. पांय निसरून वा तोल वचून कोंडीत पडपाची हांगा चड शक्यताय आसा.

● वानर खडयेच्या वजऱ्यार वचपाची वाट

वानराचे खडयेकडल्यान वजऱ्यार वचपाक वाट नाशिल्ल्यान हांगा पावतकच पलतडी म्हळ्यार उत्तरे वटेन वयचें पडटा. न्हंयचे उजवे वटेन आशिल्लो हो उबो दोंगर चडून वयर वयतकच मागीर पुर्वेवटेन वळसो घेवन रान वाट चलची पडटा. बरोच वेळ चलतकच वजऱ्याच्या माथ्यार आशिल्ल्या व्हाळांत देंवचें पडटा. ह्या व्हाळांतल्यान सकयल चलत वयचकच वजऱ्याच्या माथ्यार पावतात. ही वाट आमी 2002 वर्सा सोदून काडिल्ली. 2009 वर्सा हे रान वाटेचो अदमास घेयत वयतना रात जाल्ल्यान आमी रानात चुकून पडिल्ले.

● पेड

उत्तरे वटेन खडपाची पेड आसा. ही पेड सादारण धा मिटर लांब आनी तितलीच रूंदायेची आसा. तातूंत वटवागळांचो राबीतो आसा. हें एक खूब सुंदर थळ. पेडीचे मुखार दक्षिणेक (पडतडी) उंच दोंगरकडे आसून त्या कड्याच्या खांचीतल्यान रानव्हाळ येवन न्हंयक मेळटा.

● पाशाण घळण

हांगा दोनूय वटानी उंच उंच खडयेचे दोंगर आसात. वण्ट कशी उबे आशिल्ल्या त्या दोंगर माथ्यार उबो रावलो जाल्यार सकयल घळणातल्यान व्हांवपी न्हंय खुबच सुंदर दिसता. ह्या खडयेच्या दोंगराच्या सर्वांगार चित्रमय अशीं असंख्य शिल्पां आसात. ताका लागून ह्या पाशाण घळणाची सोबीतकाय आनीकय वाडटा. हांगा न्हंयक चाळ ना. हो वाठार शितळ थंड आसा.

● हातयाळो खांबो

न्हंयच्या व्हांवत्या पात्रांत खडपांतल्यान वाट काडीत चलतकच तुजें लक्ष वेधून घेता तो दोंगर खडयेच्या माथ्यार आशिल्लो हातयाळो खांबो. दक्षीण दोंगर कड्यार वयर आपलें अस्तित्व तिगोवन हो हाताच्या आकाराचो खांबो उबो आसा. 2002 वर्सा ह्या खांब्याक पळयल्लो तेन्ना वत आनी पावसाच्या माथ्यान तो सकयल पडटलो अशें दिशिल्लें पूण 2009 वर्सा परत थंय पावलें तेवेळार तो आदले वरीच उबो आशिल्लो पळोवंक मेळ्ळो. (फोटो पान-189)

● दोंगर खांबो

उत्तर दिकेक सादारण सत्तर ते अयशीं मिटर उंचायेचो पाशाणी दोंगर आसा. एकाद्या लांब रूंद खांब्यावरी दिसपी त्या दोंगराच्या माथ्यार दाट रान आसा. 2002 वर्सा लागीं लागसाराक खंयच बरी सुवात ना ती पळोवन हांवें आनी म्हज्या सांगाती इश्टानी थंय ल्हानश्या खडबडीत खडपाचेर शिंयाळी रात घालयल्ली.

● पाशाण दोंगर दर्शन

ही सुवात खुबच मनभुलावणी आसा. उत्तरे वटेन उबो रावून पळयतकच नदरेक भरतात ते दोन उंच खडयेचे दोंगर. ते पाशाणी दोंगर आनी ताचे मदल्यान व्हांवपी न्हंय त्या परिसराक सोबाय हाडटा. उत्तरे वटेन दोन व्हाळ व्हांवत येतात आनी न्हंयक येवन मेळटा.

● राजा-राणी दोंगर कडो

दिमाखात उबे आशिल्ले दोन पाशाणी खडयेचे दोंगर हांगा आसात. एक आकारान व्हड आनी दुसरो ल्हान. न्हंयच्या तिरार राजा आनी राणी बशिल्ल्याचो हांगा आभास जाता. हाचे मुखावयले म्हादचें पात्र उकतें आसून थंय एक ल्हानसो वजरो घसघसता.

● चरये मूख

ह्या जाग्यार म्हादय न्हंय पाशाणी दोंगर चरयेतल्यान भायर सरून मुक्त स्वास घेता. दक्षीण दिकेक भिमगड आनी उत्तरेक दुसरो उंच दोंगर. ह्या दोनूय दोंगरांचे खांचीतल्यान म्हादय न्हंय भायर सरता. तशें पळोवंक गेल्यार हाचे वयर म्हादय दोन दोंगर कड्यांचे खांचीतल्यानूच प्रवास करता. ह्या जाग्यार पावतकच तिचें पात्र वळसो घेवन भायर सरता. ह्या जाग्यार हांवें म्हज्या सांगात्या वांगडा 2002 आनी 2009 वर्सा रातचो राबीतो केला. थंय आंब्याची कोंड आसून ताचे सकयल देवची आनी पोसयांची कोंड आसा.

● भीमगड दर्शन

हे सुवातेर म्हादयचें पात्र खूब रूंद आसा. हांगा सगळेंच पात्र तळपानी आनी खडपानी भल्लां. हांगा दक्षिणेकडल्यान

गडाचो पानशिरो येवन म्हादयक मेळटा. भिमगड आनी मेंडील गांवातल्यान व्हांवत येवपी हो जीतवळ गडाचो पानशिरो न्हंयकडल्यान कांय अंतराचेर एका मेकांक मेळटा आनी म्हादयत एकरूप जाता. हें एक म्हत्वाचें थळ आसून ह्या जाग्यार ल्हान वजरो आसा. थंय आशिल्ले कोंडीक वजऱ्याची कोंड म्हणटात. ह्या वजऱ्याकडेन उबो रावल्यार फाटल्यान भिमगड लक्ष ओडून घेता. तशेंच दक्षीण- अस्तम दिकेक कृष्णापूर गांवाच्या लागीं आशिल्ल्यो आकऱ्या कोकऱ्याच्यो खडयो दिश्टी पडटात. ह्या थळा सकयल दारूट्याची कोंड, जांबळीची धाट आनी आंब्याची कोंड आसा.

● पिस्त्याची कोंड

कृष्णापूर गांवा सकयल ही म्हत्वाची कोंड आसा. कोंडीच्या माथ्यार पिस्तो ह्या देवचाराची घुमटी आसून ताच्याच नांवान हे कोंडीक वळखतात. हांगा कोंडीत मोठे मोठे माशे आसून त्या माश्यांक मारचे न्हय असो लोक संकेत आसा. कच्चो रस्तो हे कोंडीक तेंकून कृष्णापूर गांवात गेला. हे कोंडीकडेन 2002 वर्सा हांवें म्हज्या सांगात्या वांगडा रातचो राबीतो केला. (फोटो पान-80)

● वलो पानशिरो

ह्या वल्या पानशीऱ्याक पिस्त्याचो पानशिरो म्हणय वळखतात. वलो पानशिरो पिस्त्याचे कोंडी सकयल दावेवटेन म्हादयक मेळटा. ह्या पानशिऱ्याक वर्साचे बाराय म्हयने उदक आसता. गांवाच्या वयर थळाव्या लोकांनी ह्या पानशिऱ्याक बांद घालून उदक शेता खातीर हाडलां. हाचे सकयल आंब्याची कोंड, खडपय आनी धारेची कोंड ह्यो सुवातो आसात.

● धानाची कोंड

हे सुवातेर नामोगुंडो दोंगरा वयल्यान येवपी सुको पानशीरो म्हादय न्हंयक येवन मेळटा.

● दावाची कोंड

हे कोंडी कडेन आदल्या तेंपार पुर्तुगेजाच्या भयान चोरून लग्ना लायताले म्हणपाचें जाणकार सांगतात. आदल्या काळार लग्नाच्या खेळाचो एक भाग म्हण हांगा दाव लिपोवन दवरताले.

● रयाचें पेणें

हो जागो दक्षिणेवटेन (आलतडी) कडवळ गांवाच्या अर्दान आसा. ह्या जाग्यार रेंव साठावता. पेणें म्हळ्यार थांबो. आदल्या काळार वजेली रेंव आशिल्ल्या ह्या जाग्यार विसव घेवपा खातीर रावताले.

● शिमेची कोंड

ही कोंड कडवळ आनी पेंढाळ गांवाचे शिमेर आसा.

● बैलपार

हो पार न्हंयचे उजवे वटेन आसा. आदल्या काळार बैलांचे फाटीर सामान घालून तें सामान घाटार व्हरताले. विसव घेवपाखातीर बैलांक हांगा थांबयताले.

● देवसांत

देवूस हो एक पडींग गांव. हांगा म्हादयचे तडीर सर्गेस्त फतेली नायक हाचें वांयगण आसा. म्हादयक बांद घालून

तो वांयगण कसयतालो. आतां ताचे चले कोणाकय सावडीक घेवन वांयगण कसयतात. ह्या गांवात पडींग देवूळ आसा.

● कळस कोंड

देवसाच्या पलतडी झाडानी हो पडींग गांव आसा. झाडानी ह्या गांवात दोन पडींग देवळां आसात. एक बसव्याचें जाल्यार दुसरें सांतेरी, ब्राम्हणीमाया, केळबाय ह्या देवतांचें देवूळ आसा. आदल्या काळार ह्या देवळाचे गांवकार खंय देवाचे कळस कोंडी कडेन हाडून घांसताले वा धुताले. ह्या देवळाचे सकयल लांबचे लांब मळी आसा. देवळा कडल्यान सकयल कांय अंतराचेर सतीचें पाशाण आसा. ह्या देवळा कडेन येवपाक उस्तें गांवचे अर्दान म्हादयचे तडीन वाट आसा.

● पेंढाळचो पानशिरो

कळस कोंडीचे पलतडी (न्हंयच्या उजव्यान) सादारण तिनशीं मिटरांचे वयर पेंढाळचो पानशिरो येवन न्हंयक लागला. सोसोदूर्ग दोंगर माथ्यावयल्यान सकयल येवपी ह्या पानशिऱ्याचें उदक गिमाळ्यांत सुकता. ह्या सुक्या पानशिऱ्याक तेंकून सर्गेस्त बुली गांवकार, सावड्डें सत्तरी हाचें वांयगण आसा. ह्या पानशिऱ्याचें उदक वांयगण कसोवपाक वापरतात. तशेंच ह्या पानशिऱ्याक वयर तुळस कोंडी कडेन म्हावशी गांवच्या लोकांचें वांयगण शेत आसा. त्या वांयगणाच्या सकयल्यान कच्चो रस्तो कर्नाटकातल्या कृष्णापूर गांवात गेला.

● बोडूरकाराचो गुंडो

झाडानी गांवाच्या परिसरात बोडूरकार आडनांवाचो मनीस रावतालो. न्हंयच्या पात्रांत आशिल्ल्या गुंड्याकडेन तो माशे धरपाचें काम करतालो. कांय जाणकाराच्या मता प्रमाण तो हांगा बुडून मेला. ह्या कारणाक लागून त्या जाग्याक वयलें नांव पडलां.

● तारची कोंड

ही कोंड लांबचे लांब आसा. कुमेरी शेत कसताले त्या वेळार शेतकार आलतडच्यान पलतडी वचपाक येवपाक हांगा व्हडें घालताले. म्हादय न्हंयच्या वयल्या वाठारात नोंद जाल्ली ही पयली तार.

● बोंडगाची कोंड

हांगा न्हंयचे तडीर बोंडकीचीं झाडां आशिल्लीं. न्हंयच्या उजव्यान वर्स 2008 मेरेन हांगा उस्तें गांवचे लोक पुरण शेत कसताले.

● चरयाची कोंड

म्हादय न्हंयच्या पात्रांत हांगा खडपां आसून त्या खडपांच्या मदीं चरी पडल्या. हे चरयेक लागून कोंडीक वयलें नांव पडलां. न्हंयच्या उजव्यान पुरण शेत कसताले.

● तालाची कोंड

हे कोंडीचें स्वरूप ताला वरी म्हळ्यार तळ्यावरी आसा.

- **धोंडाची कोंड**

हे कोंडीचे तडीर श्री लईराई देविचे धोंड एकवादाच्या (उपासाच्या) दिसांनी पांच दीस हांगा राबितो करून रावताले.

- **दुस्कीर**

दुस्कीर म्हळ्यार **द्वीसंगम**. दोन न्हंयो एकी कडेन मेळपाचो जागो. उत्तर दिशेतल्यान **कणकुंबी** आनी **सुर्ला** तशेंच पारवड साकून सकयल येवपी नानोडेची न्हंय हांगा म्हादयक येवन मेळटा. हांगा रेंव काडटात.

- **फुलांची कोंड**

हो उस्ते गांवचो वाठार. हांगा उस्ते गांवचें पुरातन देवूळ आसा. शिगम्याच्या दिसांनी चोर तशेंच करवल्यांक ह्या देवळाकडेन न्हेसयतात. करवल्यांक माळिल्लीं फुलां ह्या जाग्यार न्हंयत सोडटात. तशेंच देवाक ओपिल्लीं फुलां हांगा उदकांत सोडटात. 2010 वर्सा हांगा उस्ते गांवच्या लोकांनी दोन पुरण शेतां कसयल्लीं.

- **इरयाची कोंड**

म्हादयच्या देगणात मेळपी इरी हें एक प्रकारचें झाड. हे कोंडीकडेन इरयाचीं झाडां आसात.

- **गोठण**

गोरवां बसपाचो जागो. आदल्या तेंपार उस्ते गांवचीं गोरवां हांगा बसतालीं.

- **माडातली भाट**

उस्ते गांवा सकयल पलतडी **चोचरेचे माड** आसात. काजरेझाट गांवातली रहिवासी आशिल्ले हे बायलेचे हांगा माड आसात. भाट म्हळ्यार न्हंयतली उथळ सुवात.

- **गोंयदाची कोंड**

हांगा गोवींद नांवाचो मनीस हे कोंडीत बुडून मेला.

- **मोरयाचो गुंडो**

न्हंयच्या उजव्या अर्दान धडेक तेंकून हो फातर उबो आसा. धड्यार आशिल्ल्या ह्या गुंड्याकडेन मोरे आडनांवाचो मनीस बुडून मेला अशें जाणकार सांगतात. (फोटो पान-174)

- **धडो**

सोनाळ कडतरीच्या वयर ही सुवात आसा. हांगा सोनाळच्या लोकांनी बागायती वसयल्यात. म्हज्या मता प्रमाण धडो म्हळ्यार तारवां लागपाची सुवात. कारण न्हंयचे उजवेवटेन कांय अंतराचेर **बोंदीर** गांव आसा. थंय आतां धनगर लोक वस्ती करून आसात. हांगा उत्तरेक **उस्ते** गांवची शीम सोपून सोनाळ गांवची शीम सुरू जाता.

- **मिशयाळ्याची कोंड**

मिशयाळो हो थळावो देवचार. ह्या थळार देवचाराचें वास्तव आसा अशें थळावे लोक मानतात. आदल्या काळार लोक देवचाराच्या भयान हे कोंडीत झिलेटीन घाली नासले. सोनाळ गांवाच्या अर्दान वांयगण शेतां आसात.

- **बांदाचो व्हाळ**

धावें गांवचे बागीत ह्या वाठारातल्यान सकयल देंवून आयिल्लो व्हाळ हांगा न्हंयक मेळटा. त्या व्हाळाक थळावे बागायतदार आनी वांयगणकार बांद घालतात. ह्या कडतरी वाठारात त्या व्हाळाचे वयले वटेन बोंडेलकाराचें पाशाण (विरगळ) आसा.

- **झरीची कोंड**

हांगा न्हंयचे कोंडीकडेन झर आसा.

- **म्हाबळाची कोंड**

हांगा म्हाबळ भट बुडून मेला.

- **केळार वा केळाची कोंड**

हांगा देंवणें आसा. ह्या जाग्यार केळाचीं झाडां आसात. सकयल खराडी आसून थंय रेंव काडटात.

- **भोंवऱ्याचो गुंडो**

न्हंयच्या पात्रांत कोरीव असो गुंडो आसा. पावसाळ्यांत न्हंयच्या पात्रांतलें उदक वाडटकच थंय उदकाचो भोंवरो तयार जाता.

- **म्होंवाचो गुंडो**

हें सोनाळ गांवचें म्हत्वाचें थळ. न्हंयच्या दाव्यान हे कोंडीचे धडेर खडपां आसात. त्या खडपांक कोनर्गीं म्होंवा बसतात. उजव्यान गोरवांची वयली गोठण आसा. ह्या म्होंवाच्या गुंड्याचे वयले वटेन खराडी आसून आदल्या काळार ह्या जाग्यावयल्यान लोक बोंदीर, काजरेझाट, कुमठळ, करंजोळ आनी हेर गांवानी यो वच करताले. आयजूय हे वाटेचो कांय लोक वापर करतात. हांगा रेंव काडटात. पिकनिके खातीर लोक हांगा येतात. (फोटो पान-82)

- **घोंसायाची खराडी**

न्हंयची खर दिसता ती खराडी. आदल्या काळार घोंसाय येवन हांगा बालीं घालून माशे धरताले अशें काय जाणकार सांगतात.

- **दोऱ्यार**

न्हंयच्या पात्रांत सादारण एक मीटर रुंदायेचो फातराचो आडो आसा. त्या बांदरूपी आड्याक पांवडे आसून तो आडो पांडवानी केला असो थळाव्या लोकांचो समज आसा.

- **कवाळो**

हांगा लांब रुंद खडप आसून त्या तळपांचीं पातळ कवळां सुट्टात. सोनाळ गांवच्या लोकांचें हें देंवणें. ह्या जाग्यार गांवचे लोक कपडे उमळूंक, आयदना घांसूंक आनी न्हांवपाक येतात. ह्या जाग्यार सरकारी लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट आसा. म्हादयच्या वयल्या वाठारात आशिल्लो हो पयलो प्रोजेक्ट.

● खायली गोठण

सोनाळ गांवाची ही खायली म्हळ्यार सकयली गोठण. करंजोळ –कुमठळ तशेंच साटेली-काजरेझाट ह्या गांवांतल्यान आयिल्लो हरपारो (नालो) ह्या जाग्यार म्हादयक येवन मेळटा. हांगा वयर पट्यांत रान खात्यान काजुंची लागवड केल्या. त्या काजुंचे बागायतीत जांब्या फातरांत कोतरायल्ली होवरी आसा.

● मळ्याची खराडी

म्हादय न्हंयचे खराडेकडेन मळो आसा. मळो म्हळ्यार सपाट उक्ती रेंवटाळ सुवात. ह्या मळ्यानी थळावे लोक बागायती करतात.

● काळेरान

एका काळार हे सुवातेर दाट काळसार रान आशिल्लें. सोनाळ गांवा साकून आयिल्लो काळेरानातलो व्हाळ म्हादय न्हंयक येवन मेळटा. ह्या काळेरानात वांयगण आनी बागायती आसा. हांगा सोनाळ गांवची शीम सोंपता.

● तीनफांटो

ह्या जाग्यार न्हंयचे तीन वेगवेगळे फांटे आसात. ताका लागून हे सुवातेक थळावे लोक तीन फांट्यार ह्या नांवान वळखतात. हांगा न्हंयची चाळ रूंद जाल्या. थंय मोठ्या प्रमाणात रेंव पडटा. हांगा खराडी आसा. ताका लागून ट्रक आलतडच्यान पलतडी व्हरपाक मेळटात. न्हंयचे उजवे वटेन आशिल्ल्या कुळागरांत जांब्या फातरांत कोतरायल्ली होवरी आसा. ह्या तीन फांट्या कडेन वचपाक घडघडो हरल ह्या व्हाळा कडल्यान कच्चो रस्तो गेला. तीन फांट्यार आदल्या काळार पुरण शेतां कसताले.

● बामणाच्या माडाकडली भाट

हांगा न्हंयच्या दाव्यान पांच ते सात मीटर उंचायेची धड आसा. हे धडेवयर सपाट जागेंत बागायत आसा. थंय बामणाचे माड आशिल्ल्यान ते सुवातेक बामणाच्या माडानी अशें म्हणटात. न्हंयच्या पात्रांत भाट आसा. आतां ती पुरावल्या. आदल्या काळार हांगा बालीं घालून माशे धरताले. न्हंयच्या उजव्यान लोक पुरण शेतां कसताले.

● धवळाची कोंड

ह्या जाग्यार पावसाळ्यांत न्हंयचो प्रवाह दोंगराचे धडेर येवन आपटता. प्रवाह आपटून आपटून थंय घोलो तयार जाला. ह्या घोल्याक लागून पावसांत नेटान आयिल्लें उदक हांगा एक सारकें घुंवता वा धवाळटा. उदक धवळिल्ल्यान हे कोंडीक थळावे लोक धवळांतली कोंड म्हण वळखतात. हे कोंडीच्या माथ्यार दाट रूखावळ आसा. थंय आजोबा देवचाराचें वास्तव आसा असो लोकविस्वास आसा. हे कोंडीचे सकयल उत्तरेक अनंताचें मोठें झाड आसा. हांगा हालीं मेरेन काळे खुबे मोठ्या प्रमाणात मेळटाले. (फोटो पान-83)

● तारची कोंड

1992 मेरेन हांगा तार घालताले. ही एक म्हत्वाची तार. तारीक लागून धावें गांवच्या ह्या तार वाड्याक तारवाडो अशें नांव पडलां. पलतडी सावड्डें गांव आसा. देवळांत बोटीत बसलेली अश्ट भुजां आशिल्ले देवीची पाशाणी म्हूर्त आसा. वयर तीन फांट्यार साकून आयिल्लो एक न्हंयचो फांटो हांगा परत न्हंयक येवन मेळटा. ह्या फांट्याक वयर घडघडो हरल नांवाचो व्हाळ मेळटा. जंय हो व्हाळ लागला थंयसाकून सकयल मेरेन ते सुवातेक भालपय

म्हणटात. हे भालपयत पयलीं पुरण शेत कसयताले. हे तारचे कोंडीकडल्यान आनीक एक फांटो न्हंयच्या उजव्यान भितर सरता आनी सकयल दुन्याचे कोंडी वयर आशिल्ले वांयगणे पुरणीत भायर सरता. तारीर आदल्या काळार गोठण आशिल्ली. हे गोठणीकडेन दवरणें आनी शिडमाचें झाड आशिल्लें. तारीवयलें देंवणें म्हण ही सुवात फामाद आसा.

● पूल

तार वाड्यार आतां सावड्डें, शीर आनी हेर गांवानी वचपाक पूल जाला. म्हादय न्हंयचेर वयल्या भागांत बांदिल्लो हो पयलो पूल. ह्या पुलाच्या सरकयल लांबचे लांब मळो आसा. हो पूल जून 1993 वर्सा येरादारे खातीर उक्तो केला.

● गाडें देंवणें

आदल्या काळार पूल जावंक नासलो तेन्ना गिमाळ्यांत आलतडी- पलतडी वचपाक लोक ह्या देंवण्याचो उपेग करताले. ह्या देंवण्याक म्हारांचें देंवणें अशेंय म्हणटाले. कारण हांगा सावड्डें गांवचे म्हार हांगा कपडे उमळप, न्हावप धुवप करताले. हांगा 2005 वर्सा पयलीं थळावे पुरण शेतकार पारंपारीक बांद घालताले. आतां थंय सरकारान काँक्रीटाचो बांद बांदला. न्हंयच्या उजव्यान एक फांटो भितर सरून सकयल आशिल्ले वांयगणे पुरणीत भायर सरला. (फोटो पान-210)

● आंब्याकडलो पार

ह्या जाग्यार व्हड आंब्याचें झाड आसा. न्हंयच्या पात्रांत आदीं लोक बालीं (जाळां) घालून पार काडटाले आनी माशे धरताले.

● खराडी

हे खराडे आदीं पुरण शेतकार गडगेचो म्हळ्यार चाळच्या फातरांचो बांद घालताले. हे खराडेकडेन म्हादयचे तडिवयली सगळ्यांत व्हडली वांयगणी पुरण आसा. ही पुरण 2010 मेरेन कसयल्या. सकयल ऍडाचे कोंडीकडेन बांदिल्ल्या बंदाच्याक लागून मुखार पुरण कसोवपाक मेळटलीच अशी ना. हांगा एक फांटो भितर सरून वांयगणे पुरणीत भीतर सरला. हे खराडे सकयल दुन्याची कोंड आसा.

● दुन्याची कोंड

ह्या वाठारातली ही एक म्हत्वाची कोंड. ही कोंड धावें आनी कुडशें गांवचे शिमेर आसा. कोंडीचे धडेर तळपां आसात. आतां हे कोंडीच्या पात्रांत ल्हान जुंवो जाला. हे कोंडीचे वयर वांयगणी पुरण आसा. ही पुरण सात कुटुंबां कसतात. हांगा काळे खुबे मेळटात. हे कोंडीत मानगीं आसतात. (फोटो पान-85)

● घोटकयर

कुडशें तिस्क हांगाच्यान सावड्डें गांवात वचपाक हांगा न्हंयतल्यान रस्तो गेला. घोटकाच्या झाडाक लागून हे सुवातेक घोटकयर अशें नांव पडलां. हांगा कुडशें गांवा खातीर लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट आसून ह्या वाठारात रेंव काडटात. एका काळार सावड्डें गांवचे लोक कपडे उमळपाक, न्हावपाक, आयदनां घांसपाक ह्या सुवातेचो देंवणें म्हण वापर करताले.

- **देंवणें**

सावड्डें गांवचें देंवणें. हांगा न्हंय वळसो घेवन दक्षीण दिकेक व्हांवता. देंवण्या सकयल खुंटयांचो व्हाळ न्हंयक येवन मेळटा.

- **जयवंताची कोंड**

ह्या जाग्यार जयवंत नांवाचो मनीस बुडून मेल्लो.

- **एंडाची कोंड**

हांगा एंडाचीं झाडां आशिल्लीं अशे थळावे लोक सांगतात. हे कोंडी वयर न्हंय वळसो घेवन पश्चीमेक व्हांवता. हे कोंडीच्या दाव्यान माथ्यार सावड्डें गांवची रांय आसा. हांगाच्यान रस्तो गेला.

- **मथुरें गुंडो**

कुडशें गांवच्या लोकांची देंवण्याची सुवात. ह्या जाग्यार कुडशें गांवची मथुरें नांवाची बायल बुडून मेल्या. हो जागो मुतरो गुंडो म्हणय परिचीत आसा. ह्या जाग्यार 2009 साकून बंधारो बांदपाच्या कामाक सुरवात जाल्या. हे बंधान्याचे खांबे वयर काडून अशीर पूल बांदपाचो आसा. बंधान्याक लागून मथुर्या गुंड्याचें अस्तित्व ना जालां. हाचे सकयल लोडीचो देंवणो आनी पिश्यां पेड आसा. हांगा न्हंयच्या दाव्यान शिडमाचें व्हडलें झाड आसा. ताचे सकयल लांब- रूंद मळो आसा.

- **शिरकारांची गोठण**

शीर हो सावड्डें गांवचो एक वाडो. ह्या जाग्यार शिरीतल्या लोकांचीं गोरवां गोठणीर बसतालीं

- **चापरांची खराडी**

हांगा चापरांचीं झाडां आशिल्लीं. न्हंयच्या पात्रांत हांगा खराडी आसा.

- **मदल्या मळ्यावयली गोठण**

हांगा मदीं मळो आसून दोनूय वटानी न्हंयचें पात्र व्हांवता. आदल्या काळार हांगा गोठण आशिल्ली.

- **कुडशेंकारांची गोठण**

कुडशेंच्या लोकांचे गोठणीचो जागो. हांगा खराडी आसा.

- **व्हाळाची मूस**

बुद्रूक करमळी साकून आयिल्लो व्हाळ हांगा न्हंयक येवन मेळटा. ह्या व्हाळाचे वयर लागींच पणसमळो हो वाडो आसा. हांगा धडेर शिडमाचें व्हडलें झाड आसा. न्हंयच्या दाव्यान रस्तो आसून पुर्वे कडेन गेल्लो रस्तो करमळी, कुमठळच्यान करंजोळ गांवात गेला.

- **बंधारो**

हे सुवातेर सरकारान बंधारो बांदला.

- **नायतो गुंडो**

नाकावरी दिसपी ह्या गुंड्याक नायतो गुंडो म्हण थळावे लोक वळखतात.

- **वळाची कोंड**

न्हंयचो प्रवाह धडेर वचून आपटिल्ल्यान हांगा वळ तयार जाता. हांगा लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट आसा

- **म्हादोण**

आदल्या काळार हें एक म्हत्वाचें देंवणें.

- **सदगुंडो**

वेळगें गांवाचे वटेन आशिल्लो ह्या गुंड्याक सदगुंडो वा सवतगुणो ह्या नांवान लोक वळखतात. गुंडो म्हळ्यार व्हडलें खडप आसा. हांगा दोन सवती कोंडीत बुडून मेल्यात म्हण ते कोंडीक सवतीची कोंड म्हण वळखतात.

- **पानशीर**

ह्या जाग्याक पानशीर म्हण थळावे लोक वळखतात.

- **आरोसकाराचें देंवणें**

वेळगें गांवाचे पलतडी आरोसकार आडनांवाचें कुटूंब रावता. त्या घरचे लोक ह्या न्हंयच्या देंवण्याचो वापर करतात.

- **काजऱ्याची कोंड**

हे कोंडीकडेन काजऱ्याचें झाड आसा. हे सुवातेक म्हादोणय म्हणटात. पलतडी दाबोस गांवाचे वटेन गोरवांचो देंवणो आसा.

- **माटणेकाराचो पार**

माटणेकार आडनांवाचो मनीस बालें घालून हांगा माशे धरतालो.

- **पर्येकाराचो पार**

पर्येकार आडनांवाचो व्यक्ती हांगा बालें घालून माशे धरतालो.

- **खोडू गुंडो**

न्हंयच्या पात्रांत तडीर धव्या रंगाचो गुंडो आसा. हांगा दाबोसकारांचो वयलो देंवणो आसा.

- **पागार**

ह्या जाग्यार पलतडी दांबोस गांवाचे वटेन जलशुध्दीकरण प्रकल्प आसा.

- **खराडी**

हांगा खराडी आसून ताचे सकयल दाबोसकारांचो खायलो देंवणो आसा.

- **चिमट्यार**

ह्या जाग्यार चोर्ले- सुर्ल देगणातल्यान सकयल देवून आयिल्ली वेळसाची न्हंय म्हादयक येवन मेळटा. चिमट्या वयर खडखड्यार ही सुवात आसून थंय सैमीक फातरांचो आडो आसा. खडखड्या वयर म्हळ्यार मासोड्डें गांवाच्या सकयल झर आसा. हे झरीकडेन वाळपयचो नालो आनी वेळसाची न्हंय एक जातात. हो नालो वागेरी दोंगराचे

पालसणांत उगमाक पावला. तो नालो सकयल झर्मे, दाबें, म्हावशी आनी वाळपय ह्या वाठारातल्यान व्हांवत येवन वयर उल्लेख केल्ले झरीकडेन वेळसाचे न्हंयक मेळटा. वेळसाची न्हंय सकयल जंय म्हादयक मेळटा ताचे पलतडी वेळगें गांव आसा. हांगा आशिल्ले कोंडीक व्हड्याची कोंड ह्या नांवान वळखतात कारण आदल्या काळार ह्या जाग्यार व्हडें म्हळ्यार तार घालताले. (फोटो पान-01)

● बंधारो

हो जागो राजग्याचे कोंडीवयर आसून म्हादय न्हंयचेर बांदिल्लो हो सगळ्यांत लांब बंधारो. ह्या बंधाऱ्याच्या वयर पुराय पात्रांत थळावे लोक आदीं पुरण शेत कसयताले. बंधाऱ्याचे फुगीक लागून आतां पुरण शेतां रोवपाक मेळनात. (फोटो पान-202)

● राजग्याची कोंड

राजगो म्हार ह्या तारव्याक ह्या जाग्यार थळाव्या राण्यान माल्ला अशी लोक समजूत आसा. कांय जाणांच्या मता प्रमाण तो पुर्तुगेजा आड झगडटना मेला. हे कोंडीचे वयर दाव्यान राजग्याचो अर्द पुतळो उबारला. कोंडीचे धडेर दाट झाडां आसा. वयर दोंगर आसा. हांगाच्यान रस्तो गेला.

● किराचें कोंड

ह्या जाग्यार आदल्या काळार झाडांचेर कीर बसताले आसपाक जाय. तार घालताले म्हण हे सुवातेक व्हड्याची तार अशेंय म्हणटात.

● धड्यार

खडके गांवचे वयलो भाग. आदल्या काळार लाकडां (नाटां) आनी हेर सामान हांगा हाडटाले. सामान तराण्यानी वा तराफे करून उदकांतल्यान सकयल व्हरताले. ह्या जाग्यार खराडी आसून थळावे लोक वाळपय वचपाक गिमाळ्यांत न्हंयतल्यान चलून वयतात.

● कोटाची कोंड

हे कोंडीच्या माथ्यार **दिपाजी राण्याचो कोट** म्हाळ्यार किल्लो आसा. हे कोंडीचे वयर न्हंयचो प्रवाह अस्तम दिकेच्यान दक्षिणे वटेन वळटा. सकयल बाराजण गांवाच्या मुळसा मेरेन तो तसोच व्हांवता. हे कोंडीचे धडेक उंच खडपाची रांग आसा. हे कोंडीचे वयर कोट आसून थंय दिपाजी राण्याचें स्मारक आसा. खडकेचे तडीन रेंव काडटात. (फोटो पान-89)

● बोकडगुंडो

खडके गांवाच्या अर्दान बागायतीत हो गुणो आसा. गुणो म्हळ्यार लांबचे लांब खडप.

● खडकेची तार

खडकेचो पूल बांदचे पयलीं ह्या जाग्यार तार घालताले. पलतडी आतां नवो लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट जाला.

● खडकेचो पूल

म्हादय न्हंयचेर बांदिल्लो हो पयलो पूल. पलतडी सावर्शे गांव आसा. पुलाच्या वयर सरकारान बंधारो बांदला. तो आजून फुगयनात. पुलाचे वयर दाव्यान आनी पुलाचे सकयल उजव्यान बागायती आसात.

- **सकयलें देंवणें**

हें देंवणें पुला सकयल आसा. हांगा खडकेच्या अर्दान म्हारवाडो आसून ह्या देंवण्याचो वापर ते थळावे लोक करतात. सावर्शें गांवा वटेन लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट आसा. हांगा न्हंयच्या पात्रांत खडपां आशिल्ल्यान सावर्शें गांवचे लोक हांगा खडपांनी म्हणटात. तशेंच हे सुवातेक आदल्या काळार मदलो देंवणो अशें म्हणटाले.

- **काळेकारणिचें देंवणें**

हें देंवणें सावर्शें गांवच्या अर्दान आसा. दोनूय तडिनी बागायती आसून हांगा मळ्याच्यो धडो उंच आसात. ह्या जाग्याची एक आख्यायीका आसा. कदीम काळार सावर्शें गांवचो पुर्वज कोळेकारीणदेवीचो कळस घेवन पलडच्यान आलतडी आयलो. ताणें देवीचो कळस लागींच आशिल्ले फांतरीर दवरलो. तो आंवाळे खावन न्हंयचें उदक पियेलो. ताका तें उदक गोड लागलें. ह्याच वाठारात रावचें असो निश्चय करून देवीचो कळस उखल्लो. देवीचो कळस दवरिल्लो फांतर आजून त्या देंवण्यार तसोच आसा.

- **केळाकडली कोंड**

आलतडी बाराजण आनी पलतडी सावर्शें गांव आसा. हे कोंडीकडेन बाराजण गांवाखातीर लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट आसा. हाचे सकयल पाटवाळचो जितवळ व्हाळ येवन न्हंयक लागला.

- **दांतीवयली खराडी**

केळाकडले कोंडीचे पलतडी मात्से सकयल सावर्शें गांवाच्या अर्दान ही खराडी आसा. गिमाळ्यांत हांगा आलतडच्यान पलतडी चलत वचपाक मेळटा. बाराजण गांवचे सकयल आनी खोतोडें गांवचे शिमे भितर लांबचे लांब वांयगण शेतवड आसा.

- **पार**

ह्या जाग्यार उदक कमी आसून हांगा बालीं घालून माशे धरतात.

- **तारची कोंड**

खोतोडें – भिरोंडेची तार म्हण हो जागो प्रचलीत आसा.

- **किंवाची कोंड**

कोंडीचें सकयलें पात्र उथळ आशिल्ल्यान थळावे लोक हांगा माशे धरपाक कींव (माशे धरपाचें पारंपारीक पद्दत) काडटाले. हांगा देंवणें आसून थंय रेंव काडटात. हे किंवाचे कोंडी वयर खोतोडेचो जितवळ व्हाळ न्हंयक येवन मेळटा.

- **हुटक्याची कोंड**

ह्या वाठारातली ही मोठी कोंड. हांगा पात्र रूंद आसा. पात्रांत मदीं रेंवेचो मळो तयार जाला. रेंव काडपाक तो मळो पोखरपाचें काम सद्या चालू आसा.

- **मुरमाची कोंड**

ही कोंड भिरोंडें गांवाचे तडीन आसा. न्हंयच्या पात्रांत मुरम आशिल्ल्यान हे कोंडीक तशें नांव पडलां.

- **जगाटी**

हो जागो धामशें गांवाचे वयल्या अर्दान आसा. ताका लागून हे सुवातेक वयलो देंवणो अशेंय म्हणटात. ह्या देंवण्याचे धडेर वावळो आनी घोटींग हीं दोन व्हड झाडां आसात. ताचे सकयल झर आसा. पात्रांत खडपां आशिल्ल्यान धांवत्या उदकाचो हांगा आवाज येता म्हण ह्या जाग्याक जगाटी म्हणटात.

- **मोरयो गुंडो**

जगाटीचे सकयल धामशें गांवचे तडीन हो मोरयो गुंडो आसा. (फोटो पान-175)

- **मदलो देंवणो**

धामशें गांवचे लोक कपडे उमळपाक, आयदनां घांसपाक, न्हांवपाक हांगा देंवतात.

- **भोंवूर कोंड**

हे कोंडी पलतडी पाडेली गांव आसा. पावसाळ्यांत प्रवाहाच्या नेटार हे कोंडीचें उदक घुंवता. पात्रार भोंवरे तयार जातात ताका लागून तिका भोंवूर कोंड अशें म्हणटात.

- **बंदीर**

हांगा बंदरावयलें देंवणें अशेंय म्हणटात. ह्या जाग्याचेर पात्र रुंद आसून हांगा रेंव काडटात. हांगा नाकें आसलें. आदल्या काळार बैलगाडयो भरून हांगा लाकूड हाडटाले. तें लाकूड तरगां बांदून तशेंच व्हड्यानी सकयल गांजें गांवा मेरेन व्हरताले. मुखार तें लाकूड तारवांनी घालून उजगांवच्यान सकयल पणजे मेरेन व्हरताले.

- **पार**

ह्या जाग्यार उदक कमी आसून हांगा बालीं घालून माशे धरतात.

- **दऱ्याची कोंड**

न्हंयचो प्रवाह हांगा दावेवटेन आशिल्ले धडेर आपटता आनी मागीर वळसो घेता. हे कोंडीत काळे खुबे मेळटात. पाडेली आनी गुळेली गांवांक जोडपी पुलाचें काम सद्या चालू आसा. वयरसून सकयल्या वाठारातलो हो तिसरो पूल.

- **तार**

आलतडी गुळेलेचें देंवणें आनी पलतडी भोम गांवचें देंवणें आसा. हांगा 2002 मेरेन तार घालताले. गुळेली गांवात बोटींत बसलेल्या देवीची पाशाणी म्हूर्त आसा. पलतडी भोमाच्या देंवण्याकडेन श्री लईराई देवीच्या धोंडाचो तळ आसा. त्या तळाचे सकयल अनंताचें मोठें झाड आशिल्लें.

- **म्हादय गांवचें देंवणें**

भोम गांवचे सकयल म्हादय गांव आसा. त्या गांवचें हांगा देंवणें आसा. सकयल गांजें गांवात घातिल्ल्या बंधाऱ्याक लागून वयर धामशें मेरेनचें पात्र उदकान भरता. ह्या जाग्यार रेंव काडटात. बांदाचें उदक फुगोवंक नासल्यार ट्रकांक आलतडच्यान पलतडी वचपाक मेळटा.

- **गुंड्याकडली कोंड**

पलतडी भोम गांवाचे सकयले वटेन न्हंयचे धडेर मोठीं झाडां आसात. हे धडेक मोठो गुंडो आशिल्ल्यान तिका गुंड्याकडली कोंड अशें नांव पडलां आसपाक जाय. ताचे सकयल खडयेची कोंड आसा.

- **दोव्हाळ**

वयर खोडयें, अडवय साकून येवपी हो दो हाळ हांगा येवन पलतडचे तडीन न्हंयक मेळटा.

- **तिपाटो**

शेळवणेचो दोंगर, विरंजोळ-कर्नाटक साकून येवपी ही रगाडा न्हंय तांबडी सुर्ल, धारगें, साकोड्डें, धडो, पैकूळ, मुरमुणें, कणकिरें ह्या सत्तरीतल्या गांवातल्यान व्हांवत सकयल येता आनी गुळेले गांवाच्या मुळसांत येवन म्हादयक मेळटा. हे न्हंयचे मुशीर आदीं मोठ्या प्रमाणात पुरण शेतां कसयताले. तिपाटो म्हळ्यार तीन फांटे जंय मेळटा तो जागो असो ताचो अर्थ जाता.

- **बोंडकेची व्हाळी**

वांते गांवा खातीर हांगा लिफ्ट इरिगेशन प्रोजेक्ट आसा. हांगाच बोंडकेची व्हाळी येवन न्हंयक मेळटा. सकयलो बंदारो बांदचे आदीं वांतेचे लोक म्हादय उतरून आलतडी म्हळ्यार कणकिऱ्या गांवात बशी खातीर येताले. बोंडकेचे व्हाळयेवयर अंबरायी म्हणटात.

- **म्होंवा कोंड**

हे कोंडीचे धडेर खडपां आसात. त्या तळपांचेर कोनर्गी म्होंवा बसतात. हिका बांदाची कोंड अशेंय म्हणटात. ह्या वाठारात कणकिऱ्या गांवचे सकयल खडयेचे क्रशर आसात.

- **बंधारो**

गांजें गांवा वयर हो बंधारो बांदला. म्हादय न्हंयच्या पात्रांतलो हो सकयल्यान पयलो आनी वयल्यान निमाणो बंधारो. ह्या जाग्यार तीन उदक ओडपाचे पंप आसात. एक पलतडी आनी दोन आलतडी. आलतडचो नव्यान बांदिल्ल्या पंपाच्या आदारान म्हादय न्हंयचें उदक ओपा जलशुध्दीकरण प्रकल्पाक पुरवण करता. न्हंयच्या उजव्यान बागायत आसा.

- **जांबूळ कोंड**

हांगा न्हंयचेर वचपाक कच्चो रस्तो आसा. हे जांबूळ कोंडीकडेन गांजें लोकांची गोठण आशिल्ली. वयर रस्त्याचे कुशीक श्री कृष्णाचें देवूळ आसा. हांगा मेरेन दर्याची भरती पावता.

- **मावळो-भाचो**

हांगा एका काळार मावळो - भाचो बुडून मेल्यात. तांचें प्रतीक म्हण पात्रांत दोन वटानी दोन गुंडे आसात. दोनूय गुंड्या मदीं एक ल्हान फातर आसा. तो तांचो सुणो अशें लोक मानतात. (फोटो पान-176)

- **पूल**

आलतडी गांजें आनी पलतडी आंबेशी गांव आसा. ह्या पुलार उबो रावल्यार वयर बंधारो आनी सकयल सवतिची

कोंड दिश्टी पडटा. 2005 वर्सा हो पूल येरादारेक उक्तो केला. गांज्या गांजेश्वरीचें देवूळ आसून आंबेशी गांवात लक्ष्मीनारायणाचें ल्हान देवूळ आसा. आंबेशीच्यान सकयल तोर्ला गांवात वचपाक बांदेकाराचे खनीज खणीच्या माथ्यावयल्यान रस्तो आसा. (फोटो पान-32)

● बंदर

दर्याची भरती सुकती वयर जांबूळ कोंडी मेरेन पावता. आदल्या काळार ह्या गांजें गांवा सकयल आशिल्ल्या मळयेकडेन बंदर आशिल्लें. पुलाच्या सकयल आनी वयर मेरेन तारवां येवन लागतालीं. वयर म्हादयच्या पात्रांत आशिल्ले धडे आनी बंदराकडल्यान म्हाल सकयल तराण्यानी वा ल्हान व्हड्यानी हाडटाले. मागीर तो म्हाल हांगा मोठ्या तारवांचेर घालून सकयल व्हरताले.

● सवतीची कोंड

म्हादय न्हंयच्या दाव्यान आशिल्ले धडेवयल्यान रस्तो गेला. रस्त्या कुशीक धडेर शिमिटान बांदिल्ली घुमटी आसा ताचे सकयले कोंडीक सवतीची कोंड म्हण वळखतात. पलतडी आंबेशी गांवा सकयल जी सुवात आसा ताका थळावे लोक **जकाल** म्हणटात. न्हंयचे धडेर सवती गुंडो आसा. वयर वेळगें सत्तरी हांगा आशिल्ली सवतीची कोंड आनी हे सवतीचे कोंडीची काणी एकसारकीच आसा. हांगा न्हंय वळसो घेवन **नाणूस** गांवात भितर सरता. हांगा आलतडी आनी पलतडी दोनूय वटानी मिनाच्यो खाणी आसात. ह्या जाग्यार उबो रावल्यार गांजें – आंबेशीचो पूल दिश्टी पडटा. हांगा पलतडी बांदेकाराची खनीज खण आसून ती न्हंयचे धडे मेरेन पावल्या.

● मळ्यार

सवतीचे कोंडी सकयली सुवात. मात्से फुडें रस्त्याक तेंकून **नाणूस** गांव आसा. म्हादयच्या पात्रांत आलतडी हांगा रेंव काडटात. तडीर वयर मळो आसा. वयर मळो ते सकयल खेत्याचे कोंडी मेरेन माडांची लागवड केल्या. नाणूस गांवाचे सकयले वटेन श्री इश्वर पार्वती सांतेरी देवस्थान आसा.

● जुंव्यार

हांगा न्हंयच्या पात्रांत मदीं ल्हान जुंवो आसा. ह्या जुंव्यार माड आसात. थळावे लोक ह्या थळाक **जुवणी** म्हणटात. पलतडी **नवरवाडो** हो गांव आसा. ह्या वाठारात कुळागरां आसात.

● कोपरो

हांगा न्हंय वळसो घेवन दक्षिणे वटेन व्हांवपाक लागता. वळसो घेता थंय न्हंयच्या पात्रांत कोपरो म्हळ्यार कोनसो कसो तयार जाला. हांगा बागायत आसा. थंय रेंव काडटात.

● खेत्याची कोंड

ह्या वाठारात माडांची लागवड आसा. पलतडी माड आनी काजुंची बागायत आसात. हांगा खेतीं राबितो करून रावतात. पलतडी हे सुवातेचे कुशीक **अंतरशें** हो ल्हान गांव आसा. ह्या गांवा सकयल **झोरकूल** ही सुवात आसून थंय थळाव्या लोकांनी कुळागरां वसयल्यांत.

● मळयेर

म्हादय न्हंयचे तडीवयली सपाट सुवात. आदल्या काळार हे सुवातेर नाणूस गांवातले लोक भात तशेंच नाचणो रोयताले.

- **तळपाच्या देंवण्यार**

न्हंयत सकयल देंवचे खातीर हांगा देंवणें आसा. त्या जाग्यार तळप आसा.

- **म्हारांचें देंवणें**

आदल्या काळार म्हार समाज ह्या देंवण्याचो वापर करताले. थंय ते न्हांवप, धुवप, कपडे उमळप आनी हेर कामां करताले. ह्या देंवण्यां सकयल शेतवड आसा.

- **कोसमें**

वयर कोपरो ते सकयल कोसमें मेरेन न्हंय दक्षिणेक फुडो करून व्हांवता. ह्या जाग्यार पावतकच ती वळसो घेवन अस्तमतेवटेन व्हांवता. न्हंय वळसो घेता थंय उंच दोंगर आसा. ह्या जाग्यार रेंव काडपाचो धंदो चलता. हांगा फोंडू पाटील हाच्या कुळागरांत कोसमेंकार देंवचाराची घुमटी आसा. कोसमें गांवा पलतडी **तोर्ला** गांव आसा.

- **केरांत**

केरांत हो आलतडचे गांव. ह्या गांवात वचपाक उजगांव वडाकडल्यान भितर वयचें पडटा. न्हंयचे तडीर माडांची बागायत आसा. केराच्या पलतडी **तोवूर** हो तळें गांवचो वाडो आसा. ह्या तोवूर वाड्या सकयल न्हंयचे तडीन **कामाखण, भड्डार, धडो** आनी **कारवाळ** अश्यो सुवातो आसात. तोवूर वाड्या सकयल **तळें** हो मुखेल गांव आसा. हांगा न्हंय परत वळसो घेता आनी दक्षिणे वटेन व्हांवता. हांगा आलतडी नईमखानाची बागायत आसा. पलतडी पाळये वचपाक पावसा दिसांनी हांगा तार आसा. केरात रेंवेकडली कोंड आसा.

- **तिराळ**

ह्या गांवा पलतडी **भामय** हो म्हत्वाचो गांव आसा. भामय गांवचे तडीन भामय गांवचो देंवणो आसून ताचे सकयले सुवातेक बांगात म्हणटात. ह्या जाग्याच्या वयर आतां **अंबीका नगर** ही वसाहत आसा. भामय गांवाचे वयर जो बॉम्बे रोड आसा त्या जाग्यार उबो रावल्यार केरांत, तिराळ हे पलतडचे गांव तशेंच तळें गांवचे सकयलो म्हादयचो पुराय परिसर दिसता. भामय गांवात रामपुरूषाचें देवस्थान आसा.

- **तांक वाडो**

उजगांव पुलाकडलो वयलो भाग. ह्या तांक वाड्या पलतडी **भामय** गांव आसा. भामयचे वयले वटेन आंबुल्लेकडेन हो म्हत्वाचो बस थांबो आसा.

- **उजगांवचो पूल**

हांगा दोन पूल आसात. एक काँक्रीटाचो जाल्यार दुसरो लोखणाचो. हे पूल **उजगांव** आनी **भामयक** जोडटात. ह्या लोकणाच्या नव्या पुलावयल्यान मिनाची येरादारी मोठ्या प्रमाणात जाता. ह्या पुलावयर पुलाकडली कोंड आसा. ताचे वयर काळेंतळपाची कोंड आसा.

- **जुव्यार**

उसगांवच्या पुला सकयल न्हंयच्या पात्रांत आदल्या काळार ल्हान जुंवो तयार जाल्लो. ह्या कारणाक लागून त्या भागाक जुंव्यार म्हणटात. हो जुंवो आता ना. त्या जुंव्याक **बालीजुंवो** अशेंय म्हणटात. दक्षिणे वटेन व्हांवपी न्हंय हांगा वळसो घेता आनी अस्तमतेवटेन व्हांवपाक लागता. सुकतेर हांगा भाट पडटा. आदल्या काळार हांगा खुबे मेळटाले.

- **मुतरे**

पुलावयल्यान पलतडी भामय वयतकच दाव्यान सकयल मुतरे हो भामयचो वाडो आसा. मुतऱ्याच्या पलतडी कांतरांत हो गांव आसा. मुतरे हांगा बाजी भरपाचें ओरबीन आशिल्लें. हांगा रेंव काडटात.

- **पोयचें मूख**

हांगा पोंय म्हळ्यार उदकाचो एक फांटो भितर सरला. हे पोंयक पोयचें मूख अशें म्हणटात. हांगा मल्लीकार्जुनाचें देवूळ आसा.

- **रूमड**

रूमड हो न्हंयच्या उजव्या अर्दान आशिल्लो गांव. पलतडी सोनारबाग हो गांव आसा. ह्या जाग्यार आदल्या तेंपार तार आशिल्ली. हांगा गुरुनाथ देवस्थान आसा.

- **जोयनुलें**

रूमड गांवचे सकयली ही उकती सुवात. हांगा म्हादयचे तडीर व्हड वडाचें झाड आसा. हांगा मिनाचो प्लॉट आसा. ह्या जाग्याच्या मुखार पलतडी खांडेपारची न्हंय सोनारबागाक वळसो घेवन म्हादयक मेळटा. हांगा न्हंयचें पात्र रुंद आसा. थळाव्या लोकांनी दिल्ले म्हायते प्रमाण ह्या जाग्या मेरेन हे न्हंयक म्हादय म्हणटात जाल्यार ताचे सकयल तिका मांडवी म्हण पाचारतात.

- **पाटयां भाट**

कुंभारवाडो आनी चावडी हाचे सकयल न्हंयच्या पात्रांत हो जागो आसा. न्हंयक सुकती येतकच ह्या जाग्यार भाट पडटा आनी हे भाटीर खुबे मेळटात. न्हंयचो एक फांटो दाव्यान गेल्ल्यान थंय मुखार जुंवो तयार जाला. त्या जुंव्यार माडांची लागवड केल्या. (फोटो पान-35)

- **खाजन**

हे सुवातेर मिनाचो प्लॉट आसा. तशेंच हांगा मिनाच्यो बाजी भरपाचें ओरबीन आसा. सद्या चालू स्थितीत आशिल्लें ह्या भागातलें हें पयलें ओरबीन. आदल्या काळार हांगा खाजन शेत आशिल्लें. ह्या खाजनाच्या पलतडी जुंवो आसून त्या जुंव्याचेर माडांची लागवड केल्या. खाजनाच्या सकयल वागूस वाठार आसा.

- **वागुर्मे**

वागुर्मे हो न्हंयच्या दाव्यान आशिल्लो गांव. हांगा तार आसा. ह्या गांवाचे पलतडी वागूस वाठार आसून ह्या वांठारात मोठ्या प्रमाणात मीन काडटात. वागूस दोंगमाथ्यार मिनाचे मोठे प्लॉट आनी प्लांट आसात. तशेंच थंय बाजीत मीन भरपाचीं ओरबीनां आसात. वागुर्मे गांवचे तडीन माडाची लागवड केल्या. वागुर्मे गांवाचे सकयल वांगणें शेत आसून रस्त्या सकयल बरीच उक्ती सुवात आसा. हांगा रेंव काडटात. (फोटो पान-37)

- **कांगवाळे**

वागुर्मे सकयलो हो गांव. कांगवाळे पलतडी वागूस वाठार आसा.

● वेरें

श्री अनंताचें देवूळ आशिल्ल्या ह्या गांवा पलतडी **कोठंबी** आनी **तिशें** गांव आसात. हांगा आलतडच्यान पलतडी वचपाक तार आसा. पलतडी **कोठंबी** ह्या गांवात श्री चंद्रेश्वर, श्री सांतेरी आनी श्री गजान्तलक्ष्मी ह्या देवतांचीं देवळां आसात. हुंवार येतकच सांतेरी देवळा लागसार उदक पावता. कोठंबी गांवा सकयल वझरार, म्हालभाट, पाट्याणी, कुमारदीग, गोयनालें भाट, मळयेत आनी सतयांकडेन अश्यो सुवातो आसून थंय शेत. माड आनी काजुची बागायत आसा. ह्या वाठारात मिनाचे प्लॉट आनी मीन भरपाचीं ओरबीनां आसात. कोठंबी सकयल **तिशें** गांव आसून थंय तार आसा. कांय वर्सां पयलीं हो तिशें गांव न्हंयचे तडीर आसलो. मिनाच्या प्लॉटांक लागून गांव वयल्या अर्दान स्थलांतरीत केला. कोठंबी गांवाच्या अर्दान आशिल्ले **झारबाग** हे सुवातेर मठ आसा. कोठंबी वाठारात पावतकच न्हंय उत्तरेक फुडो करून व्हांवता आनी मागीर आसली तशी अस्तमतेक वळटा. वेरें गांवच्या अर्दान नमशीर, कणक, पण्टीयार, बिद्रुक, कारपांत हीं थळां आसात.

● फेरी

जी फेरीबोट वळवयच्यान **मायणा** वयता तीच फेरीबोट पलतडी **सुर्ला** गांवाचे वटेन लागता. थंय पुरातन **मशीद** तशेंच **हाजरत पीर साहेबाचो दर्गो** आसा. हांगा मुसलीम समाजाचीं घरां आसात. ह्या जाग्या वयल्यान चिंच्यानी बांदिल्ली **घोडे पायण** वयर रस्त्या मेरेन गेल्या. आदल्या काळार हांगा तारवांतल्यान घोडे देंवयताले आनी घाटमाथ्यावयल्या राज्यानी पावयताले. मशिदी सकयल्या भाटाक **माशेंभाट** म्हण वळखतात. ताचे सकयल मीन भरपाचें ओरबीन आसा. हांगा आलतडी रेंव काडपाचो धंदो मोठे प्रमाणात चलता. वळवय टवटेन जंय फेरीबोट लागता थंय पुर्तूगीज काळार मेट आसलें.

● वळवय

श्री गजान्तलक्ष्मी, सत्य नारायण आनी रामपुरुषाचीं हांगा देवळां आसात. हांगा फेरी सेवा आसून मांडवीचे न्हंयत वयल्या अर्दान आशिल्ली ही पयली फेरीबोट सेवा. पलतडी सकयल **मायणा** जाल्यार वयल्या अर्दान **सुर्ला** हो गांव आसा. मायणा हो व्हडलो गांव. सकयल **धाकुलमायणा** आनी वयर **व्हडलें मायणा** अशे दोन वाडे आसात. मायणी म्हळ्यार शेतवड. आदल्या तेंपार हांगा तार आसली. आतां हांगा फेरी आसा. आदल्या काळार जंय तार लागताली ते सुवातेक वळवयच्या अर्दान **तारीवाडो** म्हणटात. फेरी लागता त्या वाठारात **घोंगरे मायणी** म्हणटात. ताचे वयर जी शेतवड आशिल्ली ताका **कातुल्ले** म्हणटाले. कातुल्ले वयर आदीं मानस आशिल्ली ती आतां ना. आतां थंय मिनाचो प्लॉट जाला. मानशी वयले सुवातेक **माशावट** म्हणटात.

● बोंदरार

वळवयचे सकयलो म्हत्वाचो जागो. आदल्या काळार हांगा तारवांनी म्हाल हाडटाले व्हरताले. हांगा रेंव काडटात. गोंधळाच्यो चुडयो हांगा पेटयतात. बंदरावयल्यान जी तार सुट्टाली ती पलतडी चिंचे देंवण्यार लागताली. एका काळार बोंदीर आनी चिंचेदेवणो ह्यो म्हत्वाच्यो सुवाती.

● देवा पावटो

हांगा देवाचें शेत आसा.

- **कांतोर**

हांगा शेत आसा. श्री रामपुरुषाचें देवूळ आसा. हांगा मानस आसून थंयच्यान एक पोंय शेंतात भितर सरल्या. बोंदीर ते सकयल कांतोर मेरेनचो वाठार फोंडचे भाटांत पडटा. ताचे पलतडी मायणा हो गांव आसा.

- **घाणो**

हांगा रेंव काडपाचो वेवसाय आसा. पलतडी **नाव्हेली** गांवाचे शिमे भितर न्हंयचे तडीर **शिनोरेर** म्हण थळ आसून थंय डि.एम. सी. कंपनीचो मिनाचो प्लोट आसा. ताचे वयर धेंपो कंपनीचो प्लोट आसा. घाणो हें सावय गांवचें एक म्हत्वाचें थळ. हांगा पयलीं पणजेच्यान येवपी वाफर लागतालो. आतां जंय रेंव काडटा त्या जाग्यार धक्याचे अवशेश आसात.

- **म्हानमोळें**

घाण्या उपरांतचो दोंगराचे उंचवट्यार आशिल्लो एक बेतकेचो वाडो. हांगाच्यान न्हंयचें प्रशस्त पात्र दिसता.

- **बेतकी**

हांगा गांवा सकयल न्हंयचे आलतडी वांयगणें शेत रोयतात. **फोंडचेंभाट** ते **बेतकी** गांवाचे पलतडी **मायणा** हो गांव आसा. त्या गांवात मोठ्या प्रमाणात मिनाचो धंदो चलता. बेतकी गांवात श्री मंदोदरी देवीचें देवूळ आसा. पलतडी **वागाचें कुळण** आनी **कारय** हे सुवातेर सेझा गोवा कंपनीचो (वेदांत) मोठो पीग आयर्न प्लान्ट आसून थंय मीन भरपाचीं ओरबीनां आसात. न्हंयचे तडीवयलो हो सगळ्यांत मोठो प्लान्ट.

- **वाडी**

हॉस्पिटला सकयलो हो बेतकेचो वाडो आसून थंय मानस आसा. ह्या जाग्यार रेंव काडटात. पलतडी मुड्डी ही सुवात आसून ताचे वयर वागाचें कुळण ही सुवात आसा.

- **तांबसुले**

हाच्या सकयल न्हंयच्या अर्दान बागवाडो आसा. तांबसुले पलतडी आमोणें गांवाच्या अर्दान वयली **देवखडी** हें खाजन शेत आसा.

- **घाडवाडो**

हांगा मानशेर म्हणटात. घाडवाड्या सकयल गांवकारवाडो आसा. न्हंयचे तडीर वयर धेंप्याचें शेत आनी सकयल **कुपेल खाजन** आसा.

- **जाईडवाडो**

खांडोळा गांवचो वाडो. जाईड वाड्याकडेन सकयल रेंव काडटात. ब्रम्हेश्वराच्या देवळा सकयल व्हडली मानस आसा. ताचे पलतडी **आमोणें** गांव आसा. आमोणें गांवाच्या अर्दान न्हंयचे तडीन खाजन शेत आसा. वयली देवखडी आनी सकयली देवखडी अशीं त्या शेताक नावां आसात.

- **खांडोळा फेरी धको**

वयले सगळे वाडे हे खांडोळा गांवचे वाडे आसून खांडोळा आनी आमोणें गांवाक जोडपी पूल जाईडवाड्या सकयल

आसा. पुला सकयल फेरी सेवा आशिल्ली. पलतडी आमोण्या फेरी धक्यार भायल्या शेताची मानस आसा. हांगा मांडविच्या पात्रांत रेंव काडटात.

● कुड्डोवाडो

आलतडीन न्हंयचे देगेन माड आसात. पलतडी आमोण्याचे वटेन जें शेत आसा ताका **कांतोल** अशें नांव आसा. दिवचल, साखळी आनी हरवळ्या सांकून येवपी तीनय न्हंयो कांतर खाजन हांगा मेळटात आनी मागीर **चोराचें मूख** ह्या जाग्यार मांडवी न्हंयक मेळटात.

● तोंक

तोंकार साकून पलतडी सारमानशेर वचपाक फेरी आसा. मांडवीचो एक फांटो हांगा दाव्यान दक्षिणेवटेन भितर सरता. हो फांटो मुखार कुंभारजुंवेच्यान मुखार भाणस्तारी गेला आनी तो तसोच मडकय सकयल जुवारी न्हंयक वचून मेळ्ळा. भितर सरिल्लो हो एक म्हत्वाचो फांटो. ह्या फांट्यावरवीं मांडवी आनी जुवारी एका मेकांक जोडटात. पलतडी सारमानशेकडेन मिनाचे प्लॉट आसून बाजीनी मीन भरपाचीं ओरबीनां आसात. आलतडी तोंकार रेंव काडटात.

● जुंवे

जुंव्याक **सांत इस्तेव** म्हण वळखतात. ह्या जुंव्यार इतिहास कालीन किल्लो आसा ताका थळावे लोक कोट म्हणटात. तोंकार भितर सरिल्लो मांडवीचो फांटो आनी आंकाड्यार सकल भितर सरिल्लो मांडवीचो दुसरो फांटो हे सुवातेक जुंव्याचें स्वरूप दिता. जुंव्याच्या पलतडी मुड्डेर वर्कशॉप आसा.

● आंकाडो

आंकाडो हो जुंव्यावयलो एक ल्हान जुंवो. ह्या जुंव्यार दाटीदाटीन घरां आसात. श्री सत्यनारायण, विठ्ठलरखुमाई, पांडुरंग ह्या देवताचीं देवळां आसात. अस्तमतेक तोंड करून थंय ल्हान चर्च आसा. आंकाड्याच्या पलतडी **तोटे** आनी **नावें** गांव आसात. चर्ची कडेन उबो रावतकच मांडवीचें प्रशस्त पात्र दिसता. वयल्या अर्दातलें मांडवी न्हंयचें सगळ्यांत व्हडलें लांब रूंद पात्र. हांगा मुखार मांडविचो एक फांटो **पोरणें** आनी **नवें नावें** हाच्या मदल्यान भितर सरता आनी मुखार चोडण फेरी कडेन भायर सरता. ह्या फांट्याक लागून दिवाडी हो जुंवो जाता. ह्या फांट्यात दिवाडेच्यान नावें गांवात वचपाक फेरी आसा. नवें नावेंच्या अर्दान **दिगी खाजन** आसा. आंकाड्यार रावून दिवाडेच्या अर्दान खराडी आनी पोरण्या तिर्थाचें थळ दिश्टी पडटा. पोरण्या तिर्थार आर्केश्वराचें देवूळ आसा. ताचे सकयल **नारवा खाजन** आसा. आंकाड्यार रेंव काडटात. हांगा मांडवी न्हंय दक्षिणेवटेन वळसो घेता. आंकाड्या पलतडी **पिळगांव** गांवाचो परिसर आसून थंय धको आनी ताका तेंकून वर्कशॉप आसा.

● तल्टो

आंकाड्या सकयल कांय अंतरार मांडवीचो एक फांटो भितर सरला. हे सुवातेक तल्टो अशें नांव आसा. वयलो फांटो सकयल कुंभारजुंव्या वयता आनी तोंकार सावन भितर सरिल्ल्या फांट्याक मेळटा. हांगा फेरी आसा. हें फेरीकडले सुवातेक थळावे लोक रामाची तार म्हणटात.

- **धावजे**

जंय मानस आसा ताचे पलतडी दिवाडेच्या वाठाराक **धोरखाजन** म्हणटात. धोरखाजना सकयले सुवातेक **मुड्डी** अशें म्हणटात. दिवाडे भोंवतणी सगळ्याक खाजन शेतां आसात. वेगवेगळ्या सुवातांचेर साबार पोंयो भितर सरल्यात. धावजे वाठारात न्हंय अस्तमते वटेन घुंवता.

- **जुनें गोंय**

हांगा **दिवाडे** पलतडी वचपाक फेरी सेवा आसा. मांडवीचे धडेर वडाचें झाड आसून वास्को द गामाच्या यादीक बांदिल्ल्या आर्काक लागून आर्काकडेन अशें म्हटलें तरी थळाव्या जाणकारानी दिल्ले म्हायते प्रमाण हांगा **मांडयेर** अशें म्हणटात. पणजे राजधानी व्हरचे पयलीं पुर्तुगेजांची हांगा राजधानी आशिल्ली. हांगा से कॅथड्रल, सेंट कॅजेटन, बॉ जेजू बाजेलिका आनी हेर म्हत्वाच्यो इगर्जी हांगा आसात. वयर **गंवडाळी** ते सकयल पणजी मेरेन मांडवी न्हंयची धड चिऱ्यानी बांदिल्ली आसा.

- **बायगिणी**

हाचे पलतडी **पिदूची मानस** आसा. मानस आसा थंय खाजन शेंतात खाडी भितर सरल्या. आलतडी धेंप्यालो बार्जी बांदपाचो वर्कशॉप आसा. हांगा न्हंयचें पात्र अशीर आसा.

- **सांपेर**

सां पेद्रू इगर्जेक लागून हें नांव पडलां. आदल्या काळार हांगा तारवां लागतालीं. पोरणें चिऱ्यांचे धके बांदिल्ले आसात. हाचे पलतडी दिवाडे सोरपांची मानस आसा. सांपेर एक ल्हान व्हाळ येवन न्हंयक मेळटा.

- **फर्नावाडो**

हांगा रेंव काडटात.

- **पानवेल**

हांगा दिवाडे वचपाक फेरी आसा. हांगा धको आसा. ह्या वाठाराक पानवेल रायबंदर म्हणटात.

- **फोंडवें**

हांगा न्हंयचे तडीर दाटी दाटीन घरां आसात. **फोंडव्याचे** पलतडी **दिवाडे** जुंव्याचें तोंक आसा. त्या जाग्याक **गुडी** म्हणटात. गुडी ह्या जाग्यार न्हंयचो गाळ एकठांय जावन थंय आतां भाट पडटा. तशेंच ताचे मुखार हाचे पयलींच जुंवो निर्माण जावन थंय झाडां किल्लून येवन मोठीं जाल्यांत. मांडवीच्या पात्रांत हो रेंव काडपाचो निमाणो जागो.

- **फेरी**

रायबंदर चोडण फेरी सेवा हांगा आसा. हांगा दोन फेरीचे धके आसात. वयल्या फेरीच्या धक्या कडेन आजुदा इगर्ज आसा. हांगा आदीं बंदर आशिल्लें. मोठीं मोठीं तारवां येवन हांगा लागतालीं. रायालीं तारवां हांगा बंदराक लागतालीं म्हण हे सुवातेक रायालें बंदर म्हणपाची चाल पडली. पलतडी 1.78 चौ. कि. व्यासाचें **सलीम अली पक्षी अभयारण्य** आसा. (फोटो पान-41)

● पाटो

हांगा साकव आसा. हांगाच्यान एक रस्तो **चिंबल** गेला. साकवाच्या मात्सो फुडें खाजनातल्यान एक रस्तो मेरशे गेला. पणजे शाराक जोडपी हो 3.00 कि. मी. पाटो खूब म्हत्वाचो. ह्या पाट्यार मदीं साकव आनी मानस आसा. भरतेर भितर येवपी उदक खाड्यांतल्याल भितर सरता. पाट्याच्या दाव्यान पारंपारीक **मिठागर** आसात. ह्या मिठागराच्या अर्दान एक मोडकें पडींग घर आसा ताका **कुलूम** म्हणटाले. हांगा खंय आदीं पुर्तुगेज पाखले रावताले. पणजेच्या अर्दान आतां भाट पडटा. थंय पारंपारीक खुटावणी चलता. चोडणेच्या अर्दान **कांतोक** म्हणटात. पाट्याच्या मदीं उबो रावतकच पलतडी दिस्ता ती बिड्डोणची **अवर लॅडी ऑफ पेन्हा दे फ्रांका** ही 1626 वर्सा बांदिल्ली इगर्ज. हे इगर्जे मुखावयल्यान **म्हापशेंची न्हंय** खाडयेच्या रुपान हांगा येवन मेळटा. (फोटो पान-43)

● पणजेचो पूल

पलतडी पुलाच्या वयल्यान **एकोशी** जाल्यार सकयले वटेन **मळो** (मालीम) आसा. (फोटो पान-44)

● खाडयेवयलो पूल

हांगा धको आसा. जलसफर घेवन वचपी ल्हान बोटी हांगा धक्याक लागतात. नव्या पुला सकयल पुर्तुगेज कालीन सांकव आसा. सांताक्रूज आनी ताळगांव साकून येवपी खाडी हांगा मांडवीक मेळटा. हे खाडी कुशीच्या रस्त्याक रूंद द ओरें अशें म्हणटात. हाचे पलतडी मालीम वटेन नुस्तें मारपी ट्रॉलरींची जेटी आसा.

● आदीलशहा पॅलेस

पुर्तुगेजानी गोंय शार जिखचे पयलीं आदीलशहा गोंयचेर राज्य करतालो. ताची ही पॅलेस मांडवीचे तडीर आसा. वर्स सप्टेंबर 2004 मेरेन थंय मुक्त गोंयचें सचिवालय आशिल्लें. पलतडी **मालीम** म्हळ्यार मळ्यार ही सुवात आसा. ताचे सकयल **व्हाळकेश्वरवाडो** आसा. पर्वरीच्या दोंगर पालसणांतल्यान ल्हान व्हाळ व्हांवत सकयल येवन मांडवीक मेळटा. सकयल रस्त्यार आर्काची बांय आसून ताचे सकयल रिंहर नेव्हीगेशनाचो वर्कशॉप आसा. त्या वाठाराक **भांडयेभाट** म्हणटात.

● फेरी

पणजे ते बेती फेरी सेवा आसा. पणजेचो वाठार हो गोंयचे राजधानीचो हो म्हत्वाचो भाग. गोंयचें पोलीस हेड क्वार्टर आनी आजाद मैदान हांगा आसा. 22 मार्च 1843 ह्या वर्सा पोरण्या गोंयचें राजधानीपद पणजे हाडलें. त्या वेळार पणजेक **नोव्हा गोवा** म्हणटाले.

● धेंपो हावज

हांगा मांडवी न्हंयचें पात्र रूंद जाता. पलतडी आलत परवरीचें दोंगर पालसण आसा जाका थळावे लोक **वळांत** म्हणटात. थंय साकून जो व्हाळ आयला तो न्हंयक येवन मेळटा. रस्त्यार जंय साकव आसा त्या जाग्यार वोवळेश्वराची घुमटी आसा. वाठाराक न्हंय बरीच भीतर सरून थंय घोल तयार जालां.

● मॅकनीझ पॅलेस

हे पालासीच्या उजव्यान **पणजे मार्केट** आनी दाव्यान **आय.ओ.एन. एक्स** आसा. पलतडी **सोनारभाट** ही सुवात आसून थंय बंगले बांदल्यात. पणजेचे वटेन आय.ओ.एन. एक्सच्या दाव्यान सांतीनेज नालो मांडवीक येवन मेळटा. हो नालो नागाळी ताळगांव साकून सकयल आयला.

- **भगवान महावीर बाल विहार**

भुरग्यांक मेकळेपणान खेळपाचें हें एक म्हत्वाचें थळ. हांगा न्हंयचे तडीन रेंव पडून वेळ तयार जाल्या. मांडवीचे तडीवयली वेळ हांगा सुरू जाता. दर्या लागीं आसा म्हणपाची ही कुरू. पलतडी न्हंयचे तडीन वेंरें गांवाचो तुवांत हो वाठार आसा. तुवांत न्हंयच्या पात्रांत तिसऱ्यो पडटात.

- **गोवा कला अकादमी**

कलेच्या मळावयली ही गोंयची एक म्हत्वाची संस्था. वास्तू कलेचो उत्कृश्ट नमुनो आशिल्ले हे इमारतीचें उक्तावण 1985 वर्सा जालां. न्हंयचे धडेर हांगा दीपस्तंभ आसून ताचे सकयल जेटी बांदल्या. अकादमीचे सकयल स. दयानंद बांदोडकार फुटबॉल मैदान आशिल्लें. ती सुवात आतां उक्ती आसा.

- **पणजी जिमखाना**

हांगा पणजी जिमखानाचें क्रिकेट मैदान आसा. त्या मैदानाक आतां सर्गेस्त दयानंद बांदोडकार मैदान अशें नांव दिलां. पलतडी वेंरें गांवाचो वाठार आसा.

- **भोवउद्देसी खेळा मैदान**

हांगा खेळा मैदान आसा. ह्या मैदानाच्या सकयल्या अर्दान स्विमींग पूल आसा.

- **दी स्पोर्ट ऑथोरिटी ऑफ गोवा**

पलतडी रेईस मांगूस किल्लो आसा. ह्या कोटा कडेन कोटेश्वराची घुमटी आसा. ह्या कोटाचो वापर कांय काळ बंदखण म्हण करताले. आतां ह्या कोटाचें नुतनीकरण चालू आसा. ह्या किल्ल्याच्या दाव्यान 1550 वर्सा बांदिल्ली बार्देस म्हालांतली पयली इगर्ज आसा. हे इगर्जींत तीन राजाचें फेस्त जाता. हे इगर्जीच्या वयल्या अर्दान फोलेर आसा. फोलेरा वयर आय. एन. एस. मांडवीचो धको आसा. जंय फोलेरा आसा थंय मेरेन न्हंयच्या पात्रार ल्हारां मोडटात.

- **युथ हॉस्टेल**

स्पोर्ट ऑथोरिटी ऑफ गोवा हाचे सकयले वटेन न्हंयचे तडीर ही इमारत आसा.

- **मेरीयट हॉटेल**

न्हंयचे धडेर हें पंचतारांकीत हॉटेल आसा. पलतडी केगदोळे गांवचो परिसर लागता.

- **मिरामार**

हांगा वेळ आसा. ही वेळ सकयल करंजाळे मेरेन लांबचे लांब पातळ्ळ्या. पर्यटकांक आकर्शीत करपी मिरामार हें पणजे शारा लागचें म्हत्वाचें थळ. ह्या जाग्यार उबो रावल्यार अरबी समुद्राचें दर्शन घडटा. हांगा वयले वटेन गोंय ट्युरिझम रेझिडेन्सी आसा. पलतडी केगदोळे हो गांव आसा. हांगा वयलेंभाट आनी खायलें भाट अश्यो सुवातो आसात. खायल्या भाटांत आदल्या तेंपार केगदी आशिल्ल्यान थंय हाते फुलताले. थंय रूजार सायबीणीचें कपेल आसा. थळावे लोक न्हंयक ‘नद’ म्हणटात.

● दांडो

हो करंजाळे गांवाचो एक वाडो. हांगा वेळेच्या अर्दान घरां आसात. वयर **मार्टीन बीच कॉर्नर** ते सकयल **आयवांव खडपांनी** मेरेन लांबचे लांब बेत्याची वणट आशिल्ली. फाटल्या विशेक वर्साच्या काळांत ही वणट रेवेन पुरवल्या आनी ह्या जाग्यार आतां मोठ्या प्रमाणात झाडां किल्लून आयल्यांत. ह्या दांड्याचे वयले वटेन **नाल्लकाराची रापोण** म्हण सुवात आशिल्ली. पलतडी **नेरूल** हो केगदोळेच्या सकयलो गांव आसा. नेरूल गांवचे सकयल न्हंयचे तडीन **दांदाडी** आनी **म्हायमें** अशे दोन वाडे आसात. ह्या दोनूय वाड्यांचे वयलेवटेन मदीं **टिटावाडो** आसा. दांदाडी आनी म्हायमें हांगा शेतां आसून न्हंयचे तडीन वेळ आसा. ही वेळ **कोकोबीच** म्हण फामाद आसा. आतां हे सुवातेर पर्यटक मोठ्या प्रमाणात येतात. कांदोळे आनी वेंरें वाठारातल्यान सकयल आयिल्ली एक खाडी **नेरूल** वा **शिकेरी** न्हंयच्या रूपान न्हंयक येवन मेळटा. मांडवीक मेळपी ही निमणी न्हंय.

● पारेकार

हें शेताचें नांव. ह्या शेताचे वयले वटेन ल्हान जॉर्गींग पार्क आसा. हें शेत आतां पुरयलां.

● गाळयान

हांगा मांडवी न्हंय बरीच भितर सरून व्हड घोलो तयार जाला. हांगा उत्की शेताची सुवात आसा. त्या शेताक थळावे लोक गाळयान म्हणटात.

● नोण्यार

नोण्यार हें शेताचें नांव. गाळयान आनी नोण्यार हीं एका मेकाक तेंकून आशिल्लीं शेतां. आदल्या काळार गिमाळ्यांत थळावे लोक ह्या शेतांनी कांदे, मिरसांगो, मुळे, भेंडे आनी हेर भाजयो पिकयताले. गिमाळ्यांत हांगा नाचणोय रोयताले. पावसांत ह्या शेतांनी भाताचें पीक घेताले. दोनूय शेताच्या वयर **आयवोंव** हो **करंजाळेचो** वाडो आसा.

● खडपांनी

आयवोंव वाड्या सकयलो हो वाडो. ह्या जाग्यार आदल्या तेंपार न्हंयच्या पात्रांत मोठीं खडपां आशिल्लीं. फाटल्या वीस वर्सां सावन हीं खडपां पुरोवपाक लागलीं आनी आतां हीं खडपां पुराय पुरविल्ल्यान थंय वेळ तयार जाल्या. आदल्या तेंपार ह्या खडपांनी शिनाण्यो आनी कालवां मोठ्या प्रमाणात मेळटालीं. काबो राजनिवासाचो जंय दुरीग आसा थंय आनी ताचे सकयल आतां खडपां आसात.

● काबो राज निवास

हो लांबचे लांब दोंगर आसून ह्या दोंगराच्या माथ्यार शेवटाक राज्यपालाचें काबो राजभवन आसा. न्हंयच्या अर्दान तडीन मोठ मोठीं खडपां आसून त्या सुवातेर **होडणात**, **कानाचें कोण** आनी **धारेर** आश्यो सुवातो आसात. ह्या दोंगराचे पलतडी जुवारी न्हंयचें पात्र अरबी समुद्राक मेळटा. काबो राजभवन दोंगराच्या पलतडी **आगवादाचो** दोंगर आसा. थंय आगवाद किल्लो, गोंयातलो सगळ्यांक व्हडलो **दिपस्तंभ** आनी **बंदखण** थंय आसा.

म्हादय / मांडवी न्हंयचे तडीवयल्या जाग्यांची म्हायती दिवपी व्यक्तींची वळेरी.

- ▶ पांडुरंग धोंड, देगांव - खानापूर.
- ▶ आपू नायक, कृष्णापूर - खानापूर.
- ▶ आपा गांवकार, उस्ते- सत्तरी.
- ▶ रमेश मोशेतकार, सोनाळ-सत्तरी.
- ▶ संजय गांवकार, सोनाळ-सत्तरी.
- ▶ गणेश पर्येकार, तार -सत्तरी.
- ▶ अंकूश गांवकार, कुडशें- सत्तरी.
- ▶ शिवाजी गांवकार, वेळगें-सत्तरी.
- ▶ म्हादेव गांवकार, वेळगें-सत्तरी.
- ▶ डॉ. सुंदर धुरी, दाबोस-सत्तरी.
- ▶ कृष्णा गांवस, मासोड्डें-सत्तरी.
- ▶ झिलू गांवकार, सावर्शें-सत्तरी.
- ▶ सगूण गांवकार, सावर्शें - सत्तरी.
- ▶ तुकाराम म्हाळशेकार, खोतोडें-सत्तरी.
- ▶ धर्मा गांवकार, धामशें- सत्तरी.
- ▶ कृष्णा आंयकार, धामशें-सत्तरी
- ▶ म्हादेव गांवकार, धामशें-सत्तरी.
- ▶ संजय मुळगांवकार, गुळेली-सत्तरी.
- ▶ शिवा गांवकार, कणकिरें-सत्तरी.
- ▶ जितेंद्र मडकयकार, भिंडेमळ गांजें-फोंडें.
- ▶ लक्ष्मण मुळगांवकार, आंबेशी-दिवचल.
- ▶ आनंद गावडे, नवरवाडो-दिवचल.
- ▶ राजेंद्र गावडे, तोर्ल- दिवचल.
- ▶ फोंडू नायक, तोवूर पाळी- दिवचल.
- ▶ हरिचंद्र गावडे, नाणूस-फोंडें.
- ▶ सुबाराय नायक, कोसमें-फोंडें.
- ▶ श्याम नायक, भामय-दिवचल.
- ▶ मधू नायक, केरवाडो उजगांव-फोंडें.
- ▶ तुळशीदास तारी, रूमड पाळी-दिवचल.
- ▶ रघुनाथ सतरकार, कांगवाळ-फोंडें.
- ▶ सुरेश परब, कोठंबी- दिवचल.
- ▶ तुळशीदास कोठंबीकार, कोठंबी-दिवचल.
- ▶ सुर्याकांत नायक, मदलोवाडो वेरें- फोंडें.
- ▶ पांडुरंग गावडे, फोडचें भाट, वळवय-फोंडें.
- ▶ श्यामसुंदर कामत, वळवय-फोंडें.
- ▶ दिलीप वळवयकार, वळवय-फोंडें.
- ▶ राजदीप नायक, वळवय-फोंडें.
- ▶ रघुवीर वळवयकार, घोंगरे मायणा, दिवचल.
- ▶ गोर्वींद नायक, धाकूल मायणा, दिवचल.
- ▶ गिरीजाबाई गांवकार, गांवकारवाडो, खांडोळें-फोंडें.
- ▶ नागेश सावंत, जाईडवाडो, खांडोळें-फोंडें.
- ▶ दिपक नायक, भंडारवाडो, आमोणें-दिवचल.
- ▶ हनुमंत नायक, तोंक -फोंडें.
- ▶ अरूण भोंसले, आंकडो-तिसवाडी.
- ▶ मंदार मणीरीकार, गिमोणें, वरगांव-तिसवाडी.
- ▶ चंद्रकांत कवळेकार, दिवाडी, नार्वे-तिसवाडी.
- ▶ केशव शेट, मांडयेर, पोरणें गोंय-तिसवाडी.
- ▶ नारायण आजगांवकार, पांडववाडो, चोडण-तिसवाडी.
- ▶ व्यंकटेश नायक, फोंडवें, रायबंदर- तिसवाडी.
- ▶ दलेश नायक, विलोसा, बिडोणा-बार्देस.
- ▶ शंकर पणजीकार, भांडयेभाट, बेती-बार्देस.
- ▶ दिलीप वेंगुर्लेकार, वेरें-बार्देस.
- ▶ जुझे मोरेरा, केगदोळे-बार्देस.
- ▶ अजय पेडणेकार - टिटावाडो नेरुल-बार्देस.
- ▶ फ्रान्सीस्को वाझ- दांडो करंजाळे-तिसवाडी.
- ▶ सिताराम शिरोडकार - करंजाळे आयवोंव- तिसवाडी.
- ▶ तानाजी नायक - खडपांनी आयवोंव- तिसवाडी.

परिशिष्ट -2

म्हादयचे तडिवयलीं पुरण शेतां

क्रमांक	पुरण शेतकारांच्या गांवचें नांव	एकूण पुरणकार	पीक (खांडयानी)
01.	उस्ते	16	63
02.	धावें *	06	24
03.	करंजोळ*	04	19
04.	सोनाळ	12	26
05.	धावें-तार	04	21
06.	सावड्डें	57	238
07.	करमळी*	01	07
08.	कुडशें	26	95
09.	शीर	20	81
10.	पणसमळो	02	06
11.	दाबोस	18	61
12.	वेळगें	82	244
13.	मासोड्डें	05	23
14.	खडकी	05	18
15.	नाणूस - बेतकेकारवाडो	08	27
16.	सावर्शें	09	55
17.	बाराजण	16	56
18.	भिरोंड्डें	23	104
19.	खोतोडें	11	32
20.	पाडेली- गांवकारवाडो आनी गावडावाडो	44	163
21.	भोम	02	10
22.	धामशें	61	245
23.	म्हादय	20	83
24.	गुळेली	27	87
25.	वांतें	22	106
26.	कणकिरें	17	48
27.	गांजें	05	20
		523	1962

सुचोवणी :

1 खांडी = 200 किलो ग्राम.

* हे म्हादयचे तडी लागचे गांव न्हय.

परिशिष्ट- 3

गोंयच्या मुखेल न्हंयांची लांबी आनी उदक लोटाचो वाटार

1. म्हादय/ मांडवी - 87 कि. मी.	:	1549.8 चौ. कि. मी.
2. जुवारी - 67 कि. मी.	:	972.9 चौ. कि. मी.
3. तेरेखोल - 27.5 कि. मी.	:	71.1 चौ. कि. मी.
4. शापोरा - 31.5 कि. मी.	:	254.7 चौ. कि. मी.
5. बागा - 10 कि. मी.	:	50.4 चौ. कि. मी.
6. साळ - 35 कि. मी.	:	300.6 चौ. कि. मी.
7. तळपण - 31 कि. मी.	:	123.2 चौ. कि. मी.
8. गालजीबाग - 15 कि. मी.	:	61.0 चौ. कि. मी.

परिशिष्ट- 4

गोंयचीं अभयारण्यां

1. भगवान महावीर (सांगें)	: 240.00 चौ. कि.
2. खोतीगांव (काणकोण)	: 95.59 चौ. कि.
3. म्हादय (सत्तरी)	: 208.48 चौ. कि.
4. बोंडला (फोंडें)	: 8.00 चौ. कि.
5. सलीम अली पक्षी अभयारण्य (तिसवाडी)	: 1.78 चौ. कि.
6. नेत्रावळी (सांगें)	: 211.05 चौ. कि.

परिशिष्ट -5

म्हादयच्या देगणातलीं म्हत्वाचीं दोंगर थळां आनी तांची उंची

1. सोसोदुर्ग (सोसोगड)	: 3827 फूट.	1166.5 मी.
2. कांतळाची माळी	: 3633 फूट.	1107.3 मी.
3. वाघेरी	: 3500 फूट.	1066.8 मी.
4. मोर्लेगड	: 3400 फूट.	1036.3 मी.
5. कोंगळ	: 2092 फूट.	637.6 मी.
6. आमगांव	: 2758 फूट	840.6 मी.
7. सुर्ला	: 2646 फूट	806.5 मी.
8. चोर्ले	: 2618 फूट	798.0 मी.
9. कणकुंबी	: 2492 फूट	759.6 मी.
10. तळेवाडी	: 2535 फूट	772.7 मी.
11. गवाळी	: 2440 फूट	743.7 मी.
12. मळेेली	: 2266 फूट	6907.0 मी.
13. देगांव	: 2223 फूट.	677.6 मी.
14. भीमगड	: 1842 फूट	561.4 मी.

परिशिष्ट - 6

म्हायद / मांडवी न्हंयक येवन मेळपी उपन्हंयो आनी नाले

- ▶ नानेवाडीची न्हंय (कर्नाटक)
- ▶ गवाळीची तिर्थाची न्हंय
- ▶ भांडुरा नालो
- ▶ कबनाळची न्हंय
- ▶ ओडपाळची न्हंय
- ▶ कोटणीची न्हंय
- ▶ इर्ती वा कलमयची न्हंय
- ▶ बैल न्हंय
- ▶ गडाचो पानशिरो
- ▶ पिस्त्याचो पानशिरो
- ▶ सुको पानशिरो (गोंय)
- ▶ पेंढाळचो पानशिरो
- ▶ नानोडेची न्हंय
- ▶ हरपारो
- ▶ वेळसाची न्हंय
- ▶ पाटवळचो नालो
- ▶ खोतोडेंचो नालो
- ▶ दोव्हाळ
- ▶ रगाडा न्हंय
- ▶ वाळवंटी न्हंय
- ▶ दिवचलची न्हंय
- ▶ अस्नोडची न्हंय
- ▶ म्हापशेंची न्हंय
- ▶ शिकेरची न्हंय

परिशिष्ट - 7

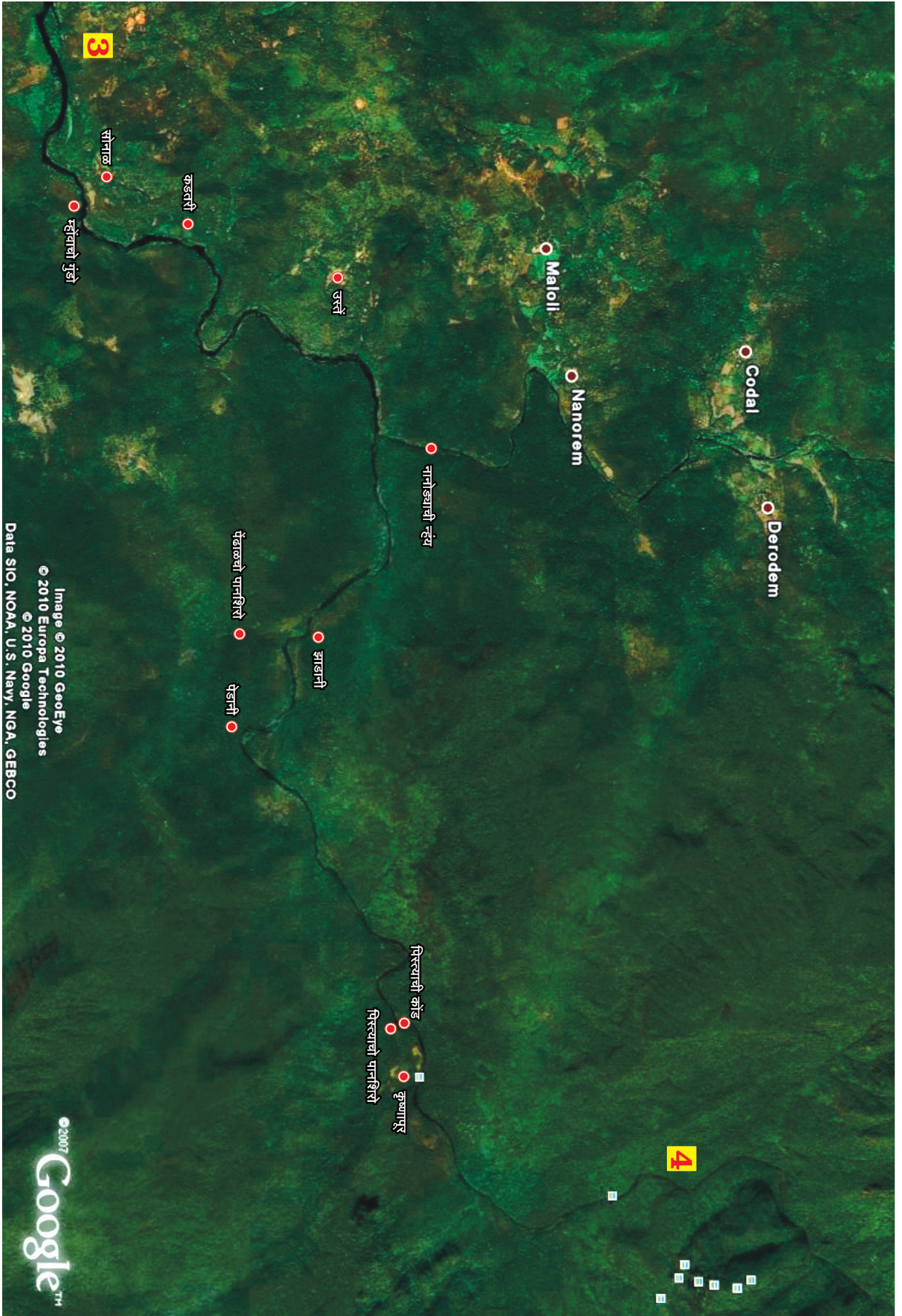
गोंय राज्याचो नकासो

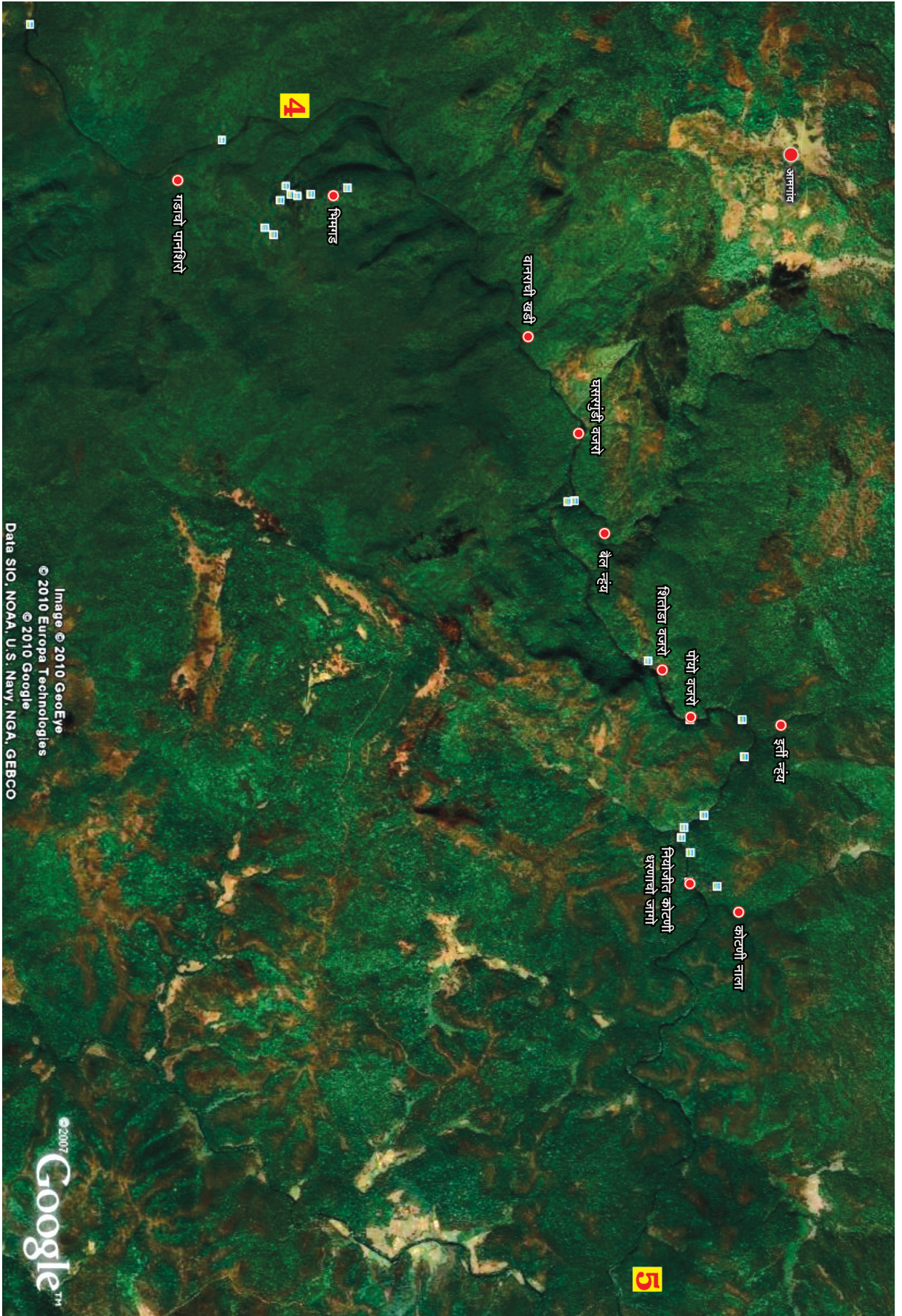

गुगलाच्या आदारान तयार केल्लो मांडवी / म्हादय न्हंयचो नकासो

परिशिष्ट : 9

म्हादय देगणातलीं कांय रानवटी जनावरां

क्र.	नांव	खाशेलेंपण
1.	सोसो	शिरब्या आंगाचो सोसो मळांनी आनी रानानी मेळटा.
2.	पिसय	सकयल झाडाचे धोलींत रावता. नराक पिसुंद्रो म्हणतात. ताका सुळे आसतात. त्या सुळ्यांक 'इचणां' म्हणटात.
3.	कुरंग	बारीक शिंगा आसतात. तें खंय एकाच जाग्यार येवन हागता अशें जाणकार सांगतात.
4.	काटांदर	झाडाचे धोलींत रावता. काळो आसता भिल्लेमाडाचीं, बिबट्याचीं, रुमडाचीं फळां, पणसाचे गरे खाता.
5.	भेकरें	झाडपालो खाता. करमळां आनी घोडकां सारकीं फळां खाता.
6.	शिंगाडी	घोडकां, करमळां खाता. माथ्यार शिंगां आसतात. तांका आटाळो अशें म्हणटात. मेरवाचो आनी चितळाचो शिंगाडी अश्यो दोन वेगवेगळ्यो जाती आसात. चितळाचो शिंगाडी उंचायेन ल्हान आसता. शिंगाय बारीक आसतात.
7.	कोलो	कोंबडी खाता. उस खाता. हिंडान भोंवता.
8.	देवकोलो	उंच. सोंडली काळसर. हिंडान भोंवता. दुकरांक, मेरवांक मारून खाता.
9.	जवादें	मांजरावरी दिसता. शेपडी गोंडो कशी आसता. झाडार भोंवता.
10.	वनमाणूस	मनश्यावरी तोंड आसता. ल्हान आसता.
11.	साळ	आंगाक 'शेलां' आसतात. पेडींत रावता. काजी, नाल्ल, खळटां, उमळी, घोडकां, हाडां, करमळाचीं फळां, भात, नाचणें, कवाथे पोखरून खाता.
12.	दुकर	पेडींत वा बोंचींत रावता. कितेंय मेळटा तें खाता. हिंडान भोंवता ताका 'भोवसळ' म्हणटात.
13.	थिरवो	वाळटी, हुमले खाता. बिळांत रावता. आंगार कवचां आसतात.
14.	गार	बिळांत, झाडाचे धोलींत वा रोयणींत रावता. चामडें घुमटाक वापरतात.
15.	चानी	रानफळां खाता. घोंटो बांदता.
16.	वागाटी	कोंबडी खाता. झाडार चडटा. मांजरावरी आसता आनी झाडाचे धोलींत रावता.
17.	बिबटो वाग	झाडार चडटा. सावजां धरून खाता.
18.	मोटेलो वाग	सावजां धरून खाता. ताका पट्ट्यांचो वाग वा दांडयो वाग अशेंय म्हणटात.
19.	मुंगूस	जोडयेन भोंवता. जिवार्णी खाता.
20.	बावगो	माजरावरी आसता. काळसर रंगाचो आसून झाडाचे धोलींत रावता.
21.	गवो रेडो	शेतवड खाता. हिंडान भोंवता.
22.	वांदर	रानफळां खाता. केळीं, पणस, आंबे खाता. हिंडात भोंवता. काळें तोंड आनी लांब शेपडेचे वांदर झाडार रावतात.
23.	खेतें	आडसरां, रानफळां आनी झाडपालो खाता. झाडार भोंवता.
24.	शेकरो	झाडपालो खाता. झाडार भोंवून फळां खाता झाडारूच घोंटो बांदता.
25.	अस्वल	झाडार चडून म्होंव खाता. घाटमाथ्यार तांचें वास्तव आसा.
26.	चितळ	रानफळां खाता. पालो, करड खाता. हिंडान भोंवता. नराक शिंगा आसतात.
27.	भालू	शेपाडो मोठो आसता. रातची भोंवता.
28.	लांडगो	कळपांत आसता. रानात वांगडा भोंवतात. केदेंय मोठें सावज धांवडावन, वळोवन मारतात. गोंयच्या रानानी ते घाटमाथ्यावयल्यान सकयल देंवून येतात. अशें थळावे लोक मानतात.
29.	मेरूं	गाय वरी मोठी जात. दादले जातीक शिंगा आसून ताका शिंगाडी म्हणटात.

परिशिष्ट - 10

म्हादय देगणातलीं कांय सुकणीं

क्र.	सुकण्याचें नांव	रंग	खाशेलेंपण
1.	खवन	धवसार	कोंबडेवरी धोर्लीत वा जमनीर तातयां घालता.
2.	अड्डूक	काळो	धोर्लीत वा जमनीर तातयां घालता.
3.	घूब	खरबो	धोर्लीत तातयां घालता. कुल्ल्यो खाता.
4.	कवडो	शिरबो	घोंटो बांदता. जोडयेन वा भिन्यांनी आसता. कापू कवडो म्हूण आनीक एक जात आसा.
5.	कवड्या गिडगें	शिरबें	घोंटो बांदता.
6.	शेरंग्याल/शेरकां	मातये	भिन्यांनी आसता.
7.	गुवासडो	पिंगसर	न्हंयचे चाळीत आसता.
8.	पिटकोळी	काळशी-पोट तांबशें	घोंटो बांदता.
9.	चारयो	पांचवो	‘कुकूऽऽडूकऽऽ कुकू’ करून गायता. भात पेरता तें पळोवंनज म्हण मिर्गार म्हयनोभर तो धोर्लीत रावता असो लोक समज आसा.
10.	पांखो	काळसार	पेडीत रावता. रातचो भोंवता.
11.	शेळव	काळो	‘ओगी रावरे बाळा तुकां पोपी दिता’ असो आवाज काडून गायता.
12.	कांगुणें	धवसार	‘कांगुणें मारलें सुके गे रांदलें’ अशी जत आसा.
13.	भिमुरटो	पोटकळ धवी. पांखां पाचवीं-काळशीं	ल्हान सुकणें. जोडयेन भोंवता
14.	कीर	पाचवो	भिन्यान भोंवता. चोंच तांबडी, दोन तरांचे आसता. एकाची हळडुवी चोंच
15.	सारोळी	काळसार	चड करून दोगां भोंवता. धोर्लीत तातयां घालता.
16.	मोर	रंग रंगयाळो	जोडयेन वा भिन्यांनी आसता.
17.	वायेरीं	काळसर-धवशीं	दोगां भोवतां, काजऱ्याचीं फळां खाता. दाट झाडां आसा थंय राबितो असता. धोर्लीत तातयां घालता. चोंच मोठी.
18.	पक्षी/गरुड	काळसो-धवसो	जोडयेन भोंवता. भश्टे बायलेन नांव घेतल्यार तो उपाशीं पडटां असो लोक समज आसा. तोंच मोठी, मान लांब.
19.	हळडुवो	हळडुवो	एकुलयो भोंवता. चोंच तांबडी.
20.	काटको	काळो	शेपडेक दोन लांब शेपाडे आसतात. वेगवेगळे विचित्र आवाज काडटा.
21.	म्हारीण	काळी-बाळी	शेपडी हालयत नाचता. न्हंयचे देगेक चडशी पळोवंक मेळटा.

क्र.	सुकण्यांचें नांव	रंग	खाशेलेंपण
22.	पाताकिल्ली/ रायपातकी	पाचवी	बीळ मारून बिळांत तातयां घालता.
23.	तोळेरूं	काळसार	धोलींत तातयां घालता. मळबांत भिन्यांनी भोंवता.
24.	बराडो/मेस्त	तांबसो-पिंगसो	बरगेल्लीं झाडां पोखरून किडे खाता.
25.	कावळो	काळो	भिन्यांनी वा एकुलयो भोंवता. बडयांचो घोंटो बांदता.
26.	पाणकावळो	काळसार	नुस्तें खाता. उदकांत बुडून एका जाग्यावयल्यान दुसरे कडेन वयता.
27.	रणगो	शिरबे	भिन्यांनी आसता. चोंच मोठी आसता. कुसलेलें गोरूं वा सावज खाता.
28.	तामाणू	तांबसाळ	नुस्तें खाता. न्हंयचे देगेर आसता.
29.	मराल्लो	पोटकळ धवें	कोंबडीं, जिवाणीं, पिसय, सोसे मारून खाता.
30.	कुडव	तांबसो	किडी खाता.
31.	टिटापय	पोटकळ धवी	तकलेर तांबडो शेंकरो. जोडयेन भोंवता. न्हंयचे देगेक आसता. तांतयां जमनीर घालता.
32.	पिकोळणीचो कोंबो	धवो	शेपडेक दोन लांब शेपाडे आसता. मान काळी आसता.
33.	रान कोंबो/कोंबडी	शिरबो	वांगडा भोंवता.
34.	कोकाद्रें	काळसावळें	जोडयेन भोंवता.
35.	ल्हायो	मातयाळो	कड्डांत दडटा. शेंपाडो ना. भिन्यांत भोंवता.
36.	घुमाकवडो	बीरगावणो/गोबाड्डो	जमनीर बसता. दाट रानात आसता.
37.	नातूक	काळसार	रातचेंच भोंवता.
38.	पोसयो	पाचवो	शिळोणी घालता.
39.	घुबड	शिरबें	रातचें भोंवता. दिसाचें धोलींत रावता. मनश्यावरी तोंड.
40.	रातोळें	काळसार	केळीं खाता. झाडाक लोंबकळटा. भिन्यांनी आसता.
41.	कोगूळ	काळी/शिरबी	गोड आवाजान गायता.
42.	बकें	धवें/शिरबें	नुस्तें धरून खाता. किडी, पिसोळीं खाता.
43.	थड्यामोरां	शिरबीं	वांयेच्यावरी दोगां भोंवता.
44.	कुमाठय	काळसर-मातयाळी	एकोडी भोंवता. तांबडे दोळे. तकली आनी शेपडी काळी. पाखां मातये कोराचीं.
45.	कुंवाकी	काळसर	भात खाता. किडी खाता.
46.	गिडगें	धवसाळ	वयलीं पाखां शिरवीं. गळो धवो. कोंबडीं, जिवाणी, सुकणीं खातां.
47.	घार/घोण	तामसाळ	गळो धवो आसता, माशे, सुकणीं धरून खाता.

परिशिष्ट - 11

ग्रामीण उतरांचे अर्थ

अ.

- अनंताचें झाड - अनंताचीं झाडां न्हंयचे चाळींतूच जातात. ह्या झाडाचें आंग धवसाळ आसून ताच्या काणाची घेराय तीन ते चार मिटर मेरेन आसता. ताचे खांदे अयस पयस मेरेन पातळटात. ह्या झाडाचें लाकूड मदेराखातीर वापरीनात. (फोटो पान-126)

आ.

- आगीचो गुंडो - हो तांबसाळ रंगाचो गुंडो न्हंयचे चाळींत मेळटा. आदल्या काळार पुर्वज चकमक आनी घुब्याचो वापर करून उजो पेटोवपाक ह्या फातराचो वापर करताले. (फोटो पान-171)
- आडी - झाडाची लांबचे लांब ल्हान वांसली. कित्याकय आडवी घालतात म्हण तिका आडी म्हणटात. भोववचन आडयो अशें जाता.
- आडें - आडी आंगान ल्हान जाल्यार आडें व्हड आसता.
- आंतो - वंय वा आडो करपाक गांवगिऱ्या वाटारात मुद्दम झिणो, लिंगड तशेंच हेर कांटयाळीं झाडां रोयतात. ह्या झाडां- झुडपांचे वंयक आंतो म्हणटात.

उ.

- उदक घोळोवप - पुरणीत पडिल्ली रेंव वा कुसारें धवोवन घालपाक बांदाचें उदक भितर घेतात. उदक भितर घेवन तें पुरणीत घोळयतात आनी पुरणीत पडिल्लें अडेचें जें कितें आसा तें व्हांवोवन घालतात.
- उदक तुंबप - उदकाची वाट आडयल्ल्यान उदक फुगता. फुगिल्ल्या उदकाक उदक तुंबप म्हणटात.
- उदक तंग जावप - आडावल्लें उदक फुगून तें एक सारकें उरता. तंग जावप म्हळ्यार उदकाची पातळी आसा तशीच उरप.

क.

- कटो - व्हाळाच्या पात्रांत चडटे वा देंवते माशे धरपाक जे ल्हान बांदे घालतात ताका कटे म्हणटात. हे कटे करपाक ल्हान खुंटे मारतात. ताचेर आडवीं बारीक आडीं घालतात. ताचेर बडयांची साटी मारून उदक आडावचें म्हण वयर ताळे मारतात.
- कडो - दोंगराची उंच पाशाणी धड.

कणक	- कणकीचें वा बांबूचें कांटयाळें बेंट.
करणकाटको	- साया उदकांत मेळपी एक बारीक मासो. तो मासो करंगळीच्या बोटोचेकय ल्हान आसून ताची शेंपडी तांबसाळ आसता. ताच्या तकलेक धवें खत आसता.
कवंट	- सत्तरी तालुक्यांत तांतयाक कवंट वा कवांट अशें म्हणटात.
कवळां	- झाडाच्या खांदयांचो भरो. एकवचन कवळ आसून ताचें भोववचन कवळां जाता. आदल्या तेंपार मळानी नाचणो पेरचे पयलीं जमीन भाजचे खातीर कवळां दाळून उजो घालताले.
काडयचो सुरू	- काडय हो खवळां नाशिल्लो लांबट आकाराचो मासो. हो मासो काळसर आसून म्हादय न्हंयत तो मेळटा. ह्या माश्याचें तोंड लांबट आसून ताचें आंग बुळबुळीत आसता. ताची शेंपडी रुंदट आसता. कण्या पासून शेंपडे मेरेन ताका कांटो आसता. ह्या जातीतल्या ल्हान माश्याक काडयचो सुरू अशें म्हणटात.
कामटां	- कोंडो वा मान फोडून दोन भेसां करतात. कामी वरी जीं पातळ आसतात तांका कामटां म्हणटात.
कापटी	- गरयेचो तांवस गुंडाळून दवरपाक कापटेचो वापर करतात. कोंड्याची, वेळवाची वा ल्हान पातळ फळयेची वेंतभर लांबायेची कापटी करतात. (फोटो पान-260)
कांणीट	- अटंग्या रानात कुसलेल्या खोलप्यानी पावसाळ्यांत कांटां तयार जातात. हीं कांटां रानातल्या जनावरांक, रानात भोंवपी मनशाच्या आंगाचेर चडटात आनी रगत खातात. आंगाक लागलेलीं हीं कांटां झडचीं म्हण तंबाकू वा मीठ वापरतात.
कालयांव	- रेंवेंत मिस्तुरात आशिल्ले चाळचे ल्हान गुंडे.
काळेखुबे	- म्हादय न्हंयच्या कोंडीनी जंय रेंव आनी रेबो आसता त्या जाग्यार काळे खुबे मेळटात. हे खुबे गिमाळ्यांत थळावे लोक उदकांत बूड मारून काडटात. कांय जाग्यानी हे खुबे न्हंयचे धडेक आशिल्ल्या चरमानी मेळटात. (फोटो पान-269)
कोंड	- न्हंयच्या पात्रांतलो खोलगट जागो. हांगा उदकाची खोलाय चड आसता. ह्या कोंडीक थळावे लोक वेगवेगळ्या नांवानी वळखतात. उदकाचें ल्हान डबकें वा कोंड ताकाय काँड म्हणटात. पावसाचें वा अडेचें उदक हांगा साठवल्लें आसता.
कोनगें म्होंव	- हें म्होंव दोंगराचे खडयेर, उंच झाडार, खडप तशेंच इमारतींचेर आपलें पोळें करतात. जानेवारी-फेब्रुवारी म्हयन्यात हीं मोठ्या मुसांचीं म्होंवां येवन बसतात. हे मूस चल्ल्यो तयार करून मागीर तातूंत म्होंव तयार करतात. जून म्हयन्यात हे म्होंवाचे मूस दुसरे कडेन स्थलांतरीत जातात.
किरकिरो	- हें एक तरेचें सुकणें. ह्या सुकण्याचो रंग निळसर आसून ताच्या गळ्याकडलो भाग मातये रंगाचो आसता. हो किरकिरो उदकांत सूर वा बूड मारून माशे धरून खाता.
कुमेरशेत	- हें नाचणो रोवपाचें शेत. दोंगरावयलीं झाडां तोडून वा हाणून त्या झाडांची पाशाणी करतात. झाडांचे ताळे सुकतकच उजो घालतात. मिर्गाचो पावस पडचे पयलीं त्या शेतांत नाचणो पेरतात. आदल्या काळार सत्तरी तालुक्यांत मोठे प्रमाणात हीं कुमेर शेतां कसताले.

- कुसारे** - पावसाळ्यांत म्हादय न्हंयच्या प्रवाहा वांगडा झाडांचीं सुकीं पानां, बडयो, शिरपुटां व्हांवत येतात. हें सगळें न्हंयच्या वळाक साठवता. साठवल्या ह्या सगळ्याक कुसारे वा कुशारे अशें म्हणटात. ह्या कुसाऱ्यांत साऱ्याचे गूण आसून पुरण शेतकार आनी बागायतदार ताचो वापर सारें म्हण करतात. (फोटो पान - 26)
- कूळ** - न्हंयतले माशे धरपाचें पारंपारीक साधन. हो कूळ आकारान व्हड आसून तो कणकिच्या वेळवापासून करतात. कुळाचो वापर करून चडणेचे मोठे माशे धरतात. ह्या कुळाच्या तोंडाकडल्या भागाक मारो म्हणटात जाल्यार फाटल्या भागाक मुगाडो म्हणटात. (फोटो पान - 236)
- कुळाचो मुगाडो** - कुळाच्या फाटल्या भागाक मुगाडो म्हणटात. हो मुगाडो वेळवाचो आसून तो घट आसता. जाल्यार खुणीचो मुगाडो कणकिच्या बडयांचो आशिल्ल्यान बांदपाक तशेंच जाय तेन्ना सोडपाक मेळटा. (फोटो पान - 235)

ख.

- खडपां** - खडपां खडबडीत आसता जाल्यार तळपां चडकरून सुळसुळीत आसता. न्हंयच्या पात्रांत खडपां तशेंच तळपां आसतात.
- खडी** - पाशाणी फातरांचो उंच दोंगर. हांका खडयेचो दोंगर म्हणटात. (फोटो पान - 172)
- खडस** - म्हादय न्हंयत मेळपी एक मासो. हो मासो सगळ्यांत व्हड आसून तो आपले सोंडयेन न्हंयतले फातर परतून खाद्य सोदता. हो मासो गरयेक लागता तशेंच तो कुळांत पडटा. (फोटो पान - 229)
- खळें** - घरा मुखावयलें आंगण वा मळणी घालपाक तयार केल्ली निवळ सुवात.
- खराडी** - न्हंयतल्या पात्रांतली उथळ सुवात. न्हंयचो जंय तळ दिसता ते सुवातेकडल्यान चलत आलतडच्यान पलतडी वचपाक मेळटा. (फोटो पान - 27)
- खाटी** - ल्हान बारीक आकाराची बडी.
- खूंट** - वंय करचे खातीर देड ते दोन मिटर उंचायेचे झाडाचे खांदे खूंट म्हण वापरतात. कुंबयो, किंदळ, झांबो, अनंत ह्या झाडांचे खूंट चडकरून वंयक वापरतात.
- खुंटो** - अर्द मोडिल्लो खूंट. गोरवां बांदतात तशेंच जातें ओडपाक वापरतात ताकाय खुंटो म्हणटात.
- खूण** - कूळ हो आकारान व्हड आसून खूण ही ल्हान आसता. खूण ही माशे धरपाचें एक पारंपारीक साधन. ती कोंड्याच्या बडयांची करतात. खुणीच्या आदारान चडकरून चडणेचे माशे धरतात. (फोटो पान - 237)
- खुणकूट** - खुणकूट हें खुणीचेकय आकारान ल्हान आसता. कोंड्याच्या ल्हान बडयांचें वा चुट्याच्या व्हिरां पासून खुणकूट तयार करतात. बारीक माशे धरपाक तिचो वापर जाता.
- खोड** - झाडाचो सुकलेलो खांदो वा कांड. झाडाचें कांड पडून कुसलें जाल्यार ताका बरगें खोड अशें म्हणटात.
- खोलपी** - झाडाचें सुकलेलें पान. भोववचन खोलप्यो अशें जाता.

ग.

- गडगी** - न्हंयचें उदक आडावचे खातीर न्हंयतल्या पात्रांतले गुळगुळीत फातर दाळून बांद तयार करतात. त्या बांदाक गडगी अशें म्हणटात. (फोटो पान - 216)
- गरी** - तांवसाक गरी नानायतकच तिका गरी म्हणटात. तशेंच तांवसाक मुखार नानायता (बांदता) त्या ल्हान गऱ्याक गरी अशेंय म्हणटात.
- गरी नानावप** - तांवसाक गरी बांदपाची प्रक्रीया.
- गवत** - भाताची मळणी करतकच जें तण उरता ताका गवत वा गवात म्हणटात. गोरवांची खावड आशिल्लें हें गवत गोरवांक पोसपी लोक कुडयेर काडटात वा गोठ्याच्या माळ्यार दवरतात.
- गवळ** - आदल्या तेंपार कुमेर शेत कसताले. पावसांत रावपाक शेतांत विशिश्ट पद्दतेन जी लांबट चेपटी खोंप बांदतात ताका गवळ म्हणटात.
- गुटलो** - येटो, दोरी वा लांब वेलीच्या आदारान तण आवळून बांदतात ताका गुटलो म्हणटात. तिसवाडी तालुक्यांत ताका पेंडको म्हणटात.
- गुडवें** - भात लुवून जातकच मळणे खातीर एकठांय दाळून दवरिल्लें थाम. हें थाम वाटकुळेंच दाळतात. चक्राकार आकारान दवरिल्ल्या थामाक गुडवें म्हणटात.
- गुंडो** - ल्हान वा व्हड आकाराचो फातर.
- गेळो** - गेळयेच्या झाडाचें विखारी वाटकुळें फळ. तें पेराच्या आकाराचें आसता. ह्या कांटे आशिल्ल्या झाडाक गेळी म्हणटात.
- गोटो** - शिताचो एक गोटो. एकापरस चड आशिल्ल्यांक गोटे म्हणटात.
- गोठण** - दनपारच्या वेळार गोरवां विसव घेवंपाक थारावतात तो जागो. हो जागो न्हंयचे तडीर आसता.
- गोंडयो** - एक तरेचें उंच करड. मळानी जावपी हें करड गोरवां खातात.
- गोड्डी** - जुनर वा पोरण्या कपड्यांच्या आदारान शिविल्लें पारंपारीक दाट खामराणें.

घ.

- घळण** - कांट्या बुड्यान भरिल्लें दोंगराचें पालसण वा खोल दरी.
- घुरमवेल** - एक तरेची रानवट वेल. ही वेल चडकरून खडपाळ जाग्यार जाता. ह्या वेलीक गोलाकार दाट पानां जातात. हीं पानां आदले लोक घुरम हें आसराणें शिवपाक तशेंच मिठाचें बरकल शाकारपाक वापरताले. घुरम शिवपाक ताचीं पानां वापरतात म्हण ते वेलीक घुरमवेल म्हणटात.
- घुबो** - हो भिल्ले माडाचो काडटात. कापूस कसो मोव आसपी हो घुबो आदल्या काळार चकमकाच्या आदारान उजो पेटोवपाक वापरताले.
- घोटिंग** - एक झाड. हें झाड उंच वयता. ताका ल्हान वाटकुळीं फळां लागतात. त्या फळांक घोटकां म्हणटात. हीं घोटकां फोडून तातूंतलो गर खातात.

- घोलो** - कोनसो वा कोपरो. शेताच्या कुणग्याचो वा घराचे वण्टी भितरले वटेनची सुवात.
- घोंसाय** - एक जमात. सिध्द म्हळ्यार शंकराचे ते भक्त. हातांत शंख आनी खाकेक झोळी लावन ते आदल्या काळार भिक्षा मागताले.
- घोळोन भोंवप** - दिपकावणे वेळार न्हंयच्या पात्रांतली सुवात सोडीनास्तना सवकसायेन भोंवप.

च.

- चकमक** - फातराचेर घांसून उजो पेटोवचे खातीर वापरता तो ल्हान कानशीचो कुडको. आदल्या काळार भिल्लमाडाचो घुबो काडून न्हंयचे चाळींत मेळपी उज्याच्या फातराचेर धरताले आनी त्या फातराचेर चकमक घांसून केणाच्या आदारान घुब्याक उजो पेटयताले. चकमक, उज्याचो फातर आनी घुबो दवरपाक बोलशी वापरताले.
- चडणेचे माशे** - मिर्गार पावस सुरू जातकच रानझरी फुटून व्हाळ व्हांवपाक लागतात. न्हंयतले माशे ह्या व्हाळांनी चडपाक लागतात. तांका चडणेचे माशे अशें म्हणटात.
- चरम** - तळी, व्हाळ वा न्हंयचे तडीर झाडां आसतकच ह्या झाडांचीं केंसाळ पाळां त्या उदकाळ पात्रांत देंवून येतात. चोंब्यान आयिल्ल्या ह्या पाळांक चरम वा चरमां अशें म्हणटात.
- चारवंट** - केळीचें सुकलेलें पान. एका परस चड पानांक चारवटां अशें म्हणटात. हीं चारवटां वांयगणी पुरण शेत कसपी शेतकार बांदाचें उदक आडावपाक तशेंच शेंतातली रेंव आनी कुसारें धवयता त्या वेळार उदक आपणाक जाय तशें वळोवपाक वापरतात.
- चल्ली** - म्होंवाची पोळी.
- चाळ** - न्हंयच्या दोनूय वटातल्यो तडीवयल्यो सुवातो. ह्या चाळींत व्हांवून आयिल्ले गुळगुळीत फातर, रेंव, कुसारें तशेंच लाकडां थिरावतात. हे न्हंयचे चाळींत विशिश्ट तरेचीं झाडां किल्लून येतात. (फोटो पान - 307)
- चाळचे गुंडे** - न्हंयचे चाळींत व्हांवून आयिल्ले वेगवेगळ्या आकाराचे गुळगुळीत फातर. (फोटो पान-183)
- चिंगूळ** - न्हंयतलें एक तरेचें सुंगटावरी दिसपी नुस्तें.

झ.

- झाड बोडकावप** - वयर झाडाचेर चडून त्या झाडाचे सगळे खांदे वयल्यान सकयल मेरेन बेणप. हे प्रक्रीयेक झाड बोडकावप अशें म्हणटात.
- झोंत** - न्हंयचो धांवतो प्रवाह. नेटान व्हांवपी उदक.
- झोंतीची पुरण** - न्हंयचे तडीर आशिल्लें पुरण शेत. पावसाळ्यांत ह्या जाग्या वयल्यान नेटान हुंवाराचें उदक व्हांवता.

त.

- तणस** - पाकड वा नाचण्याची ताड. उबे आशिल्ले ताडीक तणस म्हणटात.
- तरवो** - शेत रोपून काडचे खातीर नाचणो वा भाताचें बीं किल्लोवन काडटात. तरवो वा चरवो हुमटून काडून तो कसयल्ल्या शेतांत रोपतात. म्हादय न्हंयचेर आशिल्लीं शेतां अशींच रोपतात.
- तराणें** - तरंगता तें तराणें. म्हादयच्या देगणात थळावे लोक पावसाळ्यांत आलतडच्यान पलतडी पेवत वचपाक तराण्याचो वापर करताले. केळीच्या कांडयां पासून तयार केल्ल्या तराण्याचेर सामान दवरून पलतडी व्हरताले.
- तळ** - झोतीच्यो पुरणीं करतात ते सुवातेर न्हंयच्या प्रवाहान व्हांवून आयिल्ले फातर, कुसारें आनी रेंव काडून न्हंयच्या उदकाच्या पातळे बराबर केल्लो नितळ जागो.
- तळप** - तळप चडकरून सुळसुळीत आसता. खडपां खडबडीत आसतात. म्हादयच्या पात्रांत साबार सुवातांचेर हीं तळपां आसात.
- तांच मारप** - खुंटाच्या मुळाक दोनूय वटानी कोयत्यान पातळ तोंक काडटात ताका तांच म्हणटात.
- ताळो** - एकाद्या झाडाक बोडकावन त्या झाडाचो ताळो एकठांय करतात. हो ताळो झोतीचे पुरण शेतकार पुरणीच्या कुणग्यानी लेप कसो दाळटात. त्या ताळ्यार वयर माती (भर) मारून पुरण रोपून काडटात.
- तोंकी** - म्हादय न्हंयतलो एक प्रकारचो मासो. ह्या माश्याचें तोंड लांबट आसून ताका खवळां नासतात. हो मासो चडसो उदकाचे पातळे बराबर भोंवता. ताका तोळो अशेंय म्हणटात.
(फोटो पान-232)

थ.

- थाकर** - नंदीबैल घेवन भोंवपी एक जमात. थाकर शेणूल वा बालीं (जाळ) ओळपाचें वा लावपाचेंय काम करतात.
- थांबय** - थांबयक मुखार तांच काडिल्लें आसता. तिचो वापर मोठें लाकूड परतुवपाक करतात. माशे मारपाक मेण घालतात तेवेळार काळो कोंडो कांडपाखातीर थांबयेचो वापर करतात.

द.

- दबकें** - देंवणेचे माशे धरपाचें एक साधन. हें दबकें वेळू वा कोंड्या पासून करतात. ताचें तोंड उकतें आसता. किंवाक लाकता तें दबकें ल्हान, चेपटें आनी वाटकुळें आसता. तें वेलीं पासून तयार करतात. दबक्यांचे वेगवेगळे प्रकार आसात. (फोटो पान - 239, 240, 241, 244)
- दर्भ** - न्हंयचे तडीर रेबाळ जाग्यार मेळपी एक गवत. कड्डाचे जातीची ही वनस्पत गिमाळ्यांत उसा बरी फुलता. दर्भाचो वापर हिंदू धर्माच्या देवसपणा खातीर करतात. (फोटो पान - 141)

दाणय	- म्हादय न्हंयत मेळपी एके तरेचो ल्हान मासो. दाणय हाताच्या आकांड्या येदी व्हड जाता. दाणय गरयेक हयंस म्हण लावपाक वापरतात.
देगण	- न्हंयचें खोरे. साबार दोंगर पालसणांनी भरिल्लो वाठार.
दावण	- एकादे मोठे दोरयेक दावीं गुंथून दावण तयार करतात. ही दावण मळणेचे बैल बांदपाक वापरतात. तशेंच लांबचे लांब दोरी घेवन ते दोरयेक मीटरभर अंतराचेर देड वा दोन मिटर लांबायेच्यो एका परस चड गरयो बांदून गरोवपाची दावण तयार करतात.
दिपकावणी	- चूड, पेट्रोलाचो दिवो वा पेट्रोलमास घेवन रातच्या वेळार न्हंयतल्या माशांक दिपकावन धरपाची एक पद्दत. पेट्रोलमास धरपी, शेणलान माशे धरपी आनी धरिल्ले माशे सांबाळपी अशे तीग मनशांची दिपकावणेक गरज आसता.
देंवणें	- न्हंयच्या पात्रांत सकयल देंवपाची सुवात. ह्या जाग्याचे रथळावे लोक आयदना घांसप, कपडे उमळप, न्हांवप, उदक भरप आनी हेर गजालीं खातीर देंवण्याचो वापर करतात. थळावे लोक ह्या देंवण्यांक वेगवेगळ्या नांवानी वळखतात. (फोटो पान - 160)
देळें	- झाडार वा माडार चडपाक दोशींवटेन ल्हान देळकुटां आशिल्लो लांबचे लांब तोंडको वा वेळू. देळें हें चडकरून कणकिच्या वेळवाचें करतात.
देळो	- खुंटाचें वयलें वा भायर आयिल्लें धारेचें तोंक. एकाद्या झाडाच्या खांद्याचोय असले तरेचो देळो भायर आयिल्लो आसता.

ध.

धकम	- न्हंयचे तडीर जावपी आंब्याचें झाड. ह्या आंब्याच्या झाडाक दिकाळ तोरां जातात. हीं तोरां पिकतकच आंबट लागतात. ह्या तोरांचो वापर फकत खळांत घालपाक करतात. (फोटो पान - 127)
धवोवप	- वांयगण पुरण शेतांत पडपी रेंव आनी कुसारें पाटांतल्या उदकाच्या आदारान व्हाळोवन परत न्हंयत घालतात. हे प्रक्रियेक पुरण धवोवप अशें म्हणटात. (फोटो पान - 203)
धिगी	- घट उरचें वा पडचें न्हंय म्हण लायिल्लो तेको.
धोलूक	- धोलाच्या तुळेन धोलूक आकारान ल्हान आसता. हें धोलूक गळ्यांत घालून वाजोवपाक मेळटा.

न.

नाणो	- एक रानवटी झाड. ह्या झाडाचें आंग धवसाळ आसून शिंयाळ्या दिसांनी ताच्या आंगाची कांत निखळटा. ह्या झाडाचे वांशे, कडणी आनी फळयो काडटात. ह्या झाडाचो गुटो तयार करतात.
नाले	- उपन्हंयांचे तुळेन नाले ल्हान आसतात. चडावत नाले गिमाळ्यांत सुकतात.

प.

- परसो** - मोठी लाकडां घालून परसो पेटयतात. पावसाळ्यांत भिजिल्ल्यो कांबळी परशार सुकयतात. तशेंच परशाच्या वयर बांदिल्ल्या उतवाचेर कितेंय सुकोवपाक घालतात. शिंयाळ्या दिसांनी आंग शेकोवपाक दोंगराळ वाठारानी परशे पेटोवपाची चाल आसा.
- पार** - न्हंयचे कोंडीक तेकून आशिल्ली उथळ सुवात. ह्या जाग्यार कोंडीतले माशे चरवलेक येतात. हे सुवातेर फांतोडेर बालीं घालून पारंपारीक पद्दतीन माशे धरतात.
- पाळणें** - कोंडो फोडून ल्हान कांबी करतात. ताचे पासून सादारण दोन तें अडेज मीटर लांबायेचें पाळणें तयार करतात. मिर्गार चडपी माशे धरपाकर हें पाळणें घोगो पडटा थंय ताच्या पोंदा हुमकळायतात.
- पुरण** - म्हादयच्या देगणात पारंपारीक पद्दतीन कसोवपी एक शेत. वांयगणी आनी झोतीची पुरण अशे ताचे दोन प्रकार आसात. (फोटो पान - 206, 207, 209)
- पोंग** - म्हादय न्हंयत मेळपी एक मोठो मासो. हो मासो पंदरा ते वीस किलो वजनाचो आसता. हो मासो रूंद आसून कंबरभर उंच आसता.
- पोवूड** - न्हंयचे तडीकडल्यान जंय उदक घोल्याक कशें भितर सरता ती सुवात.
- पोंय** - भिल्ले माडाच्या चुट्टाक आशिल्लो पोवलेचो रूंदट भाग. दोन पोंयो एकठांय शिवून पुरणीतली रेंव, शेंकरो तशेंच कुसारें ओडून उडोवपाक हे पोंयचो वापर करतात. (फोटो पान - 200)

फ.

- फातुल्ली** - ल्हान पातळ फातर.
- फाफशी** - कणकिचो वेळू फोडून रूंद फाफशी तयार करतात. ही फाफशी बांदाचें उदक आडावपाक तशेंच खोंप कुडपाक वापरतात. हे फाफशेचो वापर माळो तयार करपाकय करतात.
- फांटो** - म्हादय न्हंयक साबार जाग्यांचेर फांटे आसात. पावसाळ्यांत न्हंयक उदक चडटकच ह्या फांट्यातल्यान उदक भितर रिगून सकयल व्हांवता. हो फांटो सकयल वचून परत न्हंयक मेळटा.

ब.

- बसवो** - नंदीबैल. सत्तरीत झाडानी ह्या पडींग गांवात बसव्याचें देवूळ आसा. (फोटो पान - 289)
- बाणकचो** - एक तरेचो ल्हान मासो. ह्या माश्याचो रंग सोनेरी आसून ताच्या आंगाक काळीं ल्हान खतां आसतात. उदकाचे भायर काडटकच तो आपलें पोट फुगयता.
- बांदे** - मिर्गार चडटे माशे धरपाक व्हाळांनी ल्हान बांद म्हळ्यार बांदे घालतात. बांदे घालून खूण वा खुणकूट लायतात.
- बालें** - म्हादय न्हंयत माशे धरपाक वापरता तें पारंपारीक जाळ. ह्या जाळाक सकयले वटेन मातयेच्यो

लांबट गुळयो बांदतात जाल्यार जाळाची वयली बाजू उदकाचेर हुबची म्हण भेंडयो बांदतात.
(फोटो पान-255)

- बुजगावणें** - सावजांक वा सुकण्यांक भुजोवचे खातीर शेतांत लायिल्ली वा हुमकळायल्ली वस्त.
- बोण मारप** - न्हंयतलो मासो उदकाच्या पात्राचेर तरंगपी भक्ष खावपाक बोण मारता.
- बोलशी** - चकमक, घुबो आनी उज्याचो फातर दवरपाक वापरता ती ल्हानशी पारंपारीक पर्स. विडी वा उजो पेटोवपाक वापरपाची ही बोलशी जाण्टेले लोक कंबराक बांदताले.

भ.

- भर** - अडेची माती मारप. ही भायली माती मारून पुरण शेताची जमीन रोपचे खातीर तयार करतात. हे प्रक्रियेक भर मारप अशें म्हणटात.
- भाट** - न्हंयतली उथळ सुवात. गिमाळ्यांत ह्या जाग्यार उदक कमी जाता. भाटयेच्या वयर वा सकयल कोंड आसता. ह्या जाग्यार दिपकावणी करपाक मेळटा. ह्या जाग्यार बालें घालून माशे धरतात.
- भेंडयां** - माशे धरपाचें बालें उदकांत हुबचें म्हण वेंताच्या अंतराक भेंडयां बांदतात. हीं भेंडयां शेरवडणीच्या खांदयांचीं वा दर्भाच्या काणांचीं करतात. ह्या भेंडयांक काणयां अशेंय म्हणटात.
- भेसां** - कोंडो फोडून केल्लीं दोन अर्दां.
- भोयें** - कींव म्हळ्यार पारंपारीक पद्दतीन माशे धरपाची एक तरा. पात्रांत वयर भोंवपी माशे सकयल दबक्यात पडचे खातीर वाटकुळें पायप कशें झाडाचे सालीचें भोयें तयार करून उबें आरपार लायतात.

म.

- मरल** - म्हादय न्हंयत मेळपी चेपटे तकलेचो काळसर मोठो मासो.
- मळो** - म्हादय न्हंयचे तडीर आशिल्ली उक्ती सपाट रेंवटाळ जमीन. ह्या मळ्यार थळाव्या लोकांनी बागायती वसयल्यात.
- मांच** - चार वटांनी चार खुंटे वा म्हेडी पुरून वयर आर्दीं घालतात. ह्या मांचाचो वापर भात, तण वा आनीक कितेंय वयर दवरचे खातीर करतात.
- माचोळ** - चडणेचे माशे धरपाक पारंपारीक पाळणें लाकतात. ह्या पाळण्यात पडिल्ले माशे काडचे खातीर पाळण्याच्या पोंदा आर्दीं घालून माचोळ तयार करतात.
- माचोळी** - चार वटांनी चार खुंटे मारून वयर आर्दीं घालतात. ही माचोळी बसपा खातीर वा कितेंय दवरपा खातीर तयार करतात.
- मार** - कूळ, खूण वा खुणकूट हांचें तोंड म्हळ्यार मार वा मारो. दाबणांच्या आदारान हो मार कलात्मक रितीन तयार केल्लो आसता. ह्या मारातल्यान भितर गेल्ल्या माशांक परत तेच वाटेन भायर येवपाक मेळना. (फोटो पान - 238)

- माराचीं दाबणां** - हीं दाबणां सादारण तीस सें. मी. लांबायेचीं आसतात. ह्या दाबणांक मुखार तोंकां आसून तीं कोंड्या पासून तयार केल्लीं आसतात.
- मासो** - सत्तरी वाठारात न्हंयतल्या नुस्त्याक मासो जाल्यार दर्यातल्या नुस्त्याक नुस्तें म्हणपाची चाल आसा. ताका लागून ह्या पुराय पुस्तकांत नुस्त्याच्या जाग्यार मासो हें उतर हांवें वापरलां.
- माळो** - शेतांत मदीं माळो उबारतात. शेताचे रखवली खातीर ह्या माळ्यार रातचे वचून न्हिदतात. (फोटो पान - 150)
- मेण घालप** - काळो कोंडो आनी गेळे धाडावन ताचो रोस उदकांत भरशितात. उदकाक धवळ घालतात. हे प्रक्रियेक मेण घालप म्हणटात.
- मोळयो** - म्हादय न्हंयत मेळपी एक ल्हान काळश्या रंगाचो मासो. हो मासो गुंड्या पोंदा रावता आनी शेळो खाता. मिर्गा हे मोळये तातयां लावपाक रान व्हाळानी चडटात. (फोटो पान - 243)
- मुड्डी** - रानात मेळपी एक वेल. ही वेल धाडावन उदकांत घालतात आनी माशे मारतात. (फोटो पान-252)
- मुरम** - एक तरेचो घट फातराचो थर. ह्या मुरमात काळो घट गुळयेचो फातर मिस्तूर आशिल्ल्यान तो खणप वा फोडप कठीण जाता.

र.

- रखवल** - राखण करप. शेताची रखवल करतात. गोरवां रखवलीक दुसऱ्या व्यक्तीकडेन दितात.

ल.

- लाटो** - मळणी जातकच तणाचो लाटो बांदून तें तण गोरवांचो गोठो वा जंय कुडी करपाची आसता थंय मेरेन तें हाडटात. हे लाटे बांदपाक तणाचे वेटे ओळटात.
- लांबार** - गरयेचो एक प्रकार. लांबारीचो तांवस लांब आसता. ताका लागून ते गरयेक हांयस लावन पयस मेरेन उदकांत उडोवपाक मेळटा. ही लांबार कापटुलाचेर घुस्पटावन दवरपाक मेळटा. (फोटो पान - 260)
- लेंडी** - मोळयो ह्या माश्यावरी दिसपी म्हादय न्हंयतलो एक ल्हान मासो.

व.

- वतारी** - फणयो, लिकां, पिड्डुको, सुयो, हारश्यो आनी हेर वस्तू विकपी एक जमात. आदल्या काळार वताऱ्यांचीं बायलां गांवांनी भोंवून वयल्यो वस्तू विकतालीं.
- वल्लीं** - म्हादयच्या देगणांत बांद घालपाक पारंपारीक पद्दतेन वल्लीं घालून खांबे उबारतात. सरभोंवतणी खूंट मारून त्या खूंट भोंवतणी हुस्कीच्यो वेली वेडायतात. खोलगट जाल्ल्या त्या वल्ल्यांत

- चाळचे फातर घालून तें वल्लें भरून काडटा. (फोटो पान - 210)
- वळ** - व्हांवते न्हंयचें उदक गरगरून घुंवता ती प्रक्रिया.
- वळाच्यो पुरणी** - कांय पुरणी प्रवाहाच्या भितर आसतात. ह्या जाग्यार उदक घुंवता वा संथ उरता. अश्या सुवातांचेर थळावे लोक पुरण शेत कसयतात. ह्यो पुरणी संखेन कमी आसतात.
- वांयगणी पुरण** - असल्या पुरण शेतानी पडिल्ली रेंव, कुसारें आनी शेंकरो कडटात. मागीर जोत घालून ती पुरण रोपून काडटात. असले तरेची पुरण दुऱ्याचे कोंडी वयर आसा. (फोटो पान - 196)
- वांसली** - वांसो मोठो आसता जाल्यार वांसली आंगान बारीक आसता. ह्यो वांसल्यो बांदाक आडव्यो घालपाक, घरामुखावयल्या माटवाक, खोंप शिवपाक वा मांच करपाक वापरतात.
- व्हाळकूट** - पावसाळ्यांत व्हांवपी व्हाळाचे तुळेन व्हाळकूट ल्हान आसता.
- वायेरें** - म्हादच्या वाठारात मेळपी एक सुकणें. हीं मोठीं सुकणीं जोडयेन भोंवतात. मादी झाडाचे धोलींत भितर रावून तांतयां उबयता जाल्यार त्या काळांत नर ते मादयेक भक्ष हाडून भरयता. हीं सुकणीं ज्या वाठारात आसतात तें रान समृद्ध अशें मानतात.
- वेळवाची वंय** - कणकिचे कांटेरी वेळू काडून वंय करपाची चाल म्हादयच्या वांठारात आसा. असले तरेची वंय घट आनी गडगम जाता.
- वेळू** - कणकीचे बांबू. एका कणकिच्या बेटांत तिसा वयर वेळू आसतात. तांका कांटे आशिल्ल्यान ते काडप खुबच कठीण काम. (फोटो पान - 124)

श.

- शितारी** - न्हंयच्या पात्राच्या अर्दान केल्ली एक तरेची वंय. ही वंय तिकट्यार उबी करतात आनी भितरले वटेन लेप कसो ताळो मारतात. अशें केल्ल्यान पुरणीक मारिल्ली भर व्हांवून वचना. हे प्रक्रियेक शितारी बांदप अशें म्हणटात. (फोटो पान - 201)
- शीडम** - एक तरेचें झाड. हें झाड चडकरून न्हंयचे धडेर जाता. कांडान रूंद आनी उंच वचपी ह्या झाडाचें आंग धवसाळ आसता. (फोटो पान - 117)
- शेंगाळी** - खवळां नाशिल्लो एक ल्हान मासो. ह्या माशाक मिसयो आसतात. तशेंच गल्याकडेन ताका दोन वटानी दोन सुकां आसतात. हें सूक तोंपल्यार रगत येवन त्या जाग्यार सणसणें मारता.
- शेणूल** - दिपकावणेच्या वेळार माशे धरपाचें एक ल्हान आकाराचें जाळ. हें शेणूल वाटकुळ्या आकाराचें आसून ताका भोंवतड्यां मातयेच्यो गुळयो गुथिल्ल्यो आसतात. कांय वेळा ताका गुळयांच्या पावटिचें शिशें घातिल्लें आसता. (फोटो पान - 263, 264)
- शेरण** - न्हंयचे तडीर आनी पात्रांत आसपी एक झाड. शेरणी तीन तरांच्यो आसतात. बारीक सरपाटी शेरण पात्रांतल्या खडपांनी, ल्हान शेरण पात्रांतल्या रेंवटाळ जाग्यार जाल्यार व्हडली शेरण न्हंयचे तडीर आसता. (फोटो पान - 131, 132, 133)
- शिरें** - कांटेरी झाडाचो खांदो वा वेळवाचें फुडलें पोंत.

- शिज्यांची वंय** - कांटेरी शिरे कश्टान काडून तीं शिरीं वंयक बांदतात. कांट्यांक लागून सावजां वा गोरवां वंयचे भितर सरनात.
- शिवड** - न्हंयत मेळपी आनी वागयेवरी दिसपी मोठें सुंगट. जंय रेंव आनी रेबो आसता थंय हो शिवड आसाता.

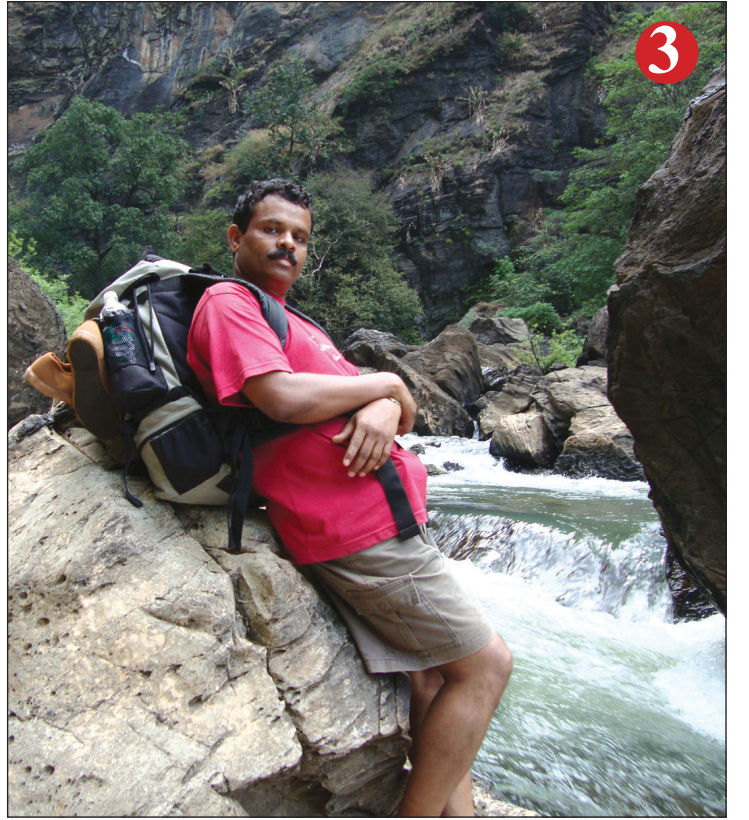
स.

- सरी** - उंच दोंगर चडचे खातीर दोंगराच्या कण्यान चडपाक वाट आसाता. हे वाटेक सरी अशें म्हणटात.
- सांकव** - पारंपारीक झुलतो पूल. पावसाळ्यांत ल्हान उपन्हंयांक आनी नाल्यांक थळावे लोक आलतडी-पलतडी वचपाक सांकव उबारतात. हो सांकव उबारपाक वांसल्यो, साटी आनी बेंतांचो वापर करतात. (फोटो पान - 103)
- साटी** - झिणो, लिंगड वा कारवांच्यो एका आकाराच्यो बडयो काडून त्यो बडयो दोर वा रानवेलींच्या आदारान ओळून साटी तयार करतात. ही साटी उदकाचो बांद फुगोवपाक वापरतात. तशेंच ही साटी साकवाक घालतात.

ह.

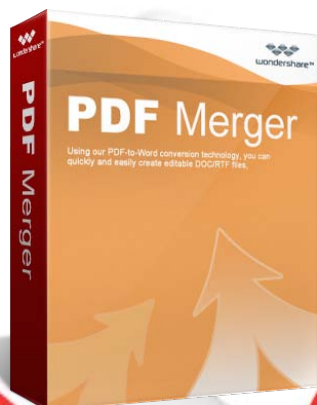
- हडगी** - कोंड्याच्या बेळांपासून तयार केल्लें आयदन. ताका पांटलो अशेंय म्हणटात.
- हणप** - कोयतो, कुराड वा पाळाचे घाव घालप. लाकूड वा झाडाक हणटात जाल्यार पोपाय वा काळींग कातरतात.
- हयर** - म्हादय न्हंयत मेळपी एक लांबट आकाराचो मासो. ह्या माशाक खवळां नासून तो सुळसुळीत आसता. दसऱ्या-दिवाळे कडेन हो मासो गरयेक लागता. भरणे मारून येवपी मनशान हो मासो खाल्ल्यार भरणे मारपाचें बंद जाता असो समज आसा.
- हुडो** - न्हंयत वा न्हंयचे तडीर तयार जाल्लो रेंवेचो वा कुसाऱ्याचो उंचवटो. (फोटो पान - 85)
- होर्ने** - पावसाळ्यांत माती फुगून दोंगराचो भाग सकयल वोडला ती सुवात. झाडां-झुडपानी भरिल्ली ही सुवात खोलगट आसता.

- 1) 2002 वर्सा म्हादय परिक्रमेत वाटेकार जाल्ले सैममोगी.
- 2) म्हादय भोंवडे वेळार पुस्तकाचे लेखक (2002)
- 3) वानराची खडी पांयभोंवडे वेळार लेखक (2009)

Thank you for evaluating Wondershare PDF Merger! To remove this page, please register your program!

[Go to Purchase Now>>](#)

PDF Merger

- ✓ Merge multiple PDF files into one
- ✓ Select page range of PDF to merge
- ✓ Select specific page(s) to merge
- ✓ Extract page(s) from different PDF files and merge into one